

BOOK OF FULL TEXT

BALKAN 5. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KONGRE TAKVİMİ

Özetlerin gönderileceği son tarih: 8 Kasım 2021
Tam metinlerin gönderileceği son tarih: 15 Kasım 2021
Kongre kitabı yayın tarihi: 30 Kasım 2021

BALKAN SUMMIT

5th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

ISBN : 978-625-7341-73-8

*BALKAN SUMMIT
5th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13- 14, 2021
EDİRNE*

Edited By

*DR. GÜLTEKİN GÜRÇAY
KHORRAM MANAFİDİZAJİ*

All rights of this book belong to UBAK Publishing house.

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

UBAK Publications – 2021 ©

Issued: 30.11.2021

ISBN: 978-625-7341-73-8

CONGRESS ID

**BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS**

DATE – PLACE

NOVEMBER 13 - 14, 2021

EDIRNE

ORGANIZATION

UBAK International Sciences Academy

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay

Organizing Committee Member: Dr. Amaneh Manafidizaji

Organizing Committee Member: Dr. Nadire Kantarcıoğlu

Organizing Committee Member: Dr. Leman Kuzu

Organizing Committee Member: Editor of the USE Journal

Organizing Committee Member: Editor of the EuroAsia Journal

Organizing Committee Member: Editor of UBAK Publishing house.

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey –India- Azerbaijan- Philippines – Greece – Ethiopia - Nigeria

PRESENTATION

Oral presentation

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV
Ufa State Petroleum Technological University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya BALKAYA
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO
Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV
Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER
Ürdün Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Abbas GHAFARI
Tebriz Üniversitesi

Prof.Dr. Ariz Avaz GOZALOV
Moskova Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru GÖZÜKARA
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA
Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Gültekin GÜRÇAY

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA
Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Mehdi Meskini Heydarlou

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev
Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel
Ghardaia Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTIŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Dr. Leman KUZU
İstanbul Kültür Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ÖZTÜRK
Çukurova Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Aysulu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özkan TİMURKAN
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Fahriye Oben ÜRÜ
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ
Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. C. VIJAI
St.Peter's Institute

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 – 14, 2021- EDIRNE

Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

BALKAN SUMMIT
5th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 - 14, 2021
EDIRNE

CONGRESS PROGRAM
Online and Face to Face Presentation

Online Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 – 14, 2021- EDIRNE

Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID
- or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 – 14, 2021- EDİRNE

Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

Face to Face Congress Program - 13. 11. 2021

13. 11. 2021 10: 00 – 12:00 Face to Face Congress Place: The Plaza Hotel Edirne	
MODERATOR: DOÇ. DR., BİROL AKGÜL	
CEMİL ŞEN SELİM HİLMİ ÖZKAN	Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Atatürk'ün Lider Ve Asker Kişiliğinin Ele Alınması[1943-2018]
KEMAL TAYSI	Nakit Dönüş Süresi-Karlılık İlişkisi Üzerinde Ufrs Etkisinin Panel Veri Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: Borsa İstanbul Örneği
DR. ÖĞR. ÜYESİ DEMET ONUR	Kentsel Mekanlar Ve Kentlerde Yaşanan Suç Korkusu
MUHAMMET HALUK NİTELİK	Yapı Halindeki Gemiler Üzerinde İpotek
BESTE BURCU KASAP MURAT SELİM SELVİ	Covid-19'un E-Ticarete Etkileri
MEHPARE SAKA METE ARSLAN KONAK MEHMET YABAS	Biyoloji Öğretmenlerinin Biyoteknoloji Öğretimi Hakkındaki Görüşleri
DOÇ. DR. AYŞE NAHİDE YILMAZ	Bir Göçmenin Sonsuza Dokunuşları: İlhan Koman'ın Heykellerinde Hareket
DOÇ. DR., BİROL AKGÜL	Yerel Kalkınma Çalışmalarında Yerel Medyanın Etki Ve Katkıları
DOÇ. DR., BİROL AKGÜL	Robotik Ekonomi Gazeteciliğinin Sosyo-Ekonomik Etkileri

BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 – 14, 2021- EDİRNE

Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

Online Congress Program - 14. 11. 2021

14. 11. 2021		10: 00 – 12: 00	
Online Meeting ID: 821 3487 5076		Passcode: 141121	
HALL: 1 SESSION: 1		MODERATOR: FATMA ARMAĞAN TEKE LLOYD	
FATMA ARMAĞAN TEKE LLOYD		Governmentality Approach To Global Business Practices Of Social Responsibility	
FATMA ARMAĞAN TEKE LLOYD		Different Approaches To Labour Internationalism: A Review Of Marxism, Institutionalism And New Social Movements	
PROF. DR. İBRAHİM GİRİTLİOĞLU TOMRİS ERKOCOĞLAN		Destinasyonlarda Rekabet: Akdeniz Çanağı Üzerine Bir İnceleme	
DR. ÖĞR. ÜYESİ SİNEM AYANOĞLU TEPEKOZCAN		Constitutional Regulations in Respect of Democratization in Turkey: Key Amendments and Referendums	
DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET KUZU ARŞ. GÖR. DR. FATİH KOCAOĞLU		Siyasetin Finansmanı Ve Siyasi Partilerde Finansal Performansın Ölçümü ABD Ve Türkiye Uygulamaları	
DR. ULAŞ PEHLİVAN		Suriyeli Mülteci Girişimciliği Ve İstihdamının Sektörel Analizi	
RESEARCH ASSISTANT DR. FETTAH KAYRA		Translation Process Of Development Agencies: The Case Study Of Turkey	
DR., ADNAN SEYAZ		Arktika Üzerine Çıkar Mücadelesi Çerçevesinde Rusya'nın 2035 Arktika Stratejisi	

BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 – 14, 2021- EDİRNE

Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

14. 11. 2021		10: 00 – 12: 00	
Online Meeting ID: 821 3487 5076		Passcode: 141121	
HALL: 2 SESSION: 1		MODERATOR: DOÇ. DR. SEVİNÇ RUİNTAN	
ALİ KUZUDİŞLİ	Şeytan Her Yenidoğana Dokunur Rivayetlerinin Yapısal Analizi		
ALİ KUZUDİŞLİ	Bakara 273 Ayetine Referans Veren Rivayetlerin Yapısal Analizi		
DR. PINAR DOĞANAY	Macar Bürokrat Kelemen Mikes’in Tekirdağ İzlenimleri (1720-1761)		
DOÇ. DR. SEVİNÇ RUİNTAN	Dijital Kimliyimizin Oluşturulması Gerekli Mi, Değil Mi		
DEMET AYDINLI GÜRLER	İstemihan Taviloğlu’nun “Gençler İçin I-II” Albümlerinde Yer Alan Eserlerin Analizi		
DEMET AYDINLI GÜRLER	Yetişkinlere Yönelik Piyano Metotlarının İncelenmesi		
Pradip Kumar Das	An Introduction to the Concept of Environmental Audit: Indian Context		
DR. ÖĞR. ÜYESİ., ÖMER FARUK AKPINAR	Hz. Osman’ın Hadis Rivayetindeki Yeri		
DR. ÖĞR. ÜYESİ., ÖMER FARUK AKPINAR	Hz. Peygamber’in (S.A.) Örneğinde Merhametli Olmanın Gerekleri		
EMEL ÖZDEMİR ŞENAY BULUT PEDÜK	36-72 Aylık Çocuklara Yönelik Eğitim Setlerinin M.E.B. Okul Öncesi Eğitim Programı’ndaki Kazanımlara Uygunluğunun Ve Resim-Metin (Yönerge) ilişkisinin İncelenmesi		

BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 – 14, 2021- EDİRNE

Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

14. 11. 2021		10: 00 – 12: 00	
Online Meeting ID: 821 3487 5076		Passcode: 141121	
HALL: 3 SESSION: 1		MODERATOR: DOÇ. DR. LATİF ONUR UĞUR	
DOÇ. DR. LATİF ONUR UĞUR	İnşaat Mühendisliği Öğrencilerine Verilecek “Bilim Tarihi ve Felsefesi Dersi” İçin Bir İçerik Etüdü		
DOÇ. DR. LATİF ONUR UĞUR KADİR PENBE	Konut Yapılarının Maliyetlerinin Tahmininde Kullanılan Birim Alan Yönteminin Birim Değerlerinin 2005-2020 Yılları Arasındaki Değişiminin İncelenmesi		
SALİM YALÇIN İNAN	Potasyum Kanallarının Kognitif Fonksiyonlar Üzerindeki Rolü		
DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM KONUK	Artvin Madenlerinin Çevreye Etkisi		
DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM KONUK	Jeolojik Araştırma Sondaj Makinalarında Risklerin Tanımı		
AYKUT TUNÇEL ŞENOL ÖZYALIN	Distribution Of The Predominant Period And Amplification Values In Bornova Plain By Using The Geophysical Methods		
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEDEF ŞENDOĞDU	Dayanıklı Kentler Ve Yaşam Kalitesi İlişkisi		
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEDEF ŞENDOĞDU	Pandeminin Kent Merkezlerine Etkisi Ve Geleceğin Çevreye Duyarlı Kent Merkezleri		
MARİNA KAPSALI, JOHN S. ANAGNOSTOPOULOS	The Impact of Large-Scale Wind Energy Development on Islands’ Interconnection to the Mainland System		
ESRA HANÇER GÜLERYÜZ DR. ÖĞR. ÜYESİ DİLEK NUR ÖZEN	Sıkıştırılmış Hava İle Enerji Depolama Sistemlerinin Güç Sistemleri İle Entegrasyonunun İncelenmesi		

BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 – 14, 2021- EDİRNE

Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

14. 11. 2021		14: 00 – 16: 00	
Online Meeting ID: 821 3487 5076		Passcode: 141121	
HALL: 1 SESSION: 2		MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ İ. GÖKÇE KAYA	
ÖĞR. GÖR. DR. RAMAZAN YILDIZ	İşletmelerin Büyüklüklerine Göre Sipariş Alımlarında Kullandıkları Platformlar		
ÖĞR. GÖR. DR. RAMAZAN YILDIZ	Ulaşım Türlerine Göre İhracat Verilerinin Kişi Başına Düşen Gelire Etkileri		
ÇAĞRI KÖROĞLU HATİCE GÖKBULUT KAZAN EREN TEMEL	Bireysel Yatırımcıların Covid-19 Pandemi Dönemindeki Finansal Yatırım Alışkanlıkları Ve Davranışsal Finans Eğilimlerinin İncelenmesi		
ÇAĞRI KÖROĞLU HATİCE GÖKBULUT KAZAN EREN TEMEL MEHMET ANBARCI	E-Ticarette Uygulanan Çeşitli Satış Promosyonlarının Muhasebeleştirilmesi		
DR. ÖĞR. ÜYESİ İ. GÖKÇE KAYA	Türk Lirası Mevduat Hesapları Stopaj Oranları Değişikliğinin Döviz Tevdiat Hesaplarına Yansıması		
ARŞ. GÖR. DR. TUNAHAN HACİİMAMOĞLU	Ekonomik Karmaşıklık Düzeyinin Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkisi: Panel Eşbütünleşme Testlerinden Kanıtlar		
DR. ÖĞR. ÜYESİ İSMAİL CAN İSMAİL SÖNMEZ	Bilişim Ve Teknoloji Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi		
HATİCE ÇANKAYA DR. ÖĞR. ÜYESİ SEDAT BAŞTUĞ	İntermodal Taşımacılıkta Van Gölü Feribot İşletmesinin Ekonomik Analizi		

BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 – 14, 2021- EDİRNE

Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

14. 11. 2021		14: 00 – 16: 00	
Online Meeting ID: 821 3487 5076		Passcode: 141121	
HALL: 2 SESSION: 2		MODERATOR: DOÇ.DR. KADİR GÜRTEN	
DR. ARŞ. GÖR. MERVE ALTINBAŞ		Fetvalar Ve Mahkeme Kararları Işığında Osmanlı'da Komşuluk Hakkı	
DOÇ.DR. KADİR GÜRTEN		The Legal Structure Of International Sports Federations	
MEHMET AKGÜN		Covid-19'un İnsan Kaynaklarına Etkisi	
ÖĞR. GÖR. DR. MEHMET OZAN KARAHAN		Dijital Korsanlığın Dindarlık Ve Caydırma Teorisi Kapsamında İncelenmesi	
KEHİNDE AUGUSTINA ODUKOYA		Sexualization of Women in Nigerian Magazine Advertisements	
HİLAL ÖZTÜRK DUYGU TOPAL YILDIRIM		Havacılık Sektöründe Kişi-İş Uyumunun Örgütsel Bağlılığa Etkisi	
HİLAL ÖZTÜRK DUYGU TOPAL YILDIRIM		Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sağlık Çalışanlarının Kurumu Psikolojik Sahiplenmelerinin İş Doyumlarına Etkisi	
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET MELİH EYİTMİŞ BERNA KARADANA		Covid-19 Fobisinin Örgütsel Yabancılaşma ve Yaşam Doyumu Üzerine Etkisi	
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET MELİH EYİTMİŞ ALEV YILDIRIM		Covid-19 Hastalığını Geçirenlerin Hastalık Kaygısı Ve Çalışma Hayatına Bakış Açılarındaki Farklılıklar	

BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
NOVEMBER 13 – 14, 2021- EDİRNE

Meeting ID: 821 3487 5076
Passcode: 141121

14. 11. 2021

14: 00 – 16: 00

Online Meeting ID: 821 3487 5076

Passcode: 141121

HALL: 3 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ HANDAN KARAOĞLU
DR. ÖĞR. ÜYESİ HANDAN KARAOĞLU	Tarımda Hatalı Ve Aşırı Azotlu Gübre Kullanımının İnsan Sağlığına Etkileri
YÜSRA ÇELİK AHMET AKKÖPRÜ	Endofit Bakteriler Ve Arbusküler Mikorhizal Fungusun Hıyar Köşeli Yaprak Leke Hastalığına Karşı Kullanımı
SEMRA ACER BERFİN FİDAN PELİN PEKÇETİN	To Evaluate Awareness of Child Eye Exam in The Parents
AYCA NUR SAHİN DEMİREL MURAD YERCAN	Ideal Organic Product Market For Organic Product Consumers
ENDRİS ASSEN EBRAHİM MEHMET ALİ CENGİZ	Effect Of Maternal Smoking On Children's Wheezing Status At Different Ages: A Bayesian Hierarchical Logistic Regression Model
ENDRİS ASSEN EBRAHİM MEHMET ALİ CENGİZ	Bayesian Hierarchical Modeling with Hybrid Hamiltonian Monte Carlo Method for Hopkins Verbal Learning Test Scores
MUSTAFA HAKKI AYDOĞDU MEHMET ALİ ÇULLU MEHMET REŞİT SEVİNÇ KASIM YENİGÜN NİHAT KÜÇÜK HATİCE PARLAKÇI DOĞAN MEHMET CAÑÇELİK ŞEVKET ÖKTEN UĞUR BEYAZGÜL ZELİHA ŞAHİN NUSRET MUTLU CELAL KAYA AYLA YENİKALE AKİF YENİKALE	Gap-Harran Ovası Sulamalarında Çiftçilerin Arazi Kullanım Kararlarının Ürün Deseni Açısından Kısa Dönem Zamansal Değişiminin Analizi

**BALKAN SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS**

MUSTAFA HAKKI AYDOĞDU
MEHMET ALİ ÇULLU
UĞUR BEYAZGÜL
MEHMET REŞİT SEVİNÇ
KASIM YENİGÜN
NİHAT KÜÇÜK
HATİCE PARLAKÇI DOĞAN
MEHMET CAÑCELİK
ŞEVKET ÖKTEN
ZELİHA ŞAHİN
NUSRET MUTLU
CELAL KAYA
AYLA YENİKALE
AKİF YENİKALE

**Gap-Harran Ovasi Ve Bozova-Yaylak Sulamalarında Tarım
Topraklarında Yapılaşmadaki Değişiminin Analizi**

RITA C. RAMOS

**use of Item Response Theory in Medical Surgical Nursing
Achievement Examination**

CONTENT

CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
FULL TEXT OF ORAL PRESENTED PAPERS IN THE CONGRESS	
Cemil ŞEN & Selim Hilmi ÖZKAN	
LİSE TÜRKİYE CUMHURİYETİ İNKILÂP TARİHİ ve ATATÜRKÇÜLÜK DERS KİTAPLARINDA ATATÜRK'ÜN LİDER VE ASKER KİŞİLİĞİNİN ELE ALINMASI [1943-2018]	1
HATİCE ÇANKAYA & Sedat Baştuğ	10
İNTERMODAL TAŞIMACILIKTA VAN GÖLÜ FERİBOT İŞLETMESİNİN EKONOMİK ANALİZİ	
Mehmet AKGÜN	19
COVID-19'UN İNSAN KAYNAKLARINA ETKİSİ	
Muhammet Haluk NİTELİK	38
YAPI HALİNDEKİ GEMİLER ÜZERİNDE İPOTEK	
Beste Burcu KASAP & Murat Selim SELVİ	48
COVID-19'UN E-TİCARETE ETKİLERİ	
Sinem Ayanoglu Tepekozcan	63
CONSTITUTIONAL REGULATIONS IN RESPECT OF DEMOCRATIZATION IN TURKEY: KEY AMENDMENTS AND REFERENDUMS	
Hilal ÖZTÜRK & Duygu TOPAL YILDIRIM	76
COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ KURUMU PSİKOLOJİK SAHİPLENMELERİNİN İŞ DOYUMLARINA ETKİSİ	
Hilal ÖZTÜRK & Duygu TOPAL YILDIRIM	83
HAVACILIK SEKTÖRÜNDE KİŞİ-İŞ UYUMUNUN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİ	
Birol AKGÜL	89
YEREL KALKINMA ÇALIŞMALARINDA YEREL MEDYANIN ETKİ VE KATKILARI	
Birol AKGÜL	97
ROBOTİK EKONOMİ GAZETECİLİĞİNİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ	
Fatma Armağan TEKE LLOYD	104

GOVERNMENTALITY APPROACH TO GLOBAL BUSINESS PRACTICES OF SOCIAL RESPONSIBILITY Fatma Armağan TEKE LLOYD	
DIFFERENT APPROACHES TO LABOUR INTERNATIONALISM: A REVIEW OF MARXISM, INSTITUTIONALISM AND NEW SOCIAL MOVEMENTS Ulaş PEHLİVAN	121
SURİYELİ MÜLTECİ GİRİŞİMCİLİĞİ VE İSTİHDAMININ SEKTÖREL ANALİZİ Adnan SEYAZ	139
ARKTİKA ÜZERİNE ÇIKAR MÜCADELESİ ÇERÇEVESİNDE RUSYA’NIN 2035 ARKTİKA STRATEJİSİ Ali KUZUDİŞLİ	150
BAKARA 273 AYETİNE REFERANS VEREN RİVAYETLERİN YAPISAL ANALİZİ Ali KUZUDİŞLİ	160
ŞEYTAN HER YENİDOĞANA DOKUNUR RİVAYETLERİNİN YAPISAL ANALİZİ Pınar DOĞANAY	165
MACAR BÜROKRAT KELEMEN MİKES’İN TEKİRDAĞ İZLENİMLERİ (1720-1761) Ömer Faruk Akpınar	173
HZ. PEYGAMBER’İN (S.A.) ÖRNEKLİĞİNDE MERHAMETLİ OLMANIN GEREKLERİ Ömer Faruk Akpınar	188
HZ. OSMAN’IN HADİS RİVAYETİNDEKİ YERİ Emel ÖZDEMİR & Şenay Bulut PEDÜK	205
36-72 AYLIK ÇOCUKLARA YÖNELİK EĞİTİM SETLERİNİN M.E.B. OKUL ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMI’NDAKİ KAZANIMLARA UYGUNLUĞUNUN VE RESİM-METİN (YÖNERGE) İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ Çağrı KÖROĞLU & Hatice GÖKBULUT KAZAN & Eren TEMEL & Mehmet ANBARCI	227
E-TİCARETTE UYGULANAN ÇEŞİTLİ SATIŞ PROMOSYONLARININ MUHASEBELEŞTİRİLMESİ Çağrı KÖROĞLU & Hatice GÖKBULUT KAZAN & Eren TEMEL	242
BİREYSEL YATIRIMCILARIN COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDEKİ FİNANSAL YATIRIM ALIŞKANLIKLARI VE DAVRANIŞSAL FİNANS EĞİLİMLERİNİN İNCELENMESİ Tunahan HACİMAMOĞLU	254
EKONOMİK KARMAŞIKLIK DÜZEYİNİN EKOLOJİK AYAK İZİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PANEL EŞBÜTÜNLEŞME TESTLERİNDEN KANITLAR	270

İsmail CAN & İsmail SÖNMEZ	281
BİLİŞİM VE TEKNOLOJİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	
Merve ALTINBAŞ	291
FETVALAR VE MAHKEME KARARLARI IŞIĞINDA OSMANLI'DA KOMŞULUK HAKKI	
Mehmet Ozan KARAHAN	302
DİJİTAL KORSANLIĞIN DİNDARLIK VE CAYDIRMA TEORİSİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ	
Ahmet Melih EYİTMİŞ & Alev YILDIRIM	313
COVID-19 HASTALIĞINI GEÇİRENLERİN HASTALIK KAYGISI VE ÇALIŞMA HAYATINA BAKIŞ AÇILARINDAKİ FARKLILIKLAR	
Ahmet Melih EYİTMİŞ & Berna KARADANA2	329
COVID-19 FOBİSİNİN ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMA VE YAŞAM DOYUMU ÜZERİNE ETKİSİ	

LİSE TÜRKİYE CUMHURİYETİ İNKILÂP TARİHİ ve ATATÜRKÇÜLÜK DERS KİTAPLARINDA ATATÜRK'ÜN LİDER VE ASKER KİŞİLİĞİNİN ELE ALINMASI[1943-2018]*

Cemil ŞEN¹, Selim Hilmi ÖZKAN²

1. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ,ORCID: 0000-0003-3072-2226
2. Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0001-6381-8553

Özet

Tarihlerini ve kültürlerini gelecek nesillere aktarmak devletlerin en önemli görevidir. Bunu yaparken de eğitimi kullanırlar. Çünkü gelecek nesilleri şekillendirecek olan en etkili araçlardan birisi eğitimidir. Bu sayede genç kuşaklara tarihlerini ve devletlerini tanıma olanağı sunulmaktadır. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi de genç kuşaklara Cumhuriyet olgusunun aktarımı, inkılapların içselleştirilmesi ve Atatürkçülüğün anlaşılması noktasında ortaya konulmuş bir disiplindir. Bu ders yıllardır okutulmakla birlikte zamanla içerik konusunda değişikliklere uğramıştır. İsim ve ders saatini de bu değişikliğe ekleyebiliriz. Bu çalışmanın amacı, Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Atatürk'ün Lider ve Asker Kişiliğinin nasıl ele alındığını tespit etmektir. Bu tespit 1943-2018 tarihleri arasındaki öğretim programları dikkate alınacaktır.

Ders kitapları eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır ve öğretim programları dikkate alınarak yazılmaktadır. Öğretim programlarına aykırı bir ders kitabı ve ders planı düşünülemez. O yüzden ikisinin tutarlı olması gerekmektedir. Fakat her yayımlanan öğretim programı bir öncekine göre birebir aynı olmamaktadır. Bunun için programlar arası benzerlik ve farklılıkları ortaya konarak bir analiz yapılacaktır.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi, zaman içerisinde değişikliklere uğrasa da temel konular önemini korumaya devam etmektedir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemleri, işgal yılları ve Kuvay-ı Milliye nezdinde kurtuluş savaşı ve büyük Anadolu hareketi buna örnek verilebilir. Değişen ise olgular, kazanımların önem derecesi ve veriliş yöntemidir. Bunlar yenilenen her öğretim programının konusunu oluşturmuştur. Özellikle Sosyal Bilimin değişen dinamik bir alan olduğu varsayıldığında, bakış açısında ve konuların dağılımında yenilik yapılması yadsınamaz.

Atatürk'ün ölümüne kadar dersler tarihi olaylar ağırlıklı olarak işlenmeye devam etmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra artık onun yaptıklarına daha çok ağırlık verilmeye başlanmıştır.

* Bu çalışma Cemil Şen tarafından hazırlanmakta olan Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Atatürk'ün Lider ve Asker Kişiliğinin Ele Alınması [1943-2018] isimli Yüksek Lisans Tezi verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Atatürk hayattayken tarafsız olunamayacağı kaygısı duyulduğu için ders kitaplarında ona daha az yer verilmiştir.

Hatta ileriki yıllarda dersin sonuna Atatürkçülük eklenerek T.C. İnkılap Tarihi'nin Atatürk'ten ayrı olamayacağı da literatüre eklenmiştir. Bu ders günümüzde tam adıyla Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi olarak eğitim sistemimizin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Öğretim Programları, İnkılap Tarihi, Eğitim, Ders Kitabı

Giriş

Milli Mücadele'nin ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin tarihini yeni nesle öğretmek amacı ile cumhuriyetin onuncu yılı hazırlıkları çerçevesinde, 1932 de bir fikir olarak ortaya atılan “Türk İnkılâbı Tarihi” dersinin zorunlu olarak okutulması düşüncesi çerçevesinde, 1933 senesinde Maarif Vekâletince bir “İnkılâp Enstitüsü” açılmasına karar verilmiştir. Bu fikrin savunucusu Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Bey'dir. Bu doğrultuda, 1934 yılında Yusuf Kemal Bey, Yusuf Hikmet Bey ve Mahmut Esat Bey ilk defa Türk İnkılap Tarihi derslerini vermişlerdir. Dersin önemi göz önüne alınarak, 15 Nisan 1942 tarihinde “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü” kuruldu ve her yüksek okul öğrencisinin bu dersi alması zorunlu hale getirildi(Kanun nr. 4204). 4 Aralık 1981 tarihinde ise dersin yükseköğretimde dört yıl boyunca okutulması kararlaştırılmıştır (Kanun nr. 2547).Dersin üniversitelerde bir yıl okutulmasına ise 1990 senesinde geçilmiştir(Akkoyun, 1997:1-2).

1943 yılında toplanan II. Maarif Şurası'nda alınan kararlar doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersi, tarih öğretim programlarına alınmıştır. Bunun sonucunda bir ders kitabı yazılmasına gerek duyulmuştur. Bu görev ise Enver Ziya Karal'a verilmiştir. Enver Ziya Karal'da ilk ders kitabını “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)” adıyla yazmıştır (Yılmaz, 2006: 32-34). II. Maarif Şurası'nın almış olduğu kararlar doğrultusunda 1943'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersi verilmesinin temel nedeni, Atatürk'ün ölümünden sonra onun hatırasını yaşatma anlayışıdır. Yeni neslin Atatürk'ü tanıması, yaptığı devrimlerin hatırlanması dersin verilmesinin temel amaçlarındandır. Atatürk hayattayken bu dersin verilmemesinin sebebi ise Atatürk hayatta olması ve hala devrim yapmaya devam edilmesi şeklinde açıklanmaktadır(Doğru, 1989: 36-41).

İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi zaman içerisinde değişikliklere uğramakla birlikte günümüze kadar önemini korumaya devam etmiştir. Bu çalışmadaki amaç tarihsel süreç içerisinde ne gibi değişikliklere uğradığı ve hangi aşamalardan geçip günümüze kadar ulaştığının değerlendirilmesidir. Çalışmamızda bugüne kadar yapılan çalışmalarla birlikte, konumuzla ilgili daha önce yayınlanan çalışmalardan, Talim ve Terbiye Kurulu kararlarından ve öğretim programlarından yararlanılmıştır.

Tarih, Coğrafya, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler gibi alanlarda yeterli ve derinlemesine bilgi sahibi olmak ülkenin geleceği için büyük önem taşımaktadır. Tarihsel bilgiden yoksun kuşakların siyasal, sosyal, kültürel ve teknolojik konularda söz sahibi olabilseler dahi siyasi olarak dünyaya ve bölgelerine yön vermede yetersiz kalacaklarını ve bu yetersizliğin ülkenin

tüm birimlerine yansıtacağı tarihi bir gerçektir. Tarih öğrenmek ve bilmek ülkelerin kaderleri ve gelecekleri için önemlidir.

Özellikle Cumhuriyet Tarihi gibi toplumumuzu yakından ilgilendiren bir konuda eğitimcilerle düşen görev gençlerimize yakın tarih ile ilgili konularda öğretilenlerin sentezini yapabilme becerisini kazandırmak olmalıdır (Yüce, 1992).

Bu sentezi yapmaktaki görevi karşılayacak olan en önemli araç tarih aktarımı olmakla birlikte bu yakın tarih için İnkılap Tarihi dersine büyük önem düşmektedir. Bu ders hem ortaokul hem de liselerde yıllardır okutulmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimin ulus devlet inşası sürecinde vatandaşlık bilinci oluşturmada tarih öğretiminin önemli fonksiyonu olmuştur. Bu da buna uygun bir program geliştirilmesi ile sonuçlanarak İnkılâp Tarihi dersleri adı altında şekillenmiştir. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi ile genel olarak gençlerde Türk İnkılabının temel felsefesine, Cumhuriyet rejimine ve Atatürk İnkılaplarına yönelik tutum kazandırmak hedeflenmiştir (Safran, 2004: 11).

Tarih eğitiminin temel amaçlarından biri, insanların geçmişte yaşamışları ve diğer topluluklar hakkında sağlıklı bilgiler edinmesini sağlamaktır. Tarih bir kurgu olduğundan, bu kurgunun insanları ve toplumları birbirinden ayırıcı, onlar arasında husumet çıkarıcı bir inşaa ve öğretim şeklide olmaması beklenir. Aksi halde, tarih bilgilendirme ve sağlıklı bilgi vermeden ziyade farklılıkları ön plana çıkarıcı ve çatışma merkezli algılar üretici bir fonksiyona bürünür (Özkan, 2016, 537).

Bilhassa ulusların milli kimliklerini kazanma sürecinde diğer milletlere olan ilgi ile birlikte onları araştırma arzusu da ortaya çıkmıştır. Bu süreçte her millet, kendi büyüklüğünü ve varlık sebebini ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun bir sonucu olarak, bağlı bulunduğu milleti yüceltirken, diğer milletlere bakış açısında bazı önyargılar ve çarpıtmalar meydana gelmiştir. Bilhassa Fransız İhtilali'nden sonra “*tarih*”in politik bir araç olarak etkin biçimde kullanılması, bu önyargı ve çarpıtmaları daha da arttırmıştır. Bu süreçte tarih ders kitapları da politik birer araca dönüşmüştür. Ayrıca Tarih ders kitaplarının, okul çağındaki kuşakların siyasal iktidarların istekleri doğrultusunda toplumsallaştırmada kullanılagelen en önemli araçlardan birisi olduğu da bilinmektedir (Apple, 1991: 30vd; Hacısalihoğlu, 2014: X).

Cumhuriyetten günümüze Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük adı altında öğrenimde olan kitaplarda Atatürk imajının nasıl verildiği incelenirken ortaokul İnkılap Tarihi ders kitapları araştırmanın dışında tutularak sadece lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları incelenmiştir. Bu araştırma oldukça geniş bir zaman dilimindeki (1943-2018) ders kitaplarını kapsadığından incelenen ders kitaplarının yeni basımları veya genişletilerek öğrenime alınmış tekrar basımları araştırmaya dahil edilmemiştir.

1. Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Tarihsel Geçmişi

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi, Türk tarihinin sürekliliği içinde düşünülmüş ve bundan dolayı da 1932 yılında hazırlanan “Tarih IV” ve “Orta Mektepler İçin Tarih” ders kitaplarının son bölümü Cumhuriyet Tarihi konularına ayrılmıştır. Bu bölümler günümüz Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük adlı dersin bir anlamda temelini oluşturmaktadır (Aslan, 2004: 98-99).

Giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi, 1943 yılına gelindiğinde ise bu yıl toplanan II. Milli Eğitim Şurası'nda ortaöğretime “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi” dersinin konulması tartışılmış ve alınan kararlar doğrultusunda liselerde okutulmak üzere “Türkiye Cumhuriyet Tarihi” dersi eğitim öğretim programına alınmıştır. İlk ders kitabını Enver Ziya Karal yazmıştır (TC. MEB. TD, 1942: 5/8; TC. MEB. TD, 1943: 6/239).

Bu ders, 1943 yılında öğrenime alınmasına rağmen ders kitabı ancak 1945 yılında okullarda okutulmaya başlanmıştır. Nedeni ise “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)” ders kitabının önce 96 sayfalık bir fasikül halinde çıkarılarak 1944 yılında öğrenime alınmış olmasıdır. Sonraki yıl genişletilerek kitap halini almıştır. Bu kitabın bu kadar gecikmesinin sebebi, Atatürk döneminde yazdırılan “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı eserin dördüncü cildi olan Tarih IV kitabının yerini dolduramayacağı endişesinden kaynaklanmaktadır (Kökeni, 2002: 234). Bu endişenin temelinde yatan asıl düşünce ise içeriğin yoğun olması ve hangi konuların çıkarılıp hangilerinin dahil edileceğine karar verilememesidir. Bu yoğunluk da Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Eğitimi Programı'nda açıkça görülmektedir. Bu eğitim programına göre;

1. Bu ders için 27.04.1981 gün ve 76 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu Kararı ile kabul edilen ve 25.05. 1981 tarihli 2087 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanan Yüksek Okullar Türk İnkılâp Tarihi ve Orta Öğretim Kurumları Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi müfredat programı başında yer alan amaçlar ile açıklamalar geçerli olacak; bu esaslar saptırılmadan Türk inkılâbının mimarı ulu önder Atatürk, eserleri ile birlikte kavratılıp benimsetilecek ve en içten duygularla sevdirecektir.

2. Konuların işlenmesinde yukarıda sözü geçen müfredat programının Açıklamalar bölümünde yer alan, genel kapsamlı yöntemlere uyulmakla beraber, daima öğrenci seviyesi göz önünde bulundurulacak ve öğretimde verimliliği arttırmak için, öğretmen-öğrenci aktifliği esas tutulacaktır. Bu bakımdan öğretmenin yerine göre etkili, ilgi çekici Anlatım ve açıklamaları yanı sıra, cevaplandırılması kolay olan sorularla öğrencilerin konulara katkısı sağlanacaktır. Ders konuları arasındaki değişik özelliklere göre farklı öğretim yöntemleri uygulanmakla birlikte; öğretmeni ve öğrenci çoğunluğunu pasif durumda bırakan bireysel öğrenci takrirlerinden veya uzun süre tekrarlatmalardan kesinlikle kaçınılacaktır.

3. Bu okullardaki derslerde, Yüksek Okullar ve Orta Öğretim Kurumlarındaki İnkılâp Tarihi Derslerinde öngörülen seminerler yapılmayacaktır. Buna karşılık derslerde konular işlenirken çevre ve okul imkânlarına göre, göze ve kulağa hitap eden her türlü araç-gereçten en geniş biçimde yararlanılacaktır. Bu arada derslerde, bakanlığımızca tavsiye edilmiş olan konu ile ilgili yayınlar tanıtılacak Yeri geldikçe bu yayınlardan dikkat çekici parçalar okunarak, öğrencilerin konuya ilgisi uyandırılacaktır.

4. Sonuç olarak bu okullardaki öğrencileri, belirlenen amaçlar ile birlikte; siyasal, kültürel, sosyo-ekonomik ve aktüel sorunlar karşısında seviyelerine göre ileride öğrenecekleri geniş kapsamlı, ATATÜRKÇÜLÜK felsefesinin gereklerini bir davranış haline getirecek durumda yetiştirmek için her türlü çaba gösterilecektir (TC. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Eğitimi Programı, 2018).

Eğitim programında genel esaslarından bahsedildiği üzere dersler bu yönde işlenecek ve burada yazılanlara uygulamada dikkat edilmeye çalışılacaktır. Aksi taktirde teori ve pratikte

bir sorun ortaya çıkar. Bu sorun eğitim programlarının sorgulanmasını bile gerektirebilir. Bu durumda yapılacak olan tek şey genel çerçevenin dışına çıkmamak ve eğitim ve öğretim programlarıyla bir bütün sağlamaktır.

Yine bir başka kaynakta, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi anlamında Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersini okutmaktaki amaçları şu şekilde sıralayabiliriz;

1. Türk İnkılâp Tarihi olarak, Türk Kurtuluş Savaşı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları konusunda doğru bilgiler vermek.
2. Atatürkçü düşünce sistemi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları ile Türk Cumhuriyetine yönelik tehditleri teşhis etmek ve önlemlerini öğretmek
3. Türk gençliğini, Atatürkçü düşünce sistemi ve gelişmeye yönelik inkılâpçı bir dinamizm içinde yetiştirmek.
4. Türk gençliğini, ülkesi, milleti ve devleti ile bölünmez bir bütünlük içinde, Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları ve dolayısı ile Atatürkçü düşünce yönünde ki hedefler etrafında birleştirmek.
5. Türk gençliğinin, tarihini, milletini, devletini seven, demokrasi ve cumhuriyete bağlı bir şekilde yetişmesini sağlamak (Gül,2006:1).

2. Atatürk İlkeleri'nin Dayandığı Temeller ve Ortak Özellikleri

Atatürk ilkelerini bir bütün olarak ele almak gerekir. Bu ilkelerin fikri ve tarihi temelleri XIX. yüzyılın sonları ve Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren ortaya çıkmıştır.(Donuk,1984:146-161). Atatürk'ü ve ilkelerin dayandığı özellikleri anlayabilmek için Türk devlet yapısını, Türk tarihini ve XIX. yüzyılı bilmek ve tanımak gereklidir. Türklerin kurdukları devletler bize şunu göstermektedir ki Türkler bağımsızlıklarına ve özgürlüklerine düşkündür. Türk milletinin önderi Atatürk, Amasya'dan valilere gönderdiği tamimde "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır."diyerek Türk milletinin bağımsızlığına ve hürriyetine düşkünlüğünü ve bunun engellenemeyeceğini ortaya koymuştur. Özetle, Atatürk'ün fikri temelini oluşturan unsurların başında, tarihin derinliklerinden gelen Türk devlet anlayışı ve zengin bir kültür birikimi yatmaktadır (Kezer,1984:3,Taneri,1981).

3. Atatürk'ün Lider Kişiliği

Siyasi liderlerin imajlarını belirleyen unsurlar arasında yaşadığı dönemin özellikleri ile birlikte milli tarih birikimi bulunmaktadır. Lider imaj oluşumunda kişinin kendisini nasıl algıladığı ve millet tarafından nasıl algılanmak istediği ön plana çıkmaktadır (Saygılı, 2012: 29-55). Osmanlı ve milli mücadele döneminde Atatürk'ün lider olarak ortaya çıkmasında halkın ve o dönem milli mücadeleye destek verenlerin ortak kararı etkili olmuştur.

Bu karar büyük bir devletin ortaya çıkmasına ve halkın Atatürk'ün peşinden gitmesine zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet döneminde hazırlanan ders kitaplarında da Atatürk'ün liderlik vasfına ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Atatürk'ün, savaş alanlarında gösterdiği cesur ve mantıklı hamleler sonucunda kazanılan zaferlerin bir karşılığı mahiyetinde elde ettiği rütbeleri söküp, toplumun bir evladı sıfatıyla Kurtuluş Mücadelesini başlatması, şahsiyetinde yer alan vatan ve millet sevgisinin en bariz örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Diğer taraftan Kurtuluş Mücadelesinde şahsiyetine ve milletine öncülük eden “Türklerin vatan sevgisiyle dolu olan göğüsleri, düşmanların melun ihtiraslarına karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir” kanaati, kendisini ve halkını zafere ulaştırmayı başarmıştır (Palazoğlu ve Bircan, 1997: 65).

Tarih boyunca tüm toplumların yüksek şahsiyetli liderleri olmuştur. Modern Türkiye'nin inşasını gerçekleştiren Atatürk, Türk tarihi açısından ehemmiyeti daima gündemde olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan bütün inkılâpların önderliğini yapan Atatürk'e, Türk milletinin gözünde edindiği “ulu önder” vasfı sadece askeri alanda gösterdiği üstün başarılarından dolayı atfedilmemiştir. Siyasi, sosyal, ekonomik, eğitim ve kültürel alanlarda birçok yeniliğe önderlik etmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Lewis, 2014: 370-380). Çünkü Gazi Mustafa Kemal, yeri gelmiş askerlik kıyafetlerini giyip Başkomutan olmuş, yeri gelmiş sivil kıyafetlerini giyip kara tahtanın başına geçmiş, Başöğretmen olmuştur. Lider özelliği her durumda korumuş ve bu halka yansıtmayı başarmıştır.

31 Mart irtica hareketini (13 Nisan 1909) bastıran ordunun hazırlanmasında ve bu ordunun idaresinde önemli görevler üstlenerek orduya önderlik etmiştir. Bu ayaklanmanın bastırılmasında büyük çaba harcamış ve gerekli yerlerde orduyu komuta etmiştir. Buradan hareketle onun lider özelliği ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Milli birliğin kurulması, artan milli heyecanı yaymak ve sürdürmek, askeri birlikleri bir komuta altına toplamak, vatansever duygu ile kurulan cemiyetleri bir teşkilat haline getirmek ile olabilirdi. Mustafa Kemal 28 Mayıs 1919'da yurttaki tüm büyük idare amirlerine ve komutanlara yolladığı bir yazıda mitingler ve gösteriler yapılmasını ve burada vatan topraklarının haksız işgalinin protesto edilmesini istemiştir. Mustafa Kemal'in bu isteği doğrultusunda Türk milleti düşmana karşı büyük bir direniş başlatmıştır. Bu direnişe destek veren Türk halkı liderlerine desteklerinin tam olduğunu göstermişlerdir. Yunanlıların taarruzu sırasında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa, Atatürk'ün orduların başında olmasını ve ordulara liderlik etmesini istemiştir. Ardından Mustafa Kemal, orduya liderlik edebilmek için meclisten, bütün yetkileri 3 aylığına şahsına devretmelerini istemiştir. 5 Ağustos 1921 tarihli bir kanun ile tüm yetkileri şahsında toplayan Atatürk, başkomutan sıfatıyla ordulara liderlik etmiştir.

Büyük Taarruz için harekete geçen Atatürk, 20 Ağustos'ta habersizce Ankara'yı terk etmiş ve 25 Ağustos gecesi, İsmet ve Fevzi Paşalarla birlikte taarruzu idare edecekleri Kocatepe'de bulunmuşlardır. 26 Ağustos sabahı güçlü bir topçu ateşiyle Türk orduları, taarruza geçmiştir. Yunan ordularının bin bir güçlkle oluşturdukları mevzilerin, Türk orduları tarafından bertaraf edilmesi uzun sürmemiştir. 30 Ağustos günü Mustafa Kemal, muharebeyi bizatihi kendisi komuta etmiştir. Ertesi gün Eskişehir bölgesinde bulunan Yunan askerleri bozguna uğratılmıştır.

Bu zafer üzerine Atatürk: “Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri.” diyerek, Türk ordularına liderlik etmiştir. Bu liderlik sonucunda düşman ülkeden temizlenmiş ve bağımsız bir ülkenin temelleri atılmıştır.

4. Atatürk'ün Asker Kişiliği

Atatürk'ün ilkokul yıllarından başlayıp lise ve harp okulu dönemlerine kadar yıllardır derslerde öğretilmiştir. Bunu ilk kademeye kadar indirmek mümkündür. İlk kademedен başlayıp üniversiteye kadar çeşitli kademelerde Atatürk'ün askerlik hayatından İnkılap Tarihi ders kitaplarında yer verilmiştir.

Her ders kitabında farklı açılardan ele alınmakla birlikte temelde hep aynı kalmıştır. Askerlik Atatürk'ün hayatının en önemli yerinde hatta merkezinde bulunmuştur. Hatta bu meslek için gerektiğinde hayatını ortaya koymuştur hatta ailesinden bile vazgeçmiştir. Tüm bunlar Atatürk'ün asker kişiliğini bünyesinde ne kadar taşıdığını göstermektedir.

Atatürk, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmasında herhangi bir yanlışlık yapılmaması ve vatanımızın işgal edilerek parçalanmaması için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Atatürk elinden geleni yapmasına rağmen padişah ve hükümeti ile artık hiçbir şey yapılamayacağını farkına varmış Artık yeni bir plan gerçekleştirmek vatanını ve Türk milletini işgalden kurtarmak için başka yollar aramaya başlamıştır (Mumcu ve Su, 1981: 35). Atatürk, vatan ve millet sevgisini her şeyden üstün tutan ve millete hizmet eden bir askerdir. Üstelik ülkesine yaptığı hizmetlerden ötürü hiçbir karşılık da beklememiştir.

Mustafa Kemal, Türk milletinin yalnız bırakıldığını düşünerek kendisini milli mücadelenin önderi olarak görmüştür. Bu amaçla Samsun'a çıkmış burada bir takım çalışmalara başlamıştır ilk olarak orduyla haberleşmeyi başlamış Ateşkes hükümlerine uymamalarını emretmiştir. Ülkenin dört bir yanındaki sivil ve askeri makamlara mitingler ve protesto gösterileri yapılmasını bildiren yazılar göndermiş, ayrıca sivil memurların da askerler ile iş birliği içinde olmasını istemiştir. İşgalleri, Türk milletini birleştirmek ve birlikte hareket etmesini sağlamak için kullanmış, vatanın kurtuluşu için elinden geleni yapmıştır. Çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Yeniden mesleğe dönüşü ise, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra meclis kararıyla olmuştur. Başkomutanlık yetkisi verilerek bütün kontrol Mustafa Kemal'in eline geçmiştir. Mustafa Kemal'in önderliğinde Başkomutanlık Meydan Muharebesi yapılmış, Yunan ordusunun büyük bir bölümü yok edilmiş ve Anadolu tamamen düşmandan temizlenmiştir.

Sonuç

Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi dersi günümüzde önemini korumaya devam etmektedir. Dönemsel olarak isim ve içerik konusunda değişikliklere uğramış olsa da bu dersin temelini oluşturan ana konular değişmeden devam etmiştir. Kurtuluş mücadelesinin başlaması, kongreler, genelgeler, doğu, güney ve batı cephesinde yapılan savaşlar ana gövdeyi oluşturmuş ve değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Bu çalışmada öğretim programlarının derse etkilerine yer verilmeye çalışılmış ve program ders uyumu etkisi ortaya koyulmuştur. Sonuç olarak T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğretim programlarıyla ilişkisi büyük oranda sağlanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça:

- Akkoç, A. (2008). Tarih yazımı ve tarih eğitimi açısından tarihsel bilgi: 1930-1950 arası lise tarihi kitapları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akkoyun, T. (1997). Türk İnkılâp Tarihi Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları
- Alaca, E. (2017b). Tarih eğitime giriş: kavramlar, kişiler, kuramlar ve kurumlar. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Apple, M. Ve Christian-Smith, L. (1991). The Politics of the Textbook. New York: Routledge.
- Aslan, B. (2004). Türkiye'de milli tarih anlayışı bağlamında dünden bugüne inkılap tarihi dersleri. Kazım Karabekir Fakültesi Dergisi, 0(9), 81-109.
- Aslaner, N. (2008). 2008). Milli eğitim şûraları ve eğitim politikaları (1939-1946). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kocatürk, U. (1984) Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 3.Baskı, s.4.
- Kezer, A. (1984) "Türk ve Batı Kültüründe Devlet Kavramı", Milli Kültür Dergisi, Sayı:44 s.3.
- Taneri, A. (1981) Türk Devlet Geleneği, Ankara, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Doğru, N. (1989). Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi derslerinin dünü-bugünü-geleceği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Hacısalıhoğlu, M. (2014). Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı / Türk İmajı, İstanbul: Tübitak Yayınları.
- Kökeni N. (2002). Cumhuriyet dönemi tarih anlayışları ve tarih eğitim (1923-1960). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Lewis, B. (2014). Modern Türkiye'nin doğuşu.(7. Basım). (Çev. Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Mumcu, A., Su, M. K. (1981). Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özkan, S. H. (2016). "Çok Kültürlü Çok İnançlı Toplumlarda Tarih Yazımı Ve Tarih Eğitimi", I. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Yayınları, ss. 535-541.
- Palazoğlu, A. B., Bircan, O. (1997). Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük 1. Ankara: Bem Koza Yayıncılık. Palazoğlu, A. B., Bircan, O. (1997). Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük 2. Ankara: Bem Koza Yayıncılık.
- Safran, M. (2004). Eğitim Bilimi Açısından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğretimi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihinde Yöntem Arayışları, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Saygılı, R. (2012). Siyasi parti liderlerinin mitinglerinde rakipleri hakkında kullandıkları söylemlerin liderlerin imajlarına olası etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Tarih IV, 1931 İstanbul Devlet Matbaası, Türk Tarih Kütüphanesi, Kayıt No: 29097, s.353

Tarihte kurulan Türk Devletleri hakkında son yıllarda yapılan incelemelerden birisi için bkz.: Abdülkadir DONUK, “Tarihte 16 Türk Devleti Meselesi ve Türk Devleti’nin Karakteri” Türk Kültürü, Yıl XXII (Mart 1984), Sayı 251, ss.146-161.

Yılmaz, M. (2006). 1938-1960 yıllarında Türkiye’de kullanılan tarih öğretim programları ve ders kitaplarının incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yüce, R. (1992). İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Öğretimi ve Sorunları, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Şafak Matbaacılık

İNTERMODAL TAŞIMACILIKTA VAN GÖLÜ FERİBOT İŞLETMESİNİN EKONOMİK ANALİZİ

Hatice ÇANKAYA

İskenderun Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sedat BAŞTUĞ

İskenderun Teknik Üniversitesi

ÖZET

Van Gölü üzerinde gerçekleştirilen Tatvan-Van ve Van-Tatvan arasında intermodal taşımacılığın yapılmasına olanak vermektedir. Bu bölge de gerçekleştirilen intermodal taşımacılığın Türkiye için sağladığı ekonomik avantaj ayrıca İran ile sınır komşusu olmamız sebebiyle Asya bölgesinden Avrupa bölgesine yük akışının sağlanmasında orta koridor görevi görmesi ile de bu avantajı ikiye katlamaktadır.

Bu çalışma ile intermodal taşımacılığın örneği olan Van Gölü Feribot işletmesinin hem bölge için hem de Türkiye için sağlayacağı ekonomik analiz üzerinde durulacaktır. Van Gölü Feribot işletmesinin tarihi, günümüzde kullanılan feribotlar ve onların özellikleri ve alternatif diğer demiryolları taşımacılığı ile feribot işletmesinin popülerliğinin artırılması ile ilgili altyapı çalışmaları incelenecektir. Komşu ülkeler ile olan ithalat-ihracat karşılaştırmaları ile taşıma şekillerine göre ithalat ve ihracat değerleri üzerine durulmuştur. Van Gölü feribot işletmesi ve TCDD ile görüşülüp intermodal taşımacılığın nasıl yapıldığı ve hangi ürünlerin daha çok taşındığı ile ilgili araştırmalar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Van Gölü, İntermodal, Feribot, TCDD, denizyolu, demiryolu

ECONOMIC ANALYSIS OF INTERMODAL TRANSPORT APPLICATIONS IN THE REGION OF LAKE VAN

ABSTRACT

It allows intermodal transportation between Tatvan-Van and Van-Tatvan on Lake Van. In addition to the economic advantage that intermodal transportation provided in this region provides for Turkey, it also doubles this advantage by acting as a middle corridor in ensuring the flow of freight from the Asian region to the European region, since we are border neighbors with Iran.

This study will focus on the economic analysis that will be provided by the Van Lake Ferry operation, which is an example of intermodal transportation, both for the region and for Turkey. The history of the Van Lake Ferry operation, the ferries used today and their features, and the infrastructure studies related to the alternative railway transportation and increasing the popularity of the ferry operation will be examined. Import-export comparisons with neighboring countries and import and export values according to transportation modes are emphasized. The Van Lake ferry company and TCDD will be contacted and researches will be made on how intermodal transportation is done and which products are transported more.

Key Words: Van Lake, ferry, intermodal, TCDD, railway, maritime transport

1. GİRİŞ

Rekabet koşullarının her geçen gün daha zorlaşması, değişen insan ihtiyaçlarına zamanında cevap verebilmesi lojistik sektörünü yeni kavramlar aramaya itmiştir. Farklı taşıma modlarını birbirine entegre ederek yeni taşıma sistemleri geliştirilmiştir. İntermodal taşıma, multimodal taşıma, kombine taşımacılık kavramlarının ortaya çıkmıştır. İntermodal taşımacılık bu entegrasyonlardan doğan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İntermodal taşımacılıkta yük birden fazla taşıma modu ile gerçekleştirilmektedir farkı ise bu taşıma modlarına aktarılırken yükün bulunduğu kabın değişmediği ve diğer taşıma modlarına aktarılırken yükün elleçlenmediği taşıma kavramıdır. İntermodal taşımacılığın üç temel bileşeni; aktörler, faaliyetler ve kaynaklar. Aktörler, taşıma modları içinde bulunan ve bu hizmetin en iyi şekilde sürekliliğini sağlayan bileşenlerdir. Freight forwarderlar, terminal işletmeleri, demiryolu işletmeleri, müşavirler, şirket çalışanları, gönderici, alıcı gibi aktörlerdir. Faaliyetler, yükün yüklenmesinden boşaltılmasına kadar olan süreçleri kapsamaktadır. Yükün bir taşıma modundan diğer moda aktarılması, bu aktarma sırasındaki süreçler, yükün boşaltılması sırasındaki tüm faaliyetler olarak adlandırılmaktadır. Kaynaklar, bu faaliyetler sırasında kullanılan bilgi ve teknoloji sistemleri, ulaştırma araçları, terminaller gibi yükün doğru zamanda doğru yere ulaşmasını sağlayan, herhangi bir zarar görmemesini sağlayan bileşenlerdir.

Özellikle ülkemizde son yıllarda demiryolunun geliştirilmesi, Asya bölgesine uzanan ihracat trenlerinin BTK hattı üzerinden Çin'e ulaşması ve Süveyş kanalının tıkanması ile demiryolu ile Asya dan Avrupa'ya yük akışının sağlanmasında önemi her geçen gün artmaktadır. Van Gölü üzerinde TCDD ait olan demiryolu ve Van Gölü Feribot işletmesine ait olan iki adet feribot birbiri ile entegre bir şekilde çalışarak intermodal taşımacılığın bir örneğini oluşturmaktadır.

Bu çalışma ile amacımız Van Gölü Feribot İşletmesinin bölge ve Türkiye açısından ekonomik önemi araştırılacaktır. 2020 yılında pandemi sürecinde bir önceki yıla oranla Türkiye'nin en büyük iki feribotu ile taşınan yük 2,5 kat oranla artarak 500 bin ton yük taşımıştır. Bu durum Van Gölü'nün intermodal taşımacılıktaki önemini artırmaktadır¹.

2. Van Gölü Feribotu Tarihçesi

Van Gölü'nde ulaşımın başlaması çok eski devirlere dayanır. Bu konuda elimizdeki en eski bilgiler Urartulara aittir. Urartular zamanında (M.Ö 900 – M.Ö. 600 yılları) Van Gölü çevresindeki yerleşmelerden Van, Yeşilsu (Amik), Deliçay, Adilceviz, Ahlat, Tatvan, Reşadiye ve Gevaş arasındaki ulaşım yardımcı olan pek çok iskelenin varlığı ve bu iskeleler arasında taşımacılığın yapıldığı², daha sonraki dönemlerde ise bu iskelelerin Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi çeşitli uygarlıklar tarafından da kullanıldığı bilinmektedir³.

Vangölü Feribot Müdürlüğü İşletmesi; Temeli Büyük Savaşta (Kurtuluş Savaşı) atılmış, 1925'de Van'ın Erciş ilçesine bağlı Ernis bucağında bulunan, Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı "Van Gölü Seyr-ü Sefain İdaresi" çatısı altında ilk defa bir düzene girmiştir. 1928'de Nafia Vekâleti'ne bağlı işletmemiz, 1934'te "Van Vilayeti İdare-i Hususiyesi'ne" geçer. Ernis'teki tesislerin yetersiz olması nedeniyle 1935 yılından itibaren Tatvan'da faaliyete başlamış, 1936'da "İktisat Vekâleti'ne bağlı Van Gölü İşletmesi" halini almıştır. İşletme merkezinin Tatvan'da bugünkü işletme mahallesine taşınmasıyla birlikte, burası işletmeye ait atölyeler, ambarlar, lokanta, otel ve çalışanlara ait lojmanlarla birlikte bir üs haline getirilmiştir.⁴

1951 yılında, "Denizcilik Bankası T.A.O. Genel Müdürlüğü" bünyesine, 1984 yılından itibaren de "Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü" bünyesine girerek faaliyetini sürdürmüştür. 1988'de YPK kararı ile "TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü" bünyesine geçmiştir. TCDD Yönetim Kurulunun 13.05.1988 tarih ve 13/145 sayılı kararı ile TCDD Vangölü Feribot Müdürlüğü kurularak Genel Müdürlüğü Liman ve Feribot Yönetimi Dairesi Başkanlığına bağlı olarak hizmetine devam etmektedir.⁵

¹ <https://www.denizhaber.net/turkiyenin-en-buyuk-iki-feribotu-2020de-500-bin-ton-yuk-tasidi-haber-99204.htm>

² Belli, O. (1977). Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

³ Belli, O. (1977). Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

⁴ TC. Tatvan Kaymakamlığı, <http://www.tatvan.gov.tr/tatvanda-denizcilik>

⁵ TC. Tatvan Kaymakamlığı, <http://www.tatvan.gov.tr/tatvanda-denizcilik>

Tatvan- Van arasında göl üzerinden vagon taşımak amacıyla, 1970-1976 yılları arasında Tatvan tersanesinde 4 tane büyük feribot inşa edilerek sefere konulmuştur. Bu feribotlardan Orhan Atlıman feribotu 1971’de, Rafet Ünalın feribotu 1973’te, Tatvan feribotu 1975’de, Van feribotu ise 1976’da hizmete girmiştir. Bu feribotlardan her biri 81 m boyunda, 14,5 m eninde ve 1918 grostondur. Ortalama hızları saatte 12 mil olup, yük kapasiteleri 430 ton’dur. Feribot içinde 3 ray sistemi bulunmakta ve her bir feribotun taşıyabileceği vagon sayısı, vagon uzunluğuna ve yük miktarına bağlı olarak 9 ile 15 arasında değişmekteydi.⁶

3. Günümüzde Van Gölü Feribot İşletmesi

Şu an Tatvan – Van arasında 2011 yılında yapımına başlayan ve 2015 yılında seferlerine başlayan Türkiye’nin en büyük iki feribotu Sultan Alparslan ve İdris-i Bitlisi feribotları ile yük ve yolcu taşımacılığı gerçekleştirilmektedir.

Şekil 1: İdris-i Bitlisi ve Sultan Alparslan Feribotları⁷

Sultan Alparslan ve İdris-i Bitlisi feribotlarının motorları yerli marine olarak, TCDD’nin bağlı ortaklığı TÜLOMSAŞ tarafından üretildi. Her iki gemide toplam 8 adet (4+4) marine motor bulunuyor. Her biri 9-10 vagon kapasiteli mevcut 4 feribot ile günde 1,500 ton yük taşınırken, her biri 50 vagon kapasiteli yeni 2 adet feribotla günde 10,500 ton yük taşınarak, yük taşıma kapasitesi 7 kat artırılmış oldu. Her bir feribotta 350 kişilik yolcu kapasitesi bulunmaktadır. Seyir mesafesi 49 mil (91 km) olan Tatvan-Van arasındaki seyir süresi eski feribotlarla 5 saat

⁶ TC. Tatvan Kaymakamlığı, <http://www.tatvan.gov.tr/tatvanda-denizcilik>

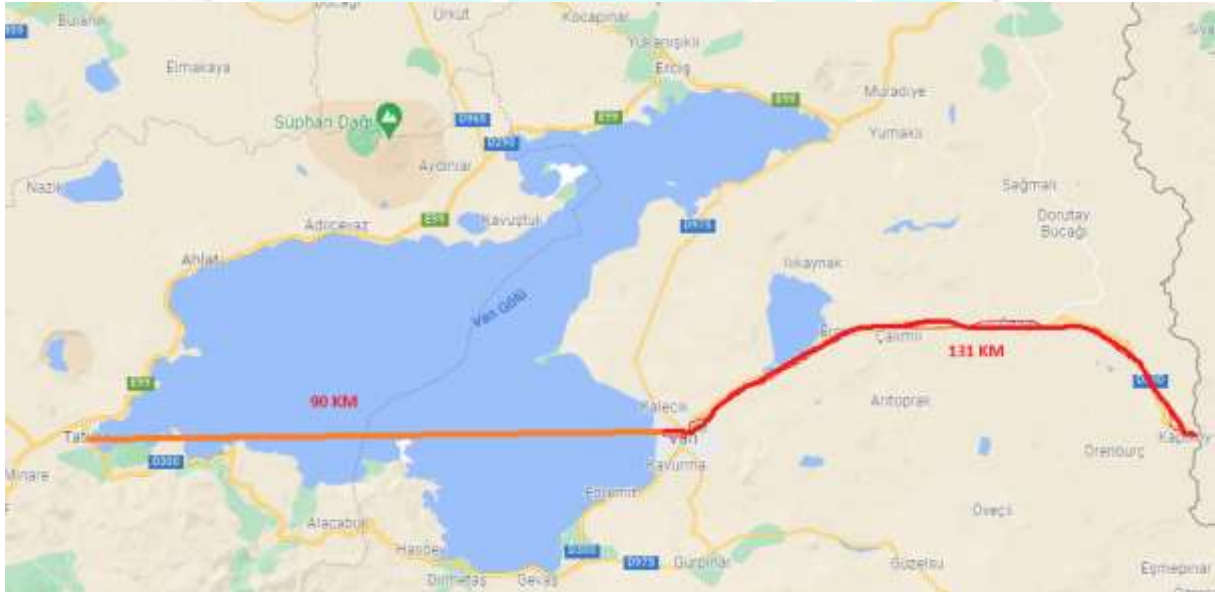
⁷ TCDD Van Gölü Feribot İşletmesi, <https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/van-golu-feribot>

iken, yeni feribotlarla 3,5 aate düştü. Eski feribotların 5,6 litre olan ton başına yakıt tüketimi, yeni feribotlarla 1,1 litreye düşerek, büyük miktarda enerji tasarrufu sağlandı⁸.

SULTAN ALPARSLAN VE İDRİS-İ BİTLİSİ FERİBOTLARININ ÖZELLİKLERİ⁹:

TAM BOY	: 135,66 metre
TAM EN	: 24 metre
YÜKLÜ DERİNLİK	: 4,20 metre
YÜK KAPASİTESİ	: 4000 ton
VAGON KAPASİTESİ	: 50 adet
YOLCU KAPASİTESİ	: 350 kişi
GROS TONU	: 6921
RAY UZUNLUĞU	: 4x125 metre
ANA MAKİNA	: TÛLOMSAŞ %100 yerli
ANA MAKİNA	: 4 adet Marine Diesel
ANA MAKİNA GÜCÜ	: 4x1670 kW jeneratör
SEVK SİSTEMİ	: 4 adet pervane

Şekil 2: Tatvan İskele-Van İskele Kuş Bakışı¹⁰

Tatvan – Van arası göl üzerinden 90 km’dir. Bitlis il sınırları içerisinde 63 km’lik demiryolu ağı mevcuttur. Yıllık ortalama 31.187 yolcu seyahat etmekte ve 59.330 ton yük taşınmaktadır.

⁸ TCDD Van Gölü Feribot İşletmesi, <https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/van-golu-feribot>

⁹ TC. Tatvan Kaymakamlığı, <http://www.tatvan.gov.tr/tatvanda-denizcilik>

¹⁰ Google Maps

Yük taşıması ağırlıklı olarak Kütahya ve Muş illeriyle yapılmaktadır. Bitlis ilinden ağırlıklı olarak, kömür, inşaat malzemesi ve seramik-fayans taşınmaktadır.¹¹ Tatvan yönünden gelen yükler Türkiye ya da Bulgaristan'dan İran'a, oradan da Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan üzerinden Çin'e kadar ulaşmaktadır. Bu güzergâh Demir İpekyolu projesinin Güney Demiryolu Koridoru olarak adlandırılmaktadır. Van il sınırları içerisinde 131 km'lik demiryolu ağı mevcuttur. Van'da yılda yaklaşık 337.372ton yük taşınmaktadır. Yük taşıması ağırlıklı olarak Kütahya ve Manisa illeri ile İran'a yapılmaktadır. Van ilinden ağırlıklı olarak inşaat malzemesi, çinko ve demir çelik ürünleri taşınmaktadır.¹² 2021 yılında, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının Türkiye-İran arasındaki yük taşımalarının 1 milyon tona çıkarılması için her türlü altyapı, transit süreleri ve uygun taşıma ücretleri konusunda iş birlikleri ve birçok çalışma gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Kapıköy üzerinden ülkemize giren TCDD, Türkmenistan ve İran'a ait vagonlar gümrük işlemleri gerçekleştikten sonra Van – Tatvan güzergahını izleyerek demiryolu ile Türkiye'nin herhangi bir yerine aynı şekilde tekrar demiryolu ile Kapıkule'den çıkarak Avrupa'ya ulaşmaktadır.

Şekil 3: İstanbul-Tahran-Islamabad Güzergahı¹³

Türkiye-Pakistan arasında yük tren seferlerinin başlaması ile İstanbul-Tahran-Islamabad (ITI) güzergahı ticaret için yeni alternatif bir yol imkânı sunacaktır. 2009 yılında ilk adımları atılan bu projenin özellikle Asya bölgesine ulaşımında mesafelerin azalması, süresinin kısılması gibi imkanları sunarak maliyetlerinin azalmasına neden olacaktır. Çünkü normalde

¹¹ <https://www.uab.gov.tr/uploads/cities/bitlis/13-bitlis.pdf>

¹² <https://www.uab.gov.tr/uploads/cities/van/65-van.pdf>

¹³ <https://kronos34.news/tr/turkiye-iran-ve-pakistan-demiryolu-projesi-isid-guzergahinda-guvenlik-nasil-saglanacak/>

İstanbul'dan İslamabat'a deniz yolu ile ulaşım 21 gün sürerken, ITI demiryolu güzergahı kullanılarak bu süre 11 güne düşecektir. Şu an da Pakistan'daki siyasal iktidarsızlık ve Pakistan demiryolunun kullanılamayacak kadar kötü olması bu projenin yapılmasına olanak vermemektedir. Bu projenin hayata geçmesi Van gölü üzerindeki intermodal taşımacılığın önemini artıracak ve katma değer yaratacaktır.

4. Komşu Ülkelere ile İhracat

Komşu ülkelere yapılan ihracat 2020 yılında toplam 169,638 milyon ABD dolarıdır. Türkiye'nin komşu ülkelere yapmış olduğu ihracat 2020 yılında bir önceki yıla göre yüzde 6,2'lik düşüş gerçekleşmiştir. Irak, Bulgaristan, Yunanistan, Suriye ve Gürcistan'a yapılan ihracatlar düşüş eğilimi gösterirken, Azerbaycan'a yapılan ihracatın artmış olduğu görülmektedir. Özellikle en fazla Yunanistan'a yapılan ihracatın azaldığı, onu İran ve Irak takip etmektedir. Dünya genelinde yaşanan pandeminin ihracat üzerinde büyük bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Tabloda görüldüğü üzere 2021-2020 yıllarının Ocak-Ağustos ayları karşılaştırıldığında gerçekleştirilen ihracat değerlerinin arttığı görülmektedir. Çünkü pandeminin etkisinin azalması ve aşılama oranlarının artması ile ticaret akışının yavaş yavaş eskiye dönmesi bunun bir sonucudur.

Değer: Milyon ABD Doları Rapor Tarihi: 10.09.2021

Ülke	Yıl			Ocak-Ağustos			Ağustos		
	2019	2020	Değişim (%)	2020	2021	Değişim Oranı (%)	2020	2021	Değişim (%)
Irak	10.223	9.142	-10,6	5.448	6.602	21,2	640	939	46,7
Genel ihr. içindeki Payı (%)	5,7	5,4	-	5,3	4,7	-	5,1	5,0	-
Bulgaristan	2.668	2.634	-1,3	1.585	2.376	49,9	207	319	54,1
Genel ihr. içindeki Payı (%)	1,5	1,6	-	1,5	1,7	-	1,7	1,7	-
Yunanistan	2.245	1.800	-19,8	1.123	1.857	65,5	122	232	91,1
Genel ihr. içindeki Payı (%)	1,2	1,1	-	1,1	1,3	-	1,0	1,2	-
İran	2.737	2.253	-17,7	1.302	1.754	34,7	185	245	32,8
Genel ihr. içindeki Payı (%)	1,5	1,3	-	1,3	1,3	-	1,5	1,3	-
Azerbaycan	1.788	2.085	16,6	1.252	1.519	21,3	166	217	31,0
Genel ihr. içindeki Payı (%)	1,0	1,2	-	1,2	1,1	-	1,3	1,1	-
Suriye	1.731	1.596	-7,8	998	1.325	32,8	112	195	74,7
Genel ihr. içindeki Payı (%)	1,0	0,9	-	1,0	0,9	-	0,9	1,0	-
Gürcistan	1.578	1.461	-7,4	895	1.007	12,5	121	157	29,9
Genel ihr. içindeki Payı (%)	0,9	0,9	-	0,9	0,7	-	1,0	0,8	-
Liste Toplamı	22.971	20.972	-8,7	12.602	16.440	30,5	1.551	2.303	48,5
Genel ihr. içindeki Payı (%)	12,7	12,4	-	7,4	9,7	-	12,4	12,2	-
GENEL TOPLAM	180.833	169.638	-6,2	102.406	140.237	36,9	12.456	18.912	51,8

Kaynak: TB & TÜİK

Not: 1- Ülkeler 2021 yılı Ağustos ayı ihracat büyüklüklerine göre sıralanmıştır.

2- 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin veriler resmi dış ticaret verilerinden, 2021 yılı Ağustos ayına ait veriler ise Bakanlığımız idari kayıtlarından derlenerek hazırlanmıştır.

Şekil 4: Komşu Ülkelere ile İhracat¹⁴

¹⁴ <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/bakanlik-istatistikleri/gumruk-istatistikleri/dis-ticaret-verileri>

Komşu ülkelerden ülkemize gerçekleşen ithalat değeri 2019 yılında 210,345 milyon ABD doları iken 2020 yılında yüzde 4,4'luk bir artış ile 219.517 milyon ABD Doları olmuştur. Özellikle İran, Bulgaristan ve Yunanistan ile gerçekleşen ithalat değeri azalırken, Gürcistan ve Suriye ile artmıştır. Gürcistan ile % 206,2 değerinde yüksek bir artış göstermiştir. 2020-2021 yılında Ocak-Temmuz aylarında İran ile ithalat değerlerinde % 136,4 değerinde bir artış olmuştur. İran'ı Yunanistan ve Bulgaristan takip etmektedir. Irak ile diğer yıllara oranla %70,9'luk bir azalma söz konusudur.

KOMŞU ÜLKELER İLE İTHALAT								
Ülke	YIL			Ocak-Temmuz			Temmuz	
	2019	2020	Değişim (%)	2020	2021	Değişim (%)	2020	2021
İran	2.385	2.124	-10,9	581	1.373	136,4	113	191
Genel İth. İçindeki Payı (%)	1,1	1,0		3,3	6,6		0,6	0,9
Bulgaristan	3.608	1.193	-66,9	1.188	1.523	28,2	174	185
Genel İth. İçindeki Payı (%)	1,7	0,5		6,7	7,4		1,0	0,9
Yunanistan	1.475	1.321	-10,4	742	994	33,8	116	156
Genel İth. İçindeki Payı (%)	0,7	0,6		4,2	4,8		0,7	0,8
Irak	272	349	28,1	4.269	1.243	-70,9	962	49
Genel İth. İçindeki Payı (%)	0,1	0,2		24,1	6,0		5,4	0,2
Azerbaycan	411	411	-0,1	233	362	55,8	33	45
Genel İth. İçindeki Payı (%)	0,2	0,2		1,3	1,8		0,2	0,2
Gürcistan	2.678	8.202	206,2	212	279	31,6	22	31
Genel İth. İçindeki Payı (%)	1,3	3,7		1,2	1,4		0,1	0,1
Suriye	118	247	109,7	100	99	-0,9	21	11
Genel İth. İçindeki Payı (%)	0,1	0,1		0,6	0,5		0,1	0,1
Liste Toplamı	10.947	13.846	26,5	7.325	5.873	-19,8	1.441	668
Genel İth. İçindeki Payı (%)	5,2	6,3		41,3	28,4		8,1	3,2
GENEL TOPLAM	210.345	219.517	4,4	116.669	146.802	25,8	17.718	20.693

Kaynak: TB & TÜİK

Not: 1- Ülkeler 2021 yılı Temmuz ayı ithalat büyüklüklerine göre sıralanmıştır.

2- Veriler resmi dış ticaret verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Şekil 5: Komşu Ülkeler ile İthalat¹⁵

İhracat ve ithalat ürünleri dünya genelinde de olduğu gibi ülkemiz içinde en çok tercih edilen taşıma modu denizyollarıdır. İhracat bazında değerlendirildiğinde 2020 yılında bir önceki yıla göre denizyolu, karayolu, havayolu taşımacılığı azalırken, demiryolu taşımacılığında bir artış söz konusudur. 2020-2021 yılları Ocak- Ağustos aylarında denizyolu, karayolu, havayolu, demiryolu karşılaştırıldığında çok az bir değişim yaşandığı görülmektedir. Neredeyse 2020 yılındaki verilerle 2021 yılı verileri aynı değeri taşımaktadır. İthalat bazında değerlendirildiğinde denizyolu taşımacılığı 2020 yılında bir önceki yıla göre azalırken, karayolu, havayolu ve demiryolu taşımacılığının arttığı görülmektedir.

¹⁵ <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/bakanlik-istatistikleri/gumruk-istatistikleri/dis-ticaret-verileri>

TAŞIMA ŞEKİLLERİNE GÖRE DİŞ TİCARET

Değerler: Milyon ABD Doları

Rapor Tarihi: 10.09.2021

Taşıma Şekli	İhracat						İthalat					
	YIL		Ocak-Ağustos		Ağustos		YIL		Ocak-Ağustos		Ağustos	
	2019	2020	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2020	2021	2020	2021
Denizyolu	109.114	100.908	60.787	83.630	7.116	11.533	130.429	125.891	79.012	110.463	9.565	15.463
Genel İçindeki Payı (%)	60,3	59,5	59,4	59,6	57,1	61,0	62,0	57,3	58,3	65,0	51,0	66,6
Karayolu	54.462	53.128	32.196	43.149	4.172	5.616	37.177	41.883	23.589	31.201	3.125	3.899
Genel İçindeki Payı (%)	30,1	31,3	31,4	30,8	33,5	29,7	17,7	19,1	17,4	18,4	16,7	16,8
Havayolu	14.849	12.733	7.851	11.120	966	1.397	29.238	39.260	25.260	17.648	5.285	2.520
Genel İçindeki Payı (%)	8,2	7,5	7,7	7,9	7,8	7,4	13,9	17,9	18,7	10,4	28,2	10,9
Demiryolu	971	1.288	807	1.032	102	138	1.448	2.145	1.302	1.929	125	202
Genel İçindeki Payı (%)	0,5	0,8	0,8	0,7	0,8	0,7	0,7	1,0	1,0	1,1	0,7	0,9
Diğer*	1.436	1.582	765	1.306	100	227	12.053	10.337	6.263	8.780	656	1.135
Genel İçindeki Payı (%)	0,8	0,9	0,7	0,9	0,8	1,2	5,7	4,7	4,6	5,2	3,5	4,9
TOPLAM	180.833	169.638	102.406	140.237	12.456	18.912	210.345	219.517	135.426	170.020	18.757	23.218

Kaynak: RİP (TİB & TÜİK)

* Boru hattı, posta ile yapılan taşımacılık, elektrik enerjisi iletimi ve kendinden hareketli araçları kapsamaktadır.

Not: 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin veriler resmi dış ticaret verilerinden, 2021 yılı Ağustos ayına ait veriler ise Bakanlığımız İdari Kayıtlarından derlenerek hazırlanmıştır.

Şekil 6: Taşıma Şekillerine Göre Dış Ticaret¹⁶

5. SONUÇ

İntermodal taşımacılık günümüzde son derece pratik, daha az maliyetli, hızlı ve güvenilir bir taşıma modudur. Demiryolu taşımacılığı son zamanlarda ülkemiz için daha önemli bir konuma gelmiştir. Çünkü orta koridor olan ülkemiz Asya ve Avrupa arasında ticaret akışının sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu yüzden bakanlık tarafından altyapı çalışmaları ve yatırım ile ilgili önemli adımlar atılmaktadır. Özellikle Van Gölü üzerindeki intermodal taşımacılığı desteklemek için alınan iki adet Türkiye'nin en büyük iki feribotu tamamen yerli üretim ile üretilmesi ve intermodal taşımacılığa adapte edilmesi önemli bir adımdır. İran-Afganistan ve Pakistan üzerinden ülkemize giren demiryollarına ait vagonlar Van Gölü feribotunu kullanarak Avrupa'ya geçmektedir.

¹⁶ <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/bakanlik-istatistikleri/gumruk-istatistikleri/dis-ticaret-verileri>

COVID-19'UN İNSAN KAYNAKLARINA ETKİSİ

Mehmet AKGÜN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü eğitim Enstitüsü,

<https://orcid.org/0000-0002-7303-2893>

ÖZET

Bir pandemi, yeni bir hastalığın dünya çapında yayılmasıdır (WHO, World Health Organization, 2010). Pandemiler, yıllardır milyonlarca insanın hastalanmasına, sakat kalmasına hatta ölmesine neden olmuştur. Toplumu bedenen ve ruhen, sosyal ve ekonomik açıdan derinden etkileyen pandemilerin izlerini toplumlar, uzun süre silememişlerdir. Bu etkiler, birçok hizmet sektörünü de zor duruma sokmuştur. 2019 Aralık ayında ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgını, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almış olup, hala tüm insanlığın yaşamını ciddi anlamda tehdit etmeye devam etmektedir. Hastalığın bu denli kısa sürede hızla yayılmasının ardından Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11 Şubat 2020'de tüm dünyada pandemi ilan edilmiştir. Yeni tip Corona virüs nedeniyle başta sağlık olmak üzere tüm sektörler olumsuz etkilenmiştir. Ekonomik belirsizlikler, işletmelerin birçoğunun geçici durdurulması veya kapatılması nedeniyle bu dönemde en çok etkilenecek olan alanların başında insan kaynakları gelmektedir. Covid-19 salgını ile birlikte, sosyal mesafeyi sağlamak ve toplumun temas etme seviyesini en aza indirmek için birtakım önlemler alınmıştır. Ülkemizde alınan yasaklar, kısıtlamalar ve tedbirler nedeniyle örgütlerin insan kaynakları en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulunun tavsiyeleri üzerine; evden(uzaktan) çalışma, esnek çalışma, kademeli olarak çalışanların işe gelmesi, dönüşümlü çalışma, İnsan kaynaklarının işe alım süreçlerinde ve çalışanlara verilecek eğitimler ile ilgili yine çevrimiçi sistemler kullanılması insan kaynakları faaliyetlerinde hayata geçen yeni uygulamalardır. Bu nedenle internetin yoğun kullanımı ve pandemi sürecindeki fiziksel temasın azaltılması insan kaynakları faaliyetlerini sanal ortama taşımıştır. Bu çalışmada pandemi ve tarih boyunca dünyada ortaya çıkan pandemiler hakkında bilgi vermeye ve aynı zamanda Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, Covid-19'un işletmelere ve İnsan Kaynakları faaliyetlerine yansımaları açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Coronavirüs, İnsan Kaynakları.

1. GİRİŞ

Bir pandemi, yeni bir hastalığın dünya çapında yayılmasıdır (WHO, World Health Organization, 2010). Pandemiler, yıllardır milyonlarca insanın hastalanmasına, sakat kalmasına hatta ölmesine neden olmuştur. Toplumu bedenen ve ruhen, sosyal ve ekonomik açıdan derinden etkileyen pandemilerin izlerini toplumlar, uzun süre silememişlerdir. Bu etkiler,

birçok hizmet sektörünü de zor duruma sokmuştur. 2019 Aralık ayında ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgını, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almış olup, hala tüm insanlığın yaşamını ciddi anlamda tehdit etmeye devam etmektedir. Hastalığın bu denli kısa sürede hızla yayılmasının ardından Dünya Sağlık Örgütü(WHO) tarafından 11 Şubat 2020'de tüm dünyada pandemi ilan edilmiştir. Yeni tip Corona virüs nedeniyle başta sağlık olmak üzere tüm sektörler olumsuz etkilenmiştir. Ekonomik belirsizlikler, işletmelerin birçoğunun geçici durdurulması veya kapatılması nedeniyle bu dönemde en çok etkilenecek olan alanların başında insan kaynakları gelmektedir. Covid-19 salgını ile birlikte, sosyal mesafeyi sağlamak ve toplumun temas etme seviyesini en aza indirmek için birtakım önlemler alınmıştır. Ülkemizde alınan yasaklar, kısıtlamalar ve tedbirler nedeniyle örgütlerin insan kaynakları en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulunun tavsiyeleri üzerine; evden(uzaktan) çalışma, esnek çalışma, kademeli olarak çalışanların işe gelmesi, dönüşümlü çalışma, İnsan kaynaklarının işe alım süreçlerinde ve çalışanlara verilecek eğitimler ile ilgili yine çevrimiçi sistemler kullanılması insan kaynakları faaliyetlerinde hayata geçen yeni uygulamalardır. Bu nedenle internetin yoğun kullanımı ve pandemi sürecindeki fiziksel temasın azaltılması insan kaynakları faaliyetlerini sanal ortama taşımıştır. Bu araştırmada pandemi ve tarih boyunca dünyada ortaya çıkan pandemiler hakkında bilgi vermeye ve aynı zamanda Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, Covid-19'un işletmelere ve İnsan Kaynakları faaliyetlerine yansımaları açıklamaya çalışacağız.

2. PANDEMİ KAVRAMI VE TARİH BOYUNCA GÖRÜLEN PANDEMİLER

2.1. Sağlık, Hastalık ve Pandemi Kavramları

Sağlık kavramını Dünya Sağlık Örgütü, sadece hastalık ya da sakatlığın olmaması değil fiziksel, ruhsal, sosyal ve bütün yönlerden tam bir iyilik hali olarak tanımlamaktadır (WHO, The International Health Conference, 1946). Her insanın eşit şekilde din, dil, ırk, cinsiyet vb. ayırım yapılmaksızın yaşadığı toplumda bulunan sağlık standartlarından yararlanmak en temel hakkıdır.

Hastalık kavramını ise TDK “canlılarda meydana gelen bazı değişiklikler sonucu sağlıklı olma durumundaki değişim, ikincil olarak ruhsal durumdaki bozulmalar ve bitkilerde meydana gelen değişimler” şeklinde tanımlamıştır(TDK, 2020).

Pandemi kavramı ise salgının büyük bir coğrafyaya yayılarak, büyük bir nüfusu ya da tüm dünyayı etkisi altına alması şeklinde tanımlanmaktadır(Arslan, 2020).

2.2. Tarih Boyunca Görülen Salgın Hastalıklar

İnsanlık tarihi yüzyıllardır çeşitli salgın hastalıklarla karşı karşıya gelmiş ve bu salgın hastalıklar ile ciddi anlamda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Pandemiler, toplu ölümler nedeniyle milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine veya sakat kalmasına neden olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca çok sayıda pandemi meydana gelmiştir. Ve bu pandemiler, toplumda ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve daha pek çok alanda değişimler yaşanmasına neden

olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde insanlık nüfusunun önemli ölçüde azalmasında etkili olan ve tüm insanlığı tehdit eden salgın hastalıklar sırasıyla aşağıdaki gibidir(Çıragil, 2020).

2.2.1. Antoninus (Galen) Salgını

MS 165- 180 yılları arasında görülen ve Roma imparatorluğunda meydana gelen ve doğu seferlerinden dönen askerler tarafından yayılan salgın bir hastalık olan Antoninus vebası günde 2 bin kişinin ölümüne neden olmuş bilinen ilk büyük salgınlardan biridir(Aktan, 2020).

2.2.2. Jüstinyen Vebası Salgını

541 yılında Konstantinapol'de İmparator Jüstinyen tahtta otururken Avrupa'da başlayan bir salgın önce Mısır'a oradan Filistin'e, Suriye'ye ve oradan da Anadolu'ya ulaştı. Jüstinyen Konstantinapol'e tüm giriş çıkışları kapattıysa da salgın hastalık askeri birliklerin şehre getirdiği malzemeler arasında yer alan fareler yoluyla girdi(Berkin, 2020).

2.2.3. Kıbrıslı Veba

Bu salgın, Etiyopya'da başlamıştır. Daha sonra birçok ülkeye yayılmıştır. Şehirlerin kalabalıklığı ile git gide yaygınlaşan bu salgın, kuraklık, sel ve kıtlık ile beraber nüfusun azalmasına sebebiyet vermiştir.

2.2.4. Londra Büyük Vebası

Londra'da başlayan bu veba, yaz aylarında sıcaklıkla beraber daha çok yayıldı. Vebanın çıkış sebebi, enfekte kemirgenlerin taşımış olduğu pirelerdi. Bir yıl içinde 100.000 kişi hayatını kaybetti.

2.2.5. Kara Ölüm Salgını (1347-1351)

Hastalığın “kara ölüm” olarak nitelendirilmesinin sebebi, siyah renkli şişliklerin (apse ve LAP) hastalığın en belirgin özelliğinin olmasıdır.1330'lu yıllarda iklim değişiklikleri nedeniyle kemirgenlerin hayatını yitirmesi, sıcak ve kuru rüzgârlar nedeniyle bakteri, pire ve hayvanları çöllerden Moğolların yaşadıkları yerlere gelmesi sonucu hastalık baharat, ipek vb. ticareti sayesinde Asya ve Avrupa'ya taşınmış ve tüm şiddetiyle etkisi altına almıştır(Nikiforuk,2000).

2.2.6. Çiçek Hastalığı Salgını (15-17.yy)

1492'de Avrupalıların Amerika kıtasına yerleşmeye başlamasıyla beraber bu salgın ortaya çıkmıştır. Amerika nüfusunun %90'ına yakın yani yaklaşık 20 milyon insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur(Kayhan, 2020).

2.2.7. Cocoliztli Salgını

Meksika'da 16. Yy. da ortaya çıkmış ve bu bölgede çeşitli hastalıkların aynı anda birlikte görülmesiyle bu salgın felaketine “cocoliztli salgınları” denilmiştir. Araştırmalar sonucunda balıklardan bulaşan “Şalmonella bakterisi salgının” oluşmasına neden olmuştur. 1520-1576 yıllarında 15 milyona yakın insan hayatını kaybetmiştir(Aktan, 2020).

2.2.8. Kolera Salgını (1817, +)

Etken maddesi V.Cholerae olan kolera hastalığı, su ile kontamine olmuş besinler ile insanlara geçen ve akut ishale neden olan bir salgın hastalıktır(Namal ve Kılıç, 2015).

19.yy'da yaşanan büyük salgın ile kolera tüm Hindistan'a oradan Afganistan'a ve Rusya'ya yayıldı. Resmi kayıtlara göre sadece Rusya'da bile 1 milyon insanın ölümüne neden olan salgın oradan Avrupa'ya ve Afrika'ya son olarak da Amerika'ya ulaştı. Her yıl 1,3 milyon ile 4 milyon kişiye bulaşan ve ölümlerin de 21.000 ile 143.000 arasında olduğu bilinmektedir(Kayhan, 2020).

2.2.9. Tifüs Salgını

1914 -1918 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı sırasında Tifüs bakterisini bitlerin taşımasıyla hızla yayılmıştır. Salgın, Asya ve Avrupa'da 25 milyon kişinin hastalığa yakalanmasına ve Sovyetler birliğinde 3 milyona yakın insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Doğulu ülkeler salgın karşısında daha hızlı tedbir almadıkları için, can kaybı Batılı ülkelere daha fazla olmuştur(Aktan, 2020).

2.2.10. İspanyol Gribi veya H1N1 Salgını (1818-1919)

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 500 milyona yakın insana bulaşan H1N1 influenza virüsü neden olduğu yüksek ateş ile dünya genelinde 50 ila 100 milyon arasında insanın hayatını kaybetmesine neden oldu. Hastalıktan ölenlerin sayısı birinci ve ikinci dünya savaşlarında ölenlerin sayısından çok daha fazladır(Berkin, 2020).

2.2.11. Asya Gribi Salgını (1957-)

İlk olarak 1957 yılında Hong Kong ta ortaya çıkmış daha sonra Çin'e kadar yayılmıştır. Bu hastalığın Influenza-A virüsünün ördeklerde mutasyona uğrayarak insanlara bulaştığı düşünülmektedir(Berkin, 2020).

2.2.12. HIV (AIDS) Virüsü (20 yy-günümüze kadar)

HIV/AIDS virüsü ilk defa 20. Yy. ortalarında Kongo Cumhuriyeti'nde ortaya çıkmıştır. Tedavi sürecinde ciddi başarılar elde edilmesine rağmen virüsü kesin önleyebilecek tedavi hala bulunamamıştır. Son 30 yılda 36 milyon insan hayatını kaybetmiştir(Aktan, 2020).

2.2.13. Sars Salgını

2002-2003 tarihleri arasında Hong Kong'da ortaya çıkmıştır. Şiddetli akut solunum yolu sendromu (Severe acute respiratory syndrome) SARS, neredeyse kısa bir sürede pandemik hale gelmiş ve dünya çapında 8422 vaka ile 916 insanın ölümüne neden olmuştur. Kısa bir süre içerisinde 37 ülkede daha vakalar görülmüştür(Akgün Ö. , 2020).

2.2.14. Domuz Gribi Salgını

Domuz gribi, A tipi influenza virüslerinin neden olduğu ve sadece domuzların bir solunum yolu hastalığı olarak kabul edilmesine rağmen, nadiren insanlara da bulaştığı tespit edilmiştir(Kurt H. , 2015).

2.2.15. Ebola Salgını

Batı Afrika’da 2013 yılının Aralık ayında Gine’de ortaya çıkmış ve daha sonra Liberya, Sierra Leone gibi Batı Afrika ülkelerine yayılmıştır. 2016 yılının Haziran ayında salgının sona ermesiyle 28.616 kişinin enfekte olduğu ve 11300 kişinin hayatını kaybettiği kayıtlara geçmiştir(Akgün Ö. , 2020).

2.2.16. MERS-COV (Middle East Respiratory Syndrome Coronavirüs)

MERS virüsü ilk kez Suudi Arabistan’da 2012 yılının Eylül ayında ortaya çıkmıştır. Solunum yolu enfeksiyonuna yol açan Mers virüsü, 2014 yılına kadar 699 kişide tespit edilmiş ve 209 kişi hayatını kaybetmesine sebep olmuştur(Akgün Ö. , 2020).

2.2.17. Tüberküloz

Tüberküloz, geçmişe dayanan bir salgındır. Hipokrat, M.Ö. 5.yy’a ait bir belgede, bu salgının daha çok gençlerde etkisini gösterdiğini iddia etmiştir. Tarihte ‘Büyük Beyaz Veba’ olarak da bilinir.

2.2.18. Lepra (Cüzzam)

Ortaçağ Avrupa insanları, bu salgını ‘Tanrının Laneti’ olarak adlandırmışlardır. Tarihte hiçbir salgın hastalığın, bunun kadar insanı aciz bırakacak noktaya geldiği görülmediği iddia edilmiştir.

2.2.19. Covid- 19 Salgını (2019-günümüze kadar)

Çin’in Hubei eyaleti Wuhan kentinde 2019 sonlarında ortaya çıkan COVID-19 salgını, kısa sürede ülkeye, ardından da kısa süre içerisinde tüm dünyaya yayılmış ve Pandemi olarak ilan edilmiştir. Ülkemizde ilk pozitif vaka 11 Mart 2020’de tespit edilmiş ve bununla beraber salgın ülkemizde de hızla yayılmaya başlamıştır(Uğraş Dikmen, Kına, Özkan ve İlhan, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 19 Aralık 2020 verilerine göre ülkemizde toplam vaka sayısı 1.167.752’ye ulaşmıştır. Toplam can kaybı ise ülkemizde 17.610’a ulaşmış durumdadır. Dünya genelinde ise vaka sayısı 74 milyonu aşmıştır.

Pandemilerin tablo halinde gösterimi aşağıdaki gibidir:

SALGIN	BAŞLANGIÇ VE BİTİŞ TARİHİ	ÖLÜM SAYISI
Antaninus (galen) salgını	165-180	5 milyon
Justinyen Vebası	541-750	50 milyon
Kıbrıslı Veba	MÖ 250-270	1 milyon
Londra Büyük Vebası	1665-1666	100 bin
Kara Ölüm	1347-1351	75-200 milyon
Çiçek Hastalığı	1492-1796	56 milyon
Cocoliztli salgını	1520-1576	15 milyon
Kolera	1817-1824	143 bin
Tifüs salgını	1914-1918	3 milyon

İspanyol Gribi	1918-1970	50 milyon
Hong Kong Gribi	1968-1970	40 milyon
HIV(AIDS)	1910- günümüz	36 milyon
Sars	2002-2003	916
Domuz Gribi	2009-2010	284
Ebola	1976-?	11.300
Mers-Cov	2012-2014	850
Tüberküloz	1600-1800	?
Lepra (Cüzzam)	M.Ö. 2000-?	?
Covid-19	2019-günümüz	251.000.000+

Geçmişten günümüze yaşanan salgın hastalıklar nedeniyle insanlar çeşitli sıkıntılar ile karşı karşıya kalmışlardır. Toplumlar salgın hastalıkların etkilerini özellikle bazı dönemlerde daha çok hissetmişlerdir. Örneğin; 14.yy'daki veba pandemisinde ortalama 100 milyon civarında olan Avrupa nüfusunun 25 milyona yakınının can verdiği tahmin edilmektedir(Koyuncu, 2008:1). Pandemilerin ortaya çıkmasıyla beraber, ülkelerde can kayıplarının çok olması ülke nüfusun ciddi anlamda düşmesine, hayatın alt üst olmasına, ticaretin ve üretimin durması ile ekonomik sıkıntılar yaşanmasına vb. toplumlar pek çok olumsuz etkiyle karşı karşıya kalmışlardır(Gülçiçek, 2019:1).

Ülkelerin ekonomilerindeki küçülmeler nedeniyle iş ve eğitim hayatında da salgının yayılmasını önlemek amacıyla yeni tedbirlerin alınmasını gerekli kılmış, bu durumda insanların hayatlarında psikolojik, sosyal, finansal vb. yönlerden çok fazla etkili olmuştur(Alpago ve Alpago, 2020).

Covid-19 virüsüne yakalanan vakaların hızla artmasıyla birlikte birçok yenilik hayatımıza girmiş ve bunların en başında da uzaktan eğitim ve uzaktan çalışma metodu yerini almıştır. Covid-19 virüsünün dünya üzerinde her alanda etkili olduğu gibi insan kaynakları üzerinde de çok ciddi etkileri olmuştur. Tedbir amaçlı olarak insan kaynakları bölümüne yeni uygulamalar eklenmiş olup, bu çalışmamızda bu yeniliklerin iş hayatına etkilerinden bahsetmeye çalışacağız.

3. COVID- 19'un İNSAN KAYNAKLARI FAALİYETLERİNE ETKİSİ

Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan SARS-CoV-2 virüsünün sebep olduğu COVID-19 salgını, hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmış ve korona virüslerin sebep olduğu ilk salgın olarak tarihe geçmiştir. Ülkemizde ilk pozitif vaka, 11 Mart 2020'de ortaya çıkmış ve salgın ülkemizde de hızla yayılmaya devam etmiştir.

Temasla bulaşan bu salgının büyümesi, ekonomi ve işgücü piyasasında kriz etkisi yaratmış, sadece işletmelerin mal ve hizmet üretimlerini değil aynı zamanda talebi yani tüketim ve yatırımı da etkilemiştir. Özellikle havacılık, turizm ve ağırlama sektörlerindeki olumsuzluklar, ölçeklerine bakmaksızın tüm işletmeler, gerçek birer tehdit oluşturan gelirlerde önemli düşüşler, iflaslar ve belirli sektörlerde iş kayıpları gibi ağır sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Yeni tip korona virüsün hayatımıza girmesi sadece yaşam şeklimizi değil aynı zamanda iş yapış şekillerimizin de değişmesine sebep olmuştur. İş hayatını da etkileyen salgın nedeniyle çalışanların sağlığı ve güvenliğinin öncelikli olarak korunması amacıyla evden çalışma, esnek/dönüşümlü çalışma, kademeli işe gelinmesi vb. yeni çalışma modelleri geliştirilmiştir. Bu süreçte İnsan Kaynakları Yönetimleri devam eden ve planlanan projelerle ilgili ise kritik kararlar vermek ve kriz dönemini iyi yönetmenin önemli sorumluluklarını üstlenmek zorunda kalmışlardır.

3.1. Sosyal ve Ekonomik Etkileri

Covid-19 salgınının sadece sağlık alanında değil, ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel vb. birçok farklı alanda etkili olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) salgının durdurulması ve kontrol altına alınması için ciddi tedbir önerilerinde bulunmuş ve bu durum ulusal yönetimlere önemli sorumluluklar yüklemiştir.

Ülkelere giriş çıkış yasaklarının gelmesi, salgın bölgelerinde karantina uygulamaları, havayolu işletmelerinin salgının yoğun olarak görüldüğü ülkelere seferlerini iptal etmesi, uluslararası alanda spor, sanat vb. faaliyetler ile konser, festival, kongre ve fuarlar gibi kültürel ve sanatsal aktivitelerin iptal edilmesi, seyahat kısıtlamaları ve eğitim öğretime ara verilmesi, cami, kilise vb. ibadet yerleri ile piknik alanı, ören ve müze yerlerinin geçici süre ziyarete kapatılması, AVM, restoran ve kafelerin kapatılması vb. tedbirler başta salgının yayılımını azaltmak, aynı zamanda insanların güvenliğini korumak adına alınmış ciddi tedbirler kapsamındadır.

Yukarıda bahsedilen salgına yönelik tedbirlerin yanında pozitif vaka sayılarını kontrol altına alabilmek için ülke genelinde zaman zaman sokağa çıkma yasağı da ilan edilmiştir.

Ülkemizde uygulanmaya başlanan kısıtlamalar sonucu özellikle 65 yaş üstü ve kronik rahatsızlığı olan bireylerin ikametlerinden ayrılamamışlardır. T.C. İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan genelge ile kısıtlamaya tabi vatandaşların istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek herhangi bir yakını olmaması durumunda ulaşabilecekleri 155, 156, 112 acil arama hatları oluşturulmuş ve vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için vali/kaymakamların başkanlığında Vefa Koordinasyon Ekibi kurulmuştur.

Covid-19 salgını insanların hayatlarını sosyal, psikolojik ve en önemlisi de ekonomik açıdan son derece etkilemiştir. Salgının ekonomik açıdan etkilerini ele alacak olursak OECD tarafından yapılan analizler sonucunda, dünya ekonomisinin 2020 yılında en az %2,4 küçüleceği düşünülmektedir(OECD,2020).

İlk etapta üretimde yaşanan aksamalar sadece Asya ülkelerinde görülmekte iken, gün geçtikçe dünya çapında tedarik zincirleri üzerinde de düşüş etkileri görülmeye başlanmıştır. Özellikle büyük veya küçük bütün işletmeler, havacılık, lojistik, turizm ve konaklama gibi alanlar önemli sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır. Bazı sektörlerde iflaslar ve iş kayıpları meydana gelmiş, KOBİ'lerin ticari faaliyetlerini sürdürebilmeleri günden güne zorlaşmıştır. Kısıtlamalar ve alınan karantina tedbirleri doğrultusunda, kayıt dışı ve kayıtsız istihdam edilen işçiler de dâhil olmak üzere birçok kişi işlerine gidemeyerek ekonomik anlamda olumsuz yönde etkilenmiştir. Gelecekteki belirsizlik ve panik ortamı nedeniyle işletmeler yapmaları gereken yatırımları iptal ederek, mal ve işçi alımlarını da erteledikleri için bunun sonucunda ekonomik daralma kaçınılmaz bir şekilde kendini göstermiştir(ILO,2020).

Talep azlığı ve ekonomik belirsizlikler nedeniyle sektörlerde birçok işveren işçi çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu durum işsizliğin artmasına ve ekonomik krizin daha çok büyümesine neden olmuştur (Ekren, Alp, & Güner, 2020, s. 3-10). Salgın döneminde ekonomide yaşanan

kriz ve işsizliğin baş göstermesi ile toplumun refahı olumsuz etkilenmiş ve insanların gelecek kaygısı taşıyarak psikolojik bunalıma girmelerine neden olmuştur. Vatandaşların ekonomik sıkıntılarına bir nebze de olsa çözüm bulmak adına sosyal hizmet alanına daha çok önem verilmiştir. Sosyal hizmetler, kaybedilen iş başta olmak üzere ihtiyaçlarını karşılamakta maddi ve manevi zorluk çeken tüm bireylere çeşitli sosyal yardım paketleri ile yardım etmeye çalışmaktadır. Böylece toplumun sosyal-ekonomik etkilerini azaltmayı sağladılar(Birinci ve Bulut, 2020, s. 63-66).

Ülkemizde de gerek sosyal yardımlaşma kampanyaları ile gerek düşük faiz oranları ile vatandaşlara uygun kredi imkânları tanınmış bu sayede ekonomik anlamda zor durumda olan vatandaşların sıkıntılarına kriz döneminde çözüm bulunmaya çalışılmıştır.

3.2. Covid-19'un Dünya Ticaretine Etkisi

Covid-19 virüsünün yayılımının çok hızlı olması nedeniyle, dünya ekonomisi büyük bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştır(Demirdöğen ve Yorulmaz, 2020:5). Virüsün tüm dünyayı etkilemesiyle, küresel tedarik zincirlerinde aksaklıklar, ithal edilen mal ve hizmetlere olan talebin azalması ve bunun sonucunda uluslararası alanda gerek turizm gerekse iş seyahatlerinde önemli düşüşler meydana gelmiştir.

Piyasalarda oluşan belirsizlikten dolayı işletmeler risk almaktan kaçınmış, ABD'nin yıllık faiz oranı ile hisse senedi fiyatları önemli derecede düşüş yaşamıştır(OECD, 2020:2).

Tüm ülkelerin ve ABD'nin merkez bankası (FED) 2008 yılında aldıkları karara benzer nitelikte parasal genişleme politikaları ile ilgili kararları alma yoluna gitmişlerdir(DW Türkçe, 2020).

IMF (Uluslararası Para Fonu) 2020 yılında Covid-19 pandemisinin sonucu olarak tüm dünyanın ekonomik daralma içerisine gireceğini açıklamıştır. IMF Başkanı Georgieva karşılaşılan ekonomik krizden en çok gelişmekte olan ülkelerin etkileneceğini söylemiş ve bu ülkelerin milyarlarca dolar dış borçlanmaya ihtiyaç duyacaklarını vurgulamıştır(BBC Türkçe, 2020).

(ADB) Asya Kalkınma Bankası yayınladığı "Asya Kalkınma Görünümü 2020" adlı raporunda, COVID-19 pandemisinin Avrupa, ABD ve ekonomik yönden güçlü diğer ülkelerdeki yayılım oranına göre dünya ekonomisine etkisinin 4,1 trilyon dolar seviyesinde olacağını bildirmiştir. Aslında bu durum (GSYH) Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın %4,8 daralması olarak ifade edilebilir(Euronews, 2020). Bu durumun yanı sıra Dünya Bankası, Nisan ayının ilk haftası, COVID-19 ile mücadele kapsamında gelişmekte olan ülkelere acil durum desteğinde bulunulacağını açıklamış ve yapılan bu açıklamada küresel salgın ile mücadelede destek olmak adına 15 ay gibi kısa bir süre içerisinde 160 milyar dolarlık destek hazırlığında bulunduğunu ifade etmiştir(Euronews, 2020).

Çin den getirilen malların ucuz olması sebebi ile Çin dünya ticaretinde çok önemli bir yere sahipti. Çin ile ticaret yapmakta olan ülkeler salgın nedeniyle, dış ticaretlerinde büyük kayıplar yaşamışlardır. Ülkelerin dış ticaretlerinde yaşadıkları bu kayıplar nedeni ile Dünya Ticaret Örgütü küresel ticaretin 2020 yılında %13 ile %32 oranında azalma ihtimali olduğunu bildirmiştir (Arslan, 2020). İhracat/ithalat sıralamasında ilk sırayı alan Çin'in de içinde yer aldığı Asya bölgesi bu yıl ihracatta %13,5 ile %36,2 oranında azalma yaşayacağı bekleniyor.

İthalatın ise bu yıl %11,8 ile %31,5 arasında azalma bekleniyor. İkinci sırada olan ve ABD'nin içinde bulunduğu Kuzey Amerika bölgesi ihracatta %17,1 ile %40,9 oranında, ithalatın ise %14,5 ile %33,8 oranında bir azalma yaşanacağı bekleniyor(Zengin, 2020).

3.3. Covid-19'un İşletmelere Etkisi

Küreselleşmenin işletmeler açısından oluşturduğu dezavantajların başında işletmelerin, öngörülemeyen tehlikeler ile karşılaşma riskinin bulunmasıdır. Dünya Sağlık Örgütü(World Health Organization-WHO)'nın 2020 Mart ayında Covid-19 pandemisini ilan etmesiyle dünyada bir sağlık krizi baş göstermiş ve bu durum aynı zamanda ülkeleri eşi benzeri görülmemiş bir ekonomik felakete de sürüklemiştir. Dünya genelinde yüksek oranlarda sosyal izolasyon uygulanmasıyla beraber, insanların sokağa çıkamaması, iş yerlerinin kapanması, seyahat yasakları gibi birçok kısıtlamalar eklenerek insanlar işlerini kaybetme durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum insanların hayatlarını sosyal, ekonomik ve psikolojik yönlerden olumsuz etkilemiştir.

Salgın ile kendini gösteren gelecekteki belirsizlik ve risk faktörleri sadece insanların hayatlarını değil işletmeleri de önemli derecede etkilemiştir. Ekonomik krizin etkisiyle, işletmelerin faaliyet alanı ve büyüklüğüne bağlı olarak değişmesine rağmen temelde yatan ekonomik sorunlar salgın döneminde aynı olmaktadır. İşletmelerin salgın döneminde karşılaştıkları ekonomik sorunlar(Ekren, Alp ve Güner, 2020, s. 8-12);

- Talepteki azalış
- Üretimde karasızlık
- Ekonomik ve küresel belirsizlik
- Artan maliyet
- Likidite sıkıntısı
- Ödemede sıkıntı şeklindedir.

Yukarıdaki ekonomik sıkıntılarda tüm sektörler büyük ölçüde etkilenirken enerji, ilaç, kimya ve endüstriyel üretim sektörleri daha az etkilenmiştir(Ekren, Alp ve Güner, 2020, s. 8-12).

Pandemi gibi beklenmeyen kriz sonucunda işletmelerin en düşük zararlar bu süreci yönetebilmeleri için bir kriz yönetim planına sahip olmaları işletmelerin yararına olacaktır. Koronavirüs Gündem Araştırması sonuçlarına göre işletmelerin %46'sının kriz planının olduğu tespit edilmiştir. Salgın önlemlerinin en önemlisi sosyal izolasyon olduğu için işletmelerin birçoğu bu dönemde uzaktan çalışma yöntemini devreye sokmuşlardır(COVID-19 Kamuoyu Araştırması-2, 2020).

Ekonomik boyutta salgını önleyecek tedbirlerin özellikle işgücü piyasası üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Ekonomi üzerindeki bu etki, dolaylı olarak sosyolojik ve psikolojik çıktılarına da neden olmaktadır.

İşgücü piyasası üzerinde COVID-19 salgınının üç ana maddede etkili olacağı belirtilmiştir(ILO Bilgi Notu, 2020).

- İş sayısı (hem işsizlik hem de eksik istihdam)
- İş kalitesi (örneğin, ücretler, sosyal korumaya erişim)
- Olumsuz işgücü piyasası sonuçlarına karşı daha savunmasız olan belirli gruplar üzerinde etkiler.

Salgının işgücü açısından olumsuz etkilerinden biri, işsizlik miktarında artışa sebep olmasıdır. Covid-19 nedeniyle yaşanacak küresel işsizliğe ilişkin ILO'nun istatistiklerine göre, düşük, orta ve yüksek düzeyde olasılıklar belirlenmiştir. Tahmini rakamlara göre küresel işsizlikte 2019 yılındaki 188 milyon taban seviyesi üzerine, 5,3 milyon ("düşük" senaryo) ile 24,7 milyon ("yüksek" senaryo) arasında artış olacağı, "Orta" senaryoda ise 13 milyonluk artış (yüksek gelirli ülkelerde 7,4 milyon) olacağı ön görülmektedir(ILO Bilgi Notu, 2020).

Covid-19 salgını işletmelerin sürdürülebilirliği açısından da önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Salgının etkisiyle birlikte işletmelerde meydana gelen negatif dışsallıklar işletmeleri, çeşitli sorunlar ve riskler ile karşı karşıya getirmiştir. Bu risk ve olumsuzluklar çoğunlukla önceden deneyimlenen ve test edilen riskler olmadığı için işletmelerin ilk kez karşılaştığı risk faktörleri arasındadır. İşletmeler, oluşabilecek istenmeyen olumsuzlukların ihtimallerini ve etkilerini aynı anda göz önünde bulundurmalıdır. Salgın ile hazırlıksız olarak karşılaştıkları risk faktörleri, işletmelerin sürekliliklerini sekteye uğratabilmekte ve aynı zamanda doğru planlanması ve yönetilmesi gereken pek çok konuyu da gündeme getirmektedir. Doğru planlanması ve yönetilmesi gereken konuların başında işletmelerin veya çeşitli örgütlerin muhasebe, raporlama ve denetleme ve insan kaynakları faaliyetleri gelmektedir.

3.4. Covid-19'un İnsan Kaynakları Faaliyetlerine Etkisinin Sonuçları

İnsan kaynakları, bir işletmede her türlü çevresel etken göz önünde bulundurularak verimli iş gücünün şirkete kazandırılması, yüksek performansla işlev görebilmesinin sağlanması ve elde tutulması için yapılan tüm çalışmalardır. Çoğu kişinin aklına insan kaynakları dendiğinde yalnızca firmalar için işe alım yapan birim gelse de aslında İK'nın görev ve sorumlulukları yalnızca burada bitmez. Çalışanların işe başladıktan sonra da çalışma ortamlarının uygunluğunun sağlanması ve verimi artırıcı aksiyonların alınması, işe alım için mülakatların yapılması da İK'nın misyonları arasındadır. Bundan sonra ise maaş bordroları, özlük hakları, çalışanların sosyalleşme ve iş alanlarının uygun hale getirilmesi, performans değerlendirilmesi gibi konular gelmektedir.

Çalışma süreleri ve tatiller gibi en küçük ayrıntılar bile çalışanların sıkıntıya uğramaması için insan kaynaklarının dikkatle değerlendirmesi gereken konulardır. Son olarak da işe almadan işten çıkarmaya kadar tüm süreçleri takip ederek şirketin prensiplerine uygun davranıldığından emin olmak insan kaynakları yöneticilerinin belirleyici görevlerindendir.

İnsan kaynakları yönetimi ile şirketin planlanan geleceğine ulaşması için doğru adımların atılması hedeflenir. İşe alım yöntemleri ve adımları bu doğrultuda belirlenir. İnsan kaynakları yönetimi ile çalışma ortamı ve çalışan ilişkileri de şirketin bağlı olduğu prensiplere göre şekillendirilir.

İnsan kaynakları yöneticilerinin temel görevi şirketin hedeflerine ulaşması için çalışan faaliyetlerini yönetecek hazırlıklar ve çalışmalar yapmaktır. Şirketin farklı kademeleri arasında iletişim bağına sağlayarak canlılığı sağlaması, problem çözücü bir tavır ile sorunlara yaklaşması gerekir.

Kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 insanları, şirketleri, pazarları ve tüm değer zincirlerini etkisi altına almayı başardı. Salgın sürecinden en fazla etkilenen alanlardan biri olan insan kaynaklarında ise şimdi yönetsel değişim zamanı, bireyler bir yandan korona virüse yakalanmadan hayatta kalmaya çabalarken; şirketler de işlerini, çalışanlarını ve müşterilerini korumaya çabalayarak, işlerinin sürekliliğini sağlayacak tedbirleri almaya çalışıyorlar. Bu süreçte hükümetler bir yandan nakit problemi yaşayan sektörlere destek verirken, şirketler de iş gücü piyasasındaki esnek çalışma modellerine yoğun olarak yönelmiş durumdadır. İşletmelerin evden/uzaktan çalışma, telafi çalışması, kısa çalışma, ücretli/ücretsiz izin uygulamaları en çok başvurulan yöntemleri olarak görülmektedir.

Burada asıl üzerinde durulması gereken konulardan birinin de mevcut salgının karantina altındaki çalışanların psikolojisi ve performansı üzerine nasıl etki ettiğinin gözlenmesi olmalıdır. İş sürekliliği ve kriz yönetimi için çeşitli planları olan şirketlerde, bu planlamaların yetersizliği görülmektedir. İnsan kaynakları birimlerinin bu konularda rol üstlenmeleri kriz sonrası normalleşmenin erken sağlanmasında önemli bir faktör olacaktır.

Covid-19 salgını, işletmelerin çoğunun çalışma yöntem ve kültürlerini değiştirmesine vesile olmuştur. Salgının kontrol altına alınması ve insanların bu süreçte daha güvenli çalışabilmeleri amacıyla İnsan Kaynakları Birimleri evden çalışma, esnek /dönüşümlü çalışma, iş görenlerin kademeli olarak farklı saatlerde işe gelmesi gibi farklı çalışma modellerini uygulamaya koymuşlardır.

Evden çalışma, uzaktan çalışma, tele-çalışma gibi farklı kavramlarla da anılmaktadır. Evden Çalışma (Workingfrom Home) kavramı, son yıllarda araştırmacıların dikkatini çekmiş ve küresel çalışma konusu haline gelmiştir. Covid-19'un ortaya çıkması ve virüsün bulaşıcılığını önlemek için evden çalışma modeli daha önemli hale gelmiş ve yeni bir çalışma modeli olarak ele alınmıştır(Mustajab vd. 2020).

Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin daha yoğun olduğu çalışma alanlarında evden çalışma modelinin daha etkili olduğu söylenebilir(Dockery ve Bawa, 2020). Covid-19 salgını ile bazı işletmeler geçici süreyle kapatılmış bazıları ise uzaktan/evden çalışma yöntemi ile faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir. Ülkemizde ise kamu ve özel sektörde farklı karma uygulamalar yürütülerek evden çalışma, esnek/dönüşümlü çalışma gibi yaklaşımlar benimsenmiştir. Türkiye'de kamu sektöründe 22 Mart 2020 tarihinde başlayan esnek/dönüşümlü çalışma modeli 1 Haziran 2020 tarihinde son bulmuştur. Bu sonuç, Covid-19 birinci dalga olarak adlandırılan süreçte gerçekleşmiştir. Salgına yönelik yeni bir dalganın oluşması eğitim, yaşam ve çalışma koşullarında tekrar yeni önlem ve uygulamaları beraberinde getirecektir.

İnsan Kaynakları yönetimi ilk defa karşılaşılan bu krizi yönetirken işletmelerinin süreçlerini sorunsuz yönetmek, karar mekanizmalarını çalıştırmaya devam ettirmek, çalışanlarını motive tutmak, kaybı minimize etmek ve daha sonra yükseliş gerçekleştirebilmek noktasında büyük sorumluluklar üstlenmek zorunda kalmışlardır. İşletmelerin kriz ve kriz sonrası yükselişe hazırlanabilmesi için aşağıdaki 4 maddeye dikkat etmeleri gerekmektedir.

- **Çevik organizasyon yapısı**

Kriz durumlarında alınan kararları etkin uygulayabilen ve gerektiğinde alışkanlıkları esneterek inisiyatif alabilecek çevik organizasyonel yapılara ihtiyaç vardır. Maliyetleri doğru planlamak adına organizasyonun sağlıklı büyüklükte olması rekabeti farklılaştıran bir unsur olarak öne

çıkılmaktadır. Kriz dönemini avantajlı atlatabilmek adına satış ekiplerinin etkinliği (yapı, hedef ve satış sistemleri) ve alternatif pazara giriş yöntemleri rekabeti farklılaştırmaktadır.

- **Kararlı liderler**

Kriz dönemlerinin etkin yönetilmesi ve sonrasında başarılı yükselişin yakalanması için her zamankinden daha fazla etkili olan liderlik özelliklerine ihtiyaç vardır. Üst yönetim her zaman alt tabakalara destek ve motivasyon kaynağı olmalıdır. Üst yönetimin, yani liderlerin özverili desteği olmadan kriz dönemlerinin en az zararla atlatılabilmesi pek mümkün değildir. Bu dönemde kararlı ve güçlü liderler çalışanlarına güven verirken, organizasyonu belirli bir amaca odaklayan, çevik hareket edebilen ve en önemlisi de “Önce insan” bakış açısına sahip olan liderler, yükseliş için çalışanlarını motive edebilir ve kriz sonrası çıkışı yakalayabilirler.

- **Yetkin insan kaynağı**

Özellikle uzaktan çalışmanın zorunlu hale geldiği bu dönemde teknolojik yeterlilik, çalışanların işlerini yürütebilmeleri adına hayati önem taşımaktadır. Çalışanların psikolojik sağlamlığı, çevik hareket edebilmesi, hızlı uyum sağlayabilmesi ve gelişim odağını koruyabilmesi hem çalışanların hem de şirketin performansını etkilemektedir.

- **Performans ve ödüllendirme**

Şirket performansını arttıracak kırılma noktalarını hedeflemek ve bu kırılma noktalarındaki başarıları ödüllendirmek, organizasyonu amaca yöneltmek için oldukça önem taşır. Kriz sonrası ivmeyi arttırmak adına proje bazlı sistemler uygulanabilir. Özellikle salgın gibi sosyoekonomik durumları etkileyen konularda şirketlerin çalışanlarını destekleyici ve teşvik edici uygulama, aktivite, temel ücret ve izinlerin yönetimiyle ilgili alacağı bazı aksiyonlar çalışanlar üzerinde pozitif bir etki bırakacaktır(Türkyılmaz, 2020).

3.5. İnsan Kaynakları Faaliyetlerinde Dikkat Edilmesi Gereken Konular ve Alınan Önlemler

Kısa sürede küresel salgına dönüşen korona virüs, ekonomi ve iş çevrelerinde hızlı bir adaptasyon sürecini beraberinde getirdi. Tüm dünyada insanlar, sosyal izolasyon ve karantina gibi tedbirler alırken, İnsan Kaynakları yöneticileri de virüse karşı hızlı ve yenilikçi uygulamaları hayata geçirme çabasına girmek zorunda kalmışlardır. Fakat kaynak kullanımında tedbirler ve üretim arasındaki kullanım dengesini en optimal şekilde sağlamak gerekir. Korona virüse karşı etkili hamleler yaparak ve doğru kararlar alarak süreçten en az hasarla çıkmak hayati önem taşımaktadır.

Bu nedenle iş dünyası profesyonelleri en değerli kaynakları olan personellerinin sosyal mesafe kuralı ve sağlık otoritelerinin bildirdiği tedbirlere uymasını teşvik etmelidir. Tüm bu tedbirlerin uygulanması için işyerlerinde ve iş döngülerinde uygun zemin yaratmalıdır. Böylelikle koronavirüs salgın süreci tedbirlerinin ilk ve en önemli adımını, personellerini koruyarak almış olacaklardır.

Küresel salgın sebebiyle İnsan Kaynakları tarafından çalışanların sağlık takibinin zamanında yapılması, finansal risk yönetimi ve kriz planının geliştirilmesi, tedarik zincirinin kontrol edilmesi, müşteri taleplerinde dramatik düşüşlere karşı pazarlama ve satış planlarının yapılması, ilgili dış paydaşlarla koordinasyon ve iletişim kurulması dikkat edilmesi ve doğru yönetilmesi gereken faaliyetlerdir. Takım liderleri, takım üyelerinin görevlerini takip etmeli ve güncellemelidir. Genellikle iş süreçlerine hâkim, süreç hakkında karar verebilecek ve süreci

raporlayabilecek uzmanlık seviyesinde kimseler tercih edilmelidir. Sürecin ihtiyaçlar ve değişiklikler karşısında sürekli güncel tutulması, sürecin işlenmesi ve raporlanması dikkat edilmesi gereken en önemli görevlerdendir(Tiad, 2020).

3.6. Covid-19'un Getirmiş Olduğu Sorunlara Karşı Alınan Önlemler

İşletmeler, covid-19'un yaratmış olduğu sağlık, sosyal ve ekonomik sorunların etkisini azaltmak için bir takım tedbir ve önlemler almıştır(Yılmaz, s. 247-257).

Bunlar;

- Çalışanların sağlığını korumak için uzaktan çalışma uygulamalarını faaliyete geçirmek,
- Müşteri ile iletişim halinde olmak,
- Salgının yaratmış olduğu belirsizliğe karşı ekonomik planlar oluşturmak ve giderde azaltma yönetimini benimsemek,
- Salgının yayılma hızını önlemek için sağlık bakanlığı ile iş birliği yaparak sosyal paylaşım sitelerinde bilgilendirici paylaşımlarda bulunmak,
- Bankaların, kredi ödemelerini erteleme veya taksitlendirme yapması,
- Çalışanların saatinde iyileştirme yaparak çalışan sağlığı korumak vb. hem devlet hem de işletmeler kendi bünyelerinde birçok önlemler ve tedbirler almıştır(Yılmaz, s. 247-257).

3.7. İnsan Kaynakları kapsamında işletmeler tarafından alınan önlemler

- Çalışanlar için farklı çalışma koşulları düzenlenmesi: Çalışanların (evden çalışma, esnek/dönüşümlü çalışma, kademeli olarak işe gelmesi sağlanarak virüsün yayılmasını engellemek amacıyla çalışanlar arasındaki olası bağlantıların azaltılması(Robelski vd. 2019).
- Uzaktan Yönetim: Çevrimiçi çalışma ve video konferans yoluyla çalışanlara gereken eğitim ve desteğin verilmesi. Çalışanlarının isteklendirme ve çalışma performanslarının çevrimiçi sistemler ile desteklenmesi(Blatch-Jones et.al. 2020).
- Modern Teknolojilerin Kullanımı: Çalışanların uzaktan iletişim ve iş birliği, teknolojilerle bilgi paylaşımı, periyodik çevrimiçi toplantılar, yeni bilgi sistemleri veya yazılım talepleri, için yeterli donanım ve imkânların sağlanması(Stefaniuk, 2020). İşe alım ve çalışanların adaptasyonlarının yine dijital araç ve gereçlerin kullanımı, gerekli durumlarda kısa mesaj servisi (SMS) veya e-posta hatırlatıcıları ile gerekli iletişimin sağlanması(Blatch-Jones et al., 2020).
- Çalışanlara doğru şekilde Yaklaşılması: Her nesil değişikliklere farklı tepkiler verir, farklı çalışma koşulları tercih eder ve farklı düzeyde teknoloji ve bilgisayar okuryazarlığına sahiptir. Bu nedenle insan kaynakları yönetimi çalışanların mevcut durumlarına göre çalışma planlarını oluşturmalıdır(Yıldırım, 2020)
- Bilgi ve veri güvenliğinin sağlanması: İşletmeler ve çalışanlar tarafından kullanılan bilgi sistemleri ve yazılımların güvenliğine yönelik hassas bilgi paylaşımı için

teknolojilerin ve gerekli güvenlik tedbirlerinin alınması. Güvenlikteki en büyük boşluk, çalışanların farkındalığının olmamasıdır. İşletmeler, bilgi güvenliği açısından çalışanların farkındalık düzeyine odaklanan yeterli bir eğitim programı geliştirmeli ve uygulamalıdır. Bu durumlar için döngüsel eğitim programları hazırlanmalıdır(Stefaniuk, 2020).

- İş kayıpları ve ücretlerde düşüş vb. nedenlerden dolayı yeni değerlendirme programlarının hazırlanması: Salgın döneminde işletmelerin kapanması, arz yetersizliği ve salgın kısıtlamaları dolayısıyla işletmelerin geçici süre mal ve hizmet üretimini durdurmasından dolayı iş ve iş tanımlarının yeniden yapılandırılması.
- Emniyet, güvenlik ve sağlık tedbirlerinin alınması: Çalışanların sağlığı ve güvenliği açısından çalışma ortamlarının belli aralıklarla dezenfekte ettirilmesi, ortak alan kullanımlarının kademeli olarak personele kullandırılması, çalışanların daha küçük gruplara bölünmesi, birlikte çalışan sayısının düzenlenmesi. Gerekli koruyucu donanım giyme zorunluluğu (maskeler, eldivenler, koruyucu giysiler vb.) tedbirlerinin alınması.
- Gerekli psikolojik destek ve motivasyonun sağlanması: Salgının oluşturduğu kriz etkisiyle meydana gelen iş kaybı riski, gelecekteki belirsizlikler ve ekonomik sıkıntılar çalışanlarda depresyon, korku ve paniğe yol açabilmektedir. Bu sıkıntılı süreçte İnsan Kaynakları Yönetimi çalışanlarına gerekli psikolojik destek ve isteklendirme desteği vermelidir(Gordon, 2020).

4. SONUÇ

Korona virüs salgını tüm dünyada ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal, psikolojik vb. olmak üzere her alanda etkisini göstermiştir. Salgın insanların normal hayatlarında olduğu kadar çalışma hayatında da etkisini ciddi anlamda hissettirmiştir. Salgın krizine karşı hazırlıksız yakalanan işletmeler farklı çalışma sistemleri geliştirmiş ve bu sistemleri devreye sokmak zorunda kalmışlardır. Hem çalışanların sağlığını korumak hem de işletmelerin varlığını sürdürmek zorunda olmaları işletmeleri salgın karşısında zor durumda bırakmıştır.

Covid-19 dünya ekonomisinde birbiriyle ilişki halinde olan tüm sektörleri olumsuz yönde etkilemiştir. Seyahat, turizm, ticaret, konaklama, eğlence, yiyecek, içecek, ulaşım, eğitim, borsa, inşaat, petrol, otomotiv, tekstil, tarım başta olmak üzere hemen hemen tüm sektörler faaliyetlerini durdurmuş ve ekonomiyi zor bir süreçten geçirmiştir. Salgının korkunç boyutlara ulaşması, karantina tedbirlerinin artmasına neden olmuştur. Salgın sürecinde özellikle krize karşı direnci zayıf olan işletmeler, Korona virüsün yayılmasını önlemek için işyerlerini kapatma yoluna gitmişlerdir. Kimi işletmeler salgının getirdiği ekonomik baskı nedeniyle çalışanlarını işten çıkarmıştır. Bazı işletmeler çalışma saatlerinde değişikliğe gitmiş, fakat pozitif vaka sayılarının artmaya başlamasıyla onlarda faaliyetlerini tamamen durdurma yoluna gitmek zorunda kalmışlardır. Bu durum özellikle de iş güvencesinden yoksun çalışanların önemli bir kısmını ya iş yerlerine gidemeyecek ya da işlerini yapamayacak duruma getirmiştir. İçinde bulunduğumuz belirsizlik ve endişe ortamı devam ettiği sürece işletmelerin faaliyetlerini sürdürmeleri, mevcut istihdam oranını korumaları ya da işçi alımını gerçekleştirmeleri mümkün gözükmemektedir.

Ülkeler salgının etkisiyle oluşan krizin etkisini kontrol etmek için daha yüksek düzeyde koruma ve gelişmiş tedbirler uygulamaya çalışmaktadırlar. Ülkeler, ekonomiyi istikrara kavuşturabilmek için ekonomi ve istihdam politikaları ile ekonomiyi ve işgücü talebini teşvik etmelidirler. Ancak uygulanacak önlemlerin kapsamı ve içeriğinin ülkelerin sosyal, kültürel, iktisadi gelişmişliği ile yakından ilgili olduğu da unutulmamalıdır.

Korona virüs salgını süresinde her sektöre ve her birime ciddi sorumluluklar düşmesine rağmen bu süreçte İnsan Kaynakları uzmanlarının çok daha kilit bir role sahip olacakları kaçınılmaz bir gerçektir. “İşlerin daha anlamlı ve motive edici hale getirilmesi, yaratıcı ve özgür bir kurum kültürü oluşturulması ve tüm örgütlerin daha verimli hale getirilmesi İnsan Kaynakları uzmanlarının en önemli sorumluluklarındandır.”

Korona virüs sonrasında çalışma hayatında köklü değişiklikler meydana gelmesi nedeniyle, ekip yönetimi ve verimli çalışma açısından yeni stratejilere ihtiyaç duyulacağı öngörülen bir gerçektir. Bu süreçte çalışanların, bütünün içindeki yerlerini görebilmesi ve yaptıkları işin çıktılarının önemini anlayabilmesi için daha iyi bir planlama ve iletişime ihtiyaç duyulacaktır. Salgın döneminde yeni çalışma modellerinin uygulanmaya başlanması ile insan kaynakları uzmanları çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunlar, uzaktan çalışma, iş-özel hayat dengesinin tamamen ortadan kalkması, uzun mesai saatleri, sosyal izolasyondan kaynaklanan ruhsal sıkıntılar, anlam kaybı ve kimlik sorgulamaları şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Sosyalleşme ve aidiyet ihtiyaçlarımızın karşılanamadığı bu dönemde uzaktan çalışmanın negatif etkileri yoğun bir biçimde kendini hissettirecektir. Yeni çalışma düzeninde karşılaşılan sorunlar karşısında İnsan Kaynakları stratejilerinin geliştirilmesi, tespit edilen aksaklıkların çözülmesi ve yeni düzene uygun bir çalışma kültürünün benimsenmesi bu süreçte büyük önem teşkil etmektedir.

Covid-19'un İnsan Kaynakları Faaliyetlerine Olumlu Etkileri

Uzaktan çalışma modeline geçilmesiyle zaman tasarrufu sağlanması
İşletmelerin gereksiz makine, araç-gereç, kırtasiye vb. giderlerinin azalması
Bilgi Teknolojileri kullanımının artmasıyla, çalışanlara hızlı erişim sağlanabilmesi
Personel alımlarının ve hizmet içi eğitimlerin online ortamlarda yapılabilmesi
Çalışanlara gerekli motivasyonun kolayca yapılabilmesi
Çalışanlarının performans takibi ve raporlama işlemlerinin çevrimiçi düzenlenebilmesi

Covid-19'un İnsan Kaynakları Faaliyetlerine Olumsuz Etkileri

Uzaktan çalışma modeline her işin uygun olmaması
Salgın karşısında bazı işletmelerin kapanması veya geçici durdurulması nedeniyle iş kayıpları yaşanması
Salgından kaynaklı yetişmiş, uzman personel kayıplarının yaşanması
Gerekli Bilişim Teknolojileri alt yapısına sahip olunmaması, çevrimiçi aktivitedeki ani artış nedeniyle sistem alt yapısının çökmesi ve işlerin aksaması

Her çalışanın mevcut koşullarının uzaktan çalışma şartlarına uygun olmaması
Çalıřma ortamından uzak kalarak sosyalleřemeyen personelin motivasyon ve performans dūřuklūęu gōstermesi
Kullanılan Biliřim Teknolojilerinin siber saldırılara ve iřletmelerin veri gūvenlięi açısından yeteri kadar gūvenli olamaması

Kaynakça

Birinci, M., & Bulut, T. (2020). Covid-19'un Sosyo-Ekonomik Yönden Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkileri: Sosyal Hizmet Bakış Açısından Bir Değerlendirme. Sosyal Çalışma Dergisi, 4(1), 63-66.

BBC Türkçe (2020) “IMF: Korona virüs salgını küresel ekonomide “keskin daralmaya” neden olacak.” [Erişim Tarihi: 13 Nisan 2020].

Alpago, H., & Alpago, D. O. (2020, 4 27). Korona virüs Salgınının Sosyoekonomik Sonuçları. IBAAD Sosyal Bilimler Dergisi(8), s.99-114

<https://www.fanatik.com.tr/tarih>

<https://tr.euronews.com/2020/05/12/tarihteki-en-olumcul-salginlar>

<https://www.dunya.com/kose-yazisi/salginin-kuresel-ticaret-uzerindeki-etkisi/467458>

Aslan, R. (2020) Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. Ayrıntı Dergisi, 8(65): 35-41.

<https://www.turizmgunlugu.com/2020/04/13/>

<https://dx.doi.org/10.1186/s13063-020-04234-0/>

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf

<http://www.yeditepehastanesi.com.tr/koronavirus-pandemisi-ilk-degil>

Demirdöğen, Oğuzhan ve Recep Yorulmaz (2020) “Kovid-19 Salgınının Dünya Ekonomilerine Etkileri”, Orsam, Analiz, 1-23.

Dockery, M., & Bawa, S. (2020). Working from Home in the COVID-19 Lockdown. Bankwest Curtin Economics Centre Research Brief COVID-19, 1-5.

DW Türkçe (2020a) “Benzersiz kriz ekonomide hasar bırakacak”, <https://www.dw.com/tr/benzersizkriz-ekonomide-hasar-b%C4%B1rakacak/a-52809850>, [Erişim Tarihi: 12 Nisan 2020]

Ekren, N. Alp, E. A. & Güner, Y. (2020). Covid-19 Salgın Dönemi Ekonomi Anketi-İşletmelerde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. İstanbul.

Euronews Türkçe (2020a) “Asya Kalkınma Bankası: Covid-19'un küresel ekonomiye maliyeti 4,1 trilyon doları bulabilir” <https://tr.euronews.com/2020/04/03/asya-kalkinma-bankasi-covid-19-un-kuresel-ekonomiye-maliyeti-4-1-trilyon-dolar-bulabilir>

Euronews Türkçe (2020b) “Dünya Bankası'ndan gelişmekte olan ülkelere Covid-19 desteği: 15 ay içinde 160 milyar dolar kaynak”, <https://tr.euronews.com/2020/04/03/dunya-bankasigelistmekte-olan-ulkelere-covid-19-destegi-15-ay-icinde-160-milyar-dolar>

Gülçiçek, M. (2019). 1929-1945 Yılları Arasında İzmir’de Salgın Hastalıklar ve Çözüm Arayışları. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Gordon, R. M. (2020). Psychodynamic Distance Training and Treatment: The China American Psychoanalytic Alliance Research. Psychoanalytic Inquiry, 40(1): 56-63. <https://dx.doi.org/10.1080/07351690.2020.1700742>

<https://arkeofili.com/insanlik-tarihinin-seyrini-degistiren-11-salgın-hastalık/>

Korona virüs Gündem Araştırması (2020). https://stratejico.com/_upload/pdf/StratejiCo.Z-ZKoronavirusZGundemZArastirmasiZ19-21ZMartZRaporu.pdf

Koyuncu, M. (2008). Salgın Hastalıkların Önlenmesinde Kaynak Atama probleminin incelenmesi. Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Adana.

<https://hastane.etu.edu.tr/bulletin/467-guncel-konumuz-domuz-gribi>

ILO, International Labour Organization, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_740193.pdf

Mustajab, D. Bauw, A. Rasyid, A., Irawan, A., Akbar, M. A., & Hamid, M. A. (2020). Working From Home Phenomenon As an Effort to Prevent COVID-19 Attacks and Its Impacts on Work Productivity. The International Journal of Applied Business, 4(1), 13-21. Namal F, Kılıç S. (2015;1(3):13-913) Kolera. Türkiye Klinikleri J Public Health Special Topics.

Nikiforuk A. (2018, 7) Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi. Erkanlı S, çev. ed: İletişim Yayınları; Tarih Dizisi 12 ISBN-13: 978-975-4 70-853-0 © 2000

<https://www.oecd.org/economic-outlook/>

OECD (2020) “The world economy at risk”, OECD Interim Economic Outlook. 1-15

Robelski, S., Keller, H., Harth, V., Mache, S. (2019). Coworking Spaces: The Better Home Office? A Psychosocial and Health-Related Perspective on an Emerging Work Environment. International Journal of Environmental Research and Public Health, 16(13): 2379. <https://dx.doi.org/10.3390/ijerph16132379>

Stefaniuk, T. (2020). Training in shaping employee information security awareness. Entrepreneurship and Sustainability Issues, 7(3): 1832-1846. [https://dx.doi.org/10.9770/jesi.2020.7.3\(26\)](https://dx.doi.org/10.9770/jesi.2020.7.3(26))

TDK. (2020). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020).

Türkyılmaz, B (2020) ikblog . Kariyer.net web sitesi: <https://www.kariyer.net/ik-blog/pandemi-sureciyle-ikda-degisen-yonetim-anlayisi/>

Uğraş Dikmen, A., Kına, H. M., Özkan, S., ve İlhan, M. N. (2020). COVID -19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik. Biyoteknolojik ve Stratejik Sağlık Araştırmaları Dergisi, 30. doi:10.34084/bshr.715153

WHO. (1946). The International Health Conference. New York: 19 Haziran-22 Temmuz.

World Health Organization. (6, 8 2020). World Health Organization web sitesi: <https://covid19.who.int/>

65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Ek Genelgesi/22.03.2020.<https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokagacikma-yasagi-ek-genelgesi>

Yildirim, N., Korkmaz, Y. (2017). Challenge of Millennials in Project Management: Insights on Attitudes and Perceptions of Generation Y in Software Development Projects. International Journal of Information Technology Project Management, 8(2): 87-108. <https://dx.doi.org/10.4018/IJITPM.2017040106>

Yılmaz, O. (tarih yok). Covid-19 Salgını Sonrası Dönemin Dijital Kodları Ve Siber Güvenlik. Tasav, 247-257.

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kuresel-ticarete-kovid-19-darbesi-/1836391>

<https://www.journalagent.com/terh/pdfs/TERH-93764-REVIEW-PARILDAR.pdf>

EDİRNE

13 - 14 Kasım 2021

YAPI HALİNDEKİ GEMİLER ÜZERİNDE İPOTEK

Muhammet Haluk NİTELİK

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Hukuk Fakültesi/Özel Hukuk Tezli Yüksek Lisans Bölümü,

ORCID ID: 0000-0002-3918-2804

ÖZET

Gemi inşasında ihtiyaç duyulan kredinin, bizzat inşası devam eden gemi teminat gösterilmek suretiyle elde edilmesi gemi ipoteğini kabul eden neredeyse tüm ülkelerde geçerli olan, uygulanabilirliği yüksek ve ekonomik olarak da karlı bir sistemdir. Yapı Halindeki Gemiler Üzerinde İpotek olarak isimlendirilen bu durum Türk Ticaret Kanunu m. 1054-1058 arasında düzenlenmiştir. Bu bağlamda kanun koyucu yapı halindeki gemiler üzerinde ipotek kurulabileceğini kabul etmiştir. Yapı halindeki gemiler üzerinde kurulacak bu ipotek birçok yönden sözleşmeye dayalı gemi ipoteğine ilişkin hükümlere tabi tutulmuştur. Bununla birlikte ipoteğin konusu ve kapsamı açısından bazı özel düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Türk Ticaret Kanunu m. 1054'te ifade edildiği şekliyle yapımı devam eden bir gemi üzerinde ipotek kurulabilmesi için geminin omurgası kızığa konulmuş, görünecek bir yerine ad ve/veya numara konularak açıkça ve sürekli bir şekilde ayırt edilebilir hale gelmiş olması gerekmektedir. Ayrıca tamamlandığında on sekiz gros tonilatodan ufak olacak yapılar üzerinde ipotek kurulması ise kabul edilmemiştir.

Yapı halindeki gemi üzerinde ipotek kurulabilmesi için yapı maliki ile alacaklının bu hususta anlaşması ve ipoteğin yapı halindeki gemilere özgü sicile tescil edilmesi gerekmektedir. Bu anlaşmanın geçerlilik şartları konun koyucu tarafından belirlenmiştir.

Türk Ticaret Kanunu yapı halindeki gemiler üzerinde kurulan ipoteğin kapsamını genel olarak sözleşmeye dayalı gemi ipoteğinin ilgili hükümlerine atıf yapmak suretiyle düzenlemiştir. Ancak ipoteğin zaman bakımından kapsamı ve sigorta tazminatı konularında özel hükümler getirmiştir.

Uygulama açısından büyük öneme sahip olan bu gemi ipoteği türünün doktrindeki görüşler ve Yargıtay kararları ışığında incelenmesi, özellikle de yapı halindeki gemi ipoteğinin sözleşmeye dayalı gemi ipoteğinden ayrı, özel hükümleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmamız Yapı Halindeki Gemiler Üzerinde İpotek'in daha çok kendine özgü hükümleri çerçevesinde incelenmesi şeklindedir. Gerekli görülen yerlerde sözleşmeye dayalı gemi ipoteği ile ilişkiler kurulup karşılaştırmalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapı İpotegi, Gemi İpotegi, İpotegin Kapsamı, Sigorta Tazminatı

MORTGAGE ON SHIPS UNDER CONSTRUCTION

ABSTRACT

Procurement of loan required for the construction of a ship by pledging the ship under construction as security is a system that is valid in nearly all the countries accepting maritime mortgage, that has high applicability, and that is economically profitable. This status, called as

"Mortgage on Ships under Construction", is regulated in Articles 1054 to 1058 in Turkish Code of Commerce. In this context, the law-maker has accepted that mortgage may be established on ships under construction. This mortgage, to be established on ships under construction, was subjected to provisions regarding contractual ship mortgage in many aspects. In addition, some special regulations were made in terms of the subject and scope of the mortgage. Especially, as specified in Article 1054 of Turkish Code of Commerce, it is required for the keel to be placed on dry dock, and for the ship to be distinguishable in a clear and permanent manner by naming and/or numbering it at a visible point in order to establish mortgage on ships under construction. Moreover, establishing mortgage on ships, which will be smaller than eighteen gross tons when completed, was not accepted.

In order to be able to establish mortgage on ships under construction, it is required for the owner of the ship and the creditor to agree on this issue, and it is required to register the mortgage as peculiar to ships under construction. Conditions of validity of this agreement were determined by the law-maker.

Turkish Code of Commerce regulated the scope of mortgage to be established on ships under construction by referring the provisions regarding contractual ship mortgage. But special provisions were imposed regarding the scope of mortgage in terms of time, and regarding insurance indemnity.

It is for this type of maritime mortgage, that has great importance in terms of practice, to be evaluated in the light of views in doctrine, and in the light of Supreme Court decisions, and especially, it is required to evaluate the mortgage on ships under construction as separate from contractual ship mortgage, and within the frame of contractual ship mortgage. In this context, our study is mainly the examination of Mortgage on Ships under Construction within the frame of its distinctive provisions. When deemed to be necessary, associations with contractual ship mortgage were made, and comparisons were made.

Keywords: Construction Mortgage, Ship Mortgage, Scope of Mortgage, Insurance Indemnity

1.GİRİŞ

Küresel ticaretin gelişmesinde en önemli unsur deniz yolu taşımacılığıdır. Tarihi eski çağlara kadar dayanan deniz yolu taşımacılığı özellikle günümüzde hammaddeye ulaşım konusunda sunduğu düşük maliyet imkanıyla hızla gelişmektedir. Bu gelişmeye bağlı olarak deniz yolu taşımacılığının en temel unsuru olan gemilere ihtiyaç artmaktadır. Söz konusu gelişmeler ve ihtiyaçlar gemi inşa sanayisini de olumlu olarak etkilemektedir. Bununla birlikte gemilerin inşasının diğer ulaşım araçlarına göre çok daha yüksek maliyetlidir. Bu yüksek maliyeti getirdiği finansman ihtiyacı gemi inşa sanayisinin en temel sorunudur. Gemilerin inşası sırasında yüksek meblağların risk altında olması nedeniyle kredi kuruluşları güvenli bir teminat aramaktadır. Bu teminatın konusunun yapı halindeki gemi olması hem kredi alanın hem de kredi sağlayanın yararına olduğu açıktır. Böylece gemi inşa sanayisinin en temel sorunu da aşılmış olacaktır (Aksoy, 2007: 58; Algantürk, 1996: 67).

Yapı ipoteği her türlü alacağı teminat altına almak için kurulabilmektedir. Yani ipotekle teminat altına alınmak istenilen alacağın illaki gemi yapım sözleşmesinden kaynaklanıyor olması gerekmemektedir. Dolayısıyla sözleşmeye dayalı gemi ipoteğinde olduğu gibi yapı ipoteğinden de finansman aracı olarak faydalanmak mümkündür (Akıncı, 1958: 196; Tekil, 1988: 56). Ancak uygulamaya baktığımızda yapı ipoteği çoğunlukla gemi yapımıyla ilgili ilişkilerden

doğan şahsi talepleri teminat altına almak amacıyla kurulduğu görülmektedir (Akıncı, 1958: 196).

Gemi ipoteğini kabul eden Almanya, Japonya, Fransa, Hollanda, İsveç gibi pek çok ülke, yapı halindeki gemiler üzerinde ipotek kurulmasını da kabul etmişlerdir (Akıncı, 1958: 194). Ülkemizde de ilk olarak mehz Alman Hukuku'na paralel olarak 29.06.1956 tarihli ve 6762 sayılı eski Türk Ticaret Kanunu ile yapı halindeki gemiler üzerinde ipotek kurulmasına imkan sağlanmıştır (Kalpsüz, 2004: 217). Sonrasında ise eski TTK'daki ilgili hükümler bazı değişiklikler, düzeltmeler ve güncelleştirmeler ile 13.01.2011 tarihli ve 6102 sayılı yeni Türk Ticaret Kanunu (TTK) madde 1054-1058 arasında düzenlenmiştir.

Çalışmamızda çoğunlukla “Yapı Halindeki Gemiler Üzerinde İpotek” ifadesi yerine daha kısa olması nedeniyle, doktrinde de yaygın kullanıldığı üzere, “Yapı İpotegi” ifadesi tercih edilmiştir (Kaner, 2019: 67; Yazıcıoğlu, 2020: 237).

2.YAPI İPOTEĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1.Yapı İpoteginin Hukuki Niteliği

TTK'da yapı ipoteğinin hukuki niteliğine ilişkin açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte TTK m. 1058 uyarınca sözleşmeye dayalı gemi ipoteği hükümleri yapı halindeki gemiler üzerinde kurulan ipoteklere de uygulanabilmektedir. Söz konusu hükümden yola çıkarak yapı halindeki gemiler üzerinde ipoteğin hukuki niteliği sözleşmeye dayalı gemi ipoteği esas alınarak yapılabilmektedir (Aksoy, 2007: 52).

2.1.1.Teminat İpotegi Niteliğinde Olması

Gemi ipoteğinin hukuki niteliğine ilişkin TTK m. 1014/I'de “*Bir alacağı teminat altına almak için gemi üzerinde ipotek kurulabilir.*” denilmektedir. Böylece gemi ipoteğinin bir teminat ipoteği olduğu belirtilmiştir (Kara, 2020: 97; Yazıcıoğlu, 2020: 191). Nitekim Yargıtay da vermiş olduğu birçok kararında gemi ipoteğinin teminat ipoteği niteliğinde olduğunu ifade etmiştir (Yargıtay 23. H.D. E. 2015/4829, K. 2016/798, T. 15.02.2016, E.T. 08.11.2021, www.lexpera.com). Buna göre gemi ipoteğinin bir türü olarak kabul edilen yapı ipoteği de TTK m. 1014/I uyarınca teminat ipoteği niteliğindedir (Aksoy, 2007: 52). Bu durumun en önemli sonucu yapı ipoteğinin tedavül ipoteği şeklinde kurulmasının mümkün olmamasıdır. Gerçekten hukukumuzda gemi, tedavüle çıkarılabilecek taşınır bir eşya olarak görülmemektedir (Kalpsüz, 2004: 58).

2.1.2.Sicilli Bir Rehin Türü Niteliğinde Olması

TTK m. 1055 uyarınca yapı ipoteği, “*Yapı Halindeki Gemilere Özgü Sicil'e (YHGS)*” tescil ile kurulabildiğinden sicilli bir rehin türüdür. Doktrinde yapı ipoteğinin sicilli bir taşınır rehni olduğunu ileri süren görüşler bulunsun da (Aksoy, 2007: 54 vd.) biz bu konuda, aynı sözleşmeye dayalı gemi ipoteğinde olduğu gibi, yapı ipoteğinin kendine özgü sicilli bir rehin türü olduğu görüşündeyiz. Çünkü her ne kadar gemiler taşınır eşya olarak kabul edilseler de gemi ipoteği ile ilgili olan kısımlar taşınmaz ipoteği esas alınarak düzenlenmiştir (Akdoğan, 2003: 26 vd.; Kalpsüz, 2004: 59). Ayrıca kanun koyucunun “rehin” ifadesi yerine taşınır rehinden ayrı olduğunu belirtmek için “ipotek” ifadesini kullanması bu görüşümüzü destekler niteliktedir (Kara, 2020: 97).

2.1.3. Alacağa Bağlı Fer'i Bir Hak Niteliğinde Olması

Yapı ipoteği teminat altına aldığı şahsi alacağa bağlı ve ona tabi fer'i bir hak niteliğindedir (Kalpsüz, 2004: 60; Kara, 2020: 97). Nitekim TTK m. 1044/I “*Alacağın sona ermesiyle ipotek de düşer*” demek suretiyle gemi ipoteğinin teminat altına aldığı şahsi alacağa bağlı ve ona tabi fer'i bir hak niteliği taşıdığına işaret etmektedir. Bunun en önemli sonucu şahsi alacağı meydana getiren hukuki işlemin herhangi bir nedenle hükümsüz olması durumunda yapı ipoteğinin de varlığını sürdüremeyecek olmasıdır (Akçura Karaman, 2019: 53). Yapı ipoteğinin YHGS'ye tescil edilmiş olması ipotek alacaklısına herhangi bir hakkı ileri sürme yetkisi vermemektedir. Dolayısıyla tescil, ipoteğin varlığına yönelik bir karine teşkil etmekten çok böyle bir hak var ise kime ait olduğunu gösterme işlevini yerine getirmektedir (Kalpsüz, 2004: 60; Yazıcıoğlu, 2020: 193).

2.2. Yapı İpoteğinin Konusu

Yapı ipoteğinin konusu inşası devam eden gemidir. TTK m. 1054/II uyarınca “*Omurgasının konulduğu andan kızaktan indirilinceye kadar, görünebilecek bir yerine ad ve numara konulmak suretiyle yapının açık ve sürekli bir şekilde ayırt edilmesi gerçekleştirildiği andan itibaren yapı hâlindeki gemi üzerinde ipotek kurulabilir.*”. Söz konusu hükümle TTK ipoteğin kurulabilmesi için inşaatın belirli bir aşamaya gelmiş; omurgasının konulmuş, ad ve numara konularak açık ve sürekli bir şekilde ayırt edilebilir olmasını aramaktadır.

Kanunda geçen “*ad ve numara*” ifadesinin, doktrinde ileri sürülen bir görüş “*ad veya numara*” şeklinde anlaşılması gerektiğini savunulmaktadır. Nitekim eski TTK m. 941/II'de “*ad veya numara*” ifadesi kullanılmıştır. Yeni TTK'nın yasama gerekçesinde m. 1054'ün eski kanunun ifadesi düzeltilerek ve güncelleştirilerek alındığı belirtilmiştir. Ayrıca uygulamada yapılara ad verilmesi hususunun yaygın olmaması da bu görüşü destekler niteliktedir (Atamer, 2012: 521). Kanaatimizce bu görüşün kabul edilmesi yerinde olacaktır. Çünkü gerek taşınmaz ipoteğinde gerekse de taşınır rehinde belirlilik ilkesi hakimdir. Buna göre taşınır veya taşınmaz rehni kurulurken neyin rehin verildiğinin açık ve seçik olarak ortaya koyulması gerekmektedir (Acar, 2017: 47). Söz konusu bu belirlilik ilkesi uyarınca üzerinde ipotek kurulacak yapının da belirlenmiş, YHGS'ye tescil edilip ipoteğin kurulacağı anda ise ferdileştirilmiş olması gerekmektedir. TTK m. 1054/II'deki “*...görünebilecek bir yerine ad ve numara konulmak suretiyle yapının açık ve sürekli bir şekilde ayırt edilmesi gerçekleştirildiği andan itibaren...*” ifadesi rehin hukukundaki belirlilik ilkesine ilişkin getirilmiş bir hükümdür. İpotek konusu yapının belirliliğinin sağlanması amacıyla kanun koyucu yapının görünebilecek bir yerine ad ve numara konulmasını aramaktadır. Ancak yapı ad veya numaradan herhangi biriyle açık ve sürekli olarak ayırt edilebilir hale geldikten sonra diğerinin eksikliği ipoteğin kurulmasına engel teşkil etmemelidir. Hatta yapının YHGS'ye tesciline ilişkin TTK m. 988/I-a tescil isteminin içeriği ile ilgili olarak “*yapı halinde bulunan geminin türü ile adı veya numarası veya ayırt edilebilmesine yarayan herhangi bir işaret*” demek suretiyle ad veya numaradan biri dahi konulmaksızın yapının ayırt edilebilmesini sağlayan herhangi bir işaretin varlığını yeterli görmektedir.

Yapı ipoteği sadece inşası devam eden gemiler üzerinde kurulabilmektedir. Bu nedenle inşası tamamlanmış gemilerin yapı ipoteğinin konusu olmasına imkan yoktur. Geminin inşasının tamamlandığı an ise TTK m. 1054/II uyarınca kızaktan inme anı olarak öngörülmüştür.

Kanaatimizce burada kızaktan inme anıyla gemi vasfının kazanılması kastedilmektedir. Türk Hukuku'nda her ne kadar gemi vasfının kazanılmasına yönelik açık bir düzenleme bulunmasa da doktrinde genel olarak geminin denize indirildiği andan itibaren gemi vasfının kazanıldığı kabul edilmektedir (Çağa, 1978: 39; Kalpsüz, 1971: 84). Bu yönüyle TTK m. 1054/II'deki kızaktan indirilme anı ile doktrinde genel olarak kabul edilen gemi vasfının kazanılması uyum içindedir.

TTK m. 1054/III ile üzerinde ipotek kurulacak yapı konusunda bir kısıtlama daha getirilmiştir. Söz konusu hüküm uyarınca “*Tamamlandığında onsekiz gros tonilatodan ufak olacak yapılar üzerinde ipotek kurulamaz.*”. Bu hükmün getirilmesinin nedeni, Yargıtay'ın da ifade ettiği (Yargıtay 12. H.D. E. 2003/17242, K. 2003/21637, T. 04.11.2003, E.T. 03.11.2021, www.kazanci.com) gibi, onsekiz gros tonilatodan ufak yapıların inşası bittiğinde sicile kaydedilmesinin zorunlu olmamasıdır. Bu durum ise ipotek alacaklısının aleyhine olmaktadır (Kalpsüz, 2004: 219). ATAMER bu durumu olumsuz yönde eleştirmektedir. Yazar, günümüzde on sekiz gros tonilatodan küçük ancak çok yüksek fiyatlı gemilerin yapımının artmasını gerekçe göstererek kökeni Alman Hukuku'nun eski tarihli bir düzenlemesine dayanan bu sınırlamanın kalkması gerektiğini savunmaktadır (Atamer, 2012: 524).

Sicile tescili caiz olmayan gemiler tamamlandığında on sekiz gros tonilatodan ufak olmasalar dahi yapı ipoteginin konusu olamamaktadır. Örneğin kamu hizmetinde kullanılmak üzere özgülenen yapı halindeki bir devlet gemisinin üzerinde, tamamlandığındaki büyüklüğüne bakılmaksızın, ipotek kurulması mümkün değildir (Akıncı, 1958: 192; Sözer, 2019: 114)

Yapı ipoteginde yapının inşa edildiği yerin niteliğine ilişkin TTK m. 1054'te açık bir hüküm bulunmamaktadır. Doktrinde bir görüşe göre yapı ipoteginin kurulması açısından gemi inşaatının devam ettiği yerin niteliği bir önemi bulunmamaktadır. Buna göre dokta, havuzda veya tersane olarak nitelendirilemeyecek herhangi bir yerde inşa edilmekte olan yapılar üzerinde de ipotek kurulması mümkündür (Atamer, 2012: 524; Kalpsüz, 1971: 255). Kanaatimizce yapı ipoteginin kurulabilmesi için gemi inşasının en azından “04.01.2020 tarihli ve 30998 sayılı Tersane, Tekne İmal ve Çekek Yeri Hakkında Yönetmelik”e uygun, izne tabi bir tesiste yürütülmesi gerekmektedir. Gerçekten de eski TTK m. 941'de yapı ipoteginin konusu, tersanede inşa edilen gemi (yapı) olarak ifade edilmiştir. Yasama gerekçesinde TTK m. 1054'ün eski TTK m. 941'den ifadesi düzeltilip güncelleştirilerek alındığı belirtilmiştir. Ayrıca mehz Alman Hukuku'nda da (SchRG § 76/1) üzerinde ipotek kurulacak yapının tersane veya gemi inşa tesisi niteliğinde olması aranmaktadır.

2.3.Yapı İpoteginin Kurulması

Yapı ipoteginin kurulması TTK m. 1055'te düzenlenmiştir. Buna göre yapı ipoteginin kurulabilmesi için ilk şart yapı maliki ile alacaklının ipotegin kurulması konusunda anlaşmalarıdır. Bu anlaşmanın yazılı şekilde yapılması ve imzalarının noterce onaylanması gerekmektedir. TTK'da bu anlaşmanın gemi sicil müdürlüğünde yapılmasına da imkan tanınmıştır. Sonrasında ise ipotegin YHGS'ye tescil edilmesi gerekmektedir. Tescil talebinde bulunmaya yetkili kişi gemini malikidir. Bununla birlikte yapı maliki olmayan tersane sahibinin tescil talebinde bulunma yetkisi yoktur (Aksoy, 2007: 67). YHGS'ye yapılan bu tescil ipotek açısından kurucu niteliktedir (Kalpsüz, 2004: 219).

2.4.Yapı İpoteginin Kapsamı

Yapı ipoteğinin kapsamı TTK m. 1056'da iki fıkra halinde düzenlenmiştir. İlk fıkra yapı ipoteğinin zaman ve konu bakımından kapsamı belirlenmiştir (Kalpsüz, 2004: 219-220). İkinci fıkra ise sigorta tazminatının yapı ipoteğinin kapsamına girmesine ilişkin özel bir hüküm getirilmiştir.

2.4.1.Zaman Bakımından Kapsamı

TTK m. 1056/I c. 1 uyarınca yapı halindeki gemi yapının her aşamasında ipoteğin kapsamındadır. Yapı halindeki geminin doğası gereği ipoteğin kapsamı sürekli değişecek ve inşaatın geldiği aşamaya göre ipoteğin kapsamının belirlenmesi gerekecektir (Topsoy, 2020: 194; Yazıcıoğlu, 2020: 238). Kanun koyucu bu hükümle gemi inşaatı ilerledikçe ipoteğin kapsamının ayrı bir tescile ihtiyaç olmaksızın genişlemesini amaçlamıştır (Atamer, 2012: 527; Can, 2003: 181).

2.4.2.Konu Bakımından Kapsamı

TTK m. 1056/I c. 2 uyarınca yapı ipoteği TTK m. 1020'de belirtilen şeyler ile yapı malikinin mülkiyetine girmemiş olan kısımlar dışında, tersanede bulunup gemi inşasında kullanılacak ve bunun için işaretlenmiş kısımları kapsamaktadır. İlk olarak atıf yapılan TTK m. 1020 hükmünde, sözleşmeye dayalı gemi ipoteğinin kapsamı belirlenmektedir. Buna göre yapı ipoteğinin kapsamına tıpkı sözleşmeye dayalı gemi ipoteğinde olduğu gibi gemi, bütünüleyici parçalar, eklentiler, yapı yerine geçen satış veya kamulaştırma bedeli ve tazminat istemleri de dahil olmaktadır (Can, 2003: 181; Kalpsüz, 2004: 220; Kara, 2020: 117; Yargıtay 12. H.D. E. 2012/21491, K. 2012/30112, T. 18.10.2012, E.T. 03.11.2021, www.kazanci.com).

İkinci olarak yapı ipoteği makineler, sac levhalar, yükleme teçhizatı gibi tersanede bulunup gemi inşasında kullanılacak ve bunun için işaretlenmiş kısımları da kapsamaktadır (Algantürk, 1996: 69; Kalpsüz, 2004: 220). Söz konusu malzemelerin ipoteğin kapsamına dahil olabilmesi için iki şart bulunmaktadır. Bunlardan ilki malzemelerin tersanede bulunmasıdır. Örneğin siparişi verilmiş ancak henüz tersanede bulunmayan kısımlar ipoteğin kapsamına dahil olmayacaktır (Aksoy, 2007: 98). İkinci şart ise bu malzemelerin üzerinde ipotek kurulan yapının inşasında kullanılmak için özel olarak işaretlenmiş olmasıdır. Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki tersanede bulunan bir malzemenin yapıda kullanılacak olması onu ipoteğin kapsamına dahil etmek için tek başına yeterli bir neden değildir. Söz konusu kısmın ipoteğin kapsamına dahil olabilmesi için yapı malikinin mülkiyetine girmiş olması gerekmektedir.

2.4.3.Sigorta Tazminatı Bakımından Kapsamı

TTK m. 1056/II uyarınca sigorta tazminatı da yapı ipoteğinin kapsamına dahildir. Ancak kanun koyucu söz konusu durumu özel bir koşula bağlamıştır. Buna göre ipoteğin kapsamına giren hususlar üzerindeki malikin menfaatinin malik veya onun yerine bir başkası tarafından ayrıca sigorta ettirilmiş olması gerekmektedir. Uygulamaya baktığımızda gerçekten de yapının, inşa edildiği tersanede tüm malların hasara uğramasına karşı yapılmış olan sigortaya dahil edilmesi son derece yaygındır. Ancak bu durumda, tehlikenin meydana gelmesi ihtimalinde, sigorta tazminatı ipoteğin kapsamına dahil olmamaktadır (Akıncı, 1958: 198; Çağa, 1978: 113; Topsoy, 2020: 194). Yargıtay da vermiş olduğu birçok kararında sigorta tazminatının ancak yapının ayrıca sigorta ettirilmiş olması durumunda ipoteğin kapsamına dahil olacağını ifade etmektedir (Yargıtay 12. H.D. E. 2013/22380, K. 2013/33272, T. 24.10.2013, E.T. 05.11.2021,

www.lexpera.com). Hukukumuzdaki bu düzenleme mehz Alman Hukuku (SchRG § 80) ile de uyum içindedir.

2.5.Yapı İpoteğinin Derecesi

2.5.1.Genel Olarak

TTK m. 1057’de sadece yapı tamamlanmasından sonra ipoteğin akıbetiyle ilgili bir düzenleme yapılmış olup yapı ipoteğinin derecesine ilişkin başkaca bir hüküm getirilmemiştir. Bu durumda, TTK m. 1058’deki atıf nedeniyle, sözleşmeye dayalı gemi ipoteğinin derecenin düzenlendiği TTK m. 1017 hükmü uygulama alanı bulacaktır. Söz konusu hüküm uyarınca gemi ipoteğinin derecesi hakkında, 22.11.2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun (TMK) taşınmaz rehnine ilişkin hükümleri uygulanmaktadır. Bu nedenle taşınmaz rehninin derecesinin düzenlendiği TMK m. 870, 871 ve 872 hükümleri yapı ipoteği için de uygulanacaktır.

TMK’da taşınmaz ipoteği ile ilgili “*sabit dereceler sistemi*” kabul edilmiştir. Bu sisteme göre taşınmaz farazi olarak değer paçalarına bölünmekte ve rehin, taşınmaz değerinin bir bölümü ile sınırlandırılarak kurulabilmektedir. Taşınmazın bölündüğü bu farazi değer parçalarına “derece” denilmektedir. Her bir derecede, derecenin değerine erişinceye kadar rehin kurulabilmektedir. Söz konusu dereceler 1, 2, 3... şeklinde sıralanmakta olup kanunen bir sınırlandırılmaya tabi tutulmamıştır. Rehnin kurulacağı derece taşınmazın maliki ile rehin alacaklısının anlaşmasına göre belirlenmektedir. Sabit dereceler sisteminin önemli özelliklerinden biri de önceki derecede bir boşalma olması durumunda sonra gelen derecedeki rehinlerin kendiliğinden boşalan dereceye ilerleyememesidir. Dolayısıyla taşınmaz maliki boşalan derecede yeni bir rehin hakkı kurabilmektedir. Ancak bazı istisnai durumlarda kanundan ya da sözleşmeden doğan nedenlerle boşalan dereceye ilerleme yapılabilmektedir (Oğuzman, vd., 2016: 923 vd.).

Taşınmaz rehninin derecesine ilişkin yukarıda anlatılan sabit dereceler sistemi yapı ipoteği için de geçerli olmaktadır. Buna göre aynı yapı üzerinde, farklı sıralarda bulunan ipoteklerden birinin silinmesi durumunda sonraki sırada bulunan ipotek alacaklısı boşalan dereceye kendiliğinden ilerleyememektedir (Çağa, 1978: 105; Kender ve Çetingil, 2007: 64). İpotekli yapının değerinin ayrıldığı bölümler (dereceler) birbirinden tamamen ayrı olup yapı maliki boşalan derecede yeni bir ipotek kurabilmektedir (Atamer, 2012: 285; Can, 2003: 165). Ancak kurulan bu yeni ipoteğin sağladığı teminat o bölümün değerini aşmamaktadır (Kalpsüz, 2004: 132). Boşalan derece üzerinde yapı malikinin serbestçe tasarrufta bulunabilmesi malikin kredi ihtiyacını karşılamaya oldukça elverişlidir. Bununla birlikte TMK m. 872/I uyarınca, yapının satışı halinde elde edilen bedel boş dereceler hesaba katılmaksızın alacaklılara dağıtılmaktadır. Sonuç olarak boş dereceler üst sırada yer alsa bile malikin satış bedelinden pay alma hakkı bulunmamaktadır (Can, 2003: 166; Kalpsüz, 2004: 133; Topsoy, 2020: 175).

Sabit dereceler sistemi gereğince yapı maliki başlangıçta ipoteğin derecelerini ve bu derecelerden her birinin teminat sağlayacağı miktarı serbestçe belirleyebilmektedir. Yapı ipotekleri arasındaki sıra bu derecelere göre belirlenmektedir. Daha sonrasında bir ipotek derecesinin teminat sağladığı miktarın artırılması ise aşağı derecelerde bulunan ipotek alacaklılarının onayına bağlıdır (Kalpsüz, 2004: 132; Yazıcıoğlu, 2020; 214).

Yapının maliki ile sonraki derecede yer alan ipotek alacaklısının üst derecede yer alan ipoteğin silinmesi durumunda boşalan dereceye ilerlemek için, uygulamada “*Mütehavvil Derece*

Anlaşması” denilen, bir anlaşma yapabilmesi mümkündür (Çağa ve Kender, 2009: 121; Kender, vd., 2012: 75). Bu anlaşmanın geçerliliği, gemi ipoteği sözleşmesinin tabi olduğu şekle uygun yapılmasına bağlıdır. Boşalan dereceye ilerlemeye ilişkin anlaşmanın aynı etki kazanarak üçüncü kişilere karşı da sonuç doğurabilmesi için ise sicile şerh verilmesi gerekmektedir (Atamer, 2012: 286; Çağa, 1978: 105).

Sicile tescil edildiği halde henüz doğmamış veya sona ermiş bir alacağı teminat altına almak için kurulan ipoteğin bulunduğu derece boş sayılmaktadır. Bununla birlikte TTK m. 1014/I c. 4 uyarınca ileride doğabilecek veya şarta bağlı bir alacağı teminat altına almak için kurulan ipoteklerin derecesi, alacağın doğması veya şartın gerçekleşmesi koşuluyla, ipoteğin sicile tescil edildiği tarihe göre belirlenmektedir (Kalpsüz, 2004: 133).

Aynı derecede birden çok ipoteğin kurulması mümkündür. Yapının satışı halinde elde edilen bedel aynı derecede yer alan ipotek alacaklıları arasında, alacakları oranında paylaştırılmaktadır (Topsoy, 2020: 175).

2.5.2.Yapı Tamamlandığında İpoteğin Derecesi

Yapı tamamlandıktan sonra gemi belirli şartlar altında Milli Gemi Sicili (MGS) veya Türk Uluslararası Gemi Sicili’ne (TUGS) tescil edilir. TTK m. 1057 ve TTK m. 963/III uyarınca geminin MGS veya TUGS’ye tescil edilmesiyle yapı üzerinde kurulmuş olan ipotekler eski derecesiyle gemi üzerinde kalmaya devam etmekte ve sicile resen tescil edilmektedir. Geminin MGS veya TUGS’ye tescil edilmesi üzerine YHGS’deki kayıt kapatılmaktadır (Çağa: 1978: 114; Tekil, 1988: 56). Ancak kaydın kapatılması kendiliğinden olmamaktadır. TTK m. 992/I-b uyarınca yapının maliki ile tersane sahibinin kaydın sicilden silinmesini talep etmeleri gerekmektedir. Ayrıca YHGS’deki kaydın silinebilmesi için TTK m. 922/II uyarınca ipotek alacaklısının ve sicile kayıtlı bulunan diğer hak sahiplerinin onayı gerekmektedir. Bu hüküm geminin yapımı tamamlandıktan sonra yabancı bir ülkeye teslim edilmesi durumunda da geçerli olmaktadır.

2.6.Yapı İpoteğine Uygulanacak Hükümler

TTK m. 1058 uyarınca yapı ipoteği ile ilgili özel hükümler saklı saklı kalmak üzere, TTK m. 1014-1053 arasında düzenlenen hükümler yapı ipoteği hakkında uygulanacaktır.

Yapı ipoteğine ilişkin özel hükümler TTK m. 1054-1058 arasında düzenlenmiştir. TTK m. 1014-1053 arasında ise sözleşmeye dayalı gemi ipoteğine ilişkin hükümler yer almaktadır. Söz konusu maddelerin birçok yerinde TMK ve 11.01.2011 tarihli ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’na (TBK) yollama yapılmıştır. Dolayısıyla TMK ve TBK’nın ilgili hükümleri de yapı ipoteğine uygulanmaktadır. Ayrıca TTK, 1. Maddede belirtildiği üzere, TMK’nın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle kanaatimizce, ihtiyaç duyulması halinde doğrudan bir yollama yapılmasa dahi TMK’nın ilgili hükümleri yapı ipoteğine uygulanmalıdır.

Son olarak belirtilmesi gerekir ki tarafların arasında yapılan sözleşme hükümleri de kanunda yer alan emredici hükümlere aykırı olmamak kaydıyla uygulama alanı bulmaktadır.

3.SONUÇ

6102 sayılı TTK’da düzenlenen “Yapı İpoteği” ülkemiz deniz ticareti ve gemi sanayisinin gelişmesine destek olacak önemli bir finansman kaynağıdır. Bu ipotek sayesinde gemi inşasında ihtiyaç duyulan kredi, yapı halindeki gemi teminat gösterilerek elde edilmektedir.

Gemi ipoteğinin bir türü olarak kabul edilen yapı ipoteği kendine özgü sicilli bir rehin türüdür. Bu nedenle yapı ipoteği YHGS’ye tescil ile kurulmaktadır. Tescilin yapılabilmesi için tarafların ipoteğin kurulması konusunda yazılı bir anlaşma yapması ve imzaların noterce onaylanması gerekmektedir. Bu anlaşmanın sicil müdürlüğünde yapılması da mümkündür.

İpoteğin kurulabilmesi için geminin omurgasının kızağa konulmuş, ad ve/veya numara konularak yapı ayırt edilebilir duruma gelmiş olması gerekmektedir. Yapımı tamamlandığında on sekiz gros tonilatodan ufak olacak yapılar üzerinde ise ipotek kurulması mümkün değildir. Tüm bunlara ek olarak ipoteğin kurulabilmesi için yapının nitelikleri yanında geminin inşa edildiği yerin de niteliği önem taşımaktadır. Bu nedenle gemini inşa edildiği yerin “*Tersane, Tekne İmal ve Çekek Yeri Hakkında Yönetmelik*”e uygun olarak izne tabi bir tesis olması gerekmektedir.

Yapı ipoteğinde teminatın kapsamı genel olarak sözleşmeye dayalı gemi ipoteğine atıf yapılmak suretiyle düzenlenmiştir. Ancak sigorta tazminatı konusunda özel bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre ipotek sigorta tazminatını ancak ipoteğin kapsamına giren hususların ayrıca sigorta ettirilmiş olması halinde kapsayacaktır. Yapı ipoteğinin kendisine has olan özelliği gereği, geminin inşası devam etmekte ve buna bağlı olarak ipoteğin kapsamı genişlemektedir. Bu durumu öngören kanun koyucu yapı halindeki geminin, yapımın her aşamasında ipoteğin kapsamına dahil olduğunu belirtmiştir.

Yapı tamamlandıktan sonra YHGS üzerindeki tescil silinecek ve gemi MGS veya TUGS’ye tescil edilecektir. Yapı üzerinde kurulan ipotekler ise eski dereceleri saklı kalmak kaydıyla geminin tescil edildiği sicile resen geçirilecektir.

KAYNAKÇA

- [1] Acar, F., *Rehin Hukuku Dersleri*, İstanbul, 2017.
- [2] Akçura Karaman, T., *Gemi ve Hava Araçları İpoteği ve Motorlu Taşıt Rehni (Taşınır İpoteği)*, İstanbul, 2019.
- [3] Akdoğan, N. E., *Türk Hukukunda Gemi İpoteğinin Kapsamı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- [4] Akıncı, S., *Türk Hukukunda Gemi İpoteği*, Ankara ,1958.
- [5] Aksoy, E. S., *Yapı Halindeki Gemilerin Rehni*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- [6] Algantürk, S. D., *Türk ve İngiliz Hukukunda Gemi İpoteğinin Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- [7] Atamer, K., *Gemi ve Uçak İpoteğinin Hukuksal Temelleri*, İstanbul, 2012.

- [8] Can, M., *Deniz Ticareti Hukuku*, Ankara, 2003.
- [9] Çağa, T. ve Kender, R., *Deniz Ticareti Hukuku I*, İstanbul, 2009.
- [10] Çağa, T., *Deniz Ticaret Hukuku I*, İstanbul, 1978.
- [11] Kalpsüz, T., *Gemi Rehni*, Ankara, 2004.
- [12] Kalpsüz, T., *Deniz Ticareti Hukuku*, Ankara, 1971.
- [13] Kaner, İ. D., *Deniz Ticareti Hukuku I-II*, İstanbul, 2019.
- [14] Kara, H., *Deniz Ticareti Hukuku*, İstanbul, 2020.
- [15] Kender, R. ve Çetingil, E., *Deniz Ticaret Hukuku Temel Bilgiler*, İstanbul, 2007.
- [16] Kender, R., vd., *Deniz Ticaret Hukuku Temel Bilgiler*, İstanbul, 2007.
- [17] Oğuzman, M. K., vd., *Eşya Hukuku*, İstanbul, 2016.
- [18] Sözer, B., *Deniz Ticareti Hukuku-I*, İstanbul, 2019.
- [19] Tekil, F., *Deniz Hukuku*, İstanbul, 1988.
- [20] Topsoy, F., *Deniz Ticaret Hukuku I*, İstanbul, 2020.
- [21] Yazıcıoğlu, E., *Kender-Çetingil Deniz Ticareti Hukuku*, İstanbul, 2020.
- [22] www.kazanci.com
- [23] www.lexpera.com

EDİRNE
13 - 14 Kasım 2021

COVID-19'UN E-TİCARETE ETKİLERİ

Beste Burcu KASAP¹, Murat Selim SELVİ²

¹ Kırklareli Üniversitesi, Babaeski Meslek Yüksekokulu, 0000-0002-0830-8865

² Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, 0000-0002-9114-3183

Özet

Son otuz yılda internet kullanımı tüm dünyada hızlı bir şekilde artmaktadır. Sabit ve mobil bilgisayarlar, tabletler, iPad'ler, akıllı telefonlar internet kullanımını arttırarak insanların iş ve sosyal hayatında çok ciddi değişim ve dönüşümlere neden olmaktadır. Son 2 yıldır Covid-19 pandemisinin neden olduğu sokak kısıtlamaları nedeniyle eğitim, sağlık, gıda ve diğer temel ihtiyaç maddelerinin sağlanmasına kadar pek çok mal ve hizmet tedarikinde internete duyulan ihtiyaç artmaktadır. Bireysel ihtiyaçların karşılanmasında internet üzerinden yapılan alışverişler e-ticaret hacmini giderek arttırmakta ve ekonomide çok ciddi gelirler elde edilmektedir. Bu çalışmanın amacı Covid-19 döneminde dünyada ve Türkiye'de e-ticaretin nasıl etkilendiğini incelemek ve tartışmaktır. Bu çerçevede yerli ve yabancı literatür (ikincil kaynaklar) üzerinde belge taraması yöntemiyle elde edilen veriler üzerinde doküman analizi yapılmıştır. İkincil kaynaklar dünya ve Türkiye'deki özellikle son 2 yıla ait makale ve resmi internet sitelerinden seçilmiştir. Makale tararken daha çok Scopus veri tabanı ve Google Scholar arama motoru kullanılmıştır. Elde edilen nitel ve nicel veriler sadeleştirilerek sınıflandırılmış, özet tablolar ve grafikler halinde sunulmuştur. Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin dünya genelinde dijitalleşmeyi ve e-ticareti hızlandırarak yeni firmalara, müşterilere ve ürün türlerine doğru genişlettiği tespit edilmiştir. Çalışmada e-ticaret ile müşterilere rahat ve güvenilir ev ortamında önemli ölçüde ürün çeşitliliğine erişme imkânı sağlanabildiği, böylece işletmelerin temas kısıtlamalarına ve diğer yasaklayıcı önlemlere rağmen faaliyetlerine devam edebildikleri belirlenmiştir. Ayrıca bu çalışmada birçok ülkede e-ticaret işlemlerinin lüks mal ve hizmetlerden daha ziyade günlük ihtiyaçlara doğru kaydığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Koronavirüs pandemisi, tüketici, dijitalleşme, internet pazarlaması, online alışveriş.

IMPACTS OF COVID-19 ON E-COMMERCE

ABSTRACT

Internet usage has been increasing rapidly all over the world in the last thirty years. Desktops and laptops, tablets, iPads and smart phones have caused serious changes and transformations in people's business and social lives by increasing the use of the internet. Due to the lockdown caused by the Covid-19 pandemic in the last 2 years, the need for the internet has been increasing in the supply of many goods and services including education, health, and the provision of food and other basic needs. In order to meet individual needs, shopping made on the internet gradually increases the volume of e-commerce and substantial income is obtained in the economy. The aim of this study is to examine and discuss how e-commerce was affected in the world and in Turkey during the Covid-19 period. Within this framework, secondary sources on domestic and foreign literature reviewed and document analysis made on the data

obtained by document reviewing method. Secondary sources selected from articles and official websites in the world and Turkey, especially for the last 2 years. Mostly, Scopus database and Google scholar used as a search engine while reviewing an article. The qualitative and quantitative data to be obtained simplified and classified and presented in tables and graphs. In this study, it is estimated that clues reached that the COVID-19 pandemic has accelerated digitalization and e-commerce and expanded it to new companies, customers, and product types. In the study, findings showing that customers are provided with access to a significant variety of products in a comfortable and safe home environment, so that businesses could continue their activities despite contact restrictions and other prohibitive measures. In addition, findings presented that e-commerce transactions in many countries are shifting towards daily needs rather than luxury goods and services.

Keywords: Coronavirus pandemic, consumer, digitalization, internet marketing, onlineshopping.

1. GİRİŞ

İlk olarak Aralık 2019'da Çin'in Wuahn kentinde tespit edilen, Covid-19 olarak adlandırılan hastalık, tüm dünyada hızlı bir şekilde pandemiye dönüşmüştür (Sheeren vd., 2020). Pandemi nedeniyle insanlar evde izole bir şekilde yaşamak zorunda kalmış ve buna bağlı olarak birçok endüstri ciddi sorunlar yaşamıştır. Bu zorlukların birçoğu COVID-19'dan önce mevcut olsa da mevcut krizin bireylerin satın alma alışkanlıkları üzerindeki etkileri işletmeleri yeni politikalar belirlemeye zorlamaktadır. Pandemi döneminde yeni üretim modelleri, yeni tüketim kalıpları ve satın alma alışkanlıkları doğmuştur. Covid-19 krizinin tüketicilerdeki satın alma alışkanlıklarını değiştirmesi ve hızla e-ticarete yöneltmesi karşısında daha çok araştırma yapma ihtiyacı doğmaktadır. Literatürde Covid-19'un e-ticaret üzerindeki etkilerine ilişkin çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır. Örneğin Babenko vd. (2019), Bhatti vd., (2020) Covid-19'un yeni e-ticaret eğilimlerini, Shahzad vd. (2020) Covid 19 pandemisinin e-ticaret kullanımı üzerine etkilerini, Gu vd. (2021) tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkilerini incelemektedirler. Bu çalışmaların çoğunun yüksek gelirli ülkelerde (Almanya Koch, vd., 2020), ABD (Grashuis, vd., 2020), Kanada (Mirhoseini, vd., 2021), Kuveyt (Alhaimer, 2021) ve Katar (Hassen , vd., 2020) veya salgından önce e-ticaret artışı yüksek olan Çin (Gao, vd., 2020) ve Hindistan'da (Sharma ve Jhamb, 2020) yapıldığı görülmektedir. Çevrimiçi alışverişin nüfusun büyük bir kısmı için nispeten yeni olduğu gelişmekte olan ülkelerde ise çok daha az çalışmaya rastlanmıştır (örneğin, Vietnam (Pham, vd.,2020) ve Bangladeş (Neger ve Uddin, 2020)).

Bu çalışmada Covid-19 krizinin dünyada ve Türkiye'de e-ticareti nasıl etkilendiği incelenmekte ve tartışılmaktadır. Elde edilen veriler işletmelerin dijitalleşme sürecinde e-ticareti değerlendirirken belki yeni bakış açıları kazandırabilir. Bu nedenle çalışma e-ticaret stratejilerinin tasarımıyla ilgili faydalı olabilir. Bu çerçevede Belge Tarama modeliyle ikincil kaynaklar (yerli ve yabancı literatür, internet siteleri vb) üzerinde doküman analizi yapılmıştır. İkincil kaynaklar dünya ve Türkiye'deki özellikle son 2 yıla ait makale, raporlar ve resmi internet sitelerinden seçilmiştir. Çalışmada Covid-19'un farklı düzeylerde etkilerini araştıran çalışmalar ve raporlar incelenmiş, elde edilen nitel ve nicel veriler sadeleştirilerek sınıflandırılmış ve özet tablolar/grafikler halinde sunulmuştur. Araştırmada Covid-19 kriziyle

birlikte tüm dünyada dijitalleşmenin ve e-ticaret hacminin arttığı, e-ticarete yeni müşteri segmentlerinin ve tüketim kalıplarının geliştiği tespit edilmiştir. İnsanların pandemi öncesi dönemde e-ticarete daha çok lüks tüketim ihtiyaçları için katıldıkları, pandemi sürecinde ve sonrasında ise günlük ihtiyaçlarına yönelik satın alımları çevrimiçi alışverişe yönlendirdiği bulgularına ulaşılmıştır.

2. E-TİCARET ve COVID-19'UN E-TİCARETE ETKİSİ

Son otuz yıldır internet tüm dünyada hızlı bir şekilde gelişmektedir. İnternetin varlığı, hayatın ve iş dünyasının tüm yönlerini etkilemekle birlikte masaüstü bilgisayarlar, kişisel bilgisayarlar, dizüstü bilgisayarlar, iPad'ler ve akıllı telefonlar çağına yol açmaktadır (Kitukutha vd., 2021). İnternetin sağladığı küresel iletişim ağı e-ticaretin gelişiminde ve bugünkü hacmini kazanmasında önemli role sahiptir.

2.1. E-Ticaret Kavramı

E-ticaret veya internet alışverişi, müşterilerin çevrimiçi perakendecileri veya web sitelerini aramak için bir bilgisayar ağına veya internete bağlı kablosuz cihazlara giriş yaptığı; mal veya hizmetler için gereksinimlerine göre sipariş verdiği (Fink, 2006); satıcı ve alıcı ile fiziksel olarak görüşmeden online ödeme yaptığı, teslimatta nakit ve kart ile ödeme işlemlerini tamamladığı platformdur (Jaller ve Pahwa, 2020). E-ticaret, çevrimdışı teslim edilen mal ve hizmetlerin yanı sıra yazılım gibi “dijitalleştirilebilen” ve çevrimiçi olarak teslim edilebilen ürünleri satmak olarak da tanımlanmaktadır (Coppel, 2000). E-ticaret, tüketici, perakendeci ve işletme tarafından elektronik bir ortam aracılığıyla hammadde, ürün, gibi her türlü mal ve hizmet alım-satımını içermektedir. İster perakendeci işletmeden tüketiciye ister işletmeden işletmeye işlemler olsun, e-ticaret artık ticari hayatın önemli bir parçasıdır. Kâr amacı güden işletmeler için e-ticaret, bilgi ve telekomünikasyon teknolojileri ve sistemlerinin iş süreçlerine dahil edildiği bir iş biçimi olarak görülmektedir (Fink, 2006).

2.2. E-Ticaretin Faydaları

E-ticaretin, günün herhangi bir saatinde çevrimiçi alışveriş, zamandan tasarruf, farklı web sitelerinde fiyatları karşılaştırma ve kapıda teslimat gibi birçok çalışmada gösterildiği gibi sayısız faydası vardır. Örneğin e-ticaret bir lojistik hizmet sağlayıcısı (LSP) aracılığıyla müşterilerin siparişlerini sevkiyattan teslimata kadar takip edebilmelerini sağlamaktadır (Asch vd., 2020). Çevrimiçi şirketler, web sitelerini ziyaret eden her müşterinin veri tabanını tutarak, müşterilerin tercihlerini ve zevklerini izlemekte, müşterilerine e-posta yoluyla promosyon bildirimleri göndermektedirler (Kang vd., 2020). Bu trendler, müşterileri çok kolay bir şekilde çevrimiçi alışverişe yönlendirmekte ve tüketicilerin küresel tercih yapabilmelerini sağlamaktadır (Martí vd., 2020). E-ticaret, toplam kaliteli hizmet perspektifine dahil edilmiştir. Ayrıca çevrimiçi alışveriş ile müşteri memnuniyetinin yakalanabileceği belirtilmektedir (Haleem vd., 2020). E-satıcılar hem uluslararası hem de yerel pazarlarda müşteri tabanını artırarak çevrimiçi alışverişin avantajlarından yararlanmaktadır. Geniş bir müşteri tabanına sahip olarak, büyük miktarlarda malları düşük fiyata satarak, makul karlar elde etmektedirler. E-ticaret aynı zamanda birçok girişimcinin özellikle gençlerin günlük gelir elde etmesini sağlayan bir istihdam kaynağıdır (Chen vd., 2020; Lindblom vd., 2020). Hem üreticiye hem

satıcıya hem de tüketicilere sağladığı faydalar nedeniyle e-ticaretin gelişmesi noktasındaki beklentiler oldukça yüksektir.

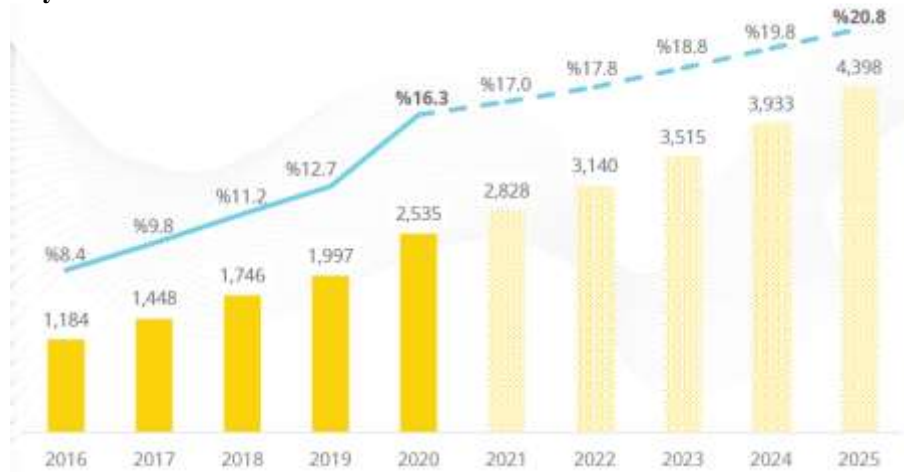
2.3. COVID-19'un E-Ticarete Etkisi

Hareketlilik kısıtlamaları bağlamında, hayata geçirilen uygulamalar, insanların günlük alışverişlerinin e-ticarete yönelmesini hızlandırmaktadır (Shahzad vd.,2020: Kitukutha vd., 2021; Myovella vd., 2020; Wang vd., 2020). Birçok süper/hipermarkette (örneğin, İngiltere’de Ocado ve Fransa’da Carrefour), yoğun talepten çevrimiçi kuyruklar oluşmuş veya bazı marketlerin çevrimiçi alışveriş siteleri çökmüştür (Pantano, 2020). Birçok OECD ülkesinde uygulanan katı sınırlama önlemleriyle birlikte, hastalığın bulaşmasını önlemek için uygulanan sosyal mesafe mağaza perakendeciliğini neredeyse askıya almıştır (OECD, 2020). UNCTAD ve Netcomm Suisse E-Ticaret Derneği’nin (2020) araştırmasına göre COVID-19 pandemisinden önce çevrimiçi alışveriş oranı nispeten düşük olan ekonomilerde, pandemi sürecinde bu oran artmaya başlamıştır. Pandemi Krizi ülkeler arasında e-ticaretin dinamizmini arttırmakta ve yeni firmalar, tüketici segmentleri (örn. yaşlılar) ve ürünler (örn. bakkaliye) dahil olmak üzere e-ticaretin kapsamını genişletmektedir (Eger, vd., 2021). Birçok ülkede e-ticaret işlemleri lüks mal ve hizmetlerden daha ziyade çok sayıda bireyi ilgilendiren günlük ihtiyaçlara doğru kaymıştır. Ayrıca pandemi tüketicileri alışveriş yapma şeklini değiştirmeye zorlamıştır. Karantina ve izolasyon süreçleri çevrim içi satın almaları arttırdığı gibi tüketiciler tercihlerinde daha seçici olup, yerel markalara olan taleplerini arttırmışlardır (Gu vd., 2021). Daha önce bir tüketici sepeti çok çeşitli mal ve hizmetleri içeriyorsa, pandemi sırasında odak noktası temel maddeler, ilaçlar, antiseptikler ve dezenfektanlar olmuş; teslimat hizmetleri önemli hale gelmiştir (Rai, 2021). Özellikle gıda ve tıbbi malzeme gibi temel ürünlerin ulaşım ve tedarik zinciri bozulmuş, çoğu tedarikçi malları depolarında tutarak kıtlık yaratmış ve toplumu panik moduna sokmuştur. Bu nedenle tüketiciler evde stoklamak için mümkün olduğu kadar fazla miktarlarda satın almalar yapmak zorunda kalmışlardır (Chakraborty ve Maity, 2020). Temel ürünlerin yanında elektronik ürün üretimi ve tedariki ciddi bir daralmaya girmiştir (Abdelrhim ve Elsayed, 2020). Bunun en geçerli sebebi pandeminin ilk dönemlerinde dünya genelinde vakaların büyük bir kısmının Çin’de ortaya çıkması ve Çin’in dünya çapında en büyük elektronik üreticisi (IFR, 2021) olmasıdır. Pandeminin yoğun olduğu ülkelerde, yeni piyasa koşullarından etkilenen kilit şirketler arasında Alibaba Group Holding Ltd., Amazon.com, Inc., Qoo10 Pte. Ltd., JD.com, Walmart Inc., Shopify, Rakuten Group ve eBay Inc. gibi bir çok dev şirket yer almaktadır (Nets, 2020). Örneğin, Çin’in en büyük e-ticaret hizmetleri sağlayıcısı olan Alibaba Group Holding Ltd., iç pazarındaki ekonomik yavaşlama sırasında büyüme oranlarını korumakta zorlanırken, Amazon.com pandemi sürecinde artan talebi karşılamak için büyük yatırımlar yapmak zorunda kalarak, 2019 yılında net gelirinde %26’lık düşüş ve nakliye maliyetlerinde %46’lık artış kaydetmiştir (Abdelrhim ve Elsayed, 2020).

2.3.1. Dünya E-Ticaret Verileri

Covid-19’un e-ticaret üzerindeki etkisi çeşitli küresel ve yerel raporlardan elde edilen sayısal veriler kapsamında incelenmiştir.

Görsel 7 Global E-Ticaret Büyüklüğü (milyar dolar) ve E-ticaretin Toplam Perakende İçindeki Payı

Kaynak: Deloitte Digital, (2021). Türkiye'nin Hepsiburada'sı Pandemide Bir Yılı Geride Bırakırken Türkiye'de E-Ticaret Ekosistemi.

Görsel 1 incelendiğinde, Global e-ticaret hacminin 2016-2020 arasında yıllık ortalama %21 büyüdüğü gözlenmektedir. En büyük büyüme %26,9 ile pandemi döneminde gerçekleşmiştir. Benzer şekilde pandemi döneminde e-ticaretin toplam perakende içindeki payı %15 bandını aşmıştır. 2025'te global e-ticaret hacminin 4,4 trilyon dolar seviyesine ulaşması beklenirken, e-ticaretin toplam perakende içindeki payının % 20,8'e yükseleceği tahmin edilmektedir.

Çizelge 1 Dünya'da İnternet, Mobil Cihaz, Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri

Yıl	Nüfus	İnternet Kullanıcı Sayısı	Nüfusa Oranı (%)	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)	Mobil Cihaz Kullanıcı Sayısı	Nüfusa Oranı (%)	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)
2019	7.75 milyar	4.54 milyar	59	+7.3	5.19 milyar	67	+1.8
2020	7.83 milyar	4.66 milyar	59.5	+7.0	5.22 milyar	66.6	+2.4
2021	7.87 milyar	4.80 milyar	60.9	+5.7	5.27 milyar	66.9	+2.3

Kaynak: Digital 2021: Global Overview Report, Digital 2020: Global Overview Report ve Digital 2021 July Global Statshot Report raporlarından derlenmiştir.

Çizelge 1'e göre 2021 yılında dünya nüfusunun %60.9'u internet kullanıcısı, %66.9'u mobil cihaz kullanıcısıdır. Bir önceki yıla göre internet kullanıcı kişi sayısı yaklaşık 140 milyon artarken, mobil cihaz kullanıcısı sayısı yaklaşık 50 milyon artmıştır. Digital 2021 Dünya Raporuna göre insanlar ortalama günde 6 saat 54 dakikalarını internette geçirmektedir. Bu rakamlara bakarak tüketicilerin e-ticaret yapmak için yeterli imkanlara sahip olduklarını ve e-ticaretin artmasının doğal olduğunu belirtmek mümkündür.

Çizelge 2 Dünya’da 2020 Yılı Tüketim Malları E-Ticaret Verileri

İnternet Üzerinden Tüketim Malları Satın Alan Kişi Sayısı	Tüketim Malları Özelinde E-Ticaret Hacmi	Tüketim Malları Özelinde E-Ticaret Hacmi Büyüme Oranı	Çevrimiçi Müşterilerin Yıllık Ortalama Harcama Tutarı
3.47 milyar	2.44 trilyon dolar	+%25.7	703 dolar

Kaynak: Digital 2021: Global Overview Report raporlarından derlenmiştir.

Çizelge 2 incelendiğinde Dünya’da 3.47 milyar kişi internet üzerinden tüketim malları satın alırken, çevrimiçi müşterilerin yıllık ortalama harcama tutarı 703 dolardır. Ayrıca dünya tüketim malları özelinde e-ticaret hacmi 2.44 trilyon dolar olup, tüketim malları e-ticaret hacmi 2020 yılında %25.7 büyümüştür. UPS Akıllı E-Ticaret Raporunda (2021) çevrimiçi alışveriş niyetinde olanların pandemi öncesi döneme göre %50 artış gösterdiği, mağazadan alışveriş yapma isteğinin %54’den %40’a düştüğü tespit edilmiştir

Çizelge 3 Dünya 2020 Yılı 16-64 Yaş Arası İnternet Kullanıcılarının E-Ticaret Davranışlarının Yüzdesel Oranları

Satın Almak İçin Ürün ve Hizmet Arama Yapanlar (%)	Çevrimiçi Perakende Mağaza Ziyareti Yapanlar (%)	Çevrimiçi Alışveriş Yapanlar (%)	Mobil Alışveriş Yapanlar (%)
81.5	90.4	76.8	55.4

Kaynak: Digital 2021: Global Overview Report

Çizelge 3 incelendiğinde, Dünya genelinde internet kullanıcıların %81.5’i, satın almak için ürün ve hizmet araması yaparken, dünya genelinin %90.4’ü, çevrimiçi mağazaları ziyaret etmektedir. Ziyaret yüzdesine karşılık çevrimiçi alışveriş yapanların oranı %76.8’dir. Çevrimiçi alışverişlerin ise 55.4’ü mobil kanallardan gerçekleşmektedir.

Çizelge 4 Dünya Geneline ve Türkiye’de E-Ticaret Harcamalarının Sektörel Dağılımı ve Değişimi

Yıl	Harcama Mik./ Önceki Yıla Göre Değişim	Moda- Güzellik	Elektronik	Yiyecek- Kişisel Bakım	Mobilya	Oyuncak -Hobi	Konaklama- Seyahat	Dijital Müzik	Video
2019	Harcama miktarı (milyar \$)	620.1	456.9	168.8	316.7	383.2	1.19 trilyon	13.59	83.15
	Değişim (%)	+18	+18	+13	+19	+16	+7.9	+4.8	+4.9
2020	Harcama miktarı (milyar \$)	665.6	501.8	413.8	330.9	525.6	593.6	21.73	135.8
	Değişim (%)	+27	+18	+41	+20	+25	-51	+26	+23

Kaynak: Digital 2021: Global Overview Report ve Digital 2021 July Global Statshot Report raporlarından derlenmiştir.

Çizelge 4’te dünya tüketim harcamalarının sektörel dağılımı 2019-2020 yılları kapsamında verilmiştir. Bir önceki yıl değişimleri incelendiğinde 2020 yılında yiyecek ve kişisel bakım sektörünün %41 artışla en yüksek değişime sahip olduğu görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer değişim ise konaklama ve seyahat sektöründe yaşanan %51’lik düşüştür.

2.3.2. Türkiye E-Ticaret Verileri

TÜİK 2021 Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması'na göre Türkiye'de hanelerin internet erişim imkanları geçen yıla göre %1.3 artarak %92 olmuştur. Ayrıca raporda 2021 yılı internet kullanan bireylerin; %98,9'unun düzenli internet kullanıcısı, %94'ünün hemen her gün internet kullandığı raporda belirtilmiştir.

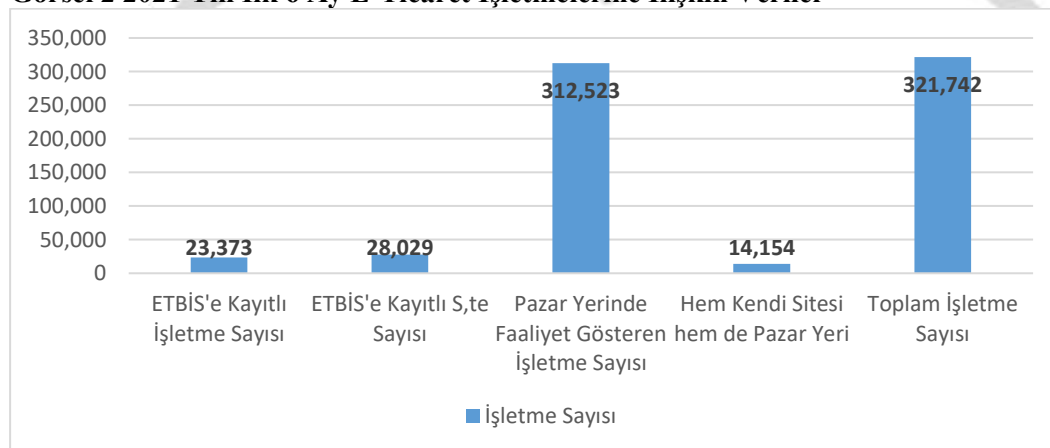
Çizelge 5 Türkiye'de Yaş Gruba Göre İnternet ve Cep Telefonu Kullanım Oranları (2019-2021)

			16 - 24	25 - 34	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65 - 74
	Yıl	TOPLAM	Toplam	Toplam	Toplam	Toplam	Toplam	Toplam
İnternet Kullananlar	2019	75.3	90.8	91.7	85.9	68.5	42.6	19.8
	2020	79.0	91.8	93.5	89.1	74.8	50.9	27.1
	2021	82.6	95.7	95.8	90.9	80.1	58.6	32.5
Cep Telefonu Kullananlar	2019	93.5	92.4	97.2	96.5	95.1	89.9	80.2
	2020	95.3	94.2	98.0	97.6	96.2	92.8	86.5
	2021	96.0	96.7	98.6	97.9	96.7	93.2	86.5

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2021

Çizelge 5'e göre Türkiye'de 2019-2021 yılı internet ve cep telefonu kullanımında genel olarak tüm yaş gruplarında artış kaydedilmiştir. 2021 yılı verilerine göre toplam %82.6'lık orana sahip olan internet kullanıcıları arasında en yüksek oran %95.8 ile 25-34, %95.7 ile 16-24 yaş gruplarına ait iken, en düşük oran %32.5 ile 64-74 yaş grubundaki bireylere aittir. 2021 yılında cep telefonu kullananların oranı %96 olarak belirlenirken, 25-34 yaş (%98.6), 35-44 yaş (%97.9) aralığındaki bireyler en yüksek, 64-74 (%86.5) bireyler en düşük orana sahiptir. T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanan ETBİS 2021 ilk altı ay verilerine göre; Türkiye'de e-ticaret hacmi bir önceki yılın aynı dönemine göre %75.6'lık artışla 161 milyar TL, e-ticaretin genel ticaret içindeki payı ise %17.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın en yüksek olduğu ay Mayıs ayı (%20.2) iken, kontrollü normalleşme ile birlikte Haziran ayında oran %15.2 olarak tespit edilmiştir. 2021 yılı ilk 6 ayında e-ticaret sipariş adetleri %94.4 artış ile 850.7 milyon adetten 1 milyar 654 milyon adede yükselmiştir.

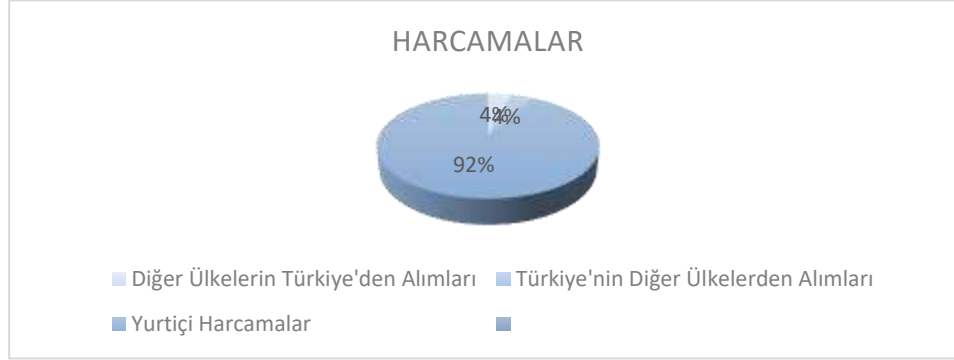
Görsel 2 2021 Yılı İlk 6 Ay E-Ticaret İşletmelerine İlişkin Veriler

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı ETBİS Verileri. <https://www.eticaret.gov.tr/>

Görsel 2 incelendiğinde. Türkiye'de 2021 Haziran ayı itibarıyla 321.742 işletmenin e-ticaret faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Bu işletmelerin 312.532'si pazaryerlerinde faaliyet gösterirken, 14.154 tanesi hem kendi sitesinde hem de pazar yerinde faaliyet göstermektedir. İllere göre dağılımında toplam işletme sayısının yaklaşık %41'ini oluşturan 131.326 işletme ile birinci sırada İstanbul ili yer almaktadır. İstanbul'u %8 (26.291) oranla Ankara, %6.5 (21.166) oranla İzmir illeri izlemektedir.

Görsel 3 E-Ticaret Harcamalarının Yurtiçi-Yurtdışı Dağılımı

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı ETBİS Verileri. <https://www.eticaret.gov.tr/>

Görsel 3'e göre 2021 yılı ilk 6 ayında e-ticaret harcamalarında yurtiçi harcamaların payı %92 olup, tutar 148 milyar TL'dir. Diğer ülkelerin Türkiye'nin e-ticaret sitelerinden yaptığı harcamalar 6.92 milyar TL olup, harcamalar içindeki payı %4.3'tür. Türkiye'de yaşayan tüketicilerin yurtdışından yaptığı alımlar ise 6.07 milyar TL ile %3.8 olarak gerçekleşmiştir. TÜİK 2021 Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması'na göre Türkiye'de internet kullanan 16-74 arası bireylerin özel amaçla internet üzerinden mal veya hizmet siparişi verme, satın alma oranı bir önceki yıl %36.5 iken 2021 yılında %44.3 olarak gerçekleşmiştir.

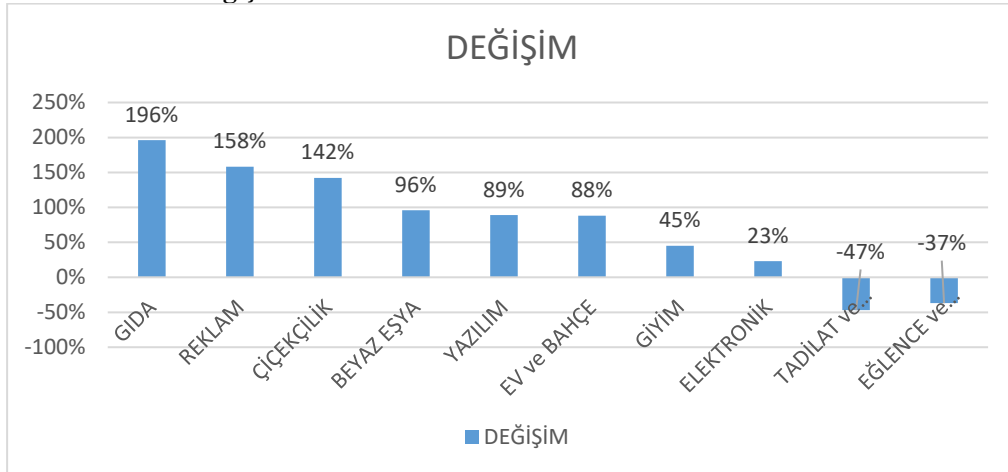
Çizelge 6 2020-2021 Kişisel Kullanım Amacıyla Bireylerin İnternet Üzerinden Sipariş Verdiği ya da Satın Aldığı Mal ve Hizmet Türleri (%)

Mal ve hizmet türleri	2020	2021
Giyim (spor giyim dahil), ayakkabı ve aksesuar (çanta, takı vb.)	60.9	70.7
Spor malzemeleri (spor giyim hariç)	10.7	13.8
Çocuk oyuncakları veya çocuk bakım ürünleri (çocuk bezi, biberon, bebek arabası vb.)	13.5	16.8
Mobilya, ev aksesuarları (halı, perde vs.), bahçe malzemeleri (bahçe bitkileri, alet ve edavatlar vb.)	17.0	21.7
Cd, plak gibi müzik ürünleri	1.5	2.4
DVD, Blu-ray vb. film izleme ürünleri	0.8	1.8
Basılı kitap, dergi, gazete (e-kitap hariçtir)	26.1	27.7
Bilgisayar, tablet, cep telefonu veya aksesuarları	14.8	18.3
Elektronik araçlar (kamera, radyo, TV, DVD oynatıcı, video vb.) veya beyaz ev eşyaları (çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, buzdolabı vs.)	13.9	14.5
İlaç veya gıda takviyeleri (vitaminler, mineraller, doğal ürünler, probiyotikler vb.)	7.1	13.3
Lokantalardan, fast food zincirlerinden, catering şirketlerinden yapılan teslimatlar	22.5	40.8
İstenilen ölçüde yemek hazırlayabilmeye yetecek, içerisinde yemek tarifi ile birlikte temin edilebilen hazırlanmış taze gıda veya içecek gibi malzemeler almak	5.7	33.4
Kozmetik, güzellik ve sağlık ürünleri	21.1	28.7
Temizlik ürünleri, kişisel bakım malzemeleri (deterjan, temizlik bezleri, diş fırçası, hijyenik ürünler vb.)	17.6	27.6
Bisiklet, motosiklet (moped), araba veya diğer araçlar ile bu araçların yedek parçaları	4.1	5.3
Diğer	5.4	2.5

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2020 ve 2021 raporlarından düzenlenmiştir.

Çizelge 6'e göre hem 2020 hem de 2021 yıllarında kişisel kullanım amacıyla bireylerin internet üzerinden sipariş verdiği ya da satın aldığı mal ve hizmet türleri arasında giyim, ayakkabı ve aksesuar en yüksek yüzdeye sahiptir. Bu ürünleri 2021 yılında %40.8 ile lokantalardan, fast food zincirlerinden, catering şirketlerinden yapılan teslimatlar, %27.6 ile temizlik ürünleri, kişisel bakım malzemeleri izlemiştir.

Görsel 4 2021 Yılı İlk 6 Ayında E-Ticaret Hacminin Sektörler İtibarıyla Bir Önceki Yılın Aynı Döneme Göre Değişimi

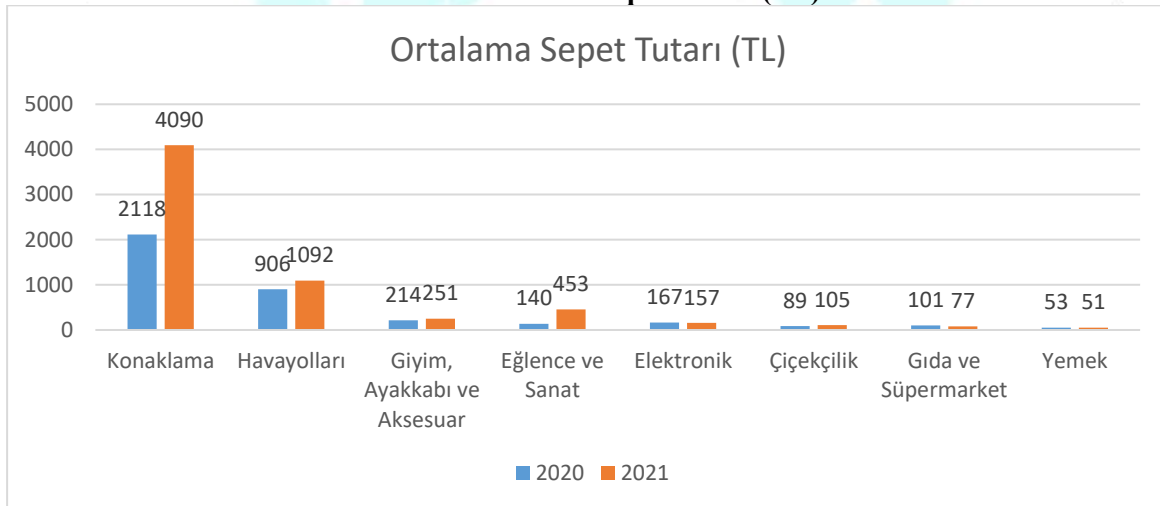

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı ETBİS Verileri. <https://www.eticaret.gov.tr/>

Görsel 4 incelendiğinde, 2021 yılının ilk 6 ayında kartlı işlemler içerisinde önemli ölçüde artış gösteren sektörler arasında %196 artışla gıda ve süpermarket, %158 artışla reklam ve matbaacılık, %142 artışla çiçekçilik başta gelmektedir. Tadilat ve temizlik -%47, eğlence ve sanat -%37 sektörlerinde bir önceki yıla göre düşüşler ise dikkat çekmektedir.

ETBİS verilerine göre 2021 yılı ilk 6 ayında toplam gönderilerin %55'i e-ticaret gönderilerinden oluşmakta, toplam site ziyaretlerinin e-ticarete dönüşüm oranı %1.9 olarak gerçekleşmiştir.

Görsel 5 Sektörel Bazda E-Ticarete Ortalama Sepet Tutarı (TL)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı ETBİS Verileri. <https://www.eticaret.gov.tr/>

Görsel 5'e göre sektör bazında ortalama sepet tutarı 2021 ilk 6 ayında konaklama sektöründe 4.090 TL, havayollarında 1.092 TL, yemekte 51 TL olarak gerçekleşmiştir.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Dünya Covid-19 gibi pandeminin doğası ve büyüklüğüne hazırlıklı olmadığı için birçok alanda büyük kayıplar yaşamıştır. Sağlık başta olmak üzere eğitim, turizm ve ticaret sektörleri olumsuz etkilerin en ciddi boyutlara ulaştığı sektörlerdir. İşletmelerin tedarik zincirleri bozulmuş ve işletmeler durma noktasına gelmiştir. Bunun en temel nedeni ise işletmelerin değişen tüketici

satın alma davranışlarına cevap vermekte yaşadıkları güçlüklerdir. Covid-19 krizinin işletmeler açısından en önemli etkisi e-ticaret eğiliminin tüm dünyada artmasıdır. Bu ani artış eğilimine teknolojik alt yapı eksiklikleri olan ülke ve işletmeler kriz sürecinde ciddi kayıplar yaşamıştır. Bu noktada yeni salgınların başlaması, değişen tüketim kalıp ve kültürlerinin devam etme olasılıklarının yüksekliği göz önüne alınarak hükümetlerin sürdürülebilir e-ticareti destekleyen ve garanti eden bilgi teknolojisi politikalarını benimsemesi önem arz etmektedir. Çünkü elde edilen bulgulardan da anlaşılabileceği üzere COVID-19 salgını tüketicilerde yeni alışkanlıklar kazandırmakta, yeni perakendeciler oluşturmaktadır. Birçok ülkede e-ticarete yönelik kaymalar gözlenmektedir. Pandeminin e-ticaret ortamına yansıyan bu etkisinin (değişimlerin) uzun süre devam edeceği beklenmektedir. Özellikle gıda tedarik zincirinde değişimler yaşanmaktadır. Örneğin ürünlerini doğrudan tüketiciye teslim etmeye başlayan restoranlar artmakta, marketlere satmak için dijital teknolojileri kullanmaya başlayan çiftçilere rastlanmaktadır (OECD, 2000a). Pandeminin çevrimiçi kanallar aracılığıyla tüketim mallarının satışını hızlandırmaktadır. Yani Covid-19 salgınının çevrimiçi operasyonları genişletme çabalarını artırıcı etkisinin olduğu görülmüştür.

Araştırmada yer alan internet kullanım verilerine göre Covid-19 pandemisinin dijitalleşme sürecini hızlandırdığı belirlenmiştir. Amoah vd. (2021) ve (Akram vd., 2021) yaptıkları çalışmalarda bu bulguları destekleyerek Covid-19'un dijitalleşme için büyük bir hızlandırıcı etki yaptığını ifade etmişlerdir. E-ticaret ile müşterilere rahat ve güvenilir ev ortamında önemli ölçüde ürün çeşitliliğine erişme imkânı sağlanabildiği, böylece işletmelerin temas kısıtlamalarına ve diğer yasaklayıcı önlemlere rağmen faaliyetlerine devam edebildikleri belirlenmiştir.

COVID-19 krizi, ülkeler arasında e-ticaret ortamında dinamizmi artırarak, e-ticaretin sadece yeni firmalara değil, yeni tüketicilere (örn. yaşlılar) ve ürün türlerine (örn. bakkaliye) doğru da genişlemesini hızlandırmıştır (OECD, 2020). Birçok ülkede e-ticaret işlemlerinin lüks mal ve hizmetlerden daha ziyade günlük ihtiyaçlara doğru kaydığı belirlenmiştir. Bhatti vd. (2020) çalışmalarında, bu kaymanın tüketiciler için zorunluluk olarak geliştiğini açıklamaktadırlar. Digital 2021 Turkey raporuna göre, 2020 yılında Türkiye'de 55-64 yaş arası internet kullanıcılarının çevrim içi alışveriş oranı % 70.5'e ulaşmıştır. Bu artışın pandemiyin yarattığı korku ve yasaklayıcı önlemlerle doğrudan ilişkisi olduğu belirtilebilir. Bu yaş grubu kişiler pandemi öncesinde güven, eğitim gibi çeşitli nedenlerle e-ticaret işlemleri yapmaktan çekinirken, sağlık, mesafe ve zorunluluk gibi gerekçelerle e-ticarete katılmak durumunda kalmışlardır.

Pandeminin bu grup için “zorunlu öğrenme”yi tetikleyerek e-ticaret okuryazarlık seviyesini yükseltmiştir. Özellikle beceri ve güven (tüketicinin korunması, gizlilik, dijital güvenlik, dijital okuryazarlık) kazandırmaya yönelik uygulamaların planlanması gerektiği belirtilebilir. Diğer yandan küresel karantina, sosyal mesafe ve COVID-19 pandemisinin yayılmasını sınırlamak için alınan diğer önlemler, çevrim içi alışverişleri hızlandırdığı gibi, e-ticaret sitelerinin artan talebi karşılamakta yaşadıkları zorluklar, müşteri memnuniyetsizliklerine, müşteri şikayetlerinin artmasına neden olmuştur. Güven (2020) çalışmasında müşterilerin pandemi sürecinde en fazla sorun yaşadığı ana temaları; müşteri hizmetleri, canlı destek ve teslimat süreci olarak belirtmiştir. Gao vd. (2020) çalışmalarında çevrimiçi alışverişlerde yiyecek sektörüne olan talebin arttığı ancak internette satılan gıdaların güvenliğini sağlayacak düzenlemelerinin yeterli olmadığını vurgulamışlardır. Bu noktada hükümetlerin internet üzerinden satılan gıdaların güvenliğini sağlayacak düzenlemeleri gözden geçirip iyileştirmeleri kamu sağlığı açısından önem taşımaktadır.

Pandemiyle birlikte artan e-ticaret uygulamaların neticesinde mağdur olan tüketici sayıları, mağduriyetlerin çeşitleri nedenleri konusunda ayrıca yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Özellikle Pandemi sonrası e-ticarete karşılaşılan sorunlar nitel ve nicel yöntemler kullanılarak yeni bir araştırma konusu yapılabilir.

KAYNAKLAR

Abdelrhim, M., Elsayed, A. (2020). The effect of COVID-19 spread on the e-commerce market: The case of the 5 largest e-commerce companies in the world, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3621166> (Erişim tarihi: 11.11.2021).

Akram. U., Fülöp. M. T., Tiron-Tudor. A., Topor. D. I., Căpuşneanu. S. (2021). Impact of digitalization on customers' well-being in the pandemic period: Challenges and opportunities for the retail industry. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 18(14) 7533. 2-21. [10.3390/ijerph18147533](https://doi.org/10.3390/ijerph18147533) (Erişim Tarihi: 25.10.2021)

Alhaimer. R. (2021). Fluctuating attitudes and behaviors of customers toward online shopping in times of emergency: The case of kuwait during the COVID-19 pandemic. *Journal of Internet Commerce*. 1-26. <https://doi.org/10.1080/15332861.2021.1882758> (Erişim Tarihi: 22.10.2021)

Allison. J. (2015). E-commerce: exactly what is it. <https://hubpages.com/business/E-commerce-Exactly-What-Is-It>. (Erişim tarihi: 03.11.2021)

Amankwah-Amoah. J., Khan. Z., Wood. G., Knight. G. (2021). COVID-19 and digitalization: The great acceleration. *Journal of Business Research*. 136. 602-611. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.08.011> (Erişim Tarihi: 25.10.2021)

Babenko. V., Kulczyk. Z., Perevosova. I., Syniavska. O., Davydova. O. (2019). Factors of the development of international e-commerce under the conditions of globalization. In *SHS Web of Conferences*, 65,04016 . EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196504016> (Erişim Tarihi: 25.10.2021)

Chen. B., Liu. T., Guo. L., Xie. Z. (2020). The disembedded digital economy: Social protection for new economy employment in China. *Social Policy & Administration*. 54(7), 1246-1260. <https://doi.org/10.1111/spol.12603> (Erişim tarihi: 22.10.2021)

Chakraborty, I., Maity. P., (2020). COVID-19 outbreak: Migration effects on society, global environment and prevention. *Science of the Total Environment*, 728, 138882. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138882> (Erişim tarihi: 22.10.2021)

Cone, L., Brøgger, K., Berghmans, M., Decuypere, M., Förschler, A., Grimaldi, E., Vanermen, L., (2021). Pandemic acceleration: Covid-19 and the emergency digitalization of European education. *European Educational Research Journal*. 14749041211041793. <https://doi.org/10.1177/14749041211041793> (Erişim tarihi: 22.10.2021)

Coppel., J., (2000). E-commerce: impacts and policy challenges, OECD Ec. Dep. Work. 252. 45–60 <https://doi.org/10.1787/801315684632> (Erişim tarihi: 29.09.2021)

Dehbi, Z. E. O., Sedrati, H., Chaqsare, S., Azami, A. I., Merzouki, M., Raji, M., Ghazal, H. (2021). Moroccan digital health response to the COVID-19 crisis. *Frontiers in public health*. 9: 690462. doi: [10.3389/fpubh.2021.690462](https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.690462) (Erişim tarihi: 22.10.2021)

Deloitte Digital (2019). Digital Predictions. Consumer Review <https://www2.deloitte.com/uk/en/insights/industry/dcom/digital-predictions-2019.html> (Erişim tarihi: 5.11.2021)

Deloitte Digital (2021). Türkiye'nin Hepsiburada'sı pandemide bir yılı geride bırakırken Türkiye'de e-ticaret ekosistemi

<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consumer-business/hepsiburada-etki-analizi-calismasi.pdf> (Erişim Tarihi: 29.10.2021)

Digital 2021 Turkey Raporu. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey?rq=turkey> (Erişim tarihi: 21.10.2021)

Digital 2021: Global Overview Raporu <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report?rq=%20global> (Erişim tarihi: 21.10.2021)

Digital 2021 J Global Statshot Raporu <https://datareportal.com/reports/digital-2021-july-global-statshot?rq=2021> (Erişim tarihi: 21.10.2021)

Eger, L., Komárková, L., Egerová, D., Mičík, M, (2021). The effect of COVID-19 on consumer shopping behaviour: Generational cohort perspective, Journal of Retailing and Consumer Services, 61, 102542. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102542> (Erişim Tarihi: 29.10.2021)

Fareed, Z., Iqbal, N., Shahzad, F., Shah, S. G. M., Zulfiqar, B., Shahzad, K., Shahzad, U., (2020). Co-variance nexus between COVID-19 mortality. humidity. and air quality index in Wuhan. China: new insights from partial and multiple wavelet coherence. Air Quality. Atmosphere & Health. 13. 673-682. <https://doi.org/10.1007/s11869-020-00847-1> (Erişim tarihi: 21.10.2021)

Fink, D. (2006). Value decomposition of e-commerce performance. Benchmarking: An International Journal, 13(1/2), 81-92. <https://doi.org/10.1108/14635770610644592> (Erişim tarihi: 22.10.2021)

Gao, X., Shi, X., Guo, H., Liu, Y. (2020). To buy or not buy food online: The impact of the COVID-19 epidemic on the adoption of e-commerce in China, PloS one, 15(8), e0237900. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237900> (Erişim tarihi: 22.10.2021)

Gavrila, S. G., de Lucas Ancillo, A. (2021). COVID-19 as an entrepreneurship, innovation, digitization and digitalization accelerator: Spanish Internet domains registration analysis. British Food Journal, 123 (10) 3358-3390. <https://doi.org/10.1108/BFJ-11-2020-1037> (Erişim tarihi: 22.10.2021)

Grashuis, J., Skevas, T., Segovia, M. S. (2020). Grocery shopping preferences during the COVID-19 pandemic, Sustainability, 12(13), 5369. <https://doi.org/10.3390/su12135369> (Erişim tarihi: 25.10.2021)

Güven, H. (2020). Covid-19 Sürecinde E-Ticaret Sitelerine Yöneltilen Müşteri Şikâyetlerinin İncelenmesi, Electronic Turkish Studies, 15(4). <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44354> (Erişim tarihi: 14.11.2021).

Haleem, A., Javaid, M., Vaishya, R. (2020). Effects of COVID-19 pandemic in daily life, Current medicine research and practice, 10(2), 78-79 [10.1016/j.cmrp.2020.03.011](https://doi.org/10.1016/j.cmrp.2020.03.011) Erişim tarihi: 14.11.2021).

Gu, S., Ślusarczyk, B., Hajizada, S., Kovalyova, I., Sakhibieva, A. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on online consumer purchasing behavior, Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 16(6), 2263-2281 <https://doi.org/10.3390/jtaer16060125> (Erişim tarihi: 17.10.2021)

Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması (2020) [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679) (Erişim tarihi: 11.11.2021)

Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması (2021) [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437) (Erişim tarihi: 11.11.2021)

Hassen, B. T., El Bilali, H., Allahyari, M. S. (2020). Impact of COVID-19 on food behavior and consumption in Qatar, Sustainability, 12(17), 6973. <https://doi.org/10.3390/su12176973> (Erişim tarihi: 07.11.2021).

Holland, C., Lockett, G., Blackman, I. (1992). Planning for electronic data interchange, Strategic Management Journal, 13 (7), 539–550. <https://doi.org/10.1002/smj.4250130706> (Erişim tarihi: 15.10.2021)

IFR, (2021). World Robotics Reports, <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/robot-sales-rise-again> (Erişim tarihi: 03.11.2021).

Jaller, M., Pahwa, A. (2020). Evaluating the environmental impacts of online shopping: A behavioral and transportation approach, Transportation Research Part D: Transport and Environment, 80, 102223, <https://doi.org/10.1016/j.trd.2020.102223> (Erişim tarihi: 03.11.2021).

Kang, J., Diao, Z., Zanini, M. T. (2020). Business-to-business marketing responses to COVID-19 crisis: a business process perspective, Marketing Intelligence & Planning, 39 (3): 454–468. <https://doi.org/10.1108/MIP-05-2020-0217> (Erişim tarihi: 02.11.2021).

Kitukutha, N. M., Vasa, L., Oláh, J. (2021). The impact of COVID-19 on the economy and sustainable e-commerce, In Forum Scientiae Oeconomia 9(2),0 47-72 https://doi.org/10.23762/FSO_VOL9_NO2_3 (Erişim tarihi: 11.11.2021).

Koch, J., Frommeyer, B., Schewe, G. (2020). Online shopping motives during the COVID-19 pandemic—lessons from the crisis, Sustainability, 12(24), 10247. <https://doi.org/10.3390/su122410247> (Erişim tarihi: 02.11.2021).

Lindblom, A., Lindblom, T., Wechtler, H. (2020). Retail entrepreneurs' exit intentions: Influence and mediations of personality and job-related factors, Journal of Retailing and Consumer Services, 54, 102055. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102055> (Erişim tarihi: 04.11.2021).

Martí, B.A., Isaksson, O., Karlberg, M. (2020). Semi-autonomous methodology to validate and update customer needs database through text data analytics, International Journal of Information Management, 52(3), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102073> (Erişim tarihi: 01.11.2021).

Mirhoseini, M., Pagé, S. A., Léger, P. M., Sénécal, S. (2021). What deters online grocery shopping? investigating the effect of arithmetic complexity and product type on user satisfaction, Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 16(4), 828-845, <https://doi.org/10.3390/jtaer16040047> (Erişim tarihi: 25.10.2021).

Myovella, G., Karacuka, M., Haucap, J. (2020). Digitalization and economic growth: A comparative analysis of Sub-Saharan Africa and OECD economies, Telecommunications Policy, 44(2), 101856. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2019.101856> (Erişim tarihi: 27.10.2021).

Neger, M., Uddin, B. (2020). Factors affecting consumers' internet shopping behavior during the COVID-19 pandemic: Evidence from Bangladesh, Chinese Business Review, 19(3), 91-104. doi: 10.17265/1537-1506/2020.03.003 <https://www.researchgate.net> (Erişim tarihi: 27.10.2021).

Nets (2020). E-Ticaret Raporu, <https://www.nets.eu/Media-and-press/news/Documents/Nets-e-commerce-2020-international.pdf> (Erişim tarihi: 01.11.2021)

OECD, (2020). *E-commerce in the time of COVID-19* - OECD (oecd-ilibrary.org) (Erişim tarihi: 03.11.2021)

OECD, (2000a). Food supply chains and COVID-19: impacts and policy lessons. *Food Supply Chains and COVID-19: Impacts and policy lessons* - OECD (oecd-ilibrary.org) (Erişim tarihi: 10.11.2021).

Pantano, E., Pizzi, G., Scarpi, D., Dennis, C. (2020). Competing during a pandemic? Retailers' ups and downs during the COVID-19 outbreak, *Journal of Business Research*, 116, 209-213. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.036> (Erişim tarihi: 01.11.2021).

Pham, V. K., Do Thi, T. H., Ha Le, T. H. (2020). A study on the COVID-19 awareness affecting the consumer perceived benefits of online shopping in Vietnam, *Cogent Business & Management*, 7(1), 1846882. <https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1846882> (Erişim tarihi: 02.11.2021).

Răbontu, C. I., Ana-Gabriela, B. (2021). New perspectives on the development of entrepreneurship and business in the medical field in Romania under the impact of digitalization and the Covid-19 crisis. *Annals of the „Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu, Economy Series*, 2. https://www.utgjiu.ro/revista/ec/pdf/2021-02/06_Rabontu.pdf (Erişim tarihi : 28.10.2021).

Rai, P. (2021). Consumers buying behaviour and challenges faced by consumers during COVID-19 pandemic regarding FMCG products (during indian lockdown), *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(10), 3403-3412. <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5015> (Erişim tarihi: 02.11.2021).

Ripoll, V., Godino-Ojer, M., Calzada, J. (2021). Teaching chemical engineering to biotechnology students in the time of COVID-19: Assessment of the adaptation to digitalization, *Education for Chemical Engineers*, 34, 94-105. <https://doi.org/10.1016/j.ece.2020.11.005> (Erişim tarihi: 03.11.2021).

Romdhane, S. B. (2021). Impact of information technology and digitalization on banking strategy pre-COVID-19, challenges in the covid era and post-covid stakes, *International Journal of Accounting & Finance Review*, 6(2), 60-73. <https://doi.org/10.46281/ijaf.v6i2.1068> (Erişim tarihi: 03.11.2021).

Sharma, A., Jhamb, D. (2020). Changing consumer behaviours towards online shopping-an impact of Covid 19, *Academy of Marketing Studies Journal*, 24(3), 1-10. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/changing-consumer-behaviours-towards-online/docview/2516301265/se-2?accountid=25077> (Erişim tarihi: 26.10.2021).

T.C. Ticaret Bakanlığı ETBİS Verileri. <https://www.eticaret.gov.tr/> (Erişim tarihi: 21.10.2021).

Ups Smart E-Commerce Report 2021. https://www.rethink.industries/wp-content/uploads/2021/04/UPS_SmartEcommerce_Report_2021.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2021)

Van Asch, T., Dewulf, W., Kupfer, F., Cárdenas, I., Van de Voorde, E. (2020). Cross-border e-commerce logistics—Strategic success factors for airports, *Research in Transportation Economics*, 79, 100761. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2019.100761> (Erişim tarihi: 02.11.2021).

Wang, C., Zhu, T., Yao, H., Sun, Q. (2020). The impact of green information on the participation intention of consumers in online recycling: An experimental study, *Sustainability*, 12(6), 2498. <https://doi.org/10.3390/su12062498> (Erişim tarihi: 29.10.2021).

**CONSTITUTIONAL REGULATIONS IN RESPECT OF DEMOCRATIZATION IN
TURKEY: KEY AMENDMENTS AND REFERENDUMS**

Dr.Öğr.Üyesi Sinem Ayanoğlu Tepekozcan

Yalova Üniversitesi, İİBF, ORCHID ID: 0000-0002-4381-283X

ABSTRACT

Democracy has been explained in many different ways for centuries. Constitutional dimension of the political development is undoubtedly crucial for the durable democracy. Constitutionalism, the rule of law and institutional procedures are inseparable parts of consolidated democracies. For that reason, Turkey carries out very comprehensive legislative reforms especially after 1995 in the light of the European Union accession process which are still insufficient. Unfortunately, the background of constitution-making in Turkey has indicated that none of the republic period constitutions were made by democratic ways and have been made under the sway of military and executives regardless of the role of civil society organizations. Thus, three republic constitutions have had weak democratic legitimacy and could not create stable democracy. Thereby, there have been fifteen important amendments since 1987 until the 2010 constitutional referendum as the most comprehensive step of the remedies to enhance liberal-democratic standards. However, it is not possible to abolish the anti-liberal essence of the 1982 constitution. For this reason, nowadays the new constitution-making discussions are in the political agenda in Turkey again. In this study, those mentioned constitutional amendments and referendums will be reviewed to shed light the current constitution making process.

Key words: Constitutions, referendums, Turkey, constitutional amendments

1. Introduction

The European Union journey of Turkey continues for more than 50 years. Many effects of this process are seen in many areas such as economics, politics and social life. Especially constitutional reforms keep up to date and at the same time constitutional amendments are the most controversial points.

Turkey is recognised as a candidate for full membership on 12 December 1999, at the Helsinki summit of the European Council. After that date constitutional reform process is accelerated. It is accepted that reforming Turkey's 1982 Constitution - which was written in the aftermath of

a military coup - is a key prerequisite for Turkey's admission to the European Union. Europe is concerned that Turkey's judiciary and military be brought under civilian control, and with extending certain liberal freedoms to Turkish citizens. To achieve that purpose it is necessary that Turkey's 1982 Constitution should be revised.

2. Turkish Constitutions at a Glance

Constitution-making, especially during democratic transitions, is 'an excellent opportunity to build political institutions that will enjoy broad support from society and its political (and other) elites'. Not only the constitution-making process but also its outcome is vital for the consolidation of and transition to democracy. Briefly, the constitution-making process affects both 'the mode of transition to democracy' and 'prospects for the consolidation of democracy' (Özbudun and Gençkaya, 2009:1).

Turkey represents a 'rich laboratory' for research on the politics of constitution-making. The first Ottoman Turkish Constitution, at the same time the first constitution in the Islamic world was proclaimed in 1876, not much later than those of many European countries. As Gençkaya and Özbudun stated that "The proclamation of the 1876 Constitution was followed by the restoration of royal absolutism in 1878. The adoption of the 1924 Constitution was followed by a long single-party rule of the Republican People's Party. More recently, the democratic process was interrupted three times by the military interventions of 1960, 1971, and 1980". Since the inception of constitutionalism, Turkey has made five constitutions (1876, 1921, 1924, 1961, and 1982), without radical amendments of 1909. Additionally, there have been many more minor amendments in 1971, 1973, 1995, 1998, 2001, 2002, 2004, 2005 and 2006 (Özbudun and Gençkaya, 2009:3).

The purpose of all these reforms was to constitute the Western concepts, like a parliament, a constitution, freedom and equality accompanying traditional Islamic values. At the end of the nineteenth century and at the beginning of twentieth century, various groups have appeared that fought for rights and freedoms. *Committee of Union and Progress*— "*The Young Turks*' former secret organization" was the most featured group in that period. In addition, the first Ottoman constitution was amended six times by 1918 (Faucompret and Konings 2008:2).

The Constitution of 1924 recognized the concept of ‘natural right’ which derived from French Revolution. Ultimately, within this framework constitution, liberties have not been arranged in detail, they have just been stated one by one. National assembly could restrict liberties by enacting legislation because the judicial control was not settled completely (Ozbudun 2004:34).

The Republic of Turkey, as a young state that inherited from Ottoman Empire, suffered from lack of democratic tradition for a long time. This democracy problem appeared with the transition from single party system to multi-party system in 1946. For Özbudun summarised, ‘The unrestrained nature of the legislative power, coupled with an electoral system which produced lopsided majorities in the legislature, made it tempting for the leaders of the majority party to use their vast powers to suppress, or at least harass, the opposition’. Hence, tension was increased between two parties in assembly and, unfortunately this tough period eventuated with a military coup on 27 May 1960 (Özbudun and Gençkaya 2009:13) On the other side, ‘surprisingly, this first military coup gave birth to the most liberal constitution Turkey had ever had’ and ever would have. Its target was setting up a constitutional court, autonomous institutions, guaranteed political and social rights, a second chamber and proportional representation in order to keep in control the majority party (Mango, 2005:21).

It was accepted that the 1924 Constitution of Turkey was an obstacle to enter the ‘Common Market’ and then the European Community and finally the EU. For this reason, the need for amending the constitution was recognized. During the preparation of 1961 Constitution, two professor members of commission criticised that it was not possible to join the Common Market due to some articles of that framework constitution which emphasized the role of Constitutional Court by obstructing international agreements -opposed to constitution- to come into force (Başlar, 2005:2).

This new constitution extended freedoms, political, economic, individual and social rights of citizens, created effective check and balance system such as Constitutional Court which established in order to provide judicial inspection of laws upon constitution. They recognised autonomy for the universities and of radio and television and to workers that ‘the right to strike and to engage in collective bargaining, and trade unions’. Workers and peasants were brought into the political system and Western type industrial relations were provided by the constitution and this constitution carried Turkey in ‘line with progressive Western countries’ (Faucompret and Konings 2008:10). Additionally, National Security Council (NSC) was established as a

consultation institution within the 1961 Constitution. But, this development legitimated that military advice to the government while national security policies constituted (Özbudun and Gençkaya 2009:26).

The constitution was firstly amended when Turkey experienced second military intervention in 1971 and secondly it was amended in 1973. This amendment induced restriction upon the inspection authority of courts and civil liberties, the autonomy of public institutions, universities and radio and television were withdrawn and the power of the NSC increased (Tanör 1986:40-45; Faucompret and Konings 2008:12; Mango 2005:21).

The history of Turkish Republic experienced its harshest, third and final military coup on 12 September 1982. At the end of 1970s Turkey was in a chaotic era with recurring violence, social conflicts and polarization. Hence, the army aimed to re-establish Turkish democracy in order to prevent those painful events. To achieve their aim generals decided to draw up a new constitution. The new constitution was much less liberal than former constitution; the power of the president increased; the freedom of association was restricted; religious education was turned back to schools, membership of trade unions was made difficult. As generally recognized the core of 1982 Constitution is protecting state and its authority from citizens instead of protecting citizens from the intervention of state authority. Restriction of fundamental rights and freedoms became as rule more than being exception (Mango 2005:22, Faucompret and Konings 2008: 14; Özbudun and Gençkaya 2009:30).

The 1982 Constitution created a multi-party democracy contained by a legal framework that was undemocratic in spirit. It strengthened the state instead of society or the individual. Turkey has been suffering from a historically rooted tradition of the sacredness of the state, which remains rather aloof from society. While the state establishment represents the centre, common people represent the periphery. Activities independent of the state have traditionally been regarded with suspicion (Tocci 2006:52).

3. Constitutional Amendments

Democracy has been explained in many different ways for centuries. Juan Linz and Alfred Stephan identify consolidated democracy in a 'three dimensions political development:

behavioral, attitudinal, and constitutional'. Constitutional dimension emphasizes the requirements such as constitutionalism, the rule of law and institutional procedures and rules of democratic system. As Linz and Stepan stressed, for consolidated democracy, it was essential to 'obey the constitution, the laws and mutually accepted norms of political conduct'. Constitutional dimension of this model also indicates mixed results. Despite Turkey's comprehensive legislative reforms, their implementation is still uneven. 'These legislative reforms have to be nurtured and developed through continuous implementation until it becomes part of the democratic routine and takes hold deeply within societal forces'. As the EU Commission stated "changes to the Turkish political and legal system over the past years are part of a longer process and it will take time before the spirit of the reforms is fully reflected in the attitudes of executive and judicial bodies, at all levels and throughout the country." Thus, Turkey needs to implement reforms effectively and continuously in order to develop the consolidation and quality of democracy (Yeşilada 2007:10-11).

Turkish history of constitution-making is basically indigenous. According to Özbudun and Gençkaya, "All constitutions of Turkey were the products of indigenous effort, although borrowing could be felt in certain limited areas". Nevertheless, the constitutional amendments made since 1995 were strongly substantially conditioned by Turkey's will of accession to the European Union (Özbudun and Gençkaya, 2009:5). And the background of constitution-making has indicated that none of the republic period constitutions were made by democratic ways. Especially, they have been made under the sway of military and executives regardless of the role of civil society organisations. Thus, three republic constitutions (1924, 1961, and 1982) have had weak democratic legitimacy and could not create stable democratic regime (Özbudun and Gençkaya, 2010:33). Thus, as it is accepted generally the 1982 Constitution of Turkey was not adequate for the EU membership conditions. For this purpose, there have been fifteen amendments since 1987 to enhance liberal-democratic standards. However, it is not possible to abolish the anti-liberal essence of the 1982 constitution.

3.1. Initial Amendments (1987-1995)

The 1982 Constitution has been controversial nearly by the time it came into force. The constitution was firstly amended in 1987. Its content was mainly facilitating to amend the constitution and thus it made the constitution more flexible. Then two amendments were carried out in 1993 and 1995. The most important changes can be summarized as, the prohibition upon political activities of unions, associations and foundations was removed, and it was recognized

that the right to join unions to public officials, students of universities have been allowed to be members of political parties. In other words these amendments have been concerning and helpful for the political participation dimension of the constitution. On the other hand it could not provide an improvement in respect of these issues: rule of law and protection of fundamental rights and freedoms by contrast with expectations (Özbudun and Gençkaya, 2010:47-48).

Turkish governments have been gradually amending the 1982 Constitution to dispose of the restrictive articles on individual civil and political rights. In 1995, fifteen amendments of the constitution which eased the authoritarian essence of articles were passed by National Assembly. Following the most important amendments: ‘The right of trade unions to engage in political activity (Arts. 33 & 52) The right of civil servants to join trade unions (Art. 53) The lowering of the voting age to 18 (Arts. 67 & 68) Permitting professional organizations to engage in politics (Art. 135), and Permitting university staff and students to engage in politics (Arts. 67 & 68)’ (Yeşilada 2007:8).

After this process it can be claimed that all following amendments since 1998 were made under the impact of the EU. The candidacy of Turkey was recognized officially for full membership of the EU in December 1999. European Council declared that accession talks with Turkey would begin without delay whether Turkey met the ‘Copenhagen political criteria’. (Keyman and Düzgit 2007:71). By the way, there has been an unsuccessful amendment initiative including the abolition of National Assembly members’ immunity. In January 1997, 292 National Assembly members offered a constitutional change (art. 83) to restrict the extent of immunity. But it has not been passed by National Assembly. During these days, the other important amendment was about State Security Courts (SSC) that will be formally abolished in 2004. SSCs were firstly established within the 1973 amendment of the 1961 Constitution in order to deal with the crimes against ‘the security of the state, and organized crime’. SSCs were including both civil and military judges. However, in many cases the European Court of Human Rights has convinced to military judges in the State Security Courts were dependent on the military and violating the article 6, concerning the right to ‘fair trial’, of European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) that about the fair trial principle. Finally, article 143 was amended by the exclusion of the military judges from the SSCs (Gönenç 2004b: 2, Özbudun and Gençkaya 2010:51-53).

The 1982 Constitution of Turkey had been criticized in many aspects after the re-establishment of democratic system and it was amended by the National Assembly in 1987, 1993, 1995, 1999 (as mentioned above), 2001, 2002, 2004, 2005 and 2006. Yet, the most comprehensive amendment was carried out on October 2001 by the Turkish Grand National Assembly. Hence, the 2001 amendments will be analysed as ‘a crucial step towards the elimination of non-liberal and non-democratic elements from the 1982 Constitution’ (Gönenç, 2004:87).

3.2. 2001 Amendments

Turkey presented to the EU Turkish National Programme for adoption of the *acquis*, which contained the proposals embodied in the detailed written report into concrete acts on political, economic and social reform plans on 19 March 2001. This long document indicated the method of Turkey to fulfil specific reforms in order to implement the requirements of the *acquis* and to harmonize its policies with the EU (Yeşilada 2007; Öniş 2003).

In 2001, Turkish government suggested thirty-seven amendments to the constitution and thirty-four of them accomplished by the ratification of National Assembly. This unexpected development signified the commitment of Turkey to meet the EU’s democratization membership conditions. And then “Harmonization Laws” followed to the Constitutional Amendments concerned into ‘concrete action as part of the process of bringing Turkish law in line with the European *Acquis*’. In spite of the importance of these reforms in the process of membership, the road will be tough for both Turkey and the EU (Yesilada 2007:6; Öniş 2003:7).

The legislative harmonization package of August 2002, controversial harmonization laws have been rapidly accepted despite persisting against reactions. The most striking elements were the abolishment of the death penalty with the exception of ‘convicted of terrorist activities’ and cultural rights for the Kurdish minority including Kurdish in schools and broadcasting as well as ‘the liberalization of laws restricting freedom of speech and association’, that especially the military and nationalist parties have acrimoniously responded this change (Öniş 2003:7; Schimmelfennig, Engert and Knobel, 2005:43).

The amendment process mainly focused on fundamental rights and freedoms which general principles have been regulated between articles 12 and 16 in the 1982 Constitution. Firstly, reconstitution of article 13 regulates ‘the essence of rights’ is one of the most important changes of the 2001. This principle was an important part as fundamental pillar of rights and freedoms in the 1961 Constitution. Before the 2001 amendment, article 13 itemized the general restriction

reasons for fundamental rights and freedoms such as ‘the indivisible integrity of the state with its territory and nation, national sovereignty, the Republic, national security, public order, general peace, the public interest, public morals and public health’. Within the amendment context these general reasons were removed from the constitution. On the other hand, despite absence of these principles in the 1982 Constitution, Constitutional Court have been used both the protection of ‘the essence of rights and freedoms’ and ‘the principle of proportionality’. Thus, an already existing practice entered into the constitution by amendment. According to this principle, “fundamental rights and freedoms can only be restricted without infringing upon their essence” (Gönenç 2004:99; Özbudun and Gençkaya 2010:58). In sum, article 13 not only got rid of a general restriction system but also brought a general protection system.

Moreover, individual rights and freedoms were extensively amended besides general principles in 2001. These amendments can be classified according to physical and intellectual features as Gönenç highlighted. The first group covers article 19, 20, 21, 22 and 23. Amendment of article 19 titled *Personal Liberty and Security* provides reduction for the period of detention from 15 to 4 days including offences ‘committed collectively’. The paragraph ‘The arrest or detention of a person shall be notified to next of kin immediately’ have been reinforced by the abolishment of derogation of the article. Additionally, the provision was included that ‘Damage suffered by persons subjected to treatment contrary to the above provisions shall be compensated by the State with respect to the general principles of the law on compensation’ in constitution. Thus, the harmony could be provided with the articles of the ECHR with the rearrangements of article 20 ‘*Privacy of the Individual’s Life*’, article 21 ‘*Inviolability of Domicile*’ and article 22 ‘*Freedom of Communication*’. Finally, the clause, “A citizen's freedom to leave the country may be restricted on account of the national economic situation, civic obligations, or criminal investigations or prosecution” of article 23 ‘*Freedom of Residence and Movement*’ put out the point of ‘the national economic situation’ (Gönenç 2004:103; Özbudun and Gençkaya 2010:59).

The second category of individual rights and freedoms can be entitled as the intellectual sphere. In this context, article 26 was amended on a small but important scale. The article titled ‘*Freedom of Expression and Dissemination of Thought*’ that regarding the prohibition of any other language except Turkish regulated by the abolition of the notion ‘language prohibited by law’. And related with this amendment the sentence “Publications shall not be made in any

language prohibited by law” in article 28 about ‘*Freedom of the Press*’ was deleted (Gönenç 2004:103; Özbudun and Gençkaya 2010:61).

In the 1982 Constitution two amendments attract attention in terms of woman-man equality, firstly article 41 concerning *Protection of the Family* in the section of Social and Economic Rights and secondly, article 66 concerning *Turkish Citizenship* in the section of Duties Political Rights and Duties. In order to protect the family article 41 states that ‘The family is the foundation of the Turkish society’ and the sentence ‘based on the equality between the spouses’ was added to reinforce the equality between two gender. Article 66 also emphasized that ‘The child of a Turkish father or a Turkish mother is a Turk’ which requires regulation by law before amendment if the child of a foreign father and Turkish mother. So this change would be accepted in terms of woman-man equality (Özbudun and Gençkaya 2010:61; Gönenç 2004a:104).

3.3. Last Amendments: 2002, 2004, 2005 and 2006

On 3 November 2002, at the end of the early elections, Justice and Development Party (AKP) became victorious party with the votes of vast majority. But, the head of AKP, Recep Tayyip Erdoğan was politically banned according to article 76 of the 1982 Constitution on account to the fact that ‘to provoke the clash between people by stressing the religious diversity’ because of his speech in 1997. Thus, a number of amendments on constitution have been required to provide Erdoğan as a deputy and prime minister. Initial amendments of a year have been occurred for this aim and accordingly, article 76, 78 and 127 concerning elections and eligibility to be a deputy, were changed (Gençkaya and Özbudun 2010:70).

The amendments in 2004 were achieved in the light of the EU membership requirements as mentioned in the preamble of amendment proposal. For this purpose, the proposal was including amendments for ten articles that have been significant developments for the democratization and liberalization process of Turkey. Eventually, the death penalty which has been the most controversial element of amendment process was completely abolished in 2004 by the obvious prohibition of article 38. In 2001, the extent of death penalty has been restricted by addition of the sentence "the death penalty may only be imposed in time of war and for crimes of terrorism" to article 38. But nevertheless it was written in the constitution (Gönenç

2004b:1). Additionally, the State Security Courts that previously amended in 1999 was explicitly abolished from the constitution and article 143 titled ‘State Security Courts’ was annulled (Gönenç 2004b:2; Özbudun 2004: 138).

Undoubtedly, the most important amendment of the year of 2004 was the article 90 concerning ‘Ratification of International Treaties’. By the amendment, it was accepted that “In the case of a conflict between international agreements in the area of fundamental rights and freedoms duly put into effect and the domestic laws due to differences in provisions on the same matter, the provisions of international agreements shall prevail”. Thus, the superiority of international agreements on fundamental rights and freedoms was recognised and this addition will provide more effective implementation of ECHR and other international human rights agreements. In 2005, article 133 named ‘Radio and Television Administrations and State-Financed News Agencies’ was amended and it was decided that the members of the Radio and Television Administration will be elected by the Grand National Assembly and the members’ features, period of assignment and method of election will be determined by law. Finally, in 2006, the eligibility to be a deputy was decreased from over the age of 30 to 25 (Gençkaya and Özbudun 2010:73).

4. 12 September 2010 Referendum

The date of 12 September has been important in Turkey’s history. On 12 September 1963, the Ankara Agreement was signed between Turkey and the European Community. On the other hand, the last military intervention took place on 12 September 1980. Today, 12 September 2010 is still one of the most controversial dates in the history of Turkey because of the referendum about the amendments of 26 articles of the 1982 Constitution. Before referendum, Turkey was completely divided into two groups such as supporters and opponents. Newspapers, billboards, televisions were full of Yes and No polemics.

The debates on constitution in Turkey gained a new dimension within the beginning of new constitution –making era of AKP (Justice and Development Party) which came to power by November 2002 elections. As generally indicated, Turkish constitutionalism could experience 3 problems such as political Islam, Kurdish issue and the impact of military on civil politics.

Turkey's constitution reform process has been accelerated in the mid of 1990s. Moreover, after the recognition of Turkey as an official candidate at the Helsinki summit in 1999, there have been the most comprehensive amendments in 2001 and 2004. Besides, nine harmonization packages were carried out until today. These constitutional and other legal reforms have been achieved under the impact of the EU conditionality that effected Turkish democracy positively. The main subjects are legal guarantees for fundamental rights and liberties, abolition of death penalty, prevention of torture and mistreatment and freedom of speech and expression. Yet problems remain in the sphere of freedom of expression and speech. For example, according to article 301 of the New Penal Code, insulting Turkishness, the state and the Republic of Turkey shall be punished by imprisonment. Many journalists, scholars and writers were charged because of that article such as Nobel Prize winner Orhan Pamuk and Armenian journalist Hrant Dink.

The power of military was curtailed, publication and broadcasting in other languages besides Turkish were allowed and restrictions on human rights were removed. However, these amendments were inadequate to eliminate the inheritance of the military regime from the Turkish constitution and Turkey still has to continue the legal reforms. These reforms are carried out not only for the EU membership but also for more democratic and liberal Turkey. Yet, none of them are adequate to remove the authoritarian essence of the 1982 Constitution. Finally, these reforms for democratization should be achieved for internal interests despite external enforcement.

Bibliography

BAŞLAR, Kemal (2005) Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türk Anayasası'nın Uyumlaştırılması Sorunu “*The Problem of The Adjustment of Turkish Constitution in the EU Accession Process*” <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=51> Accessed on 8 July 2010

FAUCOMPRET E. And Konings J.(2008) Turkish Accession to the EU: Satisfying the Copenhagen Criteria, Routledge

GÖNENÇ, Levent (2004a) The 2001 Amendments to the 1982 Constitution of Turkey, Ankara Law Review vol:1 no:1 Summer 2004; pp.89-109

GÖNENÇ, Levent (2004b) 2004 Anayasa Değişiklikleri, *2004 Constitutional Amendments*, Güncel Hukuk, S. 7, İstanbul, Temmuz 2004, s. 47

KEYMAN, Fuat and DÜZGİT, Senem (2007) Europeanization, Democratization and Human Rights in Turkey in LaGro, E. and Jorgensen, E. *Turkey and the European Union* Palgrave

MANGO, Andrew (2005) The Modern History of a Solid Country in *The EU and Turkey*, Lake, M (ed) Federal Trust

ÖNİŞ, Ziya (2003) Domestic Politics, International Norms And Challenges to The State: Turkey-EU Relations In The Post-Helsinki Era, Turkish Studies, Vol 4, No. 1

ÖZBUDUN, Ergun (2004) Türk Anayasa Hukuku, “*Turkish Constitutional Law*” Yetkin Kitapevi, Ankara

ÖZBUDUN, Ergun and Gençkaya Ö.F., (2009) Democratization and the Politics of Constitution Making in Turkey, Central University Press

ÖZBUDUN, Ergun and Gençkaya Ö.F., (2010) Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası, “*Democratization and the Politics of Constitution Making in Turkey*”, Doğan Kitap

SCHİMMELFENNİG, F. and Sedelmeier, U.(2005) *The Europeanization of Central and Eastern Europe* NY: Cornell University Press

TANÖR, Bülent (1986) İki Anayasa:1961 ve 1982, “*Two Constitutions:1961 and 1982*”, Beta İstanbul

TOCCI, Natalie (2006) Conditionality, Impact and Prejudice in EU-Turkey Relations, Istituto Affari Internazionali Available on yeni.tepav.org.tr/en/yayin/s/19

YEŞİLADA, Birol (2007) Some Expected and Some Not-So-Expected Benefits of Turkey's EU Membership for both Parties, presentation at the European Union Studies Conference in Montreal, Canada, May 17-20, 2007

1982 Constitution of The Republic of Turkey,
https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf, accessed on 17 July 2021

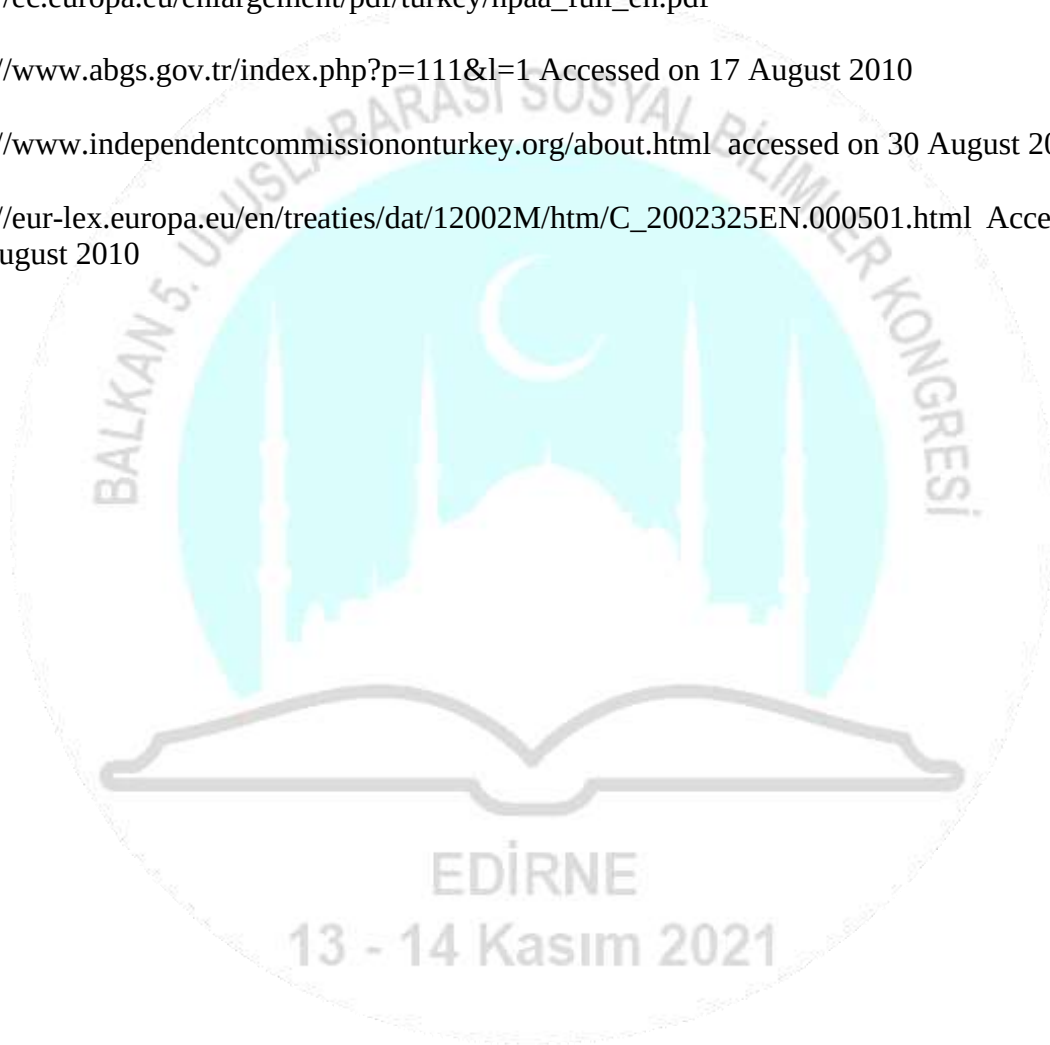
Turkey 2009 Progress Report Commission Staff Working Document, Brussels 14.10.2009
SEC(2009) 1334

Turkish National Programme for the adoption of the Acquis, Available on
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/npaa_full_en.pdf

<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111&l=1> Accessed on 17 August 2010

<http://www.independentcommissiononturkey.org/about.html> accessed on 30 August 2010

http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12002M/htm/C_2002325EN.000501.html Accessed on 10 August 2010

**COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ KURUMU
PSİKOLOJİK SAHİPLENMELERİNİN İŞ DOYUMLARINA ETKİSİ**

Hilal ÖZTÜRK ¹, Duygu TOPAL YILDIRIM ²

¹ Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0003-1104-8635

² Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0001-8523-1286

ÖZET

Covid-19 pandemisi tüm dünyayı etkilerken ülkemizi de her açıdan zora sokmuş ve özellikle sağlık grubu çalışanları zor bir dönemden geçmişlerdir. Sağlık çalışanlarının bu mücadelesinde mesleklerini icra ederken kendilerini sorguladıkları dönemler olmuştur. Bunlar düşünülerek araştırmamızın değişkenleri ortaya çıkmıştır. Kişilerin mesleklerini sevmesi kurumlarını sevecekleri anlamına gelmemekle beraber, yine de çalıştıkları kurumlarını psikolojik olarak sahip çıkmayı istemesi ve iş doyumundan aldığı haz durumu zarar görmüştür.

Bu araştırmanın amacı sağlık sektöründe çalışan kişilerin covid-19 pandemisi sırasında yaşadıkları sorunlarla beraber kurumu psikolojik olarak sahiplenmelerinin iş doyumlarına etki edip etmediğini öğrenmek ve bu durumun demografik verilere göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler : covid-19, iş doyum, psikolojik sahiplenme, sağlık çalışanları, sağlık sektörü

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ KURUMU PSİKOLOJİK SAHİPLENMELERİNİN İŞ DOYUMLARINA ETKİSİ**PSİKOLOJİK SAHİPLENME**

Pierce ve arkadaşları 2001 yılında psikolojik sahiplenme kavramını objelere psikolojik olarak bağlı olma durumu olarak ifade etmişlerdir. (Pierce vd. 2001: 304). ise, bireylerin organizasyon içindeki kişisel düşüncelerini içermesi ve aynı zamanda kişiler arasındaki ilişkileri anlama ve yön vermesi açısından çok önemli olduğunu belirtmiştir (Rousseau vd; 2003).

Sahiplik kelimesine öncelikle bakacak olursak, Belk (1988) ve Dittmar (1992)' e göre sahiplenme bireyin kimliğini meydana getirmesinde hâkim rol oynar ve bu roller bireyin kişiliğini (karakterini) meydana getirmesinin bir uzantısıdır (Pierce ve diğerleri, 2003). Ayrıca sahip olunan mülkiyetin kişinin kimliği ile ilgili bazı benzerlikler gösterdiği Cram ve Paton (1993:19) tarafından ifade edilmiştir. Bu benzerliklere; kitaplar, hatıralar, günlükler ve diğer insanlardan alınan armağanlar örnek olarak gösterilebilir. Sartre (1969)' a göre bireyin hayatta olduğunu veya olmadığını gösterdiği kanıtlayabildiği üç öğeden biri kişinin sahip olmasıdır (Alp, 2007:6).

Psikolojik sahiplenme işgörenlerin örgütteki çalışmalarını ve sorumluluklarını ifade ettiği (Pierce, Kostova ve Dirks, 2001), sahiplenme için çoğalan bireysel sorumluluk duygusu ile doğru orantılıdır (Pierce ve Jussila, 2011). Psikolojik sahiplenme meşru olmayan bir hak olmasına rağmen örgütte çalışanların bir amacı olduklarını ve bu duyguyu sahiplendikleri hissi verir. Bu sahiplenmeyle beraber “benim işim” “benim işletmem” gibi sahiplenme duygularını açığa çıkarır (Pierce ve diğerleri, 1992).

Psikolojik sahiplenme dinamik bir yapıda olduğundan örgütte değişen koşullarda sahiplenme seviyesinde farklılar yaşanabilmektedir (Dawkins, Tian, Newman ve Martin, 2017). Psikolojik sahiplenmeyi tanımlarken en önemli detayın, sahiplenme inancı ve davranışıyla beraber işgörenlerin örgütü sahiplenmelerinin doğru yönde arttığı ifade edilmiştir. Yani örgütteki iş kümelerindeki psikolojik sahiplenme işgörenlerin sahiplenmesindeki ilk adım olarak görülmüş, bu kümeleri oluşturan işgörenlerin sahiplenme inancıyla beraber örgütteki psikolojik sahiplenmenin artacağı ifade edilmiştir (Wagner ve diğerleri, 2003:852). Örgütü sahiplenmek aslında kişileri psikolojik olarak ait olma hissini tatması ve rahat etmesi demektir.

İŞ DOYUMU

İş doyumu kavramı ilk olarak 1920'lerde tanıtılmış 1940'lı yıllardan sonra ortaya çıkmaya başlamış ve geçmişten günümüze değin birçok yazar tarafından çalışanların farklı iş tatmin nedenleri ve örgütlerin iş kültürü anlayışından dolayı değişik şekillerde tanımlanmıştır (Çetin ve ark., 2016). İş doyumu; çalışanların işten elde ettikleri maddi kazançlar, çalışanların aynı iş ortamında çalışmaktan memnun ve mutlu olduğu çalışma arkadaşları ve bir ürün ya da çıktı üretmenin sağladığı mutluluktur (Büyükyılmaz, 2018). İş doyumu tam anlamıyla motivasyonla ilgilidir. Motivasyon kurumun bize sağladığı imkanlar dahilinde azalır ve ya artar.

İş doyumunu etkileyen bireysel faktörler vardır ve bunlar, yaş, cinsiyet, medeni durum, kişilik değer ve yargıları, eğitim-öğrenim düzeyi, kıdem yılı, iş deneyimleri gibi sınıflandırılabilir. Örgütsel anlamda baktığımızda işin zorluk ve netlik derecesi, çalışma koşulları, ücret, terfi, örgütsel ortam ve ödüllendirme, iş arkadaşlarıyla ilişkiler ve net şekilde yönetim biçimi motivasyonu dolayısıyla iş doyumunu etkileyecektir.

ARAŞTIRMANIN ANALİZLERİ

Frekans Dağılımları

YAŞ	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
18-25	32	34,4	34,4	34,4
26-33	30	32,3	32,3	66,7
34-69	31	33,3	33,3	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 1: Yaş Dağılımları

Araştırmamıza 18-25 yaş arasında 32 kişi, 26-33 yaş arasında 30 kişi, 34-69 yaş arasında 31 kişi katıldığını görmekteyiz.

CİNSİYET	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
KADIN	63	67,7	67,7	67,7
ERKEK	30	32,3	32,3	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 2: Cinsiyet Dağılımları

Yine cinsiyet bazında baktığımızda 63 kadın ve 30 erkek araştırmamıza katılmıştır.

MEDENİ DURUM	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
BEKAR	54	58,1	58,1	58,1
EVLİ	39	41,9	41,9	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 3: Medeni Durum Dağılımları

Medeni durum bazında 54 bekar, 39 evli kişi araştırmamıza katılmıştır.

EĞİTİM DURUMU	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
İLKÖĞRETİM	2	2,2	2,2	2,2
LİSE	12	12,9	12,9	15,1
YÜKSEKOKUL	21	22,6	22,6	37,6
LİSANS	23	24,7	24,7	62,4
YÜKSEK LİSANS	7	7,5	7,5	69,9
DOKTORA/TIPTA UZMANLIK	28	30,1	30,1	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 4: Mezuniyet Dağılımları

Eğitim bazında baktığımızda İlköğretim mezunu 2 kişi, lise mezunu 12 kişi, yüksekokul (2 yıllık) mezunu 21 kişi, lisans (4 yıllık) mezunu 23 kişi, yüksek lisans mezunu 7 kişi ve Doktora/Tıpta Uzmanlık mezunu 28 kişi araştırmamıza katılmıştır.

MESLEK	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
İDARİ PERSONEL	29	31,2	31,2	31,2
SAĞLIK TEKNİKERİ	8	8,6	8,6	39,8
EBE/HEMŞİRE	28	30,1	30,1	69,9
DOKTOR	28	30,1	30,1	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 5: Meslek Dağılımları

Meslek bazında baktığımızda 29 idari personel, 8 sağlık teknikeri, 28 ebe/hemşire, 28 doktor araştırmamıza katılmıştır.

TECRÜBE	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
0-3 YIL	37	39,8	39,8	39,8
4-10 YIL	28	30,1	30,1	69,9
11-20 YIL	28	30,1	30,1	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 6: Tecrübe Süresi Dağılımları

Tecrübe bazında baktığımızda da 3 yıla kadar tecrübeli 37 kişi, 4 ila 10 yıl arası tecrübeli 28 kişi, 11 ila 20 yıl arası tecrübeli 28 kişi araştırmamıza katılmıştır.

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P
YAŞ	Gruplar Arası	5,721	15	,381	,513	,926
	Gruplar İçi	57,268	77	,744		
	Toplam	62,989	92			
CİNSİYET	Gruplar Arası	1,926	15	,128	,537	,911
	Gruplar İçi	18,396	77	,239		
	Toplam	20,323	92			
MEDENİ DURUM	Gruplar Arası	3,303	15	,220	,877	,592
	Gruplar İçi	19,342	77	,251		
	Toplam	22,645	92			
EĞİTİM	Gruplar Arası	43,246	15	2,883	1,377	,180
	Gruplar İçi	161,205	77	2,094		
	Toplam	204,452	92			

MESLEK	Gruplar Arası	35,046	15	2,336	1,774	,049
	Gruplar İçi	101,427	77	1,317		
	Toplam	136,473	92			
TECRÜBE	Gruplar Arası	7,529	15	,502	,683	,793
	Gruplar İçi	56,600	77	,735		
	Toplam	64,129	92			

Tablo 7: Psikolojik Sahiplenme Anova Testi

Anova test sonucu olarak psikolojik sahiplenme kavramına baktığımızda, yaş ile psikolojik sahiplenme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, cinsiyet ile psikolojik sahiplenme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, medeni durum ile psikolojik sahiplenme psikolojik sahiplenme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, eğitim durumu ve iş doyumu arasında arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, meslek ve psikolojik sahiplenme arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve tecrübe ile psikolojik sahiplenme arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P
YAŞ	Gruplar Arası	19,766	24	,824	1,296	,202
	Gruplar İçi	43,223	68	,636		
	Toplam	62,989	92			
CİNSİYET	Gruplar Arası	7,969	24	,332	1,828	,028
	Gruplar İçi	12,353	68	,182		
	Toplam	20,323	92			
MEDENİ DURUM	Gruplar Arası	7,503	24	,313	1,404	,139
	Gruplar İçi	15,142	68	,223		
	Toplam	22,645	92			
EĞİTİM	Gruplar Arası	75,722	24	3,155	1,667	,050
	Gruplar İçi	128,729	68	1,893		
	Toplam	204,452	92			
MESLEK	Gruplar Arası	34,484	24	1,437	,958	,529
	Gruplar İçi	101,989	68	1,500		
	Toplam	136,473	92			
TECRÜBE	Gruplar Arası	18,783	24	,783	1,174	,297
	Gruplar İçi	45,346	68	,667		
	Toplam	64,129	92			

Tablo 7: İş Doyumu Anova Testi

Anova test sonucu olarak iş doyumu kavramına baktığımızda, yaş ile iş doyumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, cinsiyet ile iş doyumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu, medeni durum ile iş doyumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, eğitim durumu ve iş doyumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu, meslek ve iş doyumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ve tecrübe ile iş doyumu arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

PEARSON KORELASYON ANALİZİ		PSİKOLOJİK SAHİPLENME	İŞ DOYUMU
PSİKOLOJİK SAHİPLENME	Pearson Correlation	1	,105
	Sig. (2-tailed)		,100
	N	93	93
İŞ DOYUMU	Pearson Correlation	,105	1
	Sig. (2-tailed)	,100	
	N	93	103

Tablo 9: Psikolojik Sahiplenme ve İş Doyumu İlişkisi

Sağlık çalışanları üzerine yapılan anket çalışmasında psikolojik sahiplenme ile iş doyumu arasındaki genel ilişki incelenmiştir. Covid-19 pandemi sürecinde yapılan araştırmamızda sağlık çalışanlarının kurumlarını psikolojik sahiplenmeleri ile iş doyumları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak 93 sağlık çalışanıyla yapılan alan çalışmasında çok zor bir dönemden geçen sağlık çalışanları için bu süreçte kurumlarını psikolojik sahiplenmeleri iş doyumlarına etki etmemiştir. Ancak özellikle meslek gruplarında kurumu psikolojik olarak sahiplenmeyle anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmüş ayrıca cinsiyet ve eğitim anlamında da iş doyumu ile anlamlı bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Burada cinsiyet ve eğitim seviyesi farklılık gösterdikçe iş doyumu seviyesinin değiştiğini görmekteyiz. Ayrıca çalıştığımız dört meslek grubunda değişiklikler oldukça da kurumu psikolojik sahiplenmenin sorgulandığını da gördüğümüzü söyleyebilmekteyiz.

Özellikle Covid-19 pandemisi zamanında yapılan bu çalışmayla sağlık çalışanlarının yıprandığını söyleyebilmek mümkündür. Hastanelerde yapılacak olan daha sık vardiya değişimi, maddi ve manevi ödüller mesleklerini severek yaparken bile zorlanan sağlık çalışanlarımıza çok büyük destek olacaktır.

KAYNAKÇA

Alp, M., *Örgütlerde Psikolojik Sahiplenme ve Örgütsel Vatandaşlık, Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Büyükyılmaz O, Karakulle İ, Karataş İ., Örgütsel kariyer yönetiminin duygusal bağlılık üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracılık rolü. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1): 1-29, 2018.

Cram, F. ve Paton, H., Personal Possessions And Self Identity. The Experiences Of Elderly Women İn Three Residential Settings. Australian Journal Of Aging. 12 (1), 19-24, 1993.

Çetin F., Aşkun D., Nejat H., *Çalışan Motivasyonunda Kültürel Bir Farklılık Arayışı: Bireysel Performansta Temel Psikolojik İhtiyaçlar İle Akış*, Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Adana, 2016.

Dawkins, S., Tian, A.W., Newman, A. ve Martin, A., *Psychological Ownership: A Review And Research Agenda*. Journal Of Organizational Behavior, 38 (2), 163-183, 2017.

Dittmar, H., *The Social Psychology of Material Possessions: To Have is To Be*. New York: Harvester Wheatsheaf and St. Martin's Press, 1992.

Pierce, J.L., Dyne, L. ve Van-Cummings, L.L., Psychological Ownership: A Construct Validation Study. Proceedings of the Southern Management Association. Valdosta, Ga: Valdosta State University, 203-211, 1992.

Pierce, J.L., Kostova, T. ve Dirks, K.T., The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending a Century of Research. Review Of General Psychology. 7 (1), 1-47, 2003.

Pierce, J.L., Kostova, T. ve Dirks, K.T., Toward a Theory of Psychological Ownership in Organizations. Academy Of Management Review. 26 (2), 298-310, 2001.

Pierce, J.L. ve Rodgers, L., The Psychology of Ownership and Worker-Owner Productivity". Group & Organization Management. 29 (5), 588-61, 2004.

Rousseau, D. ve Shperling, Z., Pieces of The Action: Ownership and The Changing Employment Relationship. Academy Of Management Review. 28 (4), 553-570, 2003.

Pierce, J.L. ve Jussila, L., *Psychological Ownership and the Organizational Context: Theory, Research Evidence, And Application*. UK: Edward Elgar Publishing, 2011.

Sartre, J.P., Being an Nothingness: An Phenomenological Essay On Ontology. New York; Philosophical Library, 1969.

Wagner, S.H., Parker, C.P. ve Christiansen, N.D., Employees That Think and Act Like Owners: Effects of Ownership Beliefs and Behaviors on Organizational Effectiveness. Personnel Psychology. 56 (4), 847-871, 2003.

HAVACILIK SEKTÖRÜNDE KİŞİ-İŞ UYUMUNUN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİ

Hilal ÖZTÜRK ¹, Duygu TOPAL YILDIRIM ²

¹ Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0003-1104-8635

² Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0001-8523-1286

ÖZET

Gelişen ve sürekli değişim içerisinde olan dünyada iş hayatında çoğalan pozisyonlar kişilerin önünde daha fazla alternatif oluşturmaktadır. Maddi ve manevi anlamda daha rahat çalışmak amacıyla insanlar yanlış görev seçimi yapabilmektedir. İş yaşamında çalışılan pozisyon her zaman kişiye uygun olmayabilmektedir. Kişi-iş uyumu, kişinin bilgi, beceri ve yeteneklerinin işin özellikleri ile uyumu veya kişinin istekleri ile işin özellikleri arasındaki koordinasyon şeklinde tanımlanmaktadır. Kişinin becerileri ile örgütün yeteneklerinin uyumu, doğru işler için doğru iş görenleri seçme ve örgüt içerisinde uygun pozisyonlara yerleştirme, doğru iş için doğru iş görenin istihdam edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Kişi-iş uyumu eğer doğru olmazsa çalışanlar açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu gibi örgütler açısından da olumsuz sonuçlara yol açmaktadır.

Bu araştırmanın amacı havacılık sektöründe çalışan kişilerin yaptıkları iş ile uyumu ve bunun örgütsel bağlılığa etkisine yönelik bir araştırma yapmak ve demografik verilere göre farklılık gösterip göstermediğinin ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler : havacılık, kişi-iş uyumu, birey-örgüt uyumu, örgütsel bağlılık, mesleki bağlılık

HAVACILIK SEKTÖRÜNDE KİŞİ-İŞ UYUMUNUN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİ

KİŞİ-İŞ UYUMU

Kişi-iş uyumu; işgörenin bilgisinin, becerisinin ve yeteneklerinin işin gerekleri ve işin özellikleri arasındaki uygunluk ya da eşgüdüm şeklinde tanımlanmaktadır (Arbak, Yeşilada, 2003: 25). Kişi-iş uyumunun bulunmaması halinde çalışanın performansının düşmesi ve performans değerlemesi düzenlemelerine olumsuz bir tutum içinde yaklaşması beklenmektedir (Özcelik, Fındıklı, 2014: 1121).

İşletmelerin rekabet ortamında sürekliliklerini sağlayabilmeleri, işin özellikleri ile uyumlu işgören çalıştırmalarına bağlıdır. Bu sebeple işin gereklerine uygun işgören seçimi yapmak kadar, doğru işe doğru eleman yerleştirilmesi de önemlidir (Akbaş, 2011: 58). Kişi-iş uyumu, yalnızca belirli işler için doğru işgörenleri seçmek ve istihdam etmek anlamına gelmeyip aynı zamanda bir örgütün kültürüne uygun olan ve uyum sağlayabilecek işgörenleri seçmeyi de ifade etmektedir. Kişi-iş uyumu sağlandığında çalışanlar işletmede becerilerini ve kabiliyetlerini gösterebilecekleri ortamı bulmakta, firmaya daha fazla değer katabilmektedirler (Öcel, 2013: 39). Kişi-İş uyumunun bazı çeşitleri vardır, bunları Kristof vd. (2005) kişi-iş uyumu çeşitlerini “algılanan uyum”, ”subjektif uyum” ve “objektif uyum” olarak sınıflandırmışlardır (Kristof vd., 2005: 191).

a. Algılanan Uyum

Kişi ile çevresi arasındaki kişinin algıladığı uyumdur.

b. Subjektif Uyum

Kişinin ortaya koyduğu kişi-çevre değişkenlerinin karşılaştırılıp değerlendirilmesini gösteren uyum çeşididir.

c. Objektif Uyum

Farklı kaynakların ortaya koyduğu kişi-çevre değişkenlerinin karşılaştırılıp değerlendirilmesini anlatan uyum çeşididir. Başka bir deyişle objektif uyum, bireyin kendisinde bulunduğunu düşündüğü yetenekler ve beceriler ile işin gereklerini yerine getirebilme düzeyidir.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Meyer ve Allen (1991), ilgili literatürde en çok kabul gören üç boyutlu örgütsel bağlılık kavramsallaştırmasını esas alarak örgütsel bağlılığı duygusal, devamlılık ve normatif olmak üzere üç boyutlu olarak tanımlamışlardır. Bu boyutlara göre her üç mesleki bağlılık biçimi de bireyin meslekte kalma olasılığı ile ilişkili olmakla birlikte bu isteğin derecesi bağlılık türüne göre değişebilmektedir (Tak ve Çiftçiöğlu, 2009:37). Bu boyutlara bakacak olursak;

d. Duygusal Bağlılık

Duygusal bağlılık, bireyin mesleğini severek yapması, mesleğiyle özdeşleşmiş olmayı ifade etmektedir (Baysal, Paksoy 1999:8-9). Bireylerin mesleklerinde kalmak istemesi, mesleğin amaç ve değerlerini kabullenmeyi ve mesleği severek yapmayı ifade etmektedir (Ceylan ve Bayram, 2006:105-106).

e. Devam Bağlılığı

Blau'ya (2003) göre devam bağlılığı, kişinin yeni bir meslek seçmek için elinde uygun seçeneklerin olmaması durumudur. Bu durumda birey mesleği için yaptığı yatırımları korumak ve mesleği bırakmanın oluşturacağı duygusal bedelleri en aza indirmek için yeni iş alternatiflerini araştırmaktan vazgeçecektir (Ceylan ve Bayram, 2006:105-106).

f. Normatif Bağlılık

Normatif bağlılık, bireyin mesleğe devam etmesinin bir zorunluluk olduğu hissi ve bu konuda bir sorumluluk hissetmesi ile ilgilidir (Baysal, Paksoy 1999:8-9). Kısacası meslekten

ayrılmanın yüksek maliyetli oluşunu, mesleğe vazgeçemeyecek kadar çok yaptırım yapmış olmayı bireylerin mesleklerinde kalması gerektiğinin farkında olmalarını ifade etmektedir.

ARAŞTIRMANIN ANALİZLERİ

Frekans Dağılımları

YAŞ	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
20-27	41	5,5	39,8	39,8
28-36	30	4,0	29,1	68,9
37-50	32	4,3	31,1	100,0
Toplam	103	100,0	100,0	

Tablo 1: Yaş Dağılımları

Araştırmamıza 20-27 yaş arasında 41 kişi, 28-36 yaş arasında 30 kişi, 37-50 yaş arasında 32 kişi katıldığını görmekteyiz.

CİNSİYET	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
KADIN	75	10,0	72,8	72,8
ERKEK	28	3,7	27,2	100,0
Toplam	103	100,0	100,0	

Tablo 2: Cinsiyet Dağılımları

Yine cinsiyet bazında baktığımızda 75 kadın ve 28 erkek araştırmamıza katılmıştır.

MEDENİ DURUM	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
BEKAR	80	10,7	77,7	77,7
EVLİ	23	3,1	22,3	100,0
Toplam	103	100,0	100,0	

Tablo 3 : Medeni Durum Dağılımları

Medeni durum bazında 80 bekar, 23 evli kişi araştırmamıza katılmıştır.

TECRÜBE	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
0-2 YIL	39	5,2	37,9	37,9
3-8 YIL	30	4,0	29,1	67,0
9-24 YIL	34	4,6	33,0	100,0
Toplam	103	100,0	100,0	

Tablo 4: Tecrübe Dağılımları

Tecrübe bazında baktığımızda da 2 yıla kadar tecrübeli 9 kişi, 3 ila 8 yıl arası tecrübeli 30 kişi, 9 ila 24 yıl arası tecrübeli 34 kişi araştırmamıza katılmıştır.

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P
Yaş	Gruplar Arası	8,236	10	,824	1,184	,312
	Gruplar İçi	63,978	92	,695		
	Toplam	72,214	102			
Cinsiyet	Gruplar Arası	3,231	10	,323	1,733	,085
	Gruplar İçi	17,157	92	,186		
	Toplam	20,388	102			
Medeni Durum	Gruplar Arası	1,369	10	,137	,763	,663
	Gruplar İçi	16,495	92	,179		
	Toplam	17,864	102			
Tecrübe	Gruplar Arası	10,960	10	1,096	1,632	,110
	Gruplar İçi	61,797	92	,672		
	Toplam	72,757	102			

Tablo 5: Kişi-İş Uyumu Anova Testi

Anova test sonucu olarak kişi-iş uyumu kavramına baktığımızda, yaş ile kişi-iş uyumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, cinsiyet ile kişi-iş uyumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, medeni durum ile kişi-iş uyumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ve aynı zamanda tecrübe ile kişi-iş uyumu arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P

Yaş	Gruplar Arası	49,803	25	1,992	,824	,701
	Gruplar İçi	181,425	75	2,419		
	Toplam	231,228	100			
Cinsiyet	Gruplar Arası	7,880	25	,315	1,848	,022
	Gruplar İçi	12,793	75	,171		
	Toplam	20,673	100			
Medeni Durum	Gruplar Arası	4,793	25	,192	1,065	,403
	Gruplar İçi	13,504	75	,180		
	Toplam	18,297	100			
Tecrübe	Gruplar Arası	25,242	25	1,010	,872	,639
	Gruplar İçi	86,817	75	1,158		
	Toplam	112,059	100			

Tablo 6: Örgütsel Bağlılık Anova Testi

Anova test sonucu olarak Örgütsel Bağlılık kavramına baktığımızda, yaş ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, cinsiyet ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu, medeni durum ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ve tecrübe ile örgütsel bağlılık arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

PEARSON KORELASYON ANALİZİ		KİŞİ-İŞ UYUMU	ÖRGÜTSEL BAĞLILIK
KİŞİ-İŞ UYUMU	Pearson Correlation	1	,163
	Sig. (2-tailed)		,100
	N	103	103
ÖRGÜTSEL BAĞLILIK	Pearson Correlation	,163	1
	Sig. (2-tailed)	,100	
	N	103	103

Tablo 7: Kişi-İş Uyumu ve Örgütsel Bağlılık Karşılaştırılması

Havacılık çalışanları üzerine yapılan anket çalışmasında kişi-iş uyumu ile örgütsel bağlılık arasındaki genel ilişki incelenmiştir. Kişi-iş uyumu ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak 103 havacılık çalışanı ile yapılan alan çalışmasında genel anlamda kişilerin yaptıkları iş ile uyumları ve örgüte bağlılıkları incelenmiş olup, kişi-iş uyumu ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ancak, demografik veriler incelendiğinde cinsiyetin örgüte bağlılıkla bir ilgisi olduğu saptanmış ve her bir farklı cinsine göre değişiklik gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Genel olarak demografik anlamda bakıldığında kişi-iş kavramı ve örgütsel bağlılık anlamında grubumuzda anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Havacılık çalışanlarının kişi-iş uyumlarının örgütsel bağlılıklarıyla cinsiyet haricinde anlamlı bir ilişkisi olmadığını söyleyebilmekteyiz.

KAYNAKÇA

Akbaş, T. T., Algılanan Kişi-Örgüt Uyumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkisi: Görgül Bir Araştırma. Yönetim Bilimleri Dergisi. 9.1, 53-81, 2011

Arbak, Y. ve Yeşilada, T.. Örgüt Kişi Uyumu ve Örgütsel Çekicilik: Hangi Kişiler Ne Tür Örgütleri Çekici Bulur?. İKÜ Güncesi Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi. 1(4), 2003.

Baysal, A., Paksoy, M., Mesleğe ve Örgüte Bağlılığın Çok Yönlü İncelenmesinde Meyer-Allen Modeli. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 28(1): 7-15,1999.

Ceylan, C., Bayram N., Mesleki Bağlılığın Örgütsel Bağlılık ve Örgütten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkilerinin Düzenleyici Değişkenli Çoklu Regresyon ile Analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(1):105-120, 2006.

Kristof B. A. L., Zimmerman R.D., Johnson E.C., Consequences of Individuals' Fit At Work: A Meta-Analysis of Person-Job, Person-Organization, Person Group, and Person-Supervisor Fit. Personnel Psychology. 58.2, 281-342, 2005.

Öcel H., Örgüt Kimliğinin Gücü, Algılanan Örgütsel Prestij ve Kişi-Örgüt Uyumu ile Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkiler: Örgütsel Bağlılığın Aracı Rolü. Türk Psikoloji Dergisi. 28.71, 37-53, 2013.

Özçelik, G., Fındıklı M.A., The Relationship between Internal Branding and Organizational Citizenship Behaviour: The Mediating Role of Person-Organization Fit. Procedia-Social and Behavioral Sciences. 150.1, 1120-1128, 2014.

Tak, B., Çiftçioglu A., Mesleki Bağlılık ile Çalışanların Örgütte Kalma Niyeti Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Görgül Bir Çalışma. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(4):155-178, 2008.

YEREL KALKINMA ÇALIŞMALARINDA YEREL MEDYANIN

ETKİ VE KATKILARI

Doç. Dr. Birol AKGÜL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-0701-0928

ÖZET

Yerel kalkınma çalışmaları belli bir yörenin belli bir model ya da planlama çerçevesinde gerçekleştirilen disiplinler arası, çok yönlü, sürdürülebilir nitelikli çalışmalardır. Yerel kalkınma çalışmalarının başarılı bir şekilde sonuçlandırılabilmesi için iki önemli koşul bulunmaktadır. Birinci koşul olarak; yerel kalkınma çalışmalarının odaklı, sürdürülebilir nitelikli, proje tabanlı olması gerekmektedir. İkinci koşul ise; yerel aktörlerin tümünün aynı anda ve birlikte yerel kalkınma çalışmalarına aktif olarak katılması gerekmektedir. Yerel aktörlerin çalışmalara destek vermesi; etkin şekilde katılması oldukça önemlidir. Yerel kalkınma çalışmalarına yerel aktörlerin etkin şekilde katılmaması ya da yeterince desteklememesi çalışmaların başarıyla sonuçlanmasının önündeki önemli engellerden birisidir. Yerel aktörlerden birisi olan yerel medya işletmeleri ve medya mensupları yerel kalkınma çalışmalarına önemli katkı sunabilme kapasitesine sahiptirler. Çalışmaların etkinliğinin artırılması ve yaygınlaştırılmasına önemli katkıları olabilmektedir. Bu çalışmada yerel aktör olarak medya işletmeleri ve medya mensuplarının yerel kalkınma planlama ve uygulamalarına sağladıkları katkılar incelenmekte ve analiz edilmektedir. Çalışmada literatür taraması yapılarak ikincil veriler incelenmekte ve özgün üçüncül veriler geliştirilmektedir. Araştırma yöntemi olarak betimsel araştırma yöntemi kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Medya, Yerel Kalkınma, Yerel Medya Etkinliği.

LOCAL MEDIA IN LOCAL DEVELOPMENT WORKS IMPACT AND CONTRIBUTIONS

ABSTRACT

Local development studies are interdisciplinary, versatile and sustainable studies carried out within the framework of a certain model or planning of a certain region. There are two important conditions for the successful conclusion of local development studies. As the first condition; local development studies should be focused, sustainable and project-based. The second condition is; all local actors should be actively involved in local development work at the same time and together. Support of local actors; It is very important to participate effectively. The fact that local actors do not participate effectively in local development studies or do not support them sufficiently is one of the important obstacles to the successful conclusion of the studies. Local media companies and members of the media, one of the local actors, have the capacity to contribute significantly to local development studies. It can make significant contributions to increasing the effectiveness and dissemination of the studies. In this study, the contributions of media enterprises and members of the media as local actors to local

development planning and practices are examined and analyzed. In the study, secondary data are examined by literature review and original tertiary data are developed. Descriptive research method is used as research method.

Keywords: Local Media, Local Development, Local Media Event.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca bütün ülkelerin ana hedefi kalkınmasını gerçekleştirmek ve toplumsal refahını artırmak olmuştur. Çünkü devletlerin devamını sağlayabilmesinin tek yolu kalkınmasını sağlamak ve toplumsal refahı arttırmaktır. Bu nedenle kalkınma problemini çözebilmek toplumlar için hayati bir önem taşımaktadır.

Günümüzde bütün ülkeler artık kalkınmışlık düzeylerine göre gruplandırılmakta; kalkınmış, kalkınmakta olan (gelişmekte olan) ve kalkınmamış (geri kalmış) ülkeler olarak isimlendirilmektedir (Florida, 1995). Bu nedenle dünyadaki ülkelerin büyük bir kısmı için “kalkınma” çözülmesi gereken sosyo-ekonomik ve sosyo-politik bir problemdir.

Geri kalmış ya da gelişmekte olan bir ülkede kalkınma probleminin çözülebilmesi için hem ‘Yerel ve Bölgesel Kalkınma Modelleri’ hem de ‘Milli (Genel) Kalkınma Modelleri’ üzerine yoğun çalışmalar yapılması gerekmektedir (DPT, 2004). Kalkınma çalışmalarının hızlı ve başarılı olabilmesi için ise; ülke kaynaklarının en iyi şekilde değerlendirilmesine imkân sağlayan; kendi ekonomik, sosyal ve siyasal yapısına uygun olan özgün modeller geliştirilmelidir (Akgül, 2008). Ülkelerin imkan ve kaynakları farklı yapı ve büyüklükte olduğu için her ülkede kendi kaynak ve imkanlarına özgü çalışmalar yapılmalı; model, politika ve uygulamalar gerçekleştirilmelidir.

Ancak bu aşamada çok tartışılan ve karar verilmesi gereken en önemli konu; önceliğin yerel kalkınma çalışmalarına mı yoksa milli (ulusal/genel) kalkınma çalışmalarına mı verileceğidir. Kaynakların kıt olması ve bunların en verimli şekilde kullanılması zorunluluğu nedeniyle önemli bir tercih yapılması gerekmektedir (Kristensen, 1994).

Bu çerçevede kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerin kalkınma politikaları ve uygulamaları incelendiğinde; ‘Yerel Kalkınma’ çalışmaları yapılmadan ve bu alanda başarılı olunmadan ‘Genel Kalkınma’ çalışmalarında başarılı olmanın zor olduğu görülmektedir. Bu nedenle kalkınma çalışmalarında öncelik yerel kalkınma model çalışmalarına verilmelidir (Akgül, 2008). Daha sonra da gelişmelere uygun olarak; noksanlıkları ve aksaklıkları giderecek şekilde ‘Genel Kalkınma Modeli’ oluşturma çalışmaları yapılmalıdır.

Genel olarak incelendiğinde; Türkiye’nin de kalkınma çalışmalarında etkin bir şekilde başarılı olamadığı gözlemlenmektedir. Bunun bir çok nedeni vardır. Bunlardan en önde gelen nedenlerden birisi de yerel aktörlerin yerel kalkınma çalışmalarına aktif şekilde dahil edilememesidir (Akgül, Çelik, Dağlı ve Çöteli, 2015). Yerel aktörlerin yerel kalkınma çalışmalarına aktif şekilde katılmaması ve katkı sunmaması yerel kalkınma çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olacaktır.

Etkin olan yerel aktörlerden birisi de yerel medyadır. Yerel medya işletmeleri ve medya mensuplarının yerel kalkınma çalışmalarının ilk aşamasından itibaren katılmasının sosyo-ekonomik katkı düzeyi yüksek olacaktır. Bu çalışmada yerel kalkınma çalışmalarına yerel

aktörlerden birisi olan yerel medya işletmelerinin yerel kalkınma planlaması ve uygulamalarına ne tür etkilerinin ve hangi düzeyde katkılarının olabildiği analiz edilmektedir.

2. YEREL KALKINMA KAVRAMI VE POLİTİKALARI

Kalkınma kavramı; bir ülkedeki yerleşim yerlerinin tümünü eş zamanlı ve bir bütün olarak ele alan makro ölçekli gelişmeleri ifade eden sosyo-ekonomik ve siyasal boyutları olan bir kavramdır. Bu nedenle; ‘kalkınma’ sözcüğü bilim insanları, siyasetçiler ve bürokratlar tarafından genellikle milli (genel/ulusal) kalkınmayı ifade edecek şekilde kullanılıyor olsa da hem yerel ve bölgesel, hem ulusal hem de uluslararası planlamaları içeren geniş kapsamlı bir kavramdır.

Şayet il, ilçe ve köyleri kapsayacak nitelikte planlama yapılırsa yerel kalkınma, iki ya da daha fazla ili kapsayacak şekilde planlama yapılırsa bölgesel kalkınma, bir ülkedeki tüm kentleri kapsayacak planlama yapılırsa ulusal kalkınma çalışmaları şeklinde isimlendirilmektedir. Şayet iki ya da daha fazla sayıdaki ülkelerin kalkınma planlamalarından bahsediliyor ise bu da uluslararası kalkınma çalışmaları olarak isimlendirilmektedir (Akgül, 2008). Uluslararası kalkınma planlama ve çalışmaları iki ya da daha fazla ülkenin birlikte oluşturacakları kurum, kuruluş ve anlaşmalar kapsamında yapılan karmaşık ve çok boyutlu çalışmalardır.

Yerel, bölgesel ve ulusal kalkınma çalışmalarının planlanması, kalkınma politikalarının oluşturulması ve uygulamalarının gerçekleştirilmesi ülkedeki siyasal örgütler, kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve özel sektör kuruluşları tarafından gerçekleştirilir (Akgül, Sevim ve Dağlı, 2013). Bu çalışmada yerel kalkınma kavramının analizi hedeflendiği için yerel kalkınma kavramı ve kalkınma politika yaklaşımları ele alınmaktadır. Ancak yerel kalkınma kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için ulusal kalkınma kavramı ile birlikte analiz edilmesi faydalı olacaktır.

Ulusal/Milli Kalkınma kavramı hem nominal hem de reel değerlere göre yapılabilmektedir (Mengi, 2003). Nominal değerlere göre “kalkınma”: Bir ülke ekonomisinde, belli bir dönemde, üretim faktörlerindeki verimlilik ve etkinliğin artırılması sonucu, Gayri Safi Milli Hâsıla'da (GSMH) veya Milli Gelir'de (MG) artışların olduğu; ekonomik, sosyal ve siyasal gelişim/gelişme olarak ifade edilir (Kepenek, 2000).

Reel değerlere göre “kalkınma” ise: bir ülke ekonomisinde, belli bir dönemde fiziki üretim kapasitesinin artmasını, alt yapı yatırımlarının tamamlanmasını, teknolojik birikimin sağlanmasını, doğal kaynakları bulma ve ürüne dönüştürme kapasitesinin elde edilmesini ifade eden ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları olan, uzun dönemleri kapsayan (sürdürülebilir) gelişmelere denir (Gibbs, 2004).

Her iki değere göre yapılan tanımda da kalkınma kavramının geniş bir kapsama sahip olduğu tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede; toplumsal bütünü oluşturan sosyo-ekonomik ve siyasal içerikli tüm bilim dalları ile ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ilişkili olduğu, bilimsel yöntemden faydalandığı, toplumsal yaşamdaki yapısal ve büyük çaplı somut ve soyut gelişmeleri ifade ettiği söylenebilir (Eraydın, 2004).

Yerel ve bölgesel kalkınma kavramları incelendiğinde; yerel kalkınma kavramı: İl, ilçe, kasaba, köy vb. gibi yerleşim yerlerindeki mikro ölçekli gelişmeleri ifade etmektedir. Bölgesel

kalkınma kavramı ise: belli bir bölgede yer alan iller ile bunlara bağlı yerleşim yerlerindeki birlikte ve düzenli olarak yapılan planlama ve uygulamaları sonucu hem mikro ölçekli hem de makro ölçekli gelişmeleri kapsamaktadır (Akgül, 2008).

Yerel kalkınma çalışmalarında öncelikle planlama içinde yer alması öngörülen yerelin sınırı belirlenmelidir. Sınırları belirlenmiş, amaç ve hedefleri tespit edilmiş, orta ve uzun dönemleri kapsayan devamlı, düzenli ve planlı yerel kalkınma çalışmaları; ‘sürdürülebilir nitelikli planlı yerel kalkınma politikası’ olarak tanımlanmaktadır (Gibbs, 2004). Şayet belli bir planlama yapılmadan; özel sektör işletmelerinin kendi karlılığını öncelemesine dayalı bir politika benimsenmiş ise bu da ‘plansız yerel kalkınma politikası’ olarak tanımlanmaktadır (Akgül, 2008). Uzun yılları kapsayan birincil ve ikincil verilere dayalı gerçekleştirilen araştırmalar analiz edildiğinde; planlı yerel kalkınma politikalarına dayalı kalkınma çalışmalarının, ülkelerin kalkınmasında daha etkin olduğu tespit edilmiştir.

Sürdürülebilir nitelikli planlı yerel kalkınma politikası oluşturma ve uygulama çalışmalarında dikkat edilmesi gereken bir diğer temel unsur da yerel aktörlerin tümünün çalışmaların her aşamasına katılması ve katkı vermesinin sağlanmasıdır. Aşağıda yerel aktörlerin tespit edilmesi ve bu yerel aktörlerden yerel medyanın detaylı olarak ele alınması faydalı olacaktır.

3. YEREL KALKINMA ÇALIŞMALARININ YEREL AKTÖRLERİ VE YEREL MEDYA

Yerel kalkınma planlama ve uygulamalarında merkezi yönetim temsilcilerinin yanı sıra bölgesel unsurların ve yerel aktörlerin de mutlaka inceleme, araştırma ve modelleme çalışmalarına dahil edilmesi gerekmektedir (Akgül, 2008)). Yerel unsur ve aktörlerin göz ardı eden model çalışmalarının başarılı olma ihtimali düşüktür.

Küresel düzeyde ülkelerin uyguladıkları kalkınma politika ve uygulamaları araştırılıp elde edilen veriler analiz edildiğinde; yerel kaynak, imkan, unsur ve aktörlerin göz ardı edilerek tamamen merkezi yönetimler tarafından gerçekleştirilen kalkınma politika ve uygulamalarının gerçekleştirildiği buna bağlı olarak da ya başarısızlıkla sonuçlandığı ya da istenilen düzeyde başarılı olamadığı tespit edilmektedir (Keune, 2001). Uygulanacak yerel kalkınma politikalarında, yer alması ve katkı sunması gereken yedi temel grup bulunmaktadır. Bu gruplar ise (Akgül, 2008);

- Merkezi Yönetim Temsilcileri (Valilik, Kaymakamlık),
- Yerel Yönetim Temsilcileri (Belediyeler),
- Akademik Birim Temsilcileri (Üniversiteler),
- Özel Sektör Temsilcileri (Sektör temsilcileri ve İşletmeler)
- Sivil toplum Kuruluşları (Vakıf ve Dernekler)
- Yerel Medya (Medya İşletmeleri ve Medya Mensupları)
- Bölge/Yöre Halkı/Kanaat Önderleri, olarak ifade etmek mümkündür.

Belirtilmekte olan bu temel yedi grubu kalkınma çalışmalarına dahil etmeden oluşturulacak politikalar ile geliştirilecek modellerin etkin ve başarılı olması oldukça güçtür.

Bütün kalkınma politika ve model çalışmaları bu temel gruplara/aktörlere göre oluşturulmalı ve geliştirilmelidir.

Bu çerçevede, Türkiye'nin kalkınma modellerinde yer alması gereken temel grupları daha net belirtmek gerekirse; merkezi yönetim temsilcisi olarak; vali ya da kaymakam, yerel yönetim temsilcisi olarak; belediye başkanı ya da belediye adına karar alma yetkisine sahip başkan yardımcısı, akademik birim temsilcisi olarak; üniversite temsilcileri ve bilim insanları, özel sektör temsilcileri olarak; sektör temsilcileri, işletmeler, katkı sağlayabilecek iş insanları ya da esnaflar, bölge halkı olarak; yörede mevcut ve yerleşik olan yerel halk temsilcileri ve kanaat önderleri, sivil toplum kuruluşları olarak; yörede faaliyet yürüten vakıf ve derneklerin temsilcileri, yerel medya olarak da; yöresel yayıncılık yapan medya işletmeleri ile medya mensuplarını kapsayan tüm kesimleri ifade ettiği belirtilebilir. Bu çalışmada yerel kalkınma çalışmalarına katkı sağlayan yerel aktörlerden yerel medya işletmeleri ve medya mensuplarının etki ve katkıları analiz edilmektedir.

4) YEREL MEDYANIN KALKINMA ÇALIŞMALARINA ETKİ VE KATKILARI

Yerel kalkınma planı hazırlanmasına yönelik çalışmaları genellikle güçlü yerel aktörler başlatmaktadırlar. Ancak bazı yörelerde öncülük edecek aktörlerin fazla istekli olmadığı, risk almak istemedikleri gözlemlenmektedir. Fakat yerel kalkınma çalışmalarını başlatmak, politikaları belirlemek için mutlaka öncü rol oynayacak, çalışmaları sahiplenecek ve takip edecek bir yerel güçlü aktör ya da aktörlere ihtiyaç vardır.

Öncü yerel aktörün/aktörlerin yöreden yöreye değiştiği görülmektedir. İl düzeyinde yerel kalkınma çalışmasını başlatan güçlü aktör; bazen ilin valisi, bazen ilin belediye başkanı bazen de ilin sanayi ve ticaret odası başkanı olabilmektedir. İlçelerdeki yerel güçlü aktörler ise; ilçenin kaymakamı, ilçenin belediye başkanı ya da ilçenin ticaret ve sanayi odası başkanı olabilmektedir. Bazen de yöredeki iki ya da üç öncü aktör bir araya gelerek politika belirlemede ve yerel kalkınma çalışmalarını birlikte yürütebilmektedir. Böyle durumda hem planlama sürecinin tamamlanması hızlanabilmekte hem de planların uygulanmasına yönelik çalışmaların etkinliği artmaktadır.

Yerel güçlü bir aktör ortaya çıkmadığı zaman o yörede yerel kalkınma çalışmalarının başlatılması mümkün olmamaktadır. Yerel kalkınma politika ve planları öncü aktörlerle birlikte diğer aktörlerin de katılımı ile birlikte başarıya ulaşmaktadır. Diğer bir deyişle yerel aktörlerin tümünün aynı anda katıldığı planlama çalışmalarının başarıya ulaştığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle yerel kalkınma çalışmalarında öncü aktörler tarafından oluşturulan yerel kalkınma politikalarının tüm aktörleri kapsayacak nitelikte olması bir zorunluluktur.

Yerel kalkınma planlaması yapılacak yörede öncelikle yerinin sahip olduğu imkan ve kaynaklara yönelik alanda araştırma ve inceleme yapılması daha sonra da kaynak tespiti ile teknik ölçümlerin yapılması gerekmektedir. Ardından proje alanında ve literatür taraması ile elde edilen verilerin proje çalışmalarında kullanılabilmesi için derlenmesi ve değerlendirmesi yapılmaktadır. Literatür çalışması dünya da ve Türkiye'de benzer özelliklere ve imkanlara sahip olan yörelerde yapılmış planlama çalışmalarını da kapsar. Daha önce yapılmış plan ve proje örneklerinden faydalanarak yörenin şart ve imkanlarına uygun yeni özgün projeler geliştirilir ve proje foyleri doldurulur.

Yerel kalkınma çalışmalarında politika belirlemeden, yerel kalkınma planı hazırlamaya, finansman sağlamadan uygulamaya kadar tüm süreçlerde yukarıda belirtilen yerel aktörlerin tümünün aynı anda ve birlikte çalışmalara katılması ve katkı sağlaması gerekmektedir. Burada yerel medya işletmelerine ve medya mensuplarına da önemli görevler düşmektedir. Yerel medya işletmeleri ve medya mensuplarına düşen görevler;

- Yerel kalkınma politikasının oluşumunda katkı sunmak,
- Alan araştırma ve incelemesinde proje ekibine bilgi ve belge sağlamak,
- Yerel kalkınma çalışmalarının tüm aşamalarını ve gelişmeleri eş zamanlı olarak yöre halkına duyurmak,
- Politika oluşumu ve planlama aşamalarının ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımının yapılmasına katkı sağlamak,
- Yerel kalkınma çalışmalarının tüm aşamalarında tanıtım çalışmalarının koordinasyonu ile ilgili kurulacak tanıtım ofisinde görev almak ve/veya katkı sunmak
- Çalışmaların değerlendirme aşamalarına katılarak noksanlık ve/veya aksaklıkların belirlenmesine katkı sağlamak,

şeklinde sıralanabilir. Yerel medya işletmeleri yörenin bu çalışmalarda etkin rol oynayabilecek en etkin aktörlerden birisidir. Yörede faaliyet gösteren işletmelerin sayısının çok ve etkinliğinin yüksek olması katkı düzeyinin de yüksek olmasını sağlayacaktır. Yine bu yerel medya işletmelerinde görev yapmakta olan medya mensuplarının yöreye ilgi düzeylerinin ve bilgi birikimlerinin düzeyi de oldukça önemlidir. Yöreye kendini adanmış ve ilgi düzeyi yüksek olan medya mensuplarının varlığı ve sayılarının çok olması çalışmaların yüksek hızda ilerlemesine önemli oranda etkileyebilecektir.

Buna karşın medya mensuplarının ve medya işletmelerinin yerel kalkınma çalışmalarına yeterli katkı sunmaması, hatta muhalif bir tavır takınması yerel kalkınma politikalarının oluşturulmasına ve planların hazırlanmasına önemli oranda zarar verebilecektir. Muhalefet eden yerel medya ve mensupları ilk önce yöre halkının bu çalışmalara katılmasını ve desteklemesini önlemeye çalışabilmekte, zamanla halkın da bu çalışmaların durdurulması için yönlendirebilmektedir. Bu tür bir gelişme çok başarılı olabilecek yerel kalkınma politika ve planlarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olabilecektir. Bu nedenle yerel aktörlerin ilk andan itibaren yani yerel kalkınma politikalarının oluşturulmaya başlanmasından itibaren çalışmalara katılması sağlanmalı, tüm aşamalarda görev ve sorumluluk alması yönünde çaba harcanmalıdır.

Tanıtım ajansı (ya da tanıtım ofisi) ismiyle oluşturulacak birimin kurulması oldukça önemlidir. Çünkü tanıtım ve yaygınlaştırma çalışmalarında, hazırlanan yerel kalkınma politika ve planlarının hem yerel, hem ulusal, hem de uluslararası ölçekte tanıtımının yapılması, politika ve planlar hakkında yerel aktörler başta olmak üzere ilgili yatırımcılara detay bilgiler verilmesi amaçlanmalıdır. Bu çalışmalarda tanıtım ve bilgilendirmeye yönelik basılı, görsel ve sosyal medya başta olmak üzere tanıtım, bilgi ve iletişim araçlarının tümünden en etkin şekilde faydalanılması gerekmektedir.

Bilindiği gibi çağımızda artık, mevcut kaynağın veya ürünün değeri pazara ulaşması ve tanıtımıyla birebir ilişkilidir. Yeterli ve etkin şekilde tanıtımı yapılamayan kaynak ya da ürün, değerinin çok altında işlem görmektedir. Bu nedenle tanıtım faaliyetleri oldukça önemlidir ve ilgili faaliyet ve gelişmeler hakkında “ilgili tarafları” bilgilendirmek, beldenin doğal, kültürel

ve ekonomik değerlerini hem ulusal hem de uluslar arası alanda tanıtmak, Kalkınma Planlaması çalışmalarına destek vermek tanıtım ajansının görevleri arasında yer almaktadır.

Fakat tanıtım ve bilgilendirme faaliyetleri belli bir organizasyon dahilinde ve ihtisaslaşmış uzmanlar tarafından yapılmadıkça etkinliği bulunmamaktadır. Yerel düzeyde tanıtım faaliyetlerinde faydalanılabilecek en donanımlı, bilgili ve gerekli meteryale sahip olan medya işletmeleri ve medya mensuplarıdır. Tanıtım ajansının kuruluşundan çalışma yönteminin belirlenmesine kadar tüm aşamalarında yerel medya işletmeleri katkı sunması sağlanmalıdır. Tanıtım ajansının oluşumuna mümkün olduğu kadar medya mensuplarının da katılması ve görev alması önünde planlama yapılmalıdır.

5) SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kalkınma çalışmaları son derece karmaşık ve zor olan faaliyetlerdir. Çünkü kalkınma kavramı, toplumu ilgilendiren tüm konu ve faaliyetleri kapsamaktadır. Bu da kalkınma kavramının çerçevesini olağanüstü şekilde genişletmektedir. Bu nedenle ‘Kalkınma Çalışmaları’; gerçekleştirilmesi zor olan faaliyetler olarak ifade edilmektedir. Model geliştirmek, modele uygun planlamalar yapmak, bu planlara göre projeler geliştirmek, tüm bu aşamaların süreçlerini yönetmek vb. gibi birçok faktör kalkınma çalışmaları’nın” zorlaştırıcı unsurlardır.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde; yerel kalkınma çalışmaları, ekonomik, siyasal ve sosyal yapı dikkate alınarak oluşturulan, sürdürülebilir nitelikli, özgün nitelikli çalışmalardır. Bu çalışmalar toplumsal katkıları açısından değerlendirildiğinde; yörede atıl vaziyette bulunan kaynakların hızlı ve etkin bir şekilde kullanılmasına imkan sağlayacağı için istihdam yaratıcı etki göstermesi ve katma değer yaratması ile öncelikle yöre halkının refah seviyesini artırıcı etki gösterecektir.

Yerel kalkınma politika ve planları kapsamında yörenin ihtiyaçlarına uygun projeler yapılabileceği ve atıl olan kaynakların ekonomiye kazandırılması çalışmalarını koordine edeceği için hem milli ekonomiye hem de bölge ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır.

Bu nedenle yerel aktörlerin bu çalışmalarda yer alması ve katkı sağlaması etkinlik ve verimliliği arttıracak önemli etkenlerden birisidir. Yerel aktörlerin katılımı ve sağlayacağı katkılar hem kaynak hem de zaman kaybının önlenmesini mümkün kılacağı, çalışmaların başarıya ulaşmasında, yöre halkının ve ilgili tüm tarafların bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesinde önemli iş ve işlevler üsteneceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, B. (2008). *Odaklı yerel kalkınma modeli ve planlaması*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 167, Kayseri.
- Akgül, B.; Çelik, T.; Dağlı, A. ve Çöteli, M. G. (2015). *Develi'de örnek bir yerel kalkınma planlaması: (DETOK) Teknik planlamaya geçiş*, (Edt.) Akgül, B.; Çelik, T.; Dağlı, A. ve Çöteli. Adana. Nobel Kitabevi.
- Akgül, B.; Sevim, B. ve Dağlı, A. (2013). Develi turizm odaklı yerel kalkınma planı (DETOK) çerçeve plan raporu. Kayseri. Sebat Ofset Matbaacılık.
- DPT (2004), Kentsel Araştırmalar Sempozyumu, Cilt I ve II, DPT Yayını, Ankara.
- Eraydın, A. (2004). *Bölgesel kalkınma kavram, kuram ve politikalarında yaşanan değişimler*. Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt II, DPT Yayını, Ankara.
- Florida, Richard (1995), Toward the learning region. *Futures*, Vol 27, No 5, pp. 527-536)
- Gibbs, D. (2004). Regional Development Agencies and Sustainable Development. *Regional Studies*. 32(4), 365-368.
- Kepenek Y. ve Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul. Remzi Kitabevi.
- Keune, M. (2001). *Regional institutions and regional development*. SEED Working Paper, No.16, International Labor Office, Geneva.
- Kristensen, P. H. (1994) Strategies in a volatile world. *Economy and Society*, Vol 23, No 3 (pp305-334).
- Mengi A. ve Algan, A. (2003). *Küreselleşme ve yerelleşme çağında bölgesel sürdürülebilir gelişme: AB ve Türkiye örneği*, Siyasal Kitabevi. Ankara.

EDİRNE
13 - 14 Kasım 2021

ROBOTİK EKONOMİ GAZETECİLİĞİNİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Doç. Dr. Birol AKGÜL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-0701-0928

ÖZET

Bilgisayar ve internet kullanımının artması dijital medya yayıncılığı ve haberciliğinin ortaya çıkışını sağlamıştır. Dijital medya yayıncılığı maliyetleri aşağı çekmiş, sayfa kısıtlamalarını ortadan kaldırmış, anlık ve güncel haberciliğin önünü açmıştır. Dijital medya yayıncılığı beşinci nesil (5G) bilgi ve iletişim teknolojilerinin medya sektörü ve toplumsal alanda kullanılmasıyla birlikte yapay zeka temelli robotik gazetecilik teknoloji ve sistemleri geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Robotik gazeteci; ekonomi, spor, hava durumu ve siyaset gibi birçok konuda 5N1K habercilik tekniğine uygun olarak, mevcut ya da elde edilen veriler, istatistikler ve geçmiş haber metinlerini kullanarak saniyeler içinde yeni haber üretebilen algoritmalara dayalı teknolojik bir sitemdir. Robotik gazeteciliğin türü olan robotik ekonomi gazeteciliği de ekonomik verileri ve depolanan haber metinlerini kullanarak algoritmaların yeni haber üretmesini/üretebilmesini ifade etmektedir. Robotik ekonomi gazeteciliği uluslararası birçok medya işletmesi tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Robotik ekonomi gazeteciliğinin mevcut uygulamaları incelendiğinde ekonomik alan başta olmak üzere sosyal, siyasal ve teknolojik alanların tümünde birçok etkilerinin olduğu tespit edilmektedir. Bu çalışmada mevcut uygulamalar incelenerek analiz edilmekte; sosyo-ekonomik etkileri tespit edilmektedir. Çalışmada literatür taraması yapılarak ikincil veriler incelenmektedir. Bu kapsamda betimsel araştırma yöntemi kullanılarak özgün üçüncül veri ile kurgusal veri geliştirilme çalışması yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Robotik Ekonomi Gazeteciliği, Dijital Medya, Medya Ekonomisi.

SOCIO-ECONOMIC EFFECTS OF ROBOTIC ECONOMIC JOURNALISM

ABSTRACT

The increase in the use of computers and the internet has led to the emergence of digital media broadcasting and journalism. Digital media broadcasting has reduced costs, eliminated page restrictions, and paved the way for instant and up-to-date journalism. With the use of digital media broadcasting fifth generation (5G) information and communication technologies in the media sector and social areas, artificial intelligence-based robotic journalism technologies and systems have been developed and started to be used. Robotic journalist: It is a technological system based on algorithms that can produce new news in seconds by using existing or obtained data, statistics and past news texts in accordance with the 5W1K journalism technique on many subjects such as economy, sports, weather and politics. Robotic economic journalism, which

is a type of robotic journalism, also refers to the algorithms' ability to produce new news by using economic data and stored news texts. Robotic economic journalism has started to be used by many international media businesses. When the current applications of robotic economic journalism are examined, it is determined that it has many effects in all social, political and technological fields, especially in the economic field. In this study, existing applications are examined and analyzed; socio-economic effects are determined. In the study, secondary data are examined by making a literature review. In this context, a study is carried out to develop original tertiary data and fictional data using descriptive research method.

Keywords: Robotic Economy Journalism, Digital Media, Media Economy.

1. GİRİŞ

Gazetecilik mesleğinin gelişimi ve dönüşümü teknolojinin gelişimi ile paralellik göstermektedir. Beşinci nesil bilgi ve iletişim teknolojilerinin yeni teknolojik faktörlerinden olan yapay zekânın geliştirilme amacı uzun sürelerde gerçekleştirilebilen iş ve işlemlerin daha hızlı ve etkin şekilde gerçekleştirilebilmesini sağlamaktır. Aynı amaçla bu teknoloji gazetecilik mesleğinde de kullanılmaya başlanmış ortaya robotik gazetecilik kavramı çıkmıştır.

Küresel ölçekte robotik gazeteciliği uygulayan birçok uluslararası medya işletmesi vardır. Örnek olarak Associated Press, Forbes, Yahoo, Los Angeles Times gibi dünyada habercilik anlamında önemli yere sahip olan haber kuruluşlarından bahsedilebilir. Bu haber kuruluşları algoritmalar ile haber üretebilmek için Narrative Science, Automated Insights, Arria, Yseop gibi bilişim firmalarından robotik gazetecilik hizmetini satın almaktadırlar (Automated Insights, 2019). Bu hizmet ile gazeteciliğin yapıldığı birçok farklı alanda haber üretilebilmektedir. Ekonomi alanı da robotik gazeteciliğinin en etkin kullanıldığı alanlardan birisidir. Bunun sebebi ekonomi haberlerinde kullanılan milyonlarca verilerin denetlenmesi, incelenmesi ve karmaşık verilerin tespit edilmesi ekonomi gazetecileri için önemli bir iş yükü oluştururken robotik ekonomi gazetecilerinin hızlı işletim sistemleri sayesinde bu işlemler saniyeler içinde gerçekleştirilebilmektedir.

Robotik ekonomi gazeteciliğinin medya işletmesi ve sektör çalışanlarına (profesyonel gazetecilere) sağladığı yeni ve önemli avantajlar, günümüzde robotik ekonomi gazeteciliğinin birçok haber kuruluşu tarafından tercih edilme oranını arttırmaktadır. Narrative Science şirketinin ortağı Kristan Hammond'ın 2030 yılında haberlerin %90'ını algoritmalar yazacak sözlerinden de robotik gazeteciliğin tercih edilmesinin artarak devam edeceğine yönelik öngörülerini güçlendirmektedir (Narrative Science, 2015).

Robotik gazetecilik uygulamalarını/teknolojisini kullanan medya işletmesi sayısının artması birey ve toplumların ekonomik veri ve haber ihtiyaçlarını karşılamada bu alanda yayıncılık yapan işletmeleri daha çok tercih etmesine neden olmuştur. Bu çalışmada robotik ekonomi gazeteciliğinin habere, haber içeriğine, haberi veren medya işletmeleri ile medya kullanıcıları/tüketicisi konumunda olan birey ve toplum üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri incelenmekte ve analiz edilmektedir.

2) ROBOTİK EKONOMİ GAZETECİLİĞİ

Ekonomi ve finans ile ilgili konularda algoritmalarından faydalanılarak derlenen ya da yazılan veri ve haberlerin medya kullanıcılarına iletilmesi iş ve işlemlerin bütününe robotik ekonomi gazeteciliği denilmektedir. Robotik ekonomi gazetecisi aslında yapay zeka temelli, büyük veri ile bağlantısı kurabilen, nesnelerin interneti üzerinden iletişim ağına bağlanabilen tam otomasyona sahip bilgisayardır. Bu bilgisayar, sistemine yüklenen şayet iktisadi algoritmik veriler ise bu bilgisayar ‘Robotik ekonomi gazetecisi’ olarak nitelendirilmektedir.

Günümüzde ekonomi ve finans veri ve haberlerin derlenmesi, yorumlanması ve haber metni haline getirilmesinde artık birçok medya işletmesinin robotik gazetecilik teknolojilerinden/ algoritma sistemlerinden faydalanılmaya başlandığı gözlemlenmektedir.

Ekonomi haberlerinde kullanılan milyonlarca verinin denetlenmesi, incelenmesi ve yorumlanarak haber metni haline getirilmesi iş ve işlemleri ekonomi gazetecileri için önemli oranda bir iş yükü oluşturmaktadır. Ancak robotik ekonomi gazeteciliği uygulamaları ile 5N1K yazım tekniği ile hazırlanacak ekonomi haberinin tüm iktisadi verilerini derlemek, yorumlamak ve haber metnini yazmak yüksek hızda gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle medya işletmeleri ve ekonomi gazetecileri robotik ekonomi gazeteciliği sistem ve uygulamasından faydalanmayı tercih etmektedir.

Robotik ekonomi gazeteciliğinin verileri haberleştirme sürecinin, ilk adımı; verileri önceden tanımlanmış kaynaklardan ve/veya veri madenciliğinden tespit etmektir. İkinci adımda; tespit edilen verileri istatistiksel analizler ve önceden tanımlanmış kurallar yoluyla tanımlamaktır. Üçüncü adımda; tanımlanmış verileri haber değerine göre sıralamaktır. Dördüncü adımda; haber kurgusu ve yazımını işletmenin yayın politikalarına uygun şekilde spesifikleştirmektir. Sonucu adımda ise; kontrol ve değerlendirme işlemlerinden sonra haberi yayınlamaktır (Graefe, 2016). Bu zorlu haber üretim sürecinin yükünü hafifleten yapay zekâ temelli, büyük veri destekli robotik ekonomi gazetecilik uygulaması her aşamasında önemli bir hız ve etkinliğe sahip olduğu belirtilebilir (Bulut, 2020).

Küresel medya işletmelerinden birisi olan Forbes, 2012 yılından itibaren şirket kazançlarının ön izlemesini otomatik oluşturmak ve okuyuculara uygun maliyetli, geniş ve derin pazar kapsamını sağlamak amacıyla Narrative Science isimli bilişim işletmesi ile iş birliği yapmıştır. Robotik ekonomi gazeteciliğinin öncü uygulaması olarak kabul edilebilecek bu iş birliği sonucunda Forbes’in okuyucu kitlesi genişlemiş ve reklam gelirleri artmıştır (Narrative Science, 2015).

Robotik ekonomi gazeteciliğinin tam olarak ilk uygulamasının ise Associated Press (AP) haber ajansının 2014 yılında, Automated Insights şirketi ile ortaklık yaparak, makro ölçekli 3 aylık finansal raporların yapay zeka temelli algoritmalar (bilgisayarlar) ile hazırlanmasıyla başladığı görülmektedir (Narrative Science, 2015). Associated Press’in yönetici editörü Lou Ferrara, ekonomi haberleri için uygulanan robotik ekonomi gazeteciliğinin haber üretme sayılarına etkisini; “Eskiden manüel olarak 300 haber oluştururduk. Şimdi Amerika’nın dört bir yanındaki şirketler için yaklaşık 4400 haber içerini otomatik olarak üretebiliyoruz.” şeklinde ifade etmiştir (Narrative Science, 2015). AP’nın yardımcı iş editörü Philana Patterson’a göre robotik ekonomi gazeteciliğine geçişte okuyuculardan gelen tepkiler pozitifdir. Bunun nedeni geleneksel

haberciliğe göre daha fazla içeriğe ulaşabilme ve bu içeriklerin hata oranının geleneksel haberciliğe göre daha az olmasıdır. Patterson ayrıca “kurumsal kazanç rapor sayısının on kat arttırıldığını ve haber üretmek için harcanan zamanın %20 azaltıldığını açıklamıştır. Azalan bu kısmın ise yaratıcı gazetecilik ve son dakika gazeteciliği alanlarında kullanılarak bu alanda iş kaybının önlenmiş olduğunu” ifade etmiştir (Narrative Science, 2015).

Günümüzde dünyada küresel medya işletmeleri tarafından robotik ekonomi gazeteciliğinin yaygın şekilde kullanıldığı gözlemlenmektedir (Automated Insights, 2019). Ancak Türkiye’de henüz robotik ekonomi gazeteciliği uygulamasının yaygın kullanımından bahsetmek mümkün değildir (Oğuz, 2020). Çünkü robotik ekonomi gazeteciliğinin kullanımı ve yaygınlaşmasına yönelik özel medya işletmeleri tarafından henüz oluşturulmuş/tamamlanmış bir altyapının olmadığı, ancak kamu kurum ve kuruluşları tarafından robotik ekonomi gazeteciliğinde de faydalanılabilecek altyapının oluşturulmasına yönelik çalışmaların yapıldığı tespit edilmektedir (Güner, 2019). Bununla birlikte bazı medya işletmelerinin robotik gazetecilik uygulamasına yönelik test çalışmalarına başladığı gözlemlenmektedir. Bu test çalışmalarının seçim dönemlerinde sayısal verilerin karşılaştırması ve enflasyonun tahminlenmesine yönelik çalışmalar olduğu tespit edilmektedir (Güner, 2019). Devletin ilgili kurumları ile özel sektör işletmeleri, TÜİK ve TÜBİTAK tarafından Türkiye’nin yapay zekâ stratejisinin bel kemiğini oluşturacak B3LAB kurulmuştur. B3LAB’ın enflasyon tahmini için geliştirdiği proje ile Merkez bankası, piyasalardan topladığı geniş ölçekli online fiyat verilerinden çıkan karar süresini 3-4 saatten 18 saniyeye indirmiştir (Güner, 2019). Böylece enflasyon endekslerinin spekülasyon amaçla yayınlanan tahminlerin olumsuz etkileri önlemiştir.

3) ROBOTİK EKONOMİ GAZETECİLİĞİNİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Ekonomi haberlerinde robotik gazeteciliğin kullanılması ile daha hızlı ve daha fazla haber üretilmeye başlanmıştır. Daha hızlı haber üretimi haber kuruluşları arasındaki rekabet, prestij ve okuyucu beklentileri açısından oldukça önemlidir. Bunun için medya işletmeleri teknolojiyi yakından takip etme, robotik gazetecilik konusuna ağırlık verme ve rekabet gücünü artırma eğiliminde olmaktadır (Çelik, 2017). Medya sektöründeki gelişmeler gözlemlendiğinde, robotik gazetecilik uygulamalarını gerçekleştiren medya işletmelerinin daha fazla oranda ve yüksek hızda ekonomik veri ve haber yazısı üretimini gerçekleştirdikleri, bu nedenle de diğer medya işletmeleri karşısında önemli bir rekabet avantajı sağladıkları gözlemlenmektedir.

Devletlerin ekonomi politikalarını ve yatırımcının yatırım politikalarını belirleme sürecinde daha hızlı, doğru ve fazla habere ulaşmak oldukça önemlidir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde robotik ekonomi gazeteciliği uygulamaları ile elde edilen rekabet gücünün ve sağlanan avantajların etkilerinin, devletlerin, medya işletmelerinin ve yatırımcıların ekonomik karar verme süreçlerini de etkileyeceği anlaşılmaktadır.

Medya sektörü ve medya işletmeleri açısından analiz edildiğinde; ekonomi gazetecileri/muhabirleri/habercileri verileri incelemek, denetlemek, anormallikleri tespit etmek ve haber metinlerini oluşturmak zorundadırlar ve bu iş ve işlemler ise çok uzun zamanda ve yorucu çalışmalar sonucunda gerçekleştirilebilmektedir. Robotik gazetecilik ile bu zorlu süreç saniyeler içinde daha az hata ile gerçekleştirilebilmektedir. Yani algoritmalar sayesinde

gazeteciler rutin iş yükünden kurtulabilmekte ve nitelikli (etkin) gazetecilik için daha fazla zamana sahip olabilmektedirler (Akyazı, 2018).

Robotik gazetecilik geleneksel medyaya kıyasla maliyetleri daha azdır ve robotik gazeteciliğe geçiş ile yeni iş alanları ortaya çıkmaktadır. Özellikle küresel medya işletmeleri başta olmak üzere büyük medya işletmelerinin maliyetlerini azaltmak için ve daha verimli iş yapabilmek için robotik gazeteciliğe geçme konusunda istekli oldukları tespit edilmektedir (Erdoğan Keysan, 2019).

Robotik gazetecilik bazı iş alanlarını ortadan kaldırılacağı gibi yeni iş alanları ortaya çıkarır. Çünkü gelişen otomasyon ile beraber nitelikli insan becerilerine ihtiyaç da artacaktır. Buna örnek olarak robotik gazetecilik ile kişiselleştirilmiş haber üretiminin artması verilebilir (Narin, 2017). Farklı özellikteki okuyucuların haber sitesinde gezindiği sırada ilgisine yönelik haberler sunabilme imkânına kişiselleştirilmiş haber denir (Genel, Sayar ve Sayar, 2018). İnternet alışverişi sırasında kişilerin ilgisine, ihtiyacına ve beklentisine uygun indirim haberlerinin çıkması kişiselleştirilmiş haber örneğidir (Vikipedi, 2021). Bu durum hem ülke ekonomisine katkı anlamında hem de haber kuruluşlarının okuyucu kitlesinin beklentisini karşılaması anlamında pozitif etkiler ortaya çıkarmaktadır (Dumansızoğlu, 2018).

Robotik gazeteciler, geleneksel gazeteciler için işsizlik tehdidi oluşturduğuna yönelik öngörüler bulunmaktadır (Oğuz, 2020). Çünkü düşük maliyetli ve kesintisiz çalışabilen yapay zekâ haber kuruluşları açısından daha makul bir tercihtir. Medya işletmeleri etkinlik ve karlılık kriterleri çerçevesinde insan gazeteci istihdam etmek yerine robot gazeteciyi istihdam etmeyi önceleme olasılığı daha yüksektir (Fırat, 2018).

Robotik gazetecilik haberlerde soyutlama yoksunluğu, nesnellik sorunu ve hatalı haber sorunlarına neden olabilir (Oğuz, 2020). Algoritmalar analiz yaparken sezgi, öngörü ve tahmine yer veremez bunun için soyutlama yoksunluğu sorunu ortaya çıkar. Algoritmalar çalıştığı haber kuruluşuna bağlı haber ortaya çıkardığı için ideolojik haber üretebilirler böylece nesnellik sorunu ortaya çıkar (Fırat, 2018). Bir takım teknik hatalardan dolayı eksik veya hatalı haber sorunu da ortaya çıkabilir. Bu gibi sorunların çözümü için yazılım şirketleri algoritmaları teknolojik gelişmeyle kusursuzlaştırmaya çalışmalıdırlar (Pirim, 2006).

Robotik ekonomi gazeteciliğin ortaya çıkardığı diğer sorunlar ise belirsiz hukuki yükümlülükler ve telif hakkı sorunudur (Fırat, 2018). Yapay zekâ haber üretimi sırasında telif olan kaynaklardan yararlanıyor olabilir. Bu da telif hakkı problemini ortaya çıkarır (Akyazı, 2018). Kişinin hakları dikkate alınmadığında ortaya çıkan hukuki yükümlülükler kimindir sorunu da hukuki düzenlemelerin yapılması ve varsa boşlukların takip edilerek giderilmesi gerekmektedir.

4) SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Birey ve toplumların bilgi edinme ve haber alma ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik faaliyetler sonucu ortaya çıkan medya sektörü teknolojinin gelişimi ile çağlar boyunca dönüşüm yaşamıştır. Bilgisayar ve internet kullanımının artması internet haberciliğinin ortaya çıkışını sağlamıştır. İnternet haberciliği maliyetleri aşağı çekmiş, sayfa kısıtlamalarını ortadan

kaldırılmış, anlık ve güncel haberciliğin önünü açmıştır. Ancak internet haberciliğinin çözemediği kaynak yetersizliği problemini, teknolojinin gelişimi ile ortaya çıkan yapay zekâ çözmüştür. Yapay zekâ insana özgü akıllı davranışların makine sistemlerine aktarılmasıdır. Yapay zekâ sanayiden tıp alanına, askeri savunma sistemlerinden bankacılığa, pazarlamadan gazeteciliğe kadar birçok farklı alanda kullanılmıştır. Bu çalışma yapay zekânın dönüştürdüğü gazetecilik üzerine bir çalışmadır. Medya kuruluşlarının internet haberciliğinde çıkmaza girdiği dönemde haber üretimi sürecine algoritmaların dâhil edilmesi ile gazeteciliğin yeni formu olan robotik gazetecilik başlamıştır. Robotik gazeteci; ekonomi, spor, hava durumu ve siyaset gibi konularda 5N1K, veriler, istatistikler ve geçmiş haber metinlerini kullanarak saniyeler içinde yeni haber üretir. Robotik gazeteciliğin türü olan robotik ekonomi gazeteciliği ekonomik veriler ve depolanan haber metinlerini kullanarak algoritmaların yeni haber üretmesidir. Robotik ekonomi gazeteciliği dünyada Yahoo, Los Angeles Times, Forbes gibi haber kuruluşları tarafından uygulanmaya başlamasına rağmen Türkiye’de robotik ekonomi gazeteciliği üzerine nitelikli bir örnek yoktur.

Çalışma genel olarak değerlendirildiğinde; önce teknolojinin gelişimi ile ortaya çıkan yapay zekânın gazetecilik mesleğinde kullanılmasına yönelik araştırma yapılmış, sonra ekonomi gazeteciliğinin mevcut durum analizi yapılarak robotik ekonomi gazeteciliğinin gelişimi ve uygulama örnekleri incelenmiştir. Çalışmanın son kısmında ise robotik ekonomi gazeteciliği uygulamalarının sosyo-ekonomik etkileri analiz edilmiştir. Sonuç olarak; robotik ekonomi gazeteciliği uygulaması ile yüksek hızda daha fazla ekonomik veri, haber yazısı ve ekonomik analiz raporlarının üretebileceği görülmüştür. Ayrıca ekonomi gazetecileri üzerindeki iş yükünün azalacağı için etkinliği artacağı öngörülmektedir. Etkinliğin artmasına bağlı olarak da verimlilik ve karlılık oranları da artacaktır. Ek olarak; robotik ekonomi gazeteciliğinde teknik bilgiye sahip nitelikli işgücüne olan ihtiyaç artacağı için yeni iş alanlarının ortaya çıkacağı, bu nedenle de istihdamı artırıcı etki göstereceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu olumlu gelişmelere karşın; teknik hatalar ile eksik ve yanlış haber sorunu oluşabileceği, hukuki boşluklardan kaynaklı belirsiz hukuki yükümlülükler ve telif hakkı sorunlarının meydana çıkabileceği, düşük maliyetli çalışma imkânı dolayısıyla geleneksel gazeteciler için işsizlik sorunu oluşturabileceği tespit edilmiştir.

EDİRNE

13 - 14 Kasım 2021

KAYNAKÇA

- Akyazı, A. (2018). Gazetecilikte dijitalleşme ve haber üretimine yansımaları: Robot gazeteciler. *Dijital medya ve gazetecilik* (Edt. Olcay UÇAK). s:15-30. Konya. Eğitim Yayınevi.
- Bulut, S. (2020). Dijital çağda medya: Makine öğrenmesi, algoritmik habercilik ve gazetecilikte işlevsiz insan sorunsalı. *Selçuk İletişim Dergisi*. 13(1), 294-313.
- Çelik, T. (2017). Changing journalism understanding: Data journalism. Current debates in public relation, *Cultural & Media Studies*. 9, 169-181.
- Erdoğan Keysan, P. (2019). *Yapay zekânın işgücü, istihdam ve gelir dağılımına etkileri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Fırat, F. (2018). *İnternet haberciliğinde yapay zekâ teknolojisi kullanımı: Robotik gazetecilik*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Genel, M. G.; Sayar T. E. ve Sayar B. (2018). Veri gazeteciliği gelişimine yönelik bir değerlendirme. *Icondata International Conference on Data Science and Applications*. 4-7 Ekim 2018. Yalova. Bildiri Kitabı. (2) 73-84.
- Graefe, A. (2016). Guide to Automated Journalism. Colombia Journalism School. Colombia. PerCoMed.
- İlgaz Büyükkada, A. C. (2019). *Gazetecilik türleri*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları. İstanbul.
- Narin, B. (2017). Uzman görüşleri bağlamında haber üretiminde otomatikleşme: Robot gazetecilik. *Galatasaray İletişim Dergisi*, 27, 79-108.
- Oğuz, C. (2020). Robot gazetecilik: Sezgi, duygu, yorum ve risk olmadan mümkün mü?. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları*, 49-58.
- Pirim, H. (2006). Yapay zekâ. *Journal of Yaşar University*, 1, 81-93.
- Automated Insights. (2019). Apple: Fiscal 1Q Earnings Snapshot. 08.02.2021 tarihinde <https://apnews.com/article/3e2a88b41ee33a28fa09e212b8742082> adresinden erişildi.
- Dumansızoğlu, N. (2018). Trilyonluk potansiyel. *Start Up Dergisi*. 08.02.2021 tarihinde <https://startup.capital.com.tr/arastirmalar/trilyonluk-potansiyel.html> adresinden erişildi.
- Güner, Ş. (2019). *Türkiye'nin veri ve yapay zekâ merkezi B3LAB, Enflasyon Tahmini*, 09.01.2021 tarihinde <https://turkeyai.com/turkiyenin-veri-ve-yapay-zeka-merkezi-b3lab/> adresinden erişildi.
- Narrative Science. (2015). Earnings for e-trade financial projected to rise, *Forbes Dergisi*. 07.01.2021 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/narrativescience/2015/07/21/earnings-for-etradefinancial-projected-to-rise/?sh=4274979768ba> adresinde erişildi.
- Vikipedi. (2021). *Pygmalion*. 11.01.2021 tarihinde [https://tr.wikipedia.org/wiki/Pygmalion_\(mitoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Pygmalion_(mitoloji)) adresinden erişildi.

GOVERNMENTALITY APPROACH TO GLOBAL BUSINESS PRACTICES OF SOCIAL RESPONSIBILITY

FATMA ARMAĞAN TEKE LLOYD ¹

¹ Abdullah Gül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

ORCID ID: 0000-0001-5439-439X

ABSTRACT

In the recent years, we have seen an effort on the part of corporations to incorporate responsibility schemas in their business operations – a practice come to be known as Corporate Social Responsibility (CSR). This concern has been cited in the Political Science literature mainly as an example of the erosion of the political authority over businesses and the rise of private authority as regulators of their own behaviors. In this debate, literature and policy makers have polarized on two different camps: while some has defended a public regulation over businesses due to a lack of trust, others subscribe to the CSR as a best remedy for the market failures. In this paper, I rather took a different approach namely the ‘Governmentality’(Foucauldian) approach, in and through which the CSR should be seen as a de-politicization movement in which the meanings over ethics and plurality has been eliminated and complex politics about the meanings of business ethics is reduced to technical problems about auditing and measurement. These practices have also become accepted widely by governments and international institutions. What we see here is not the transfer of authority from public and private but rather an attempt to fix the meaning of ethics to counting the number of good deeds by the companies rather than ensuring labour standards or other political goals set out by opposing political forces. In order to carry out these arguments, the presentation will focus one of the most important initiatives of business ethics, the Global Compact, adopted by the United Nations.

Key Words : Corporate Social Responsibility; politics of ethics; governmentality; international institutions; the Global Compact

INTRODUCTION

The emergence of the doctrine of Corporate Social Responsibility (CSR) and the commitment of a wide range of organizations (international organizations, academics, non-governmental organizations and multi-national corporations) to the notion of business as an ethical or socially-conscious enterprise reflects a growing desire to reconcile the profit-driven motivations of business with some moral or ethical content. CSR has developed as a response to the growing demands of social movements in 1960s and citizens' increasing expectations that businesses have to be responsible to its stakeholders (consumers, women, community, etc.) rather than simply to their shareholders. During this period, several corporate scandals also captured the attention of the media, and increased the pressures on companies to be accountable to the society. In addition to the social groups, public authorities also called the global businesses to invigorate the economy and stimulate economic growth. Ronald Reagan for example did issue calls for volunteerism and he was more interested in the private sector rather than the federal government helping with community initiatives. The social transformation of business gained fuller force in the 1970s as companies, whether due to enlightened self-interest or in response to regulatory requirements or activists' protests, entered an era that might be called "managing corporate social responsibility," as they began to formalize and institutionalize their responses to social and public issues.

Global corporations are now expected to be ethical and in turn expect certain ethical standards of themselves. (Barry, 1995) Many now go to great lengths to make their ethical commitments public and open to a limited degree of scrutiny by adopting auditing, measurement and accountability principles. In this regard, Andrew Barry asks: "What are we to make of the extra-ordinary growth of ethical concern on the part of business?" (Barry, 1995) In response to this question, some critical voices in academia and the non-governmental sector have argued that the business community cannot function as a socially conscious entity given that ethical behaviour is fundamentally incompatible with bottom-line profit-driven business practices. Rather than regarding this as a progressive merger of ethics and business, they understand CSR as a form of co-option and image cleansing activity, which is intended to ethically re-invent or re-brand companies. At a more extreme point on the spectrum, Susanne Soederberg has denounced the notion of business ethics arguing that it simply obscures the harsh reality of capitalism, and as such, "CSR strategies represent attempts to normalize, neutralize, and thus legitimize, the increasing power of TNCs over both the nature and labour in the South" (Soederberg, 87). In short, these critics are looking for ways to dismiss the potential of CSR and to detract from serious efforts by corporations,

international institutions, states, and „global civil society“ (local and international NGOs) to increase the ethicality of business practices worldwide.

While this debate about whether the corporations are seriously trying to be responsible or whether CSR is a new “corporate” strategy designed to find ways to dominate the Global South is a big question mark in the policy and academic circles alike, there is also a different debate taking place between the proponents and opponents of regulating corporate behaviour through public authority. In that debate, the growth of civil regulation has been characterized by a shift in the global regulation of business from state-centric forms toward new multilateral, non-territorial modes of regulation, with the participation of private and non-governmental actors (Vogel, 2008). The opponents of private regulation posits that the practices and rules applied to business within the GC might function as a substitute for more effective regulation carried out by the state, thereby allowing business an escape route from more effective regulation. This concern is well-addressed by Lipschutz with his notion of “individualisation” of social responsibility

– a strategy developed by the private authorities to offer market-based solutions for grappling with public concerns, thereby rendering the public duty of the state – i.e. to prevent the encroachment of the public realm by private interests – obsolete (Lipschutz 2005, 173-95). There is no dispute that there is a plenty of empirical support for that claim. In short, the opponents of the CSR address the political insolvencies of yielding the regulatory power to the MNCs themselves. The problem, they posit, is that MNCs needs strong public awe to be held accountable themselves, and that sharing the public authority with MNCs could only legitimize market-based regulations in which profit-making is regarded more highly than being accountable to the public concerns including the protection of labour and environment world-wide.

On the other side of the spectrum, proponents of this voluntary regulation counter-posed that the public/private regulations can offset the power of business through effective control. For the pro-active supporters of the joint effort in that type of authority building, states are becoming increasingly ineffective in dealing with the dual pressures of neo-liberal economy and democratic politics, thereby opening a governance gap. In other words, state’s discretion to effectively balance its economic goals and to be accountable to the political demands of higher labour, and environmental standards has been diminishing. The proposed solution is to shift some of this regulatory burden to the market actors themselves by inviting them to take both moral and economic responsibility for their activities. They further argued that there is a notable governance gap in this area such

that many developing countries were forced to de-regulate their markets in order to compete more effectively against other states to attract foreign capital. In that sense, civil regulation can fill in the gap by securing the basic rights of labours and adopting protective measures in relation to environment. It is also possible to cite several empirical examples in support of that position.

In this work, I suggest that we should treat contemporary attempts to improve the ethicality of business practices seriously, and that there is a value in analyzing CSR in terms of some of the conceptual tools associated with the analysis of governmentality (Barry 2003, 195). As an example of CSR, this paper employs an analysis of the Global Compact, which is designed by the United Nations (the UN) to provide a civil regulation to facilitate the governance of MNCs with the participation of civil society organizations,

global corporations and international organizations. The Global Compact provides companies with voluntary codes of conduct, and expect state actors and non- governmental organization to assume various role in that process.

In this work, within the context of the Global Compact, I will take both of these aforementioned discourses seriously without subscribing to any position in already polarized debates. I would rather problematize via a “governmentality perspective” what has been obscured in those debates. Governmentality is popularized by Foucault, but its meaning and usages have departed from its initial conceptualization in International Relations and International Political Economy disciplines. Tore Fougner identifies two prominent usages of the concept:

First, it is used with reference to „a form of [political] power whose logic is not the defense of territory or the aggrandisement of the sovereign but the optimisation of the health and welfare of the population”.² While Foucault identified elements of such „biopower” in the doctrine of *raison d'état*, its mature form coincided with the emergence of liberalism in the eighteenth century. Second, in continuity with Foucault’s earlier conception of „power/knowledge”, governmentality is used more generally with reference to „how governing always involves particular representations, knowledges, and expertise regarding that which is to be governed” – irrespective of who or what is being subjected to government.

In the light of these two conceptions of governmentality, more specifically, I would suggest that the first debate, the one on the possibility of “ethical corporations” is happening in a particular liberal narrative of ethics. In other words, I would investigate what kind of knowledge of ethics with what implications of power has been employed within the GC. In that sense, governmentality perspective directs us to ask a set of questions that are not addressed by either camps of the first debate: Which knowledge of ethics exists within the GC and what kind of ruptures does it involve in comparison to different understanding of ethics? How do corporations become ethical, and demonstrate

that they are acting ethically (Barry 2004, 196). And what methods do they use to become ethical?

In relation to the second debate, the one on whether civil regulation is distracting attentions from having a more enforcement-based regulation based on state's discretionary power or whether it is instituted to fill in the governance gap, I would argue that in this debate, we should be careful while making arguments about the shift of authority from public to private organizations, including the NGOs how the lines of inclusion and exclusion in relation to non-governmental participants are still being drawn by a highly selective process. Here, I will employ the conception of governmentality in relation to bio-politics while shifting the examination of the effects of bio-politics from „individual conduct“ to a more institutional context. Michael Dillon elaborated that aspect of governmentality by making the crucial connection between the bio-politics and global governance: “that which international relations takes as its object domain of knowledge ... can be reinterpreted as exhibiting many of the features of the operation of governmentality” – in that: political power is exercised globally today through a profusion of shifting alliances between many diverse authorities in knowledgeably derived projects and enterprises designed to effect self-government in manifold aspects of the political, economic, and social behaviour of populations as well as of individual conduct” (Fouger, 2008).

Second this notion of governmentality directs our attention to the variable practices of non-state actors, including experts, non-governmental organizations, academics, business and IOs in the conduct of business ethics. As Neumann and Jacob argue, in the governmentality perspective, the role of non-state actors in assisting business in the ethicalization process is not an instance of transfer of power from the state

to non-state actors, but rather an expression of a changing logic or rationality of government by which civil society is redefined from a passive object of government to be acted upon, into an entity that is both an object and a subject of government (Neumann and Jacob, 652). An important implication of this premise is that the locus of responsibility with respect to the exercise of governance is no longer considered static, but continually evolving as a corollary to the existing practices and rationalities. Thus, rather than viewing the activities of NGOs, Labour Organizations, and business actors as an expression of something else (“global civil society”, “global social movements” or “plurality/greater inclusion”) within the GC context, such an approach implies the need to focus upon the practices through which objects, actors and issues are rendered visible. We can think of contracts, targets, monitoring, measurement and evaluation as such practices

within the GC, which accords various actors (academics, NGOs, governments, Labour Organization, etc.) a certain autonomy of decisional power and responsibility for their actions (Rose 1996, 57).

In the empirical case at hand, a key strength of the second aspect of the governmentality perspective concerns how the manifold actors are invited to govern themselves according to a pre-given model, and how the lines of exclusion and inclusion is drawn by considering the compliance of non-governmental organizations to this model . Only those NGOs and labour organizations which had adopted an incrementalist, as opposed to a more radical agenda, are allowed to participate in the creation and maintenance of the this multi-stakeholder (public-private) regime in the GC, thereby imparting their “moral authority” to this voluntary arrangement (Hall & Biersteker, 2002). Governmentality perspective suggests that the pluralisation of actors within the rubric of „global civil society“, and their role vis-à-vis the adoption of socially responsible practices on the part of the business community should be understood as an expression of a new way of thinking – a thinking which we can more fully uncover by raising the following questions: How do a set of different actors come to assume responsibility in/for the ethicalization of business? How do they become visible within CSR on a global scale? Which shifts within the ethical should we recognize as a source of the proliferation of actors in CSR? And through which methods do these actors monitor and scrutinize business conduct at a distance? Here, the point is to make clear that we should be careful while making arguments about the shift of authority from public to private organizations, including the NGOs, while, at the same time, highlighting the continuing effects of politics of inclusion and/or exclusion.

THE GLOBAL COMPACT AND THE QUESTION OF ETHICS:

In a speech delivered at the World Economic Forum in Davos, Switzerland in 1999, Kofi Annan invited business leaders to re-adopt social safety nets and principles that would “limit economic volatility and compensate the victims of market failures”(UN Press Release: 1999). In his mind, this was an idea „whose time had come“:

Our challenge today is to devise a compact on the global scale, to underpin the new global economy. If we succeed in that, we would lay the foundation for an age of global prosperity, comparable to that enjoyed by the industrialized countries in the decades after the Second World War. Specifically, I call on you -- individually through your firms, and collectively through your business associations -- to embrace, support and enact a set of core values in the areas of human rights, labour standards, and environmental practices (ibid).

The compact originally proposed in Annan's speech found official policy expression in 2000, when the United Nations (UN) officially launched the Global Compact (GC). The business community, along with a range of public and private sector organizations, have enthusiastically welcomed this invitation/challenge, and have demonstrated their faith in the GC by adding their names to a series of related UN documents. Today, the GC has become the largest and most comprehensive global corporate citizenship initiative in the world with 5,000 signatories – 4,000 from business and 1,000 from civil society and other non-business groups. According to the UN, this high level of participation from all different sectors reflects the success of the GC in reaching a global scope and being an all inclusive initiative. Governments (who define the basis on which the initiative is based), companies (whose actions the GC seeks to influence), labour (in whose hands the concrete process of global production takes place), civil society organizations (representing the wider community of stakeholders), and the United Nations (the world's only truly global political forum as a convener and facilitator) are all fundamentally implicated in, and required for, the furtherance of the ethicalization process (The GC website: a). As aforementioned, the aim behind the governmentality approach is to foreground actual practices within the GC rather than imagining this as a progressivist merger of business and ethics. Thinking along these lines, then, we should ask what kinds of knowledge demonstrate that a corporation – along with other stakeholder actors – is ethical or unethical; as well, what methods are used to achieve ethicality? What these questions suggest is that the contemporary concern on the part of both business and the UN with ethics has little to do with moral philosophy and a lot to do with the visibility and measurability of ethical concern (Osborne quoted in Barry, 1996). The ethics as an "externally visible and measurable matter" within the GC is a central feature of the GC logo policy, and as well the company's brand names. It is useful to draw upon the GC logo policy to clarify this point.

Within the context of the GC, companies are asked to share the concrete steps they have taken to incorporate the ten principles into their corporate domains, as well as the lessons they have learned in the process, through the medium of the GC website (Ruggie 2001: 371-78). The aim of this communication, however, is more narrowly focused upon the detection of companies that score the highest number of entries, which is considered to be a measurement of the level of a companies' commitment, and the quality of the auditing practices (ibid). The number of entries in turn is set as a criterion according to which the GC makes its decision regarding whether to reward a company with permission to use the GC logo – a logo which should reflect positively upon the reputation of the company,

and also build the necessary trust to attract new business as the UN report proposed (UN publication 2007: 81-89) . What this surely means is that if companies want to qualify for the GC logo, and as such, to “blue-wash” their brands, they must make their ethical conduct visible, and as many as possible in numerical terms. Underlying this logo policy is the assumption that measurement is essential to ethical conduct, and that wide-ranging areas of corporate behaviour can be quantified through a counting process; as Maccgilvray and Zadek put it: “If you want to count it, count it”. Corporate ethics is above all about „visibility”(quoted in Blowfield: 178).

Thus, having more interest in rendering their ethical concern visible, rather than engaging in a controversial debate on ethical questions, companies do not recognize any value in hiring the kinds of persons (such as judges, scientists, priests, and honest and disinterested citizens) who have been conventionally thought to embody ethics in their own persons (Barry, 202). Rather, in accordance with their interest, they adopt two new interrelated strategies that are timely inscribed in the Global Compact initiative. One is to engage in setting internal auditing practices inasmuch as ethics is not simply a matter of external image. As Andrew Barry argues, “An explicit concern with ethics of brands as well as with visibility in the business is coincident with the growth of audit” (Barry, 203). The companies are now expected, and expect themselves to incorporate well-established auditing standards for monitoring their internal affairs, and to „externally” publicize the ethical conduct to the general public, non-state actors, and NGOs through the medium of the GC website. One of the companies that the GC press release declared to be successful in tying those two trends (external concern and internal auditing) in its ethical conduct is a well-known retailer brand, MAS:

As a manufacturer for major retailers MAS is sensitive to its clients’ need for ethical and transparent sourcing in order to protect their brand reputations. MAS management was also encouraged to monitor the working conditions on supply chains; training the personnel; and adopting auditing measures in order to turn its “sweatshop-free” reputation into a competitive advantage that differentiates it from other apparel manufacturers. In this context, this case study also illustrates the importance of third-party monitoring and evaluation and internal and external communication about the results (The UN publication 2007: 91).

In this case, what we have to recognize is that ethical conduct is reckoned to be internal to the company, but this depends on the possibility of making this ethical concern observable (Barry, 203). The motivating force behind adopting auditing and monitoring activities on the part of the company and their staffs is not their concern to measure up their conduct to the standards of moral philosophy, but rather is the recognition that the auditing

process could transplant those internal concerns – which would otherwise remain disavowed and invisible – to public fora. Thus, auditing, and monitoring practices are the pre-conditions of contemplating „ethics as a visible matter“ insofar as transparency provided by those practices has the effect of confirming that ethical and acceptable

behaviour is achieved by the measurable, itemized framework, and as such, can alleviate suspicion regarding the sincerity of a company in claiming ethical obligations to various stakeholders. What this shows is that corporate ethics is above all about observability.

Yet another strategy business has adopted in conjunction with the first is to create explicit connections with the „new“ sources of ethical authority such as NGOs, Labour Unions, academics, and consultants. The GC website is designed as a „learning forum“ in order to facilitate the communication and coordination among those widely scattered participants. One of the GC’s key architects, John Ruggie, emphasized this pivotal supporting role of the GC and described its objective to function as a „learning network“ through which “consensus-based definitions of what constitutes good ethical practices could be reached” (Ruggie 2001: 373). The definitions arrived at, “together with illustrative case studies are then publicized in an online-bank, which will become a standard reference source on corporate social responsibility. The hope and expectation is that good practices drive out bad ones through the power of dialogue.” (Ruggie, 373)

This learning “network” opens up the possibility of bringing together (otherwise) rival interests to devise the best possible ethical principles through discussion and dialogue. In this way, the GC truly sparked a process of not only harnessing different individuals into status groups (workers, shareholders, CEOs, etc.), but also negating various hostilities among these groups under the guise of multi-stakeholder partnerships (Blowfield: 171) – that is to bring different stakeholders to the table in order to reach a compromise regarding the terms of obligations/rights of companies and to determine the subsequent „good practices“. In doing so, this „learning network“ allows the UN, as well the companies involved, to present opposing ideas as coherent and complementary.

Moreover, inasmuch as the GC espouse a stakeholder politics based on problem-solving, dialogue, and inclusion, it also allows companies to claim to engage in complex issues such as human rights, environmental management, social justice, animal rights, governance and cultural diversity without any real discussion, or recognition of the possibility that aspects of such issues might be ideationally contradictory.

It might be reasonable here to ask what kind of „eventalization“ is recognizable in the stake-holder practice within the GC. Prior to this particular form of eventalization, rival

groups were imagined to belong to incompatible ideological terrains, and their claims were justified as rights and obligations with a reference to philosophy's substantial moral claims. Questions regarding economic class, for example, revolved around ethical questions such as the nature of justice, struggle, honesty, equality and so on. However, under the stakeholder practices within the GC, moral questions are detached from the terrain of moral philosophy, and reimagined as a routinized „consensus“ problem. The GC discourse regards variations in the situation of actors (stakeholders) as factors of difference – themselves determined by their performance on the bargaining table – rather than as anything structurally interrelated and determined, or even ethically relevant. Once again, the notions of demonstration, consensus, and visibility come to constitute a part of „the form of knowledge“ upon which corporate ethics and, more precisely the GC rested. Corporate ethics is above all about „consensus building“.

FROM GOVERNANCE THROUGH SOCIAL TO GOVERNANCE THROUGH ‘ETHICAL RESPONSIBILITY’

Regimes that govern the social and environmental impact of global firms and markets without state enforcement are another issue area wherein intergovernmental institutions, civil society organizations and private actors closely interact. The growth of civil regulation has been characterized by a shift in the global regulation of business from state-centric forms toward new multilateral, non-territorial modes of regulation, with the participation of private and non-governmental actors. The new voluntary regimes, such as codes of conduct, soft laws, social clauses, etc. are introduced in order to delimit the power of TNCs to exploit the favourable conditions that arise out of global restructuring in the production sector. There was a notable governance gap in this area such that many developing countries were forced to de-regulate their markets in order to compete more effectively against other states to attract foreign capital, and the ILO proved to be ineffective in filling this gap. Many civil society organizations and intergovernmental organizations (the UN and WTO), trade unions, global business associations such as the Global Chamber of Commerce and global peak labour groups such as ICFTU and World Confederation of Labour were on the forefront in the formation of voluntary business regulation schemas (O'Brien 2000; William 2005; Lipschutz & Fogel, 2002, Bernstein). Global labour institutions lobbied both national government and the WTO to press for the

incorporation for labour standards into the trade regime. This implies that these voluntary regimes are not by-products of the increasing private authority of TNCs. NGOs and

labour organizations which had adopted an incrementalist, as opposed to a more radical agenda, have participated in the creation and maintenance of the this multi-stakeholder (public-private) regime, thereby imparting their “moral authority” to this voluntary arrangement (Hall & Biersteker, 2002).

However, the promises of inclusion in the GC should be approached with caution. Here, the loading of responsibility to certain actors imply a self-governance of the non-governmental organizations according to a pre-given model. This is a very specific discourse that accords responsibility especially to those who have been marginalized to conduct the global affairs with more „democratic” agendas. This discourse based on the bio-politics of governance has been actively promoted by some elite organization since late 1970’s. The involvement of “global” institutions in the creation of “global governance” narrative dates back to the Trilateral Commission’s famous 1977 Report, in which the international ruling elite expressed its fear of „ungovernability” and „democratic overload”. This report foregrounds themes of civil society, political representation, transparency and accountability, deeming „governance” as a progressive and inclusionary agenda, in which the „governed” were heretofore enabled to participate in managing their common affairs (Walters 2004).

This report was followed up with another publication by the Commission on Global Governance (CGG), another elite-manufactured organization. Gone were the days of the great debates within international relations that had obscured the monumental power of civil society, as well as the concerns of many marginalized groups who had remained trapped in the shadow of the high-politics of the Cold War era. The Commission was now charged with elucidating some of the more pressing „cosmopolitan questions” in its 1995 *Our Global Neighbourhood* Report: “A multifaceted strategy is required...It will foster global citizenship and work to include poor, marginalized and alienated segments of national and international society” (Soderberg 2006). Later efforts to sustain this positive trend, with the active campaigns and vigorous support of International Chamber of Commerce, WB, and CGG, were centred upon the UN as the most important institutional feature of global governance and its major bulwark. In the words of the CCG, „It is our firm conclusion that the UN must continue to play a central role in global governance” (Soederberg 2006).

Thinking in terms of „governmentality” enables us to de-naturalize the „political” institutions which otherwise are seen as taken-for-granted actors within the political sphere. The new practices introduced under the GC such as labour security, anti- corruption, public

accountability, and environmental measures suggest that the social, ethical and political expectations have evolved entirely from the coordinates of previous public actors (e.g. states) towards the private intersectional spaces involving NGOs, consultant, academics, and TNCs. Now, governments, academics, firms, and NGOs all have the task of demonstrating the existence of ethical and socially responsible action outside of the territorial boundaries of the nation state (Barry: 198) . Ethical principles are expected to be realized by government, by NGOs, and by business *together*. Every individual actor is asked to assume responsibility as a part of their moral duty in the conduct of ethical business. In order to interrogate this curious growth of concern with respect to governing through „responsibility“ and the „ethical“, the governmentality

approach directs us to ask a series of questions: How do a set of different actors (including business) come to assume responsibility as a part of their moral duty in the ethicization of business? Which shifts and ruptures within the ethical should we recognize as a source of the proliferation of „responsible“ actors in the GC and, in this respect, to what should one compare governance through the „ethical“? In response to this latter question, one possibility might be to contrast this with the governance of, and through the „social“.

According to Nikolas Rose, strategies of pluralisation and autonomization, which characterize many contemporary programs for reconfiguring social technologies from various parts of the political spectrum, are linked to a mutation in the notion of the „social“: “that invention of the late nineteenth century that both sociology and welfare government constituted as their object and target” (Rose 1996, 56) In the course of this mutation, “the relation between the responsible individual and their self-governing community comes to substitute for that between social citizen and their common community” (Rose, 56). Moreover, this substitution is also accompanied by “a detachment of the centre from the various regulatory technologies that, over the twentieth century, it sought to assemble into a single functioning network, and the adoption instead of a form of government through shaping the powers and wills of autonomous entities: enterprises, organizations, professional, individuals” (Rose, 56). Thinking in terms of this mutation in the social we could formulate a response to the question of how such a different set of actors (including business) have come to assume responsibility as a part of their moral duty in the ethicization of business.

It would be tempting to argue that the UN has positioned itself at the cutting edge of the wider movement towards a form of government based on governance through the will of autonomous individuals, or entities. In the course of this movement, the GC comes

to substitute the previous regulatory framework of the UN – The Code of Conduct on Transnational Corporations (UNCTC) – which aims to regulate and discipline business activities throughout various parts of the world (Soederberg, 63). A characteristic form of relationship that has developed through the GC is what Donzelot has referred to as the procedures of contractual implications (quoted in Rose 1996, 47-9). This involves offering individuals and collectivises active involvement in action to resolve the kind of issues hitherto held to be the responsibility of authorized governmental agencies. However, the price of this involvement is that they must assume active responsibility for these activities, both for carrying them out and, of course, for their outcomes, and in so doing they are required to conduct themselves in accordance with the appropriate (or approved) model of action (Rose, 47-9).

Espousing the Global Compact as a form of contractual procedure, the UN is thus careful to point out that, “the Global Compact is not a regulatory instrument – it does not police, enforce or measure” the behaviour or actions of companies (The GC website). On the contrary, it is based on the belief that businesses will act in accordance with their own “enlightened self-interest” which will propel them to voluntarily join the GC in a desire to forge stronger ethical, social and environmental pillars which will in turn help to sustain a healthy and secure global economy (UN press Release 1999). At the same time as it accords autonomy of decisional power to companies and business people in this way, however, the GC also asks them to conduct themselves in accordance with the

appropriate model of action – one that involves creating explicit connections with the sources of „new“ ethical authorities (NGOs, consultants, etc), as well as opening their business conducts to a limited degree of scrutiny through allowing those authorities to monitor, and audit their practices.

In this sense, the notion of ethical business doesn’t accord the task of ethicalization only to business people, and companies inasmuch as NGOs, various actors, and other set of organizations apart from the business community are asked to assume responsibility in this process. We have demonstrated that, as a part of the broader movement towards a form of government based on governance through the will of autonomous individuals or entities, the GC has accorded business an active role in resolving the sorts of issues hitherto held to be beyond their purview of responsibility (though very much within their domain of action). However, one question still remains unanswered: namely, how do civil society groups, governments, and Labour Unions within the GC come to assume such an active role in making business more ethical, given that they are responsible for neither

the degradation of environment, nor the inhumane working conditions that are visited upon labourers within the labour processes? This kind of involvement is also linked to another aspect of the mutation in the social, and; as well the technology of agency invoked within the governance through „ethical responsibility“.

As Rose pointed out, „governing through social“ is one of the core features of welfarism. This mode of government is constituted by a political rationality embodying certain principles such as a commitment to full employment as part of a pursuit of general welfare of the „social citizens“ (Rose 1996: p56). However, the mutation in this mode of government has resulted in reconfiguration of this „social citizen and common society“ as

a „responsible individual and self governing community“. As a result, Rose argues, “self-managing non-governmental organizations have proliferated, taking on regulatory functions previously assembled within the political apparatus of welfarist state, such as the educative functions as in the rise of organizations responsible for the provision training the school leavers, or the social reproduction functions as in the rise of organizations helping unemployed to securely accommodate.” (ibid: 56) Dean’s concept of technologies of agency is a point in case to understand how civil society is defined as a sphere that is brought into the task of governing. These technologies, Dean argues,

„engage us as active and free citizens, as informed and responsible consumers, as members of self managing communities and organizations, as actors in democratizing social movements, and as agents capable of taking control of our own risk.” (quoted in Neumann and Jacobsen: 657)

The active involvement of various NGOs, academics and Labour Unions in the GC as such should be regarded as a microcosmic reflection of this broader mutation in the „social“ insofar as the spokesmen of the UN incessantly emphasize that “business ethics is a part of risk-management strategy not only for business, but also for labourers, environmentalists, and Third World people.... In this sense, managing the global risk is an ethical duty of every responsible actor.” (UN Press Release 1999) In this way, ethicalization is implicated upon not only business practices, but also NGOs, Labour Unions, environmentalists, etc. Ensuring business is acting in an ethical way in its practices is imagined as to be a part of the ethical duty of every responsible civil society organizations. Moreover, they are also asked to make such kind of ethical commitments visible on the public fora through voluntarily engaging in monitoring and auditing

practices with respect to business activities. As such, they are no more a part of rather more „common society“ composed of „social“ citizens“, but are constituted as a self-governing

community involving agents responsible from managing their own affairs, and risks. Thus, this case is an another illustrative point with respect to how the mutation in the “social” paves the way for the proliferation of actors in a visible way on the global spectrum.

In the GC, however, the NGOs and social movements are recognized as political subjects insofar as they might become responsible partners within the proliferating networks of governance (Walters 2004). These groups are identified from the view-point of their potential inclusion within this system of self-regulation. When asked about the ICC’s position on civil society’s participation, the General Secretary, Cattau, replied that:

The danger is that too many players will be brought in, and we have seen hints that might happen in some of the rhetoric coming out of the UN. If labour unions and so-called civil society non-governmental organizations are seen full partners in the GC, its nature will certainly be different from the concept that a group of CEOs – all of them ICC members – welcomed wholeheartedly when they pledged their support in July 1999 (quoted in Soderberg 2006, 91).

Indeed, the ICC has lobbied the Compact to help discourage attacks on growing corporate abuse of power around the world by more radical NGOs. For example, NGOs that have drawn attention to the ICC’s long history of forcefully lobbying to weaken international environmental treaties such as the Kyoto Protocol, the Convention on Bio- diversity, and the Basel Convention against trade in toxic waste, have been consistently sidelined and excluded from any active participation in the GC (Soderberg, 91). What the Compact does, although inadvertently, is to accept certain demands from below – such as the need to enforce Human Rights, labour and environmental protection – while

also encouraging more radical NGOs to restrict their dissidence to the electronic terrain of „learning network“. The Compact’s architects thus de-politicize the struggle surrounding the various activities of TNCs by attempting to delimit the site of struggle to a „cyberspace“ rather than a face-to-face confrontation.

CONCLUDING REMARKS

This work has pursued a genealogical approach and, seeks to discuss the ruptures and mutation in the way of thinking, acting and imagining which eventually pave the way for an initiative like the GC. Although I sought to discuss some of practices and technologies through which those changing and mutating forms of rationalities and ways of imagining are translated in practical governments, this work by no means manages to fully elaborate on

these technologies and practices. This might be a way to further develop the analysis I initiated here in this work. Moreover, another way to enrich my analysis would be to link them up with the more broader political tendencies of our age such as the rise of anti-political tendencies as epitomized in the language of inclusion, dialogue and so forth. Thus, since this work seeks to illuminate on the mutation in the „ethical“ and „social“, and how it happened by following two different lines of inquiry, it has sidelined many possible points of Foucauldian analysis that can be relevant for the discussion of the GC, such as power-knowledge analysis. This might be a task to be pursued in another work.

REFERENCES

- Alice B. and Hoffmann, M. *Contending Perspectives on Global Governance: Coherence Contestation and World Order*. New York: Routledge, 2005.
- Barry, A. „Ethical Capitalism“, in Wendy Larner & William Walter ed. *Global Governmentality: Governing the International Spaces*. New York: Routledge, 2004, 195-211.
- Biersteker, T. and Bruce Hall. *The Emergence of Private Authority in Global Governance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Blowfield. M. Corporate Social Responsibility-The Failing Discipline and why It matters for International Relations, *International Relations*, 19:173, 2005.
- Dillon, M, Sovereignty and Governmentality: From the Problematics of the “New World Order” to the Ethical Problematics of the World Order, *Alternatives*, 20: 3, 340-1, 1995.
- Foucault, M. Questions of Method in Miller, P. et al (eds) *The Foucault Effect* Chicago UP, 1991
- Fougner, T. Neo-Liberal Governance of States: The Role of Competitiveness Indexing and Country Benchmarking, *Millennium*, 37:303, 2008.
- Fraser, N .From Discipline to Flexibilization: Rereading Foucault in the shadow of Globalization, *Constellations*, 10:2, 2003.
- Gill, S. 1995. Globalization, market civilization and disciplinary neo-liberalism, *Millennium: Journal of International Studies*, 24: 299-423, 1995.
- Lemke, T. *An indigestible meal?* Foucault, governmentality and state theory *Distinktion* 5, 43-64. 2002.
- Lipschutz, R. and Cathleen Fogel. Regulation for the Rest of Us? Global Civil Society& the Privatization of Transnational Regulation, in: Thomas J. Biersteker and Rodney Bruce Hall (eds.), *The Emergence of Private Authority: Forms of Private Authority and Their Implications for Global Governance*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Overbeek, H. "Global Governance, class, hegemony: A Historical Materialist Perspective," in Alice Ba, and Hoffmann ed. *Contending Perspectives on Global Governance: Coherence, Contestation and World Order*. New York: Routledge, 2005.

Ronnie Lipschutz. *Morals, Markets and Members: Privatizing Human Rights in the name of Public Good* in Lipschutz R, and Rowe J. eds. *Globalization, Governmentality and Global Politics: Regulation for the Rest of Us?* London: Routledge, 173-95, 2005.

Rose, N. Governing 'advanced' liberal democracies, in A. Barry, T. Osborne and N. Rose, eds., *Foucault and Political Reason*. London, UCL Press, pp 37-64, 1996.

Rose, N. and Peter Miller. *Political Power beyond the State: The Problematics of Government*, *The British Journal of Sociology*, Vol. 43, No. 2, 1996.

Ruggie, J. *global_governance.net: The Global Compact as Learning Network*, *Global Governance*, 7:4, 2001.

Rosenau, J. "Governance, Order and Change in World Politics" in J. Rosenau and E. Chimpzel (eds) *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press: 1-29.

Sending, O.J and Iver Neumann. *Governance to Governmentality: Analyzing NGOs, States, and Power*, *International Studies Quarterly*, 50:3. 2006.

Soederberg, S. *Global Governance in Question*. London: Pluto Press, 2006.

The UN Global Compact Webpage, <http://www.unglobalcompact.org/>. retrieved on <http://www.unglobalcompact.org/ParticipantsAndStakeholders/index.html>

The UN Press release 1999.

<http://www.un.org/News/Press/docs/1999/19990201.sgsm6881.html>

The UN publication 2007: *Embedding Human Rights in business Practice II*" http://www.unglobalcompact.org/docs/news_events/8.1/EHRBPII_Final.pdf

Vogel, D. *Private Global Business Regulation*, *Annual Review Political Science*, 11, 261-82, 2008.

Walters, W. *Some Critical Notes on Governance*, *Studies in Political Economy: A Socialist Review*, 7, 2004.

Zadek, S. *The logic of collaborative governance: corporate responsibility, accountability and the social contract*, Working Paper No. 17, Centre for Government and Business, Kennedy School, Harvard University, Cambridge, MA, 2006.

DIFFERENT APPROACHES TO LABOUR INTERNATIONALISM: A REVIEW OF MARXISM, INSTITUTIONALISM AND NEW SOCIAL MOVEMENTS

FATMA ARMAĞAN TEKE LLOYD ¹

¹ Abdullah Gül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ORCID ID: **0000-0001-5439-439X**

ÖZET/ABSTRACT

This presentation examines the emerging meanings of the ‘international labour movement’ within the scholarly traditions of the Political Science field. In the last two decades, we are witnessing a revival of the international collaboration at a global scale on the part of the labour movements which are otherwise located domestically in their respective nation states. In labour movements in different countries, international trade unions like International Confederation of Free Trade Unions and Global Union Federations have assumed significant roles in terms of contributing to the bargaining power and moral support to workers. In other areas, we witness global protests of consumers to boycott companies which are abusing workers elsewhere. This presentation tackles the meaning of labour ‘internationalism’ as they are discussed by three dominant approaches in political science. The first, Marxist tradition mostly based on the enduring legacies of the 20th century ‘Internationals’ and, by the same token, the Marxist political economy, treats international labour movement as an extension of market/globalization rhetoric and the embodiment of the imperial project of capitalist institutions, including the Western-based labour unions. The second, new international institutionalism, mostly based on the academic tradition of international relations and international political economy, treats international labour movement as a by-product of the dissolution of the Keynesian compromise at the key Western nation-states, and neo-liberal globalization which make it inevitable to up-scale the labour practices (bargaining, negotiations, policy making) to the bureaucratic institutions on the international plane (ITUC and GUFs). The third, a more recent approach drawing on insights from “new internationalism” literature, sees the international labour movement as closely connected to the rise of global civil society, identity-oriented subaltern groups, and social movements. The paper then draws on these concepts to develop a theoretical approach that appreciates a more relational framework as opposed to strictly advocated or defied conceptualizations, and practices of international labour movement.

Key Words : Internationalism; labour movement; institutionalism; Marxism; new social movements

INTRODUCTION

There has been a growing emphasis within the social sciences in years on the role of international labour movements within the global political economy and wider civil society (Brookes and McCallum 2017). Although much of the work produced has been valuable in terms of elucidating the concept of labour internationalism, theoretical and disciplinary confusion has also muddled the waters, obscuring the meaning and significance of the term. This paper briefly sketches out the available approaches to the ‘international labour movement’. More specifically, it will emphasize three theoretical frames which are still favoured by scholars of labour internationalism, namely: Marxism, international institutionalism and the new social movement theory.

The paper begins by examining these three traditions. Firstly, the Marxist tradition, which has been shaped by the enduring legacies of the 20th century ‘Internationals’ and, by the same token, the Marxist political economy, which treats the international labour movement as an extension of the rhetoric of market/globalization and the embodiment of the imperial project of capitalist institutions, including Western-based labour unions themselves (Waterman 2005). Secondly, international institutionalism, which is mostly based upon the academic tradition of international relations and international political economy and treats the international labour movement as a by-product of the dissolution of the Keynesian compromise within key Western nation-states, the end of the Cold War and the onset of neo-liberal globalization, which rendered inevitable the up-scaling of labour practices (bargaining, negotiations, policy making) to accommodate the international bureaucratic institutions like, International Confederation of Free Trade Unions (ICTFU), International Trade Union Confederation (ITUC) and International Trade Secretariats (ITSs). According to O’Brien, these represent the “official” segment of inter-state labour movement and they carry the potential to become more radicalized in the neo-liberal economic context. Thirdly, a more recent approach drawing upon insights from the “new social movements” literature sees the international labour movement as closely connected with the rise of civil society initiatives, identity-oriented subaltern groups, and social movements.

MARXIST APPROACHES TO INTERNATIONAL LABOUR MOVEMENT

By the mid 1970's, the era of embedded liberalism which consisted of both a regulated financial market and fixed currency regime in the international system as well as a parallel form of state policy based upon the Keynesian social compromise, was collapsing under the incipient weight of neo-liberal globalization (Wood 2016; Tickell and Peck 2006). At the center of this new economic phenomenon were the imminent contradictions of capitalism, which required a global industrial re-structuring and a shift in the form of state. As the new forms of global politico-economic authority (i.e. the transformation of the IMF, WB, and WTO) grew in importance, and states seemed to relegate some of their policy-making discretion to these supranational organizations, labour scholars, who sought to understand the driving force behind these changes and the critical ramifications for organized labour, began paying close attention to the world-wide capitalist re-structuring (Gill 1995). One prominent theme that emerged was that neo-liberal globalization was an expression of the accumulation crises facing the capitalist class, and the nation-states by the same token, and that the transformation in the political role of international institutions reflected the national constellations of capitalist competition and the underlying crisis of capitalism at its base (Gill 1995). Accordingly, the erosion of welfare regimes that had once afforded unionization rights, full employment in the public and private sectors, and relatively high and stable income for the working classes, was an expression of a long-range accumulation crisis within capitalism as it remained situated within the bounds of the territorial state, especially within Continental Europe and the US. This theme is consistent with, and drew much of its inspiration from, the overlapping traditions of Marxist political economy and Marxist theories of labour (Panitch 1981; Panitch, 1994; Panitch and Gindin 2011).

Within the Marxist approaches, the claim that labour required novel mechanisms, stratagems, and international institutions to contend with the new forms of economic re-structuring that were latent within neo-liberal globalization tended to be treated with derision. A much more plausible explanation for the connection between Marx's world and our own is that globalization is not a new epoch but a long term-process, not a new kind of capitalism, but the logic of capitalism as it has unfolded from its inception (Wood, 1998). Marxist theorists probe the surface superficialities to identify the deeper confluence between the 19th century mode of capitalism and the current era of neo-liberalism. While Marxist theorists accept the possibility of the emergence of different forms of capital-labour arrangements such as the 'embedded liberalism' of the Golden Era, or neo-liberal globalization, which is associated with

the unfettered expansion of capitalism and financialization today, they regard all these forms as multifaceted expressions of the same content, namely capital-labour relations, and the underlying class struggle (Panitch and Gindin 2006; Panitch 2001).

Marxists pay little heed to the popular globalization thesis which identifies three essential transformations that has been affecting the world since the early 1970's. In the economic realm, the new era of globalization has been marked by an increasing internationalization of capital – not simply through the expansion of a global market but through the internationalization of production and even of the capitalist class itself; in the political realm, globalization has signified the decline of state power in the face of deepening layers of governance that can be attributed to the growing power of global institutions such as the IMF, WB, and WTO; and finally, in the realm of civil society, globalization produces its own antithesis: namely, a throng of social movements, in which conflicting interests can be accommodated and cooperative action can be pursued. To Marxists, the globalization thesis might appear as merely a by-product of bourgeois ideology, which has long upheld the notion that the foundation of Marxist knowledge (including the misguided belief that workers had the potential to transform the world) has been eroded. While the economic component of the globalization thesis obscures the role of class struggle and the inherent contradictions within capital (upon which the intermittent modality of capitalist organization ultimately depends) by portraying the internationalization of production as a smooth and capital-led process, the political component serves to divert the target of the class struggle from the socialist revolution within the nation-state, which is now deemed obsolete as a result of the emergence of a multi-layered structure of governance on the global scale (Wood, 1998).

These three critiques have been very prominent in many Marxist theories of labour, as well as in their critique of different forms of the international labour movement. Economic globalization is portrayed by Marxists as a potent example of the immanent contradictions of capitalism that became unmanageable due to the class struggle within the corporatist regimes of the Keynesian era. As to the role of trade unions during this period, Marxists have severely admonished any attempt to attribute novelty to the emerging forms of corporatism, which were once upheld to be new political economic systems in their own right, organizing socio-economic production through a system of representation and cooperative mutual interaction at the leadership level, and mobilization and social control at the mass level (Panitch 1980). However, as Leo Panitch argued long ago, even under the buoyant economic conditions of the post-war era, corporatist arrangements were always vulnerable to destabilization from below

because of the contradictory position of unions; both as class organizations for the expression of workers' demands, and, at the same time, as institutions administering wage restraints through income policies to meet the accumulation requirements of capital (quoted in Albo and Roberts, 1998). While the working class organizations were enhancing their class power within the nation-state throughout this period, however, they were simultaneously furthering the economic contradictions that lay at the heart of this model (particularly in terms of wage pressure on profits).

Accordingly, the advocates of labour internationalism, because they mistakenly downplay the role that the national class struggle and capitalist contradictions have played in the consolidation of the global form of capitalism, seek to forge ties between Southern and Northern workers. The Internationalist view of economy implicit in the corresponding strategy of transnational solidarity can be linked to the globalist ideology/rhetoric that 'market forces' or MNCs operate like natural laws, independent of the forces of class struggle within the nation-states themselves, or to the idea that states have played no role in creating the conditions for MNC operations. Such a conclusion, for Marxists, not only lacks sufficient empirical support, but also presupposes that the division of labour has been creating vast opportunities for MNCs to play workers against each other and that workers and labour unions located in the North should not seek out stronger unions in their own territories, which might prevent capital flight to other locations where wages are lower. This sort of international solidarity – termed "accommodative solidarity" – in which the aim of Northern unions is to commit to strengthening the national working class at the expense of Southern workers has even been scorned by some internationalists as an outright imperialist project (Johns 1998).

Many of these critiques draw their inspiration from the works of Karl Marx, who saw the nation-state as the political armour of the capitalist class, and Lenin who believed that capital accumulation assumed a territorial character, and for this reason, national interests are inexorably entangled with that of the capitalist. These themes endured within the works of current Marxists. In a review of neo-Marxist stance toward 'internationalism', Lynch states that the stance towards internationalism is very negative within this framework, as internationalist ideas are always seen part of a hegemonic discourse and often connected to the nation-states. For instance, Wood argues that "behind every transnational corporation is a national base that depends on its local state to sustain its viability and on other states to give it access to other markets, and other labour forces...One thing is clear: in the global market, capital needs state more than ever in the era of globalization... In a way, the whole point of globalization is that

competition is not just – or mainly – between individual firms but between whole national economies” (Wood, 2005). Accordingly, the state’s growing complicity in the nefarious intrusions of capital might entail that the state itself should become a major site of resistance within the advanced capitalist countries, serving as a focal point for local and national class struggles, and as a unifying force from the perspective of the working class (Wood, 2005). Until the working class can establish sufficient countervailing power within their home territory, they will be unable to mount a significant offensive against financial and productive capital; for Marxists, therefore, it is sheer utopianism to speak of influencing the economy through international solidarity alone (Gindin 1998). This does not mean that there is no place for common, transnational struggles. But cooperative struggles of this kind and strategic international coordination ultimately depend upon a strong and well-organized domestic labour movement (Gindin 1998). So if there is a motto that sums up this kind of internationalism for Marxists, it might be this: “Workers of the world unite – but unity begins at home”. (Wood, 1998).

The political aspect of the globalization thesis, which touts the emergence of a new global governance regime which is centered around the international financial institutions in particular, is also treated by Marxist scholars with scepticism. For Marxists, these international institutions do not exist in a vacuum; nor do they qualify as new centres of authority that exist beyond the purview of the state as some advocates of the globalization thesis would suggest (Gindin, 1998). Rather, these institutions necessarily reflect the national constellations of capitalist power at their base. One way in which this particular aspect of the globalization thesis has been practically linked to the international labour movement is in the efforts to create equivalent international labour institutions, or to transform the already existing institutions in order to more effectively pursue a compromise with global capital (much in the manner of the former national compromise state) (Greenfield 1998). To this end, the largest representative of organized workers internationally, the International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU – re-named as ITUC in 2006) has attempted to engage with international capitalist organizations such as WTO. Much of its philosophy is based on the simple dictum that ‘the global economy needs global rules’, harkening back to the pluralist conception of industrial relations that obtained during the Golden Age. As its central response to globalization, The ICFTU has demanded the inclusion of a social clause on basic labour standards in the multilateral agreements of the WTO. From a Marxist perspective, it is folly to attempt to devise structures within international capital through which labour issues can be raised and in which labour is represented, but which lack any organic link to a real movement which challenges

capital and seeks to shift the balance of forces in favour of the working class (Gindin, 1998). The ICFTU leadership, in the WEF meeting in Davos, reiterated the claim that nation-states and not the working class are victims of global markets (Greenfield, 1998). This prioritization of the national economy tends to cultivate a view of capitalists as brothers in arms rather than as the chief culprits in the immiseration of the working class, placing the nation rather than the working class at the center of trade union responses to the globalization. This is, at a minimum, antithetical to the Marxist prescription according to which the working class should adhere to strictly socialist principles in its agitation. Moreover, official international labour institutions continue to promote a strategy of compromise that displaces rather than supports militant workers' struggles. As Hymen argues, international trade union organizations change the way that labour mobilization is pursued from an "agitation model" to a "diplomatic model" of international trade unionism (Hymen, 2005). While the former strategy is based on the mobilization of mass activism in ways that might be viewed as hostile, the latter involves a commitment to intergovernmental regulation in the field of employment (Hymen 2005). As Waterman comments, with the ICFTU's mission of humanising capitalism, and re-assurance of the consultative type of global corporatism, "the ideology, institutions and procedures of 'social partnership' have become hegemonic" (Waterman 2005). From a Marxist perspective, it is the rhetoric of political globalization which provides the main impetus for the revival of international labour institutions. Ultimately, international trade unionism of this kind serves to impose another layer of representation from above upon workers, and to diminish the organized struggle at the national level (Gindin 1998).

Finally, from a Marxist perspective, the assignment of historical agency to social movements, or global justice movements represents a further fallacy on the part of adherents to the globalization thesis. The failure of the working class to fulfill their historic mission is typically cited by leftist intellectuals as the chief rationale for abandoning socialism, or leastwise seeking out alternative agencies. These academics have sought to make visible various histories of oppression that had been formerly subsumed within in the singular focus upon the working class movement and to seek out ways to translate the historical experiences of migrants or blacks, of women or gays, to the predominantly male labour movements centered upon the 'core' or 'skilled' workers. At another significant level, they have sought to surpass the narrow understanding of the 'working class,' either by expanding it to encompass 'atypical' or informal labourers, or by using more inclusive terminology such as 'working people' (Waterman 2005). In either case, they seek to overcome the privileging of the traditional wage worker. In contrast with more traditional labour movements, social movements are

distinguished by their de-centralization, political independence, and orientation toward cultural issues, and also by the disproportionate role of middle class professionals within them (Hanagan 2003). In these movements, labour is sometimes regarded as a relic of the nineteenth and early twentieth century. From a Marxist perspective, this is an example, par excellence, of how the left has become ensnared in the cultural rhetoric of globalist ideology. Moreover, these movements prevent the consolidation of class consciousness, and working class identity by mobilizing the already limited resources against the wrong enemies, and presenting the history of capitalist oppression as only one amongst many disparate forms of oppression. They miss the point that the common root of so many multiple histories of oppression lies in the capitalist relations of production; Marxists accordingly maintain that social justice movements or feminist movements cannot act as a stand-in for the working class struggle. In the final analysis, working class identity is the only true means to harness all of the various identity claims in the common struggle against capital and the state.

All of the themes described above are consistent with the Marxist theories of political economy and the labour movement. Marxism privileges the nation-state as the most pivotal political arena in which the principle organizations of labour, namely trade unions, can pursue their common struggle. According to this perspective, the international effort to construct an all-encompassing labour policy is a futile manoeuvre, and, at worst, can be seen as a form of capitulation to the imperialist agendas of the capitalist class. Besides the repudiation of any effort to up-scale the working class struggle to the official international labour institutions, Marxists also dismiss the importance of coalition building in which the civil society and other social movements are treated as equal partners alongside the trade unions. All in all, Marxists are sceptical of the overemphasis placed upon the contending ‘international movement’ frames and practices, which they see as an aberration from the true modus of working class politics. In the following sections, however, we shall see that the Institutional and ‘new social movement’ approaches have a different story to tell altogether.

International Labour Movement from the Perspective of International Intuitionism

The field of International Relations and that of Global Political Economy have always been interested in the interactions amongst international institutions, and thus it is not surprising that the transformations that the international labour institutions like the ICFTU (now ITUF), and the International Trade Secretariats (now Global Union Federations) have undergone in the post-Cold war era have elicited much scholarly attention in the IR/GPE community. For most of their histories, IR and GPE had regarded the Cold War as the pivotal aspect of the inter-state

system, with international institutions being seen as relevant but largely ineffective features of that system. In international labour union-related matters, the situation is not all that different. These scholars find that the Cold War infiltrated nearly every aspect of international relations because of the intrinsically opposed nature of the East and West binary struggle. The theoretical works on the ICFTU and AFL-CIO alike were an extension of a security dominated culture of international relations (Cox 1977). The end of the Cold War however has witnessed the rise of some liberal international relations theories that have regarded international institutions, including the official international labour organizations, as creating an interdependent world in which security questions were postponed and the ontological priority of the nation-state as the upper level guardian of society was seen as diminishing in relative importance to the various financial institutions (placing economic issues back on the IR research agenda). International Relations theorists contend that the international activities of IFIs and MNCs provide a countervailing force to that of the nation state, and that these institutional bodies can potentially increase the inter-dependence and cooperation amongst nationally situated unions. Thus the dominant tradition within which IR theorists have practiced their craft is very different from the aforementioned Marxist tradition.

Three insights from the international institutionalism approaches to the study of the international labour movement can be identified. First, the international labour institutions did not arise from the ‘false consciousness’ of national and international union leaders enthralled with globalist ideology. Rather, at the center of these developments was the end of Cold War, “which signalled the lessening of ideological conflict based on the divisions over communism and offered a radically new set of parameters for unions to organize across national divides that had formerly been forbidden territory” (O’ Brien 2000). In the Cold War era, the activities of both the AFL-CIO and ICFTU were crucial to the spread the US hegemony in concert with American business interests and the CIA (Cox, 1977). In this endeavour, they attempted to lobby for the incorporation of tripartite corporatist union models into the ILO and within the nation-states of Continental Europe so that the more radical forms of trade unionism spearheaded by the World Federation of Trade Unions, would be forced to withdraw from the global arena (Cox, 1997). The collapse of the USSR, however, brought an end to the imperialist internationalism, which had been marked by the loyalty of national and international unions to American foreign policy, as the international labour institutions, much as states themselves, entered the post-Cold War era unencumbered with the politics of that era (Munck, 2004). From the ICFTU, through the ITSs, to the international departments of the national federation, these organizations went through a process of social and political transformation (Munck, 2004). At

its 1996 World Congress, the ICFTU discussed a document entitled “Globalization, the greatest challenge for unions in the 21st Century.” They recognized that the position of workers worldwide had changed fundamentally as a result of the complex social, economic, political and cultural processes we know through the short-hand term of ‘globalization’ (O’ Brien 2000). Since then the ICFTU can be said to be in a state of transition between the old statist-corporatist model and the new, more campaign-oriented model that seeks to defend workers rights at the higher bodies of international financial institutions, such as the WTO (Munck, 2004).

A second insight which is consistent with the international relations approach to labour institutions is that the political authority of the nation-state has actually been superseded to a much greater extent than is often acknowledged by Marxists and others. The national economic matters that were once dealt with under the auspices of the state, such as labour market regulation, are now being subjected to market intrusions from the MNCs, and institutions such as the WTO. While the former are effectively re-structuring industrial production, thereby reaping the benefits of the cheap labour force in the Southern sweatshops that are facilitated by the absence of strong national unions and the weakness of governmental regulations, the latter are challenging the nation-policy making discretion with its enhanced regulatory powers in the field of trade and the mandate to spearhead further liberalization initiatives (O’ Brien 2000). All IR/IPE theorists point to a regulatory chill that has been visited upon the nation-state as a result of the new authority centers emerging within the new global economy.

International Relations scholars have pointed out that one solution to this challenge is to confront the international reach of these bodies with the countervailing international labour institutions which have now been liberated from the cumbersome Cold War divisions. Both the ICFTU and ITSs are examples of organizations that could defend workers’ rights in principle, either by inserting the core labour standards into the WTO, or directly engaging with MNCs through International Framework Agreements (IFAs). As McCormick has shown, a division of labour has already been worked out between the ICFTU and ITSs in accordance with their competing organizational principles during the 1960s. Being an international organization which brings national union confederations together, ICFTU was assigned to manage the relations between corporations and governments and inter-governmental organizations (McCormick 2004). The ITSs, which stood out as the international representative of unions in a particular economic sector, and tended to position itself on the frontline of the capital-labour conflict were held responsible for the relations between multinationals and unions Munck, 2004).

The ICFTU is now fulfilling its own part by campaigning in the WTO for a 'social clause' that would commit states to respect the crucial conventions of the ILO. IR/IPE scholars have argued that the rationale for having the conventions as a part of the WTO, which now has considerable authority vis-à-vis territorial entities, is that, for the first time, they would become enforceable and not dependent upon the whims of individual states (O' Brien 2000). From an international relations perspective, depictions of the ICFTU's involvement in the WTO as a compromise with capitalist agents or as another imperialist layer of representation from above are attributable to the blindness of Marxist approach toward the complexities of trade relations and the particular positions of developing countries within them. These certainly cannot be explained by a general formula of capital-labour relations, as the coexistence of various modes of political authority (i.e. authoritarian governments) clearly complicate the picture of labour unions' strategies. While it is true that ICFTU has become an advocate of free market regulations, the intent of the social clause is to shield workers against the overly-intrusive trade policies of developing countries, which have sought to achieve competitiveness at the expense of worker's rights of association and bargaining. Thus the exclusion of such radical intentions as levelling the wage rates between developing and developed nations from the ICFTU campaign could be understood not as a form of co-optation, but as an essential bulwark, protecting unions in developing countries against their own governments.

Yet, the unwillingness of the WTO to place labour rights on its agenda has been considered a failure from the viewpoint of the international union movement, and IR/IPE scholars have recently turned their attention to the attempt on the part of ITSs to channel the codes of conduct promoted by the ICFTU toward global agreements (Stavis and Boswell, 2007). These agreements are mainly conducted between MNCs and ITSs, and despite their voluntary nature, they seem much promising in the sense that they institutionalize permanent arrangements of interactions, monitoring and implementation. Moreover, they differ from codes of conduct in a significant respect: the agreements intent to extend the commitment to core labour standards further to encompass the workers employed by the suppliers of the MNCs as well (Stavis and Boswell, 2007). This is presented as an effective response to transnational outsourcing that has recently been adopted as a corporate strategy by MNCs, which would like to de-link their brand-names from the manufacturing processes by assigning this task to the supplier firms mainly located in the South (Merk, 2008).

A third insight from the institution-centric approaches to the study of international labour institutions concerns issues of legitimacy and representation within the international

labour institutions themselves. IR scholars have pointed to some problems with the representation and effectiveness of international institutions within the internal policy-making processes. For example, Stevis and Boswell, based on their detailed study of the Global Unions and IFAs, found that European based national unions played a central role in the negotiation, and implementation of agreements, a fact that can be explained by the emergence of IFAs on the basis of already existing industrial relations arrangements (i.e. the European Work Councils) in Europe (Stegis and Boswell, 2007). On balance, the majority of agreements provide for some global participation through GUFs, and also do so through their world councils and institutions arrangements (EWC). However, the formal participation of unions outside of Europe or within the few other countries represented on the list is limited (Stegis and Boswell, 2007). Moreover, they have also pointed to the lack of collaborative will on the part of some Southern unions to forge ties with Northern unions within the context of IFIs. Croucher and Elizabeth have evinced much scepticism regarding the internal democracy in GUFs, pointing to the dominance of developed countries within the structure of the GUFs, underpinned by their financial contributions (Croucher and Elizabeth, 2009).

To sum up this section, International Institutionalists start from the premise that ‘nation-state’ based union models have been rendered largely irrelevant in a globalizing world in which global industrial restructuring and neo-liberal strictures demand more concerted action on the part of labour unions. This transformation has taken place partially because unions have been expelled from the corridors of power in key European states that no longer uphold the Keynesian monetary policies within their own boundaries (O’ Brien 2000). This perspective is distinguished from Marxism by its receptiveness toward international labour institutions such as the International Confederation of Free Trade unions (International Trade Union Confederation since 2006), and Global Union Federations as a new front in the struggle against neo-liberal globalization. While the adherence to bureaucratic and top-down models of ‘internationalism’ resonates with the parlance of old internationalism, international labour unions now advocate a more transformative agenda, repudiating their former affiliations with US capitalism and foreign policy. Within this perspective, there is also a greater appreciation of the effort on the part of international unions to be more ‘movement’ orientated, and willing to engage with anti-sweatshop campaigns and consumer mobilizations. I will elaborate more upon this theme in the coming section.

NEW INTERNATIONAL LABOUR MOVEMENTS

The aforementioned approaches to the international labour movement emerged from well-established and entrenched disciplines, and some of the peculiar themes of the labour movement were easy to connect with their underlying theoretical premises. To analyze new social movements, however, poses a greater challenge since the disciplinary understanding of these movements is still undeveloped and each study produced under this banner has adopted a narrow focus upon a particular social movement, specifying this as new labour internationalism (Waterman 2005), as global multi-identity movements (Kurtz, 2002), as ‘global civil society’ and ‘liberal-pluralist’ movements (Bieler 2011). Here, it is useful to sub-divide new social movements into two main branches in accordance with these categories. First, the new labour internationalism approach stresses the “movementist” aspect of the new organizing strategies that have been engineered. One particular characteristic of these movementist studies, as Waterman points out, is that, unlike the Marxist and Institutional approaches, scholars do not work with a pre-given theoretical framework, but rather begin with the phenomenon of protest and then seek an explanatory vehicle for this, and often from this (Waterman 2005). This corresponds to the nature of actual practices as well; for movementists, activism generally develops as a spontaneous (episodic) response to the situation itself (Micheletti and Stolle, 2007). Whereas many of the international institutional based experiments in transnational labour organizing might be orchestrated centrally, and in a carefully planned-manner, through a top down modality (such as enforcing combined union agendas irrespective of particular localities), new international solidarity acts on an innovative ‘up-scaling’ strategy, from the local to the international, that is relatively spontaneous and self-organized – namely, grass-roots (Castree, 2000). Most local unions, when faced with the oppressive practices of an MNC in their own environs, search for different local, national, or regional unions that are familiar with this selfsame company, establishing new allegiances and inviting other actors into the arena of struggle, and expanding their spatial reach of influence (Smith 1992). This kind of activism might involve resource sharing, information sharing, and collective action in different production branches of the same multinational at crucial moments of the conflict, protest or strike. One example of this internationalism is a recent strike in Antalya Free Zone, Turkey (Fougner and Kurtoğlu 2011; Teke Lloyd 2009).

It could be argued that studies generally deal with spontaneous industrial conflicts and union activities, and that this imparts an analytical (rather than a theoretical) inclination to examine the ways in which industry is integrated into the world economy (Hanagan 2003). This

perspective draws inspiration from the literature on the ‘commodity chains’ and affords attention to historical changes in the world-wide organization of labour. The commodity chain approach has its roots in the geography and economy disciplines, but had little effect on sociologists and none whatsoever on historians, being one of rare instances in which social science has attracted the interest of labour activists (Hanagan 2003). According to Hopkins and Wallerstein, the ‘commodity chain’ refers to a “network of labour and production processes whose end result is a finished commodity”. Such networks are broken down between “producer-driven” commodity chains in which “large, usually transnational, corporations play the central role in coordinating production networks” and “buyer driven chains” in which “retailers, brand-name merchandisers, and trading companies play the central role in shaping decentralization and production networks in a variety of exporting countries” (quoted in Hanagan, 2003). From a new internationalism perspective, the commodity chain idea also provides a convenient way of describing ‘movement actors,’ and distinguishing those which are crucial to the new generation of labour solidarity. The new internationalism perspective contends that because of their orientation toward consumers in industrialized nations, buyer-driven chains may also be the preferred terrain of multiple actors and strategies (Hanagan 2003).

This reveals another significant aspect of the new labour internationalism approach, which is the focus upon the art of coalition building among multiple actors within civil society, who employ different strategies to address their respective problems, including anti-sweatshop campaigns, consumer mobilizations, media campaigns and so forth. Unlike Marxist approaches which tend to regard the working class as the sole agent in the anti-capitalist struggle, this perspective highlights how responsibility is diffused throughout the system, highlighting, for example, the role of consumers in episodic union action (Micheletti and Stolle, 2007). Issues of ‘framing’ and media campaigns are especially attractive to anti-sweatshop campaigners. Framing the oppressive practices of a corporation toward its workers as “consumerism and human rights” is seen as an effective strategy to capture the attention of consumers, and harness their energies against the company; this is because frames such as class struggle or oppression might not really “provoke consumers to question what they are buying and as they buy, what they move forward” (Merk, 2008). Jereon Merk in his study of the anti-sweatshop campaigns against one of Nike’s suppliers, Yue Yuen in Taiwan, highlights all the aforementioned elements of new labour internationalism. The apparel industry can be regarded as an example of a buyer-driven commodity chain, in which the brand-names such as Nike assign the task of manufacturing to the Southern suppliers, while their focus remains limited to brand-name innovation and marketing strategies. Nike had already agreed to incorporate codes of conduct

in its global operations, but these codes did not encompass workers employed by the Yue Yuen in its off-shore production plants. The inhumane working conditions in Yue Yue's factories, however, came to attention of anti-sweatshop campaigners. In framing the issue as a human rights violation, and using extensive media campaigns, the campaigners managed to disseminate interest in this issue around the globe, and mobilized consumers against both the supplier and brand-name. Nike, in response to consumer pressure, compelled the supplier to adopt the codes of conduct as well. From a new internationalism perspective this case study penned by Merk demonstrates the importance of framing issues so as to appeal to consumers, and how buyer-driven commodity chains have become susceptible to coalition building and anti-sweatshop campaigns.

Although the new internationalism perspective offers novel insights into the study of the international labour movement, this does not attempt to move beyond a single-identity politics: the union activities and the coalition building surrounding 'working class' politics still remains as the dominant frame. The critique of single-identity politics is undertaken instead by the 'social movements' literature, which draws inspiration from certain elements of post-structuralism, feminist theory, and intersectional theory. This perspective takes epistemological issues more seriously than any other perspectives heretofore discussed, highlighting the way in which theorization has at times been guilty of not incorporating multiple histories of oppression as part of the analysis (Kurtz, 2002). According to this perspective, it could be said that the international relations approach, which does not thoroughly explicate the roots of European colonialism, masculinity, and racist practices in their discussions of 'international labour institutions', or Marxist approaches which fail to question the Eurocentric biases of Marx and his followers help to perpetuate this dominant mode of 'single identity politics' within the academic realm. The multiple identities approach is based upon the premise that class, race, and gender are structurally located identities, positioned within unjust power relations, and histories of oppression, and that the 'global justice movements' should be an all-inclusive political site, and one that is attentive to the intersectionality of many oppressive practices, and to the equal claims of cultural recognition as well as economic redistribution (Kurtz 2002, and Fraser 2009). It should be noted that this perspective does not exclude class as an important analytic category and as an aspect of experiencing identity; rather, it argues each system of injustice is defined by the other, leaving us with what Collins calls a "matrix of domination" (Kurtz 2002). The political strategy that follows from these analyses should be multi-dimensional and careful not to prioritize one form of struggle over the others.

CONCLUSION

This paper has argued that theoretical presuppositions and disciplinary backgrounds have had a profound impact upon how academics engage with international labour, and has sought to identify some of the overarching tensions amongst the three perspectives. As discussed in the introduction, one of the most significant recurring tensions has been that between the Marxist approach to labour, which has viewed this as a creature of industrialisation and the nation-state system, and a more multi-determined and even multi-directional approach, which has drawn inspiration from the ‘new social movements.’ Alongside this tension is that between a Marxist-structuralist approach to history and society (in which ‘protest’ appears something like toothpaste extruded from a tube under the pressure of theory) and a ‘movementist’ approach, which begins with protest and then seeks an explanatory theory for, and often from, such seemingly spontaneous outbursts. There is also an overlapping tension between those institutionalists who have focused their attention upon the formalised and existing institutions (particularly union institutions) and those new social movementists, who have focused instead upon the novel and imminent (particularly the un-institutionalised) movements. Scholars of labour internationalism reflect their academic pedigree, and disciplinary interests within their work. Theoretical pluralism is always healthy, but it is necessary to trace the roots of theory more deeply and to appreciate how different perspectives have regarded the international labour movement in order to avoid epistemological confusion.

REFERENCES

- Albo, Gregory and Chris Roberts (1998), “European Industrial: Impasse or Model?”, Wood, Ellen Meiksins, Peter Meiksins, and Michael Yates (Eds). *Rising From the Ashes? Labor in the Age of “Global Capitalism*. (New York: Monthly Review Press).
- Bieler, Andreas. (2011). “Labour, New Social Movements And The Resistance To Neoliberal Restructuring In Europe”, *New Political Economy*, 16(2), 163-183.
- Bonefeld, W. (1995), “Capital as Subject and the existence of Labour” in Bonefeld, Werner, Richard Gunn, Kosmas Psychopedis (Eds.), *Emancipating Marx: Open Marxism 3*. (London: Pluto Press).
- Brookes, Marissa, and Jamie K. McCallum, (2017), “The New Global Labour Studies: A Critical Review”, *Global Labour Journal* 8, no. 3: 201-218.
- Castree, Noel, (2000), “Geographical Scale and Grass-Roots Internationalism: The Liverpool Dock Dispute, 1995-1998”. *Economic Geography* 76 (3): 272-292.

Cox, Robert W., (1977), "Labor and Hegemony," *International Organizations*, 31(3): 385-424.

Croucher, Richard and Elizabeth Cotton, (2009), "The Work of the Internationals", *Global Unions Global Business: Global union Federations and International Business* (London: Libri Publishing): 39-111.

Fraser, Nancy, (2009), *Scales of Justice: Re-imagining Political Space in a Globalizing World*. (The Colombia University Press: New York).

Gill, Stephen, (1995), "Globalisation, Market Civilisation, And Disciplinary Neoliberalism." *Millennium*, 24 (3): 399-423.

Gindin, Sam, (1998), "Notes on Labor at the End of the Century: Starting Over?," Wood, Ellen Meiksins, Peter Meiksins, and Michael Yates (Eds). *Rising From the Ashes? Labor in the Age of "Global Capitalism*. (New York: Monthly Review Press).

Greenfield, Gerard, (1998), "The ICFTU and the Politics of Compromise" in Ellen Meiksins Wood, Peter Meiksins and Michael Yates eds., *Rising from the Ashes? Labour in the Age of Global Capitalism* (New York: Monthly Review Press 1998): 180-189.

Hanagan, Michael, (2003), "Labour Internationalism : An Introduction," *Social Science History*, 27 (4): 485-499.

Harrod, Jeffrey and Robert O'Brien, (2012), "Organizing Globally, Organizing Locally: Union Spatial Strategy In A Global Economy", In Harrod Jeffrey and Robert O'Brien (Ads.), *Global Unions?: Theory and Strategies of Organized Labour in the Global Political Economy*, (London: Routledge): 113-119.

Hyman, Richard, (2005), "Shifting Dynamics in International Trade Unionism: Agitation, Organisation, Bureaucracy, Diplomacy," *Labor History* Vol. 46 (2): 137-54.

Kurtz, Sharon, (2002), *Workplace Justice: Organizing Multi-Identity Movements*. (London: University of Minnesota Press).

Merk, Jeoren, (2008), "Restructuring and Conflict in the Global Athletic Footwear Industry: Nike, Yue Yuen and Labour Codes of Conduct," in Marcus Taylor (Eds), *Global Economy Contested: Power and Conflict Across the International Division of Labour*. (London: Routledge): 79-97.

Micheletti, Michele and Dietlind Stolle (2007) "Mobilizing Consumers to Take Responsibility for Social Justice" *Annals of the American Association of Political and Social Science* 611, 157-175.

Munck, Rondalo, (2004), "Globalization, Labor and the Polanyi Problem", *Labor History*, 45(3): 251-269.

O'Brien, Robert (2000), "Workers and World Order: The Tentative Transformation of the International Union Movement," *Review of International Studies* (October): 26: 533-555.

O'Brien, Robert. (2019). *Labour Internationalism in the Global South: The SIGTUR Initiative*. (Cambridge University Press).

Panitch, Leo, (1980), “Recent Theorizations of Corporatism: Reflections on a Growth Industry”, *British Journal of Sociology*, Vol. 31:2.

Panitch, Leo, (1981), “Trade Unions and the State”, *New Left Review*, 125 (21).

Panitch, L. (1994). “Globalisation and the State”, *Socialist Register*, 30 (30).

Panitch, L. (2001). “Reflections on Strategy for Labour”, *Socialist Register*, 37 (37).

Panitch, Leo and Sam Gindin (2006). “Bringing the Working Class In: Michael Lebowitz's Beyond Capital”, *Historical Materialism*, 14(2), 113.

Panitch, Leo and Sam Gindin (2012). *The Making Of Global Capitalism*. Verso Books.

Smith, Neil, (1992) “Geography, Difference and the Politics of Scale”, Rosenau, Pauline Marie (Eds.). *Post Modernism and the Social Sciences*. (London: Pelgrave Macmillan): 57-79.

Stavis, Dimitris and Terry Boswell, (2007), “International Framework Agreements Opportunities and Challenges for Global Unionism,” Kate Bronfenbrenner (Eds.), *Global Unions: Challenging Transnational Capital Through Cross Border Campaigns* (Ithaca: Cornell University Press: 174-94.

Tickell, Adam, and Jamie A. Peck, (1995), "Social regulation after Fordism: regulation theory, neo-liberalism and the global-local nexus." *Economy and Society* 24, no. 3: 357-386.

Waterman, Peter, (2005), “Labour and New Social Movements in a Globalising World System': The Future of the Past,” *Labor History*, Vol 46:2.

Wood, Ellen. Meiksins, (1998), “Labor, Class and State in Global Capitalism” in Wood, Ellen Meiksins, Peter Meiksins, and Michael Yates (Eds). *Rising From the Ashes? Labor in the Age of “Global Capitalism*. (New York: Monthly Review Press).

Wood, Ellen Meiksins. (2016), "Global Capital, National States", In Mark Rupert and Hazel Smith (Eds.), *Historical Materialism and Globalisation*, (London: Routledge): 17-39.

13 - 14 Kasım 2021

SURİYELİ MÜLTECİ GİRİŞİMCİLİĞİ VE İSTİHDAMININ SEKTÖREL ANALİZİ

Ulaş PEHLİVAN ¹

¹ Dr., ORCID ID: 0000-0002-3251-2188

ÖZET

2021 yılı itibarıyla Türkiye’de onuncu yılını dolduran Suriyeli Mültecilerin (SM) geri dönme olasılıkları her geçen gün azalırken ev sahibi Türk toplumu ile uyum ihtiyaçları artış göstermektedir. Literatürde, uyumun (entegrasyon) en ideal formu olarak tanımlanan girişimciliğin iki temel göstergesi; şirket kurma ve kendi hesabına çalışma davranışlarıdır. Ayrıca, uyum sürecinin dört temel boyutu; başta istihdam olmak üzere, barınma, eğitim ve sağlık şeklinde sınıflandırılmıştır (Ager ve Strang; 2008:171). 2021 yılı ortası itibarıyla, SM girişimciliğinin sektörel dağılımı incelendiğinde, Suriye Sermayeli Şirketlerin (SSŞ) toplam Yabancı Sermayeli Şirket (YSS) miktarı içerisinde, perakende/toptan satış sektöründe %23, gayrimenkulde %21, inşaat %19, eğitimde %18, imalat %13,5, sağlık ve sosyal hizmetlerde %12’lik kısmı teşkil ettikleri görülmüştür. Bu sektörlerin istihdam, barınma, eğitim ve sağlık ile doğrudan ilgili olması, SM ve ev sahibi Türk toplumu arasındaki uyum sürecinin hızla ilerlediğinin bir göstergesidir. SSŞ’lerin sektörel dağılımında gayrimenkul şirketlerinin oranının (%7,39) Türkiye geneli ortalama oranından (%1,49) beş kat daha yüksek olması da SM’lerin kalıcılıklarının önemli bir işareti olarak görülebilir. Türkiye’de en az bir ortağı Suriye uyruklu yaklaşık 15bin şirket bulunmaktadır. Bu miktar toplam SM nüfusuyla (yaklaşık 4 milyon) oranlandığında kişi başına düşen girişimci davranış miktarının yeterli seviyede olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ücret karşılığı çalışan (girişimci olmayan) SM’lerin istihdam edildikleri coğrafya ve sektörler incelendiğinde dağılımlarının oldukça heterojen olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede SM iş gücünün mesleki yetenek envanterinin çıkarılarak, daha fazla talebin bulunduğu coğrafya ve sektörlerle yönlendirilmeleri, daha yüksek ekonomik katkı sağlayacak ve uyum süreçlerini hızlandıracaktır.

Anahtar Kelimeler : Suriyeli, Mülteci, Girişimci, Şirket, İstihdam, Sektör, Sermaye.

1. GİRİŞ

Göç terminolojisinde; ülkelerini terk ederek göçün öznesi haline gelen insanlara yönelik, ev sahibi ülkeye giriş şekilleri, maksatları, hukuki durumları vb. nedenlerden dolayı; düzenli, düzensiz göçmen, serbest, iskânlı göçmen, haymatlos, vatansız, şartlı mülteci, iklim mültecisi, de facto mülteci, sığınmacı vb. gibi farklı bir çok tanım kullanılabilir. Ancak göçün bu kişileri temelde; daha yüksek bir yaşam kalitesine ulaşmak amacıyla kendi rızasıyla doğduğu ülke dışında bir ülkeye göç ederek yaşamayı tercih eden “uluslar arası/ekonomik göçmenler” ve savaş, şiddet, afet vb. zorunlu nedenlerden dolayı ülkesini terk etmek zorunda kalan “mülteciler” olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür.

Ülkemizde bulunan ve çalışmamıza konu olan Suriyeliler için, (hukuki statüleri “Geçici Koruma Altında Bulunan Yabancılar” olmasına karşın) günlük hayatta, BMMYK ve çeşitli basın organlarında yaygın bir şekilde kullanılması ve bir çoğunun savaş ve şiddet olayları sebebiyle ülkesini terk etmek zorunda kalması nedeniyle “Suriyeli Mülteci” ifadesi kullanılmıştır.

BM uluslar arası 2020 göç raporuna göre dünyamızda; 272 milyon uluslar arası göçmen 25,4 milyon mülteci bulunmaktadır. Yüksek gelir seviyesindeki ülkeler, uluslar arası göçmenlerin %65'ini, mültecilerin ise sadece %16'sını barındırmaktadırlar (UNDP, 2020). Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler ise, göçmenlerin %35'i ve mültecilerin %84'ünü misafir etmektedir.

Göçmen kabulü konusunda daha seçici davranan gelişmiş ülkelerde yabancı ülke doğumluların %98'i göçmen, %2'si ise mülteci statüsünde iken, dünyada en fazla mülteci barındıran (gelişmekte olan ülke konumundaki) Türkiye'de yabancı ülke doğumluların %80'ini mülteciler, %20'sini ise göçmenler oluşturmaktadır. SM'lerin önemli bir kısmı düşük eğitim seviyesi ve mesleki vasıflara sahiptir. Bu durum, SM'lerin Türk toplumu tarafından tercih edilmeyen ve yüksek vasıf gerektirmeyen sektörlerde, sigortasız, kayıt dışı ve daha düşük ücretler karşılığında çalışmalarına neden olmaktadır. Türk işverenlerin daha düşük ücret karşılığında ve sigortasız çalışmaya razı olan SM'leri daha fazla istihdam etmelerine paralel olarak, düşük vasıflı Türk işçiler, benzer sektörlerde çalışmakta olan Kürt ve Roman kökenli vatandaşlar arasında işsizlik oranları yükselmekte ve söz konusu gruplar ile SM'ler arasında rekabet, gerginlik ve çatışmalar artış göstermektedir. Türk toplumu nezdinde de SM'lerin kabul oranı zayıftır ve çalışma hayatına katılmalarına ilişkin genel kanı büyük oranda olumsuzdur. Türkiye'deki SM'lere ilişkin önde gelen çalışmalardan olan Suriye Barometresi 2019 araştırması sonucunda; "Suriyelilere Kesinlikle çalışma izni verilmemelidir/çalışmalarına izin verilmemelidir" ifadelerini destekleyenlerin oranı %56,8'e yükselirken, geçici şekilde çalışma iznini destekleyenler %21,4, kalıcı olarak çalışma izni verilmesini uygun görenler ise sadece %3,8 oranındadır. Söz konusu olumsuz tutumlar SM'lerin iş hayatına da yansımaktadır. SM'lere sorun yaşadıkları alanlar sorulduğunda en büyük problem sahalarının çalışma koşulları olduğunu beyan etmişlerdir. Söz konusu sorun alanları sırasıyla; çalışma koşulları: %36,2, iletişim-dil: %33,2, gıda: %26,7, barınma: %26,7, ayrımcılık: %21,1, sağlık: %17 ve eğitim: %7,4 şeklinde sıralanmıştır (Erdoğan, 2020:90, 142).

04 Kasım 2021 tarihi itibarıyla ülkemizde Geçici Koruma Kapsamında kayıtlı SM sayısı 3.728.612'dir (GİGM, 2021). Söz konusu rakama, ikamet izinli bulunan ve kayıtlı olmayan SM'ler de eklendiğinde sayıları 4 milyonu aşmaktadır. Suriye'den düzensiz göçün kendi kendini devam ettiren (self perpetuating) bir yapıya kavuşması ve yüksek doğum oranı nedeniyle toplam SM miktarı da hızlı bir artış göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2010 yılına kadar kabul ettiği 2 milyon (Independent, 2019) kadar göçmen miktarının iki katı 2012-2015 yılları arasında ülkeye giriş yapmış ve Türkiye 2014 yılından itibaren dünyada en çok mülteci barındıran ülkesi haline gelmiştir. Söz konusu akının oluşturduğu SM göçü, büyük risk ve tehditler içermekle birlikte, uygun stratejiler ile yönetildiğinde, mültecilerin hem kendilerine hem de ev sahibi ülke ekonomisine katkı sağladıkları simbiyotik çözümü, ulaşılabilir bir hedeftir.

Girişimcilik ve entegrasyon kapsamında göçmenler ve mültecilere yönelik, bir çok başarı hikayesi mevcuttur. 2015 yılında ABD'deki girişimcilik oranlarını açıklayan New American Economy dergisi bu oranın mültecilerde %13, göçmenlerde %11,5, ABD doğumlularda ise %9 olduğunu bildirmiştir. Roy, (2016) ise; 2016 yılı Fortune 500 listesindeki şirketlerin %40,2'sinin göçmenlerce kurulduğunu, bu şirketlerin toplamda 4.8 trilyon dolar gelir elde ettikleri ve 18.9 milyon kişiye istihdam sağladıklarını ifade etmiştir.

Türkiye'deki SM'ler yukarıdaki örneklerde belirtilen seviyede uyum gösterememelerine karşın ekonomik ve diğer alanlardaki varlıkları ihmal edilemez düzeydedir. Başarılı SM girişimleri

sonucunda, özellikle Mersin ve Gaziantep gibi şehirler başta olmak üzere bazı illerde istihdam, üretim, ihracat oranlarında artış gözlenmiştir. Türk iş piyasalarında işveren ve çalışan olarak yerlerini alan SM'lerin piyasa uyumları zamanla artmaktadır. Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada; 14 Haziran 2019 tarihi itibarıyla en az bir ortağı Suriye uyruklu şirket sayısı 15.159 olarak bildirilmiş (DHA,2019) ayrıca SM'lerce kurulan şirketlerin sermayelerinin 400 M\$'a ulaştığı ifade edilmiştir (UNHCR,2020). Aşağıda mevcut tespit, öneri ve değerlendirmelerin Türk iş piyasalarında yer alan yaklaşık 1,2 milyon SM çalışanına ve girişimcilerine dair sektörel analiz çalışmalarına katkı sunması beklenmektedir.

2. SM'LERİN COĞRAFİ DAĞILIMI

Coğrafi dağılım, yerel, bölgesel ve sektörel dinamiklerle doğrudan bağlantılı bir faktördür. Bununla birlikte, Türkiye'de SM'lerin homojen bir coğrafi dağılımları olduğunu söylemek mümkün değildir. 04 Kasım 2021 tarihi itibarıyla SM'lerin %79'u (2.909.155 kişi) sırasıyla; İstanbul: 527.982, Gaziantep: 459.124, Hatay: 437.496, Şanlıurfa: 426.188, Adana: 254.631, Mersin: 235.714, Bursa 182.141, İzmir 149.645, Konya 122.148, Kilis 106.610 olacak şekilde 10 ilde toplanmıştır. SM'lerin sayısının şehirlerin nüfusuna oranına bakıldığında; bazı illerde, oldukça düşük oranlarda (Bayburt:25 kişi ile %0,03) bulunmalarına karşın, SM'lerin il nüfusuna oranlarının Hatay'da %27'ye, Kilis'te ise %75'e kadar yükseldiği Çizelge 1'de görülmektedir.

Çizelge 1. Türkiye'deki SM'lerin Coğrafi Dağılımı

Şehir	Şehir Nüfusu	Suriyeli miktarı	Toplam SM %	İl nüfusuna oranı
İstanbul	15.011.868	535.458	14,52	3,57
Gaziantep	2.085.795	459.124	12,45	22,01
Hatay	1.654.907	437.496	11,86	26,44
Şanlıurfa	2.108.013	426.188	11,56	20,22
Adana	2.244.748	254.631	6,90	11,34
Mersin	1.839.975	235.714	6,39	12,81
Bursa	3.057.247	182.141	4,94	5,96
İzmir	4.365.022	149.645	4,06	3,43
Konya	2.224.384	122.148	3,31	5,49
Kilis	141.454	106.610	2,89	75,37
İlk on il toplamı	34.733.413	2.909.155	78,88	8,38
Kalan 71 il toplamı	47.547.539	819.457	22,22	1,72
Ülke Geneli toplamı	82.280.952	3.728.612	4,53	100,00

Kaynak:GİGM, 2021 verilerinden hazırlanmıştır.

Mevcut durumda her ne kadar SM'lerin kayıtlı oldukları şehirlerde bulunma zorunluluklarının olması ve seyahatlerinin izine bağlı olmasına karşın, 4 milyonu geçen nüfuslarının büyüklüğü, aile, eğitim, iş gibi nedenlerden dolayı artan yer değiştirmelerinin kontrolü oldukça güçleşmiştir. SM'ler tanıdık, akraba ve iş imkanlarının çoğunlukta olduğu bölgelerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu durum, SM'lerin özellikle büyük şehirlerde bazı semt ve ilçelerde yoğunlaştıkları ve toplumdan izole mekansal yoğunlaşmaları sonucu gettolaşma eğiliminde oldukları görülmektedir. Kendi etnik grubu içine kapanarak, ev sahibi toplumdan uzaklaşan kitleler, zamanla çeşitli güvenlik, sosyal sorunlara yol açmakta ve uyum politikalarını tehdit etmektedir. Türkiye'de de SM'lerin coğrafi dağılımının oldukça heterojen bir yapıya sahip

olduğu görülmektedir. Örneğin; 04 Kasım 2021 tarihi itibarıyla Kilis'te mevcut SM'lerin şehir nüfusuna oranı %75,37 iken, bu oran Bayburt'ta %0,03 düşmektedir (GİGM, 2021). Türkiye için tamamen homojen nitelikte bir coğrafi dağılım mümkün olmasa dahi, SM yerleştirme planlamasının, yerel ve bölgesel dinamiklere duyarlı, sosyal, ekonomik, kültürel hassasiyetleri göz önünde bulunduracak şekilde güncellenmesine ihtiyaç vardır.

Türkiye'de çalışmakta olan yaklaşık 1,2 milyon SM'nin neredeyse tamamının (çalışma iznine sahip yaklaşık %4'lük kesim hariç) yüksek vasıf gerektirmeyen, düşük ücretli işlerde çalışması, nüfuslarının yüksekliği ve yoğun kayıt dışılık, sınırlı kaynaklar üzerinde haksız rekabet yaratmakta ve SM karşıtı söylemi güçlendirmektedir. Söz konusu kitle, mevcut durumda maaşlı, yövmiyeli ve sezonluk işlerin bulunduğu hizmet, üretim, inşaat ve tarım sektörlerine dağılmış durumdadır. Bu dağılım; sektör ihtiyaçları, mal/hizmet arz ve talep dengelerinin gözetildiği merkezi ve stratejik bir planlamanın ötesinde, SM'lerin akraba, tanıdık ve yakın çevrelerinin bulunduğu şehirlerin/bölgenin yerel imkanları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Türkiye'de iş sektörlerinin homojen bir coğrafi dağılımı yoktur. Bunun sonucunda SM'lerin coğrafi dağılımları da, sektörel dağılımlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

3. SM GİRİŞİMCİLİĞİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 08 Eylül 2021 tarihinde yayımlanan Girişimcilik ve İş Demografisi 2020 haber bültenine göre; 2020 yılı sonu itibarıyla, ülkemizde 2.572.637 gerçek kişi işletmesi (sole proprietorship), 37.669 adi ortaklık (simple partnership), 613.306 limited şirket (limited liability), 109.636 anonim şirket (joint stuck), 10.305 kooperatif (cooperative) 12.711 diğer türler olmak üzere 3.356.264 adet işletme (girişim) bulunmaktadır. Her bir şirket kurulumu bir girişimi ifade etmektedir. 6762 Sayılı Türk Ticaret Kanunu kapsamında tanımlanan gerçek kişi işletmeleri şirket kapsamı dışında değerlendirildiğinde toplam işletme miktarından (3.356.264) gerçek kişi işletmeleri (2.572.637) çıkarıldığında kalan toplam işletme/girişim sayısı 783.627'dir (TÜİK, 2021).

İşletmelerin çalışanları istihdam ettikleri ana ekonomik faaliyetler TÜİK tarafından; hizmet, tarım, sanayi ve inşaat şeklinde dörde ayrılırken alt sektörlerde NACE Rev.2 sınıflandırılması kabul edilmektedir. Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiksel Sınıflandırması (Statistical Classification of Economic Activities in European Community) olarak bilinen NACE Rev.2'de işletmelerin sektörleri sırasıyla; 1. Tarım, ormancılık ve balıkçılık, 2. Madencilik ve taşocakçılığı, 3. İmalat, 4. Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı, 5. Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme, 6. İnşaat, 7. Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı, 8. Ulaştırma ve depolama, 9. Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, 10. Bilgi ve iletişim, 11. Finans ve sigorta faaliyetleri, 12. Gayrimenkul faaliyetleri, 13. Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, 14. İdari ve destek hizmet faaliyetleri, 15. Eğitim, 16. İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, 17. Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor, 18. Diğer hizmet faaliyetleri şeklinde toplam 18 alanda sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada kullanım kolaylığı maksadıyla idari ve destek hizmet faaliyetleri diğer hizmet faaliyetleri tek başlık altında ele alınmıştır.

Çizelge 2'nin ilk sütununda sektör adı ve sırasıyla Türkiye'de mevcut Suriye Sermayeli Şirket (SSŞ) sayısı, Yabancı Sermayeli Şirket (YSS) sayısı, (Gerçek kişi işletmeleri dahil) Türkiye'deki Toplam Şirket (TTŞ) sayısı, YSS'de SSŞ Oranı, Aynı sektörde bulunan TTŞ'lerde SSŞ Oranı (Gerçek kişi işlt. dahil), Toplam TTŞ'de SSŞ Oranı (Gerçek kişi işlt. hariç) Türkiye'deki Şirketlerin sektör içi dağılım yüzdeleri gösterilmektedir. Söz konusu çizelge YSS'de SSŞ oranı en yüksek olan sektörden en düşük sektöre olacak şekilde aşağı doğru sıralanmıştır.

Çizelge 2. SM Girişimciliğinin YS ve Türkiye Genelindeki Payı

Sektör Adı	SSŞ sayısı	YSS sayısı	Aynı Sektördeki TTŞ sayısı	YSS'de SSŞ Oranı	Aynı sektör TTŞ'de SSŞ Oranı	Toplam TTŞ'de SSŞ Oranı (Gerçek kişi işlt. hariç)	TTŞ Sektör içi %
Toptan ve perakende satış, motorlu araç onarımı	6.714	28.704	1.208.409	23,39	0,56	0,857	36,00
Gayrimenkul	946	4.487	50.011	21,08	1,89	0,121	1,49
İnşaat	1.244	6.418	244.970	19,38	0,51	0,159	7,30
Eğitim	126	707	25.784	17,82	0,49	0,016	0,77
Ulaştırma ve depolama	949	6.235	468.004	15,22	0,20	0,121	13,94
Bilgi ve iletişim	159	1.156	42.738	13,75	0,37	0,020	1,27
İmalat	1.174	8.695	409.233	13,50	0,29	0,150	12,19
Sağlık ve sosyal hizmetler	111	925	49.313	12,00	0,23	0,014	1,47
Diğer hizmet/iş, destek/idari faaliyetler	670	6.263	231.785	10,70	0,29	0,085	6,91
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	106	1.050	29.054	10,10	0,36	0,014	0,87
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	232	2.360	235.402	9,83	0,10	0,030	7,01
Konaklama ve yiyecek	274	2.995	295.151	9,15	0,09	0,035	8,79
Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	56	839	27.473	6,67	0,20	0,007	0,82
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretim/dağıtım	99	1.851	5.347	5,35	1,85	0,013	0,16
Madencilik ve taşocakçılığı	30	627	4.996	4,78	0,60	0,004	0,15
Su, kanalizasyon, atık yönetimi	8	225	4.885	3,56	0,16	0,001	0,15
Finans ve sigorta	10	483	23.709	2,07	0,04	0,001	0,71
Toplam	12.908	74.020	3.356.264	17,44	0,38	1,647	100

Kaynak: TÜİK, 2021 ve T.C. STB, 2021 verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayınlanan Türkiye'de (30.06.2021 tarihi itibarıyla) faaliyette bulunan yabancı sermayeli firmalar listesine göre; söz konusu tarih itibarıyla Türkiye'de mevcut 74.020 adet YSS'den, 12.908'i (%17,44'ü) SSŞ'dir. YSS sayısının, Türkiye'deki toplam şirket (TTŞ) miktarındaki payı ise, gerçek kişi işletmeleri dahil edildiğinde %0,38, edilmediğinde ise %1,647 olmaktadır. SM'lerin işletme miktarı (12.908) diğer yabancı sermayeli şirket sayısı: $74.020 - 12.908 = 61.112$, Türk vatandaşlarınca kurulan işletme sayısı; gerçek kişi işletmeleri dahil: 3.356.264, hariç: 783.627'dir. Söz konusu şirket sayıları grupların nüfuslarıyla oranlandığında; (SM nüfusu: yaklaşık 4 milyon, Türkiye'nin toplam nüfusu 82.280.952 ve Türkiye'de ikamet/çalışma izniyle bulunan yabancıların nüfusu yaklaşık 1,2 milyon) SM girişimcilik oranlarının Türkiye'de ikamet/çalışma izniyle bulunan yabancılardan (uluslar arası veya ekonomik göçmenlerden) ve ev sahibi Türk vatandaşlarından daha düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir.

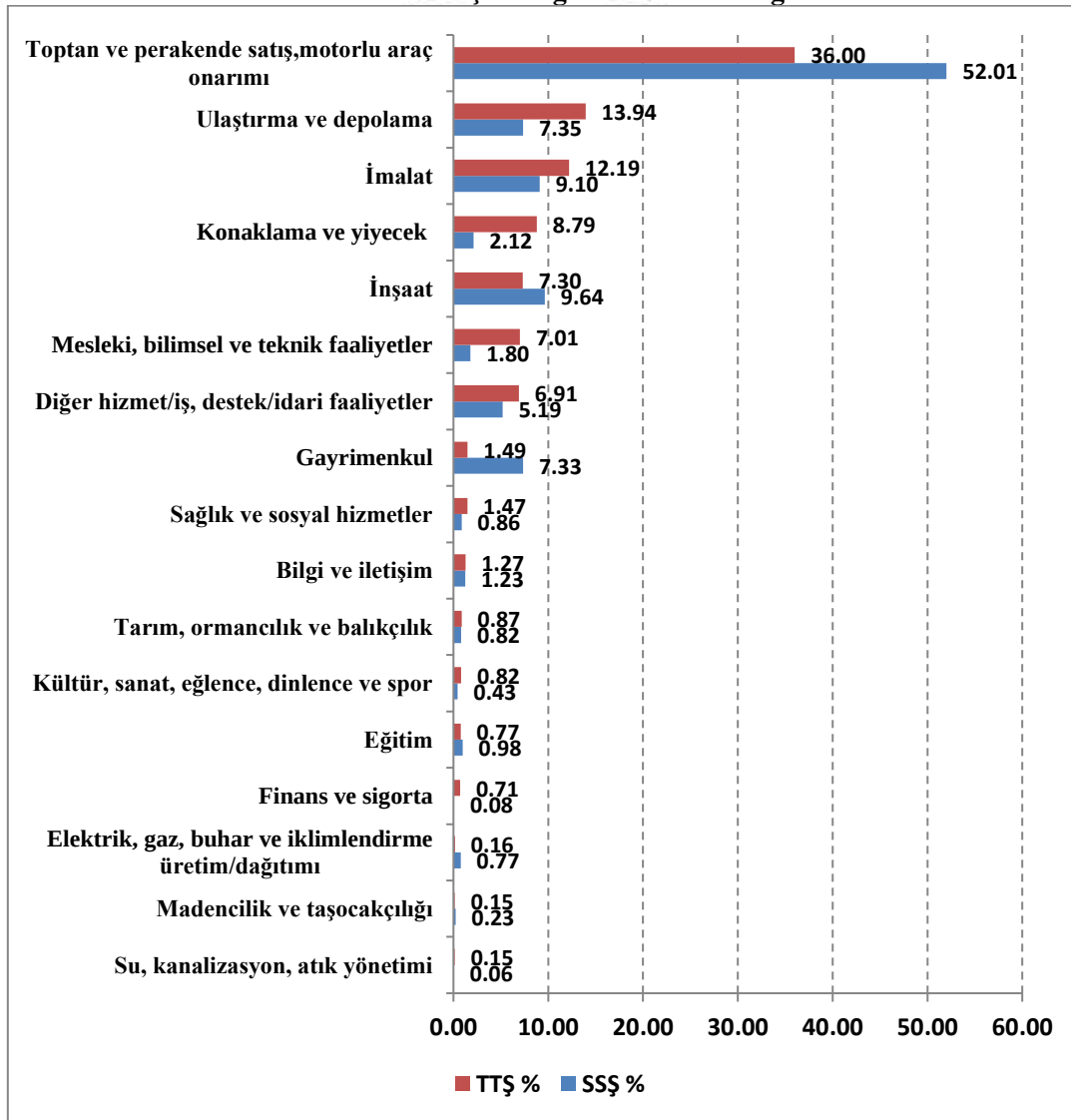
YSS'lerde en yüksek SSŞ payı Çizelge 2'nin 5'inci sütununda görüldüğü gibi sırasıyla; Toptan ve perakende satış, motorlu araç onarımı: 23,39, Gayrimenkul: 21,08, İnşaat: 19,38, Eğitim: 17,82, Ulaştırma ve depolama: 15,22, Bilgi ve iletişim: 13,75, İmalat: 13,50, Sağlık ve sosyal hizmetler: 12,00, Diğer hizmet/iş, destek/idari faaliyetler: 10,70, Tarım, ormancılık ve balıkçılık: 10,10, Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler: 9,83, Konaklama ve yiyecek: 9,15, Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor: 6,67, Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme

üretim/dağıtım: 5,35, Madencilik ve taşocaklığı: 4,78, Su, kanalizasyon, atık yönetimi: 3,56, Finans ve sigorta: 2,07 şeklinde aşağı doğru sıralanmaktadır. Listenin en sonunda %2,07 oranıyla yer alan finans ve sigorta sektörü, SM'lerin neredeyse tamamının (yaklaşık %95) sigortasız çalışması ve SM işletmelerinin finansal kaynaklara (banka kredileri vb.) erişimlerinin oldukça kısıtlı olduğunun da bir göstergesi niteliğindedir.

Yukarıda, SM girişimciliği diğer Yabancı sermayeli şirketler ve Türk vatandaşlarına ait şirket miktarıyla karşılaştırılmıştır. SM işletmelerinin kendi etnik sermaye grubundaki içerisindeki dağılımının ortaya konulması da SM girişimcilerinin (SMG) ilgileri, mesleki yetenek, sermaye ve pazar tercihleri konusunda önemli girdiler sağlamaktadır.

Görsel 1. SM Girişimciliğinin Sektörel Dağılımı

Kaynak: TÜİK, 2021 ve T.C. STB, 2021 verilerinden derlenerek hazırlanmıştır. Görsel 1’de gerçek kişi işletmeleri dahil Türk vatandaşlarına ait işletme miktarının sektörlere dağılım yüzdesi kırmızı renkle, SM işletmelerinin sektörel dağılım yüzdesi ise mavi renkle gösterilmiştir. SM İşletme miktarının sektörel dağılım yüzdeleri, Türkiye’deki tüm şirket miktarının sektörel dağılım yüzdeleri ile kıyaslandığında; SM işletme miktarının sektörel dağılım yüzdelерinin Türkiye geneli sektör içi pay oranından, gayrimenkul sektöründe: 5, elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretim/dağıtım sektöründe: 4,76, madencilik ve

taşocakçılığında: 1,5, toptan ve perakende satış, motorlu araç onarımında: 1,44, inşaatta:1,3, eğitimde: 1,26 kat daha yüksek iken, bilgi ve iletişiminde: 1,03, tarım, ormancılık ve balıkçılıkta: 1,05, diğer hizmet/iş, destek/idari faaliyetlerde: 1,33, imalat: 1,34, sağlık ve sosyal hizmetler: 1,71, kültür, sanat, eğlence, dinlence ve sporda: 1,89, ulaştırma ve depolamada: 1,9, su, kanalizasyon, atık yönetiminde: 2,35, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlerde: 3,9, konaklama ve yiyecek: 4,14, finans ve sigortada: 9,2 kat daha düşük seviyededir. Söz konusu oranların karşılaştırılması Türk iş piyasasında SM girişimciliğinin ilgi ve tercihlerinin ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır.

SM işletmelerinin büyüklükleri incelendiğinde %74'ünün 10 ve daha az çalışanlı mikro ölçekli, %24'ünün 10-50 çalışanı bulunan küçük ölçekli, kalan %2'sinin ise 50-250 çalışanlı orta ölçekli şirketler olduğu (INGEV,2018:16) ve söz konusu şirketlerin yaklaşık 44bin Suriyeliye (çalışan SM miktarının yaklaşık %4'üne) istihdam sağladığı (TEPAV, akt.:Erdoğan 2020:44) bildirilmiştir.

4. SM İSTİHDAMININ SEKTÖREL DAĞILIMI

SM iş gücünün Türk iş piyasasındaki varlığının daha iyi anlaşılabilmesi için şirket kuran girişimci SM'lerin yanı sıra ücret karşılığı çalışan SM'lerin de sektörel dağılımlarının ortaya konulması ve işgücüne dair temel verilerin ortaya konulması gerekmektedir. Eylül 2021 ayı itibarıyla Türkiye'de iş gücü piyasalarında çalışan; 15 yaş üstü çalışan 30.144.000 kişilik nüfusunun %17'si Tarım, %21,9'u Sanayi, %6,2'si inşaat, %54,9'u ise hizmetler alanlarında (Mevsim etkisinden arındırılmış) faaliyet göstermektedir (TÜİK, 2021b).

Eylül 2021 ayı itibarıyla Türkiye'de yaklaşık her 10 kişiden biri işsizdir ve her üç kişiden biri kayıt dışı çalışmaktadır. TÜİK tarafından açıklanan **işsizlik oranının %11**, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların (kayıt dışı çalışanların) oranı ise %30,5 olarak bildirilmiştir. (TÜİK, 2021b).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Türkiye ofisi çalışanı Luis Pinedo Caro tarafından yapılan araştırmaya göre 2020 yılı verilerine göre Türk iş piyasalarında mevcut 940,921 SM'den 862,039'u (%92'si) kayıt dışı olarak çalışmaktadır. SM grubunun sektörel dağılımları ise; Çizelge 3'de görüldüğü gibi yüksekten düşüğe doğru tekstil/ayakkabı:%31,1, ticaret ve konaklama:%17,7, diğer imalat:%17,1, inşaat:%13,2, tarım:%7,76, diğer hizmetler: %6,28, eğitim: %2,74, işletme aktiviteleri: %1,58, ulaştırma ve iletişim:%1,41, sağlık:%1,1, şeklinde dağılmıştır (Caro, 2020:12).

Çizelge 3. Ücret Karşılığı Çalışan SM'lerin Sektörel Dağılımı

Sektör	Çalışan Sayısı	Toplam SM %	Sektör içi %
Tekstil/Ayakkabı üretimi	252.888	31,08	16,10
Ticaret ve konaklama,	144.273	17,73	2,60
Diğer imalat	139.462	17,14	3,70

İnşaat	107.389	13,20	5,20
Tarım	63.110	7,76	1,20
Diğer hizmetler	51.076	6,28	5,00
Eğitim	22.258	2,74	1,40
İşletme aktiviteleri	12.843	1,58	0,50
Ulaştırma ve iletişim	11.492	1,41	0,80
Sağlık	8.990	1,10	0,80
Toplam	813.781	100	

Kaynak: Caro, (2020:12)

Söz konusu araştırmaya göre her 100 SM çalışanından 31'i Tekstil/Ayakkabı üretimi, 18'i Ticaret ve konaklama, 17'si diğer imalat, 13'ü inşaat, 8'i tarım, 6'sı diğer hizmetler, 3'ü eğitim, 2'si işletmeler, 1'i ulaştırma ve iletişim, 1'i de sağlık sektöründe çalışmaktadır.

Çizelge 4. Türk ve Suriyeli Grupların İş Piyasalarına Katılım İstatistikleri

Grup		Katılım	İşsizlik	NEET
Suriyeli	Erkek	81	12,3	19,6
	Kadın	13,7	18,2	82,2
	Toplam	47,5	13,1	50,1
Türk	Erkek	77,9	9,6	12,6
	Kadın	37,6	14,3	30,7
	Toplam	57,8	11,1	21,5

Kaynak: Caro, (2020:8)

Çizelge 4'de sunulan SM'lerin Türk iş gücü piyasalarına katılımları incelendiğinde Kadın ve erkek SM'ler arasında önemli bir fark göze çarpmaktadır. Türkiye vatandaşı kadınlar erkeklere göre 2 kat daha düşük bir katılım sergilerken bu oran SM'lerde 6 kata yükselmektedir. Kadın ve erkeklerin ortalama katılımlarında ise T.C. vatandaşları ile SM'ler arasında %10,3'lük bir fark bulunmaktadır. İşsizlik oranlarındaki ortalama fark ise %2 düzeyindedir. İstihdamda ve eğitimde olmayanların (NEET) yüzdeleri ise SM'lerde (%50,1) Türk vatandaşlarına göre (%21,5) yaklaşık 2,5 kat daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

SM'ler ülkemize 2011 yılından itibaren giriş yapmış olmalarına karşın, çalışmalarına ilişkin yasal mevzuat esasları ancak 2016 yılında yayınlanan "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" (GKSYÇİDY) ile net olarak ortaya konulabilmiş ve SM'lere bazı çalışma hakları verilirken bir takım sınırlamalar getirilmiştir¹. Söz konusu yönetmeliğin 8'nci maddesine göre "işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısı üzerinden sektör ve illere göre açık iş ve işe yerleştirmeler dikkate alınarak Bakanlıkça, geçici koruma sağlanan yabancı istihdamı kotası değişen oranlarda uygulanabilir. Çalışma iznine başvuru işyerinde çalışan geçici koruma sağlanan yabancı sayısı, işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının yüzde onunu geçemez." 5'inci maddede ise "Mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak

¹ Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20168375.pdf> Erişim tarihi:02 Kasım 2021

geçici koruma sağlanan yabancılar, çalışma izni muafiyeti kapsamındadır. Bakanlıkça, mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak geçici koruma sağlanan yabancılarla ilişkin il ve kota sınırlaması getirilebilir.”

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlamakla birlikte hala beklenen seviyede girişimci davranış gösteremeyen SM’lerin çalışma ve girişimcilik davranışları, sektör bazında ve yabancı sermayeli şirket miktarındaki oranları kapsamında ele alınmış, bu kapsamda çeşitli tespit, öneri ve değerlendirmeler yapılmıştır.

SM’lerin uyum süreçleri; 4 temel bileşen olan istihdam, barınma, eğitim ve sağlık kapsamında değerlendirildiğinde; ev sahibi topluma uyum süreçlerinin hızlanarak devam ettiğini söylemek mümkündür. YSS’lerin gayrimenkul sektöründe %21’i, inşaat %19’u, eğitimde %18’i, sağlık ve sosyal hizmetlerde %12’sinin SM işletmelerinden oluşması bunu teyit eder niteliktedir. Özellikle, gayrimenkul sektöründeki SM işletmeleri oranının, Türkiye’deki sektör payı oranından 5 kat, inşaat sektöründe ise 1,3 kat daha yüksek olması, SM’lerin kalıcı olma ve sermayelerini artırmaya yönelik çabalarının önemli bir göstergesidir. Öte yandan, finans ve sigorta sektöründeki SM işletme oranının Türkiye’deki sektör payı oranından 9 kat daha düşük olması, SM’lerin kredi ve finansman kaynaklarından yoksunluğu, sigortasız çalışma koşullarının ve kayıt dışılığın kanıksandığını ifade etmektedir.

SM’lerin iş piyasalarına katılım oranları kadınlarda erkeklere oranla 4 kat daha düşük olmasına karşın iş gücüne toplamda Türk vatandaşlarından %10,3 oranında daha düşük bir katılım sağladıkları tespit edilmiştir. Girişimcilik (işletme kurma) oranları, grupların nüfuslarıyla oranlandığında (kişi başına düşen şirket sayısına göre) ev sahibi Türk toplumu ve diğer ekonomik göçmenlerden daha düşük seviyede gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Ayrıntıları yukarıda belirtildiği şekilde, Türkiye’deki SM’lerin coğrafi ve sektörel bazda homojen bir dağılıma sahip olmadıkları görülmektedir. Bu kapsamda, SM iş gücünün Türk iş piyasalarında ihtiyaç duyulan sektörlerle ve coğrafyaya yönlendirilmeleri ve dağılımların mümkün olduğunca dengelenmesi önem taşımaktadır. Söz konusu yönlendirmenin öncesinde SM iş gücünün yetenek envanterinin, haritasının ortaya konulması, bu kapsamda yetenek ve kapasite geliştirici tedbirlerin kapsamlı şekilde (Üniversiteler, kamu kurumları, sanayi, yerel yönetimler ve meslek kuruluşlarının işbirliğiyle) tanımlanmasına ihtiyaç vardır. SM’ler düşük eğitim seviyeleri ve vasıflarına karşın ticaret tecrübeleri, Arapça iletişim yetenekleri, Suriye, Ortadoğu ve diğer Arap ülkelerinde sahip oldukları bağlantılar üzerinden (Gaziantep ve Mersin şehirlerindeki SM işletmelerinde olduğu gibi) ihracatı önemli oranda artırma potansiyeline sahiptirler.

Türkçe iletişim yeteneklerinin artırılması, birey odaklı uygun mesleki eğitimlerin verilmesi, SM işletmelerinin pazar bilgileri, mevzuat, kredi ve finansmana erişimlerinin kolaylaştırılmasının, seyahat sınırlamalarına ilişkin düzenlemenin güncellenmesi, kayıt dışılığı azaltacak denetleme, teşvik ve tedbirlerin uygulanması, SM kitlesinin %45’ini oluşturan kadınların iş piyasalarına daha fazla katılım sağlamalarına yönelik teşviklerin artırılması SM’lerin iş piyasalarına uyumlarını önemli oranda artırması beklenmektedir.

Sektörel dağılımda dikkat çeken önemli tespitlerden bir diğeri Türkiye’de istihdam edilen toplam 30.144.000 Türk vatandaşından %17’si tarım sektöründe çalışırken, neredeyse tamamı şehir merkezlerinde ikamet eden ve düşük vasıflı olan SM kitlesinin sadece %7,7’li kısmının tarım ve hayvancılık alanında çalışmakta olduğudur. Bu alanda çalışmakta olan SM miktarının artırılması, Kovid-19 pandemisiyle stratejik önemini pekiştiren gıda sektörünün ihtiyaç duyduğu ilave işgücüne kavuşması, atıl kalan tarım alanlarının değerlendirilmesi, vasıfsız SM işgücünün değerlendirilerek SM işsizliğinin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Literatürdeki bazı araştırmalar; göçmenlerde girişimcilik etkisinin zamanla kaybolduğunu, yüksek eğitim oranının göçmenlikten daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu ve başarılı göçmen girişimciliği örneklerinin bilgi yoğun sektörlerde gerçekleştiğini tespit etmişlerdir (Desiderio ve Salt (2010), akt. Peroni ve ark. 2016:649). Ayrıca; Beckers ve Blumberg (2013:683) birinci kuşak göçmenlerin ikinci kuşak göçmenlere göre daha yüksek seviyede girişimcilik ve iş performansına sahip olduklarını ifade etmiştir. Söz konusu yazın tespitlerinden hareketle, Türkiye’ye gelen SM’lerin girişimcilik potansiyelleri azalmadan ve birinci kuşağın, yerlerini ikinci kuşak SM’lere bırakmadan ivedilikle teşvik edilerek harekete geçirilmeleri büyük önem taşımaktadır.

Göç yönetiminin uzun zaman sürecine yayılan dinamik bir olgu olması nedeniyle, çözümlerin kısa, orta ve uzun vadeyi kapsayacak şekilde geliştirilmesi, tüm toplum katmanlarını ve ilgili kurumların görüşlerini kapsayıcı nitelikte olması sonucunda SM’lerin neden oldukları ekonomik yükün zaman içerisinde hem kendilerine hem de ev sahibi topluma katkı sağlayan simbiyotik bir forma dönüşmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Ager, A. & Strang, A. (2008). Understanding Integration: a Conceptual Framework, *Journal of Refugee Studies* 21(2):166-91.

Beckers, P., & Blumberg, B. F. (2013). Immigrant entrepreneurship on the move: a longitudinal analysis of first-and second-generation immigrant entrepreneurship in the Netherlands. *Entrepreneurship & Regional Development*, 25(7-8), 654-691.

Caro, L. P. (2020). Syrian Refugees in the Turkish Labour Market. ILO Office in Turkey

Desiderio, M., & Salt, J. (2010). Main findings of the conference on entrepreneurship and employment creation of immigrants in OECD countries. Paris: OECD.

DHA. (2019). Doğan Haber Ajansı <https://www.dha.com.tr/ekonomi/bakan-pekcan-15-bin-159-suriyeli-sirket-var/haber-1662168>

Erdoğan, M. (2020). Suriyeliler Barometresi-2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi, Orion Kitabevi ISBN: 978-605-9524-82-7.

GİGM. (2021). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi İnternet Sayfası., <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> Erişim tarihi: 04.11.2021

ILO (2017). ILO infographics on the labour market situation of Syrian workers in Turkey https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_738618/lang--en/index.htm Erişim tarihi: 05.10.2021

New American Economy. (2017). From Struggle to Resilience: The Economic Impact of Refugees in America; Report; New American Economy: New York, NY, USA, 2017.

Peroni, C. C., A. F. Riillo, Sarracino, F. (2016). Entrepreneurship and immigration: evidence from GEM Luxembourg, Published online: 18 February 2016 Springer Science+Business Media New York 2016.

TEPAV/EBRD (2018). Syrian Entrepreneurship and Refugee Start-ups in Turkey: Leveraging the Turkish Experience Final Report. <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10024> Erişim tarihi: 02.11.2021

TÜİK, (2021a), Girişimcilik ve İş Demografisi, 2020 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Entrepreneurship-and-Business-Demography-2020-37187> Yayın Tarihi: 08.09.2021, sayı: 37187 Erişim tarihi: 05.11.2021

TÜİK. (2021b). İş gücü İstatistikleri <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Eylul-2021-37483> Erişim tarihi: 06.11.2021

T.C. STB, 2021, Yabancı Sermayeli Firma Listesi, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/14a09761d390/diger/b81094> Erişim tarihi: 08.11.2021

UNDP. (2020). Migration Stock 2019 Wallchart, Department of Economic and Social Affairs, International Migration Report. Erişim tarihi: 11 Temmuz 2021, www.unpopulation.org.

UNHCR, 2020 Update: Durable Solutions for Syrian Refugees: <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/70892>. Erişim tarihi: 01.11.2021

EDİRNE
13 - 14 Kasım 2021

ARKTİKA ÜZERİNE ÇIKAR MÜCADELESİ ÇERÇEVESİNDE RUSYA’NIN 2035 ARKTİKA STRATEJİSİ

Adnan SEYAZ¹

Kırklareli Üniversitesi, İİBF, <https://orcid.org/0000-0002-5422-1621>

Giriş

Arktik Bölgesi kavramı, sekiz devletin kara parçalarını içeren dünyanın kuzey kutup çizgisinin içerisinde kalan alan için kullanılır. Yaklaşık 33 milyon km² alanla Afrika ve Asya’dan da büyük bir alandır.(Güçlü Akpınar, 2018) Arktik çizgisinin içinde kalan İsveç ve Finlandiya’nın toprakları kuzeyde Norveç topraklarıyla çevrili olması, Arktik Okyanusuna² kıyısı olmalarını engellemektedir. Dolayısıyla kıyıdaş ülkeler ifadesini bu iki ülke için kullanmamak daha doğru olacaktır. Mevcut kara parçaları mevsime göre değişkenlik gösteren buzullar ile genişlemekte ve daralmaktadır. Zorlu iklim koşulları, bu şartlara uyum sağlayan sınırlı sayıda bitki ve hayvan türleri ile yerli halkın bulunduğu eşsiz bir coğrafya yaratmıştır.

Bu eşsiz coğrafya küresel ısınma sebebiyle değişime uğramakta ve buzlarla kaplı alan her geçen sene daha da küçülmektedir. Bu ise deniz ticareti rotalarının yeniden düzenlenmesi, yer altı kaynaklarının çıkarılmasının daha mümkün hale gelmesi gibi kıyıdaş devletleri bölgeye yönelik bakış açılarını değiştirmeye sevk etmektedir. Küresel ısınma, dünyanın bazı bölgelerinde yaşamı daha zor hale getirirken daha önce zor iklim şartlarının bulunduğu bazı bölgeleri gelecekte yaşam için daha uygun hale getirebilmektedir. Bu da ülkeleri bölgeye yönelik stratejilerini güncellemeye yöneltmiştir. Buzulların erimesi bu sahaların yer altı kaynak aramasına daha uygun hale gelmesine yol açmış ve kıyıdaş ülkelerin bölgedeki faaliyetleri artmıştır. Arktika Konseyi’ndeki³ sekiz üye ülke Kanada, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç, Rusya, İsveç ve ABD’nin bölge içerisinde kalan toprak parçalarında yaklaşık 4 milyon insan yaşamakta ve Konseyin en önemli önceliklerinden biri de bu insanların yaşamlarını sürdürebilmeleridir. (Arctic Council, 2021) Ancak, kıyıdaş ülkelerin bölgeden istifade etme üzerine farklı yaklaşımları Arktika Konseyi’nde her sorunun çözülemeyeceğini ortaya koymaktadır. (Nikulin, 2019)

Ulusal çıkarların çelişmesi ülkelerin Arktika stratejilerine yansımakta, örneğin ABD’nin Çin ve Rusya’yı 2019 strateji belgesinde bölgedeki rakipleri olarak tanımlamasına yol açmaktadır. Rusya haricinde diğer tüm kıyıdaş ülkelerin NATO üyesi olması, Rusya’nın Çin’i yanına alma çabasını açıklamaktadır. Nitekim Çin, 2013 yılından beri Konsey’de gözlemci devlet olarak yerini almıştır. Bu çalışmada Rusya Federasyonu’nun 5 Mart 2020 tarihli “Rusya Federasyonu 2035 Yılına Kadar Arktika Bölgesine Yönelik Devlet Politikası

¹ Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü,

² Kuzey Buz Denizi ya da Kuzey Buz Okyanusu adlarıyla da anılır.

³ 1996 yılında Kanada’da Ottawa Deklarasyonu’nun imzalanması ile kurulmuştur.

Hakkında” başlıklı belgesi (Kremlin.ru, 2020a) ve Ekim 2020’de yayımlanan “Arktika Bölgesinin Kalkınması ve 2035’e Kadar Ulusal Güvenlik Strateji” Belgesi (Kremlin.ru, 2020b) niteliksel olarak analiz edilecektir. Başta ABD olmak üzere kıyıdaş diğer ülkelere yönelik Rus stratejisi tespit edilmeye çalışılacak ve gerekli görüldüğü hallerde diğer ülkelerin stratejilerine de değinilecektir. Bu çalışmayla önümüzdeki birkaç on yılda küresel siyaset alanında derin izler bırakması muhtemel bir bölgenin yaratacağı gerilimlerin açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır.

1. Kriz Alanları ve 2035 Stratejisinin Unsurları

Mayıs 2021 itibariyle Arktika Konseyi’nin dönem başkanlığını Rusya’nın devralması, hemen öncesinde bölge stratejisini ortaya koyan iki önemli belgenin yayımlanması 2035 stratejisinin ilgi odağı olmasına yol açmıştır. Arktika ile ilgili potansiyel kriz alanları, sürekli göç verilmesi, iklim koşullarında yaşanan değişiklik, egemenlik alanı sorunları, petrol ve doğalgaz kaynaklarının çıkarılması, bölge kıyıdaş ülkelerin arasındaki rekabet olarak sıralanabilir. Ülkenin 90’lı yıllarda ekonomik ve siyasi açıdan zor dönemler yaşaması dış politikada bu bölgeye odaklanamamasına yol açmıştır. 2000 sonrası Rus Dış Politikasında görülen hareketlilik Arktika bölgesine de yansımıştır. 2001 yılında Donanma Doktrini’nin kabulü, 2008 ve 2013’te strateji belgelerinin kabul edilmesi artan ilginin göstergeleridir. Nihayetinde 2020 yılında iki strateji belgesi kabul edilmiş ve güncel haliyle 2035 stratejisi vücut bulmuştur.

Harita 1: Rusya Federasyonu ve Arktika

Kaynak: Gustafsson, 2021.

2008 strateji belgesi daha çok hedeflerin projelendirilmesi aşamasına vurgu yapmış, 2013 belgesi bir adım daha ileri giderek ulusal sınırların korunması ve askeri güvenlik ihtiyacını da not etmiştir.(Heininen, Sergunin, ve Yarovoy, 2014) Ancak, küresel ısınmanın artan etkisinin görülmesi ve doğan ihtiyaç üzerine 2020’de kabul edilen 2035 strateji belgesi daha somut adımlar üzerinde durmuştur. 2021 öncesindeki on yılda dünyanın geri kalanında 0.18 derece sıcaklık artışı gerçekleşirken Rusya’da bu değer 0.51’dir. (Gustafsson, 2021)

Dolayısıyla dünyanın geri kalanından birkaç kat daha fazla ve hızlı ısınma süreci yaşayan Rusya, gelecek planlarını bu duruma adapte etme mecburiyeti hissetmiştir.

İlgi çekici bir diğer nokta ise 2035 Devlet Politikası Belgesi ile 2035 Ulusal Güvenlik Strateji belgesi arasında da çelişkiler bulunmasıdır. 2035 Devlet Politikası, bölgenin tehditleri olarak nüfus kaybı, altyapı eksiklikleri ve yeraltı kaynaklarının azalan keşiflerini sayarken 2035 Strateji Belgesi ise Arktik'teki ısınma, ekonomik eşitsizlikler, azalan nüfus ve altyapı yatırımlarının gecikmesini vurgulayarak öncelik sıralamasındaki bu değişiklikleri not etmiştir. (Mehdiyeva, 2021) Bu sebeple 2035 stratejisi analizini aşağıdaki üç başlık altında ayrıntılandırarak gerçekleştirmek daha uygun olacaktır.

2. Arktika'da Yaşam Koşulları ve Altyapı

2035 Devlet Stratejisi kapsamında Arktika'ya yönelik atılacak adımlardan ilki, yerli halkın hayatına dokunacak en önemli gelişme altyapı çalışmaları ve yaşam koşullarının iyileştirilmesidir. Ülkenin Arktika bölgesi içerisinde kalan alanlarında bulunan birimleri Sakha(Yakut) Cumhuriyeti, Murmansk ve Arhangelsk Bölgeleri, Krasnoyarsk, Nenets, Yamal Nenets ve Çukotka Otonom Bölgesi'dir. Uluslararası hukuk kuralları gereği Rusya, bu toprakların iç suları, kara suları, Münhasır Ekonomik Bölgeleri (MEB), bitişik adaları üzerinde egemenlik hakkına sahiptir. (Güçlü Akpınar, 2018)

Yaklaşık 4 milyonu bulan bölge nüfusunun yarısından fazlası Rusya topraklarındadır. Bölgenin sert iklim koşullarına uyum sağlayabilen yerli halklar zayıf bir altyapı sistemi ile hayatlarını sürdürmektedir. Bölgede gerçekleştirilecek olan altyapı projeleri mali zorluklar sebebiyle çıkmaza girmesinin yanı sıra bir de permafrost (yıl boyunca buzu çözülmeyen toprak) alanların çözülmeye başlaması ile mevcut altyapının zarar görmesi ve kullanılamaz hale gelmesi ihtimali her geçen gün artmaktadır.(Balmforth, 2020) Tam da bu sebeple 2035 strateji belgesi bölge nüfusunun yaşam koşullarını artırmayı en önemli öncelikleri arasında saymaktadır. Bu kapsamda Kuzey Enlem Güzergahı (Severnıy shirotnıy khod)'ını takip eden Yamal-Nenets'te demiryolu inşası, Siber Otoyol olarak ifade edilen kuzey limanlarını birleştiren fiber optik kablo döşenmesi ve tabii ki yeni liman inşaları en önemli yatırımlar olarak sıralanmalıdır. Askeri-stratejik öneminin yanı sıra Rusya, Arktika bölgesindeki Kuzey Deniz Güzergahını, Trans-Sibirya demiryolu hattına benzer şekilde tüm dünyaca ilgi çeken bir turizm cazibesi haline getirmeyi amaçlamaktadır. (Fedorov vd., 2020)

Rusya Federasyonu'nun devasa toprak sahası içerisinde Arktika'nın bu bölgelerden sadece bir tanesi olması işleri zorlaştırmaktadır. Permafrost alanların çözülmesi bölgenin altyapısına kısa sürede çözülmesi mümkün olmayan zararlar vermektedir. Çözülmenin bölgenin %70'ini olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir. Genelde gözlerden kaçan bir diğer önemli ayrıntı ise permafrost'un çözülmesi ile binyıllardır donuk haldeki toprakta bulunan karbonun havaya karışması ve bunun da sera etkisine sebep olmasıdır. (Boren, 2020) Sera gazlarının küresel ısınma üzerindeki etkisi düşünüldüğünde birbirini tetikleyen bir süreç yaşanması ve erimenin ileri tarihlerde daha da artması muhtemeldir.

Rusya'nın 2014 yılında ilan ettiği bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik programdan hayli uzakta olduğu görülmektedir. Zira 2021 yılı federal bütçesinden Kırım için ayrılan pay 300 milyar ruble (3.2 milyar euro) iken bölgeye ayrılan miktar 17.6 milyar rubledir

(190 milyon Euro).(Kluge ve Paul, 2020) Yeni strateji 2030 yılına kadar bölgeden verilen dış göçü durdurmayı hedeflemektedir. Oysa bölgeye halihazırda aktarılması planlanan kaynakların aktarılmadığı ve projelerin önemli bir kısmının başlamadığı görülmektedir. Bu bağlamda her ne kadar Arktika'da bulunan topraklarındaki halkın ortalama gelirleri Rusya ortalamasından daha yüksek olsa da soğuk hava, olumsuz iklim koşulları, kısıtlı gün ışığı imkanları ve işsizlik sebebiyle yerel halkın bölgeden göç etme isteğini sonlandırmak pek mümkün görünmemektedir.

Küresel ısınma ile sıcaklıkların artışı ve buzulların yılın daha uzun bir döneminde çözünmesi Rusya Federasyonu'na korunması gereken yeni sınırlar eklenmiş gibi etki etmektedir. Buna paralel olarak da Rusya'nın yeni liman ve güzergahları koruyabilecek askeri varlığını artırması gerekmektedir. Bu anlamda yeni strateji belgesinde dikkatleri çeken önemli bir nokta 2013 strateji belgesinde bölgede uluslararası iş birliğine vurgu yapıp sivil toplum örgütlerinin önemi vurgulanırken 2020 strateji belgesinde böyle bir vurguya ihtiyaç duyulmamış olmasıdır.(SWP, 2020) Arktika'da son on yılda yaşanan sürecin bu anlamda bir güvenlikleştirme süreci olduğu söylenebilir.

Kuzey Deniz Güzergahının (KDG, Severnyi Morskoi Put) uluslararası transit bir güzergâh olmasını temin etme stratejisinden kendi önemli yer altı kaynaklarını bu coğrafyadan sevk etme stratejisine yönelen Rusya, 2019'da 31.5 milyon ton olan sevkiyatını 2035'te 130 milyon tona çıkarmayı hedeflemektedir. (Mehdiyeva, 2021) Bunun için de nükleer güç ile çalışan buz kırıcı gemi filosu bulundurması gerektiğinin farkında olan Rusya, Arktika adındaki ilk gemisini Ekim 2020'de kullanmaya başlamıştır. (Tétrault-Farber, 2020) Filodaki diğer gemilerin inşa süreci devam ederken bu stratejiye en önemli tehdit bu gibi projelerde yaşanan ekonomik ve teknik yetersizliklerden kaynaklanan gecikmeler olarak göze çarpmaktadır. Oysa Moskova'nın bölgeden göçü engelleyecek en önemli argümanını, bölgeye yapılacak yeni yatırımlar ve yeraltı kaynaklarını çıkarma ve işleme tesislerinin yerel halkın yaşam kalitesini ve ekonomik seviyesini yükseltmesi üzerine kurduğu görülmektedir.(Staalesen, 2020) Bu yatırımların gerçekleştirilemediği her yıl 2035 stratejisinin de aksaması anlamına gelecektir. Bu sebeple Nisan 2021'de bölgeye yönelik 19.5 milyar rublelik bir sosyo-ekonomik kalkınma planını onaylanmıştır.(Gustafsson, 2021) Arktika'daki kalkınma faaliyetleri, bütün eksikliklerine rağmen Rus otoritelerinin bölgede yaşayan toplum ve ekonominin desteği olmadan salt askeri gücün başarısının çok sınırlı olacağını anladığını göstermektedir.

3. Yeraltı Kaynakları

2035 stratejisi çerçevesinde atılacak en önemli ikinci adım ise yer altı kaynaklarının çıkarılması, ihracı ve bunların gerçekleştirilebilmesi için Kuzey Deniz Güzergahı'nın limanlar dahil tüm altyapısı ile aktif hale getirilmesidir. Küresel ısınmayı bu anlamda bir avantaj olarak kullanmaya yatkın Rusya, bütün stratejisini KDG kapsamındaki limanları operasyonel hale getirme üzerine kurmaktadır.

Bölgede özellikle Yamal ve Gydan yarımadalarından çıkarılan doğalgaz kaynakları ülke doğalgaz kaynaklarının %80'den fazlasına ve yine çıkarılan petrol de ülke petrol üretiminin %17'sine denk gelmektedir. Bu sahalar doğalgaz ve petrol üretim ve ihracının yanı sıra KDG üzerine yeni limanların nerelere inşa edileceği, bölgenin ana kara yolları ve demir yollarının

nerelere uzanacağı ve Rusya'nın diğer sanayi bölgeleri ile Arktika'nın hangi güzergahlardan bağlanacağı noktasında belirleyici olmaktadır.(Kluge ve Paul, 2020)

2035 Strateji Belgesi, bu tarihe kadar kıta sahanlığında 5 petrol ile 21 de elmas, altın, quartz, titanyum vb. katı yer altı kaynakları projesinin başlatılacağını belirtmektedir. Daha da önemlisi 2018 yılında 8.8 milyon ton olan LNG üretimini 2035'te 91 milyon tona çıkarmayı hedeflemektedir. Kremlin'in Arktika stratejisinde belirtilen hususlar çerçevesinde yer altı kaynakları bakımından zengin olan bölgeler ile bu kaynakların tüketiciye ulaşmasını sağlayacak olan güzergahlarda yer alan yol ve limanların bulunduğu bölgeler yatırımlardan aslan payını almaktadır. Pevek, Dikson ve Tiksi limanları bunlara örnek gösterilebilir. (Mehdiyeva, 2021) Ayrıca, bu kaynakların çıkarılması kadar pazar şartlarının uygun olacağı zaman dilimine veya Rusya'nın çıkarmak istediği zaman çıkarabilmesi için gerek görüleceği zamana kadar güvenle korunması da bu strateji içerisinde yerini almıştır. Buradaki kaygı yabancı devletlerin bölgedeki faaliyetleri ile Rus şirketlerinin faaliyetlerini engelleyebileceği kaygısıdır. Zira bölgede uluslararası hukuki sınırlandırmaların halen net bir şekilde ortaya çıkmaması hukuki boşluklar yaratmaktadır. Örneğin, 1980'lerden beri Barents Denizi'nde ilk defa 2020 yılında ABD ve Birleşik Krallık'ın donanmalarının devriyelere başlaması Rus otoritelerinde tedirginliğe sebep olmuş ve bu tedirginlik Ekim 2020 Belgesine de yansımıştır.(Gustafsson, 2021)

Yeraltı kaynaklarının tespiti, çıkarılması ve işlenerek bölgenin kalkınmasına yarar sağlaması ile ilgili önemli bir engel teknolojik eksikliklerdir. Üstelik gerekli teknoloji büyük oranda bölgede rekabet halinde bulunan başta ABD ve Birleşik Krallık olmak üzere Batılı ülkelerin elinde bulunmaktadır. Dolayısıyla hesaplamalara göre bu teknolojik yetersizlikler Rusya'nın hedeflediği tarihe göre istenilen kaynakların 15 yıl kadar daha geç bir sürede çıkarılmasına sebep olmaktadır.(Podlinova ve Volobuev, 2021)

2035 Arktika Strateji Belgesinde yer almayarak en fazla dikkat çeken nokta ise küresel ısınmadır. 2013 belgesinde insan kaynaklı küresel ısınmaya vurgu yapılırken yeni strateji belgesinde bundan bahsedilmemiştir. Tüm Arktika stratejisinin bölgesel kalkınmaya ve kalkınmanın da bölgenin yer altı kaynaklarının çıkarılarak rasyonel kullanımına endekslenmesi bölgenin eşsiz özellikleri ile tezat oluşturmaktadır. Paris Anlaşması kapsamında taahhüt edilen karbon emisyonları miktarının Sovyet dönemi miktarları baz alınarak hesaplanmasından dolayı şu anki Rusya karbon emisyonu miktarlarından daha fazla olması Moskova'nın yakın dönemde bu politikasında herhangi bir değişiklik yapmaya niyeti olmadığını göstermektedir. Bu çerçevede her geçen gün daha da aktif hale gelen bölgede askeri güvenliğin sağlanması kaçınılmaz olarak 2035 stratejisinin en önemli ayağı olarak belirmektedir.

4. Askeri Güvenlik

Yüzyıllardır zorlu iklim şartları sonucunda yılın önemli bir bölümünde buzlarla kaplı limanları sebebiyle Rusya'nın kuzey topraklarının doğal bir koruma altında olduğu değerlendirilmiştir. Ancak küresel ısınma sebebiyle Arktika'daki buzulların her geçen yıl daha da küçülmesi ve yıl boyunca don sebebiyle kuzey limanlara erişilebilen dönemin giderek artması bölgedeki güvenlik anlayışında da köklü değişikliklere sebep olmuştur. Artık saldırıya açık hale gelmesi muhtemel kuzey limanlarının ve stratejik yer altı kaynakları ile tesislerin güvenliğinin sağlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda 2035 Ulusal Güvenlik

Strateji Belgesi Arktika’da güvenliğin sağlanmasını engelleyen gelişmeleri 4 unsur olarak sıralamıştır:

- a) Arktika’daki faaliyetleri düzenleyen temel uluslararası anlaşmaların yeniden değerlendirilmesini bekleyen devletlerin varlığı,
- b) Uluslararası hukuk açısından bölgedeki sınırların net olmaması,
- c) Uluslararası kuruluşlar ve yabancı devletlerin Rusya’nın bölgedeki faaliyetleri ve hukuki işletmelerini engelleme çabaları,
- d) Arktika’da bulunan yabancı askeri güçler. (Gustafsson, 2021)

Arktika’da güvenlik, iş birliği ile sağlanabileceği gibi ülkelerin bölge stratejilerinin farklılaşması sonucunda askeri tedbirlere başvurmayı gerektirebileceği de oldukça açıktır. 2035 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinin bahsettiği önemli noktalardan bir tanesi Arktik bölgesinin iş birliğine açık bir bölge olduğu kadar çatışma potansiyeli de taşıdığıdır. Bu sebeple Rusya’nın da buna uyumlu olarak askeri kapasitesini artırması gerekliği vurgulanmaktadır. 2013 Strateji Belgesi kaçakçılık ve terörizm gibi konular haricinde bu tarz bir askeri yapılanmadan bahsetmemektedir. 2035 belgesi ise direk olarak işaret etmese de belgede bahsedilen güvenlik kaygısının sebebinin NATO ve ABD olduğu anlaşılmaktadır. (Nikulın, 2019) Buna karşılık Rusya halihazırda var olan ancak Sovyet döneminden beri kullanılmayan bazı üslerini yeniden aktif hale getirmiştir. Bunlar arasında 10 araştırma ve kurtarma üssü, 16 derin su limanı, 4 eski hava üssüne ek olarak 10 tane daha yeni hava üssü kurulması ve on adet de hava savunma üssü bulunmaktadır. (SWP, 2020) Bu sebeple son yıllarda Norveç ve Finlandiya gibi bölge ülkelerinin ve NATO’nun radarlarında görünecek şekilde manevralar yapılmakta ve askeri varlık gösterilmektedir. Denizaltılar Sovyet döneminden beri ilk defa yüksek sayılarda bölgeden geçiş yaparak Kuzey Atlantik’e çıkmakta ve bölgede tatbikatta bulunan NATO’ya ait askeri uçaklara taciz uçuşları icra edilmektedir. (Aktan, 2021)

2035 stratejisi Rusya’nın kendi kıyı güvenliğinin sağlanması kadar diğer ülkelerle olan BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’nden kaynaklanan haklarını korumak üzere ilişkilerine de vurgu yapmaktadır. Buna uygun olarak Arktika bölgesinde tatbikatlar düzenlenerek Rusya’nın bölgede askeri kapasitesi sergilenmektedir. Belgede Arktika bölgesinin kıyı güvenliğini sağlamak üzere Federal Sahil Güvenlik Sistemi’nin kurulmasından bahsedilmektedir. Kuzey Deniz Güzergahında güvenliğin sağlanması bakımından önemli bir adım olan bu gelişme ile yetinilmemiştir. Örneğin, daha önce 2007 yazında Rus bilim adamlarının da bulunduğu bir “Arktika 2007 Seferi” düzenlenmiştir. Bu seferde hem su yüzeyinin 4 km derinliğinde Lomonosov Sırtlarına 1 m yükseklikte paslanmaya karşı dayanıklı titanyum Rus bayrağı dikilmiş hem de yapılan keşifler sonucunda bu sırtların ana karanın uzantısı olduğu iddia edilmiştir. (Russia plants flag under N Pole, 2007) Bu da belirtilen alanın Rusya’nın bitişik kıta sahanlığı olarak kullanılması gerektiği tezini destekleyen bir gelişmedir.

Rusya Federasyonu, bölgede en büyük ve güçlü buz kırıcı gemi filosuna sahiptir. (Woody, 2020) Bu bir yandan KDG üzerindeki etkinliğini ve yıl boyunca işletilmesini garanti etmek bakımından önem arz ederken diğer yandan da donanmasının ihtiyaç duyulması halinde bir yol açılarak hareket edebileceğinin göstergesidir. Bu bağlamda özellikle Barents Denizi’nden İzlanda’ya kadar uzanan bölgenin sürekli Rus donanmasının Atlantik Okyanusu’na çıkabileceği şekilde güvenli tutulabilmesi hayati önemdedir. Bazı aksaklıklar yaşansa da diğer kıyıdaş ülkeler arasında donanma ve askeri üsler bakımından en hazır olanın

Rusya olması göz dağı verilmesi bakımından yeterli olmaktadır. ABD bile bu seviyede bir filoya sahip değildir, ancak denizaltılar ile bölgede etkinlik gösterebilmektedir.

Herhangi bir olası savaş durumunda Türk Boğazlarının kapatılması Karadeniz Filosu'nun çıkışını engellediği gibi Baltık Denizi'ndeki filosu da Skagerrak Boğazı'nın kapatılması ile engellenebilmektedir. Bu sebeple de Arktika'da kıyıdaş diğer ülkelerin NATO üyesi olması tedirginlik yaratmaktadır. Rusya'nın okyanuslara ulaşabilmesi bakımından bölgedeki askeri varlığı ve donanmasını aktif hale getirebilmesi hayati bir önemdedir. Ancak bu sayede Atlantik Okyanusuna engelsiz bir şekilde ulaşma imkanına sahip olabilmektedir. Tam da bu sebeple Batılı ülkelerin Arktika Bölgesindeki faaliyetlerini tehdit olarak algılamaktadır. Novaya Zemlya, Severnaya Zemlya, Yeni Sibirya Adaları ve bölgedeki diğer stratejik noktalara yeni hava savunma sistemleri yerleştirilmiş ve bölgede hipersonik füzelerin testleri gerçekleştirilmiştir.(SWP, 2020) Bu gelişmeler hissedilen tehdide verilen cevap olarak değerlendirilmelidir.

Kuzey Deniz Güzergahı limanlarının işletilmesi ve tüm altyapının idaresi bakımından hayati önemde olan bir diğer gelişme iki safhada tüm güzergahı kapsayacak fiber optik kablunun Arktika sahili boyunca serilmesidir. Kutup Ekspresi adı da verilen bu proje ile batıda 2024'e kadar Murmansk yakınlarından Nenets'e ve doğuda 2026'ya kadar Dikson limanından Kamçatka'ya hattın tamamlanması planlanmaktadır. (Vafina, 2020) Dijital bir devrim yaratacak bu hat ile Rusya bölgedeki etkinlik ve hakimiyetini artırarak hem ticari hem de askeri alanda yüksek hızda iletişim imkânı kazanacaktır.

2035 Strateji Belgesinde yer verilen bütün bu hedeflere rağmen bölgede herhangi bir düşmandan açıkça bahsedilmemektedir. Bu da Rusya'nın en kötü şartlara hazırlanırken bölgedeki hedeflerine çatışmaya gerek kalmadan ulaşmak istediğini göstermektedir.

Sonuç

2020 yılında kabul edilen her iki belgede de öncelikli olarak bölge halkının yaşam koşullarının ve altyapının iyileştirilmesi vurgulansa da belgelerin ortaya koyduğu gerçek, Rus otoritelerinin Arktika'ya ülkenin tamamının kalkınması açısından yaklaşması ve petrol ile doğalgaz kaynaklarının çıkarılmasını öncelikli olarak değerlendirmesidir. Hidrokarbon kaynaklar Arktika'nın olduğu kadar tüm Rusya'nın kalkınması açısından hayati önem taşıyan kaynaklar olarak görüldüğünden ulusal güvenlik bakımından da stratejik varlık kabul edilmektedir.

Hidrokarbon kaynaklar ve yanı sıra diğer minerallerin keşif, çıkarılma, işlenme ve sevki Kuzey Deniz Güzergahı'nın aktif kullanımı ile mümkündür. Dolayısıyla KDG'nin kullanılabilir hale getirilmesi, limanların inşası ile geliştirilmesi ve güvenliğinin sağlanması, 2035 Arktika Stratejisi kapsamında hem kalkınmanın en önemli unsuru hem de ulusal güvenliğin sağlanması açısından kilit önemdedir. Ayrıca tarihsel olarak iklim koşullarının kuzeyden gelebilecek herhangi bir saldırıya imkân vermemesinin getirdiği rahatlık, küresel ısınma sebebiyle her geçen gün yerini saldırıya daha açık bir bölgeye bırakmaktadır. Bu da yabancı güçlerin askeri unsurları ile bölgede varlık göstermeye başlamasına yol açmıştır.

Rusya'nın 2035 stratejisi bu potansiyel tehdide karşı hazırlıklı olmak ve bu tehdidin ülke topraklarına yansımadan caydırılması üzerine kuruludur.

Son olarak bölge nüfusunun yaşam koşullarının 2035 stratejisi içindeki yeri de küçümsenmemelidir. Rusya'nın bir Arktika Gücü olması için hem yer altı kaynaklarından faydalanılması hem de bölgede ulusal güvenliğin sağlanması ne kadar gerekliyse, bölge nüfusunun varlığı ve refah içinde yaşayabilmesi de o kadar gereklidir. Azalan miktardaki kaynak ayrımı ülkenin ekonomik olarak zor bir dönemden geçmesinden kaynaklanmakta ve ekonomik toparlanmanın bölgeye yapılacak yatırımlara da yansması beklenmektedir.

Kaynakça

- Aktan, Sertaç. 2021. "NATO Uçaklarından Baltık Denizi Üzerinde Rus Uçaklarına Önleme." *Euronews*. <https://tr.euronews.com/2021/04/21/nato-ucaklar-ndan-balt-k-denizi-uzerinde-rus-ucaklar-na-onleme> (November 15, 2021).
- Arctic Council. 2021. <https://arctic-council.org/about/states/> (November 10, 2021).
- Balmforth, Tom. 2020. "Russia's Rail Link to Port of Murmansk Severed by Bridge Collapse." <https://www.reuters.com/article/us-russia-bridge/russias-rail-link-to-port-of-murmansk-severed-by-bridge-collapse-idUSKBN2390X7> (November 15, 2021).
- Boren, Zache. 2020. "The Permafrost Pandemic: Could the Melting Arctic Release a Deadly Disease?" <https://unearthed.greenpeace.org/2020/07/03/arctic-permafrost-pandemic-life-uh-finds-a-way/> (November 14, 2021).
- Fedorov, V. P. Zhuravel, S. N. Grinyaev, and D. A. Medvedev. 2020. "The Northern Sea Route: Problems and Prospects of Development of Transport Route in the Arctic." In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*.
- Güçlü Akpınar, Burcu. 2018. "Uluslararası Hukuk Çerçevesinden Arktik Güvenliği Politikalarının Analizi: Rusya ve ABD Örneği." *Savunma Bilimleri Dergisi*. 16(2).
- Gustafsson, Pär. 2021. *Russia's Ambitions in the Arctic Towards 2035*. Swedish Defence Research Agency. FOI Memo 7624.
- Heininen, Lassi, Alexander Sergunin, and Gleb Yarovoy. 2014. *Russian Strategies In The Arctic: Avoiding A New Cold War*. Moscow.
- Kluge, Janis, and Michael Paul. 2020. *Russia's Arctic Strategy through 2035: Grand Plans and Pragmatic Constraints*. German Institute for International and Security Affairs. Berlin.
- Kremlin.ru, 2020a. Ob osnovakh gosudarstvennoy politiki Rossiyskoy Federatsii v Arktike na period do 2035 goda, <http://kremlin.ru/acts/news/62947>.
- Kremlin.ru, 2020b. O Strategii razvitiya Arkticheskoy zony Rossiyskoy Federatsii i obespecheniya natsional'noy bezopasnosti na period do 2035 goda, <http://en.kremlin.ru/acts/news/64274>
- Mehdiyeva, Nazrin. 2021. *Strategy of Development of the Arctic Zone of the Russian Federation and the Provision of National Security for the Period to 2035*. NATO Defense College. Russian Studies Series 1/21.

- Nikulin, Maksim Andreevich. 2019. "Great Powers' Competition in the Arctic: Geopolitical Rivalry in the New Political Space." *Vestnik RUDN. International Relations* 19(3).
- Podlinova, Anna, and Aleksandr Volobuev. 2021. "Россия Отложит Разработку Шельфа Минимум На 15 Лет." *Vedomosti.ru*. <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2021/04/11/865485-rossiya-otlozhit> (November 17, 2021).
- "Russia Plants Flag under N Pole." 2007. *BBC News*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6927395.stm> (November 14, 2021).
- Staalesen, Atle. 2020. "Федеральные Чиновники Не Могут Договориться О Цифрах Грузопотока В Арктике." *The Barents Observer*. <https://thebarentsobserver.com/ru/arktika/2020/10/federalnye-chinovniki-ne-mogut-dogovoritsya-o-cifrah-gruzopotoka-v-arktike> (November 15, 2021).
- Tétrault-Farber, Gabrielle. 2020. "Russia Says World's Largest Nuclear Icebreaker Embarks on Arctic Voyage." *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-russia-arctic-icebreaker-idUSKCN26D1FO> (November 14, 2021).
- Vafina, Margarita. 2020. "Arktik Denizi Rekabetinde Rusya." https://tasam.org/tr-TR/Icerik/56671/arktik_denizi_rekabetinde_rusya_ (November 14, 2021).
- Woody, Christopher. 2020. *US Worried about Icebreaker Gap with Russia in Arctic*. <https://www.businessinsider.com/us-worried-about-icebreaker-gap-with-russia-in-arctic-2020-11> (November 14, 2021).

EDİRNE

13 - 14 Kasım 2021

BAKARA 273 AYETİNE REFERANS VEREN RİVAYETLERİN YAPISAL ANALİZİ**Ali KUZUDİŞLİ**

Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-2135-5439

ÖZET

Bakara 2/273'te “(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirsiniz, şüphesiz Allah onu bilir.” denilmektedir. Bazı rivayetlerde miskin kavramının anlamını düzeltir mahiyette mealen: “Miskin birkaç lokma yiyecek veya birkaç hurmayla başından savdığı dilenci kimse değildir. Gerçek miskin miskin ihtiyacını belli etmeyen onurlu kişidir.” denildikten sonra “Dilerseniz şu ayeti okuyun: ‘İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler.’” ifadesi yer almaktadır. Öngörümüze göre rivayetlerin bazılarında yer alan bazılarında yer almayan sondaki kısım, hadiste ifade edilen anlamı güçlendirmek amacıyla metne, ravilerden biri tarafından ilave edilmiştir. Bu çalışmada ilgili rivayetlerin yapısal analizi yapılarak bu öngörünün doğru olup olmadığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Metin tenkidi, Miskin, İlhaf, Müteaffif.

Giriş

Hadis metinlerinin hadis kaynaklarındaki tarihsel macerasını genel geçer kurallar içine oturtmak oldukça güçtür. Neredeyse her metnin kendine has bir hikayesi bulunması nedeniyle “Dilerseniz şu ayeti okuyun...” ifadesinin yer aldığı hadislerin analizleri kapsamında bu çalışmada miskin kim olduğunu tanımlayan rivayetlerin ve bu rivayetler içinde Bakara 273’e atıfta bulunan versiyonların analizi yapılmaya çalışılmıştır. Ön bilgiler, söz konusu rivayet parçasının miskin kim olduğunu tarif eden metne sonradan ilave edildiğini göstermektedir. Araştırmada en erken kayıtlarda yer alan metinlerin izleri, sonraki kaynaklarda takip edilerek metinlerdeki değişimler bulunmaya çalışılmış ve ön bilgilerin doğru olup olmadığı incelenmiştir.

Sarmalda Yer Alan Rivayetlerin Hadis Kaynaklarındaki Kayıtları

Miskini tanımlayan rivayetler sarmalında yer alan en erken kayıtlardan biri şöyledir:

Hemmâm b. Münebbih (Kitabın nispet edildiği müellif): 1-Ebû Hüreyre:

Resulullah (s) şöyle dedi: “Miskin, insanlar arasında dolaşan bir iki lokma veya birkaç hurmanın savdığı, şu çok dolaşan (dilenciler) değildir. Miskin, ihtiyacını karşılayacak bir şey bulamayan, insanlardan bir şey istemekten utanan, hâli bilinmediği için tasadduk edilmeyen kimsedir.” (Arapça metin için bkz. Ek/1).¹ Bu metin aynı veya küçük farklarla sonraki kaynaklarda da tekrarlanmıştır.² Bu kayıtlardaki metinlerin karakteristik özelliği *leyse'l-miskînü hâzâ't-tavvâf* ifadesidir. İfadenin yer aldığı metinler birbirine çok benzer olmasına rağmen senedler birbirinden tamamen farklı olabilmektedir. Söz konusu metinlerde Bakara 273'e atıf bulunmamaktadır.

Erken kayıtlardan Ma'mer tarafından kaydedilen bir başka metin şöyledir:

Abdürrezzâk (müellif): 3-Ma'mer> 2-Zührî> 1-Ø³:

H. Peygamber dedi ki: “Miskin, birkaç hurma veya bir iki lokmanın savdığı kişi değildir. Fakat miskin; dilenmeyen, yeri bilinmeyen ve yardımda bulunulan kimsedir.” Zührî dedi ki: “Mahrûm da budur.” (Arapça metin için bkz. Ek/2).⁴ Bu metin çok benzer biçimde sonraki kaynaklarda da tekrar edilmiştir.⁵ Ma'mer'in kaydının ayırıcı özelliği *velâ yu'lemu mekânühû* ifadesidir. Bu özelliğiyle metin, bilinen hadis kaynaklarından ziyade tefsir kaynaklarında yer almıştır.⁶ Bu formdaki metinlerde de Bakara 273'e atıf bulunmamaktadır.

¹ Hemmâm b. Münebbih, *es-Sahîfetü's-Sahîha*, thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1985), 322, hds.no. 75.

² Mâlik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), 5/1351, hds.no. 3414 Buradaki kayıt diyalog biçimindedir: “Dediler ki: Miskin nedir Ey Allah'ın Resulü...”; Ebû Amr er-Rebî b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhidî el-Basrî Rebî b. Habîb, “Müsned”, *Kitâbü't-Tertîb fi's-sahîhi min hadîsi'r-Resûl*, ed. Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim Vercelânî, thk. Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî (Maskat: Mektebetü'l-Maskat, 2003), 158, hds.no. 353; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, thk. Abdülgafur b. Abdilhak el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-İmân, 1999), 1/144, hds.no. 78; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaud vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 6/145, hds.no. 3636 (Buradaki kayıta hadis, Abdullah b. Mes'ud'dan nakledilmiştir); Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1991), 2/719, hds.no. 1039.

³ Ø: En az bir râvi eksik.

⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, thk. Habîburrahman A'zamî (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1983), 11/96, hds.no. 20027 (Ma'mer'in el-Câmi'i kısmında).

⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Bağdâdî Katîf, “Kitabü'l-Cüz'ü'r-râbi' l-mine'l-favâidi'l-müntekâtü'l-avâlî” (Erişim 10 Kasım 2021), 17, hds.no. 42.

⁶ Bulunabilen en erken kayıt için bkz. Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsir bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011), 7/617.

Ali b. Hucr'a (ö. 244) kadar genel hatlarıyla yukarıda özellikleri tanıtılan metinlerin dışında farklı bir metne rastlanmamıştır. Araştırmamıza göre Bakara 273'e atıfta bulunan versiyonun yer aldığı ilk kaynak Ali b. Hucr'un eseridir. Bu kayıta metin şu şekildedir:

Ali (müellif): 4-İsmail> 3-Şerîk> 2-Meymûne'nin mevlâsı Atâ b. Yesâr> 1-Ebû Hüreyre:

Resulullah (s) dedi ki: "Miskin, bir iki lokma veya birkaç hurmanın savdığı (kişi) değildir. Miskin, müteaffif (ihtiyacını belli etmekten çekinen) kişidir. Dilerseniz şu ayeti okuyun: 'İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler.'" (Arapça metin için bkz. Ek/3).⁷

Bu kaydın ayırıcı özelliği *el-müteaffif* (bazı metinlerde *yeteaffefü*⁸) kelimesi olup ilk kez bu metinde yer almaktadır. Bu kelimenin yer aldığı kayıtlar sonraki kaynaklarda da yaşamaya devam etmiş ancak aralarında çeşitli farklar ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazılarında Bakara 273'e atıf bulunmamakta,⁹ bazılarında ise bulunmaktadır.¹⁰

Görünüşe göre "Dilerseniz şu ayeti okuyun..." ifadesiyle başlayan parçanın Hz. Peygamber'e nispet edilen ana metne dahil olmaması gerekir ancak bu parçanın bir ravinin sözü olduğunu gösteren bir haber bulunamamıştır. Bu mesele hakkında İbn Hacer bir rivayetten hareketle sözün Buhârî'nin hocası Saîd b. Ebî Meryem'e ait olabileceğini söylemekte ancak devamındaki ifadeleri, önceki sözünü geri almaktadır.¹¹

Sonuç

Araştırmadan elde edilen veriler, rivayetlerin tarihsel süreçteki hareketlerinin birbirinden farklı ve neredeyse her bir rivayetin kendine has bir yayılımı olduğunu bir kez daha göstermiştir. İncelediğimiz rivayet sarmalında rivayetin ana yapısı neredeyse değişmeden kalmıştır. Bununla birlikte üç form metinden söz edilebilir: Birinci form düz cümle halinde 'miskin şu değil, asıl miskin şudur' yapısındadır. İkinci form diyalog biçiminde olup metne göre Hz. Peygamber miskin ne olmadığını söylemekte, buna karşılık ashap miskin kim olduğunu sormakta ve

⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî el-Mervezî Ali b. Hucr, *Hadîsu Ali b. Hucr an İsmail b. Cafer*, thk. Ömer b. Refûd b. Refîd es-Süfyânî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 454, hds.no. 389.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, thk. Muhammed Zühreir b. Nâsir en-Nâsir (Dâru Tavku'n-Necât, 1422), 6/32, hds.no. 4539.

⁹ Ebû Davud et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî (Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1999), 4/125, hds.no. 2492; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/145, hds.no. 3636; Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Davud, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 2/118, hds.no. 1632.

¹⁰ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Muhammed İmâre (Beyrut: Dârü's-şurûk, 1989), 2/715, hds.no. 1947; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/71, hds.no. 9139; Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, 2/719, hds.no. 1039.

¹¹ Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbuddin el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.), 8/203.

finalde Hz. Peygamber miskin kim olduğunu açıklamaktadır. Üçüncü form birinci formun geliştirilmiş şekline benzemektedir. Asıl miskin kim olduğu açıklandıktan sonra ispat makamında “*Dilerseniz şu ayeti okuyun...*” girişiyle Bakara 273’e referans verilmektedir.

Bakara 273’e referans veren metin en erken Ali b. Hucr’un kaydında bulunduğundan üçüncü formun bu kayıttan yaygınlaştığı düşünülebilir. Bu formun karakteristik özelliği olan *teaffüf* kelimesinin de ilk kez Ali b. Hucr kaydında geçmiş olması ve sonraki metinlerde ayete atıf yapan metinlerin içinde aynı ifadenin bulunması, bu kanaati güçlendirmektedir.

Bulgular, üçüncü formdaki Bakara 273’e referans veren kısmın ravilerden biri tarafından ilave edildiğini göstermesine rağmen ilave kısmı bir raviye nispet eden açık bir haber bulunamamıştır. Üçüncü formdaki metinler, Buhârî ve Müslim’in Sahîh’lerinde de yer almaktadır.

Ek

1- وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْسَ الْمِسْكِينُ هَذَا الطَّوَّافُ الَّذِي يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ، تَرُدُّهُ اللَّقْمَةُ وَاللَّقْمَتَانِ وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ، إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الَّذِي لَا يَجِدُ غَنًى يُغْنِيهِ، وَيَسْتَحْيِي أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ، وَلَا يَفْطَنُ لَهُ فَيَتَصَدَّقَ عَلَيْهِ (صحيفة همام بن منبه، ص: 48، ح: 74).

2- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ، وَالْأُكْلَةُ وَالْأُكْلَتَانِ، وَلَكِنَّ الْمِسْكِينُ الَّذِي لَا يَسْأَلُ، وَلَا يَعْلَمُ مَكَانَهُ، فَيَتَصَدَّقَ عَلَيْهِ» قَالَ مَعْمَرٌ: وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: «فَذَلِكَ الْمَحْرُومُ» (جامع معمر بن راشد، ج: 11، ص: 96، ح: 20027).

3- حَدَّثَنَا عَلِيُّ، ثنا إِسْمَاعِيلُ، ثنا شَرِيكٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَّارٍ مَوْلَى مَيْمُونَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَيْسَ الْمِسْكِينُ بِالَّذِي تَرُدُّهُ اللَّقْمَةُ، وَاللَّقْمَتَانِ، وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ، إِنَّ الْمِسْكِينَ الْمُتَعَفِّفَ، اقْرَءُوا، إِنْ شِئْتُمْ {لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِخْفَافًا} [البقرة: 273] " (حديث علي بن حجر عن إسماعيل بن جعفر، ص: 454، ح: 389).

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *Musannef*. thk. Habîburrahman A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1983.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaud vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Ali b. Hucr, Ebü'l-Hasen Ali b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî el-Mervezî. *Hadîsu Ali b. Hucr an İsmail b. Cafer*. thk. Ömer b. Refûd b. Refîd es-Süfyânî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. Dâru Tavku'n-Necât, 1422.

Ebû Davud et-Tayâlisî. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1999.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Hemmâm b. Münebbih. *es-Sahîfetü's-Sahîha*. thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1985.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *Fethü'l-bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

İshâk b. Râhûye. *Müsned*. thk. Abdülgafur b. Abdilhak el-Belûşî. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1999.

Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü'l-Emvâl*. thk. Muhammed İmâre. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-şurûk, 1989.

Katîi, Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Bağdâdî. “Kitâbü'l-Cüz'ü'r-râbi' l-mine'l-favâidi'l-müntekâtü'l-avâlî”. Erişim 10 Kasım 2021. <https://shamela.ws/book/10515>

Mâlik b. Enes. *Muvatta*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.

Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.

Rebî b. Habîb, Ebû Amr er-Rebî b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî. “Müsned”. *Kitâbü't-Tertîb fi's-sahîhi min hadîsi'r-Resûl*. ed. Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim Vercelânî. thk. Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî. Maskat: Mektebetü'l-Maskat, 2003.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsir bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.

ŞEYTAN HER YENİDOĞANA DOKUNUR RİVAYETLERİNİN YAPISAL ANALİZİ

Ali KUZUDİŞLİ

Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-2135-5439

ÖZET

Hadis kaynaklarımızda yer alan bazı rivayetlerde “Şeytan mutlaka her yenidoğana dokunur...” biçiminde bir ifade yer almaktadır. Bu çalışmada, ilgili rivayetlerin yapısal analizi yapılarak metnin tarihsel macerası tespit edilmeye ve rivayetin varlık nedeni bulunmaya çalışılacaktır. Araştırmanın ikinci amacı şudur: Çalışma alanını oluşturan rivayetlerin bazısında “Dilerseniz şu ayeti okuyun: ‘Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum.’” (Âl-i İmrân, 3/36) ayetine referans verilmektedir. Bazı rivayetlerde olup bazılarında olmayan bu parçanın metne sonradan dahil olduğu öngörülmektedir. Bu çalışmada öngörünün doğru olup olmadığı belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metin Tenkidi, Şeytan, Mevlûd, Mess, Nahs.

Giriş

“Dilerseniz şu ayeti okuyun...” ve benzeri bir ifadeyle bir ayete referans gösteren rivayetleri incelerken karşılaştığımız “Meryem ve oğlu İsa hariç, şeytan her yenidoğana mutlaka dokunur.” temalı rivayetlerin, versiyon çeşitliliği yönünden oldukça zengin olduğu görülmüştür. Şeytanın her yenidoğana dokunmasının anlamı konusunda şarihler tarafından yapılan açıklamalara rağmen metnin anlamını mantıksal bir çerçeveye oturtmak oldukça güç görünmektedir. Bu çalışmada öncelikle metinlerin çok genel iki formu üzerinde durulacak, daha sonra metnin anlamı konusunda yapılan yorumlar ana hatlarıyla özetlenecektir.

A Formu: Metnin En Erken Versiyonu

Hadis rivayetine dayalı literatür içinde bulabildiğimiz en erken metin şöyledir:

Ali b. Âsım (müellif): 6-Abdüsamed> 5-el-Hâris> 4-Ali> 3-Süheyl b. Ebî Sâlih> 2-Babası> 1-Ebû Hüreyre: Resulullah (s) şöyle buyurdu:

“Doğduğu zaman yenidoğanın bağırması(nın nedeni), şeytanın onu yanından dürtmesidir.” (Arapça metin için bkz. Ek/1).¹ Bu metin, 3-Süheyl b. Ebî Sâlih’de birleşen senedlerle, benzer biçimde sonraki bazı kaynaklarda da yer almıştır.² Metinde değişen kelimeler: el-Mevlûd/es-Sabîy; Nez’un/Nez’atûn. *Fî cenbihi* ifadesi Müslim ve İbn Hibbân kayıtlarında bulunmamaktadır. Hadisin senedi Süheyl b. Ebî Sâlih es-Semân’dan (ö. 138)³ sonra yayıldığı için metnin onun tarafından biçimlendirildiğini söyleyebiliriz.

B Formu: En Yaygın Metinler

Bu formun genel yapısı olumlu veya olumsuz bir genelleme yapıldıktan sonra ondan istisna yapılmasıdır (*Küllü mevlûdin... illâ... / Mâ min mevlûdin... illâ...*). Bu formun en erken örneği şöyledir:

Abdürrezzak (müellif): 4-Ma’mer> 3-ez-Zührî> 2-Saîd b. el-Müseyyeb> 1-Ebû Hüreyre: Resulullah (s) şöyle buyurdu:

“Hiçbir yenidoğan yoktur ki şeytan ona dokunmuş ve şeytanın ona bu dokunuşu nedeniyle bağırması olmasın ancak Meryem ve oğlu hariç.” Sonra Ebû Hüreyre şöyle dedi: Dilerseniz şu ayeti okuyun: “Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum.” (Âl-i İmrân, 3/36), (Arapça metin için bkz. Ek/2).⁴

Bir tefsir kitabında yer alan bu metinde görülen ilavelerin, söz konusu ayetle bağlantısını kurmak üzere getirildiği düşünülebilir. Bu metin sonraki kaynaklarda da benzer veya kısmen farklı biçimlerde tekrarlanmıştır. Rivayetin versiyonlarında çok sayıda değişen kelime bulunmaktadır. Bu farklılıklar şöyle özetlenebilir:

B Formu Metin Farklılıkları

Metnin Başlangıcı İtibariyle

¹ Ali b. Âsım el-Vâsitî, *Cüz’ün fihî min hadîsi Ali b. Âsım an şuyûhihi* (Erişim 21 Ekim 2021), hds.no. 14.

² Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1991), 4/1838, hds.no. 2327; Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammad er-Râzî Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 1/351 hds.no. 626; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertibî İbn Balabân*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 14/62, hds.no. 6183; Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, thk. Târik b. İvazillah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dârü’l-Haremeyn, 1995), 2/244 hds.no. 1872.

³ Ebû’s-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfî bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaut, Türkî Mustafa (Lübnan: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 2000), 16/20.

⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 1/388, hds.no. 391.

B formunda hadisin başlangıcında yer alan ifade normalin üzerinde çeşitlenmiş, aynı anlama gelebilecek ifadelerin neredeyse tüm kombinasyonları üretilmiştir:

Küllü 'bni âdem,⁵ küllü âdemiyyin,⁶ küllü insanin telidühu ümmühu,⁷ küllü benî âdem,⁸ küllü mevlûdin min benî âdem,⁹ küllü mevlûdin,¹⁰ küllü mevlûdin yûledü min benî âdem,¹¹ küllü veledi âdeme,¹² leyse min mevlûdin,¹³ mâ min 'ibn âdeme mevlûdün,¹⁴ mâ min benî âdeme mevlûdün veya min mevlûdin,¹⁵ mâ min mevlûdin (illâ),¹⁶ mâ min mevlûdin yûledü (illa),¹⁷ mâ min nefsin mevlûdin,¹⁸ mâ vulide mevlûdün.¹⁹

Şeytanın Dokunmasını Anlatan İfade

B formunda şeytanın yenidoğana dokunmasını anlatan ifade de normalin üzerinde çeşitlenmiştir. Bunlardan tespit edilenler aşağıda gösterilmiştir:

⁵ Ya'kub b. İshak Ebû Avâne, *el-Müsnedü's-sahihü'l-muharrec ala Sahihi Müslim*, thk. Abbâs Safâhân b. Şehabeddîn (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2014), 18/372, hds.no. 10485.

⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tefsîrüt-Taberî = Câmiu'l-beyân an tefsîri âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2001), 5/343.

⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaud vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 14/412, hds.no. 8815; Ebû Avâne, *el-Müsned*, 18/375, hds.no. 10490; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 6/334, hds.no.12142.

⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/451, hds.no. 10773; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Dâru Tavku'n-Necât, 1422), 4/125, hds.no. 3286; Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, 4/1838, hds.no. 2366 vd.

⁹ Taberî, *Tefsîrüt-Taberî*, 6/337, hds.no. 6885.

¹⁰ İbn Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, ed. Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 8/77.

¹¹ Ebu'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, thk. Âmir Ahmed Hayder (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 411, hds.no. 2807; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/294, hds.no. 7915; Taberî, *Tefsîrüt-Taberî*, 6/338, hds.no. 6888.

¹² Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 2/650, hds.no. 4158.

¹³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl Dârimî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), 4/2006, hds.no. 3170.

¹⁴ Süleyman b. Ahmed Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 3/29, hds.no. 1742.

¹⁵ el-Hakem b. Nâfi Ebu'l-Yamân, "Hadîsü Ebi'l-Yamân", *shamela.ws* (Erişim 29 Ekim 2021), 26, hds.no. 25; Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, 4/164, hds.no. 3431; Taberî, *Tefsîrüt-Taberî*, 6/343, hds.no. 6899; Ebû Avâne, *el-Müsned*, 18/374, hds.no. 10487 vd.

¹⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa Humeydî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Dimeşk: Dâru's-Sakâ, 1996), 2/233, hds.no. 1072; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/136, hds.no. 7708; Ebû Bekr Ahmed b. Amr Bezzâr, *Müsned*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 14/178, hds.no. 7724; Ebû Avâne, *el-Müsned*, 18/373, hds.no. 10486.

¹⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/387, hds.no. 391; Ebû Bekir Abdullah Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989), 6/288, hds.no. 31496; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/106, hds.no. 7182; Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, 6/34, hds.no. 4544; Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, 4/1834, hds.no. 2366 vd.

¹⁸ Taberî, *Tefsîrüt-Taberî*, 6/336, hds.no. 6884.

¹⁹ Taberî, *Tefsîrüt-Taberî*, 6/340, hds.no. 6893.

Ta 'ane, yut 'inu, ta 'netün, nâilün minhu tilke 'ta 'ne, yelkizü, messe, yemessü, lemese, bi- 'asri 'ş-şeytân, nahase, yenhusu, nahseten, rekada, rekdatihi, yusallitu, yenhezü.

Şeytanın Dokunduğu Yeri Anlatan İfade

Şeytanın, yenidoğana dokunduğu yeri anlatan ifade birçok kayıta bulunmazken diğerlerinde ise farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Bunlardan tespit edilenler aşağıda gösterilmiştir:

Cenbihi / hidneyhi / hâsiretihi / batnehu / nağdi ketfihi. Bu ifadelerden batnehu, karnı; nağdi ketfihi, baş kısmı diğerleri ise yan tarafı anlamına gelmektedir.

Ayete Referans Veren Kayıtlar

B formunda bazı metinlerde ayete referans veren ifade yer almamaktadır.²⁰ Bazılarında ise Âl-i İmrân 36 ayetine referans verilmektedir. Ayete referans verilen bazı metinlerde söz konusu kısım ana metnin içinde yer almakta, bazılarında ise Ebû Hüreyre'nin sözü olarak nakledilmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, bu kısmın gerçekte Ebû Hüreyre'ye ait olduğunu, bazı kimselerin onu ana metin içine *derc* ettiklerini belirtmiştir.²¹

Bazı kayıtlarda metindeki istisnayı tersine çeviren şuna benzer bir ifade bulunmaktadır: "...sonra gitti onu (İsa'yı) örtü içindeyken dürttü."²² Bunların dışında incelediğimiz rivayetin, bir kayıta "Yenidoğan ağladığı zaman vâris olur." metnine mevsûlen nakledildiği,²³ bir başka kayıta ise "Her yenidoğan fitrat üzere doğar..." hadisiyle birleşik biçimde nakledildiği görülmektedir.²⁴

Metnin Anlamı

"Şeytan her yenidoğana dokunur..." cümlesinin anlamı, âlimlerin İslam'a yaklaşım biçimlerine göre farklı şekillerde anlaşılmıştır. Yorum farklılıklarını iki ana grupta toplayabiliriz:

Birinci grup hadiste bahsedilen konunun ancak nakiller yoluyla bilinebileceğini savunmakta ve "Biriniz eşine yaklaştığında 'Ey Allah'ım, şeytanı bizden uzaklaştır ve şeytanı bize ihsan ettiğinden uzaklaştır.' diye dua etsin; ikisinin çocuğu olduğunda şeytan ona hiçbir şekilde zarar veremez." hadisine atıfta bulunarak rivayetlerde sözü edilen şeytanın dokunmasının, bebeği

²⁰ Örneğin bkz. İbnu'l-Ca'd, *Müsned*, 411, hds.no. 2807; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/294, hds.no. 7915.

²¹ Ebû Bekr Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Faslu li'l-vasli'l-müddrec fi'n-nakl*, thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî (Riyad: Dârü'l-hicre, 1997), 172.

²² Örneğin bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/451, hds.no. 10773; Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 4/125, hds.no. 3286.

²³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/421, hds.no. 12485.

²⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/334, hds.no. 12142.

rahatsız edecek mahiyette hissî bir dürtme olduğunu, aksi takdirde hiçbir insanın şeytanın iğvalarından uzak olmadığını söylemektedir.²⁵

İkinci grup ise şeytanın dokunmasını, onun insana vesvese vermesi anlamında olduğunu, Meryem ve oğlu İsa'nın şeytanın vesvesesinden korunmuş olduğunu, onlar gibi salih insanların da şeytandan korunmuş olduğunu söylemekte ve Kur'an'daki "İblis: 'Senin şerefine andolsun ki içlerinden ihlâslı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracağım' dedi." (Sâd, 38/82-83) ayetine atıfta bulunmaktadır.²⁶ Diğer görüşler bu iki grup arasında gidip gelmektedir. Kanaatimize göre metni şekillendiren kişinin kastı, birinci grup doğrultusundadır. Metnin farklı versiyonlarındaki ilaveler metnin yalın anlamını desteklemek üzere ortaya çıkmış gibidir. İkinci görüş, metnin yalın anlamı yerine onun belirli bir din anlayışı doğrultusunda yapılmış tevlini anlatmaktadır.

Sonuç

Şeytanın her yenidoğana dokunduğunu ifade eden rivayetler üzerine yapılan bu incelemede aşağıda sıraladığımız sonuçlar elde edilmiştir:

Şeytanın her yenidoğana dokunduğunu ifade eden rivayetlerin kabaca iki formda şekillendiği tespit edilmiştir. İlk örnekleri erken dönem kaynaklarında görülen A formunda bebeklerin doğduğunda ağlaması şeytanın dürtmesine bağlanmıştır. A formu metinleri nispeten daha sadedir. B formu metinlerinde ise her yenidoğanın ağlaması şeytanın dürtmesine bağlanmış ancak Meryem oğlu İsa bundan istisna tutulmuştur. Bazı metinlere göre İsa'nın istisna olmasının nedeni Âl-i İmrân 36 ayetine atıfla Meryem'in annesinin duasına ("...Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum.") bağlanmıştır. Bu formdaki bazı versiyonlarda şeytanın İsa'yı doğarken dürtme de daha sonra örtü içindeyken dürttüğü belirtilmiştir. Bazı versiyonlarda ayete atıfta bulunan parça, Hz. Peygamber'e nispet edilmişken bazı versiyonlarda Ebû Hüreyre'ye nispet edilmiştir.

Bu rivayetlerin anlamı hakkında genelde iki eğilim bulunmaktadır. Birinci eğilim metnin yalın anlamını esas alarak şeytanın her yenidoğana, onun hissedeceği şekilde dokunduğunu ve bu dokunmanın verdiği rahatsızlık nedeniyle bebeğin ağladığını söylemektedir. Diğer eğilim ise, şeytanın dokunmasını, onun insana iğva vermesi anlamında olduğunu söylemektedir.

²⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafirî İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvatta'î Malik b. Enes*, thk. Muhammed Abdullah Velel Kerîm (Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1992), 1060.

²⁶ Ebû'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zehamşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*, thk. Ebû Abdillâh ed-Dânî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2006), 1/273.

Araştırmadan elde edilen veriler, ayete atıfta bulunan kısmın sonradan bir ravi tarafından metne eklendiği öngörüsünü desteklemektedir. Rivayetin anlamı konusundaki kanaatimiz, her kötü şeyin nedeni olarak şeytanın gösterilmesi adet olduğundan, bebeğin doğduğunda ağlamasının nedeni de şeytanın dürtmesi olarak gösterildiği yönündedir.

Ek: Arapça Metinler

1. أَخْبَرَنَا عَلِيُّ، أَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، أَنَا الْحَارِثُ، ثَنَا عَلِيُّ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صِيَاحُ الْمَوْلُودِ جِوْنٌ يَقَعُ نَزْغٌ مِنَ الشَّيْطَانِ فِي جَنْبِهِ" (جزء فيه من حديث علي بن عاصم عن شيوخه، ح: 14).
2. نَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلَّا الشَّيْطَانُ يَمْسُهُ، فَيَسْتَهْلُ صَارِخًا مِنْ مَسَّةِ الشَّيْطَانِ إِلَيْهَا، إِلَّا مَرَّيَمَ وَابْنَهَا»، ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: وَاقْرَأُوا إِنَّ شَيْئَكُمْ: {وَإِنِّي أُعِيدُهَا بَكَ وَدُرَيْتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ} [آل عمران: 36] (تفسير عبد الرزاق، 388/1، ح: 391).

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *Tefsîru Abdürrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaud vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Ali b. Âsım el-Vâsitî. *Cüz 'ün fihî min hadîsi Ali b. Âsım an şuyûhihi*. Erişim 21 Ekim 2021. <https://ketabonline.com/ar/books/21041/read?part=1&page=1&index=852511>

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b Ali. *es-Sünenü 'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *Müsned*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah. 18 Cilt. Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Dârü Tavku'n-Necât, 1422.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl. *Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dârü'l-Muğnî, 2000.

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammad er-Râzî. *el-Künâ ve'l-esmâ*. thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2000.

Ebû Avâne, Ya'kub b. İshak. *el-Müsnedü 's-sahihü 'l-muharrec ala Sahîhi Müslim*. thk. Abbâs Safâhân b. Şehabeddîn. 20 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2014.

Ebu'l-Yamân, el-Hakem b. Nâfi. "Hadîsü Ebi'l-Yamân". *shamela.ws*. Erişim 29 Ekim 2021. <https://shamela.ws/book/29704>

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Faslu li 'l-vasli 'l-müdrecc fi'n-nakl*. thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî. 2 Cilt. Riyad: Dârü'l-hicre, 1997.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa. *Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü's-Sakâ, 1996.

İbn Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. ed. Ali Muhammed Muavvaz. thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah Muhammed. *el-Musannef fi 'l-ehâdis ve 'l-âsâr*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Dârü't-Tâc, 1989.

İbn Hibbân. *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertibî İbn Balabân*. thk. Şuayb el-Arnaut. 17 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1993.

İbnu'l-Ca'd, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî. *Müsned*. thk. Âmir Ahmed Hayder. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafirî. *Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvatta'i Malik b. Enes*. thk. Muhammed Abdullah Veled Kerîm. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Garbî'l-İslâmî, 1992.

Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaut, Türkî Mustafa. 29 Cilt. Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. Ivazillah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1995.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *Müsnedü's-şâmiyyîn*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîrüt-Taberî = Câmiu'l-beyân an tefsîri âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2001.

Zehamşerî, Ebü'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Ebû Abdillâh ed-Dânî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2006.

EDİRNE

13 - 14 Kasım 2021

MACAR BÜROKRAT KELEMEN MİKES'İN TEKİRDAĞ İZLENİMLERİ (1720-1761)

Pınar DOĞANAY

Dr. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0001-9733-2172

ÖZET

Sosyal bilimlerin farklı disiplinleriyle birlikte tarih bilimi açısından da önemli bir kaynak olan mektuplar, yazıldıkları döneme ışık tutmaları nedeniyle bir hayli önemlidir. Macar Bürokrat Kelemen Mikes'in, XVIII. yüzyıl Türkiye'sinde kaleme aldığı mektuplar da edebi tür olmasının dışında, Türk-Macar tarihî açısından önemli bir belge niteliğindedir. Mikes mektuplarında sadece şahsi meselelere değil aynı zamanda Türkiye'ye gelişinden itibaren gezip, gördüğü şehirlere ve bu şehirlerdeki siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel durumlara da değinmiştir. Tekirdağ Valiliği ile Macaristan Cumhuriyeti Tekirdağ Fahri Konsolosluğu'nun ortak girişimleri sonucunda Macarcadan Türkçeye çevrilen bu mektuplar, iki yüz yedi adetten oluşmakta olup büyük çoğunluğu Tekirdağ'da kaleme alınmıştır. Tekirdağ'da kaleme alınan bu mektuplar, hem sayıca fazla olması hem de şehrin fizikî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına dair önemli bilgiler barındırması nedeniyle oldukça önemlidir.

Bu çalışmada "1720-1761" yılları arasında Tekirdağ'da ikamet eden Kelemen Mikes'in şehre dair tuttuğu notlar sunularak, XVIII. yüzyıl Tekirdağ'ına farklı bir bakış açısından bakma imkânı sağlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu makale, mektupların şehir tarihi çalışmaları açısından birincil kaynak olarak kullanılabilirliğini noktasındaki yetersizliği de ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tekirdağ, Mektup, Kelemen Mikes, Osmanlı Şehri, Tarihi Kaynak.

TEKIRDAG IMPRESSIONS OF HUNGARIAN BUREAUCRAT KELEMEN MIKES (1720-1761)

ABSTRACT

Letters, which are important source for the history science along with the different disciplines of social sciences, are very important because they shed light on the period in which they were written. Hungarian Bureaucrat Kelemen Mikes' letters written in term of the XVIII. century

Turkey are also important documents in terms of Turkish-Hungarian history, apart from being a literary genre. In his letters, Mikes mentioned not only personal issues, but also mentioned political, economic, social and cultural situations of these cities. These letters, which were translated from Hungarian to Turkish as a result of the joint initiatives of the Tekirdağ Governorship and the Tekirdağ Honorary Consulate of the Republic of Hungary, consist of two hundred and seven letters, the majority of which were written in Tekirdağ.

In this study, it has been tried to provide the opportunity to look XVIII. century Tekirdağ from a different point of view by presenting the notes that Kelemen Mikes living in Tekirdağ between the years 1720-1761. At the same time, this article aims to reveal the inadequacy of the usability of letters as primary source for urban history studies.

Keywords: Tekirdağ, Letter, Kelemen Mikes, Ottoman City, Historical Source.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca pek çok kavmin istilasına uğrayan (Özdemir, 2015, s.198) Tekirdağ¹, bu süreçte farklı coğrafya ve kültürden birçok insana da ev sahipliği yapmıştır (İnciciyan ve Andreasyan, 1976, s. 136). Bu isimlerden birisi de Macar Kralı II. Fransuva Rakoczi'nin Başmabeyncisi Kelemen Mikes'tir. 1690 yılında Erdel'in Haromszâk'ın vilayetine bağlı Zagon köyünde Sekel ailesinin² bir ferdi olarak dünyaya gelen Mikes, babası Pal Mikes'in Avusturyalı General Heister tarafından işkence edilerek öldürülmesinin ardından annesi Eva Torma ile birlikte yaşamaya başlamıştır. Babasının ölümünün ardından annesinin Katolik bir asilzâde ile evlenmesi ile birlikte koyu bir Katolik olarak yetiştirilen Mikes, on yedi yaşında Macar Beyi³ II. Fransuva Rakoczi'nin maiyetine verilmiştir. Daha sonraki süreçte Rakoczi'nin Başmabeyncisi olan Mikes, Rakoczi'nin Avusturya'ya karşı yaptığı savaşta mağlup olarak memleketini terk etmesiyle birlikte Rakoczi ile beraber önce Lehistan'a ardından Fransa'ya geçmiştir. Fransa'da bulunduğu esnada Fransız edebiyatı ile de yakından ilgilenme fırsatı bulan

¹ İstanbul'un 127 km batısında, Gelibolu'nun 97 km kuzey doğusunda yer alan Tekirdağ, İstanbul, Kırklareli, Çanakkale ve Edirne ile aynı sahil şeridi içerisinde yer almaktadır (EVS, 1309; EVS, 1310). 6. 313 km² yüzölçümüne sahip olan şehir, kuzeyde Kırklareli, doğuda İstanbul, batıda Edirne, güneyde ise Marmara Denizi ile çevrilidir. Marmara Denizi'nin yanı sıra Karadeniz'e de kıyısı bulunan şehir, bu özelliği ile Türkiye'de iki denize kıyısı olan az sayıdaki şehirlerden birisidir. Evliya Çelebi'nin "cihan bağı yani cennet bahçesi" olarak bahsettiği şehir (Seyahatnâme, VIII/II, s.753) Marmara Denizi'nin Trakya içine yaptığı geniş girintinin dibindeki vadi yamaçlarında yer alır. Topraklarının büyük bir kısmı Trakya'da bulunan şehir, Merkez ilçesinin yanı sıra Çerkezköy, Çorlu, Hayrabolu, Malkara, Marmara Ereğlisi, Muratlı, Saray, Kapaklı, Ergene ve Şarköy olmak üzere on bir ilçeden meydana gelir (Şahin, 2014, s. 346).

² Sekel Ailesi, Transilvanya'da sınır savunmasıyla görevlendirilmiş özel duruma sahip ailelerden biridir. Bkz. (Özvardarlı, 2018, s. 249).

³ Osmanlı Tarihinde Kral olarak anılmaktadır. Bkz. (Mikes, 2006, s. 7).

Mikes, o yıllarda yeni tanımış olduğu mektup türündeki yazıları da ilk defa burada yazmaya başlamıştır (Özvardarlı, 2018, s.249). 1715'te toplanan Diyet Meclisi'nin memleketi terk eden Macarları vatan haini ilan etmesiyle birlikte Fransa'dan ayrılmak zorunda kalan Mikes ve beraberinde bulunduğu Macar Heyeti, 1717 yılında, III. Ahmet'in daveti üzerine Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'ye gelişlerinden itibaren önce Gelibolu ardından Edirne'ye uğrayan Mikes'in üçüncü durağı İstanbul olmuştur. 1720 ve 1761 yılları arasında ise Tekirdağ'da ikamet eden Mikes, Türkiye'de bulunduğu süre zarfında da Fransa'da başladığı mektup türündeki yazılarını yazmaya devam etmiştir. Toplam iki yüz yedi adet mektup kaleme alan Mikes'in mektuplarında muhatabı, ablasıdır. Ancak yapılan biyografik araştırmalar, Mikes'in hayatında böyle bir kimsenin var olmadığı yönündedir (Özvardarlı, 2018, s. 249). Macar edebiyatında bir benzeri daha olmayan bu mektuplar, aslen Macar olan Fransız General Fransuva Toth tarafından Tekirdağ'da bulunarak Macaristan'a götürülmüştür. 2006 yılında ise Sadrettin Karatay tarafından tercüme edilerek Türkçeye kazandırılan bu eser, "Türkiye Mektupları" ismi ile Tekirdağ Valiliği tarafından yayınlanmıştır.

İçerik bakımından bir hayli zengin olan bu mektuplarda Mikes, başta Gelibolu olmak üzere Edirne, İstanbul, Tekirdağ, Çernovada, Vidin, Fetislan, Rusçuk, Bükreş ve Yaş gibi gezip gördüğü şehirlerden bahsetmekte ve şehirlerdeki sosyal düzenin, yaşam standartlarının ve iş gücü olanaklarının net bir şekilde görülmesine olanak sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa'daki gelişmelere de zaman zaman mektuplarında yer veren Mikes'in özellikle Osmanlı sarayındaki gelişmeleri yakından takip ettiği görülmektedir. Diğer taraftan mektuplarında kendisinin bilgi sahibi olduğu konular hakkında da bilgi veren Mikes, mektuplarında sade ve anlaşılır bir dil ile kullanmıştır.

Mektuplarının büyük kısmını Tekirdağ'da kaleme alan Mikes'in şehirdeki mektupları, iki farklı dönemi kapsamaktadır. Birinci dönem, Mikes'in şehre ilk geldiği 24 Nisan 1720 tarihinde başlamakta ve 20 Eylül 1737 tarihine kadar sürmektedir. Bu tarihten sonra Tekirdağ'dan ayrılarak sırasıyla önce İstanbul ardından Edirne, Çernovada, Vidin, Fetislan, Rusçuk, Bükreş ve Yaş'a giden Mikes, 22 Haziran 1740 tarihinde yeniden Tekirdağ'a gelmiştir. Bu tarihten sonra ölüm tarihi olan 2 Nisan 1761 tarihine kadar şehirde yaşamaya devam eden Mikes, son mektubunu 20 Kasım 1758 tarihinde kaleme almıştır.

Bu çalışmada Mikes'in Tekirdağ'da kaleme aldığı mektuplardan kesitler sunularak, Tekirdağ şehrinin XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden son çeyreğine kadar olan yaklaşık yarım yüzyıllık süreçte, nasıl bir sosyo-kültürel ve ekonomik yapıya sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca Osmanlı arşiv kaynakları ile mevcut dönemde Trakya coğrafyasını gören seyyahların eserlerinden de yararlanılan bu çalışmada, Mikes'in anlattıkları ile diğer kaynaklarda anlatılanlar mukayese edilerek, Mikes'in mektuplarındaki eksik veya hatalı ifadeler tespit edilmeye çalışılmıştır.⁴

2. KELEMEN MİKES'İN TEKİRDAĞ İZLENİMLERİ

15 Eylül 1717 tarihinde Fransa'dan hareket ederek önce Gelibolu ardından Edirne'ye geçen Macar Heyeti, Ağustos 1718 tarihine kadar Edirne'de kalmıştır. Bu tarihten sonra sırasıyla Büyükdere, Beykoz ve Yeniköy'de ikamet eden heyet 25 Mart 1720'de Tekirdağ'a hareket etmiştir. Tekirdağ'daki ilk mektubunu 24 Nisan 1720 tarihinde kaleme alan Mikes, mektubunda Yeniköy'den başlayan ve yaklaşık dört gün süren yolculuklarının padişah tarafından kendilerine tahsis edilen büyük bir kalyonla gerçekleştiğini, kalyonda dört yüz kadar kişi olduklarını ve bu kalyonun aralarında Macar, Nemçeli, Fransız, Leh, Moskof gibi milletlerden esirlerin bulunduğu iki yüz yirmi esir tarafından çekildiğinden bahsetmektedir (Mikes, 2006, s. 49). Şehre gelir gelmez kendileri için hazırlanan konaklara geçtiklerini anlatan Mikes, kaldıkları mahallenin bir Ermeni Mahallesi olduğunu, kendisinin kaldığı evin de bir Ermeni'ye ait olduğunu ifade etmektedir.⁵ Şehirde Ermenilerin yanı sıra Türk, Yahudi ve Rumların bulunduğundan da bahseden Mikes, 20 Kasım 1721 tarihli mektubunda, şehirdeki sosyal yapıyı şu şekilde aktarmıştır:

Şehir dört kısma ayrılmıştır. Her kısmında başka bir millet oturur, birbirlerine karışmazlar.⁶ Her dört milletin bir tek hâkimi vardır ki o da Türk'tür. Hâkim üç yılda bir değişir, bazen daha önce de değişebilir. Her milletin de ayrı birer muhtarları vardır. Bunlar sadece işleri kadı yani Türk hâkimi nezdinde hallederler (Mikes, 2006, s. 60).

Türk hâkimi olarak atfettiği kadılar hakkında da detaylı bilgiler veren Mikes, şehirde bulunan kadı ile ilgili gözlemlerini 20 Kasım 1721 tarihli mektubunda şu şekilde aktarmıştır:

13 - 14 Kasım 2021

⁴ Konu bütünlüğünün bozulmaması adına eksik veya hatalı ifadelerin dipnotta açıklanması uygun görülmüştür.

⁵ Ermeniler XVII. yüzyılda şehre geldiklerinde ilk olarak Rumlara ait mahallelerinde kalmışlar, daha sonraki süreçte onlardan ayrılarak kendi mahallelerini inşa etmiştir. Mikes'in bahsettiği bu Ermeni Mahallesi, XVII. yüzyılda kurulan Mahalle-i Cedid ve Yeni Mahalle'den birisi olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (BOA. RŞS, nr. 1701, 100/1, 111/4).

⁶ Her ne kadar Mikes mektubunda, bu milletlerin birbirlerine karışmadığını ifade etse de aynı döneme ait Osmanlı arşiv kayıtlarında, şehirdeki mahalleler arasında karma mahalleler olduğu görülmektedir. Öyle ki XVIII. yüzyılın ortalarına ait Tekirdağ Şer'ie kayıtlarında, Hacı Hüzmüz, Canbeşezâde, Hacı İsa, Hoca Veli Mahallesi, Dudu Hatun, Dizdarzade, Hacı Mehmed, Nebizade, Hüseyin Çavuş, Cennet Hatun, İbrahim Bey, Behram Reis ve Cami-i Atik gibi mahalleler ile Osmanlı Karyesi ve Gazi Oğlu Karyesi gibi yerleşim yerlerinin Müslümanlar tarafından kurulmasına rağmen gayrimüslimlerin de ikamet ettiği mahalleler olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Şahiner, 2018, s. 54); XVIII. yüzyılın son çeyreğine ait Tekirdağ Şer'ie kayıtlarında ise bu mahallelerin hâlâ her milletten insanın yaşadığı karma mahalleler statüsünde olduğu görülmektedir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. (BOA. RŞS, nr. 1697, 7/2.; BOA. RŞS, nr. 1697, 36/4.; BOA. RŞS, nr. 1710, 26/4.; BOA. RŞS, nr. 1697, 27/1, 42/1-2.; BOA. RŞS, nr. 1701, 96/2.; BOA. RŞS, nr. 1714, 68/1; nr. 1706, 25/5).

Burada kadılar memuriyetlerini para ile satın alırlarsa da çarçabuk yüklerini de tutarlar. Onun verdiği hüküm haksız da olsa yerine getirilir. Meselâ şehirde bir hırsız yakalanır, kadı öyle hüküm verebilir ki, hırsız para vermekle asılmaktan kurtulur, vermezse sallandırır. Hem burada ne darağacı vardır ne de cellât; adamı çarşının ortasında herhangi bir dükkânın önünde bir çiviye çakıverirler. Sokakta tuttuğu suçluyu yeniçeri, Ermeni olsun, Rum veya Yahudi olsun kendi eliyle asar (Mikes, 2006, s. 60).

Mektubunun devamında kadıların⁷ her şeyden para aldıklarını da ifade eden Mikes, “Kadı her şeyden para alır, ev yapma izni için, cenaze kaldırmak için, evlenmek için hep para verilir. Pamuk toplamaya başlatacağın para, bağ bozacağın para, şarap satacağın para. Hatta yeni bir şarap fıçısı açmak için bile para” şeklinde kadıların uygulamalarından bahsetmektedir (Mikes, 2006, 60).

Şehri daha yakından görme ve tanıma imkânı bulduktan sonra mektuplarında şehirle ilgili gözlemlerine daha sık yer vermeye başlayan Mikes, 28 Mayıs tarihli mektubunda Tekirdağ ile ilgili gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

Biz artık burada ev bark sahibi rahat insanlarız, Tekirdağ’ını öyle sevdim ki... Sahiden ablacım biz burada pek güzel sefalık bir yerde bulunuyoruz. Şehir epeyce büyük ve oldukça güzel, deniz kıyısında latif ve ferah bir yamacın üstünde bulunmaktadır. İnsan ne tarafa giderse gitsin her yanı güzel kırlar, fakat boş arazi değil. Çünkü burada toprağı mükemmel işliyorlar. Köylere yakın olan kırlar boş olmadığı gibi şehrin etrafındaki topraklarda bakımlı bahçeler gibi gayet iyi işlenmiştir. Hele bu dönemde insanlar bağlara, bahçelere, tarlalara bakmaya doyamıyor. Sırtlar da o kadar bağ var ki, başka yerde ancak bir vilayette bu kadar bağ bulunabilir. Aynı zamanda bağlarda pek çok meyve ağacı var, öyle ki, insan buralarını meyve bahçesi sanır (Mikes, 2006, s. 52).

Mektubunun devamında bu bağlara, bahçelere bakmanın büyük emek istediğinden bahseden Mikes, Tekirdağlı kadınların bu konuda bir hayli marifetli olduklarını, bağ yetiştiriciliğinden, pamuk yetiştiriciliğine kadar şehirdeki tarımsal üretim de kadınların büyük bir pay sahibi olduğunu ifade etmektedir.⁸ Şehirdeki bir diğer önemli geçim kaynağının pamuk yetiştiriciliği olduğunu ifade eden Mikes, daha önce gördüğü hiçbir yerde bu kadar pamuk yetiştirilmediğinden bahsetmektedir.⁹

⁷ Mikes’in Tekirdağ Kadısı hakkında yaptığı bu yorum için doğru ya da yanlış hükmü verebilmek doğru değildir. Ancak Osmanlı’da kadıların daha atanmadan önce dahi usulsüzlük yaptıkları, para karşılığı bazı kadılıkların satıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Halaçoğlu, 2014, s. 129).

⁸ Osmanlı klâsik döneminde devletin genelinde olduğu gibi Tekirdağ’da da bağcılık, önemli bir üretim alanı idi. Evliya Çelebi’nin aktardığına göre şehirde erken dönemlerden itibaren çok sayıda bağ bulunurdu. Ayrıntılı bil için Bkz. (Seyahatnâme, VIII/II, s.757)..; Tekirdağ Şer’iye kayıtları da halkın büyük kısmının bağ yetiştiriciliği yaptığını doğrulamaktadır. Bkz. (BOA. RŞS, nr. 1703, 3/2.; 9/4). Bir diğer önemli geçim kaynağının sebze ve meyve yetiştiriciliği olduğu şehirde, hemen hemen her evin yanında belirli bir miktar bahçe vardı. Bkz. (RŞS, nr. 1697, 14/4).

⁹ XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren üretimine başlanan pamuğun özellikle Tekirdağ’ın Banados, Yağcı, Güvençli, Hocabayezid, Fahreddinli gibi kırsal alanlarında yapıldığı bilinmektedir. Ancak zamanla bu sayı artmış ve şehirdeki pamuk üretimi bir hayli gelişmiştir. Öyle ki daha önceden pamuk üretimi yapılmayan Kara Halil,

Mektuplarında şehirdeki bir diğer geçim kaynağının kümes hayvancılığı olduğunu ifade eden Mikes, “Tavuk, kaz gibi burada kümes hayvanlarının her çeşidi bulunur ve bir hayli ucuzdur. Hatta biz gelmeden önce daha ucuzmuş” şeklinde, şehirdeki kümes hayvancılığı hakkında bilgi vermektedir (Mikes, 2006, s. 52). 9 Eylül 1721 tarihli mektubunda ise şehirde balıkçılığın yeterli düzeyde olmadığını aktaran Mikes, misafir oldukları bir çiftlikte, şehirde balık avcılığının nasıl yapıldığına tanıklık ettiğini şu şekilde aktarmıştır:

Mandalarla balık avlandığını da orada gördüm. Evin yanındaki gölün içine yirmi kadar manda salıvermişler, onlar gölün suyunu karıştırıyorlar, adamlar da çamurun içindeki balıkları elleriyle tutuyorlardı. Böylece birçok balık tuttular. Zavallı balıklar, çamurlu suda tabi yüzemiyorlardı.

Türk balıkçılığı! (Mikes, 2006, s. 59).

22 Nisan 1725 tarihli mektubunda ise şehirdeki bir diğer üretim alanının ipekböcekçiliği olduğundan bahseden Mikes, ipek böceği tohumunun bu memlekete ilk defa uzak ülkelerden iki misyoner papaz tarafından getirildiğini yazmaktadır.¹⁰

Mikes’in mektuplarında ele aldığı bir diğer konu ise şehirdeki evlerin mimari yapısıdır. Şehirdeki evleri güzel bulduğunu, ancak evlerin sokak taraflarında pencere olmamasının çirkin bir görünüme sebebiyet verdiğini ifade eden Mikes, sokak tarafında pencere bulunmamasını ise Türklerin kıskançlığına bağlamaktadır. Öyle ki Mikes mektubunda “Evler güzel ancak bunlar hiç güzel görünmüyorlar, çünkü bilhassa Türkler, eşleri dışarıyı görmesinler diye sokak tarafına pencere koymuyorlar”¹¹ sözleri ile Türk erkeklerini kıskançlıkla itham etmektedir (Mikes,

Naib, Kumbağı, Banados, Nusretli ve Osmanlı gibi karyelerde pamuk üretimi yapılmaya başlanmıştır. Bkz. (Ateş, 2009, s. 271).

¹⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra üretimine başlandığı tahmin edilen ve 1550’li yıllara ait tahrir kayıtlarında adı geçen ipek üretiminin, ilk defa Teselya ve Mora taraflarından gelen göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Yeniceköy civarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Bkz. (Ateş, 2009, s. 272).; Bir diğer çalışmada ise Rodsocuk’ta ipek böcekliği yetiştiriciliğinin ilk olarak 1907 yılında Ertuğrul Sancağına bağlı Göldağ köyünden Arap oğlu Ohannes, Serkes oğlu Agop, Agop oğlu Artin, Bulaşbek oğlu Artin, Bulaşbek oğlu Kirkor isimlerinde bazı kimselerin şehre gelmesiyle başladığı yazılmaktadır. Bkz. (Kanal, 2015, s. 163). Hem Mikes’in aktardıkları hem de diğer çalışmalarda aktarılanlar dikkate alındığında; Tekirdağ’da ipekböcekçiliğinin çok erken tarihlerde ortaya çıkmasına karşın bu konuda çok fazla ilerleme kaydedilmediği, yirminci yüzyılda dahi bölgede ipekböcekçiliği yetiştiriciliğinin geliştirme çalışmalarının hâlâ devam ettiği çıkarımında bulunulabilir.

¹¹ Tekirdağ evleri esasen Klâsik Osmanlı-Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Klâsik Türk evi; çok katlı olmayan, önünde geniş bir avlu, avlunun içerisinde kuyu, çeşme, ağaçlar bulunan ev tipidir. Bkz. (Montagu, 2018, s. 58).; Genellikle fevkâni olarak adlandırılan iki katlı evler olan bu evlerin üst katında odalar ve salon, alt katında ise ahır ve kiler bulunurdu. Evlerin hemen hemen hepsinin bahçesi ve avlusu vardı. Evin tamamlayıcı bir unsuru olarak hemen hemen her Osmanlı evinde yer alan bu avlu ve bahçelerin kaynağı İslâmiyet’teki mahremiyet kavramı esasına dayanmaktadır. Bu nedenle avlular yüksek duvarlarla çevrilidir. Günlük ihtiyaçların karşılanmasında çok önemli yeri olan avlu ve bahçelerde; fırın, kenef ve hamam odaları da bulunurdu. Mutfak ise genelde ana binadan ayrı olarak avlunun bir köşesinde yer alırdı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Türkmenoğlu, 2016, s.133-137). Tekirdağ evleri de yukarıda izah edilen Türk evleri gibi tahtâni ve fevkâni olmak üzere tek ya da iki katlı evlerden oluşmaktadır. Tahtâni olarak adlandırılan tek katlı ev tipi, bir ya da daha fazla oda ve sofadan oluşurken, fevkâni olarak adlandırılan iki katlı ev tipi, bir adet tahtâni ve bir adet fevkâni olmak üzere her katta bir ya da daha fazla oda ve sofadan oluşmaktadır. Evlerin yapımında ise taş, kerpiç ve ahşaptan oluşan malzemeler kullanılmaktadır. Bkz. (BOA. RŞS, nr. 1703, 42/4.; BOA. RŞS, nr. 1717, 3/1).; (Satkın, 1996 s. 18-57).

2006, s. 52). Mektuplarında Türklerin kıskanç olduğu vurgusunu birçok kez yapan Mikes'in kıskançlık konusunda eleştirdiği sadece Türkler değildir. Ermenilerin kıskançlık konusunda Türkleri geride bırakacağını da ifade eden Mikes, günde on kere kapısının önünden geçmesine rağmen komşusu olan Ermeni kadını daha görmediğini belirtmektedir (Mikes, 2006, s. 53). Ermeni kadınlarının umumiyetle çingene kadınları kadar beyaz olduğundan da bahseden Mikes, bir başka mektubunda ise Ermeni kadınlarını, "Korkuluk kılıklı, kara suratlı olarak" tarif etmektedir. Ermeni kadınlarının çarşıya çıktıklarında genellikle siyah, astarsız bir örtü örtündüklerini ifade eden Mikes, Ermenilerin düğünleri ile ilgili olarak ise şunları aktarmıştır:

Ermeniler kızlarını evlendirirken bir kat entari verirler, o kadar, ne para ne de başka bir şey. Bir Ermeni düğünden sonra bir veya iki hafta karısıyla beraber yemeğe oturamaz. Bunun sebebini bilmiyorum ama beraber yatarlar. Bir kadının oğlu, karısını alıp anasının evine giderken, papanın kardinalerin ağızlarını kapadığı gibi, gelinin ağzını kapıyorlar. Kaynanasının izni olmaksızın gelin, ağzından bir söz bile çıkaramaz. Gelin evin içinde dilsiz gibidir. Yalnız kocasıyla konuşabilir, başkasıyla konuşamaz. Kaynana ona bir şey söylediği veya bir iş buyurduğu zaman gelin sadece işaretle cevap verir. Bu dilsizlik bazen altı, yedi yıl sürer. Kadın oğlunun karısından hoşlanırsa gelinini dilsizlikten daha çabuk kurtulur. Fakat bir de hoşlanmazsa? O zaman bir evde de otursalar on yıl dilsiz kalır. Bunun da sebebi gelinin evde kavga çıkarmasına meydan vermemektir (Mikes, 2006, s.177).

Mektuplarında Ermenilerin yemek kültüründen de bahseden Mikes, Ermenilerin Kasım ayında manda keserek sucuk yaptıklarını ve tüm kış bunu yediklerini yazmaktadır. (Mikes, 2006, s. 61). Bir diğer mektubunda ise Ermenilerin yoğun kar yağdığı dönemlerde verdiği ziyafetten bahseden Mikes, bu durumla ilgili gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

Burada pek görülmedik bir kar var. Denilebilir ki burada kar yağıyorsa bu Ermeniler birbirlerine zıyafer versinler diyedir. Siz belki buna güleceksiniz ama bu böyledir. Zira onlar gider koca bir tencereye kar doldururlar. Ama bu karın üç, dört günlük olması lâzım. Zira böyle hem daha sert hem de kütür kütür daha lezzetli olurmuş. Ondan sonra bu karın üzerine pekmezi boca ederler. Sonra ev sahibi çoluk çocuğuyla başına geçer ve her birinin elinde birer kaşık onu krema gibi çabucak kaşıklarlar. Bundan memedeki çocuğun bile yemesi lazımdır. Ama zannetmeyin ev kadını çocuklarına her gün bu ikramı yapar? O kadarı fazla olur. Bu ziyafeti ancak çocuklarını sevindirmek ve evde neşe yaratmak istediği zaman hazırlar. Bazen kış hasis olup da şehre kar düşmezse çoluk çocuk sahibi baba, kar getirmek için bir fersah uzaklara bile gider ve oradan getirdiği karla aileyi sevindirir (Mikes, 2006, s. 175).

Meslek olarak ise Ermenilerin çoğunun kürkçü, ya da terzi olduğundan bahseden Mikes, Türklerle ilgili gözlemlerini ise şu şekilde aktarmıştır:

Başka bir memlekette sığıntıya bu kadar yardım edilmez. Bu millet öyle söylenildiği gibi, korkunç değil, bilâkis bunun kadar barışçıl millet görmedim. Ve hiçbir yerde buradaki kadar

rahat ve sakin olamayız. Tanrıya şükür şimdiye kadar aramızda en küçük bir kırgınlık olmadı.

Türklere nerede rastlasak, bizi hep iyilikle karşılarlar (Mikes, 2006, s. 91).

Bir başka mektubunda ise Türklerin eğlenceden anlamadıklarını dile getiren Mikes, bu durumu şu şekilde aktarmıştır:

Türkler efendi adamlar, ama onları ziyaret etmek de insana sıkıntı veriyor. Evvela Türkçe bilmiyorum, ikincisi de insan yanına vardığında önce; eh otur bakalım, der. Sonra bir buçuk tütün, bir fincan kahve verir. Ağzından altı, yedi söz ya çıkar ya çıkmaz, ondan sonra karşısında kimin sabrı varsa on saat susar. Bunlar sazdan sözden anlayan takımdan değildir (Mikes, 2006, s. 53).

3 Ekim 1728 tarihli bir diğer mektubunda ise dünyada Türklerin oturdukları köy ve kasabalar kadar kasvetli yer olmadığını ifade eden Mikes, “Çünkü oralarda sokaklarda ne erkek görürsünüz ne kadın hatta ne de çocuk, insan bütün köy halkını ölmüş sanır. Hele kadınlar hep kendi evlerinde otururlar¹²” şeklinde bu durumun nedenini açıklamaktadır. (Mikes, 2006, s. 146).

Mektuplarında Türklere ait dini ve sosyal yapılarından da bahseden Mikes, 15 Ağustos 1751 tarihli mektubunda, Türklerin süslü camiler yaptırdığını ve bu camilere mallar vakfederek fakirleri geçindirecek gelirler sağladığını anlatmaktadır. Bu camilerin yanında medreseler bulunduğu bahseden Mikes, bu medreselerde daha ziyade dini eğitimin verildiği ifade etmektedir. Mektuplarında ayrıca Türk şehirlerinin genelinde olduğu gibi burada da hastaneler, misafirhaneler, fakirlere yemek pişirilen mutfakların bulunduğu bahseden Mikes, hepsinin gelirinin önceden belli olduğunu, onlar için özel olarak arazi ve bölgelerin tahsis olduğunu ifade etmektedir.

Mektuplarında Türklerin ibadetleri hakkında da bilgiler veren Mikes, 15 Ekim 1753 tarihli mektubunda Ramazan ayında yaşananları şu şekilde aktarmıştır:

Türklerin perhizleri ramazan dedikleri aya düşer ve onun adını alır. Onların yılları 354 gündür ve bunu on iki aya ayırırlar. Aylar yeni gök ayı ile başlar. Oruç ramazan ayında emir olunmuş, çünkü Muhammed’in yayınına göre Kur’an gökten bu ay içinde gönderilmiştir. O zaman bütün bir ay sabahtan gün batıncaya kadar ne bir şey yemek ne de bir damla olsun su içmek caiz değildir. Hatta tütün de içmezler ki, onlara en zor geleni de budur. Fakat gün batır batmaz oruç sona erer ve hepsi de tütünden başlayarak kendilerine ziyafet çekerler. Bu ay da en fakir Türk bile gerek kendine gerekse ev halkına iyi bakar. Çoğu bütün yıl kazandığını o ay içinde harcar.

¹² Benzer dönemlerde Trakya topraklarında bulunan Layd Montagu ise Mikes’in anlattığının tam tersine, Osmanlı kadınlarının Batılı kadınlardan daha özgür olduklarını dile getirmekte ve çağdaşları Batılı seyyahları bu konuda nesnel olmadıkları için eleştirmektedir. Türk kadınlarının kıyafeti, hayat tarzı, inanışları, evlerinin tefrişi, moda konusundaki bilgileri gibi pek çok konuya mektuplarında yer veren Lady Montagu, kendisinden önceki erkek seyyahları da bu konudaki önyargı ve yanlışlarından dolayı eleştirmekten çekinmemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Montagu, 2018, s. 41-42).

Yiyip içme akşamdan başlayarak şafak vaktine kadar sürer. Bilhassa çalışmak zorunda olmayanlar gündüzleri uyurlar (Mikes, 2006, 250).

Türklerin ölümlere, hayvanlara, ağaçlara büyük sevgi beslediğini ifade eden Mikes, 6 Ağustos 1754 tarihli mektubunda, Türklerin sadece bunların bakımı için bile vakıfların kurduğundan bahsetmektedir. 16 Ağustos 1754 tarihli mektubunda ise Türklerin cenaze törenleri anlatan Mikes, bu konudaki gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

Türkler ölümlerini adamakıllı yıkarlar. Kötü ruhları uzaklaştırmak için cenazenin başında ödağacı yakarlar. Onlarca bu sebepsiz değildir. Çünkü ölü mezara konulduktan sonra yanına iki melek gelir ve ölüye diz çöktürerek kendisinden dünyada bütün işlediklerinin hesabını sorarlarmış (Mikes, 2006, s. 251).

Mektuplarında Türklerin evlilik merasimlerine de yer veren Mikes, Türklerin evlilikleri üzerine kaleme aldığı mektuplarda şunları aktarmıştır:

Burada erkek bir kadın veya bir kızla kadiya gider, bir veya iki yıl müddetle ben bununla evleniyorum ve bu müddetin sonunda kendisine şu kadar para vermeyi taahhüt ediyorum der. Kadı da onlara bir kâğıt verir. Evlilik Türkler için kutsal ve hürmet edilmesi lâzım gelen bir iştir. Nikâh akit nâmesi iki şahitle kadının huzurunda yapılır ve bunu iki tarafta icabında bozabilir. Bir kadın, eğer kocası iktidarsızsa, eğer üst üste üç Cuma gecesi, yani borç ödemeye mahsus gece, borcunu ödemeyi ihmal ederse, kadıdan boşanma talebinde bulunabilir. Haftada iki defa karısına hamam parası vermeyen erkek boşanmaktan korksa yeridir. Gelin olacak kızla beraber para vermezler, delikanlının vermesi lazımdır. Düğün günü gelini büyük alayla, davul zurna çalarak güveyin evine götürürler. Güvey kapıda bekler, gelin arabadan alınır, eline yapıştır. Yalnız gelinin yüzü örtülü olduğundan onu kimse göremez. Fakat o delikanlıyı görür. Arabadan indikten sonra birbirlerine sadık kalacaklarına söz verirler. Ve o günü erkekler ayrı, kadınlar ayrı olmak üzere eğlence ile eğlenirler. Muayyen vakit geldiğinden gelini damadın evine akrabadan bir kadın götürür ve gelinin güzel veya çirkin olduğunu delikanlı o zaman görür (Mikes, 2006, s. 245-246).

16 Aralık 1725 tarihli bir başka mektubunda ise gelin ve damadın düğünden önce birbirlerini görmemiş olmalarını eleştiren Mikes, Türklerin evlilikleri üzerine gözlemlerine şu şekilde devam etmiştir:

Türklerin evlenmelerini biçimsiz buluyorum. Birbirlerini hiç görmeden evleniyorlar. Gördükleri zaman ise iş işten geçmiş oluyor. Güzel bir kadının yanına yattığını sanarak sevinen güveyin ertesi gün gözünü açtığı vakit korkunç bir çehre gördüğü çok olmuştur. Ama onların dini bu bakımdan erkekleri gözetmiştir. Çünkü isterlerse ve kudretleri yeterse birkaç eş alabilirler.¹³

¹³ Tekirdağ'a ait mahkeme kayıtlarına bakıldığında ise şehirde her iki evlilik tipine de ait örnekler olmasına karşın yapılan evliliklerin büyük çoğunluğunun tek eşli evlilik olduğu görülmektedir. Bkz. (BOA. RŞS, nr. 1703, 32/1).

Sonra ondan başka istedikleri kadar cariye alabilirler ve buna da eşleri ses çıkarmazlar. Mühim olan kendi haklarının verilmesidir. Çünkü eğer efendi bunu üç cuma gecesi ihmal edecek olursa hanım kadiya şikâyetle bulunabilir şayet daha uzayacak olursa kadın kocasından ayrılabilir (Mikes, 2006, s. 111).

Ermeniler ve Türklerin ardından şehirdeki bir diğer millet olan Rumlar hakkında da önemli bilgiler veren Mikes: “Ya o Rum ne azgın millettir, onlara böyle muamele edilmeyecek olsa aralarında yabancı durmaz. Onlar Türklerden korkmasalar biz burada durabilir miyiz?” şeklinde Rumların nasıl bir karaktere sahip olduğunu dile getiren Mikes (Mikes, 2006, s. 60), kendisinin kesinlikle bir Rum kadınla evlenmeyeceğini, çünkü onların iyi bir eş olamayacağını şu şekilde aktarmıştır:

Allah göstermesin! Şu muhakkak ki, onlar karılığa lâayık değildir. Onlar ancak sabahtan akşama kadar sedirde otururlar. Ev işleriyle hiçbir ilgileri yoktur. Ama başka şeyleri düşünmesini bilirler. Her bayram muhakkak yeni bir urba olmalı öyle ki şayet bir bayram olmayacak olsa kocasının karşısına dikilir ve eğer o yaptırmayacaksa onu yaptıracak birini bulacağını söyler. Böylesine kocası elli bin kuruşluk mücevher alsa, zaruret halinde kocasına bir metelik feda etmez. Kuru ekmek yemeğe razı olur da inci gerdanlığından ayrılmaz. Onları ipekler içinde görenler de kontes sanır. Sofraları da urbasına benzer. Hâlbuki yedikleri bir parça kuru balıkla azıcık pirinç lapasından ibarettir (Mikes, 2006, s. 90-91).

Mektubunun devamında şehirde bulunan Rum Patriğinden bahseden Mikes, Gayrimüslim din adamları ile ilgili gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

Buranın Rum Patriği yanında dört piskoposla beraber gezer. Bunlar her ne kadar yaya geziyorlarsa da fakirliklerinden sanmayın. Çünkü bu patrik iki araba da bulundurabilir. Piskoposlar da keza. Fakat Türk Devleti içinde araba ile gezemezler. Hatta kendilerini fakir göstermeleri lâzım. Çünkü gerek Türkler gerekse Rum Patrikliği onlara zaten lüzumu kadar yükleniyorlar. Çünkü devlet, en çok kim para verirse onu patrik yapar. Patrikler de piskoposlar da en çok para verenlerden seçilir. Piskoposlar ise patrikleri doyurabilmek için kim daha çok vaat ederse onu köy papazı yapar. Artık piskoposlarla, papazların fakir halkın keselerinden paraları ne türlü çektiklerini siz tahmin edin! Ben burada birkaç rahibin evine girdim, çıktım, orada tek bir kitap bile görmedim. Sade yırtık bir dua kitapları var; hepsi ondan ibaret. Bunlar Pazar günü, eski püskü bir cübbe giyerek duasını söylemesini bilir ama vaaza gelince, onun kafasından bu beklenemez (Mikes, 2006, s. 147).

Mektuplarında Yahudilerle ilgili gözlemlere yer vermeyen Mikes, Yahudiler ilgili olarak sadece “Buranın Yahudisi de başka yerinki gibi imiş” ifadesini kullanmaktadır (Mikes, 2006, s.91).

Ayrıca şehirde yaşanan doğa olayları, afet, salgın, hastalık vb. durumlara da mektuplarında yer veren Mikes, 24 Haziran 1722 tarihli mektubunda, şehri bir büyük bir veba salgının esir aldığını

aktarmaktadır. Mektubunda, kendilerinin de yaşanan bu salgından kaçarak şehre üç fersah uzaklıktaki Büyükalı'ye geldiklerinden bahseden Mikes, şehirde yaşananları şu şekilde aktarmıştır:

Şehirde veba aldı yürüdü. Gün oluyor 150 insan gömüyorlar. Bizim hizmetkârlardan da ikisi tutuldu. Ama içimizden daha gömülen yok. O iki kişi de iyileşti. Bununla beraber artık şehirde kalamadık ve işte bütün ev halkı iki gündür burada kamp kurmuş bulunuyoruz (Mikes, 2006, s. 68).

12 Ağustos 1722 tarihli mektubunda da vebanın etkisinin devam ettiğinden bahseden Mikes, kendi aralarında bulunan aşçı başları ile iki oğlunun da vebadan öldüğünü, bu nedenle herkesin korku içinde olduğunu yazmaktadır. 11 Ekim 1722 tarihinde yazdığı mektubunda ise vebanın şehirden uzaklaştığını yazan Mikes, kendilerinin de kırdan oturmaktan vazgeçerek şehre döndüklerini ifade etmektedir. 13 Mart 1726 ve 4 Aralık 1726 tarihlerinde kaleme aldığı mektuplarında ise Tekirdağ'da iki büyük deprem yaşandığından bahseden Mikes, yaşanan bu depremin şiddetini “Koca şehri bir arabaya yüklettiler de bizi bir yere götürdüler sandık” şeklinde anlatmaktadır (Mikes, 2006, s. 125). Aralık 1740'ta kaleme aldığı mektubunda ise kış mevsiminde olmalarına rağmen havaların bir hayli sıcak olduğundan bahseden Mikes, “Şimdiye kadar ateş bile yakmadık, pencerelerimiz gece, gündüz açık. Kışın bile yazlık elbise giymek lâzım” şeklinde, şehirdeki hava sıcaklıklarının mevsim normalinin üzerinde olduğunu aktarmıştır (Mikes, 2006, s. 224).

8 Nisan 1735 tarihli mektubunda Efendisi Rakoczi'nin ölüm haberini yazan Mikes, efendisinin ölümü üzerine kaleme aldığı mektubunda şu ifadeler yer vermiştir:

Korktuğumuza uğramış bulunuyoruz, Tanrı sevgili efendimizi, atamızı bu sabah saat üçte aramızdan alarak bizi öksüz bıraktı. Bugün büyük Cuma olduğundan hem gökteki hem de yerdeki atamız için ağlamak gerek. Keder bulutları bütün ağırlarıyla üzerimize çöktü (Mikes, 2006, s. 180).

Mektubunun devamında Efendisi Rakoczi'nin bu dünyada yaşadıkları karşılığında cennetle mükâfatlandırıldığına inandığından bahseden Mikes, şehirdeki Türklerin de Rakoczi'nin cenaze törenine katıldıklarını aktarmaktadır (Mikes, 2006, s. 180).

6 Aralık 1736 tarihli mektubunda ise Rakoczi'nin oğlu Jozef'in Tekirdağ'a geldiğinden bahseden Mikes, Jozef'in gelişinin ardından mektup yazmayı iyiden iyiye bırakmıştır. 13 Eylül 1737 tarihli mektubunda, Bâb-ı Âli'nin Nemçe İmparatoru ile düşman vaziyetine geçtiğini yazan Mikes, bu nedenle Prens Jozef'in İstanbul'a gittiğini, kendilerinin de İstanbul'a gitmek üzere hazırlıklara başladıklarını yazmaktadır (Mikes, 2006, s. 194). 20 Eylül 1737 tarihli mektubunda ise, Tekirdağ'dan ayrıldıklarını yazan Mikes, bundan sonraki süreçte önce

İstanbul'a ardından Edirne, Çernovada, Vidin, Fetislan, Rusçuk, Bükreş ve Yaş'ta bulunmuştur. 7 Kasım 1738 tarihinde Çernovada kaleme aldığı mektubunda prensin durumunun gittikçe ağırlaştığından, doktorların veba teşhisi koyduğundan bahseden Mikes, (Mikes, 2006, s. 209) 10 Kasım 1738 tarihli mektubunda ise prensin ölüm haberini vermektedir. Prens ölümünün ardından Bâb-ı Âli'ye haber vererek, na'sın İstanbul'a gönderilmesini istediğini ifade eden Mikes, 1 Haziran 1739 tarihli mektubunda Bâb-ı Âli'nin prensin na'sının İstanbul'a gönderilmesine izin vermediğini, bu nedenle na'sı Çernovada bir Rum kilisesine gömdüklerini yazmıştır (Mikes, 2006, s. 209-210).

23 Ekim 1739 tarihinde Bükreş'te kaleme aldığı mektubunda ise Kazak tehlikesi altında bulundukları yazan Mikes, bu tarihten yaklaşık altı ay sonra 22 Haziran 1740 tarihinde, ikinci kez Tekirdağ'a gelmiştir. Tekirdağ'a gelişinin bu ikinci evresinde, yaşadığı sağlık problemleri nedeniyle eskiye nazaran daha az mektup yazan Mikes, 2 Nisan 1761 tarihinde Tekirdağ'da vebadan hayatını kaybetmiştir (Mikes, 2006, s. 9).

5. SONUÇ

XVIII. yüzyıl Tekirdağ'ının fiziki, sosyal, dini ve ekonomik yönleriyle kapsamlı olarak anlatıldığı bu mektuplar, şehirdeki sosyal düzenin, iş gücü olanaklarının, yaşam standartlarının görülmesi açısından bir hayli önemli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte mektuplarında zaman zaman tekrara düşen Mikes'in bazı noktalarda eksik veya hatalı ifadeler kullandığı belirlenmiştir. Şöyle ki Mikes'in mektuplarından da anlaşıldığı üzere Tekirdağ bu dönemde Türkler, Ermeniler, Yahudiler ve Rumların bir arada yaşadığı kozmopolit bir şehir olup tüm gruplar, kendilerine ait mahallelerde ikamet etmektedir. Ancak Mikes'in şehirdeki mahallelerin ayrışması noktasında ifade ettiği bu bilgi, eksik ve hatalıdır. Öyle ki döneme ait Osmanlı arşiv kaynakları, mevcut dönemde Tekirdağ'da farklı etnik ve dini kimliğe sahip bireylerin birbirinden farklı mahallelerde oturduğunu göstermekle birlikte bu grupların bir arada yaşadığı mahallelerin de mevcut olduğu bilgisini vermektedir. Diğer taraftan mektuplarında bu farklı etnik ve dini kimliğe sahip kimselerin birbirleri ile iletişiminin de sınırlı olduğunu ifade eden Mikes'in bu ifadesi de eksik ve hatalı bir ifade olarak değerlendirilmelidir. Zira yine döneme ait arşiv kaynakları, bu dönemde şehirde yaşayan bu farklı gruplar arasında, dostane ve ticari ilişkilerin mevcut olduğunu göstermektedir.

Mikes'in mektuplarında dikkat çeken bir diğer husus ise, bu farklı etnik ve dini gruplardan bahsederken kullanmış olduğu dildir. Öyle ki Mikes, bu gruplar üzerine kaleme aldığı mektuplarında, kimi zaman daha ılımlı bir üslup kullanırken, kimi zaman da oldukça sert bir üslup takınmıştır. Özellikle Rumlara ait mektuplarında, nefret dili kullandığı görülen Mikes'in, Türkler ve Ermenilere ait mektuplarında ise daha ılımlı bir dil kullandığı gözlemlenmiştir.

Yahudilerle ilgili olarak ise pek bir şey yazmayan Mikes'in neden böyle bir tercihte bulunduğu bilinmemekle birlikte, mevcut dönemde şehirde yaşayan Yahudi nüfusunun az olmasından kaynaklanmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Şehirde yaşayan bu kimselerden bahsederken ise bir hayli önemli bilgiler veren Mikes'in diğer konularda olduğu gibi bu konuda da bazı hususlarda eksik ve hatalı bilgiler verdiği görülmektedir. Öyle ki şehirde yaşayan kadınları anlattığı mektuplarında, genellikle onları evden çıkmayan, sokakta pek görülmeyen kimseler olarak anlatan Mikes'in bu ifadeleri eksik ve hatalıdır. Zira Mikes'in bir başka mektubunda kendisinin de ifade ettiği üzere şehirdeki tarımsal üretimde kadınların büyük bir payı vardır. Hem Osmanlı kaynakları hem de mevcut dönemde şehirde bulunan yabancı seyyahların gözlemleri de Mikes'in sözlerinin eksikliğini doğrulamaktadır. Zira bu kayıtlar, bu dönemde şehirdeki kadınların tarımdan-ticarete pek çok alanda söz sahibi olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Mikes'in Ermeni kadınlardan bahsettiği mektuplarında da çelişkili ifadeler kullandığı tespit edilmiştir. Öyle ki Mikes bir mektubunda, onların aşırı beyaz bir tene sahip olduğu yazarken bir başka mektubunda ise bunun tam tersini ifade ederek Ermeni kadınlarının koyu bir ten rengine sahip olduğunu yazmaktadır.

Türklerle ilgili olarak kaleme aldığı mektuplarında ise zaman zaman çelişkili ifadeler kullandığı görülen Mikes'in özellikle Türk evliliklerini anlattığı mektuplarında kullandığı bazı ifadeler eksik ve hatalıdır. Öyle ki Mikes mektuplarında, şehirde yaşayan Türklerin tamamının çok eşlilik yaptığını anlatmaktadır. Oysa döneme ait arşiv kaynakları, şehirdeki Türk aile yapısının çekirdek aile görünümüne sahip olduğunu ve Türklerin genellikle tek eşlilik yaptığını göstermektedir.

Ekonomik faaliyetler, işgücü olanakları bakımından ise şehirde tarımsal üretimin bir hayli geliştiğinden bahseden Mikes'in mevcut dönemde şehirde aktif olarak kullanılan bir limanın var olmasına rağmen ondan hiç bahsetmemiş olması da önemli bir eksikliktir. Mikes'in ayrıca bunca zaman Tekirdağ'da yaşamış olmasına rağmen mektuplarında şehirde yaşayan hiç kimsenin ismine yer vermemiş olması da yine mektuplardaki bir diğer eksikliktir.

Ancak tüm bu eksik ve hatalı bilgilere rağmen Mikes'in XVIII. yüzyıl Tekirdağ'ını anlattığı bu mektuplar, demografik yapıdan, iktisadi yapıya, dini inançlardan, gündelik hayata, pek çok konu hakkında önemli bilgiler içermesi nedeniyle bir hayli önemlidir. Sadece Tekirdağ için değil aynı zamanda bu mektuplar, Türk kültürü ve tarihi açısından değerli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA**ARŞİV KAYNAKLARI****Salnâme-i Vilâyet-i Edirne**

EVS. 1309. 351

EVS. 1310. 656

Rodoscuk Şer'îye Sicilleri

BOA. RŞS, nr. 1697, 7/2, 36/4, 27/1, 42/1-2, 14/4.

BOA. RŞS, nr. 1701, 100/1, 111/4, 96/2.

BOA. RŞS, nr. 1703, 3/2, 9/4, 42/4, 32/1.

BOA. RŞS, nr. 1706, 25/5.

BOA. RŞS, nr. 1710, 26/4.

BOA. RŞS, nr. 1714, 68/1.

BOA. RŞS, nr. 1717, 3/1.

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Ateş, H. *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Çelebi, E., *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII/II. (Haz.) Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Halaçoğlu, Y. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Inciciyan, L., Andreasyan, H. D., Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası, *GDAAD*, 4(5), 1976, ss. 135-136.

Kanal, H., *20. Yüzyıl Başlarında Tekirdağ Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2015.

Mikes, K., *Türkiye Mektupları*. (Çev.) Sadrettin Karatay, Tekirdağ Valiliği Yayınları, Tekirdağ, 2006.

Montagu, M., *Şark'tan Mektuplar*, (Çev). Selçuk Ünlü, Palet Yayınları, Konya, 2018.

Özdemir, Y., Paylaşılamayan Kilise Tekirdağ Aya Yanni/ Surp Ovannis Kilisesi, M. Yıldız. (Ed.), *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ*, Kitabevi, İstanbul, 2016.

Özvardarlı, B., Kitap Tanıtımı: Kelemen Mikes'in Türkiye Mektupları, *ABAD/JABS*. (1/2), 2018, 249-256.

Satkin, M., *Tekirdağ Eski Ahşap Evleri*, Ofset Matbaacılık, Tekirdağ, 1996.

Serez, M., *Tekirdağ Tarihi ve Coğrafi Araştırmaları*, Ankara: Dönmez Ofset, Ankara, 2007.

Şahin, V., Tekirdağ İlinde Nüfus ve Yerleşmenin Coğrafi Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), 2014, ss. 345-357.

Şahiner, Y., *Rodosçuk'ta Gayrimüslimler 1640-48 (Şer'iyye Sicilleri Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2018.

Türkmenoğlu, M. A., *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'iye Sicillerine Göre)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016.

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.) ÖRNEKLİĞİNDE MERHAMETLİ OLMANIN GEREKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Akpınar

Selçuk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Selcuk University, Faculty of Islamic Studies,

orcid.org/0000-0003-2038-4948

Öz

Kur'ân'ın Hz. Peygamber'i âlemlere rahmet olarak tanımladığı herkesçe bilinmektedir. Hz. Peygamber de kendisini rahmet peygamberi olarak tanımlamıştır. İnsanlara en güzel örnek olarak sunulan Hz. Peygamber'in hayatında *rahmet kavramının farklı tezahürleri* açıkça görülür. Hadis ve siyer başta olmak üzere İslâmî kaynaklarda onun merhametini yansıtan yüzlerce örnek bulmak mümkündür. O'na tabi olan müminler başta olmak üzere toplumda yaşayan tüm fertlerin örnek alması gereken bu meziyetin *insan-Allah, insan-insan, insan-âlem ilişkisine* yansımaları nasıl olmalıdır? Hz. Peygamber'in rahmet pınarından nasıl ve ne derece istifade edilmelidir? Rahmet kavramı çerçevesinde toplumsal hayatımız nasıl şekillenmelidir? Bu araştırmada bu sorulara cevap aranmakta, Hz. Peygamber'in bu konudaki örnekliliği ayet ve hadis temelli sunulmaya çalışılmaktadır.

Hz. Peygamber'in merhametli olma konusundaki örnekliliğinin önemine binaen ele alınan konunun pratik faydaya yönelik olduğu aşikardır. Sadece inananlara yönelik olmayıp tüm insanlığa ve tüm varlıklara yönelik olan bu örnekliliğin ilk muhatapları elbette ki Müslümanlardır. Bununla birlikte konunun toplumun tüm kesimlerine hitap etmesi, önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Muhammed, Merhamet, Sünnet, Rahmet

THE MAIN REQUIREMENTS OF BEING MERCYFUL IN THE PROPHET MUHAMMAD'S MODELITY

Abstract

It is known by everyone that the Quran describes the Prophet as a mercy to the worlds. Prophet also has defined himself as a prophet of mercy. Different manifestations of the concept of mercy can be seen in the life of the Prophet who presented to people as the best example. It is possible to find hundreds of examples reflecting his merciful in Islamic sources, especially in hadith and sirah sources. In that case how should this virtue, which should be taken as an example by all individuals living in the society, especially the believers who follow him, on the relationship between man-God, man-man, man-world? How and to what extent should one benefit from the mercy fount of the Prophet? How should our social life be shaped within the framework of the concept of mercy? In this research, answers to these questions are sought and

the Prophet's setting an example on this issue is tried to be presented based on verses and hadiths.

Due to the importance of the Prophet's setting an example on being merciful, it is obvious that the issue addressed is for practical benefit. The first addressees of this modelity, which is directed towards all humanity and all beings, are of course Muslims. However, the subject is noteworthy as it appeals to all segments of society.

Keywords: Hadith, Prophet Muhammad, Compassion, Sunnah, Mercy

Giriş

Kullarına doğruyu göstermesi için elçiler gönderen Yüce Allah (c.c.) öğretileri kıyamete kadar sürecek olan son elçisi Hz. Muhammed'i (s.a.) insanlık için en güzel örnek olarak sunmuştur. İlgili ayette O şöyle buyurmuştur: “*Andolsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe ulaşmayı dileyen ve Allah'ı çokça zikredenler için, Allah'ın Resûlü'nde güzel bir örnek vardır.*”¹ Allah Rasûlü'nün (s.a.) bu örnekliği elbette ki hayatın her alanına şamildir. O, her yönüyle, her konuda, her zaman ve her mekânda, herkes için en güzel örnektir, böyle olmalıdır.

O, inanç konusunda, iman edip teslim olma konusunda güzel bir örnektir. Allah Teâlâ, müminlerin imanını Hz. Peygamber'in imanına atf ile bağlayarak zikretmiştir.² Yani inananlar, elçinin inandığı şeylere, Rabbinden kendisine gelen vahye, onun inandığı gibi inanırlar.

O, ibadetleri hakkıyla yapma konusunda güzel bir örnektir. Bu örnekliğini o, bizzat kendisi şöyle ifade etmiştir: “Beni nasıl namaz kılarken görüyorsanız siz de öyle namaz kılınız.”³ Yine haccın nasıl yapılacağı konusunda kendisini örnek almamız gerektiğini söylemiş,⁴ zekâtın pek çok hükmünü bizzat kendisi belirlemiştir.⁵ Sürekli namaz kılıp oruç tutmak ve evlenmemek üzere anlaşılanlara mâni olarak kendisini örnek almalarını öğütlemiştir.⁶

O, ahlakta en güzel örnektir. Kur'ân, onu “Doğrusu sen büyük bir ahlak üzeresin”⁷ diye vasıflarken, kendisi bizzat “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim”⁸ buyurmuş ve her alanda, kaynağını Kur'ân'dan alan, ümmetine örnek olacak davranışlar sergilemiştir.

O, aile hayatında en güzel örnektir. Hanımları ile ilişkileri, çocuklarıyla ilgilenmesi, onları eğitmesi, ev işlerinde onlara yardımcı olması onu en güzel örnek yapmaktadır.

O, hayatın içinde en güzel örnektir. Çalışan, üreten, paylaştan, öğreten, halkla iç içe yaşayan, hayatın içinde bir peygamber. Cemaate müdavim, ibadetlerine düşkün, toplum içinde eli açık bir kimse. Komşularını, fakir ve yoksulları, yetimleri, kimsesizleri, yardıma muhtaçları düşünen ve onlarla ilgilenen bir elçi.

¹ el-Ahzab, 33/21.

² el-Bakara, 2/285.

³ Buhârî, “Ezân”, 18; “Edeb”, 27; “Ahbaru'l-âhâd”, 1.

⁴ Müslim, “Hac”, 310, Ebû Dâvud, “Menâsik”, 78; Nesâî, “Menâsik”, 220.

⁵ Buhârî, “Zekât”, 40-50.

⁶ Buhârî, “Nikah”, 1; Müslim, “Nikah”, 5.

⁷ el-Kalem, 68/4.

⁸ Mâlik, “Hüsnu'l-huluk”, 8; Ahmed, *el-Müsneid*, 2/381; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/670.

Kısacası her konuda en güzel örnek olan Hz. Muhammed'in (s.a.), *âlemlere rahmet* olarak nitelendirilmesinin tezahürlerinden olan O'nun merhametli oluşuna dair örnekliği bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

1. Kavramsal Boyut

Rahmet kelimesi, genel tabirle, muhtaç olana iyilik etmeyi gerektiren incelik ve şefkat duygusu olarak tarif edilmiştir.⁹ Râgıb el-İsfahânî, rahmet kelimesini iki farklı kelime ile açıklar: Rikkat ve ihsan. *Rikkat*, incelik, nezaket, şefkat manalarına gelen bir kelimedir.¹⁰ *İhsan* ise istenilenden fazlasıyla iyilik etmek demektir.¹¹ İyiliğin ihsan olabilmesi için gönülden gelen bir sevgiyle ve incitmeden yapılması da gerekir.¹² Rahmet kelimesinin anlamı çok geniş olan bu iki kelime ile tanımlanması manasının ne kadar kapsamlı olduğunu gösterir. Bu şümüllü mana iki kısma ayrılıp tarif edilerek rahmetin, Allah katından olunca ihsan, lütuf, inayet ve ikram manalarına; insanlardan olunca ise sevgi ve şefkat ile acıyıp iyi muamele etmek anlamlarına geleceği söylenmiştir.¹³ Muhammed Gazali bu iki tanımlı birleştirerek merhameti “insanı iyiliğe sevk eden ilahi bir ihsan”¹⁴ şeklinde tarif etmiştir. Nitekim bir hadislerinde Hz. Peygamber (s.a.) Allah'ın rahmeti yüz parça olarak yarattığını, bunlardan bir tanesini yeryüzüne indirdiğini, yaratıkların birbirine merhamet etme sebebinin bu parçadan kaynaklandığını söylemektedir.¹⁵

Merhamet sözlüklerde “bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma” olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Ancak bu tanım eksiktir. Çünkü “acıma” kelimesi her zaman *rahmet* manasını ifade etmez. Hırsızlık yapmış birinin elinin kesilmesi veya adam öldürmüş birine kısas uygulanması hususunda duyulan acıma ve affetme hissi, merhamet olarak nitelendirilemez. Çünkü suçlular, sünnetullahı muhalif, toplum düzenini bozacak iş yapmışlar, bunun sonucunda cezayı hak etmişlerdir. Böyle durumda onlara merhamet gösterilir ve af yoluna gidilirse, toplumda nizamı sağlamak güçleşir. Aynı şekilde çalışmayan ve sınavlarda başarı gösteremeyen bir talebeye ‘merhamet ediyorum’ diyerek yüksek not verilirse eğitimin kalitesi düşer ve eğitimi noksan fertler yetişir. Muhammed Gazali, merhameti “hukuka riayet etmeyi gerektiren acıma duygusu”¹⁷ şeklinde tanımlayarak tanımlı tamamlamaya çalışır. Gazali şunları da söyler: “Merhamet, başkalarının sıkıntılarını duyduktan sonra izalesine çalışmayı, hatalarına üzülmeyi, onları hidayete çıkarma arzusunu sağlayan bir erdemdir. Başkalarının sıkıntıları karşısında duyarsız kalmak, insandaki erdemleri yok edip onu hayvan seviyesine indirir.”¹⁸

Rahmet, Allah'ın sıfatlarından biridir. O, Kur'an-ı Kerim'in hemen başında kendisini âlemlerin Rabbi olarak takdim ettikten sonra *rahmân* ve *rahîm* sıfatlarına yer verir¹⁹ ve daha

⁹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu'l-lüğa ve sıhahu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979), 5/1929; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191.

¹⁰ Râgıb, *el-Müfredât*, 200.

¹¹ Râgıb, *el-Müfredât*, 119.

¹² el-Bakara 2/262-264.

¹³ Râgıb, *el-Müfredât*, 191.

¹⁴ Muhammed Gazali, *Müslümanın Ahlakı*, çev. Abdurrahman Candan (Batman: Bilge Kitabevi, 2004), 245.

¹⁵ Buhârî, “Edeb”, 19; Müslim, “Tevbe”, 17, 19, 21.

¹⁶ Bk. <http://tdkterim.gov.tr/bts>; 30.03.2011.

¹⁷ Gazali, *Müslümanın Ahlakı*, 245.

¹⁸ Gazali, *Müslümanın Ahlakı*, 240.

¹⁹ el-Fatiha, 1/1, 3.

pek çok yerde bu sıfatını ön plana çıkarır.²⁰ Rahmeti kendisine ilke edindiğini,²¹ rahmetinin her şeyi kuşattığını bildirir.²² Her Kur'ân sûresinin ve her hayırlı işin anahtarı olan besmelede de bu iki sıfat tekrarlanır. Yüce Rabbimiz, “âlemlere rahmet” olarak gönderdiğini vurgulayarak Peygamberinin rahmet vasfını ön plana çıkarır²³ ve ona hem *raûf* hem de *rahîm* sıfatlarını birlikte layık görür.²⁴ Peygamberinin takipçileri Mü'minlerin de aralarında aynı duygu ile hareket etmeleri²⁵ ve birbirlerine merhameti tavsiye etmeleri²⁶ gerektiğini belirtir. Müslümanların birbirlerine vermeleri gereken tam selamlaşma sözünde de selam, rahmet ve bereket lafızları tekrarlanır. İçinde *rahmân* ve *rahîm* sıfatlarının iki defa tekrar edildiği Fatiha sûresinin günde beş vakit kılınan namazların her bir rekâtında okunması ve her işe besmele ile başlanması “*rahmet*” kelimesi ile ifade edilen anlamın Müslümanın hayatında ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

2. Merhametli Olmanın Gerekleri

Merhamet, insanın duygu dünyasını ve davranışlarını şekillendiren bir erdemdir. Dolayısıyla merhametli olmak, kişinin belirli özelliklere sahip olmasını ve hem Allah hem insanlar hem de âlem ile ilişkilerinde birtakım hususlara riayet etmesini zorunlu kılar. Rabbimizin âlemlere rahmet olarak nitelediği Allah Rasûlü'nün yaşantısı, merhametli olmayı hedefleyen insanın, farklı durumlarda yapması gereken davranışları örnek olarak sunmaktadır. Onun merhametinin ve merhamet konusundaki örnekliğinin göstergeleri olan bu hususları şu başlıklarda toplamak mümkündür:

2.1. Merhameti Bol ve Geniş Olmak

Hz. Peygamber, “Allah, ancak merhametli kullarına merhamet eder.”²⁷ sözleriyle ilâhî rahmete nail olmanın merhametli olmaktan geçtiğini vurgulamış, tüm insanlığa merhameti, merhametli olmayı tavsiye etmiştir. Özellikle müminde olmazsa olmaz vasıflardan biri olarak merhameti göstermiştir. O, “Merhametli olmadıkça iman etmiş sayılmazsınız” diyerek merhameti kâmil imanın bir nişanesi saymıştır. Ashabın ‘hepimiz merhametli olduğumuzu düşünüyoruz’ sözüne karşı da “Merhamet, birinin sadece arkadaşına merhamet etmesi değil, herkese merhamet etmektir.” buyurmuştur.²⁸ Yine “İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez” sözüyle²⁹ rahmetin sınırlarını oldukça geniş tutmuştur. Çünkü insan, arkadaşlarına, ailesine, çocuklarına zaten merhamet eder, acır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, inanan kimselerden bahsederken onların birbirlerine karşı merhametli olmalarına vurgu yapmaktadır: “Onlar kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında gayet merhametlidirler.”³⁰ “Onlar, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve başları yukarıdadır.”³¹ Bu ayetlerde kâfirlere

²⁰ el-Bakara, 2/143; en-Nisâ, 4/113; el-A'râf, 7/56; el-Kehf, 18/58; en-Nûr, 22/22 vd.

²¹ el-En'âm 6/12, 54.

²² el-A'râf, 7/156; el-Mü'min, 40/7.

²³ el-Enbiyâ, 21/107.

²⁴ et-Tevbe, 9/128.

²⁵ el-Fetih, 48/29.

²⁶ el-Beled, 90/17.

²⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 32; “Eymân”, 9; Müslim, “Cenâiz”, 9, 11; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 24; “Edeb”, 58; Nesâî, “Cenâiz”, 22; İbn Mâce, “Cenâiz”, 53; Ahmed, *Müsned*, 5/204, 206, 207.

²⁸ Münzîrî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, 2/870. Münzîrî, hadisın ravilerinin sahih, sağlam kimseler olduğunu belirtmiş, muhakkik Elbânî de rivayeti *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb*'de (2/272) zikrederek rivayetin sıhhatini hasen li-ğayrihi olarak tespit etmiştir.

²⁹ Buhârî, “Edeb”, 18; “Tevhîd”, 2; Müslim, “Fezâil”, 65-66; Tirmizî, “Birr”, 12, 16.

³⁰ el-Fetih, 48/29.

³¹ el-Mâide, 5/54.

karşı takınılacak tavır merhamet kavramından soyutlanmış olmayıp, inanmayanlara merhametsizce davranmak emredilmemektedir. Aksine müminlerin kâfirler karşısındaki konumundan bahsedilmekte ve birbirlerine arka çıkmaları ve inkârcılara karşı ayaklarını yere sağlam basmaları gerektiğinden söz edilmektedir. Zaten Mümin için gerekli olan merhamet de daha geniş olmalı, tüm insanlığı hatta tüm mahlûkatı kapsamalıdır. Hz. Peygamber, merhametin sadece insanlara karşı değil tüm yaratılmışlara karşı olması gerektiğini şu sözüyle vurgulamıştır: “Siz yerdekilere merhamet edin ki, gökteki de size merhamet etsin.”³² Buradan çıkacak sonuç şudur ki yarattıklarına merhametle yaklaşmayanlara Allâh’ın müeyyidesi oldukça ağırdır, bu da merhametle muameleye hak kazanamamaktır. Şu hâlde inanan bir kimsenin merhamet gömleğini çıkarmamak üzere giymesi ve tüm mahlûkâta karşı şefkat ve merhametiyle muamelede bulunması gerekir.

Allah Teâlâ da peygamberini “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”³³ diyerek rahmetin sınırlarını alabildiğince geniş tutmuş, “Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildir. Onlar mağfiret dilerken de Allah onlara azap edecek değildir.”³⁴ buyurarak rahmetinin sonsuzluğuna işaret etmiştir. Hz. Peygamber de ‘Allah’ım bana ve Hz. Muhammed’e rahmet et!’ diye dua eden birini uyararak Allah’ın geniş olan rahmetini sınırlandırmamak gerektiğini, bu sonsuz rahmetin herkese fazlasıyla yeteceğini öğretmiştir.³⁵

Hz. Peygamber’in, inananlara karşı şefkat ve merhameti, doğal olarak tüm insanlığa olan merhametinden çok daha farklıydı. Allah, “..inananları kanatlarının altına al”³⁶ “Sana tâbi olan müminlere kol kanat ger!”³⁷ gibi ayetlerle Rasûlullah’a (s.a.) merhametli olmasını tavsiye etmiş ve onu “..iman edenlere rahmet” olarak nitelemiştir.³⁸ Bir başka ayette Allah, Peygamberini “Şüphesiz ki size, kendinizden bir peygamber gelmiştir. Sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir. O, size son derece düşkündür. Müminlere karşı çok şefkatli (raûf) ve merhametlidir (rahîm).”³⁹ sözleriyle tanıtmış, “Sen Allah’tan gelen bir rahmet, merhamet sayesinde onlara (ashabına) yumuşak davrandın. Eğer katı yürekli kaba biri olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet, onlar için Allah’tan bağışlanma dile. Her işinde onlarla istişareye devam et..”⁴⁰ ayetleriyle de O’nun merhametli oluşuna bir örnek vermiştir. Hz. Peygamber, ümmetine de birbirlerine karşı merhametli, yumuşak kalpli davranmalarını öğütlemiş, bu şekilde hareket edenleri cennetle müjdelemiştir: “Cennetlikler üçtür: Adil ve başarılı devlet adamı; yakınlarına ve Müslümanlara karşı merhametli ve yufka yürekli olan kişi; ailesi kalabalık olduğu halde haram kazançtan kaçınıp kimseden bir şey istemeyen kişi.”⁴¹ Yine “Mü’minler birbirini sevmek, birbirlerine acıma ve korumada bir vücuda benzer. Vücudun bir uzvu hasta olduğunda diğer uzuvlar da uykusuzluk ve ağrıda ona ortak olurlar.”⁴² buyurarak

³² Tirmizî, “Birr”, 16; Ebû Dâvud, “Edeb”, 66.

³³ el-Enbiyâ, 21/107.

³⁴ el-Enfâl, 8/33.

³⁵ Buhârî, “Vudû”, 58; “Edeb”, 27; Tirmizî, “Tahâret”, 112; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 138; Nesâî, “Tahâret”, 45; İbn Mâce, “Tahâret”, 78.

³⁶ el-Hicr, 15/88.

³⁷ eş-Şuârâ, 26/215.

³⁸ et-Tevbe, 9/61.

³⁹ et-Tevbe, 9/128.

⁴⁰ Âlu İmrân, 3/159.

⁴¹ Müslim, “Cennet”, 63; Ahmed, *el-Müsned*, 4/266; İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, 2/422.

⁴² Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr”, 66. Benzer rivayetler için ayrıca bk. Buhârî, “Salât”, 88; Müslim, “Birr”, 65, 67.

inanen kimsenin din kardeşlerinin dertleriyle dertlenmesini, aksi takdirde toplumun zarar göreceğini bildirmiştir.

O halde mümin, Mevlânâ'nın da ifade ettiği gibi 'şefkat ve merhamette güneş gibi (cömert)'⁴³ olmalıdır. Mevlânâ'nın, ırk, din, dil, düşünce ayrımı gözetmeksizin tüm insanlığı sevgiyle kucaklaması da şefkat ve merhamet duygusundan kaynaklansa gerektir.

2.2. Günahlardan sakınmak

Kâmil mümin olmanın, daha geniş ifadeyle insan-ı kâmil olmanın şartlarından sayılan merhametin insanda artıp eksilmesi, filizlenmesi veya tamamen kaybolması mümkündür. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber "Merhamet ancak şakî, günahkâr bir kimsenin kalbinden sökülüp çıkarılır."⁴⁴ buyurmuştur. Hadiste açıkça ifade edildiğine göre günah işlemek ve günahı ısrar etmek kişinin kalbinin katılaşmasına, dolayısıyla merhamet duygusunu kaybetmesine yol açar. Bu hadisten iki ayrı ders çıkarmak gerekir: Birincisi acıma hissinin kaybolduğunu düşünen bir kimsenin, hayatını, diğer işlerini de gözden geçirmesi, amellerini düzeltmesi gerekir. Çünkü yaptığı kötü fiiller, onun kalbinden merhamet duygusunu çıkartmıştır. İkincisi ise günahkâr kimselerle birlikte anılmamak için merhamet duygusunu zinde tutmaya çalışması gerekir.

2.3. İşlere Besmele İle Başlamak

Hz. Peygamber'e nispeti zayıf da olsa güzel anlam ifade eden "Besmelesiz başlanan her işin sonu kesiktir, akibeti kötüdür." sözü⁴⁵ Müslümanın hayırlı olan işlerine besmelesiz başlamasını eksiklik olarak değerlendirmiştir. Bu sözden anlaşılan odur ki inanan kimse her işine besmele ile, Allah'ın "rahmân" ve "rahîm" sıfatlarını zikrederek başlamalı ve işleri boyunca O'nun rahmetini umarak, O'nun tavsiye ettiği rahmetle, merhametle kuşanmayı prensip edinmelidir. Kendi işlerinde ve çalışmalarında insanlara karşı son derece merhametli, nezaket ve ihsan sahibi olarak muamele etmeli, yalan, iftira, hile, aldatma, kin, nefret, buğz, kaba kuvvet, kalbin katılığı gibi kötü ahlaktan şiddetle kaçınmalıdır.

2.4. Yumuşak Huylu Olmak

Peygamberlikten önce de sonra da insanların en halîmi, yumuşak huylusu olan Hz. Peygamber, Allah'ın her işte yumuşak davranılmasını sevdiğini söylemiştir.⁴⁶ Kur'ân-ı Kerîm, merhametli davranmak ile katı yürekli olmayı birbirine zıt olan iki özellik olarak zikreder: "*Sen Allah'tan gelen bir rahmet, merhamet sayesinde onlara (ashabına) yumuşak davrandın. Eğer katı yürekli kaba biri olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet, onlar için Allah'tan bağışlanma dile.*"⁴⁷ Bu ayette Hz. Peygamber'in kendisine verilen merhamet duygusu sayesinde ashabına karşı yumuşak davrandığı hatırlatılarak bu özellik övülmekte, bunun tam zıddı olan katı yürekliliğin de olumsuz sonuçlar doğuracağından bahsedilmektedir.

⁴³ Cihan Okuyucu, *İçimizdeki Mevlânâ* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2002), 48.

⁴⁴ Tirmizî, "Birr", 16; Ebû Dâvud, "Edeb", 66. Tirmizî, 'hasen' olarak değerlendirmiştir.

⁴⁵ Alî el-Muttakî, *Kenzü'l-ummâl* (nşr. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sekkâ), Beyrut 1981, 1/555. Senesinde bulunan İbnü'l-Cündî diye bilinen Muhammed b. İmrân'ın mezhep taassubundan ötürü hadisleri kabul edilmediğinden bu sözün Hz. Peygamber'e nispeti oldukça zayıf kabul edilmiştir. Bk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *İrvâü'l-ğalîl fi tahrîci ehâdîsi menâri's-sebîl*, (Beyrût: el-Mektebû'l-İslâmî, 1979), 1/29.

⁴⁶ Buhârî, "İstîtâbe", 4; "İstîzân", 22; "Edeb", 35; Müslim, "Selâm", 10; Tirmizî, "İstîzân", 12.

⁴⁷ Âlu İmrân, 3/159.

H. Peygamber (s.a.), bir hadislerinde yumuşak huyluluğu Allah'ın sevdiği iki özellik arasında saymış,⁴⁸ katı yürekli olanların Allah'tan en uzak kimseler olacağını,⁴⁹ rıktan, yumuşak huyluluktan ve şefkatten mahrum olan kimsenin her türlü hayırdan mahrum olmuş gibi olacağını söylemiş, merhamet duygusunun katılmış kalpte bulunmayacağını dile getirmiştir.⁵⁰ O, Allah'ın *Rafik* sıfatını da hatırlatarak "Allah Rafik'tır, müşfiktir, rıfkı (yumuşak huyluluğu ve şefkatli olmayı) sever. Yarattıklarına karşı yumuşaklıkla muamele eder ve kullarının da her konuda ve her yerde böyle olmasını ister. Kaba davranışlılara ve zorluk çıkaranlara vermediği başarı ve sevabı, hilm sahiplerine, kolaylık gösterenlere verir."⁵¹ buyurmuş, katı kalpli olanların, övünen ve kibirlenen kimselerle birlikte cennete giremeyeceğini hatırlatmıştır.⁵² Kur'an-ı Kerim'de de kâfirlerin katı kalpliliğine işaret edilmiş, Allah korkusundan ağlayan yumuşak kalpli, merhametli mü'minler cennetle müjdelirken; katı yürekli kâfirlerin cehenneme gideceği haber verilmiştir.⁵³ H. Peygamber, yumuşak kalpliliğin ve insaf ile hareket etmenin en çok idareci konumundaki kimselere yakışacağını da dile getirmiştir.⁵⁴

Bu hadislerden anlaşıldığına göre Allah'ın ve insanların sevgisini isteyen bir kulun her işinde yumuşak huylulukla hareket etmesi gerekir. Başarı ve sevaba nail olmak isteyenlerin de katı yüreklilikten ve zorluk çıkarmaktan kaçınması gerekir. Çünkü Allah, şefkatle elde edilebilecek kazanımları sert ve kabalıkla elde etmeyi imkânsız kılmıştır. Nitekim günümüze baktığımızda en ufak bir kıvılcımla alevlenen barut gibi olan insanımız, birden parlayıvermekte, bu asabiyet ve celal ile nice olumsuz vakalar yaşanabilmektedir. Bu sebeple rahmet Peygamber'ini kendisine örnek alan, O'ndan merhamet eğitimi alan kimseler sınırlarını kontrol edebilmelidirler. 'Sizden biriniz sinirlendiğinde ayaktaysa otursun..',⁵⁵ 'abdest alsın'⁵⁶ şeklindeki nebevî tavsiyelerle 'öfkesine hakim olanların gerçek pehlivan olduğu'nu⁵⁷ bildiren sözü, yumuşak huyluluğu ve merhametli olmayı sağlamaya yönelik birer vasıtaadır.

2.5. Affedici / Hoşgörülü Olmak

Merhamet duygusunun gereklerinden biri de affedici, bağışlayıcı olmaktır. *Rahman* ve *Rahim* sıfatlarının muhtevasına giren bu özellik Kur'an'da açıkça emir ve tavsiye edilmektedir. İlgili ayette şöyle buyrulur: "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir."⁵⁸ Özelle H. Peygamber'e yöneltilen bu emir, O'nun izini takip edenlerin de uyması gereken bir meziyettir. Bu emrin gereğince hareket eden H. Peygamber, hayatı boyunca kendisine karşı yapılan herhangi bir kötü davranıştan dolayı hiç kimseden intikam almamış, hep bağışlayıcı olmuştur. Allah yolunda cihad hali dışında, herhangi bir kadın veya hizmetçi de dâhil, hiç kimseye eliyle veya bir başka şeyle fiske bile vurmamıştır.⁵⁹ Bu engin merhameti ile ümmetine

⁴⁸ Müslim, "İman", 25, 26; Ebû Dâvud, "Edeb", 149; Tirmizî, "Birr", 66; İbn Mâce, "Zühd", 18.

⁴⁹ Tirmizî, "Zühd", 61. Bu hadisin öncesinde Allah Rasulü (s.a.), Allah'ın adının zikredilmeksizin çokça konuşmanın kalbi katılaştıracağına da dikkat çekmiştir.

⁵⁰ Müslim, "Birr", 74, 75, 76; Ebû Dâvud, "Edeb", 10; İbn Mâce, "Edeb", 9.

⁵¹ Müslim, "Birr", 77; Ebû Dâvud, "Edeb", 10; İbn Mâce, "Edeb", 9.

⁵² Tirmizî, "Cennet", 46; Ebû Dâvud, "Edeb", 8; Tirmizî, "Cehennem", 13.

⁵³ el-Bakara, 2/74; el-Mâide 5/83; el-İsrâ, 17/107-109; Meryem, 19/58-61; el-Hadîd, 57/16.

⁵⁴ Müslim, "İmâre", 23; İbn Hıbbân, es-Saîh, 10/368.

⁵⁵ Ebû Dâvud, "Edeb", 4; Ahmed, el-Müsne'd, 5/152; İbn Hıbbân, es-Saîh, 12/501.

⁵⁶ Ebû Dâvud, "Edeb", 4; Ahmed, el-Müsne'd, 5/152.

⁵⁷ Buhârî, "Edeb", 76; Müslim, "Birr", 107, 108; Ebû Dâvud, "Edeb", 3.

⁵⁸ A'râf, 7/199.

⁵⁹ Müslim, "Fezâil", 79; Ebû Dâvud, "Edeb", 4; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-hasâilü'l-Mustafeviyye, nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 158.

en güzel örneği sergileyen Allah Rasulü (s.a.), insanlara da affedici olmayı tavsiye etmiştir. O, merhamet duygusu ile hareket edip, öfkelerini yenerek affeden kimseleri övmüş ve onlara şu müjdeyi vermiştir: “Kul affedici olup başkalarını bağışladıkça Allah da onun izzet ve şerefini artırır.”⁶⁰

Hataların bağışlanması veya hoşgörülü olmak şeklinde tarif edebileceğimiz affedici olmak, toplumda fertleri birbirlerine bağlayan temel davranışlardan biridir. Ancak bu affediciliğin, hoşgörünün sınırlarının iyi bilinmesi ve su-i istimal edilmemesi gerekir.

2.6. Toplumsal İlişkilerde Nezaket

Rahmet ve merhametli olmak toplumsal ilişkilerde nezaket ve hoşgörülü olmayı gerektirir. Davranışlarda kabalık, ilişkilerde sertlik, taş kalplilik, sözlerde kırıcılık, hatada hoşgörüsüzlük ve merhametsizlik sağlıklı bir iletişimi engeller. Yukarıdaki ayette de geçtiği üzere Yüce Allah, katından lütfettiği bir rahmet, merhamet sayesinde Hz. Peygamber’in, etrafındakileri affettiğini ve onlara nazik ve güleryüzlü, yumuşak davrandığını bildirmektedir. Allah, şayet Hz. Peygamber, rahmetten yoksun olarak katı yürekli kaba biri olsaydı, onların dağılıp gideceklerini de haber vermiştir.⁶¹ Bu ayette yumuşaklıkla muamelenin ve katı kalpli olmamanın kaynağı olarak ilâhî rahmet gösterilmiştir.

Rahmet İslam toplumunda ilişkilerin zeminini oluşturan en temel kavramlardan biridir. İnsanlarla ilişkilerinde kimseyi incitmemeye dikkat eden, düşmanlarının bile iyiliğini isteyen Hz. Peygamber, Allâh’ın, kullarına bütün işlerde yumuşak davranılmasına, kolaylık ve nezaket gösterilmesine memnun olacağını ifade etmiştir.⁶² Nitekim Kur’ân, Allah’ın en az sevdiği amel olarak nitelediği boşanma durumunda bile ihsanın, nezaketin, iyiliğin gözetilmesini,⁶³ uğranılan haksızlığın ve kötülüğün bile iyilik ve güzellikle halledilmesi yoluna gidilmesini ister ve bu durumun aradaki buzları eriten ve sıcacık bir dostluk ortamı oluşturan bir niteliğe sahip olduğuna dikkat çeker.⁶⁴

Toplumsal ilişkilerde dikkat edilmesi gereken hususların başında fertler arasında iletişimi sağlayan dilin, tatlı, güzel bir üslupla en iyi şekilde kullanılması vardır. Tatlı söz, toplum fertlerinin birbirlerine bağlılığını kuvvetlendiren temel davranışlardan biridir. Allâh Teâlâ’nın Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’u Firavun’a gönderirken yumuşak söz söylemelerini talep etmesi,⁶⁵ Hz. Peygamber’e hoşgörü ile muamele etmesini⁶⁶ ve kendisine suikast düzenleyenleri affetmesini ve görmezlikten gelmesini istemesi,⁶⁷ kızı ve müminlerin annesi Hz. Aişe’ye iftira olayına dâhil olan Mistâh’a yardımlarını keseceğine yemin eden Hz. Ebû Bekir’e onu affetmesini, hatasını görmezlikten gelmesini ve yardıma devam etmesini istemesi⁶⁸ bu konuda çarpıcı örneklerden bazılarıdır.

Toplumun bir ferdi olarak toplumun bizzat içinde, tabiri caizse merkezinde, yaşayan Hz. Peygamber, insanlar arası ilişkilerin canlı tutulması ve kuvvetlenmesi amacıyla hediyeleşmeyi

⁶⁰ Müslim, “Birr”, 69; Tirmizî, “Birr”, 82.

⁶¹ Âlu İmrân, 3/159.

⁶² Buhârî, “Edeb”, 35; “İsti’zân”, 22; Tirmizî, “İsti’zân”, 12; İbn Mâce, “Edeb”, 9.

⁶³ el-Bakara, 2/229.

⁶⁴ el-Fussilet, 41/34.

⁶⁵ Tâhâ, 20/44.

⁶⁶ el-Hicr, 15/85.

⁶⁷ el-Mâide, 5/13.

⁶⁸ en-Nûr, 24/22.

tavsiye etmiş, kendisine sunulan ikram ve hediyeleri de nitelik ve niceliğini küçümsemeden kabul etmiştir. Verilen hediyelere ve yapılan küçük-büyük tüm iyiliklere karşı da nezaket ve şükran duyguları ile hareket edilmesini öğütlemiştir. İyilikleri tamamlayan ve yenilerini yapmaya teşvik eden ‘teşekkür etme’yi Allah’a şükürün bir ifadesi olarak tanımlayarak insanlara teşekkür etmeyenin Allah’a teşekkür etmiş olmayacağını söylemiştir.”⁶⁹

Allâh’ın rahmeti sevince vesile olduğu gibi⁷⁰ insanların gösterdiği iyiliğin de aynı sonuca ulaşması gerekir. Bunun için samimi bir merhamet ve ihsan duygusuyla yapılan iyiliğin yerinde ve zamanında, muhatabı incitmeden ve başa kakılmadan yapılması önemlidir. Çünkü Allah Teâlâ yapılan iyiliğin çok görülerek başa kakılmamasını emretmiş,⁷¹ muhatabı incitmeden yapılacak iyiliğin Allah katında mükâfata vesile olduğu, bunun aksinin ise yapılan şeyleri boşa çıkaracağını bildirmiştir.⁷² Ayrıca Allah, rahmetinin iyilik yapanlara çok yakın olduğunu,⁷³ iyiliği emreden kötülükten alıkoyan, namaz ve zekât ehli olup Allah’a ve Rasûlüne itaat edenlere merhamet edeceğini de haber vermiştir.⁷⁴

Toplumsal ilişkiler noktasında Hz. Peygamber’in örnek teşkil eden diğer bazı davranışları ise şöyledir: O, kendisinden bir şey sorana tüm vücudu ile yönelir, onu can kulağı ile dinler, sözünü kesmez, ona değer verdiğini belli ederdi.⁷⁵ Ta ki muhatapları sürekli kendilerinin Rasûlullah’a en yakın oldukları hissine kapılırdı.⁷⁶ Daima güler yüzlü idi.⁷⁷ İnsanların kusurlarını yüzlerine vurmaz, tenkitlerini isim vermeden yapardı.⁷⁸ Cemaat içine girdiğinde boş bulduğu yere oturur, kimseyi yerinden kaldırmazdı.⁷⁹

O’nun “üsve-i hasene” olması göz önünde bulundurulduğunda, O’nun ümmeti olma şerefine eren kimselerin de içlerinde bulunduğu toplumun gereklerini yerine getirmeleri, başkaları ile ilişkilerinde saygı ve sevgiyi, nezaket ve hoşgörüyü elden bırakmamaları gerekir. Toplumsal ahenk ve fertler arası yardımlaşma ancak böyle duygu ve düşüncelerin içerisinde yeşerir. Bu sebeple O’na tabi olanlar nemelazımcılık ve vurdumduymazlığı bırakıp bu şekilde hareket ettiklerinde, her geçen gün kötüye gitmekte olan toplumun da düzelmeye başladığını görecektir.

2.7. Akrabalık Bağlarını Gözetmek

‘Akrabalık bağları’ manasındaki sıla-ı rahim kelimesi rahmet kökünden gelmektedir. Bu durum, merhamet edilip korunması gereken kimselerin başında akrabaların bulunduğunu gösterir. Nitekim Hz. Peygamber, “Allah Teâlâ, merhametli kişilere merhamet eder. Yerdekilere merhamet ediniz ki gökteki de size rahmet etsin” buyurduktan sonra şöyle buyurarak sıla-ı rahime dikkat çekmiştir: “Sıla-ı rahim, Allah’ın ‘Rahmân’ sıfatından alınmış bir bağıdır. Kim onu devam ettirirse, Allah Teâlâ da ona rahmetini devam ettirir. Kim de bu bağı

⁶⁹ Tirmizî, “Birr”, 35; Ebû Dâvud, “Edeb”, 11; Ahmed, *el-Müsned*, 2/258.

⁷⁰ Yûnus, 10/58; Rûm, 30/36.

⁷¹ el-Müddessir, 74/6.

⁷² el-Bakara, 2/262-264.

⁷³ el-A’râf, 7/56.

⁷⁴ et-Tevbe, 9/71.

⁷⁵ Tirmizî, “Menâkıb”, 8, 9; Ahmed, *el-Müsned*, 1/89.

⁷⁶ Uraler, 60.

⁷⁷ Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 21; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 135.

⁷⁸ Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “Salât”, 119; Tirmizî, *Şemâil*, 300.

⁷⁹ Tirmizî, *Şemâil*, 291.

koparırsa, Allah Teâlâ ondan rahmetini keser.”⁸⁰ Hz. Peygamber bir hadislerinde bu konudaki Allah’ın rahmet göstergelerinden birkaçını ömrün uzun olması ve rızkın bol olması şeklinde saymıştır.⁸¹ Allah’ın ahiretteki rahmetine nail olmak ise tarifi mümkün olmayacak kadar güzel bir kazanım olsa gerektir.

Hz. Peygamber, pek çok hadisinde akrabalık bağlarına dikkat edilmesi konusunda ashabını uyarmış,⁸² ilgiyi kesenlerle bile ilişkileri devam ettirmeyi tavsiye etmiş,⁸³ kendisi de akrabalarını ziyaret edip, zaman zaman onlarla görüşerek ümmetine örnek olmuştur.⁸⁴ Akrabalık bağı koparmanın ilâhî azabı çabuklaştıracağını,⁸⁵ akrabalarıyla ilgiyi kesenin cennete giremeyeceğini⁸⁶ söylemiştir. Bu sebeple inanan bir kimse akrabalarının haklarını gözetmeli, aralarındaki bağları pekiştirmelidir.

Akrabalık bağlarını gözetmede yakınlar diğerlerine göre daha önceliklidir. Bu sebeple akrabaların başında anne-baba gelir. Nitekim Allah Teâlâ, kendisine kulluktan hemen sonra ana-babaya itaati emretmiş,⁸⁷ onlara en güzel şekilde davranmayı tavsiye etmiş,⁸⁸ onlara karşı merhametli davranmak gerektiğini vurgulamıştır. Söz konusu bu ayette Allâh, “*Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve ‘Rabbim! Onlar beni küçükken nasıl koruyup yetiştirdilerse sen de onlara rahmet et!’ de.*”⁸⁹ buyurur. Kur’ân’ın anne-babaya muamele konusunda “rahmet” ve “ihsân” kavramlarını kullanması oldukça manidardır.

Hz. Peygamber de pek çok sözünde ana-babaya iyi muamele edilmesini tavsiye etmiş,⁹⁰ onlara saygısızlık yapmayı cehenneme götüren en büyük günahlardan saymış,⁹¹ ana-babası nedeniyle cenneti kazanamayan kimseyi ayıplamış ve hatta ona beddua etmiş,⁹² Allah’ın kıyamette bu durumdaki bir kimsenin yüzüne bile bakmayacağını ifade etmiştir.⁹³

Hakka riayet konusunda anne babadan sonra kişinin kendi ailesi ve sonrasında diğer akrabaları gelir. Hz. Peygamber’in, hanımlarına, çocuk ve torunlarına, damatlarına, amca ve halalarına, sütkardeşlerine karşı ilişkileri bu bağlamda değerlendirilebilir. O, akrabalık bağlarına dikkat konusunda anne babanın dostlarını bile zikretmiş,⁹⁴ kendisi de hanımı Hz. Hatice’nin arkadaşlarına onun vefatından yıllar sonra bile hürmet etmiştir.⁹⁵

Bu sebeplerle inanan kimsenin, ‘en güzel örneği’ kendisine rehber edinerek, akraba ilişkilerine özen göstermesi, sıkıntılı anlarında onların yanında bulunup onlara destek olması, hastaları ziyaret edip moral ve destek vermesi, yardımlarına koşması, sevinçlerine ortak olması, dertlerini paylaşması, hayır dualarını alması gerekir.

⁸⁰ Buhârî, “Edeb”, 13; Tirmizî, “Birr”, 9, 16; Ebû Dâvud, “Edeb”, 66.

⁸¹ Buhârî, “Büyû”, 13; “Edeb”, 12; Müslim, “Birr”, 20-21.

⁸² Buhârî, “Edeb”, 10-11; Müslim, “Birr”, 17-19.

⁸³ Buhârî, “Edeb”, 15; Ebû Dâvud, “Zekat”, 46; Tirmizî, “Birr”, 10.

⁸⁴ Buhârî, “Tefsir (Alak)”, 1.

⁸⁵ Ebû Dâvud, “Edeb”, 51; Tirmizî, “Kıyâme”, 57; İbn Mâce, “Zühd”, 23; Ahmed, *el-Müsneid*, 5/36.

⁸⁶ Buhârî, “Edeb”, 11; Müslim, “Birr”, 18.

⁸⁷ el-Bakara, 2/83; el-En’âm, 6/151; Lokman, 31/14-15.

⁸⁸ Lokman, 31/14-15; Ahkâf, 46/15.

⁸⁹ el-İsrâ, 17/24. Ayrıca bk. 17/23-25.

⁹⁰ Buhârî, “Edeb”, 1-6; Müslim, “Birr”, 1, 5-6;

⁹¹ Buhârî, “Şehâdât”, 10; “Edeb”, 6.

⁹² Müslim, “Birr”, 9, 10.

⁹³ Nesâî, “Zekat”, 69.

⁹⁴ Müslim, “Birr”, 11, 12, 13; Tirmizî, “Birr”, 5; Ebû Dâvud, “Edeb”, 119.

⁹⁵ Buhârî, “Menâkıb”, 20; Müslim, “Fezâil”, 74; Tirmizî, “Menâkıb”, 62.

2.8. Muhtaçlara Yardım Etmek

Allah'ın, katından lütfettiği şefkat ve merhamet duygusu, insanları muhtaç kimselere acıyıp güçleri yettiğinde onların ihtiyaçlarını karşılamaya teşvik eder. Muhtaçlarının ihtiyacını karşılamayan, zayıfını, güçsüz, yaşlı ve yetimlerini himaye edip gözetmeyen, onlara karşı sertlikle muamele eden bir toplum refah ve huzura kavuşamaz. Bu durumu Hz. Peygamber şu sözleriyle dile getirmiştir: “Zayıf ve güçsüzün itilip kakılmadan ve rencide edilmeden hakkını alamadığı bir toplum yücelmez.”⁹⁶ Hadisteki ‘لَا تُدَسِّسْ’ ifadesini dua manasında da anlamak mümkündür. Bu durumda mana o toplum onmasın şeklini alır ki Hz. Peygamber'in bedduası ve laneti hasıl olur. Şu hâlde muhtaç insanlara yardım etmek inanan kimselerin temel vazifelerindendir.

Başkalarına yardım etmek, onların dertlerine ortak olmak, ihtiyaçlarını giderip onlara tesellide bulunmak insanın duygularını canlandırır, kalbini yumuşatır. Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre bir adam Hz. Peygamber'e kalbinin katılığından dem vurmuştu. Hz. Peygamber (s.a.) ona yetimin başını okşamasını, miskini de doyurmasını tavsiye etmiştir.⁹⁷ Bir başka rivayette “Kalbinin yumuşamasını arzu ediyorsan yetime merhamet et. Yetimin başını okşa, ona yiyeceğinden yedir. Kalbin yumuşar ve ihtiyaçların karşılanmış olur.” buyurmuştur.⁹⁸ Ayrıca halis bir niyetle yapılan iyilik ve ihsanlar, sevinç ve huzura vesile olur ki bu durum imanının kemalinin de bir göstergesidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) “Kimi yaptığı iyilik sevindiriyor, işlediği kötülükleri de üzüyor ise o kimse mümindir.” buyurmuştur.⁹⁹

Yaşadığı çağda yetimlere baba şefkati ile muamele eden, yardıma muhtaç olanların ihtiyaçlarına çare olan Hz. Peygamber, ilahi makamdan aldığı ilhamla yaptığı tavsiyelerle duyarlı, müşfik ve merhametli insanların yetişmesini, böylece toplum içerisinde dayanışma ve kardeşliğin temin edilmesini istemektedir.

2.9. Küçüklere Karşı Şefkatli Olmak

Eğitim sorunlarının oldukça sık gündeme geldiği günümüzde Hz. Peygamber'in küçüklere karşı takındığı tutumun örnekliği ve önemi dikkate değerdir. Sadece kendi çocuklarına karşı değil, tüm çocuklara karşı sevecen ve sevdiren bir üslup kullanan Allah Rasülü, “Küçüklerimize şefkat etmeyen (lem yerham), büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.”¹⁰⁰ buyurarak ümmetini de böyle davranmaya yönlendirmiştir. Yine o, elindeki üç hurmadan ikisini iki çocuğuna verdikten sonra kendi hakkı olan kalan hurmayı da çocuklarına paylaştıran anne için cennete girme veya cehennemden âzâd şeklinde mükâfatın bulunduğunu söylemiştir.¹⁰¹

Çocuklarla ilgilenen, onlara değer verip konuşan ve dertlerini dinleyen, çocukları öpüp onlarla oyunlar oynayan Hz. Peygamber, çocuklarını sevip okşamadığını söyleyen bir sahabiye ikaz etmiş ve “Allah senin kalbinden merhameti söküp almışsa ben ne yapayım!” şeklinde ona sitemde bulunmuştur.¹⁰² Hz. Peygamber'in sahabe ve halifelerinden olan Hz. Ömer, idârî bir

⁹⁶ İbn Mâce, “Sadakât”, 17.

⁹⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 2/263; Elbânî, *Sahihu't-Terğîb ve't-terhîb*, 2/676.

⁹⁸ Ahmed, *el-Müsned*, 2/263; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 8/160.

⁹⁹ Tirmizî, “Fiten”, 7; Ahmed, *el-Müsned*, 118, 26; 3/46; 4/12, 398; 5/251, 252, 256.

¹⁰⁰ Ebû Dâvud, “Edeb”, 66; Tirmizî, “Birr”, 15.

¹⁰¹ Müslim, “Birr”, 148; Ahmed, *el-Müsned*, 6/92.

¹⁰² Buhârî, “Edeb”, 18, 27; Müslim, “Fezâil”, 65; Ebû Dâvud, “Edeb”, 145; Tirmizî, “Birr”, 12; İbn Mâce, “Edeb”, 3;

görev vereceği bir kimsenin çocuğunu hiç öpmediğini ve çocuklarının kendisinden korktuğunu öğrenince ‘ailene ve çocuğuna merhametin yok, ümmet-i Muhammed’e nasıl acıyacaksın’ diyerek görev vermemiştir. Onun bu davranışı Nebi’nin örnekliğinin pratikteki uygulamaları arasında sayılabilir.¹⁰³

2.10. Hizmetçileri Zorlamamak

Hizmetçileri zorlamamak Hz. Peygamber’in rahmetinin bir tezahürünü de köle ve hizmetçilere karşı tavrında görüyoruz. Bizzat kendisinin hizmetinde bulunan Enes’in (r.a.) Hz. Peygamber’e on yıl hizmet ettiği halde kendisine ne bir kere öfkelenmediğini ne de azarladığını söylemesi¹⁰⁴ bunu en güzel örneğidir. Hz. Peygamber’i en yakından tanıyanlardan Hz. Aişe (r.ah) onu şöyle tarif etmiştir: Hz. Peygamber, Allah yolunda cihad hali dışında herhangi bir kadın veya hizmetçi de dâhil hiç kimseye eliyle veya başka bir şeyle vurmamıştır. Kendisine yapılan kötülüğe karşı da kimseden intikam almamıştır. Ancak o, Allah’ın yasakları çiğnenince, yasağı çiğneyenleri Allah için cezalandırırdı.¹⁰⁵ ‘Hizmetçimi günde kaç defa affedeyim?’ diye soran birine Hz. Peygamber’in ‘70 kere’ cevabını vermesi¹⁰⁶ de bu konuda dikkat edilmesi gereken hassasiyetin önemini göstermektedir. Bir başka hadiste o, “Sizden biriniz kölesini döverken hemen Allah’ı hatırlasın da elini dayaktan çeksin”¹⁰⁷ diyerek ümmetine tavsiyede bulunmuş ve bizzat kendisi kölesini döven birisine Allah’ın daha güçlü olduğunu hatırlatarak bunu önce kendi uygulamıştır.¹⁰⁸

Şiddet uygulamak bir yana Allah Rasulü köle, cariye ve kişinin yanında çalıştırdığı personelin kardeş olduklarını hatırlatarak onlara iyi davranılması gerektiğini söylemiş, onların Allah’ın emaneti olduğuna dikkat çekerek, yiyecek, içecek ve giyecek ihtiyaçlarının efendileri tarafından ve kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi karşılanmasını, onlara güçlerinin yetmeyeceği işlerin yüklenmemesini tavsiye etmiştir.¹⁰⁹ Hz. Ebû Bekir’in rivayet ettiği bir hadiste ise Hz. Peygamber, hizmetinde bulundurduğu kimselere kötü davranışların cennete giremeyeceğini söylemiş, kişinin, köle ve hizmetçilere kendi çocuğuna verdiği değer gibi muamele etmesini tavsiye etmiştir.¹¹⁰

Her ne kadar günümüzde kölelik müessesesi büyük ölçüde kalkmış olsa da Hz. Peygamber’in rahmet tezahürlerinden birini gördüğümüz bu örnekliğini, bizlere herhangi bir vesileyle hizmet eden veya edecek olan kimselere karşı dikkate almalıyız. İşveren veya yönetici durumunda olan kişiler başta olmak üzere Allah Rasulü’nü kendisine rehber edinen herkesin etrafında bulunanlara, maiyetinde çalışanlara rahmet nazarı ile bakması ve merhametle muamelede bulunması son derece önemli bir husustur.

2.11. Hasta Ziyareti

Her yaşta ve herkesin maruz kaldığı bir gerçeklik olan hastalık, üzüntü ve sıkıntı kaynağıdır. Bu sebeple hasta olan insan, dostlarını yanında görmek, onların tatlı söz ve

Ahmed, Müsned, 6/56.

¹⁰³ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Rebiu'l-ebâr ve nûsusu'l-ahbâr*, thk. Abdülemîr Mühennâ, (Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî, 1992), 5/270. Halk dilinde menkıbe olarak dolaşan bu rivayeti temel hadis ve tarih kaynaklarında tespit edemedik. Ancak bazı âdâb kitaplarında bulabildik.

¹⁰⁴ Buhârî, “Vasâyâ”, 25; “Edeb”, 39; Müslim, “Fezâil”, 51.

¹⁰⁵ Müslim, “Fezâil”, 79; Ebû Dâvud, “Edeb”, 65; İbn Mâce, “Nikâh”, 51.

¹⁰⁶ Ebû Dâvud, “Edeb”, 133; Tirmizî, “Birr”, 31.

¹⁰⁷ Tirmizî, “Birr”, 32; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 11/84-85.

¹⁰⁸ Müslim, “Eymân”, 35; Ebû Dâvud, “Edeb”, 92; Tirmizî, “Birr”, 30.

¹⁰⁹ Buhârî, “İmân”, 22; Müslim, “Eymân”, 38; Tirmizî, “Birr”, 29; Ebû Dâvud, “Edeb”, 133; İbn Mâce, “Edeb”, 10.

¹¹⁰ Tirmizî, “Birr”, 29; İbn Mâce, “Edeb”, 10.

muhabbetleri ile teselli bulmak ister. Sıkıntılar içinde boğulan bir insana karşı yapılan samimi bir gülümseme bile psikolojik açıdan onun üzerinde olumlu tesirler bırakabilir. Buradan hareketle diyebiliriz ki sağlıklı bir insanın, hasta bir yakınına ziyaret edip, ona moral vermesi ve bir an olsun dertlerini unutturarak onu neşelendirmesi merhametli olmanın bir gereğidir. En güzel örnek Hz. Peygamber de hastaları ziyaret etmiş ve müminlere hasta ziyaretini tavsiye etmiştir.¹¹¹ Meleklerin hasta ziyaret eden kimselere sabah akşam dua edeceklerini, hasta ziyaret edenin cennette meyve toplamış olacağını söyleyerek teşvikte de bulunmuştur.¹¹² Hatta bu hadislerinde o, hasta ziyaretini müminin mümin üzerindeki hakları arasında sayarak mutlaka yerine getirilmesi gereken bir vazife olarak addedilmesini istemiştir.

Hız. Peygamber, hasta ziyaretlerinde uyulması gereken âdâba dair de tavsiyelerde bulunmuştur. O, öncelikle hastanın yanında iken onun moralini yükseltecek sözler sarf edilmesini söylemiş, ona dualar edilmesini tavsiye etmiştir.¹¹³ Onun hasta ziyaretlerinde hastaya “Zararı yok, geçer. İnşallah (günahlarını) temizleyicidir” diyerek moral verdiği nakledilir.¹¹⁴ Hız. Peygamber’in Hendek Savaşı’nda yaralanan Sa’d b. Muâz’a onu daha sık görebilmek için mescide bir çadır kurulmasını istemiş ve kendisi onu sık sık görmeye gelmiş, onun için dualar etmiştir.¹¹⁵

Dünya işlerine aşırı daldığımız günümüzde Hız. Peygamber’in sünnetini ihya ve rahmet öğretilerinden istifade etmek için hasta ziyaretlerinde bulunmamız, dostlarımızın sıkıntılarını paylaşarak hafifletmemiz, onlara maddî ve manevî destekte bulunmamız yapmamız gereken önemli vazifelerimizdendir.

2.12. Lanet Okumamak

Hadislerde ‘rahmet’ kelimesinin geçtiği yerlere bakıldığında şöyle bir rivayetle de karşılaşılacaktır. “Ben rahmet olarak gönderildim, lanetçi olarak değil.”¹¹⁶ Bu hadislerinde Hız. Peygamber, ‘rahmet’i ‘lanet’ sözcüğüne muhalif olarak zikretmiştir. Yine bir savaş esnasında “Sakîf kabilesinin okçuları bizim canımızı çok acıttı. Şunlara bir beddua edersen ey Allah’ın Rasulü!” diyen etrafındaki insanlara cevap olarak ellerini kaldırıp “Allah’ım! Sakîf’i doğru yola ilet!” diye dua etmiştir.¹¹⁷

“Mü’min lanetçi olamaz.”¹¹⁸ sözüyle ümmetine de lanet ve beddua etmemeyi tavsiye eden Hız. Peygamber, “Allah’ım! Muhammed de bir insandır. Her insanın kızıp öfkeleniği gibi o da kızıp öfkelenebilir. Allah’ım! Herhangi bir mümine haksız yere lanet okur, kötü söyler, beddua edersem; bunu onun için bir ecir, rahmet ve bağışlanma, cennette sana yakınlaşma vesilesi kıl!”¹¹⁹ diye dualar ederek insan zaafından hasıl olacak herhangi bir bedduayı, laneti, kötü sözü, rahmete çevirmesini istemiştir. Allah Rasulü, bindiği devesine lanet eden birine karşı

¹¹¹ Buhârî, “Cenâiz”, 2; “Merzâ”, 4; Müslim, “Selâm”, 4; Tirmizî, “Birr”, 64; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 6, 7, 8, 11; Nesâî, “Cenâiz”, 53.

¹¹² Tirmizî, “Cenâiz”, 2; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 7; İbn Mâce, “Cenâiz”, 2.

¹¹³ Buhârî, “Tıb”, 28; Müslim, “Cenâiz”, 6; Tirmizî, “Cenâiz”, 4; “Tıb”, 35; İbn Mâce, “Cenâiz”, 4.

¹¹⁴ Buhârî, “Tevhid”, 31; “Menâkıb”, 25; “Merzâ”, 10, 14.

¹¹⁵ Buhârî, “Merzâ”, 13; Müslim, “Vasiyet”, 8; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 11.

¹¹⁶ Müslim, “Birr”, 87.

¹¹⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 74; Ahmed, *el-Müsned*, 3/343.

¹¹⁸ Tirmizî, “Birr”, 72; Ahmed, *el-Müsned*, 1/404-405; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/12.

¹¹⁹ Buhârî, “Deavât”, 34; Müslim, “Birr”, 88-95;

ashabını uyarak,¹²⁰ deve, horoz¹²¹ ve hatta pire¹²² gibi hayvanlara bile lanet okumamak gerektiğini öğütlemiştir.

Hakikaten insanoğlu, hayatı boyunca fazla önemli olmayan konularda bile insanlara darılıp gücenebilir, ağzından kötü sözler dökülebilir. Müminlik vasıflarında bulunmaması gereken kötü söz sarf etme ve beddua etme sehven veya bilerek insanın ağzından çıkabilir. Bu durumda kişiye düşen şey, öncelikle nihâî dereceye kadar sabretmek ve Hz. Peygamber'in bir başka sözünde dikkat çektiği 'ağıza sahip çıkma' konusunda gereken hassasiyeti göstermektir.

2.13. Kolaylaştırmak

Hz. Peygamber'in merhametli olmasını onun diğer davranışlarında görmek de mümkündür. O, İslam'ın kolaylaştırma ilkesini en iyi tatbik eden bir rehber olmuştur. Umumun iyiliği için özellikle ibadetlerde kolay olanı tercih etmiş ve insanlara zorluk çıkartanları uyarıştır. Namazı uzun kıldırıp da başkalarına sıkıntı verdiğinden ötürü Muaz b. Cebel'i azarlaması,¹²³ namazda çocuk sesini duyunca namazı kısa kesmesi,¹²⁴ ashabından bazılarının sürekli oruçlu tutacaklarını duyunca bunu yasaklaması¹²⁵ bu konuda verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır. Bununla birlikte kolaylaştırma ilkesi uygulanırken durulması gereken sınırının iyi belirlenmesi de gerekir.

2.14. Hayvanlara Merhamet

Hz. Peygamber, Allâh Teâlâ'nın bütün varlıklarla ilişkilerde ihsân ölçüsünün gözetilmesini istediğini bildirir: "Allah, her şeye iyilikle, güzellikle muamele edilmesini ister. Hayvanları kestiğinizde zahmet vermeden güzelce kesiniz. Biriniz hayvanı boğazlayacağı zaman bıçağını iyice keskinleştirsün ve hayvana kolaylık göstereyin."¹²⁶

Hayvanları dövüştürmek,¹²⁷ yüzünü dağlamak, aç bırakmak vs. ile işkence ve eziyet etmek,¹²⁸ zevk için avlanmak gibi davranışları yasaklamış,¹²⁹ onları hedef alarak atıcılık talimi yapanları da lanetlemiştir.¹³⁰ "Haksız yere bir serçeyi veya daha küçük bir canlıyı öldüren Allah bunun hesabını mutlaka soracaktır"¹³¹ buyurarak hayvanlara zarar verilmemesini istemiştir. Hatta bir binit hayvanının üstünde gereksiz yere beklenmesinin¹³² ve gereksiz yere

¹²⁰ Ebû Dâvud, "Cihâd", 55.

¹²¹ Ebû Dâvud, "Edeb", 115; Ahmed, *el-Müsned*, 4/115; 5/193.

¹²² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 2/703. Elbânî, Ukaylî'nin "Pireler hakkında Hz. Peygamber'den gelen bir rivayetin olmadığı" şeklindeki görüşünü de aktararak, bu rivayetin zayıf olduğu tespitinde bulunmuştur. Elbânî, *Silsiletü ehâdisi'z-zâife*, 13/915.

¹²³ Buhârî, "İlim", 28; "Ezân", 61; "Edeb", 75; Müslim, "Salât", 132; İbn Mâce, "İkâme", 48; Dârimî, "Salât", 46; Ahmed, *el-Müsned*, 4/118, 119; 5/273.

¹²⁴ Buhârî, "Ezân", 65; Müslim, "Salât", 192; Ebû Dâvud, "Salât", 123; İbn Mâce, "İkâmet", 49; Ahmed, *el-Müsned*, 3/205.

¹²⁵ Buhârî, "Savm", 48; "Nikâh", 1; Müslim, "Sıyâm", 55, 56, 57.

¹²⁶ Müslim, "Sayd", 57; Ebû Dâvud, "Edâhi", 11; Tirmizî, "Diyât", 14; Nesâî, "Dahâyâ", 22, 26, 27; İbn Mâce, "Zebâih", 2.

¹²⁷ Tirmizî, "Cihâd", 30; Ebû Dâvud, "Cihad", 47, 56.

¹²⁸ Buhârî, "Zebâih", 25; Müslim, "Libâs", 106, 107, 108; Tirmizî, "Cihâd", 30; Ebû Dâvud, "Cihâd", 58; İbn Mâce, "Zebâih", 10.

¹²⁹ Nesâî, "Sayd", 34; "Dahâyâ", 41.

¹³⁰ Müslim, "Sayd", 58, 59, 60; Ebû Dâvud, "Dahâyâ", 12; Nesâî, "Dahâyâ", 40; İbn Mâce, "Zebâih", 10.

¹³¹ Nesâî, "Sayd", 34; "Dahâyâ", 41.

¹³² Ebû Dâvud, "Cihâd", 61.

onların yele, yün ve kuyruklarının kesilip kısaltılmasının bile doğru olmayacağını belirtmiştir.¹³³

H. Peygamber'in hayvanlara karşı merhamet tavsiye etmesi şu örnekte açıkça görülmektedir: H. Aişe bir gün bir deveye binmiş, deve hırçınlaşmıştı. H. Aişe de onu ileri geri asılmaya başlamıştı. Bunu gören H. Peygamber H. Aişe'yi uyarılmış ve deveye yumuşaklıkla (rıfk) muamele etmesini istemiştir.¹³⁴ Yumurtaları yuvasından alındı diye çırpınan bir kuşu görür görmez yumurtaları alan kişiyi buldurtarak onları yerine koydurtması,¹³⁵ sefer esnasında ordusunun geçtiği yol üzerinde bulunan yavrulmuş bir köpeği rahatsız etmemek için ordunun yolunu değiştirip, köpeğin bulunduğu tarafa da bekçi tayin etmesi,¹³⁶ yine seferde iken yaralı bir ceylanı rahatsız etmemek için bekçi tayin etmesi,¹³⁷ karınca yuvasının yakılmasını kınayıp ashabını bu konuda uyarması,¹³⁸ susamış bir köpeği sulayan birini cennetlik, kedisini hapseden birini de cehennemlik olarak nitelemesi,¹³⁹ böcek ve hayvanların yuvalarına küçük abdest bozmayı yasaklaması,¹⁴⁰ hayvandan süt sağılırken yavrusunun payını dikkate almayı istemesi¹⁴¹ hayvanların barınacağı yerlere abdest bozmaktan men etmesi¹⁴², O'nun hayvanlara muamele konusunda bize örnek olan diğer bazı davranışlarındandır.

H. Peygamber'in rahle-i tedrisinde yetişen sahabe de onun öğretileri doğrultusunda hayvanlara muamelede merhameti tercih etmiştir. Enes b. Mâlik'in şu sözleri bunu açıkça ortaya koymaktadır: "Bizler seyahat esnasında bir yerde konakladığımızda, develerimizin üzerindeki yükleri indirmeden ne namaz kılar ne de yemek yedik."¹⁴³

Sonuç

Rabbimizin âlemlere rahmet olarak nitelediği Allah Rasûlü'nün yaşantısı, merhametli olmayı hedefleyen insanın, farklı durumlarda yapması gereken davranışları örnek olarak sunmaktadır. Onun merhametinin ve merhamet konusundaki örnekliğinin göstergeleri olarak şunlar sayılabilir: O, merhametin sadece insanlara karşı değil tüm yaratılmışlara karşı olması gerektiğini vurgulayacak kadar geniş merhametliydi. Hadis kitapları onun merhametinin, başta küçükler, hizmetçiler ve hanımlar olmak üzere toplumun her kesimini kuşattığını gösteren örneklerle doludur. Bunun yanı sıra o, merhamete giden ilk adımın günahlardan sakınmak olduğunu belirtmiş, insanları yumuşak huylu, hoşgörülü, affedici, nezaket sahibi olmaya teşvik etmiş, bu yönde örnek olmuştur. Onun akrabalık bağlarını gözetmesi, muhtaçlara yardım etmesi, hastaları ziyaret etmesi, işleri kolaylaştırmayı öncelemesi, hayvanlara karşı davranışı, konuşmasında bile nezaketi tercih etmesi merhametliliğinin başlıca tezahürleridir.

¹³³ Ebû Dâvud, "Cihâd", 43.

¹³⁴ Müslim, "Birr", 79; Ebû Dâvud, "Edeb", 11.

¹³⁵ Ebû Dâvud, "Cihâd", 122; "Edeb", 176.

¹³⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/804.

¹³⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/431; Beyhakî, *es-Sünen*, 9/408.

¹³⁸ Buhârî, "Cihâd", 152; "Bed'ü'l-halk", 14; Müslim, "Selâm", 148; Ebû Dâvud, "Cihâd", 112; İbn Mâce, "Sayd", 10; Nesâî, "Sayd", 38.

¹³⁹ Buhârî, "Şirb", 9; Müslim, "Selâm", 153; "Birr", 151; Ebû Dâvud, "Cihâd", 47.

¹⁴⁰ Ebû Dâvud, "Tahâret", 16; Nesâî, "Tahâret", 30.

¹⁴¹ Ahmed, *el-Müsned*, 4/76, 322; Dârimî, "Edâhi", 25; İbn Hıbbân, *es-Sahih*, 12/90; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/620.

¹⁴² Ebû Dâvud, "Tahâret", 16; Nesâî, "Tahâret", 29; İbn Mâce, "Tahâret", 21.

¹⁴³ Ebû Dâvud, "Cihâd", 48.

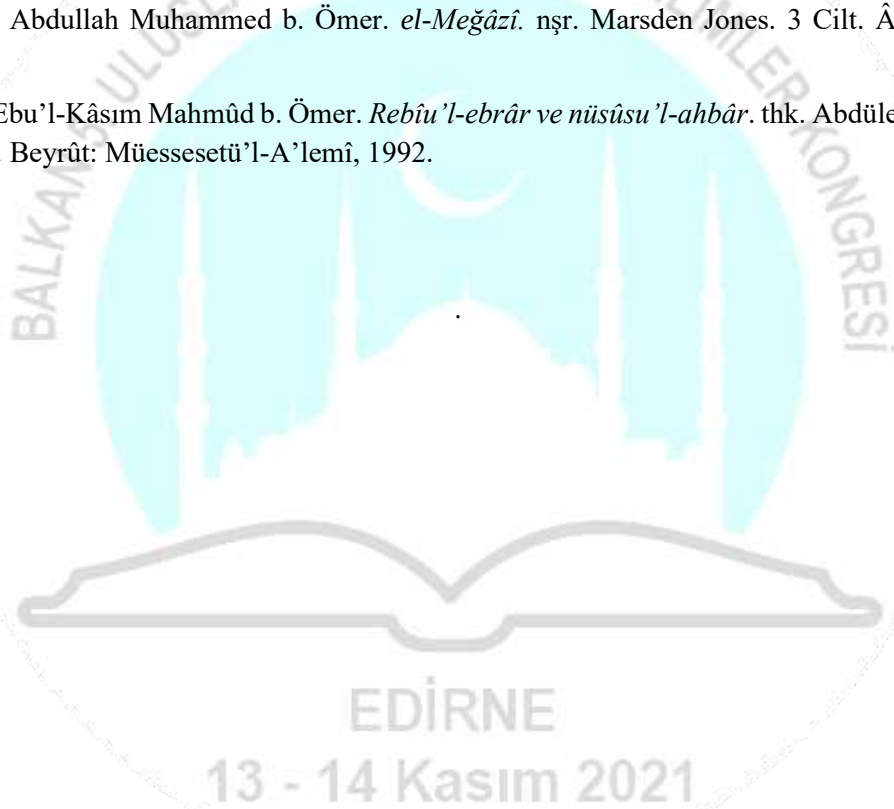

Merhametli olmanın gerekleri elbette ki bunlarla sınırlı değildir. Aldatmamak, emaneti yerine getirmek, borcun geciktirilmeden zamanında ödenmesi, ayıpları örtmek, kibirden kaçınmak, başkalarını aşağılayıp küçümsememek, hor hakir görmemek, kısacası “kendi için istemediğini başkası için de istememek”; ‘Yaratılanı sev, Yaratandan ötürü’ fehvasınca hayvan, bitki tüm canlılara hatta cemâdâta bile değer verip olabildiğince merhametle muamele etmek merhamet için olması gereken vasıflardır. Dünya ve ahirette Rahmân’ın merhametine nâil olmak isteyen kişi bu rahmet tezahürlerini yaşantısıyla ortaya koymalı ve Raûf ve Rahîm olan kutlu elçinin ahlakıyla bezenmelidir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San’ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A’zamî. 12 Cilt. Beyrût: el-Mektebü’l-İslâmî, 1983.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*, I-VIII, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Alî el-Muttakî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Hindî. *Kenzü’l-ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*. nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sakkâ. Beyrut 1981.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *el-Câmi’ li Şuabi’l-îmân*. thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 11 Cilt, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu’s-sahîh*. Thk. Muhibbuddin el-Hatîb, M. Fuad Abdülbâkî, Kusay Muhibbuddin el-Hatîb. 4 cilt. Kâhire: Matbaatü’s-selefiyye, 1400.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Edebü’l-müfred*. thk. Semîr b. Emîr ez-Züheyrî. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü’l-Maârif, 1998.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân es-Semerkandî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *İrvâü’l-ğalîl fî tahrîci ehâdisi Menâri’s-sebîl*. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1979.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu’t-Terğîb ve’t-terhîb*. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetü’l-Maârif, 2000.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü’l-ehâdisi’z-zaîfe ve’l-mevzûa ve eseruha’s-seyyiü fî’l-ümme*. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü’l-Maârif, 1992.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn (ve bi zeylihi et-Telhîs li’l-Hâfiz ez-Zehebî*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- Heysemî, Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr. *Mecmeu’z-zevâid ve menbeu’l-fevâid*. 10 Cilt, Beyrût, 1967.
- <http://tdkterim.gov.tr/bts; 30.03.2011>.
- İbn Hıbbân, Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hıbbân bi tertîbi İbn Belbân*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 18 Cilt. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- İsmâil b. Hammâd el-Cevherî. *es-Sihâh: Tâcu'l-lüğa ve sıhahu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 cilt. Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979.
- Münzirî, Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî. *et-Tergîb ve't-terhîb mine'l-ehâdîsi's-şerîf*. 4 Cilt. Kahire, 1373.
- Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hüseyn. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Okuyucu, Cihan. *İçimizdeki Mevlânâ*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2002.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-hasâilü'l-Mustafeviyye*. nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *el-Meğâzî*. nşr. Marsden Jones. 3 Cilt. Âlemu'l-Kütüb, 1984.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Rebû'u'l-ebâr ve nûsûsu'l-ahbâr*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî, 1992.

HZ. OSMAN'IN HADİS RİVAYETİNDEKİ YERİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Akpınar

Selçuk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Selcuk University, Faculty of Islamic Studies,

orcid.org/0000-0003-2038-4948

ÖZET

Hiz. Peygamber'in sünnetinin dikkatli takipçileri olan sahâbenin, bunların öğrenilmesi ve aktarılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Hiz. Osman da bu hizmet şerefine nail olmuş sahâbenin öncülerindedir. Ne var ki o, genellikle idârî zaafı ve gerek kendi hilafeti döneminde, gerekse sonrasındaki siyâsî ihtilaflarla anılmaktadır. Halbuki o Hiz. Peygamber'in halifesi ve müminlerin emiri olacak seviyede ilim, şahsiyet ve kudrete sahiptir. O, ilk inanan kimselerden, Hiz. Peygamber'e iki kere damat olma şerefine ermiş ve daha Nebi (s.a.) hayatta iken kendisine fetva sorulan sayılı kimselerden biridir. Kur'ân hâfızı, sünnet muhafızı ve sahip olduğu bu engin birikimle fıkıh üstadı. Aynı zamanda kutlu Nebi'nin irtihalinden sonra ilk iki halifenin, işlerinde kendisiyle istişare ettiği kimselerden, İslâm'ın üçüncü halifesi ve devr-i hilafetindeki fetva ve uygulamaları ile İslâm'a büyük hizmetler etmiş mümtaz bir şahsiyettir. Hiz. Peygamber'den farklı konularda birçok hadis rivayet etmiş, ondan öğrendiği engin ilim hazinesi ile İslâm önderlerinden bir olmuştur.

Bu çalışmada Hiz. Osmân'ın, daha çok göz ardı edilen yönlerini ortaya çıkarmak; onun sünnet bilgisini ve sünnete bağlılığını göstermek; onun rivayetlerini ve onunla ilgili temel hadis kaynaklarında geçen rivayetleri hadisçi metoduyla incelemek, tahlil etmek suretiyle onun hadis ve sünnetin naklindeki yeri tespit edilecektir. Her ne kadar rivayet ettiği hadis sayısı az olsa da Hiz. Peygamber'in en yakınlarından biri olan Hiz. Osmân'ın hadis ve sünneti en iyi bilenlerden olacağı aşîkârdır.

Anahtar Kelimeler: Hiz. Osman – Hadis – Rivayet

Giriş

Hiz. Peygamber'in sünnetinin dikkatli takipçileri olan sahâbenin, bunların öğrenilmesi ve aktarılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Hiz. Osman da bu hizmet şerefine nail olmuş sahâbenin öncülerindedir. Ne var ki o, genellikle idârî zaafı ve gerek kendi hilafeti döneminde, gerekse sonrasındaki siyâsî ihtilaflarla anılmaktadır. Hâlbuki o Hiz. Peygamber'in halifesi ve müminlerin emiri olacak seviyede ilim, şahsiyet ve kudrete sahiptir. O, ilk inanan kimselerden, Hiz. Peygamber'e iki kere damat olma şerefine ermiş ve daha Nebi (s.a.) hayatta

¹ Bu yazı, aynı ismi taşıyan yüksek lisans tezimizden istifade edilerek hazırlanmıştır.

iken kendisine fetva sorulan sayılı kimselerden biridir. Kur'ân hâfızı, sünnet muhafızı ve sahip olduğu bu engin birikimle fıkıh üstadı. Aynı zamanda kutlu Nebi'nin irtihalinden sonra ilk iki halifenin, işlerinde kendisiyle istişare ettiği kimselerden, İslam'ın üçüncü halifesi ve devr-i hilafetindeki fetva ve uygulamaları ile İslam'a büyük hizmetler etmiş mümtaz bir şahsiyet. Hz. Peygamber'den farklı konularda birçok hadis rivayet etmiş, ondan öğrendiği engin ilim hazinesi ile İslam önderlerinden biri olmuştur.

Bu çalışma Hz. Osmân'ın rivayetlerini ve onunla ilgili temel hadis kaynaklarında geçen rivayetleri tespit ederek onun hadis rivayetindeki yerini belirlemeyi hedeflemektedir. Her ne kadar rivayet ettiği hadis sayısı az olsa da Hz. Peygamber'in en yakınlarından biri olan Hz. Osmân'ın hadis ve sünneti en iyi bilenlerden olacağı aşîkârdır. Nitekim kaynaklarımızda hadis rivayetlerinin yanında ondan aktarılan pek çok söz ve uygulama yer almaktadır. Hz. Osman'ın hadis ve sünnet kültüründeki yerini iyi anlamak için, onun hayatını, özellikle halifelik dönemindeki sosyal ve siyasi ihtilafları iyi bilmek ve doğru bir şekilde tahlil etmek gerekir. Bu sebeple halifelik döneminden bazı hadiselerle dair zihinlerde soru işaretleri oluşturma adına kısaca değinmek istiyorum.

Öncelikle genellikle fitneler ile anılan Hz. Osman'ın halifelik döneminin ilk kısmı yani ilk altı senesinde dikkate değer bir problem olmamış ve İslam fetihleri devam etmiştir. Hatta bu dönemde Hz. Osman'ın, halk tarafından sertliğiyle bilinen Hz. Ömer'den daha çok sevildiği söylenmiştir.² Bu tespitin sahabenin Medine dışına çıkmasına ve mal mülk edinmesine izin verilmesi ve onların gittikleri yerlerde etraflarında büyük sohbet halkaları oluşturmaları gibi sebepleri düşünülse de önemli olan ilk altı yılın sükûnet devri olmasıdır. Bu, son altı yılda meydana gelen hadiselerde Hz. Osman'a biçilen rolün doğru tespiti açısından önem arz etmektedir.

İkinci olarak Hz. Osman'ın, şûrâ heyeti başkanı Abdurrahman b. Avf'ın gerek şûrâ üyeleri ile gerekse Medine halkı ile istişareleri sonucu seçildiğinin ve kendisine ilk biat edenin Abdurrahman, sonra da Hz. Ali olduğunun hatırdı tutulması gerekir.

Üçüncü olarak döneminde İslam topraklarını Atlas Okyanusu'ndan Orta Asya'ya kadar genişleten, Hz. Ebû Bekir döneminde cem edilen mushafı çoğaltılmasına hizmet eden ve Hz. Peygamber'in sünnetine uyulmasını tavsiye ettiği raşid halifelerden olan Hz. Osmân'ı, Müslümanların gözünde değersizleştirmek için aleyhinde propagandalar yürütüldüğünün unutulmaması gerekir. Hz. Osman'a karşı oluşturulacak bir güvensizlik Mushaf dışındaki

² Yıldız, *İslam Tarihi*, 2/201; Sallâbî, *Hz. Osman*, 339.

Kur'ân nüshalarının yakıldığı, böylece -Allah muhafaza- dinin tahrif edildiği şeklinde bir telkini zihinlere getirecektir. Bu ise İslam'a zarar vermek isteyenlerin amaçlarından biridir.

Dördüncü olarak devlet görevlerine yakınlarını getirmekle suçlanan Hz. Osman'ın idârî görevlilerine bakıldığında onun 16 valilikten beş veya altısını kendi akrabalarından seçtiği, üstelik bu kimselerin de vazife için oldukça ehil ve liyakatli oldukları görülür. Onun Kûfe, Basra, Mısır ve Şam gibi kilit noktalara yakınlarını ataması iltimas ile suçlanmasına sebep olmuştur. Ancak şu var ki Basra valisi Abdullah b. Âmir hakkında herhangi bir şikâyet gelmemiş, Şam valisi Muâviye hakkında da, Ebû Zer hadisesinden başka, kayda değer bir şikâyet söz konusu olmamıştır. Kûfe valisi olarak atadığı (26/647) el-Velid b. Ukbe³ ile sonrasında atadığı (30/650) Saîd b. Âs,⁴ haklarında gelen şikâyetler üzerine görevden alınmış olsalar da her ikisinin de dört yıl idarede kaldıkları ve bu sürede halkın kendilerinden memnun olduğu göze çarpmaktadır. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ise Kuzey Afrika'yı fethederek sükûneti sağlayan ve pek çok ganimet kazanan başarılı bir idarecidir. Dolayısıyla Hz. Osman'ın yakınlarını önemli mevkilere getirdiği konusunun titiz bir araştırma ile daha net hale getirilmesi ilim ehline düşen bir vazife olsa gerekir.⁵ Hz. Osmân'ın önemli bir makam olan devlet kâtipliği görevine Mervân b. Hakem'i ataması⁶ ise eleştiri oklarına hedef olmasının başlıca sebeplerinden olmuştur.

Beşincisi Ebû Zer ile olan diyaloglarında Hz. Osman'ı haksız görmek mümkün değildir. Halife, ona belki de yapabileceğinin en iyisiyle muamelede bulunmuştur. Bu konudaki rivayetlerin de sosyoloji ve psikolojinin verileri kullanılarak yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Altıncısı Hz. Osman'ın şهادetiyle sonuçlanan fitneyi “yakınlarını önemli mevkilere getirdi” şeklinde tek bir sebebe bağlamak gerçeğin üzerini kapamak olur. Tarihçiler, bu fitnenin siyâsî, ekonomik ve sosyal birçok sebebini saymışlardır. Bunlar arasında halife ve valilerden şikayetler olduğu kadar, belki de daha fazla, kabile taassubunun baş göstermesi, ensar ve muhacirin otoritesine karşı diğer kabilelerin tepkisi, Ebû Zer'in Rebeze'ye gönderilmesi, sahabenin mal mülk edinmelerinin kıskançlıklara neden olması, Medine civarındaki bazı arazilerin beytûlmâl için istimlak edilmesi, mescidin farklı malzemeler kullanılarak genişletilmesi, Hz. Osman'ın hacda iken namazlarını mukim olarak kılması, yüzüğü kuyuya düşürmesi, bazı kimselere iktalar vermesi, yakınlarına yüklü miktarda bağışlarda bulunması,

³ Taberî, *Târih*, 4/251-252; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/476-477; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/218.

⁴ Taberî, *Târih*, 4/274-278; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/3-5; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/232.

⁵ Bu anlamda Ünal Kılıç tarafından “Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri” adlı bir makale yayınlanmıştır (*C.Ü.İ.F.D.*, sayı:2, 239-260, Sivas, 2002).

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/40.

Kur'ân nüshalarını yaktırması, Peygamberin sürgün ettiği amcasını affetmesi gibi başka sebepler ile fetihlerle refah ve bolluğa alışan halkın fetihlerin durmasıyla ekonomik sıkıntıya düşerek huzursuz olmaları ve fitnecilerin propagandaları da yer almaktadır.⁷ Dolayısıyla değerlendirme yapılırken Ebû Mihnaf, Vâkıdî, Belâzurî gibi suçu Hz. Osman'a yükleyen tarihçilerle, sahabeyi fitneden beri tutan Seyf b. Ömer ve onun kaynaklık ettiği tarihçilerin eserlerini birlikte ele almak ve orta yolu bulmak gerekmektedir.

Kaynak kullanılırken gerekli titizliğin gösterilmesinin önemi şu örnekte açıkça görülmektedir: Genelde anlatılan rivayete göre Mısırlıların talepleri yerine getirilip şehirlerine dönmeleri sağlandıktan sonra aniden onların Medine'ye gelmesine sebep gösteren mektup hadisesi malumdur. Ancak Hz. Osman'ın bir mektup yazmadığını ve öyle bir şeyden haberinin bile olmadığını söylemesi hep göz ardı edilmektedir. Bazıları da buradaki suçu Mervan'a yüklemekte, onun bu mektubu halifeden habersiz yazıp gönderdiğini öne sürmektedirler. Hâlbuki bu isyancı grup Medine'ye girdiğinde ve halife kendilerinden mektubu istediğinde ona herhangi bir şey gösterememişlerdir. Ayrıca Mısır grubuyla eş zamanlı olarak Kûfe ve Basra heyetlerinin geri dönüşü de atlanmaktadır. Doğrusu bu durum, mektup olayının isyancılar tarafından ortaya atılan bir komplo olduğu şeklindeki bazı muasır tarihçilerin tezini kuvvetlendirmektedir. Konuyu benzer bir şekilde değerlendirmeyi sağlayacak olan Suyûtî'nin dile getirdiği “tashîf hatasının bulunması” iddiası da göz ardı edilmiştir.⁸

Son olarak Hz. Osman'ın kırk gün muhasara edildiğinin ve son on gün hariç hemen her gün isyancıların problemlerine cevap aradığı, büyük çoğunluğunu ise ikna edip yatıştırdığının ve kendisine teklif edilen Medine'den çıkma veya isyancılara karşı mukavemet önerilerini geri çevirdiğinin unutulmaması gerekir.⁹

Nihayetinde Hz. Osman şehid edilmiş ve İslam tarihinde önü alınamayacak fitne hareketi başlamış oldu. İşte bu olanlar sebebiyle şehit halifenin sünnete ve İslam fıkına yaptığı değerli katkılar ikinci planda kalmıştır. Hatta bazı tarih ve tabakat yazarları onun hakkındaki olumlu veya olumsuz değerlendirmelere, objektif olmadığı gerekçesiyle, eserlerinde yer vermemeyi uygun görmüşlerdir. Bununla birlikte rivayetleri süzerek veya olduğu gibi eserlerine alanlar, Hz. Osman ile alakalı rivayetleri bir araya getirenler, onun fıkıh bilgisi ve faziletleri üzerine

⁷ Bk. Akpınar, *Hz. Osman*, 53-55.

⁸ Bu değerlendirmeler için bk. Hizmetli, “Hz. Osman'ın Öldürülmesi”, 156; Apak, *İslam Tarihi 2*, 271-272. Suyûtî'nin değerlendirmesi için bk. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/39 (fe izâ câeküm fakbelûhu / faktulûhu).

⁹ Onun kendisini savunduğu sözlerin bir kısmı kaynaklarda zikredilmiştir. Bk. Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebi”, 7; “Megâzî”, 19; Tirmizî, “Menâkıb”, 19; Nesâî, “Ahbâs”, 4; Ahmed, *el-Müsneid*, 1/59, 64, 68, 70, 74-75; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 507; Akpınar, *Hz. Osmân*, 392-414.

eser telif edenler de var olagelmıştır. Onun hayatı, evlilikleri ve çocukları, şemail ve karakterine dair bilgiler de kaynaklarda mevcuttur.¹⁰

A. Hz. Osman'ın İlmî Yönü

Seferde ve hazarda Hz. Peygamber'e arkadaşlık eden Hz. Osman, keskin zekası ve kuvvetli hafızası ile gerek ibadetler gerekse muamelât konusunda ilmî bakımdan temayüz eden sahabilerden biridir. Peygamber hayatta iken Kur'an'ı ezberlemiş,¹¹ hıfz konusunda diğer üç halifenin önüne geçmiştir.¹² Vitr olarak kıldığı bir rekatta Kur'an'ın tamamını okuduğu rivayet edilmiştir.¹³ Hz. Osman, Hz. Peygamber'den Kur'an'ı arz yoluyla almıştır. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, el-Muğîre b. Ebî Şihâb, Ebu'l-Esved ve Zirr b. Hubeyş de kendisinden arz yoluyla Kur'an okumuşlardır.¹⁴ İmâm Âsım'ın kıraat aldığı kişilerden Ebû Abdurrahmân es-Sülemî ve Zirr b. Hubeyş'in kıraat aldığı kişilerin başında Hz. Osman zikredilmiştir.¹⁵ Yine Kıraat imamlarından İbn Âmir (öl. 118/736), Ebû Amr (öl. 154/771), Hamza (öl. 156/773), Kisâî (öl. 189/805) ve Halef b. Hişâm'ın (öl. 229/884) kıraat zincirinde Hz. Osman da bulunmaktadır. İbn Âmir'in bizzat Hz. Osman'dan Kur'an dinlediği de söylenmiştir.¹⁶ Hz. Osman'ın, kıraat konusunda ümmeti dağılmaya ve birbirini tekfir etmeye kadar götürebilecek olan ihtilafları gördüğü için Kur'an nüshalarının sağlam bir şekilde ümmet arasında yayılmasını temin etmek, aynı zamanda hatalı okuyuşları önlemek maksadıyla Mushafı tek nüshada toplayıp çoğaltarak yaptığı hizmet ise zaten bilinmektedir.

Hz. Osman fıkıh bilgisi ile de temayüz etmiştir. O, Hz. Peygamber'in sağlığında fetva veren birkaç sahabiden birisidir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de halifenin danışma meclisinden ve kendisinden fetva sorulan kimselerden olmuştur.¹⁷ İbn Hazm (öl. 456/1064) Hz. Osman'ı, kendisinden rivayet edilen fetva sayısı bakımında mutavassıt kimseler arasında saymıştır.¹⁸ Sahabeyi fetva bakımından üçe ayıran İbnü'l-Kayyım (öl. 751/1350) da Hz. Osman'ı orta grupta zikretmiştir.¹⁹ Halifelik süresince pek çok meselede fetva vermiş, hâkimlik yapmıştır. Fetva verirken Kur'an ve sünneti esas almış, Hz. Peygamber ve önceki halifeler

¹⁰ Hz. Osman ile ilgili çalışmaların bir listesi için bk. Akpınar, *Hz. Osman*, 19-27

¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/289, 302-303, 306; İbn Asâkir, *Târîh*, 39/178. Onun, Kur'an'ı Hz. Ömer döneminde cem ettiği de söylenmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/307.

¹² İbn Asâkir, *Târîh*, 39/178-179; Zehebî, *Siyer*, 155.

¹³ Tirmizî, "Kıraat", 13.

¹⁴ Zehebî, *Siyer*, 149.

¹⁵ Karaçam, İsmâil, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 111; Çetin, *Yedî Harf ve Kıraatlar*, 211, 224.

¹⁶ Çetin, *Yedî Harf ve Kıraatlar*, 220-234. Ayrıca bk. Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *DİA*, 15/237-238; a.mlf., "İbn Âmir", *DİA*, 19/308-310; a.mlf., "Kisâî, Ali b. Hamza", *DİA*, 26/69.

¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/289; 302-303.

¹⁸ Acâc, *Sünnetin Tespiti*, 391.

¹⁹ İbnü'l-Kayyım, *I'lâmü'l-muvakkîn*, 2/19. Bu gruptaki diğer sahabiler şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ, Ümmü Seleme, Muâz b. Cebel, Sa'd b. Ebî Vakkas, Câbir b. Abdullah.

döneminde vuku bulan hadiselerle kıyas ederek hüküm vermiş, bazı konularda sahabenin görüşlerine başvurmuştur.²⁰ Sahabe arasında hac menâsikini en iyi bilenlerden biridir. Hatta Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/728) bu konuda sahabenin en bilgisinin o olduğunu söylemiştir.²¹ O yaptığı hac menasiki hakkında kendisine sorulan sorulara cevaplar vermiş, konakladığı yerlerde insanlara tavsiyelerle dolu konuşmalar yapmıştır.²² Ferâiz ilmini iyi bilen iki kişiden biri sayılmıştır. Nitekim İbn Şihâb (öl. 124/741), “Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit olmasaydı ferâiz ilmi kaybolurdu” demiştir.²³

Nesep ilminde de önde gelen kimselerden olduğu rivayet edilmiştir.²⁴ Şiir konusunda Hz. Osman’dan bazı beyitler nakledilmiştir. Onun dinin ruhuna uygun olan şiirleri sevdiği ve bunları dinlemekten zevk aldığı, İslam’ı öven şairleri mükâfatlandığı söylenmiştir. Bununla beraber Hz. Osman döneminde şairlerin yüz bulamadıkları için halifenin kapısına uğramaz oldukları ve çöllere çekildikleri de nakledilmiştir.²⁵

B. Hz. Osman ve Hadis Rivayeti

Hz. Osman’ın hadis rivayeti için özel bir gayret gösterdiğini söylemek gerçeği gizlemek olur. Nitekim o, az sayıda hadis rivayet eden sahabiler arasında sayılmıştır.²⁶ Bu durum bir sahabe olarak Hz. Peygamber’in söz ve uygulamalarını öğrenme konusunda istekli ve gayretli olmadığı anlamına gelmez. Nitekim Rasulullah’ın hadislerini en iyi kendisinin bildiğini söyleyen Ebû Hüreyre, Hz. Osman’ın, hadisleri kendisine sorduğunu dile getirmiştir.²⁷ Bu ifade, Hz. Osman’ın hadisleri doğru bir şekilde öğrenme konusundaki gayretinin bir işaretidir. O, Hz. Peygamber’e olan yakınlığı ve evinin mescide komşu olması sebebiyle Allah Rasulü’nün hem sözlü hem de fiilî sünnetini yakından öğrenme imkânı bulmuş, engin hadis ve sünnet kültürüne sahip olmuştur. Rivayetlerin sayısına bakıldığında onun hadis rivayetine pek düşkün olmadığı, hadis rivayetinde oldukça titiz davrandığı, gerekli görmedikçe hadis rivayetinden kaçındığı görülür. Abdurrahman b. Hâtîb bu durumu şu sözleri ile dile getirir: “Ashab arasında hadisleri Hz. Osman’dan daha tam ve güzel şekilde rivayet eden birini görmedim, ancak o hadis rivayetinden çekinen bir zattı.”²⁸ Titizliğine rağmen Hz. Osman, Hz.

²⁰ Onun fıkıh konusundaki fetva ve görüşleri çeşitli çalışmalarla bir araya getirilmiştir. Muhammed Ravvas Kal’acî’nin *Mevsûatü Fıkhı Osman b. Affân* adlı eseri ve bundan başka *Fıkhü’l-halifeti’r-râşid Osman b. Affân fi’l-ibâdât*, *Fıkhü Osman b. Affân fi’l-muâmelât*, *Fıkhü Osman b. Affân fi’l-hudûd ve’l-cinâyât ve’d-diyât ve’l-teâzîr*, *Fıkhü Osman b. Affân fi’l-ahkâmî’l-üsrâ* adlı tez çalışmaları bunlardır.

²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/57; Belâzurî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 6/104.

²² Sülemî, *Fıkhü’l-halifeti’r-râşid Osman b. Affân fi’l-ibâdât*, 1/30.

²³ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü’s-sahâbe*, 1/461; Dârimî, “Ferâiz”, 1.

²⁴ Akarsu, *Hz. Osman*, 256.

²⁵ Sallâbî, *Hz. Osman*, 97-98.

²⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/53-54.

²⁷ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 278.

²⁸ İbn Sad, *et-Tabakât*, 3/53-54.

Peygamber'in sözlerinden nakillerde bulunmuş ve uygulamalarından örnekler vermiştir. Nitekim o, yüzün üzerinde hadis rivayet eden sahabiler arasındadır.²⁹ Rivayet ettiği konular incelendiğinde onun, insanların yanlış olan anlama ve uygulamalarını düzeltmek, onları ibadete teşvik etmek, sosyal hayatta meydana gelen bazı meselelere çözüm üretmek, muamelat gibi konularda dikkat edilmesi gereken şeyleri vurgulamak, kendisine gelen meselelerde fetva vermek, toplumda yaygınlaşan doğru olmayan davranışların önüne geçmek, bazı ibadetlerin önemine dikkat çekmek gibi sebeplerle hadis rivayetinde bulunduğu görülür. Hz. Osman, hangi hadisi nerede rivayet etmesi gerektiğini çok iyi bilmiş, gelişi güzel bir şekilde hadis rivayetinden kaçınmıştır. Bir kimsenin sünnet bilgisinin, toplam rivayet ettiği hadis sayısı ile ölçülemeyeceği izahtan varestedir.

Hz. Osman'ın hadis rivayetindeki konumu şu başlıklar altına ele alınabilir:

1. Fazla Rivayetten Kaçınması

Yanlış veya eksik aktarmaktan çekindiği için çok hadis rivayetinden kaçınan³⁰ Hz. Osman, fazla hadis rivayet etmeme sebebi olarak şunları söylemiştir: “Allah Rasulü’nden rivayette bulunma konusunda beni engelleyen onun ashabının en bilinçlisi olmamak değildir. Ancak ben onun şöyle dediğine şahit oldum: *Benim hakkımda söylemediğim bir şeyi bana isnad ederek söyleyen kimse cehennemdeki yerine hazırlansın.*”³¹

Onun hadis rivayeti konusundaki ihtiyatı şu iki örnekte de açıkça görülmektedir: Bir seferinde o, Rasulullah'ın abdest almasını tasvir eden rivayeti aktararak aktarmamakta tereddüt etmiş ve Kur'an'daki bir ayet olmasaydı onu rivayet etmeyeceğini söylemiştir.³² Yine buna benzer bir rivayete göre Hz. Osman, “size bir hadis aktaracağım” dedikten sonra hadisi rivayet etmekten vazgeçmiş, yanında bulunan birinin “Müminlerin emiri! (Onu aktar ki) hayırlı bir şey ise ondan istifade edelim, kötü bir şey ise ondan sakıyalım” demesi üzerine hadisi anlatmıştır.³³

Hz. Osman'ın belli bir sebebe mebnî olarak rivayet etmekten kaçındığı bir diğer rivayet ise cihad bölümünde zikredilen Allah yolunda nöbet tutmak ile alakalı hadistir. O, sahabi arkadaşlarının, yanından uzaklaşacakları endişesi ile söz konusu hadisi rivayet edip etmemekte tereddüt etmiştir.³⁴ Onun zikrettiğimiz iki konudaki hadisleri rivayet etmedeki tereddüdünde,

²⁹ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 364.

³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/53-54. Ancak Zehebî, ondan ilim olarak pek çok şey aktarıldığını söylemiştir. Zehebî, *Tezkira*, 1/9.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/65.

³² Mâlik, “Tahâret”, 6; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/75; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/45; Humeydî, *el-Müsned*, 1/169; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/211; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/57; Adevî, *el-Müntehab*, 1/109; Buhârî, “Vüdü”, 24; Müslim, “Tahâret”, 6.

³³ Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/75; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/67.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/61, 64-65; İbn Mâce, “Cihâd”, 7; Bezzâr, *el-Müsned*, 2/12-13.

insanların bu rivayetlerdeki müjdelere güvenerek gevşekliğe düşmeleri ve hadislerde asıl anlatılmak istenenden uzaklaşmaları endişesi etkili olmuş olsa gerektir.

2. Rivayetlerinin Sayısı

Hadis rivayetinden kaçınan Hz. Osman'ın aktardığı hadislerin çoğunun, hilafet, harpler ve Kur'ân'ın çoğaltılması gibi meşguliyeti sebebiyle ondan alanların azlığından ötürü elimize ulaşmadığı söylenmiştir.³⁵ Kaynaklardan Bakî b. Mahled'in (öl. 276/889) *Müsned*'inde Hz. Osman'dan nakledilen tekrarlarıyla birlikte 146 hadis yer almaktadır. Tekrarsız rivayet ettiği hadis sayısı konusunda ise farklı görüşler ileri sürülmüştür. el-Berkî (öl. 270/883), ondan 40 hadis rivayet edildiğini belirtirken, Ebû Nuaym (öl. 430/1038), bu sayının 60 küsur olduğunu söylemiştir.³⁶ İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1200), Buhârî ve Müslim'in *Sahih*leri ile Tirmizî'nin *Sünen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki hadisleri topladığı *Câmiu'l-mesânid* adlı eserinde Hz. Osman'dan gelen rivayetleri 51 hadis olarak sınıflamış, zikrettiği tarîklerle bu sayıyı 59'a çıkarmıştır.³⁷ Süyûtî (öl. 911/1505) ise Hz. Osmân'dan gelen ve ondan bahseden 422 rivayeti bir araya getirmiştir. Bu rivayetler arasında Hz. Osmân'ın hayatı ile alakalı tarihi bilgiler, sahabe ve tâbiûnun sözleri büyük yer tutmaktadır.³⁸

Hz. Osman'dan nakledilen 123 rivayet tespit edilmiştir.³⁹ Bu sayı abdest ile alakalı ondan nakledilen rivayetler sebebiyle artmış durumdadır. Ancak Hz. Osman'dan nakledilen hadisler bunlarla sınırlı olmasa gerektir. Çünkü o, Hz. Peygamberin yakın çevresinde durmuş ve sünneti doğrudan ondan öğrenmiştir. Bundan Hz. Osman'ın uygulamalarının nübüvvet pınarının suyundan beslendiği şeklinde bir sonuç çıkarmak mümkündür. Zaten diğer hadis kaynaklarında onun pek çok söz ve uygulamalarına, içtihat ve fetvalarına yer verilmiştir.

3. Rivayetlerinin Konusu

On iki yılı hilafette olmak üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra 22 sene ömür süren Hz. Osman'dan gelen hadisler genellikle ibadet konularında olmuştur. Fetihlerde elde edilen ganimet ve feyler sebebiyle zenginlik ve lüks hayatın artması, İslâmiyeti yeni kabul etmiş olan ve İslâm ruhunu tam mânâsıyla kavrayamamış insanların ibadet konularında eksik ve gevşek davranmalarına neden olmuştur. Bu yüzden Hz. Osman halife olduktan sonra, abdest, namaz, hac başta olmak üzere ibadet konularında ümmete fiilen rehberlik etmiş, bazı konularda Hz. Peygamber'den aktardığı sözlerle ibadetlerin tam manasıyla yapılmasını sağlamaya çalışmıştır.

³⁵ Bağcı, *Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, 42.

³⁶ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 364. Ayrıca bk. Karataş, Mustafa, *Hadislerin Sayısı*, İstanbul, 2008.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Câmiu'l-mesânid*, 6/32-55.

³⁸ Bu eser Aziz Bey tarafından *Müsnedü Osmân b. Affân* ismiyle 1983 yılında Bombay'da neşredilmiştir.

³⁹ Akpınar, *Hz. Osman*, 78.

H. Osman'dan abdest konusunda çok fazla rivayet aktarılmıştır. O, abdesti eksiksiz almayı öğretmek için H. Peygamber'in abdest alış şeklini bizzat kendisi abdest alarak anlatmış, O'nun abdestin önemi konusundaki hadislerini rivayet etmiştir. Bu konuda ondan nakledilen rivayetlerin çok ve çeşitli olması farklı zamanlarda defalarca abdest almayı öğrettiğini gösterir.

Namazın önemi ve cemaatle namaz kılmanın değeri konularında aktardığı rivayetlerle namaz ruhunu yerleştirmeye çalışan H. Osman, mescit inşası, seferde namazın kısaltılması, sehiv ve tilavet secdeleri, Cuma, bayram ve cenaze namazları gibi namazla ilgili konularda söz ve uygulamaları ile sünnetin aktarımını sağlamıştır. Ashabın hac menâsikini en iyi bilen sayılan H. Osman, halifeliği döneminde on kere hac yapmış ve insanlara haccı uygulamalı olarak öğretmiştir. Kur'an taliminin önemine dikkat çeken ve buna teşvik eden hadisi nakleden H. Osman, hayatı boyunca Kur'an okumaya devam etmiştir. Günlerini oruçla geçirdiği söylenen H. Osman, evlenemeyenlere oruç tutmayı tavsiye eden hadisin râvilerinden olmuştur. Hayatını sünnete göre düzenlemeye özen gösteren H. Osman, H. Peygamber'in ağzından öğrendiği bazı duaları da rivayet etmiştir.

H. Osman bunlardan başka insanların gündelik hayatta karşılaşılabilecekleri sosyal konularda hadisler aktarmış ve toplumun ihtiyaçlarına göre düzen ve disiplini sağlamaya çalışmıştır. Alışveriş konusunda dikkat edilmesi gerekenler, evlenmenin önem ve sorumlulukları, sınırlarda cihat etmenin kıymeti, güvercin ve köpek besleyerek gereksiz işlerle uğraşmanın kötülüğü, dünya hayatına çok meyletmemek için ölümü hatırd tutmak gerektiği gibi gündelik konularda hadisler nakletmiştir. H. Peygamber hayatta iken kendisinden fetva sorulan sayılı kişiden biri olan H. Osman, özellikle halife olduktan sonra pek çok meselede hüküm vermiştir. Nikâh, talâk, ferâiz konuları ile kitapların hudûd bölümlerinde zikredilen kısas, içki, zina, hırsızlık hadleri hakkında kendisine sunulan meselelerde hâkimlik yapmıştır.

H. Osman'ın rivayet ettiği hadislerin genelde ibâdet ve muâmelâtla alakalı konularda olduğu görülür. Özellikle abdest ve namaza dair aktardıkları epey yekûn teşkil eder. Bunun yanında onun fezâiline dair haberler ile isyancılara karşı yaptığı konuşmalar da onun müsnedinde çokça aktarılmıştır. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre H. Osman, sünneti nakletmek için hadisleri rivayet etmek yerine karşılaştığı meseleleri çözmek için, bazı konulara dikkat çekmek için ve yeri geldiğinde hadisleri aktarmıştır.⁴⁰

⁴⁰ Akpınar, *H. Osman*, 78-79.

4. Rivayetlerinin Hadis Kaynaklarındaki Dağılımı⁴¹

H. Osman'ın rivayet ettiği hadisler ile kendisinin söz, fetva ve uygulamalarının temel hadis kaynaklarından *Kütüb-i Tis 'a'*'daki dağılımı şöyledir:

Mâlik (öl. 179/795), H. Osman'ın rivayet ettiği hadislerden sadece 3 merfû rivayete yer vermiş, onun aktarmış olduğu bir merfû rivayeti de ondan mevkûf olarak aktarmıştır.⁴² Ancak Mâlik, literatürde fikhî yönüyle önemli bir yeri olan eserinde H. Osman'ın söz, fetva ve uygulamalarını 49 rivayette söz konusu etmiş,⁴³ isminin geçtiği iki başka rivayet⁴⁴ daha vermiştir.

Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), H. Osman'a tahsis ettiği müsnedde 111 rivayete yer vermiş, oğlu Abdullah buna 27 rivayet daha ilave etmiştir. İbn Hanbel, H. Osman'dan gelen hadislerin akabinde 'Osman b. Affân hakkındaki bir kısım haberler' şeklinde bir başlıkla 13 rivayet zikretmiş; oğlu Abdullah, bu bölüme 12 rivayet daha eklemiştir.⁴⁵ Böylece toplam rivayet sayısı 163'e ulaşmıştır. Ahmed Muhammed Şakir'e göre bunlardan dört tanesi şiddetli zayıf olmak üzere 42 tanesinin isnadı zayıftır. Şakir 8 rivayet için 'hasen' lafzını kullanmış olup iki rivayetin de eser olduğunu söylemiştir. Ona göre 111 rivayet sahîh isnadlıdır. Ancak bunlardan aynı metne sahip olan ikisi isnadındaki şüpheden ve metnin kabul edilemezliğinden dolayı münker kabul edilmelidir. Şuayb el-Arnâvut ise 70 rivayeti sahîh, 5 rivayeti sahîh li-ğayrihi, 26 rivayeti hasen, 20 rivayeti hasen li-ğayrihi, 39 rivayeti ise zayıf olarak değerlendirmiş, iki rivayet için kavî kelimesini kullanmış, bir rivayetin de eser olduğunu belirtmiştir.

Ahmed b. Hanbel, H. Osman'a hasrettiği müsnedden başka H. Osman'ın H. Ebû Bekir'den naklettiği bir rivayeti üç farklı tarikle zikretmiştir. H. Ömer'in kızı Hafsa'yı H. Osman'a teklif etmesi, H. Ali ve Abbas arasındaki miras anlaşmazlığı konularındaki iki rivayete H. Ebû Bekir'in müsnedinde, H. Osman'ın mescidi genişletmesi hakkında bir rivayete de H. Ömer'in müsnedinde daha yer vermiştir.⁴⁶

Dârimî (öl. 255/868), H. Osman'ın rivayet ettiği hadislerden mükerrerlerle birlikte 12 tanesine yer vermiş,⁴⁷ onun uygulamaları ile alakalı 23 tane mevkûf ve maktû haber

⁴¹ Bu başlık altındaki bilgiler yüksek lisans tezimizden naklen alınmıştır.

⁴² Mâlik, "Tahâret", 6; "Salâtü'l-cemâa", 2; "Hac", 22; "Büyü", 16.

⁴³ Mâlik, "Vukûtü's-salât", 2; "Tahâret", 5, 18; "Salât", 6, 7, 18; "Cuma", 2; "Kasru's-salât", 14, 24; "İydeyn", 2; "Cenâiz", 9; "Zekat", 2, 8, 24; "Sıyâm", 1, 3; "Hac", 6, 12, 21, 25, 66; "Ferâiz", 7, 13; "Nikâh", 14; "Talâk", 12, 16, 18, 31; "Büyü", 4, 6, 24; "Karâz", 1; "Şuf'a", 2; "Akdıye", 21, 40; "Vasiyye", 10; "İtk", 11, 12; "Hudûd", 1, 5, 7; "Eşribe", 1; "Sıfatü'n-nebî", 8; "İsti'zân", 16; "Kelâm", 12.

⁴⁴ Mâlik, "Hac", 52; "Kelâm", 12.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/57-75.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/6, 7-8, 25, 47, 48, 49.

⁴⁷ Dârimî, "Tahâret", 27, 33, 36; "Salât", 23, 113; "Menâsik", 21; "Nikâh", 2, 17; "Hudûd", 2; "Cihâd", 32; "Fezâilü'l-Kur'ân", 2, 16.

zikretmiştir.⁴⁸ Bundan başka iki rivayette de Hz. Osman döneminde olan, onunla doğrudan alakası olmayan olaylardan bahsetmiştir.⁴⁹

Buhârî (öl. 256/869), Hz. Osman'ın aktardığı hadislerden mükerrerlerle birlikte beş tanesi telkînen olmak üzere 21 tanesine yer vermiş,⁵⁰ ayrıca Hz. Osman'ın faziletine dair 16 rivayet,⁵¹ onun söz ve uygulamaları ile alakalı 2 6mevkûf rivayet,⁵² yine onunla alakalı başka 2 0rivayet⁵³ zikretmiştir. Bâb başlıkları ile şöhret bulmuş olan Buhârî, 1 4bâb başlığında Hz. Osman ile alakalı bilgi vermiştir.⁵⁴

Müslim (öl. 261/875), Hz. Osman'ın aktardığı hadislerden mükerrerlerle birlikte 25 tanesine yer vermiş,⁵⁵ ayrıca Hz. Osman'ın faziletleri bölümünde toplam sekiz farklı tarikle iki rivayet zikretmiştir.⁵⁶ Bunlardan başka onun uygulamaları ile alakalı 18 rivayet ile isminin geçtiği başka yedi rivayet daha zikretmiştir.⁵⁷

İbn Mâce (öl. 273/886), Hz. Osman'ın rivayetlerinden mükerrerlerle birlikte 23 rivayete yer vermiş,⁵⁸ fazileti ile alakalı sekiz,⁵⁹ söz ve uygulamalarını içeren yedi rivayet⁶⁰ zikretmiştir. Ayrıca Hz. Osman ile alakalı dört başka rivayet ile onunla doğrudan ilgisi olmayan ama isminin geçtiği iki rivayet daha vermiştir.⁶¹

⁴⁸ Dârimî, "Mukaddime", 52; "Salât", 34, 179, 218; "Savm", 47; "Menâsik", 47, 78, 83; "Talâk", 14; "Hudûd", 9; "Ferâiz", 1, 3, 5, 11, 12, 20, 44, 46, 52, 55.

⁴⁹ Dârimî, "Mukaddime", 20; "Et'ime", 30.

⁵⁰ Buhârî, "Vüdû", 24, 28, 35; "Gusl", 29; "Salât", 65; "Ezân", 56; "Savm", 27; "Vasâya", 33; "Farzu'l-humus", 1; "Menâkib", 3; "Meğâzî", 14, 19; "Fezâilü'l-Kur'ân", 3, 21; "Nafakât", 3; "Edâhî", 16; "Rikâk", 8; "Ferâiz", 3; "İ'tisâm", 5.

⁵¹ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebi", 4, 5, 6, 7, 8, 9; "Edeb", 119; "Fiten", 17; "Ahbârü'l-âhâd", 3.

⁵² Buhârî, "Salât", 62, 85; "Cum'a", 21, 22, 24, 25; "İydeyn", 8; "Taksîru's-salât", 2; "Hac", 33, 34, 78, 84; Büyü", 47; "Farzu'l-humus", 5, 14; "Fezâil", 7, 13; "Menâkibu'l-ensâr", 37, 46; "Tefsîr-Mümtehhine", 3; "Tefsîr-Bakara", 41, 45.

⁵³ Buhârî, "Taksîru's-salât", 5, 11; "Zekât", 4; "Farzu'l-humus", 5; "Meğâzî", 12, 13; "Tefsîr-Bakara", 30; "Tefsîr-Enfâl", 6; "Nikâh", 2, 34, 37; "Talâk", 21; "Libâs", 46, 50, 55; "Ferâiz", 3; "Ahkâm", 43; "İ'tisâm", 16. Ayrıca Hz. Osman ile doğrudan alakası olmayıp isminin geçtiği sekiz rivayet zikretmiştir. "Cenâiz", 96; "Meğâzî", 12, 40; "Fiten", 14; "Hars ve Müzâraa", 18; "Farzu'l-humus", 13, 17; "Menâkib", 2; "Ahkâm", 40.

⁵⁴ "İlim", 8; "Vüdû", 25, 52; "Salât", 12, 102; "Sücûdu'l-Kur'ân", 10; "Büyü", 51; "Müsâkât", 2; "İstikrâz", 14; "Fezâil", 7, 8; "Talâk", 11, 12; "Ahkâm", 23.

⁵⁵ Müslim, "İman", 43; "Tahâret", 3-13, 33; "Hayz", 86; "Mesâcid", 24-25; "Hac", 89-90; "Nikâh", 41-45; "Müsâkât", 78; "Cihad", 49; "Fezâilü's-sahâbe", 27; "Zühd", 43-44. Cihad 49'daki rivayet aslında Hz. Ömer'den aktarılan bir rivayettir. Ancak Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den naklettiği sözü içlerinde Hz. Osman'ın da bulunduğu yanında bulunan sahabilere onaylatmıştır. Hz. Osman da bu sözü Peygamber'den işittiğini kabul ettiği için onu da hadislerinden saydık.

⁵⁶ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 26-29. Müslim, Hz. Osman'ın faziletine dair başka bir rivayeti de iki farklı tarikle "Fezâil", 50'de zikretmiştir.

⁵⁷ Müslim, "Salât", 50, 51, 52; "Müsâfirin", 3, 16-19; "Cum'a", 4; "Nikâh", 1-2; "İydeyn", 1; "Hac", 158-159, 190; "Büyü", 109; "Libâs", 54; "Zühd", 51, 69.

⁵⁸ İbn Mâce, "Mukaddime", 11, 16; "Tahâret", 6, 46, 50, 51, 57; "Ezân", 7; "Mesâcid", 1; "İkâmetü's-salât", 193; "Cenâiz", 24; "Nikâh", 45; "Talâk", 23; "Ticârât", 28, 38; "Hudûd", 1; "Cihâd", 7; "Edeb", 44; "Duâ", 14; "Zühd", 32, 37.

⁵⁹ İbn Mâce, Mukaddime, 11.

⁶⁰ İbn Mâce, "Tahâret", 15; "Salât", 2; "İkâmetü's-salât", 4, 75, 145; "Menâsik", 37, 81; "Ruhûn", 11.

⁶¹ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 97, 187; "Nikâh", 1; "Cenâiz", 16, 65; "Cihâd", 46.

Ebû Dâvud (öl. 275/888), Hz. Osman'dan gelen rivayetlerden mükerrerlerle birlikte 28 tanesine yer vermiş,⁶² bunun yanında Hz. Osman'ın uygulamaları ile alakalı 18 rivayet⁶³ ve isminin geçtiği başka 13 rivayet⁶⁴ zikretmiştir.

Tirmizî (öl. 279/892), Hz. Osman'ın rivayetlerinden mükerrerlerle birlikte 18 rivayete yer vermiş,⁶⁵ Hz. Osman'ın söz, fetva ve uygulamalarını içeren 22 rivayet⁶⁶ zikretmiştir. Tirmizî ayrıca 'bu bâbda Osman'dan da rivayet vardır' dediği 17 rivayet⁶⁷ ile onun faziletleri ile alakalı 22 rivayete⁶⁸ daha yer vermiştir. İki rivayette⁶⁹ Hz. Osman ile ilgili bazı açıklamalarda bulunan Tirmizî, onunla doğrudan alakası olmayan beş rivayette⁷⁰ daha onu zikretmiştir.

Nesâî (öl. 303/915), Hz. Osman'ın aktardığı hadislerden mükerrerlerle birlikte 30 rivayete yer vermiş,⁷¹ onun uygulama ve sözlerini içeren 17 mevkûf rivayet⁷² ile 3 tane Hz. Osman ile alakalı başka rivayet⁷³ zikretmiştir.

Bunların dışında Hz. Osman'a tahsis ettiği müsnedlerinde **Ebû Dâvud et-Tayâlisî (öl. 204/819)** tekrarsız 17 rivayete; **Humeydî (öl. 219/834)** 4'ü merfû 5 rivayete, **Abd b. Humeyd (öl. 249/863-4)** hepsi merfû tekrarsız 18 rivayete; **Bezzâr (öl. 292/905)** ise Hz. Osman'dan hadisi alan râvîye göre tasnif ettiği 106 rivayete yer vermiştir.⁷⁴ **Ebû Ya'lâ (öl. 307/919)** ona

⁶² Ebû Dâvud, "Tahâret", 50; "Salât", 48, 126, 350 ("Vitir" 14), "Menâsik", 37, 39, 41; "Nikâh", 1 (takrîr ile); "Talâk", 34; "Harâc", 19 (telkîn ile), 20; "Cenâze", 73; "Diyât", 3; "Sünnet", 9; "Edeb" 10 (takrîr ile), 110.

⁶³ Ebû Dâvud, "Salât", 12, 125, 226, 251, 277, 336; "Menâsik", 76; "Talâk", 44; "Hurûf ve Kırâât", 1; "Hudûd", 36, 37; "Diyât", 19; "Edeb", 36.

⁶⁴ Ebû Dâvud, "Cihâd", 127; "Hâtem", 1; "Hudûd", 1; "Sünnet", 8, 9. Ebû Dâvud, bunlardan başka Hz. Osman'ın isminin geçtiği iki başka rivayet daha zikretmiştir. Ebû Dâvud, "Talâk", 14; "Cihâd", 128; "Sünnet", 9.

⁶⁵ Tirmizî, "Tahâret", 23; "Salât", 51, 121; "Hac", 23, 106; "Ahkâm", 1 (takrîr ile); "Siyer", 44 (telkîn ile); Fezâilü'l-cihâd", 26; "Fiten", 1; "Zühd", 5, 30; "Fezâilü'l-Kur'ân", 15; "Tefsîr", 10; "Deavât", 13; "Menâkib", 143.

⁶⁶ Tirmizî, "Tahâret", 80; "Salât", 53, 66, 68, 74, 115, 240 ("Cuma" 5), 255 ("Cuma" 20), 274 ("Cuma" 39/"Sefer" 1); "Savm", 47; "Hac", 10, 12, 52, 81; "Cenâiz", 26; "Nikâh", 28; "Talâk", 3, 23; "Ahkâm", 33; "Hudûd", 16; "Siyer", 31; "Kırâât", 1, 13; "Tefsîr", 10, 46; "Menâkib", 110. Ayrıca "Cuma" 3'te Hz. Ömer ile Hz. Osman arasında geçen bir diyalog bulunmaktadır. Ancak Tirmizî'nin naklettiği rivayette Hz. Osman'ın adı zikredilmemekte 'Rasûlullah'ın ashabından biri' olarak geçmektedir.

⁶⁷ Tirmizî, "Tahâret", 2, 21, 23, 34, 37, 81; "Salât", 36, 175 ("Sehv", 4); "Hac", 12; "Nikâh", 1; "Radâ", 8; "Büyû", 24; "Diyât", 10; "Fezâilü'l-cihâd", 12; "İmân", 17; "İlim", 8; "Menâkib", 59.

⁶⁸ Tirmizî, "Rüyâ", 10; "Menâkib", 59-66, 67, 87, 93, 106.

⁶⁹ Tirmizî, "Cum'a", 39; "Büyû", 68.

⁷⁰ Tirmizî, "Fiten", 29; "Menâkib", 4, 55, 120.

⁷¹ Nesâî, "Tahâret", 68, 69, 94, 108; "İmâme", 52; "Sıyâm", 43; "Menâsik", 45, 49, 50, 91; "Cihâd", 39, 44; "Nikâh", 3, 38; "Talâk", 53; "Ahbâs", 4; "Tahrîmü'd-dem", 5, 14, 15; "Buyû" 104.

⁷² Nesâî, "Tatbîk", 32, 90; "İftitah", 22; "Sehv", 1; "Cum'a", 15; "Taksîru's-salât", 3, 5; "Cenâiz", 56; "Kasmu'l-fey", 1; "Büyû", 96; "Eşribe", 44.

⁷³ Nesâî, "Nikâh", 24, 30.

⁷⁴ Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/71-86; Humeydî, *el-Müsned*, 1/20-21; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, 1/45-50; Bezzâr, *el-Müsned*, 2/7-93. Ayrıca bu eserlerde diğer sahabilerin rivayetleri arasında Hz. Osman ile ilgili rivayetler de bulunmaktadır. Meselâ **Tayâlisî**, 12 merfû' (no: 233, 907, 1285, 1345, 1346, 2070, 2097, 2210, 2338, 2401), 11 mevkûf (no: 96, 102, 168, 452, 898, 1203, 1865, 1924, 2059, 2087, 2189) rivayet; **Humeydî**, 2 merfû (no: 84, 268), 3 mevkûf (no: 8, 681, 505) ve Hz. Osman'ın adının geçtiği 5 rivayet (no: 29, 30, 333, 547, 564); **Abd b. Humeyd**, 5 merfû' (no: 311, 449, 555, 1464, 1547), 2 mevkûf (no: 827, 1477) ve bir ilgili rivayet (no:1447) daha zikretmiştir.

mahsus bir başlık açmayıp, 9'u merfû, 13'ü mevkûf toplam 27 ilgili rivayeti farklı sahabilerin müsnedlerinde zikretmiştir. Daha önceki kaynaklardan **Abdurrezzâk (öl. 211/827)** tespit edebildiğimiz kadarıyla *Musannef*'te çeşitli konular altında Hz. Osman'la ilgili mükerrerlerle birlikte toplam 310 rivayet zikreder. Bunlardan 18 tanesi onun râvîsi olduğu veya hakkında vârid olan merfû rivayetler, 262 tanesi ona ait söz, fetva veya uygulamalardır. Bunlardan 30 kadarı Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın veya üç halifenin veya iki halifenin uygulamasını tek rivayette toplayan rivayetlerdir. 30 rivayette ise dönemi ile alakalı bazı olaylarda Hz. Osman zikredilmiştir. Bütün bu bilgileri aşağıdaki çizelgede göstermek mümkündür:

	Merfû'	Mevkûf	Maktû'	
Mâlik (Muvatta')	3	2 + 49		-
Ahmed b. Hanbel	131	30	10	49 rivayet oğlunun ilavesidir. Ayrıca farklı müsnedlerde de Hz. Osman'ı görmek mümkündür.
Dârimî	12	22		Ayrıca Hz. Osman devrinde geçen iki olay.
Buhârî	30	32		20 farklı rivayet + 14 bâb başlığında muhtelif bilgi.
Müslim	43	20		Ayrıca isminin geçtiği 8 rivayet
İbn Mâce	33	11		Ayrıca isminin geçtiği 2 rivayet
Ebû Dâvud	28	29	2	-
Tirmizî	36	36	1	Bu bâbda Hz. Osman'dan da rivayet vardır dediği 1 rivayet ile isminin geçtiği 4 rivayet.
Nesâî	34	18		Ayrıca isminin geçtiği 2 rivayet
Tayâlisî	14	3		Bunlardan başka üç rivayet daha Hz. Osman ile ilgilidir.
Abd b. Humeyd	22	3		Ayrıca bir yerde de Peygamber'in kızıyla evli olduğuna dair ismi geçmektedir.
Bezzâr		106		Ayrıca diğer müsnedlerde de Hz. Osman ile ilgili rivayetler vardır.
Humeydî	6	4		Ayrıca diğer müsnedlerde de Hz. Osman ile ilgili 5 rivayet.
Ebû Ya'lâ	9	13		Hz. Osman'a mahsus bir müsned yoktur. Bunlardan başka 7 rivayette daha ismi geçer.
Abdurrezzâk	18	262		Hz. Osman ile alakalı 30 küsur rivayet daha zikredilir.
Süyûtî		422		

5. Rivayetlerinin Kaynağı

Hadis ve sünneti birinci elden öğrenen Hz. Osman'dan nakledilen rivayetlerin ilk kaynağı öncelikle Hz. Peygamber'dir. O, barışta ve savaşta birlikte olduğu Nebi'nin söz ve uygulamalarına bizzat şahit olmuştur. Hadis bilginleri Hz. Osman'ın, Hz. Peygamber'den başka kendisinden önceki iki halifeden, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den, rivayette bulunduğunu söylemişlerdir.⁷⁵ Hz. Ebû Bekir'den naklettiği rivayet kurtuluşa götüren kelime hakkında aktarılan haberdur.⁷⁶ Hz. Ömer'den ise, ihlas ve takva kelimesi hakkındaki haber⁷⁷ ile onun

⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 19/446; Zehebi, *Siyer*, 149.

⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/271-272; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/6, 7-8; Bezzâr, *el-Müsned*, 1/56-59; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 1/20-22.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/63.

Peygamberlerin miras bırakmadığına dair naklettiği rivayeti Hz. Ömer'in kendisini şahit tutması yoluyla aktarmıştır. Hz. Osman'ın, bu rivayeti Hz. Ebû Bekir'den de aktardığı kaynaklarda zikredilmiştir.⁷⁸ Hz. Osman, Hz. Ömer'in namaza başlamadan önce safları düzelttiğine dair bir rivayetin de ravisi olmuştur.⁷⁹

Bunlara ilaveten temettu' haccı konusunda Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un görüşü de Hz. Osman'ın hadisleri içerisinde nakledilmiştir.⁸⁰ Bekâr gençleri evliliğe teşvik hususunda İbn Mes'ûd'un aktardığı bir hadis, kendisi ile yaptığı konuşma sonucu Hz. Osman'dan da aktarılmıştır.⁸¹ Hz. Peygamber'in, Hz. Osman yanına geldiğinde oturunu düzelterek toparlanması Hz. Osman'ın yanı sıra müminlerin anneleri Hz. Aişe ve Hz. Hafsa'dan da aktarılmıştır.⁸²

Bir başka örnek olarak şunu zikretmek de mümkündür: Abrurrahman b. Avf vefat ettiğinde Hz. Osman, Ka'b el-Ahbâr ile onun mirası hakkında konuşuyordu. O sırada yanlarına gelen Ebû Zer bir hadis naklederek söze karışmış ve rivayet ettiği hadise Hz. Osman'ı şahit tutmuştur.⁸³

Bunlardan başka Hz. Osman hüküm vereceği bazı konularda sahabeye Hz. Peygamber'in uygulamasını sormuş ve bilgi almıştır. Talâk konusunda kadın sahabilerden Fürey'a bt. Mâlik'ten Hz. Peygamber'in uygulaması hakkında bilgi alması buna örnek gösterilebilir.⁸⁴

Hz. Osman, her türlü meselede Hz. Peygamber'in yanı sıra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in uygulamalarını da dikkate alarak haleflerinin sünnetini devam ettirmiştir. Râvî olarak zikredilmese de daha sonraki nesillerce Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın uygulamalarını tek cümlede toplayan pek çok rivayet aktarılmıştır.

Hz. Osman'ın naklettiği hadisler ve sünnet uygulamalarından başka başta hutbeleri olmak üzere kendisinin referans vermeksizin söylediği sözler ve yaptığı işler de hadis kitaplarında yer almıştır.

6. Talebeleri

Uzun bir ömür süren Hz. Osman'dan rivayette bulunanların sayısının fazla olması kaçınılmazdır. Kendisine yakın isimlerden oğulları, azatlıları yanında sahabeden, Hz.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/25, 47, 48, 49, 60, 162, 164, 179, 191, 208; Buhârî, "Farzu'l-hums", 1; "Megâzî", 14; "Nafakât", 3; "Ferâiz", 3; "İ'tisâm", 5; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 49; Ebû Dâvud, "Harac", 19; Tirmizî, "Siyer", 44; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/332; 6/98-100. Bk. Mizzî, *Tuhfetü'l-eşraf*, 6/557; 7/289-292.

⁷⁹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 2/53.

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/57; Buhârî, "Hac", 34; Müslim, "Hac", 159.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/58; Dârimî, "Nikâh", 2; Buhârî, "Nikâh", 2; Müslim, "Nikâh", 3-4; İbn Mâce, "Nikâh", 1; Ebû Dâvud, "Nikâh", 1; Nesâî, "Siyâm", 43; "Nikâh", 3.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/71; 6/155; a.mlf., *Fezâilü's-sahâbe*, 600; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 1/309 (no: 600); Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 26-27.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/63; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 10/239. İsnadı zayıf bir rivayettir.

⁸⁴ Mâlik, "Talâk", 31; Dârimî, "Talâk", 14; Ebû Dâvud, "Talâk", 44; Tirmizî, "Talâk", 23.

Peygamber'i gördüğü halde ondan iştirmeyen kimselerden, muhadramûndan ve tâbîûndan pek çok kimse Hz. Osman'dan rivayette bulunmuştur. Bunların yanı sıra kendisinden iştittiği tespit edilemediği halde Hz. Osman'dan rivayette bulunanlar da bulunmaktadır.⁸⁵

Hz. Osman'dan rivayette bulunan râvîlerin kâhır ekserisi erkektir. Kadınlardan sadece Hz. Osmân'ın kendi hanımı Nâile'nin ile Hz. Ali'nin cariyesi Ümmü Mûsâ ve Ümmü'l-Muhâcir er-Rûmiyye isimli bir kadın ondan ilim almıştır.

Hz. Osman, hac seferleri dışında Medîne'den pek dışarı çıkmadığı için ondan hadis alanlar Medîne'de bulunan kimseler olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonraki süreçte, özellikle hilafet merkezinin Kûfe'ye taşınmasıyla, onun aktardığı hadisler ve kendisinden aktarılan rivayetler de farklı şehirlerden râvîlerce rivayet edilmiş ve nihayet hadis kaynaklarındaki yerini almıştır.

7. Rivayet Metodu

Hz. Osman'ın naklettiği hadisler incelendiğinde genellikle sema' lafızları ile rivayette bulunduğu görülür. Kendisinden önceki dönemlerde hadis yazımı konusunda oldukça hassas davranıldığı için Hz. Osman'ın kitâbet yoluyla hadis aldığını tespit edebilmiş değiliz. O, Hz. Peygamber'den rivayette bulunurken genellikle *سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ* ve *رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ* lafızlarını kullanmıştır. Aktardığı rivayetlerin bir kısmı da 'an'ane ile nakledilmiştir. O, Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarını haber verme yoluyla anlatmış, bazısını da uygulamasıyla bizzat göstermiştir.

Hz. Osman'ın hadislerin yazıya geçirilmesi konusunda nasıl bir tutum sergilediğine dair bir malumat tespit edilemese de hadislerin yazılmasını engellediğine dair de herhangi bir bilgiye de rastlanmamıştır. Aksine onun vilayetlere göndermek için yazdırdığı talimatnamelerde Hz. Peygamber'in hadislerine de yer vermiş olduğunu görmek mümkündür. İdârî ve siyâsî meşgalesi arasında o, gelişi güzel hadis rivayet eden bazı kimselere uyarıda bulunmuş, ancak hadislerin aktarılmasına veya yazılmasına herhangi bir engelleme getirmemiştir.

8. Asılsız Rivayetlere Karşı Tavrı

Hadis bilginlerinin bir kısmı hadis uydurma işinin Hz. Osman'ın hilafeti dönemindeki fitne olaylarıyla başladığını söylemişlerdir. Zira bu dönemde sınırları oldukça büyüyen İslam devletinin toplum üzerindeki kontrol gücünü kaybettiği, halkın arasında bir takım memnuniyetsizliklerin baş gösterdiği, halifeye yönelik eleştirilerin bulunduğu bilinen bir gerçektir. İbn Sebe'nin başrolünü oynadığı bu fitne hareketiyle Hz. Muhammed'in dünyaya

⁸⁵ Mizzî ve Zehebî gibi tabakat bilginleri Hz. Osman'ın talebelerine dair geniş listeler vermektedirler.

tekrar dönmeye, Hz. Ali'nin de hilafete daha layık olduğu iddiaları gibi sapık fikirler ortaya çıkmış ve halk arasında yaygınlaşmıştır. Bu bilgilerden hareketle her ne kadar kesin olarak tespit edilememiş olsa da İbn Sebe'nin Hz. Peygamber'e nispet ettiği sözlerle görüşlerini savunduğu, böylelikle inananlar üzerinde büyük tesir bıraktığı ifade edilmiştir.⁸⁶

İlk hadis uyduranlardan sayılan İbn Sebe ve yanlılarının hadis uydurma işine Hz. Osman döneminde mi yoksa daha sonraki süreçte mi başladıkları konusuna da cevap aranmıştır. Süyûtî (öl. 911/1505), Hz. Osman'ı öldürmeye gelen isyancıların öncülerinden İbn Udeys'in İbn Mes'ud kanalıyla Hz. Peygamber'e nispet ederek söylediği “Osman, cariyesinin efendisini aldatmasından daha çok sapıtmıştır” sözünü aktarmış ve Hz. Osman'ın yeminli bir ifade ile bunu tekzip ettiğini zikretmiştir.⁸⁷ Bu bilgi hadis uydurma işinin onun hilafetinin son dönemlerinde başladığına delil olarak gösterilmiştir.

Sadece siyâsî nedenlerle de olsa Hz. Osman'a muhalefet eden grubun onun icraatlarını eleştirmeleri, yanlış yolda olduğunu düşünceleri, bunu açıkça ve sıkça dile getirmeleri doğaldır. Onu şehit edecek olan Mısırlı grubun ülkelerine giderken aniden Medîne'ye geri dönmelerinin sebebi olarak gösterdikleri mektup hadisesinin gerçek mi düzmece mi olduğu da bu meyanda değerlendirilebilir. Ancak onun aleyhine söylenen sözlerin daha sonraki nesillerce hadis olarak algılanması ve her söze isnad eklendiği dönemlerde Hz. Peygamber'e nispet edilmesi de imkân dâhilinde gözükmemektedir. Yoksa sahabenin ve tâbiûnun büyüklerinin bulunduğu Medîne'de Rıdvan Beyatı'nda bulunmuş sahabeden İbn Udeys'in böyle bir sözü mescitte Hz. Peygamber'e nispet etmesi gerçek gözükmemektedir. Şu halde varılan sonuç odur ki her ne kadar iftira ve aleyhte sözler Hz. Osman döneminde söylenmeye başlansa da bu açıkça Hz. Peygamber'e nispet şeklinde değildi. Yani hadis uydurma işi Hz. Osman henüz hayatta iken başlamış değildir. Bu tespit, hadis uydurma amaçları irdelendiğinde de görülecektir. Çünkü Hz. Osman döneminde iki taraf mevcut olsa da henüz gruplaşma yoktur, var olan ihtilaflar da dînî bir sebebe mebnî olmayıp siyasi düşünce farklılıklarıdır. Bununla beraber Hz. Osman dönemi fitne olaylarının, onun şehit edilmesiyle büyüyen kargaşa ortamındaki gruplaşmalar ve savaşlarla devam ettiğinden, hadis uydurma faaliyetlerine de bir zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Burada şunu belirtmekte fayda vardır: Hz. Osman döneminde olmadığını söylediğimiz hadis uydurma faaliyeti sadece Hz. Peygamber'e nispet edilen haberler konusundadır. Sahabenin sözlerinin de hadis olarak değerlendirileceği dikkate alınacak olursa, Hz. Aişe ve Hz. Ali başta olmak üzere sahabenin büyüklerinin ağızlarıyla

⁸⁶ Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, 268-271.

⁸⁷ Süyûtî, *el-Leâli'l-mesnûa*, 1/291-292. İbnü'l-Cevzî, bu sözü *el-Mevzûât*'ında zikretmiş ve bunun İbn Udeys'in bir iftirası olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 1/335.

yazılan ve çeşitli beldelere gönderilen mektuplar, asılsız haberlerin bu dönemde başladığını gösterir.

Asılsız rivayetlerin başlama tarihini değerlendirirken sahabenin hadis rivayetinde oldukça hassas davrandıklarını da zikretmekte fayda vardır. Vefatından sonra kendi adına sözlerin uydurulacağını öngören Hz. Peygamber'in müteaddit kereler tekrarladığı *men kezebe* hadisi sahabeyi bu konuda temkinli davranmaya sevk etmiş, birçok sahabe hadis rivayetinden kaçınmış, gerekmedikçe hadis rivayet etmemişlerdir.⁸⁸ Hz. Osman'dan önce müminlere emirlik yapan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, daha önce duymadıkları bir hadisi işittiklerinde muhataplarından şahit istemeleri;⁸⁹ Hz. Ömer'in, fazla hadis rivayet edenleri veya rivayet ettikleri hadislerin doğruluğunu şahitlerle ispat edemeyenleri şiddetle azarlaması;⁹⁰ Hz. Ali'nin hadis aldığı kimseye rivayet ettiğini Hz. Peygamber'den duyduğuna yemin ettireceğini söylemesi,⁹¹ sahabenin Hz. Peygamber'e nispet edilecek bilginin doğruluğuna ve hadisleri güvenilir kimselerden almaya ne kadar önem verdiklerini göstermesi açısından önemlidir. Hz. Osman da bu yönde çaba sarf etmiştir. O, "Bir kimsenin Ebû Bekir ve Ömer döneminde işitmediği bir hadisi rivayet etmesi helal değildir" diyerek⁹² kendi döneminde ortaya çıkmaya başlayan uydurma haberlerin önüne geçmeye çalışmıştır.

Hz. Osman'dan gelen bu rivayetin bazı vecihlerinde Hz. Osman'ın 'men kezebe' hadisini de hatırlattığı zikredilmiştir.⁹³ Onun mütevatir seviyesine ulaşan ve gerek sahabe gerekse sonraki nesiller arasında şöhret bulmuş bir hadisi hatırlatması, hadis rivayetinde gereken hassasiyete verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir.

Hata yapmaktan çekindiği için çok hadis rivayet etmekten kaçınan Hz. Osman, Ebû Hüreyre ve Ka'b el-Ahbâr⁹⁴ gibi bazı sahabileri fazla rivayette bulunmamaları hususunda uyarmış, bu konuda temkinli davranmalarını hatırlatmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere Hz. Osman, iyice fehmetmeyip vürûd sebebinin araştırmaksızın, gelişi güzel bir şekilde hadislerin rivayet edilmesini engellemeye çalışmıştır.

⁸⁸ Hz. Ebû Bekir, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (14 tane), Zübeyr b. Avvâm (38 tane), Abbâs b. Abdülmüttalib (35 tane) az hadis rivayet eden sahabiler arasında zikredilmiştir. İbnü'l-Cevzî, *Telkîh*, 366-368.

⁸⁹ Örnekleri için bk. Mâlik, "Ferâiz", 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/327; Buhârî, "İsti'zân", 13; "Diyât", 25; "İ'tisâm", 13; Müslim, "Âdâb", 34; "Kasâme", 11.

⁹⁰ Zehebî, *Tezkira*, 1/7-8. İlk iki halifenin bu tutumlarından şahit getiremeyenlerin rivayetlerini kabul etmedikleri gibi bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Onların bu tutumu sadece gelişigüzel hadis rivayetinin önüne geçmek olsa gerektir. Nitekim hadis kaynakları incelendiğinde onların haber-i vâhidi kabul ettikleri görülecektir. Örnekleri için bk. Buhârî, "Tıb", 30; "Menâkıb", 25; Müslim, "İydeyn", 14; "Selâm", 98.

⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/2; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 193; Bezzâr, *el-Müsned*, 1/61-62; Hâkim, *Ma'rîfetü ulumi'l-hadis*, 15.

⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/291.

⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/336.

⁹⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 554. Bu haberde emir veren kişinin Hz. Ömer olduğu da söylenmiştir. Bk. a.y. (muhakkikin notu).

Hiz. Osman döneminde hadislerin aktarımında bazı hatalar olduğu veya uygulamaların sünnete muhalif olduğu da rivayetlerden anlaşılmaktadır. Çünkü Hiz. Osman, insanların abdesti yanlış veya eksik aldıklarını görmüş ve defalarca Hiz. Peygamber'in abdestini hem sözlü hem de uygulamalı olarak gösterme ihtiyaı hissetmiştir. Hatta bu rivayetlerden birinde “İnsanlara ne oluyor ki Hiz. Peygamber'den mahiyetini bilmediğim hadisler naklediyorlar?” diyerek bu konudaki sitemini dile getirmiştir.⁹⁵ Bu ifadeden anlaşıldığına göre Hiz. Osman döneminde amden hadis uydurmaktan ziyade, yanlış veya eksik bilgileri aktarma ve bunlarla amel söz konusudur. Hiz. Osman'ın çabaları da bu eksikliği gidermeye ve insanlara doğrusunu öğretmeye yönelik olsa gerektir.

Hiz. Osman'ın bu konudaki bütün gayretine rağmen hilafeti dönemindeki siyasi ihtilaflar ve fitne olayları, uydurma faaliyetlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bundan başka çoğunluğu Hiz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan, onun halifelik dönemi ile alakalı olarak pek fazla mevz ve taraflı rivayet kaynaklarda yerini almıştır. Özellikle İbn Sebe yanlılarının Hiz. Ali'nin hilafette hak sahibi olduğu iddialarını temellendirmek için uydurdıkları hadislere karşılık, Emev taraftarlarının da Hiz. Osman lehinde hadis uydurdıkları belirtilmiştir.⁹⁶

Hiz. Osman'ın şehadeti ile başlayan ve daha sonraki olaylarla büyüyen kargaşa döneminde, Hiz. Osman'ın şahsiyeti, faziletleri, icraatları ve halifeliği sırasında meydana gelen hadiseler gündeme gelmiş, bu konuda pek çok rivayet aktarılmıştır. Hadiseler ve olayların kronolojisi ile uyuşmayan rivayetler gözönünde bulundurulduğunda bu konudaki pek çok haberin uydurma ya da hatalı olduğu görülmektedir.

Hiz. Osman hakkında uydurulan haberler yanında isnadına Hiz. Osman'ın adının da eklendiği uydurmalar bulunmaktadır.⁹⁷

9. Hiz. Osman'ın Rivayetlerini Toplayan alışmalar

Hiz. Osman'ın naklettiği rivayetlere hadis kaynaklarında muhtelif konuların altında yer verilmiştir. Onun hilafet dönemiyle ilgili haberler ise daha çok o dönemde meydana gelen olayların savunması veya eleştirisi niteliğindedir. Aralarında uydurma haberlerin de bulunduğu bu tür rivayetler, döneminde yaşanan hadiseleri, gündemdeki konuları, sosyal yaşantıyı, siyâsi

⁹⁵ Müslim, “Tahâret”, 8; Bezzâr, *el-Müsneğ*, 2/81.

⁹⁶ Kandemir, *Mevz Hadisler*, 36-37.

⁹⁷ rn. bk. İbnü'l-Cevzi, *el-Mevzûât*, 1/144-145, 180, 249, 255, 278, 328, 359; 3/227; *Tezkiratü'l-mevzât*, 1/84. Hiz. Osman'ın faziletine dair uydurulan haberler için bk. İbnü'l-Cevzi, *el-Mevzûât*, 329-337, 403; *Tezkiratü'l-mevzât*, 1/94. Özellikle şia kaynakları, Hiz. Osman'ın faziletlerine dair zikredilen hadislerin, Hiz. Osman'ın halifelini meşulaştırmak için Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından uydurulduğunu iddia etmektedir. Bk. Kandemir, *Mevz Hadisler*, 32-42.

otoritenin durumunu, yönetim-halk ilişkisini ve genel olarak Hz. Osman'ın halife olması, hilafet müddeti, şehadeti gibi konuları içermektedir.

Hz. Osman hakkında Hz. Peygamber'e nispet edilen veya edilmeyen, ahlâkî meziyetlerini konu alan veya hilafeti dönemindeki hadiseleri aktaran rivayetler hadis kaynaklarında “Menâkıb” veya “Fezâilü ashâb” bölümlerinde toplanmıştır. Müsned türü eserlerde de Hz. Osman'dan gelen rivayetler bir araya toplanmıştır. Süyûtî'nin *Müsnedü Osmân b. Affân* adıyla ayrı baskısı da yapılmış olan çalışması bu konuda en kapsamlı eserdir.⁹⁸

Bunlardan başka bu konuda müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü Osman b. Affân* adında bir eser telif etmiştir. Süyûtî, *Tuhfetü'l-aclân fî fezâilü Osman* adlı eserinde Hz. Osman'ın fazileti hakkında kırk hadisi bir araya getirmiştir. İbn Habîb es-Sülemî *Menâkıbu Osman b. Affân*, Radiyyuddîn Ahmed b. İsmâîl et-Tâlekânî *Kurbetü'd-dâreyn fî menâkıbi Zinnûreyn* adıyla birer eser yazmışlardır. Ebû Bekir Ahmed b. Alî el-Mervezî'nin de *Müsnedü Osman b. Affân* adlı bir eserinden bahsedilmektedir. Hz. Osman'dan fıkıh konusunda nakledilen rivayetlerle ilgili farklı çalışmalar da bulunmaktadır.

Sonuç

Genellikle hilafetinin son dönemlerindeki fitne olayları ile hatırlanan Hz. Osman'ın, Hz. Peygamber'e en yakın isimlerden biri olarak hadis rivayetinden müstağni kalması düşünülemez. Ne var ki o, hadis rivayetinin dikkat gerektiren sorumlu bir iş olduğunun bilincinde olduğundan ve idari meşguliyetleri sebebiyle fazla hadis rivayet etmekten kaçınmış, bununla birlikte kendisinden azımsanamayacak kadar hadis nakledilmiştir. Hz. Osman'ın naklettiği rivayetlerin, genel itibarıyla ibadet ve muamelât konularında yoğunlaştığı, özellikle yeni müslüman olanların dinî hükümler konusundaki eksiklerini giderme gayesiyle hadis rivayet ettiği görülmüştür. Aynı zamanda Kur'ân'ın tamamını ezber olan Hz. Osman'ın fıkıh birikiminde de derin bilgiye sahip olduğu, çeşitli vesilelerle verdiği fetva ve hükümlerde gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada Hz. Osman'ın naklettiği rivayetlerin miktarı, bunların konu dağılımı, kullandığı rivayet sîgaları, talebeleri gibi meselelerde bazı tespitlerde bulunulmuştur. Ondan nakledilen 123 rivayetin yanı sıra onun söz, fiil ve faziletine dair pek çok rivayetin bulunduğu dikkat çekilmiştir. Bu tespitlerin Hz. Osman'ın doğru anlaşılmasına bir nebze katkı sağladığı düşünülmektedir.

⁹⁸ Bu eser Aziz Bey tarafından 1983 yılında Bombay'da neşredilmiştir. 422 rivayet içerir.

Kaynakça

- Akpınar**, Ömer Faruk. *H. Osman ve Hadis Rivayetindeki Yeri*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Abdürrezzâk**, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 12 cilt. Beyrût: el-Mektebû'l-İslâmî, 1983.
- Acâc**, Muhammed el-Hatîb. *Sünnetin Tespiti*. çev. Mehmet Aydemir. İstanbul: Akademi Yayınları, 2006.
- Adevî**, Ebû Abdullah Mustafa. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. 2 cilt. Riyâd, 2002.
- Ahmed b. Hanbel**. *el-Müsned*. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yay., 1992.
- Akarsu**, Murat, *H. Osman ve Hilâfeti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2001.
- Altıkulaç**, Tayyar. “Halef b. Hişâm”. *DİA*. 15/237-238.
- Altıkulaç**, Tayyar. “İbn Âmir”. *DİA*. 19/308-310.
- Altıkulaç**, Tayyar. “Kisâî, Ali b. Hamza”. *DİA*, 26/69.
- Apak**, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Bağcı**, H. Musa. *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu: Hadis Metodolojisi Açısından Sahabenin Zabtı*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2004.
- Belâzûrî**, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Kitâbü'l-cümel min Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Bezzâr**, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *el-Bahru'z-zehhâr / el-Müsned*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah. 20 cilt. Medîne, 1988.
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhibbuddin el-Hatîb, M. Fuad Abdülbâkî, Kusay Muhibbuddin el-Hatîb. 4 cilt. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1400.
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Edebü'l-müfred*. nşr. Semîr b. Emîr ez-Züheyri, Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî. 2 cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1998.
- Çetin**, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân es-Semerikandî. *es-Sünen*. 2 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Dâvudoğlu**, Ahmed (ö. 1983), *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, Sönmez Neşriyat, İstanbul, ts.
- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*. 5 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Şehbe**, Muhammed, *Sünnet Müdafaaı I* (çev. Mehmet Görmez-M. Emin Özafşar), Rehber Yayınları, Ankara, 1990.
- Ebû Ya'lâ**, Ahmed b. Alî el-Mevsilî et-Temîmî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 14 cilt. Beyrût: Dâru'l-Me'mûn, 1990.
- Hâkim**, Ebû Abdullah Muhammed en-Neysâbü'rî. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*. Medîne, 1977.
- Heysemî**, Nüreddîn Alî b. Ebî Bekir. *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*. 10 cilt. Beyrût, 1967.
- Hizmetli**, Sabri. “Târîhî Rivayetlere Göre H. Osman'ın Öldürülmesi”. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. cilt: 27, 149-176, Ankara, 1985.
- Humeydî**, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 2 cilt. Dimaşk: Dâru's-Sakâ, 1996.
- İbn Abdilber**, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî el-Kurtubî. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Halil Me'mûn. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2006.

İbn Asâkîr, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen eş-Şâfiî. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amrî. 80 cilt. Dâru'l-Fikr, 1995-2000.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Absî. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 16 cilt. Beyrût 2006.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 25 cilt. Kâhire, 1997-1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Sa'd, Muhammed ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 cilt. Beyrut, 1968.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nemîrî el-Basrî (ö. 262/876), *Târîhu'l-medîneti'l-münevvere* (thk. Fehîm Muhammed Şeltût), I-IV, ts.

İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Kitâbü'l-Mevzûât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*. thk. Nûreddin Boyacılar. 4 cilt. Riyâd: Advâu's-Selef, 1997.

İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fi uyûni't-târîh ve's-siyer*. Mektebetü'l-Âdâb, ts.

İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Câmiu'l-mesânîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bellâb. 8 cilt. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 2005.

İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (ö. 630/1232), *el-Kâmil fi't-târîh* (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), I-XI, Beyrut, 1987-2003.

Karaçam, İsmâîl. *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul, 1996.

Karataş, Mustafa. *Hadislerin Sayısı*. İstanbul, 2008.

Kılıç, Ünal. "Küfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri". *C.Ü.İ.F.D.* sayı:2, s. 239-260, Sivas 2002.

Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 cilt. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1997.

Mizzî, Cemâleddin Ebu'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

Mizzî, Cemâleddin Ebu'l-Haccâc Yûsuf. *Tuhfetü'l-esrâf bi ma'rifeti'l-etrâf*. thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.

Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hüseyin. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 3 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Kitâbü's-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasen Abdülmün'im eş-Şelebî. 12 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Râmhürmüzî, el-Hasen b. Abdurrahmân. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*. thk. Muhammed Acâc Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1971.

Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed, III. Halife Hz. Osman (r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi (çev. Mehmet Akbaş), Ravza Yay., İstanbul, 2009.

Sülemî, Abdülvâli. *Fıkhu'l-halifeti'r-râşid Osman b. Affân fi'l-ibâdât mukârinen bi fıkhu'l-eimmeti'l-erbaa*. 2 cilt. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şeriat ve İslâmî İlimler Fakültesi (Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1995.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Abdurrahmân Salah b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusûl ve'l-mülûk)*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 cilt. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1966.

Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 cilt. Mektebetü Hicr, 1999.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. 5 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 14 cilt. İstanbul, 1992.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut-Ali Ebu Zeyd. 25 Cilt. Beyrut, 1983.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 cilt. Beyrut, 1956.

Zorlu, Cem, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, Konya, 2002.

36-72 AYLIK ÇOCUKLARA YÖNELİK EĞİTİM SETLERİNİN M.E.B. OKUL ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMI'NDAKİ KAZANIMLARA UYGUNLUĞUNUN VE RESİM-METİN (YÖNERGE) İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Emel ÖZDEMİR¹, Doç. Dr., Şenay Bulut PEDÜK²

¹Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0003-3310-2508

²Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 0000-0001-6727-3298

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, okul öncesi eğitim kurumlarında kullanılan eğitim setlerinin Millî Eğitim Bakanlığı 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı kazanım ve göstergelerine uygunluğunun değerlendirilmesi ve eğitim setlerinde yer alan resimlerin metinlerle ilişkisini belirlemektir. Çalışmada doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, 2013-2015 yılları arasında yayımlanan 36-72 aylık çocuklar için hazırlanmış ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2013 yılında güncellenen yeni programa uygun olduğunu belirten eğitim setleri oluşturmaktadır. Çalışma grubu tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilen 12 eğitim setinden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak program kitabının arka ekinde yer alan “Kazanımlar ve Gösterge Formu” ile “Resim Metin İlişkisi Değerlendirme Formu” kullanılmıştır. Kazanımlar ve Gösterge Formu bilişsel, motor, sosyal, duygusal, dil gelişimi ve öz bakım becerileri olmak üzere 5 gelişim alanına yönelik 338 göstergeden, Resim Metin İlişkisi Değerlendirme Formu 33 maddeden oluşmaktadır. Çalışma bulgularına göre; resimlerin çoğu (%92) metinle uyumludur. İncelenen setlerin sosyal ve duygusal gelişim göstergelerinin %29,5'ini, dil gelişiminin göstergelerinin %23,3'ünü, bilişsel gelişim göstergelerinin %14,8'ini, öz bakım becerileri göstergelerinin %14,4'ü ve motor gelişim göstergeleri toplamının %12'sini karşıladığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, incelenen eğitim setlerinin Okul Öncesi Eğitim Programı'nda tanımlanan toplam 338 göstergenin %18,2'sini karşıladığı belirlendi. Bu durumda incelenen eğitim setleri Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2013 yılı göstergelerini karşılamada yetersiz kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: okul öncesi, eğitim setleri, eğitim programı, kazanım, resim metin ilişkisi

1. GİRİŞ

Okul öncesi dönem çocuklar için hazırlanmış eğitim materyallerinin okul öncesi eğitim programının kapsamında hazırlanıp uygulanması çocukların gelişimlerini ve eğitimin niteliğini etkiler. Çocuklar erken yaşlarda öğrenmeye başlar. Bu onların doğal eğilimi olup çevrelerini tanımaya çalışırlar. Çocuklar özellikle okul öncesi dönem ya da erken çocukluk dönemi olarak adlandırılan yaşamın ilk altı yılında çok hızlı büyürler ve gelişim alanlarında çok hızlı yetkinleşirler. Beyin gelişimi çocuğun tüm gelişim alanlarına temel oluşturur. Beyin gelişimi genetik özellik ve çevresel birçok etkenin birbiriyle ilişkili olduğu karmaşık bir süreçtir. Beynin gelişim ve değişim hızının en yüksek olduğu aralık hamilelikte başlayan ve yaşamın ilk dört yılını kapsayan dönemdir. Beyninde yaklaşık yüz milyarlarca nöronla bir bebeğin

doğması, birbirinden bağımsız nöronların snaptik bağlarla birbirine en hızlı şekilde bağlanması ve nöroplastisitenin en yüksek olduğu dönem olması, dönemin kritik olarak kabul edilmesinin sebeplerindendir. Çocuğun sinir devrelerinin ve beyin kapasitesinin şekillenmesinde ise çevresiyle kurduğu iletişim ve etkileşimin payı çok büyüktür. (Akdağ, 2015; Babaroğlu, 2017; Bertan, Haznedaroğlu, Koln, Yurdakök ve Güçiz, 2009; Kutman, 2017; Luby, 2010; National Scientific Council on the Developing Child, 2007; raisingchildren, 2020; Özer ve Özer, 2014; Polat, Akay ve Aydın, 2020; Suskind, 2018).

Okul öncesi dönemde çocuk, dış uyaranlara çok açık bir potansiyelle doğmasına rağmen sadece birkaç refleks davranışa sahip, çevresinin desteğine muhtaç ve kendini sadece ağlayarak ifade edebilen bir bebekken zengin uyaranların etkisi ve desteği ile; doğumundan birkaç yıl sonra kendi başına yürüyebilen, kendini birkaç kelime de olsa konuşarak ifade edebilen, oyun oynayıp eğlenebilen, merak edip deneyimlemeye çalışan, yemeğini kendi başına yiyebilen, seçim yapıp karar verebilen, tercih yapabilen ve gelişimine uygun problemleri çözebilen bir bağımsız birey haline gelir. Bu muhteşem dönüşümün hem tanıkları hem de etkileyen işbirlikçisi olan öncelikle aile, yakın çevre ve toplum bu değişimi ve gelişimi olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkiler. Bilişsel, dil, sosyal, duygusal ve fiziksel gelişim basamaklarının ilk basamağında yer alan bebek yavaş yavaş birbiriyle ilişkili olan bu gelişim basamaklarını çevresel uyaranların da etkisiyle çıkmaya başlar. Çocuğun merak duygusunun en yüksek olduğu bu dönemde onun keşfetmesine ve deneyimlemesine fırsat vermek, bütün gelişim basamaklarında dengeli ve düzenli bir şekilde ilerlemesine yardımcı olur. Çocuğa gelişimine uygun zengin bir çevrenin yaratılması gereklidir. Erken deneyimler çocuğun büyüdükçe bilgi ve becerilerini geliştirir ve yaşadığı her deneyim onun belleğinde yer edinirken yaşadıkları da zihninde kalıcı etki bırakır. Çocuğun bu değişim ve gelişim yolculuğu boyunca yaşadıkları aslında onun gelecekteki bakış açısını, tutumlarını ve davranışlarını kısacası bireyi birey yapan tüm kişiliğinin temelini oluşturacaktır. (Akşin Yavuz ve Ahmetoğlu, 2021; Güven ve Azkeskin, 2021; Ömeroğlu, 1990; Özözen Danacı, 2017;). Bu bağlamda baktığımızda; toplumlar kişilerden, kişilerde çocukluklarındaki yaşantılarından beslenmektedir. Sonuç olarak güçlü bir toplum isteniyorsa kendini gerçekleştirmiş bireylere, kendini gerçekleştirmiş bireyler için ise kaliteli geçirilmiş bir çocukluğa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da hem ailelere hem de okul öncesi eğitim veren kurumlara büyük bir sorumluluk düştüğünü göstermektedir. (Argun, 2012; Ömeroğlu, 1990).

Okul öncesi eğitim, çocuğun doğumuyla başlayan merak etme, deneyimle ve öğrenme süreçlerinin ilkökul dönemine kadar geçirdiği tüm zamanları ifade etmektedir (Oktay, 1990; Yaşar ve Aral, 2010;). Bu süreci hem çocuğun ailesi ve yakın çevresi hem de çocuğun aile bireyleri yanında olmadan çıktığı ilk sosyal ortam olan okul öncesi eğitim kurumları destekler. Çocuğun yaşamındaki bu büyük adım, içerisinde birçok tedirginlik bulundursa da çocuk için zengin uyaran ve bol deneyim anlamına gelmektedir. Deneyimler çocuğun gelecekte yaşayacakları için bir ön hazırlık olarak da değerlendirilebilir. Okul öncesi eğitimin kalitesi ise bu büyük adımın çocuk için sağlayacağı faydanın etkisini belirleyecektir. Okul öncesi eğitimin amaç ve ilkeleri, müfredat, okul öncesi eğitim verecek eğitimciler, eğitim planlaması, eğitim uygulaması, okul öncesi eğitim verilecek mekânın imkanları ve sahip olduğu fiziksel özellikler, eğitim de kullanılacak materyal ve içerikler gibi pek çok detay çocuğun tüm gelişim alanlarını etkileyecektir. Öncelikle okul öncesi eğitimin amaç ve ilkeleri doğrultusunda belirlenen programa uygun etkinliklerin planlanması, uygulanması ve yapılan eğitimin değerlendirilmesi

gerekmektedir. Çocuğun hem psikolojik hem de fizyolojik durumunu göz önünde bulundurup onun ilgisine, ihtiyacına ve en önemlisi gelişimine uygun planlamalar yapılmalıdır. Türkiye’de okul öncesi eğitimde sadece MEB Talim Terbiye Kurulu’nun onayladığı Okul Öncesi Eğitim Programı uygulanmamaktadır. Özellikle kreşlerde ve özel anaokullarında PYP, Montessori, High Scope ve Reggio Emilio gibi okul öncesi ile ilişkili farklı eğitim modelleri de uygulanmaktadır (Yiğit, Özyurt ve Adıyaman, 2019). Ancak Okul öncesi eğitim kurumlarındaki uygulamaların ülke içinde büyük oranda değişiklik göstermemesi ve eğitimin sistematik bir şekilde yapılabilmesi için okulöncesi eğitim için hazırlanmış bir programa ihtiyaç duyulmaktadır (Aslanargun ve Tapan, 2016; Argun, 2012; Babaroğlu, 2017; Özözen Danacı, 2017; Sapsağlam, 2013; Tunçeli ve Zembat, 2017; Yerliyurt, 2021). Ülkemizin ilk resmi okul öncesi eğitim programı 1994’te hazırlanıp uygulamaya sunulmuştur. Hazırlanan program ne kadar nitelikli olursa olsun arada geçen zaman içerisinde hem programın uygulaması sonucunda alınan geri bildirimler hem de değişen ve gelişen dünya değerleri zaman zaman uygulanan programlarda revize çalışmaları yapılarak programın güncellenmesi ihtiyacını doğurur. Ülkemizde de 2002 ve 2006 okul öncesi eğitim programı güncellenerek uygulamaya sunulmuştur (Gelişli ve Yazıcı, 2012, Kocabıyık, 2013, MEB, 2002; MEB, 2006; Yerliyurt, 2021). 2006 Okul Öncesi Eğitim Programı, okul öncesi eğitim alanında yapılan çalışmalar ve eğitimcilerin programa dair uygulama yorumları analiz edilmiş ve “Okul Öncesi Eğitiminin Güçlendirilmesi” Projesi kapsamında 2012 ve 2013 yılları arasında güncellenerek; 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı hazırlanmıştır (Kocabıyık, 2013; Tükel, 2017). Ülkemizde 0-36 Ay Çocuklar İçin (2013) Okul Öncesi Eğitim Programı ve 36-72 Ay Çocuklar İçin (2013) Okul Öncesi Eğitim Programı olmak üzere iki farklı program vardır. Bu programlardan 36-72 aylık çocuklar için olan programda çocuklar “36-48 Aylık”, “48-60 Aylık” ve “60-72 Aylık” olmak üzere üç gruba ayrılarak gruplandırılmıştır. Ayrıca her ay grubunun gelişim özellikleri “Bilişsel Gelişim”, “Dil Gelişimi”, “Sosyal ve Duygusal Gelişim”, “Motor Gelişim” ve “Öz Bakım Becerilerine” olmak üzere toplam beş gelişim alanında değerlendirilmiştir (MEB, 2013; Gürkan, 2015). Programda “Bilişsel Gelişim”, “Dil Gelişimi”, “Sosyal ve Duygusal Gelişim”, “Motor Gelişim” ve “Öz Bakım Becerilerine” olmak üzere toplam beş gelişim alanına yönelik kazanım ve göstergeler yer almaktadır (MEB, 2013). Programda kazanım ve göstergelerin kazanılmasına yönelik etkinlik çeşitleri; Türkçe, Sanat, Drama, Müzik, Hareket, Oyun, Fen, Matematik, Okuma Yazmaya Hazırlık ve Alan Gezileri şeklindedir. Eğitimci bu etkinlikleri yapılandırılmış/ yarı yapılandırılmış/yapılandırılmamış olarak planlayabilir; sınıfta ya da bahçede yapabilir, her bir etkinliği tek uygulayabileceği gibi isterse birden fazla etkinlik çeşidini birleştirip bütünleştirerek de hazırlanabilir; bireysel, küçük grup veya büyük grup şeklinde uygulayabilir (Aral ve Yaşar, 2015; MEB, 2013). Eğitimcilerin eğitim süreçlerini planlarken çocukların gelişim özelliklerini dikkate alarak kazanım ve göstergelerini belirlemeleri çocukların eğitimden maksimum faydalanabilmeleri için önemlidir. Ayrıca belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için de çocukların ilgisini çekecek, eğlenceli, materyaller ile zenginleştirilmiş ve her bir çocuğun aktif katılabileceği etkinlikler planlamaya özen göstermesi gereklidir. Etkinleri uygularken; kendi geliştirdiği materyaller, boya malzemeleri, oyuncaklar, kitaplar, doğadaki malzemeler, artık materyaller ve daha birçok ürünü kullanabilir. Eğitimci bulunduğu çevreyi ve okulun imkanlarını kendi becerisiyle değerlendirerek çocuklara daha çok fırsatlar oluşturmaya çalışır. Bu noktada eğitimcinin geleneksel yöntemlerden uzak, içinde bulunduğu zamanın getirdiği yeniliklere açık, meraklı, araştırmacı, değişime ve gelişime açık

olması çocukların yararına seçeceği etkinlik ve materyalleri de farklılaştıracaktır. (Aral ve Yaşar, 2015; MEB, 2013; Polat, 2021).

Okul öncesi dönemde tehlikeli olmayan her şey çocuklar için bir eğitim materyali olarak düşünülebilir. Materyal seçimi büyük oranda eğitimcinin ilgisi ve yaratıcılığı ile ilgilidir. Günümüzde genellikle oyuncaklar, doğal malzemeler, boya çeşitleri, artık materyaller ve kitaplar eğitim materyali olarak tercih edilmektedir. Bunların arasında yer alan kitaplar ise; hikâye-öykü kitapları, dikkat ve zekâ geliştirici kitaplar, boyama kitapları, sanat etkinlik kitapları, eğitim setleri ve portfolyo gibi içeriklerden oluşan çeşitlere sahiptir. Resimli -kitapları çocuklar merak eder, inceler ve neler yazdığını öğrenmek isterler. Çocukların gelişim özelliklerine ve ilgilerine uygun olarak hazırlanmış kitaplar onların yeni bilgiler öğrenmesine, yazı farkındalığı kazanmasına, ailesiyle nitelikli zaman geçirmesine, dinleme ve anlama becerileri kazanmasına yardımcı olur (Bencik Kangal, Karaaslan ve Arslan, 2017; Tepe, 2020; Uyanık ve Kandır, 2010; Yılmaz, 2021). Okul öncesi eğitim setleri ise bunlara ilaveten çocukların alıştırmalar yapmalarını ve pekiştirmelerini sağlamakta, eğitimcilere kolaylıklar sağlamaktadır. Kitap içerisinde yer alan bilgiler-çocuğun algı düzeyine uygun ancak onları düşünmeye ve araştırmaya yönlendirecek zenginlikte kurgulanmalıdır. Her yaş grubun ihtiyacı ve gelişimi farklı olduğu için kitapların taşınması gereken bazı iç ve dış yapı özelliklerine göre hazırlanmış ve basılmış olması gerekmektedir (Sever, 2003). Ülkemizde okul öncesine yönelik birçok farklı türde kitaplar basılmakta ancak çocukların gelişimine uygun ve ilgilerini çekecek kitabı seçmek hem aileleri hem de eğitimcileri zorlamaktadır. (Sawyer, 2009).

Yerliyurt ve Ersoy (2021) okul öncesi eğitim programı ile ilgili yapılmış makaleleri 2013-2021 yılları içerisinde incelemişler, Yiğit, Özyurt ve Adıyaman (2019) okul öncesi öğrencilerinin okul öncesi eğitim programının değerlendirme basamağı için alternatif bir değerlendirme modeli önermiş ve öğretmenlerin önerilen değerlendirme modeli ve mevcut değerlendirme uygulamalarına ilişkin görüşlerinin tespit edilmesini amaçlayan çalışma yapmışlar, Veziroğlu ve Gönen (2012) resimli çocuk kitaplarının M.E.B. Okul Öncesi Eğitim Programı'ndaki kazanımlara uygunluğunu incelemişlerdir. Okulöncesi eğitime yönelik resimli çocuk kitapları ise kitaplarda bulunması gereken temel özellikler açısından farklı çalışmalarda değerlendirilmiştir (Körükçü, 2012, Gönen, Karakuş, Uysal, Kehci, Ulutaş ve Kahve, 2016, Dönmezler, 2020). Ancak okul öncesi eğitim programı üzerinde yürütülen çalışmalar olmasına karşın okul öncesi eğitim programının kazanımlarına uygunluk açısından eğitim setlerini değerlendiren ve resim içerik analizine yer veren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Okul öncesi eğitim kurumlarında kitap merkezinde yer alan kitaplar her eğitim dönemi her zaman değişmemekte ancak özellikle çocukların bir yıl boyunca bireysel kullanacakları eğitim setlerinin seçimi eğitimcilerin zamanını almakta ve kararına bağlı kalmaktadır. Hem günlük planların hazır olarak verildiği hem de bu planlara uygun olarak tasarlanan içeriğe sahip kitaplardan oluşan eğitim setleri yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Eğitim setleri içerisinde birçok farklı etkinlik sayfalarından oluşan, zengin görsel içeriğe sahip, etkinlikle ilgili yapışkanlı görselleri olan, belirli gün ve haftalara yönelik içerikleri hazır olan ve en önemlisi çocuk sayısı kadar çoğaltma işlemine ihtiyaç duymadan her çocuk için hazır kitaplardan oluşmaktadır. Ayrıca eğitim setleri öğretmen için sınıf içi materyaller, karne, diploma ve portfolyo gibi hediyeler de içermektedir. Sadece eğitimciler değil ailelerde çocuklarının tüm

gelişim alanlarını desteleyeceğini düşündükleri bu eğitim setlerine yoğun ilgi göstermektedir. Eğitimin kalitesini arttırmak, daha planlı gitmek ve ön hazırlık için zamandan tasarruf etmek için tercih edilen bu setlerin çocukların gelişimini destekleyebilmesi için öncelikle 2013 okul öncesi eğitim programına uygun olarak hazırlanmış olması gereklidir. Zengin bir uyaran olarak düşünülen okul öncesi eğitim setlerinin 2013 okul öncesi eğitim programı açısından uygunluğunun belirlenmesi ve kitaplarda yer alan görsellerin ilgili metinle uyumunun incelenmesinin hem yayınevleri hem de eğitimciler için faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi modeli ile desenlenmiştir. Nitel araştırma belirli bir özel alanı incelemeye yönelik gözlem, görüşme (yapılandırılmış veya yarı yapılandırılmış), odak grup görüşmesi, söylev ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı algı ve olayların doğal ortamda izlendiği bütüncül bir bakış açısına da sahip bir araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2013; Baltacı, 2019). Doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır (Karasar, 2005). Çalışmada bu yöntemle 36-72 aylık çocuklara yönelik eğitim setlerinin Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Okul Öncesi Eğitim Programı'ndaki kazanımlara uygunluğunun ve resim-metin (yönerge) ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın evrenini, 2013-2015 yılları arasında yayımlanan 36-72 aylık çocuklar için hazırlanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2013 yılında güncellenen yeni programa uygun olduğunu belirten eğitim setleri oluşturmaktadır. Çalışma grubu evren içinden amaçlı rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 12 eğitim setinden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak “Kazanımlar ve Gösterge Formu” ile “Resim Metin İlişkisi Değerlendirme Formu” kullanılmıştır. Kazanımlar ve Gösterge Formu, program kitabının ekinde yer alan bilişsel gelişime yönelik 113 gösterge, motor gelişime yönelik 66 gösterge, sosyal-duygusal gelişime yönelik 53 gösterge, dil gelişime yönelik 73 gösterge ve öz bakım becerilerine yönelik 33 gösterge olmak üzere 5 gelişim alanına yönelik 338 göstergeden oluşmaktadır. Resim Metin İlişkisi Değerlendirme Formu Aygül Aygün (2014) tarafından geliştirilen ‘Değerlendirme Kriter Formu’nun araştırmacı, akademisyenler, ressam ve tasarımcı grafiker tarafından incelenmesi ve eğitim setlerine göre yeniden düzenlenmesi ile oluşturulmuştur. Resim Metin İlişkisi Formu, metin-yönerge özelliklerine göre 12 madde, resimleme özelliklerine göre 13 madde ve metin-resim ilişkisine yönelik 8 madde ve toplam 33 maddeden oluşmaktadır.

Araştırmacılar rastgele örneklem ile seçtiği 12 eğitim setini ve setleri oluşturan 150 kitabı “Kazanımlar ve Gösterge Formu” ile “Resim Metin İlişkisi Değerlendirme Formu” aracılığı ile incelemiş her madde ikişer defa değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22.0 istatistik paket programıyla ve yüzde/frekans dağılımları ile değerlendirilmiştir. Araştırmada nitel verilerinin güvenilirliği sınamak amacıyla her iki araştırmacı için kodlayıcılar arası güvenilirliğe ilişkin uyum yüzdesi hesaplanmıştır. Uyum yüzdesi (agreement percentage) “Güvenirlilik= Görüş Birliği/(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100” şeklinde hesaplanmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e göre (2013) uyum yüzdesi %70 olduğunda güvenirlik yüzdesine ulaşılmış kabul edilmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada uyum yüzdesinin %95 olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber güvenirliğin ikinci bir aşaması olarak da araştırmacılar eğitim setlerini değerlendirmeyi tamamladıktan sonra bir buçuk ay sonra çalışmayı yeniden tekrarlamış. İki değerlendirme arasında Pearson Korelasyon Analizi yapılmış ve değerlendirmeler arasında oldukça yüksek bir korelasyon tespit edilmiştir ($r=0.93$).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada yer alan eğitim setlerinin yayın yılı ve kitap sayısına göre dağılımı Çizelge 1’de, M.E.B. Okul Öncesi Eğitim Programı’nda 36-72 aylık çocuklar için belirlenen kazanım ve göstergelerin gelişim alanlarına göre dağılımı Çizelge 2’de, 2013 okul öncesi eğitim programı gelişim alanı göstergelerinin okul öncesi eğitim setlerinde yer alma durumu Çizelge 3’te, 36-72 aylık çocuklara yönelik eğitim setlerinin resim-metin (yönerge) özelliğine göre dağılımı Çizelge 4’te gösterilmiştir.

Çizelge 1. Eğitim Setlerinin Yayın Yılı ve Kitap Sayısına Göre Dağılımı

Eğitim Seti Kodu	A	B	C	D	E	F	G	H	J	K	L	M
Yayın Yılı	2013	2013	2014	2014	2014	2014	2014	2014	2014	2014	2015	2015
Kitap Sayısı	8	14	8	14	14	14	14	8	8	18	22	8

Çizelge 1’de 2 eğitim setinden 2 tanesi 2013, 8 tanesi 2014 ve 2 tanesi 2015 yılında yayımlandığı görülmektedir. Çizelgeye göre çalışma grubunda 22 kitaptan oluşan 1 set, 18 kitaptan oluşan 1 set, 14 kitaptan oluşan 5 set ve 8 kitaptan oluşan 5 set toplamda 12 set ve 150 kitap bulunmaktadır. Çizelge 2’de 2013 MEB Okul öncesi eğitim programının 36-72 aylık çocuklara ait kazanım ve göstergelerin gelişim alanlarına göre yüzdelik dağılımına yer verilmiştir.

Çizelge 2. M.E.B. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı’nda 36-72 Aylık Çocuklar İçin Belirlenen Kazanım ve Göstergelerin Gelişim Alanlarına Göre Dağılımı (%)

	Bilişsel Gelişim	Dil Gelişimi	Sosyal-Duygusal Gelişim	Motor Gelişim	Özbakım Becerileri	Toplam Kazanım
Kazanım	21	12	17	5	8	63
Yüzde %	33,3	19,0	26,9	7,9	12,6	
Gösterge	113	73	53	66	33	338
Yüzde %	33,4	21,5	15,6	19,5	10,3	

Çizelge 2’de M.E.B. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı’nda yer alan kazanım ve göstergelerin beş gelişim alanında yer alma durumu görülmektedir. Çizelge 2’ye göre 63 kazanımdan %33,3’ü bilişsel gelişim, %19,0’ı dil gelişimi, %26,9’u sosyal-duygusal gelişim, %7,9’u motor gelişim ve %12,6’si özbakım becerileri kazanımlarından oluşmaktadır. Ayrıca aynı çizelgeye göre 338 göstergeden %33,4’ü bilişsel gelişim, %21,5’i dil gelişimi, %15,6’sı sosyal-duygusal gelişim, 19,5’i motor gelişim ve %10,3’ü özbakım becerileri kazanımlarından oluşmaktadır.

Çizelge 3. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı Gelişim Alanı Göstergelerinin Okul Öncesi Eğitim Setlerinde Yer Alma Durumu

Gösterge Sayıları (150 Kitapta)	Olması Beklenen Gösterge Sayısı	Karşılanan Gösterge Sayısı	Karşılanan Gösterge Oranı %
Bilişsel Gelişim	16950 (113x150)	2509	14,8

Dil Gelişimi	10950 (73x150)	2552	23,3
Sosyal-Duygusal Gelişim	7950 (53x150)	2348	29,5
Motor Gelişim	6600 (66x150)	792	12
Özbakım Becerileri	4950 (33x150)	713	14,4
Toplam	50700 (338x150)	9228	18,2

Çizelge 3'te çalışma grubunu oluşturan 12 eğitim setine ait 150 kitabın toplam karşıladığı göstergelerin gelişim alanlarına ait dağılımı gösterilmiştir. Çizelge 3'e göre M.E.B. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nda, bilişsel gelişime ait 113 gösterge, 150 kitap için karşılaması beklenen 16950 (113x150) gösterge olarak hesaplanmış ancak kitaplar 2509 göstergeyi; dil gelişime ait 73 gösterge, 150 kitap için karşılaması beklenen 10950 (73x150) gösterge olarak hesaplanmış ancak kitaplar 2552 göstergeyi; sosyal-duygusal gelişime ait 53 gösterge, 150 kitap için karşılaması beklenen 7950(53x150) gösterge olarak hesaplanmış ancak kitaplar 2348 göstergeyi; motor gelişime ait 66 gösterge, 150 kitap için karşılaması beklenen 6600 (66x150) gösterge olarak hesaplanmış ancak kitaplar 792 göstergeyi; özbakım becerilerine ait 33 gösterge, 150 kitap için karşılaması beklenen 4950 (33x150) gösterge olarak hesaplanmış ancak kitaplar 713 göstergeyi karşılamıştır. Tüm gelişim alanlarına ait toplam 338 gösterge, 150 kitap için karşılaması beklenen 50700 (338x150) gösterge olarak hesaplanmış ancak kitapların 9228 göstergeyi karşıladığı ortaya çıkmıştır. Çalışmada değerlendirilen 150 kitabın, bilişsel gelişim göstergelerinin %14,8'ni, dil gelişimi göstergelerinin %23,3'nü, sosyal-duygusal gelişim göstergelerinin %29,5'ni, motor gelişim göstergelerinin %12'sini ve özbakım becerileri göstergelerinin %14,4'ünü karşıladığı görülmüştür. Çalışma grubunu oluşturan 12 eğitim setine ait 150 kitabın tüm gelişim alanlarındaki göstergelerin toplamda sadece %18,2'ini karşıladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 4. 36-72 Aylık Okul Öncesi Çocuklara Yönelik Eğitim Setlerinin Resim-Metin (Yönerge) Özelliğine Göre Dağılımı

SORULAR		EVET		HAYIR	
		f	%	f	%
1	Kapak resmi kitabın konusuyla ilişkili mi?	128	85,3	22	14,7
2	Metni temsil eden resim, metnin bulunduğu sayfada mı?	150	100	0	0
3	Resimleme, metnin içeriğini ifade ediyor mu?	138	92	12	8
4	Resmedilmiş kişilerin özellikleri metinle uyumlu mu?	147	98	3	2
5	Kahramanların yüz ve beden ifadeleri metinde anlatılanları yansıtıyor mu?	124	82,7	26	17,3

6	Kitapta aktarılmak istenen duygu ile resimlemede kullanılan renk uyumu örtüşüyor mu?	137	91,3	13	8,7
7	Metinde kullanılan semboller resimde vurgulanmış mı?	137	91,3	13	8,7
8	Vurgulanmak istenen öge ve olgu resimlemede kolayca fark ediliyor mu?	143	95,3	7	4,7
	Toplam	1104	92	96	8

Çizelge 4 incelendiğinde; çalışma grubunu oluşturan 12 eğitim setine ait 150 kitabın 128'inde (%85,3) kapak resminin kitabın konusu ile ilişkili olduğu; 150'sinde (%100) metni temsil eden resmin metnin bulunduğu sayfada olduğu; 138'inde (%92) resimlemenin metni ifade ettiği; 147'sinde (%98) resmedilmiş kişilerin özelliklerinin metinle uyumlu olduğu; 124'ünde (%82,7) kahramanların yüz ve beden ifadelerinin metinde anlatılanları yansıttığı; 137'sinde (%91,3) metinde kullanılan sembollerin resimde vurgulandığı; 137'sinde (%91,3) kitapta aktarılmak istenen duygu ile resimlemede kullanılan renk uyumunun örtüştüğü ve 143'ünde (%95,3) vurgulanmak istenen öge ve olgunun resimde kolayca fark edildiği görülmektedir. Çizelgeye göre kitaplarda yer alan resimlerin %92'sinin metin (yönerge) ile uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Araştırma sonucunda, 12 eğitim setine ait 150 kitabın M.E.B. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'na ait karşıladığı gösterge sayısı (%18,2) oldukça düşük bir yüzdeye sahiptir. Araştırma bulgusuyla paralel olarak Veziroğlu (2009)'nun yaptığı araştırma sonucunda, resimli hikâye türündeki 250 resimli çocuk kitabı programda yer alan kazanımlar açısından incelenmiştir. Sonuç olarak 250 çocuk kitabının %18,5 oranında tüm kazanımları karşıladığını saptanmıştır. Kitapların karşıladığı bu oranın oldukça düşük olduğu ifade edilmiştir. Ancak Okul öncesi eğitim programının 2013 yılında revize edildiği düşünülürse 2013 yılından sonra yayınlanan eğitim setlerinde okul öncesi eğitim programına ilişkin öğelere dikkat edilmediği programın henüz özümsemediği düşünülebilir. İncelenen eğitim setlerinin ikisinin 2013 ikisinin 2015 yıllarında olduğu ve diğerlerinin 2014 yılı basımlı olduğunu hatırlarsak yeni programa ait özelliklerin eğitim setlerinin yapılandırılmasında dikkate alınmadığı anlamına gelebilir.

Eğitim setlerinde diğer gelişim alanlarına göre en çok sosyal-duygusal gelişim (%29,5) alanında göstergelere yer verilerek programın göstergeleri karşılanmıştır. Sosyal-duygusal gelişim göstergeleri arasında en çok yer verilen; *‘Kazanım 2. Ailesiyle ilgili özellikleri tanıtır. (Göstergeleri: Anne ve babasının adını, soyadını, mesleğini vb. söyler. Anne ve babasının saç rengi, boyu, göz rengi gibi fiziksel özelliklerini söyler., Kazanım 3. Kendini yaratıcı yollarla ifade eder. (Göstergeleri: Duygu, düşünce ve hayallerini özgün yollarla ifade eder. Nesneleri alışılmışın dışında kullanır. Özgün özellikler taşıyan ürünler oluşturur., Kazanım 4. Bir olay veya durumla ilgili olarak başkalarının duygularını açıklar. (Göstergeleri: Başkalarının duygularını söyler. Başkalarının duygularının nedenlerini söyler. Başkalarının duygularının sonuçlarını söyler. Kazanım 11. Atatürk ile ilgili etkinliklerde sorumluluk alır. (Göstergeleri: Atatürk ile ilgili etkinliklere katılır. Atatürk ile ilgili duygu ve düşüncelerini farklı etkinliklerle ifade eder.)’* göstergeleridir (MEB, 2013). Kızıltaş, Ertör ve Karademir (2018)'in okul öncesi

öğretmenlerinin hazırladıkları planlarda sosyal ve duygusal gelişime yönelik göstergelere sıklıkla yer verdiğinin belirlenmesi amacıyla yaptıkları araştırmada, eğitimcilerin en çok duygu düşünce ve hayallerini özgün yollarla ifade eder, adını ve/veya soyadını söyler, sorumluluk almaya istekli olduğunu gösterir, özgün özellikler taşıyan ürünler oluşturur göstergelerine yer verdiklerini saptamışlardır.

Araştırmaya göre okul öncesi eğitim setleri dil gelişimi göstergelerinin %23,3'ünü karşılamıştır. Çalışma bulgusuna göre dil gelişim göstergeleri arasında en çok yer alan; *“Kazanım 6. Sözcük dağarcığını geliştirir. (Göstergeleri: Dinlediklerinde yeni olan sözcükleri fark eder ve sözcüklerin anlamlarını sorar.), Kazanım 10. Görsel materyalleri okur. (Göstergeleri: Görsel materyalleri inceler. Görsel materyalleri açıklar. Görsel materyallerle ilgili sorular sorar. Görsel materyallerle ilgili sorulara cevap verir. Görsel materyalleri kullanarak olay, öykü gibi kompozisyonlar oluşturur.), Kazanım 11. Okuma farkındalığı gösterir. (Göstergeleri: Çevresinde bulunan yazılı materyaller hakkında konuşur. Yetişkinden kendisine kitap okumasını ister. Okumayı taklit eder. Okumanın günlük yaşamdaki önemini açıklar).”* göstergeleridir (MEB, 2013).

Okul öncesi eğitim programında %33,4 oranıyla en çok göstergeye sahip olan bilişsel gelişim alanının eğitim setlerinde karşılanan göstergeleri %14,8'dir. Çalışma bulgusuna göre kitaplarda bilişsel gelişim göstergeleri arasında en çok yer alan; *“Kazanım 1. Nesne/durum/olaya dikkatini verir. (Göstergeleri: Dikkat edilmesi gereken nesne/durum olaya odaklanır. Dikkatini çeken nesne/durum/olaya yönelik sorular sorar. Dikkatini çeken nesne/durum/olayı ayrıntılarıyla açıklar.) Kazanım 6. Nesne veya varlıkları özelliklerine göre eşleştirir. (Göstergeleri: Nesne/varlıkları bire bir eşleştirir. Nesne/varlıkları rengine, şekline, büyüklüğüne, uzunluğuna eşleştirir. Eş nesne/varlıkları gösterir. Nesne/varlıkları gölgeleri veya resimleriyle eşleştirir.), Kazanım 9. Nesne veya varlıkları özelliklerine göre sıralar. (Göstergeleri: Nesne/varlıkları uzunluklarına, büyüklüklerine, miktarlarına, ağırlıklarına, renk tonlarına göre sıralar.), Kazanım 21. Atatürk'ü tanır ve Türk toplumu için önemini açıklar. (Göstergeleri: Atatürk'ün hayatıyla ilgili belli başlı olguları söyler. Atatürk'ün kişisel özelliklerini söyler.)”* göstergeleridir (MEB, 2013). Veziroğlu (2009)'nun yaptığı araştırmada da benzer bir sonuç alınmıştır. 2006 M.E.B. programının en çok kazanıma sahip gelişim alanı, %36,8 oranıyla bilişsel gelişim olduğu belirtilmiş ancak bulgulara göre bilişsel gelişimin karşılanan kazanım oranının %19,5 olduğu, bu orana göre de üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür.

Çalışma sonuçlarına göre özbakım becerilene yönelik göstergelerin karşılanma oranı %14,4'tür. Özbakım becerileri göstergeleri arasında en çok yer alan; *“Kazanım 1. Bedeniyle ilgili temizlik kurallarını uygular. (Göstergeleri: Saçını tarar, dişini fırçalar; elini, yüzünü yıkar, tuvalet gereksinimine yönelik işleri yapar.), Kazanım 3. Yaşam alanlarında gerekli düzenlemeler yapar. (Göstergeleri: Ev ve okuldaki eşyaları temiz ve özenle kullanır, toplar, katlar, asar, yerleştirir.), Kazanım 4. Yeterli ve dengeli beslenir. (Göstergeleri: Yiyecek ve içecekleri yeterli miktarda yer/içer. Öğün zamanlarında yemek yemeye çaba gösterir. Sağlığı olumsuz etkileyen yiyecekleri ve içecekleri yemekten/ içmekten kaçınır. Yiyecekleri yerken sağlık ve görgü kurallarına özen gösterir.)”* göstergeleridir (MEB, 2013).

Çalışma sonucuna göre en az karşılanan gösterge %12 oranıyla motor gelişime aittir. Çalışma bulgusuna göre eğitim setlerinde motor gelişim göstergeleri arasında en çok yer alan; ‘‘Kazanım 4. Küçük kas kullanımı gerektiren hareketleri yapar. (Göstergeleri: Nesneleri toplar. Nesneleri kaptan kaba boşaltır. Nesneleri üst üste / yan yana / iç içe dizer. Nesneleri takar, çıkarır, ipe vb. dizer. Nesneleri değişik malzemelerle bağlar. Nesneleri yeni şekiller oluşturacak biçimde bir araya getirir. Malzemeleri keser, yapıştırır, değişik şekillerde katlar. Değişik malzemeler kullanarak resim yapar. Nesneleri kopartır/yırtar, sıkar, çeker/gerer, açar/kapar, döndürür. Malzemelere elleriyle şekil verir. Malzemelere araç kullanarak şekil verir. Kalemi doğru tutar, kalem kontrolünü sağlar, çizgileri istenilen nitelikte çizer.)’’ göstergeleridir (MEB, 2013).

Genel olarak eğitim setlerinde tüm gelişim alanlarına yönelik bazı göstergeler birçok kitap tarafından defalarca karşılanırken, bazı göstergeler ise eğitim setlerinde hiç yer almamıştır. Setlerin büyük bir kısmında göstergelerin dengeli dağılmadığı görülmüştür. Kızıltaş, Ertör ve Karademir (2018)’in yaptığı çalışmada da eğitimcilerin, göstergelere eğitim planlamalarında dengeli bir şekilde yer vermedikleri, bazı göstergelerin daha yoğun tercih ettiklerini de ifade edilmiştir. Yılmaz, Akbaba, Halıpınar, Oral, ve Ulusoy Ünlü (2021) okul öncesi eğitim etkinlik kitabının kazanım ve göstergelerini inceledikleri çalışmada da gelişim alanlarının etkinlik türlerinde dengeli dağılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Yaşamın en kritik dönemi olarak kabul edilen okul öncesi dönemde çocuklara verilecek eğitimin kalitesi ve içeriği çok önemlidir. 2013 yılında güncellenen M.E.B. okul öncesi eğitim programı sadece eğitimcilere yönelik bir rehber değil aynı zaman da okul öncesi eğitimle ilgili olan hemen her alana yönelik önemli bir kaynaktır. Eğitimcilerin materyal olarak kullandıkları eğitim setlerinin de bu programla uyumlu olması çocukların çok yönlü desteklenmesine yardımcı olacaktır (Dirican ve Dağlıoğlu, 2014; MEB, 2013; Veziroğlu ve Gönen, 2012; Yılmaz, Akbaba, Halıpınar, Oral, ve Ünlü, 2021).

Araştırmanın bir diğer amacı, eğitim setlerini oluşturan kitapların resim-metin ilişkisi bakımından incelenmesidir. Çalışma grubunu oluşturan eğitim setlerinin kitaplarında (150) yer alan resimlerin %92’sinin metin (yönerge) ile uyumlu olduğu görülmüştür. Resim ve resme ait metnin (yönerge) aynı sayfada yer alması, resim ile metnin içerik bakımından uyumlu olmasının kitabın niteliğini arttırdığı ve öğrenmeyi olumlu yönde desteklediği bilinmektedir (Aygün, 2014; Yıldız ve Baş, 2015). Görsel eğitim materyalleri olan eğitim setlerinin, resim metin uyumuna sahip olması kadar içeriğinin özellikle desteklediği eğitim programıyla uyumlu olması çok önemlidir.

Araştırmamızın bulguları doğrultusunda,

Eğitimcilere Yönelik,

- 1 Okullarda kullandıkları eğitim setlerini seçerken setleri programın kazanım ve göstergeleri açısından da incelemeleri,
- 2 Setlerin yer verilen kazanım ve göstergelerin dağılımına da dikkat etmeleri,
- 3 Kullandıkları setleri ilişkin yorumları ilgili yayınevlerine geri bildirim olarak göndermeleri önerilmektedir.

Yayınevlerine Yönelik,

- | Eğitim setlerini daha hazırlanmadan önce oluşan eğitim programını iyi bilen akademisyen ve öğretmenlerden oluşan bir komisyon kurarak süreci yönetmeleri,
- | Eğitim setlerin uygulayıcısı olan öğretmenlerden geri bildirim almaya özen göstermeleri,
- | Yazar, ressam, grafiker ve oluşturulan komisyonun eşgüdüm halinde çalışabilmeleri,
- | Yayınevlerinin üniversitelerdeki öğretim üyelerinden akademik danışmanlık ve destek alabilmeleri önerilmektedir.

Araştırmacılara Yönelik,

- | Çalışmamız 2013-2015 yıllarında basılan setleri kapsadığı için o yıllara ait çok fazla araştırma bulunmazken 5 yıl sonraya bakıldığında okul öncesine yönelik kitaplarda programın içeriğine uygunluğu araştırılmıştır. Ancak yakın tarihte basılan eğitim setleri kazanım ve gösterge bakımından detaylı incelenebilir.
- | Eğitim setlerinin 2013 programından önceki basımları ile programa göre güncellenmiş basımları arasındaki benzer ve farklılıklar incelenebilir.
- | Eğitim setlerin kavramlara ve etkinlik türlerine yer verme açısından da incelenebilir.
- | Eğitimi setlerin çocukların gelişimlerinin hangi alanlarında daha çok etkili olduğu araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- [1] Akdağ, F., *Çocukta Beyin Gelişimi ve Erken Müdahale*. Hacettepe University Faculty Of Health Sciences Journal, Uluslararası Katılımlı, 3. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongre Kitabı, 97-99, Ankara, 2015.
- [2] Akşin Yavuz, E., Ahmetoğlu, E., *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, Nobel Akademik Yayıncılık/Ankara, 2021.
- [3] Aral, N., Can Yaşar, M., *36- 72 Aylık Çocuklar İçin Eğitim Programı*, A. Köksal Akyol (ed.), *Okul Öncesi Eğitim Programları İçinde* (91-111), Hedef CS Yayıncılık ve Mühendislik/Ankara, 2015.
- [4] Argun, Y., *Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık ve Eğitimi*, Anı Yayıncılık/Ankara, 2012.
- [5] Arslanargun, E., Tapan, F., *Preschool Education and its Effects on Children*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Mart, 11, 12, 2016.
- [6] Aygün, A., *2004-2013 Yılları Arasında Yayımlanan Resimli Öykü Kitaplarında Metin-Resim İlişkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014.

- [7] Babaroğlu, A., Eğitim Ortamları Açısından Okul Öncesi Eğitim Kurumları, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Haziran, 18, 3, 2018.
- [8] Barret, P. M., Cooper, M., Teoh, A.B., When Time Is Of The Essence: A Rationale For Earlier Early Intervention, Journal Of Psychological Abnormalities In Children, November, 3, 4, 2014.
- [9] Bertan, M., Haznedaroğlu, D., Koln, P., Yurdakök, K., Güçiz, B. D., Ülkemizde Erken Çocukluk Gelişimine İlişkin Yapılan Çalışmaların Derlenmesi (2000-2007), Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, Ocak-Mart, 52,1, 2009.
- [10] Demirel, Ş., Kökçü, Y. ve Akbaba, R. S., 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabının Resim-Metin İlişkisi Açısından İncelenmesi, Adıyaman University Journal Of Educational Sciences, Aralık, 8, 2, 2018.
- [11] Dirican, R. ve Dağlıoğlu, H. E., 3-6 Yaş Grubu Çocuklarına Yönelik Yayımlanan Resimli Hikâye Kitaplarının Bazı Temel Değerler Açısından İncelenmesi, Cumhuriyet International Journal Of Education, 3, 2, 2014.
- [12] Dönmezler, E., *Türkiye’de Yayınlanmış 5-8 Yaş Resimli Çocuk Kitaplarının Biçim, Resim ve İçerik Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2019.
- [13] Gönen, M., Karakuş, H., Uysal, H., Kehci, A., Ulutaş, Z. ve Kahve Ö., Resimli Çocuk Kitaplarının İçerik ve Resimleme Özelliklerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education), Ekim, 31, 4, 2016.
- [14] Gürkan, T., *Okul Öncesi Eğitim Programlarının Genel Özellikleri İle Kazanım Ve Göstergeler*, A. Köksal Akyol (ed.), *Okul Öncesi Eğitim Programları İçinde* (33-58), Hedef CS Yayıncılık ve Mühendislik/Ankara, 2015.
- [15] Güven, G., Azkeskin, K. E., *Erken Çocukluk Eğitimi Ve Okul Öncesi Eğitim*, İ. H. Diken (ed.), *Erken Çocukluk Eğitimi*, Pegem Akademi Yayıncılık/Ankara, 2021.
- [16] Karaaslan, A., Kangal, S. B., Arslan, S., Okul Öncesi Dönem Resimli Çocuk Kitaplarında Yer Alan Baba Figürünün İncelenmesi, Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi (ÇEDAR), Aralık, 2, 2, 2018.
- [17] Karasar, N., *Bilimsel araştırma yöntemi*, Nobel Akademik Yayıncılık/Ankara, 2005.
- [18] Kızıлтаş, E., Ertör, E. ve Karademir, A., Okul Öncesi Öğretmenlerinin Hazırladıkları Etkinlik Planlarında Sosyal ve Duygusal Gelişim Alanına Yer Verme Düzeyi. Mediterranean Journal of Humanities, Mayıs, 8, 1, 2018.

- [19] Kutman, H. G. K., Anne Sütünün Beyin Gelişimine Etkisi, Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yeni doğan Dergisi, 2, 2, 2017.
- [20] MEB., T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, 36-72 Ay Çocukları İçin Okul Öncesi Eğitim Programı, YA-PA/İstanbul, 2002
- [21] MEB., T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, Okul Öncesi Eğitimi Genel Müdürlüğü, Okul Öncesi Eğitim Programı (36-72 Ay Çocuklar İçin), MEB/Ankara, 2006.
- [22] MEB., T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, Okul Öncesi Eğitimi Genel Müdürlüğü, Okul Öncesi Eğitim Programı (36-72 Ay Çocuklar İçin), MEB/Ankara, 2013
- [23] Oktay, A., Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim, Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Dergisi, Kasım, 2/2, 1990.
- [24] Ömeroğlu, E., Anaokuluna Giden 5-6 Yaşındaki Çocukların Sözel Yaratıcılıklarının Gelişiminde Yaratıcı Drama Eğitiminin Etkisi. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1990.
- [25] Özer, D. S., Özer, M. K., Çocuklarda Motor Gelişim, Nobel Akademik Yayıncılık/Ankara, 2014.
- [26] Özözen Danacı, M., Anaokullarında 48-60 Ay Çocuklara Uygulanan Yapılandırılmış Kavram Haritası Temelli Kavram Eğitim Programının Çocukların Görsel- Uzamsal Algı Mekanizmalarına Etkisi, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı, Ankara, 2017.
- [27] Polat, Ö., Akay, D., Aydın, E., MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı’nın Beyin Temelli Öğrenme Yaklaşımı Açısından İncelenmesi, Araştırma Makalesi, Millî Eğitim Dergisi, Mart, 50, 229, 2021.
- [28] Polat, S., Anaokulu Öğretmenlerinin Fen ve Doğa Etkinlikleri Hakkındaki Görüşleri ve Sınıf İçi Uygulamaları, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ, 2021.
- [29] Ramazan, S. A. K., SAK, İ. T. Ş., ŞENDİL, Ç. Ö. ve Eşref, N. A. S. Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, Mayıs, 4,1, 2005.
- [30] Sapsağlam, Ö., Değerlendirme Boyutuyla Okul Öncesi Eğitim Programları (1952-2013), Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Ekim, 1, 1, 2013.
- [31] Sever, S., Çocuk ve Edebiyat, Kök Yayıncılık/Ankara, 2003.
- [32] Suskind, D., Otuz Milyon Kelime, Buzdağı Yayınevi/Ankara, 2018.
- [33] Tepe, Ü., Okul Öncesi Dönem Resimli Çocuk Kitaplarında Yer Alan Anne, Baba ve Çocuk Karakter Eylemlerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2020.

- [34] Tunçeli, H. İ., Zembat, R., Erken Çocukluk Döneminde Gelişimin Değerlendirilmesi Ve Önemi, Eğitim Kuram Ve Uygulama Araştırma Dergisi, Eylül, 3, 3, 2017.
- [35] Tükel, A., *Okul Öncesi Eğitim Programı İle İlgili Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013.
- [36] Türkmen, Ş., *Okul Öncesi El Ele Eğitim I, II, III Eğitim Seti Kitapları İçerisindeki Fen Kavramlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, 2021.
- [37] Ulutaş A., Okul Öncesi Dönem Çocuk Kitaplarındaki Resimlerin Çocuğa Göreliğinin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 61, 2017.
- [38] Uyanık, Ö., Kandır, A., Okul Öncesi Dönemde Erken Akademik Beceriler, Kuramsal Eğitimbilim Dergisi, Aralık, 3,2, 2010.
- [39] Yaşar, M. C., Aral, N., Yaratıcı Düşünme Becerilerinde Okul Öncesi Eğitimin Etkisi, Kuramsal Eğitimbilim Dergisi, Aralık, 3,2, 2010.
- [40] Yerliyurt N. S., *Okul Öncesi Eğitim Programı İle İlgili Dergipark'ta Yayımlanan Makalelerin İncelenmesi (2013-2020)*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas, 2021.
- [41] Yıldırım, A., Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık/Ankara, 2013.
- [42] Yıldız, F. İ., ve Bayram, B. A. Ş. İlkokul 2. Sınıf Türkçe Ders Kitabının Resim-Metin İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aralık, 9, 2, 2015.
- [43] Yılmaz, G. A., *Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Resimli Çocuk Kitaplarının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021.
- [44] Yılmaz, A., Akbaba, F. D., Halıpınar, F. M., Oral, S. ve Ünlü, A. U. Okul Öncesi Eğitim Etkinlik Kitabının Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne Göre İncelenmesi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Nisan, 2021.
- [45] Yiğit, C., Özyurt, M., Ve Adıyaman, H., Okul Öncesi Öğrencilerinin Programın Kazanımlarına Ulaşma Durumlarının Değerlendirilmesine İlişkin Bir Model Önerisi. Eğitimde Kuram ve Uygulama, Eylül, 15, 3, 2019.
- [46] Veziroğlu, M., *Resimli Çocuk Kitaplarının M.E.B Okul Öncesi Eğitim Programındaki Kazanımlara Uygunluğunun İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009

- [47] Veziroğlu, M., Gönen, M., Resimli Çocuk Kitaplarının MEB Okul Öncesi Eğitim Programı'ndaki Kazanımlara Uygunluğunun İncelenmesi. Eğitim ve Bilim, 37,163, 2012.
- [48] <https://raisingchildren.net.au/preschoolers/development/understanding-development/development-first-five-years#about-early-child-development-nav-title>
(raisingchilderen, 2020)
(Erişim tarihi: 14.10.2021)
- [49] <https://developingchild.harvard.edu/resources/the-timing-and-quality-of-early-experiences-combine-to-shape-brain-architecture/>
(National Scientific Council on the Developing Child)
(Erişim tarihi: 7/11/2021)
- [50] <https://raisingchildren.net.au/preschoolers/development/understanding-development/development-first-five-years#about-early-child-development-nav-title>
(raisingchilderen, 2020)
(Erişim tarihi. 23.10.2021)
- [51] <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3184303/#R14->
(Luby, 2006)
(Erişim tarihi: 7.11.2021)

E-TİCARETTE UYGULANAN ÇEŞİTLİ SATIŞ PROMOSYONLARININ MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Çağrı KÖROĞLU¹, Hatice GÖKBULUT KAZAN², Eren TEMEL³, Mehmet
ANBARCI⁴

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-4073-1847

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0001-5397-2784

³ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-1938-4836

⁴ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-1203-6620

ÖZET

Hem alıcı tarafına (tüketicilere) hem de satıcı tarafına (işletmelere) sağladığı avantajlarla beraber B2C elektronik ticaret günümüzün yeni normal haline gelmiş, geleneksel fiziksel alışveriş karşısında önemli bir alternatif olmuştur. Bu ortamda e-ticaret faaliyetinde bulunan işletmeler arasında yoğun rekabetin bulunduğu bir pazardan söz etmek mümkündür. Bu yoğun rekabet koşullarında işletmelerin birbirlerine üstünlük sağlama çabası, işletmeleri satın alma kararları ve davranışlar üzerinde etki edecek uyarılar kullanmak suretiyle tüketicileri satın almaya ikna edebilecek olan pazarlama yöntemlerine başvurmalarını beraberinde getirmektedir.

Sanal alışveriş ortamında bu pazarlama yöntemlerinden en önemlilerinden biri şüphesiz tüketicilere sunulan çeşitli satış promosyonlarıdır. İşletmeler, fiyat indirimleri, kuponlar gibi satış promosyonlarını birer rekabet aracı olarak yoğun bir biçimde kullanmaktadır. Bu araçların her geçen gün çeşitlenmesi ve karmaşıklaşması muhasebeleştirilme sürecini de karmaşık bir hale getirmekte, bu yöntemlerin ne şekilde muhasebe kaydına alınacağı konusunda soru işareti doğurmaktadır.

Bu çalışmada, B2C e-ticaret faaliyetinde bulunan işletmelerin uyguladıkları çeşitli satış promosyonlarına odaklanılarak, bu promosyonların muhasebeleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Uygulanan fiyat indirimleri, fiyat avantajları, ücretsiz numuneler, kuponlar-puanlar-kodlar-hediye çekleri, satış iadelerine ilişkin muhasebe kayıtları örnekler verilerek açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: E-Ticaret, Satış Promosyonları, Muhasebe, B2C

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze sosyal ve iktisadi hayatta yaşanan değişimler 21. yüzyılda daha da artmış ve buna paralel olarak bilgi teknolojilerinde de aynı paralelde köklü değişimler yaşanmıştır. Özellikle internetin ortaya çıkması ve 1990'lı yıllarda ticaret alanında yaygın olarak kullanılmaya başlaması elektronik ticaret (e-ticaret) kavramını ortaya çıkarmıştır.

E-ticaretin satıcı-tüketici taraflarına karşılıklı olarak sağladığı avantajlar, bu ticaret biçiminin gelişmesi ve yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Özellikle tüketicilerin internet erişimi sağladıkları her ortamda rahat ve kolay bir biçimde alışveriş yapabilmelerine olanak tanıyan e-ticaret, öncelikli olarak tercih edilen bir alışveriş biçimi haline gelmiştir. Küresel bir Pazar haline gelen ticari ortamda uluslararası satış yapabilme imkânı sağlaması, aracıları ortadan kaldırması, maliyetleri düşürmesi gibi avantajlar, işletmelerin yoğun şekilde bu ticaret biçimine evrilmesini beraberinde getirmiştir.

E-ticaret, geleneksel meta mübadelesinin kalıbını ve sınırlarını aşmış, böylece işletmeler ve tüketiciler arasında fiziksel pazarlara ve yüz yüze işlemlere gerek kalmamıştır (Shi, 2021: 1). Bugün e-ticaret hem işletmelere hem de tüketicilere büyük faydalar ve kolaylıklar sağlamaktadır, ancak özellikle e-ticaret ortamı altında, geleneksel muhasebe varlığına 'sanal konu' olan iş ortamında da değişiklikleri ve yenilikleri beraberinde getirmiştir (Liu, 2017: 595). Geleneksel muhasebe ortamı ile karşılaştırıldığında, e-ticaretin hızlı gelişimi, muhasebe sektörünün ekonomik ortamının dönüşümünü doğrudan etkilemektedir (Shi, 2021: 2).

E-ticaret, işletme varlıkları ve kaynakları üzerinde etkili olmakta, gelir ve giderler oluşturmakta ve finansal tablolarda açıklanması gerekli olan olaylar yaratmaktadır. Bu sebeple e-ticaret, işletmelerin muhasebe sistemleriyle yakından ilgilidir. E-ticaretin işletme süreçleri ve işlemlerinde sebebiyet verdiği çeşitli değişikliklerden muhasebe sistemlerinin de etkilenmesi kaçınılmazdır (Parlakkaya, 2005: 172).

Dolayısıyla e-ticaret kapsamında işletmeler tarafından gerçekleştirilen işlemlerde ürünlerin ve hizmetlerin satıcılardan satın alanlara teslimatı ve ilgili ödeme biçimleri, muhasebe ile ilgili faaliyetleri etkileyen niteliğe sahiptir. E-ticaret çerçevesinde yapılan işlemlerden doğan mali nitelikteki olayların belirli usullere göre yapılması önem taşımaktadır. Bu anlamda, e-ticaret çerçevesinde gerçekleştirilen mali işlemlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilip kaydedilmesi hususunda belli birtakım standartlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Özellikle e-ticaret faaliyeti gösteren işletmelerin rekabet avantajı sağlamak amacıyla başvurdukları pazarlama yöntemlerinden biri olan satış promosyonlarının her geçen gün çeşitlenmesi, muhasebeleştirilmesi konusunun aydınlatılmasını önemli kılmaktadır. Bu çalışmada e-ticaretin önemi vurgulanarak, e-ticaret kapsamında işletmelerin yer verdiği çeşitli satış promosyonları ele alınmış ve bunların her birine ilişkin muhasebe kayıtları örnekler verilerek suretiyle açıklanmaya çalışılmıştır.

2. E-TİCARET VE UYGULANAN ONLINE SATIŞ PROMOSYONLARI

2.1. E-Ticaret ve Önemi

E-ticaretle ilgili en genel tanım, "elektronik ortamda ticari iş, işlem ve fiillerde bulunmak" biçiminde ifade edilmektedir. E-ticaret, fiziksel bir iletişim söz konusu olmaksızın örgütsel veya bireysel düzeyde tüm ticari faaliyetler ile ilgili işlemleri kapsamaktadır (Ay vd., 2018: 558).

E-ticaret işletmeler, haneler, bireyler, devlet ve bilgisayar ağ platformları üzerinden yürütülen diğer kamu veya özel kuruluşlar arasında, ürünlerin ya da hizmetlerin satışı veya satın

alınmasına (Dahbi ve Benmoussa, 2019: 811; Gül ve Küsbeci, 2021: 31) ilişkin işlemlerin yürütüldüğü platform, pazar yeri olarak ele alınmaktadır.

Günümüzde e-ticaret hızla norm haline gelmekte ve birçok avantajı nedeniyle tüketiciler, özellikle de gençler arasında giderek geleneksel fiziksel pazar yerinin yerini almaktadır. Online alışverişin avantajlarından bazıları, ürünler ve hizmetler hakkında daha kapsamlı bilgiye erişim imkânı, düşük ve şeffaf fiyat, çok çeşitli satış promosyonları, kapsamlı ürün ve hizmet çeşitliliği ve oturulan yerden birkaç tıklama ile işlem tamamlama olanağı yanında ödeme yapmak için uzun kuyruklarda takılma gibi geleneksel alışveriş rahatsızlıklarını ortadan kaldıran çok daha uygun bir alışveriş alternatifi olmasıdır. E-ticaret ister ev ister ofis kullanımı olsun, dünyanın en uzak köşesinden bile her türlü ürünü satın almanın uygun bir yolu haline gelmiştir (Salaudeen ve Omotosho, 2020: 112).

Sahip olduğu bu avantajlarla ve aynı zamanda diğer yandan yaşanan hızlı teknolojik gelişimlerle beraber tüm dünya genelinde internetin ve e-ticaretin kullanımı gün geçtikçe artış göstermektedir (Thompson vd., 2019: 239). Hem tüketicilere hem de işletmelere daha kolay, daha hızlı, daha kaliteli ve daha az maliyetli işlemler yapabilme olanağı tanıyan e-ticaret (Gangeshwer, 2013: 187; Niranjanamurthy vd., 2013: 2362-2364), tarafların fiziksel temastan kaçınarak elektronik ortamda her türden işlemleri kolaylıkla yapabilmesine olanak tanımaktadır (Gupta, 2014: 1). E-ticaret ile beraber işletmeler için önem taşıyan pek çok faaliyet ve kavram değişikliğe uğramıştır (Barkatullah ve Djumadi, 2018: 94). Bu anlamda dünya çağında hızlı bir yayım gösteren e-ticaret, işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmek, sürekliliklerini sağlayabilmek ve pazarda tutunabilmek noktasında yararlanmak durumunda oldukları bir uygulamaya dönüşmüş (Kotler, 2017: 187; Aktaran Nacar ve Özdemir, 2021: 206) ve özellikle son dönemlerde işletmelerin rekabet gücünü, karlılığını ve verimliliğini arttıran teknolojik çözümlerden biri halini almıştır (Aydın, 2017: 53).

Dünyadaki diğer ülkelere benzer biçimde Türkiye’de de bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak e- ticaret, yerleşik üreticilerin ve perakendecilerin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı bir online ortam olmuştur (Toraman, 2021: 82). Günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelen e-ticaret işletmelerin iş yapış şekli üzerinde köklü değişikliklere sebep olmuştur (Özdemir, 2021: 19). Geleneksel (fiziksel) mağazacılık anlayışından sanal (online) mağazacılığa doğru evirilen ticaretle birlikte erişim sağlayabileceği pazar alanı genişleyen tüketiciler ve işletmeler, global çapta ticaretin yeniden şekillenmesini beraberinde getirmiştir. E-ticaretin etki alanının genişlemesi dış ticaret, istihdam, eğitim, kültür ve sosyal yaşam gibi pek çok alan üzerinde etkili olmaktadır. E-ticaretin en fazla etkileşim içinde olduğu sektörler hizmet, haberleşme, finans, toptancılık ve perakendecilik olarak sıralanabilmektedir (Karabaş, 2018: 84). Elbette e-ticaretin bu yeni paradigması, işletmeler ile ilgili tüm alanlarda olduğu gibi muhasebe alanında da etki göstermiştir.

2.2. Satış Promosyonları

Her işletme, ürünleri veya hizmetleri aracılığıyla müşterilere ulaşmaktadır. Ürünlerini ve hizmetlerini tüketicilere satabilmek için birtakım faaliyetler yürütülmektedir. Bu tür faaliyetler bir işletmede pazarlamaya yönelik faaliyetlerdir ve önemli bir işlemdir. Pazarlama, ürün ve hizmetlerin üreticiden müşteriye akışını yönlendiren ticari faaliyetlerin bütünüdür. Pazarlamada çok sayıda faaliyet gerçekleştirilmektedir, ancak kolay anlaşılması için bu faaliyetler ürünler için 4 gruba ayrılmıştır. Bu unsurlar ürün, fiyat, pazarlama iletişimi ve dağıtımdır. Bunlara pazarlama karması (4P) adı verilmektedir. Promosyonlar, pazarlama karmasının unsurlarından biri olan pazarlama iletişimi ile birlikte ele alınmaktadır ve satışı desteklemeye ve arttırmaya yönelik faaliyetlerden oluşmaktadır (Suresh vd., 2015: 171).

Tüketicilerin satın alma kararı, ihtiyacın şiddeti, ekonomik konjonktür, gelir durumu, psikolojik durum, marka, kalite, fiyat, satış sonrası hizmetler, garanti, reklam, indirimler, teklifler, ödeme şekli ve daha pek çok faktöre bağlıdır. Bu faktörlerden bazıları işletmeler tarafından kontrol edilemezken bazıları ise kontrol edilebilmektedir. Dolayısıyla yoğun rekabet şartları altında ve pek çok faktör altında bir işletme, tüketicilerin tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkileyecek, ürünlerinin satışını artırabilecek faktörlerin optimum kombinasyonunu planlamak ve stratejiler geliştirmek ve uygulamak için çaba göstermelidir (Neha ve Manoj, 2013: 10). İşletmelerin bu tür amaçlarla geliştirdiği stratejik uygulamaların en önemlilerin biri ise satış promosyonlarıdır.

Promosyon, tüketicinin ürünü satın almasını sağlayan motivasyonel yöntemleri ifade eden bir kavramdır. Promosyon stratejisinin temelleri, üreticiden tüketiciye verilmek istenen mesajı iletmeyi içermektedir. Bu mesajın amacı, hedef kitleyi ürün veya hizmeti satın almaya ikna etmektir (Familmaleki vd., 2015: 1). Satış promosyonları, perakendeciler veya üretici tarafından tüketicileri çekmek ve daha fazla satın almaya veya bir hizmet veya ürünü denemeye teşvik etmek için kullanılan bir pazarlama iletişimi aracıdır. İndirimler, kuponlar, yarışmalar, hediyeler, ücretsiz numuneler, bonus paketler gibi varyasyonları bulunan bu araç vasıtasıyla işletmeler temel olarak tüketicileri satın alma yönünde harekete geçirerek elinde bulunan yüksek miktardaki stokları eritmek, satışları arttırmak ve müşteri kazanmayı amaçlamaktadır (Meo vd., 2014: 205).

Satış promosyonu, tanıtılan ürün için katma değer ve teşvik sağlamak için doğrudan teşvik olarak hizmet etmek için işletme tarafından bilinçli olarak uygulanan çeşitli iletişim stratejileridir. Bu yönüyle esasında reklama benzerlik gösterse de reklamdan farklıdır. Reklam, ürün için duyurum yapmak, tanıtmak, tüketicilerde ürünü satın almak için bir tanınırlık ve arzu yaratmak için tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerini içerirken, satış promosyonu, ani bir şekilde harekete geçirmeyi, satın alma teşviki yoluyla arzuyu satışa dönüştürmeyi amaçlayan bir araçtır. Dolayısıyla tanınırlıktan veya arzudan, gerçek satın almaya dönüşen bir tür katalizör görevi görmektedir (Lundström, 2020: 14). İşletmelerin satışların hızlı bir şekilde artmasını sağlamak amacının dışında, mevcut müşterileri elde tutmak, yeni müşteri elde etmek, yeni ürünleri tanıtmak, marka değiştirmeyi teşvik etmek, rekabetçi ürünleri fethetmek, mevsimlik ürünlerin satışını desteklemek, kategori genişletme gibi promosyonlar yoluyla elde etmeye çalıştıkları çeşitli avantajlar bulunmaktadır (Mittal ve Sethi, 2011: 166). Ayrıca satış promosyonları, işletmelerin birbiriyle olan rekabetlerinde daha fazla müşteri çekmek için bir rekabet aracına dönüşmüş durumdadır. Bu bağlamda ele alındığında satış promosyonları, yoğun rekabetin bulunduğu online alışveriş ortamında işletmelerin en büyük rekabet stratejilerinden birini oluşturmakta ve e-ticaret faaliyeti gösteren işletmeler tarafından yoğunlukla kullanılmaktadır.

3. ONLINE SATIŞ PROMOSYONLARI VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

E-ticaret faaliyetinde bulunan bir işletmede, online satış promosyonlarına ilişkin stratejilerine karar verirken, tüketicilerin genel eğilimleri, tutumları ve davranışlarını göz önünde bulundurarak ve aynı zamanda işletmenin stratejik hedeflerini de dikkate alarak hangi tür satış promosyonlarının kullanılacağına karar vermek durumundadır. Elbette bu türden promosyonların uygulanması, işletmenin finansal kayıtlarında da dikkat edilmesi gereken birtakım hususları beraberinde getirmektedir. Online ortamda uygulanabilen online satış promosyonları ve bunların muhasebeleştirilmesine ilişkin bilgiler örnekleri ile birlikte aşağıda sunulmuştur. Örneklerin tamamı online alışverişlerde en sık kullanılan yöntem olan kartlı işlem ile yapılmıştır.

3.1. Fiyat İndirimleri ve Fiyat Avantajları

Fiyat indirimleri kısa vadede yüksek gelir elde etme olanağı tanıyan ve aynı zamanda etkileri gözlemlenebilir ve ölçülebilir olan pazarlama taktikleridir (Gendall vd., 2006). Bu nedenlerden ötürü fiyat indirimleri pazarlama iletişiminde en sık kullanılan yöntemlerden birini oluşturmaktadır (Ayvaz ve Elmastaş, 2020: 87). Tüketicilerin ürün seçiminde ve satın alma davranışlarında fiyat indirimleri çok önemli bir unsurdur. İndirimler, tüketiciyi daha hızlı bir biçimde ve daha fazla satın almaya yönlendiren pazarlama aracıdır (Karaca vd., 2018: 415). İndirimlerin uygulanması, duyurusu (tanıtımı) yapılan ve algılanan indirim düzeyleri arasındaki farkı ifade etmektedir ve tüketicilerde, reklamı yapılan belirli bir indirim düzeyiyle bağlantılı olarak tasarruf veya avantaj algısı yaratarak tüketiciyi satın almak noktasında harekete geçirmeyi amaçlamaktadır (Carlson ve Kukar-Kinney, 2018: 154). Fiyat ve miktar avantajları olarak ele alınan promosyon araçları, tüketicileri daha fazla satın almak yönünde güdüleyen promosyon yöntemlerinden birini oluşturmaktadır. Bunun için perakendeciler, belli miktarlardaki satın almalar için tüketicilere çeşitli avantajlı teklifler sunabilmektedir. “Bir alana ikincisi %50 indirimli”, “3 al 2 öde”, “1 alana 1 bedava” veya “Bundan alana, şundan bedava” gibi uygulamalar bu çeşit promosyon çalışmaları içerisinde yer almaktadır (Gilbert ve Jackaria, 2002: 315; Smith ve Sinha, 2000: 84; Yalman ve Alptekin, 2014: 87-88). Fiyat indirimlerine ilişkin örnekler aşağıdadır.

Fiyat indirimi örneği

Örnekler birbirleri ile ilişkili değildir.

1-) A firması 14.06.2021 tarihinde müşteri Asya C.’ye, 100 TL tutarında bir tişörtü kredi kartlı işlemle satmıştır. Satış sırasında %10 indirim uygulanmıştır.

$$100 \times \%10 = 10 \text{ TL indirim tutarı}$$

14/06/2021		
108 Diğer Hazır Değerler Hs.	90	
611 Satış İskontoları Hs.	10	
153 Ticari Mallar Hs.		100

“3 al 2 öde” veya “1 alana 1 bedava” gibi miktar avantajları örneği

1-) İşletme 15.09.2021 tarihinde müşteri Defne C’ye x marka şampuanı 1 alana 1 bedava kampanyası kapsamında 25 TL’ye satmıştır. Müşteriye promosyon kapsamında yanında bir adet aynı şampundan ücretsiz olarak gönderilmiştir.

15/09/2021		
108 Diğer Hazır Değerler Hs.	25	
157 Diğer Stoklar Hs.	25	
157.01 bir alana bir bedava kampanyası		
153 Ticari Mallar Hs.		50

3.2. Ücretsiz Numuneler (Örnek Ürünler)

Ücretsiz numunelerin (örnek ürünlerin) dağıtımında ürün gerçek boyutunda veya denemek amaçlı olarak tasarlanmış olan daha küçük bir boyutta tüketicilere dağıtım söz konusudur. Böylece tüketicilerin maddi bir risk almadan veya daha az riskle ürünü denemeleri

sağlanmış olmaktadır. Bir satış promosyonu tekniği olarak örnek ürün dağıtımı, çoğu kez yeni bir ürünün tanıtımı veya markanın pazara sunulmasında kullanılan bir yöntemdir (Belch ve Belch, 2001: 539; İlgün, 2006: 45). Diğer yandan online perakendeci işletmeler tüketicilere bu türden örnek ürünler göndererek, tüketicilerde belki de hiç aklında olmayan veya ihtiyaç duymadığı bir ürünü daha sonra satın almaya yönelik bir farkındalık veya istek uyandırmayı sağlamayı amaçlamaktadır. Örnek ürünler ve eşantıyon ile ilgili örnekler verilmiştir.

Ücretsiz numune örnekleri

1-) Stoklarda bulunan 4.000 TL değerindeki ürünlerin müşterilere tanıtılmaları ve müşterilerin test etmeleri amacıyla 08.03.2021 tarihinde ücretsiz numune olarak müşterilere gönderimi gerçekleştirilmiştir.

08/03/2021		
760 Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri Hs.	4.000	
153 Ticari Mallar Hs.		4.000

Eşantıyon ürün örnekleri

Örnekler birbirleri ile ilişkilidir.

1-) Değirmen işletmesi 13.11.2021 tarihinde satışını gerçekleştirdiği malların yanında eşantıyon olarak dağıtmak için 5.000 TL + %18 KDV tutarındaki ürün satın almıştır. Ürünlerin bedeli bankadan havale edilmiştir.

2-) Değirmen işletmesi 20.11.2021 tarihinde 10.000 TL + %18 KDV tutarındaki malı peşin olarak satmıştır. İşletme satılan malların yanında 13.11.2021 tarihinde alınan eşantıyon ürünlerin 3.000 TL'lik kısmını da dağıtmıştır.

13.11.2021		
157 Diğer Stoklar Hs.	5.000	
157.01. Eşantıyon Ürünler		
191 İndirilecek KDV Hs.	900	
102 Bankalar Hs.		5.900

20/11/2021		
108 Diğer Hazır Değerler Hs.	11.800	
600 Yurt İçi Satışlar Hs.		10.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		1.800
20/11/2021		
760 Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri Hs.	3.540	
157 Diğer Stoklar Hs.		3.000
157.01. Eşantıyon Ürünler		
391 Hesaplanan KDV Hs.		540

3.3. Kuponlar

Geleneksel pazarlama araçları, mevcut müşterileri satın almaya teşvik etmek ve yeni müşterileri çekmek için kuponları kullanagelmıştır (Blattberg ve Neslin, 1990). Aynı olgu, yeni ve mevcut müşterileri çekmek ve sürdürmek için online perakendecilik işletmelerinde de uygulanmaktadır (Oliver ve Shor, 2003; Ravula vd., 2020). Yayınlanmış olan bir araştırma raporu, dünya çapında online alışveriş yapanların %60'ının satın almalarından önce avantaj sağlayan herhangi bir dijital kupon aradığını ortaya koymuştur (Clement, 2019; Balakrishnan, 2020: 229-230).

Kuponlar, müşteriler için hem bir promosyon unsuru hem de alternatif bir ödeme şekli olarak hizmet vermektedir (Blundo vd., 2005). Diğer bir ifade ile bir alışverişin tutarı üzerinden indirim sağlayabilmekte veya ödemenin tamamını kapsayabilmektedir. Online perakendecilikte kuponlar esas olarak kazı kazan koduna dayalı kuponlar, belirli bir alışveriş sonrası hediye edilen kuponlar, belirli bir süre içerisinde kullanılabilecek olan kısıtlı zamanlı kuponlar, puan biriktirmeye dayalı olan kuponlar, e-posta kuponları, tanıtım promosyon kuponları vb. olarak dağıtılmaktadır (Balakrishnan, 2020: 230). Bu kuponlar tüketicilerde aciliyet duygusu ve avantajlı satın alma duygusu oluşturarak harekete geçirmeyi amaçlamaktadır (Sigala, 2013: 167). Kuponlar başlığı altında verilen 'puan' ve 'hediye çekleri' örnekleri aşağıda verilmiştir.

Müşteriye tanınan puanlar için örnek:

1-) M İşletmesi 04.01.2021 tarihinde A müşterisine 500 TL + %18 KDV tutarında mal satmıştır ve bu satış için müşterinin kartına bir sonraki alışverişinde kullanmak üzere 50 TL tutarında puan yüklemiştir. A müşterisi 09.01.2021 tarihinde M işletmesinden 200 TL + %18 KDV tutarında mal satın almıştır ve elinde bulunan puanı kullanıp kalan tutarı kredi kartı ile ödemiştir.

$$500 \times 18 = 90 \text{ TL KDV tutarı}$$

04/01/2021		
108 Diğer Hazır Değerler Hs.	590	
600 Yurt İçi Satışlar Hs.		500
391 Hesaplanan KDV Hs.		90
04/01/2021		
180 Gelecek Aylara Ait Giderler Hs.	50	
381 Gider Tahakkukları Hs.		50
Müşterinin kartına yüklenen 50 TL değerindeki puan		
09/01/2021		
108 Diğer Hazır Değerler Hs.	186	
381 Gider Tahakkukları Hs.	50	
600 Yurt İçi Satışlar Hs.		200
391 Hesaplanan KDV Hs.		36
Mal satışı ve puanın kullanılması		

09/01/2021		
760 Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri Hs.	50	
180 Gelecek Aylara Ait Giderler Hs.		50

Hediye çekleri için örnek:

Örnekler birbirleri ile ilişkilidir.

1-) İşletme 01.04.2021 tarihinde 500 TL'lik satışta müşterilere verilmek üzere 50 TL değerindeki hediye çeklerinden 75 adet bastırmıştır. Hediye çeklerinin basım bedeli olan 150 TL + %18 KDV tutarını peşin ödemiştir. (Hediye çeklerinin son kullanma tarihi 31 Nisan 2021)

2-) İşletme 04.04.2021 tarihinde Y müşterisine 550 TL + %18 KDV tutarında mal satmıştır. Y müşterisine 1 adet hediye çeki verilmiştir.

3-) İşletme 20.04.2021 tarihinde yine Y müşterisine 600 TL + %18 KDV tutarında mal satmıştır. Y müşterisi daha önce işletmeden aldığı hediye çekini de ödeme sırasında kullanmıştır. Bu satış işlemi de hediye çeki verilmesi tutarı aşıldığı için Y müşterisi 1 adet daha hediye çeki Y müşterisine verilmiştir.

4-) Hediye çeklerinin dönem sonunda 25 tanesinin müşterilere verildiği hâlde kullanılmadığı tespit edilmiştir.

01/04/2021		
760 Pazarlama Sat. ve Dağ. Giderleri Hs.	150	
191 İndirilecek KDV Hs.	27	
100 Kasa Hs.		177
Hediye çeklerinin bedeli		
04/01/2021		
108 Diğer Hazır Değerler Hs.	649	
600 Yurt İçi Satışlar Hs.		550
391 Hesaplanan KDV Hs.		99
04/01/2021		
180 Gelecek Aylara Ait Giderler Hs.	50	
381 Gider Tahakkukları Hs.		50
Hediye çeki verilmesi		
20/04/2021		
381 Gider Tahakkukları Hs.	50	
108 Diğer Hazır Değerler Hs.	658	
600 Yurt İçi Satışlar Hs.		600
391 Hesaplanan KDV Hs.		108

20/04/2021		
760 Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri Hs.	50	
180 Gelecek Aylara Ait Giderler Hs.		50
20/04/2021		
180 Gelecek Aylara Ait Giderler Hs.	50	
381 Gider Tahakkukları Hs.		50
Tekrar hediye çeki verilmesi		
Dönem Sonu		
654 Karşılık Giderleri Hs.	1250	
329 Diğer Ticari Borçlar Hs		1250

Dönem sonunda adeti 50 TL olan 25 adet kullanılmamış hediye çekleri mevcuttur.
 $25 \text{ adet} \times 50 \text{ TL} = 1250 \text{ TL}$

3.4. Satış İadeleri

Satış iadeleri, müşterilere ürünü perakendeciden satın aldıklarını gösteren bir fatura gibi bir tür kanıt ibraz etmeyi kabul etmeleri durumunda satın alma işlemini gerçekleştirdikten sonra paranın geri teklif edilmesini içeren bir araçtır (Kotler vd., 2005; Berter ve Blomqvist, 2010: 9). İşletmelerin sattıkları ürünler, satış işleminin tamamlanmasından sonra, ürünün istenen kalitede olmaması veya ayıplı olması gibi sebeplerle müşteri tarafından iade edilebilmektedir. Özellikle elektronik ticarete konu olan online ortamdaki satışlar, satış iadelerine sıklıkla konu olabilmektedir. Online ortamda satış yapan işletmelerin çoğu, tüketicilerde güven unsurunu geliştirmek amacıyla, çoğunluk hiçbir şart aramaksızın iade edilmek istenen ürünleri geri almaktadır (Çiğdem ve Çukacı, 2018: 95). Satış iadeleri örneği aşağıda verilmiştir.

Mal satışında iadeler örneği

Örnekler birbirleri ile ilişkilidir.

- 1-) M işletmesi 03.07.2021 tarihinde 30.000 TL + %18 KDV tutarında mal satmıştır.
- 2-) 03.07.2021 tarihinde satılan malı 5.000 TL'lik kısmı malı beğenmediğinden dolayı müşteri tarafından M işletmesine 19.07.2021 tarihinde iade edilmiştir.

03/07/2021		
108 Diğer Hazır Değerler Hs.	35.400	
600 Yurt İçi Satışlar Hs.		30.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		5.400

19/07/2021		
610 Satıştan İadeler Hs.	5.000	
391 Hesaplanan KDV Hs.	900	
108 Diğer Hazır Değerler		5.900

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme ve internet alanında günümüzde yaşanan gelişmeler ülkeler arası fiziki sınırları ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte gerek insanlar gerekse de işletmeler arasında iletişim ve ticareti ilişkiler geçmişe oranla önemli değişikliğe uğramıştır. Bu değişim, ülkeler arasındaki gümrük işlemlerine yansımış ve artık tüm ticari faaliyetler anlık olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle, tüm dünyanın maruz kaldığı Covid-19 pandemi dönemi, bahsi geçen ilişkilerin elektronik ortamında yapılmasına ve bilimsel açıdan ise birçok bilim dalının ortak noktalarda buluşmasına neden olmuştur. Bu ortak noktalardan birisini, muhasebe ve pazarlama oluşturmakta ve bu ortak nokta yeni kavramların oluşmasına neden olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen yeni kavramlardan birisini, E-ticaret oluşturmaktadır. E-ticaret en genel ifade ile insanların ya da işletmelerin fiziksel temasta bulunmadan ürün ve hizmetleri satın alması ya da satması için oluşan Pazar yeri anlamına gelmektedir. Bu bağlamda E-ticaret, hem pazarlama hem de muhasebeyi ilgilendiren önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki; ürün ya da hizmetlerin hazırlanıp, müşteriye ulaştırılma sürecinde pazarlamayı, ürün ya da hizmet satışının bir hasılat olduğu düşünüldüğünde ve bu hasılatın muhasebeleştirilmesi ve işletmelerin mali tablolarına yansıtılmasının da muhasebeyi ilgilendirdiği kaçınılmaz bir gerçekliktir.

Çalışmanın temel konusunu oluşturan satış promosyonları, bir hasılat olarak değil, sadece ürün ya da hizmet satışının arttırılması, mevcut müşterilerin korunması ve yeni müşterilere sahip olunması amacıyla gerçekleşen faaliyetler bütünüdür. Satış promosyonlarının muhasebeleştirilmesinin ve mali tablolara yansıtılması uluslararası ticarete engellerin kalkması ve tüm farklı ülkelerde aynı dili oluşturan muhasebe standartlarına uygun yapılmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle, promosyonların muhasebeleştirilmesi ve mali tablolara aktarılması, en az hasılatın muhasebeleştirilmesi kadar önemlidir.

Bu çalışmada, e-ticaret faaliyetinde bulunan işletmelerin uyguladıkları çeşitli satış promosyonlarına odaklanılarak, bu promosyonların muhasebeleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Uygulanan fiyat indirimleri, fiyat avantajları, ücretsiz numuneler, kuponlar-puanlar-kodlar-hediye çekleri, satış iadelerine ilişkin muhasebe kayıtları uluslararası muhasebe standartlarına uygun örnekler verilerek açıklanmıştır. Bu çalışma aslında bizlere artık geleneksel ticaretin yavaş yavaş önemini kaybettiğini ve buna paralel olarak geleneksel muhasebe anlayışının da değişeceğine güzel bir örnek oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ayvaz, İ., Elmastaş, D. Fiyat İndirimlerinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisinde Algılanan Kurumsal İtibarın Rolü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 86-95, 2020.
- Balakrishnan, J., Foroudi, P., Dwivedi, Y. K. Does Online Retail Coupons and Memberships Create Favourable Psychological Disposition? *Journal of Business Research*, 116, 229-244, 2020.
- Belch, G. E., Belch, M. A. *Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communications Perspective*. 6th Edition, McGraw-Hill, New York, 2001.
- Berter, E., Blomqvist, C. *Online Consumer Sales Promotion: A study of Four American Companies' Websites*. Bachelor Thesis, University of Halmstad, Halmstad, Sweden, 2010.
- Blattberg, R. C., Neslin, S. A. *Sales Promotion: Concepts, Methods, and Strategies*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1990.
- Blundo, C., Cimato, S., De Bonis, A. Secure e-coupons. *Electronic Commerce Research*, 5(1), 117-139, 2005.
- Carlson, J. R., & Kukar-Kinney, M. Investigating Discounting of Discounts in an Online Context: The Mediating Effect of Discount Credibility and Moderating Effect of Online Daily Deal Promotions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 41, 153-160, 2018.
- Çiğdem, F. C., Çukacı, Y. C. Elektronik Ticarete Satışlara İlişkin Muhasebe İşlemleri. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 79-98, 2018.
- Familmaleki, M., Aghighi, A., Hamidi, K. Analyzing the Influence of Sales Promotion on Customer Purchasing Behavior. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 4(4), 1-6, 2015.
- Gendall, P., Hoek, J., Pope, T., Young, K. Message Framing Effects on Price Discounting. *Journal of Product & Brand Management*, 15(7), 458-465, 2006.
- Gilbert, D. C., Jackaria, N. The Efficacy of Sales Promotions in UK Supermarkets: A Consumer View. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 30(6), 315-322, 2002.
- İlgün, E. *Satış Promosyonlarının Nihai Tüketici Satın Alma Davranışları ile İlişkisi ve Türk GSM Sektöründe Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Karaca, Ş., Umut, M. Ö., Yemez, İ. Özel Gün İndirimlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 413-436, 2018.
- Kirillova, E. A., Shergunova, E. A., Ustinovich, E. S., Nadezhin, N. N., Sitdikova, L. B. The Principles of the Consumer Right Protection in Electronic Trade: A Comparative Law Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2S), 117-122, 2016.

Kotler, P. *Marketing Insights From A to Z- 80 Concepts Every Manager Needs to Know*. John Wiley & Sons, Inc., Hoboken: New Jersey, 2003.

Liu, Z. *Research on The Influence of E-commerce on Accounting Assumption*. In 2017 7th International Conference on Mechatronics, Computer and Education Informationization (MCEI 2017) (595-598). Atlantis Press, 2017.

Lundström, A. *Sales Promotion in Retail in the 2020's*. Bachelor Thesis, Yrkeshögskolan Arcada – Arcada University of Applied Sciences, Helsinki, Finland, 2020.

Meo, A., Abbas, M. D., Sajjad, M. N., Rizwan, M., Hameed, M. S. The Impact of Promotional Tools on Sales Promotion. *Journal of public administration and governance*, 4(2), 202-216, 2014.

Mittal, M., Sethi, P. The Effectiveness of Sales Promotion Tools among Indian Consumers: An Empirical Study. *Journal of Promotion Management*, 17(2), 165-182, 2011.

Neha, S., Manoj, V. Impact of Sales Promotion Tools on Consumer's Purchase Decision Towards White Good (Refrigerator) at Durg and Bhilai Region of CG, India. *Research Journal of Management Sciences*, 2(7), 10-14, 2013.

Oliver, R. L., Shor, M. Digital Redemption of Coupons: Satisfying and Dissatisfying Effects of Promotion Codes. *Journal of Product and Brand Management*, 12(2), 121-134, 2003.

Ravula, P., Bhatnagar, A., Ghose, S. Antecedents and Consequences of Cross-Effects: An Empirical Analysis of Omni-Coupons. *International Journal of Research in Marketing*, 37(2), 405-420, 2020.

Salaudeen, K. A., Omotosho, M. A. Online Shopping Sales Promo and its Perception Among Undergraduate Students in Osogbo, South Western Nigeria. *Interações: Sociedade e as Novas Modernidades*, 39, 111-135, 2020.

Shi, W. Research on the Influence of Accounting Computerization and Networking on E-Commerce. *EURASIP Journal on Wireless Communications and Networking*, 1, 1-12, 2021.

Sigala, M. A Framework for Designing and Implementing Effective Online Coupons in Tourism and Hospitality. *Journal of Vacation Marketing*, 19(2), 165-180, 2013.

Smith, M., Sinha, I. The Impact of Price and Extra Product Promotions on Store Preference. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 28(2), 83-92, 2000.

Suresh, C., Anandanatarajan, K., & Sritharan, R. Effect of Sales Promotion Tools on Customer Purchase Decision With Special Reference to Specialty Product (Camera) at Chennai, Tamilnadu. *Asia Pacific Journal of Research*, 1(21), 171-176, 2015.

Yalman, Ş., Aytekin, P. Promosyonların Anlık Satın Alma Davranışına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 83-119, 2014.

BİREYSEL YATIRIMCILARIN COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDEKİ FİNANSAL YATIRIM ALIŞKANLIKLARI VE DAVRANIŞSAL FİNANS EĞİLİMLERİNİN İNCELENMESİ

Çağrı KÖROĞLU¹, Hatice GÖKBULUT KAZAN², Eren TEMEL³, Mehmet ANBARCI⁴

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-4073-1847

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0001-5397-2784

³ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-1938-4836

⁴ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-1203-6620

ÖZET

Bireysel yatırımcıları rasyonel karar almaktan alıkoyan aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma, kayıptan kaçınma, belirsizlikten veya risklerden kaçınma gibi eğilimler, özellikle sosyal ve psikolojik etkileri yoğun olan, Covid-19 gibi kriz, istikrarsızlık ve belirsizlik dönemlerinde yatırımcıların yatırım kararlarında etkili olabilmektedir. Bu araştırmanın amacı, bireysel yatırımcıların Covid-19 pandemi dönemindeki yatırım alışkanlıklarını ve davranışsal finans eğilimlerini incelemektir. Bu amaç kapsamında 384 bireysel yatırımcının yanıtlarına online anket yöntemiyle erişilmiştir. Analiz sonuçları, yatırımcıların pandemi döneminde belirsizliklerden ve risklerden daha fazla kaçındığı, düşük riskli ve nispeten daha az gelir sağlayan, fakat daha güvenilir görülen yatırım seçeneklerini tercih ettiklerini, çoğunlukla sermayeyi koruma amacıyla olduklarını göstermiştir. Yatırımcıların risk değerlendirme, risk ve belirsizlikten kaçınma, kayıptan kaçınma gibi davranışsal finans eğilimleri öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Finansal Yatırım, Davranışsal Finans

1. GİRİŞ

Bireyler, elde ettiklerin gelirin tasarruflar yoluyla belirli bir kısmı ile yaptıkları birikimler ve yatırımlar sayesinde finansal piyasalara kaynak sağlar. Bireysel yatırımlar, piyasaların sürekliliği ve dengeliliği açısından önemlidir. Bu bağlamda finansal sistem içerisinde en önemli öğelerden biri olan bireylerin yatırımcıların tasarruflarını değerlendirdikleri araçları belirlediği yatırım kararları hem finansal piyasalar hem de finans alanındaki araştırmalar için ilgi konusu olmaktadır. Yatırımcıların yatırıma ilişkin olarak aldıkları kararlarda nasıl hareket ettikleri, bu kararları neye göre, nasıl, nelerin etkisi altında aldıkları merak konusu olmaktadır (Başçı vd., 2020: 78).

Yatırım kararlarına ilişkin davranışlar yalnızca finansla ilgili değildir, aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve finansal değişkenlerin bir kombinasyonundan da etkilenmektedir. Bu türden faktörler altında alınan finansal kararlar ‘davranışsal finans’ kapsamında incelenmektedir. Davranışsal finans, insani ve sosyal bir perspektiften bakıldığında finans ve yatırımın ne, neden ve nasıl olduğu davranışsal finansın kapsamına girmekte ve birçok piyasa anomalisine açıklamalar sağlamaktadır (Virigineni ve Rao, 2017: 448). Diğer anlamda, yatırımcıların rasyonel olmayan davranışlarını da ele almaktadır.

Yatırımcıların finansal kararları oldukça kompleks ve bilinmezlik ihtiva eden kararlardır. Bu kararlar her daim duygular, düşünceler ve deneyimlerden izole, yansız, rasyonel ve optimum kararlar değildir. Dolayısıyla yatırım kararları, çeşitli önyargılara ve irrasyonelliğe maruz kalabilmektedir (Usul, 2020: 232). Psikolojik unsurlar içeren bu önyargılar, yatırımcıların kararlarına ve davranışlarına sirayet etmektedir. Bu bağlamda yatırım kararlarına ilişkin psikolojik önyargılarının irdelenmesi önem arz etmektedir.

Covid-19 Pandemisi gibi tüm dünyayı etkileyen küresel bir sağlık krizi karşısında bireysel yatırımcıların finansal davranışları hakkında yeterli bir bilgi birikimi bulunmamaktadır. Bu sebeple, Covid-19 pandemisi sırasında bireysel yatırımcıların yatırıma ilişkin görüşlerinin, tutumlarının ve eğilimlerinin incelenmesi önemli görülmektedir. Bu çalışma, deneyimlere (aşinalığa) dayalı risk değerlendirme eğilimi, danışma eğilimi, doğrulama/ onaylama eğilimi (onay yanlılığı), riskten ve belirsizlikten kaçınma eğilimi, aşırı güven eğilimi, pişmanlıktan kaçınma eğilimi, kayıptan kaçınma eğilimi olmak üzere 7 alt boyutta davranışsal finans eğilimlerini ve bu dönemdeki yatırıma ilişkin yaklaşımlarını inceleyerek literatürde yer alan bu boşluğu ele almaktadır.

Bu varsayımlardan ve bilgilerden yola çıkan bu çalışmada temel olarak Covid-19 pandemi süreci içerisinde finansal yatırıma ilişkin görüşler, yatırım eğilimleri ve davranışsal finans eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, bir online anket uygulaması neticesinde 384 katılımcıdan veriler elde edilmiş ve SPSS 24 programında değerlendirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Davranışsal Finans Kavramı

Geleneksel finans, ekonomik birimlerin rasyonel olduğunun varsayıldığı, insanların ilgili bilgilerin verimli ve tarafsız işlemcileri oldukları ve aldıkları kararların fayda maksimizasyonu ile tutarlı olduğunun kabul edildiği yaklaşımları içermektedir (Brooks ve Byrne, 2008: 1). Dolayısıyla geleneksel finans teorilerinde yatırım kararları, yatırımcıların rasyonel bir şekilde hareket ettiği temel varsayımına dayanmaktadır. Ancak bugün bu yaklaşım, psikolojik ve diğer faktörleri dikkate almadığından eleştiri almaktadır.

Bugün, yatırımcı davranışı, getiri ve risk tahminlemesi, kurumsal yatırım ve para yönetimi gibi temel konularla ilgili önde gelen teorilerin çoğu psikolojik faktörlere dayanmaktadır. Finans alanının modern bir anlayışı, insan davranışlarında rasyonel yaklaşımların yanı sıra psikolojik yaklaşımların da temel alınmasını gerektirmektedir. Davranışsal finans adı verilen bu yaklaşım, bireysel düzeyde bilişsel önyargılara odaklanarak psikolojinin finansa uygulanmasını içermektedir (Hirshleifer, 2015: 133-134).

Davranışsal finans teorisi yatırımcıların riskli finansal varlıklara olan taleplerinin bilgileri, inançlar kadar psikolojik faktörlerden ve duygulardan da etkilenmesi anlamında tam

anlamıyla rasyonel olmadıkları fikrini benimsemektedir (Bouteska ve Regaieg, 2018: 452). Dolayısıyla davranışsal finans modelleri genellikle yargılama ve karar verme hatalarına eğilimli bireysel yatırımcılar kavramına dayanmaktadır (Maheran ve Muhammad, 2009: 1). Psikolojiyi ekonomik modellere uygulayan davranışsal finans alanından elde edilen sonuçlar, ne yatırımcıların rasyonel olduğunu ne de piyasaların (en azından fiyatların rasyonelliği anlamında) etkili olduğunu göstermektedir (Zaleskiewicz, 2015: 706).

Davranışsal finans, yatırımcıların veya en azından önemli bir çoğunluğunun, finansal yatırım kararlarının tamamen rasyonel olmaktan daha az olabileceği anlamına gelen davranışsal önyargılara tabi olduğu alternatif fikrine dayanmaktadır. Burada, yatırımcıların belirli önyargılara, duygusal, psikolojik yanılgılara sahip olduklarına atıfta bulunmaktadır. Bu önyargıların kanıtı tipik olarak bilişsel psikoloji literatüründen gelmiştir ve daha sonra finansal bir bağlamda uygulanmıştır (Brooks ve Byrne, 2008: 1). Yatırımcıların sahip olduğu bu psikolojik önyargıların finansal yatırım kararı almayı etkilediği kabul edilmektedir.

2.2. Finansal Yatırım Kararı Almayı Etkileyen Psikolojik Faktörler

Finansal varlıklar, fon fazlası olanlar ile fon talebi olanlar arasında işlem görmekte, bir yatırım aracı olarak kullanılmaktadır. Bireysel yatırımcılar da bu tür finansal araçlara yatırım yaparak ellerinde bulunan fon fazlasını, yani tasarruflarını değerlendirmek istemektedir.

Gelirlerinin tümünü tüketim harcamalarına yönlendirmeyen, gelecek zamanlar için gelirin belirli bir kısmını ayıran bireyler, tasarruf sahibi olarak anılmaktadır (Temizel vd., 2010: 4). Tasarruf sahipleri, ellerinde bulunan fon fazlasını bazı yatırımlara yönlendirmek suretiyle gelir elde etmek eğiliminde olmaktadır. Elbette her birey, yaptığı yatırımlardan getiri elde etmek istemekte, yatırımlarını getiriye maksimize edecek şekilde yapmak istemektedir. Bu doğrultuda her bireyin gelecekle alakalı olarak birtakım beklentileri bulunmaktadır. Birey, bu beklentileri ve diğer ilgili pek çok faktörü göz değerlendirecek, yatırım ortamında yer alan yatırım araçları içerisinde uygun olan kararı vermeyi amaçlamaktadır (Güleç vd., 2019: 27).

Bir bireyin kişisel yatırım davranışı, finansal okuryazarlık, kişilik, cinsiyet, gelir, kişisel özellikler, sosyoekonomik geçmiş, tutumlar, inançlar, önyargılar ve diğer demografik bilgiler gibi pek çok faktörden etkilenebilmektedir (Kappal ve Rastogi, 2020: 488). Etkileyen faktörler ne olursa olsun, her yatırımcı karını, getirisini maksimize edecek bir biçimde rasyonel kararlar ve davranışlar göstermeyi amaçlamaktadır.

Geleneksel finans yaklaşımında yatırımcıların bir yatırım aracına koydukları paranın karşılığını almak için rasyonel davrandıkları, yatırımda başarılı olmak için rasyonel davranış kalıplarına sahip olmalarının şart olduğu düşüncesi yatarken, bunun aksine davranışsal finans yaklaşımında karar verme teorisi, yatırımcıların bir yatırım kararı verirken her zaman rasyonel davranmadıklarını öne sürmekte, çeşitli bilişsel ve psikolojik hatalarla ilgilenmektedir. Bu hatalara davranışsal önyargılar, yanlılıklar, anomaliler veya eğilimler adı verilmektedir ve birçok yönden yatırımcılarda mevcuttur (Bhatt ve Chauhan, 2014: 359).

Bireyleri rasyonel karar almak ve rasyonel davranış sergilemekten alıkoyan bilişsel ve duygusal eğilimler, davranışsal finans alanında gerçekleştirilen araştırmaların çerçevesini oluşturmaktadır. Örneğin bireyler, çoğu zaman kendi bilgilerine ve deneyimlerine aşırı güvenebilmekte, yeni edindikleri bilgileri görmezden gelerek geçmişte edinilmiş olan bilgilere odaklanmakta, kendilerini birer profesyonel yatırımcı olarak görebilmektedirler. Bu durum,

bilişsel eğilimlerin yatırım kararlarında oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Duygusal davranışlara ve içsel yönelimlere sebep olan, karar sürecinde etkili olan, fiziksel uyarıcıların ve zihinsel süreçlerin neticesinde açığa çıkan eğilimlerse duygusal eğilimlerdir (Atak, 2020: 58-59). Bu tür eğilimler şu şekilde açıklanabilmektedir:

- **Aşırı güven eğilimi:** Aşırı güven önyargısı, bireyin değerlendirmesine olan haksız inancıdır. Böyle bir birey yatırıma ilişkin değerlendirmesine ve bilgisine aşırı ağırlık verir. Kendine aşırı güvenen bireyler, yeteneklerini ve bilgilerini abartırlar ve bu da onları yanlış karar vermeye yönlendirirler. Kararlarının olumlu sonuçlarından fazla emin olabilirler. Bu önyargılar nedeniyle, kararının olumlu sonuç vereceğini düşünür ve yalnızca mevcut inançlarını doğrulayan bilgileri seçerler (Manazir vd., 2016: 98). Bu nedenle aşırı güven, yatırımcıların riski hafife almasına ve riski görmezden gelmesine neden olabilir (Trinugroho ve Sembel, 2011: 148).
- **Pişmanlıktan kaçınma eğilimi:** İnsanın doğasında bir hatayı kabul etmekten ve bir kaybın farkına varmaktan kaçınmak için doğal bir arzu bulunmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1982). İstenmeyen seçimler yapmış olmanın sonrasında pişman olma korkusu nedeniyle insanlar belirli bir kararı vermekten veya davranışı göstermekten kaçınabilmektedir. Bu durum, özellikle rasyonel seçimler için bir engel olabileceğinden, yatırımcılar pozisyon kaybetme durumuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Yatırımcılar, yatırım fırsatlarının en kolay şekilde erişilebileceği durumlarda dahi, pişmanlıktan kaçınma nedeniyle yakın zamanda kayıplar yaratan bir piyasadan uzak durma davranışı gösterebilmektedir (Virigineni ve Rao, 2017: 450).
- **Kayıptan kaçınma eğilimi:** Kayıptan kaçınma, insanların kazançların gerçekleşmesinden ziyade kayıpları önlemek için daha fazla risk almaya istekli olmaları anlamına gelmektedir. Basit bir tabirle, ‘kazançlardan çok kayıpların etkisini hissetme eğilimi’ olduğunu söylemek mümkündür. Khaneman ve Tversky (2013), kayıpla ilişkili acının eşdeğer bir kazançtan elde edilen zevkten daha büyük olması nedeniyle bireylerin kayıptan kaçındıklarını belirtmişlerdir. Bu muhafazakarlık statükoya yol açmaktadır ve birey kayıplardan kaçınma yönünde arzu duymakta ve dolayısıyla kayıptan kaçınma eğilimi göstermektedir. Böyle bir durumda birey yatırım yapmaktan kaçınabilmekte, yatırım aracını elinden erken çıkarabilmekte, kaçınmaya yönelik davranışlar gösterebilmekte ve bu nedenle kayıplar yaşayabilmektedir.
- **Belirsizlikten kaçınma eğilimi:** İnsanlar belirsizlik altında karar vermekte zorlanmakta, belirsiz olan duruma karşı genel olarak geçmiş deneyimlerinden yola çıkarak bir inanç geliştirmektedir. Bu inançlar daha sonra, insanların karar verme süreçlerini basitleştirmek için pratik kuralları kullanma eğiliminde olduğu buluşsal bir düşünme biçimi oluşturmaktadır (Kartini ve Nahda, 2021: 1233). Olumlu ve olumsuz duyguları deneyimlemek, yalnızca belirsizlik altındaki seçimleri etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda bilişsel (rasyonel) risk yargısıyla da etkileşime girmektedir. Bilgi miktarı çok büyük veya çok küçük olduğunda, duyguların finansal yargıdaki rolü daha önemli hale gelmektedir. Yetersiz bilgi sahibi olan yatırımcılar, genellikle temel verilerden daha ağır bir şekilde duygusal ipuçlarını tartan basit kurallara daha fazla güvenme eğilimindedir (Zaleskiewicz, 2015: 717). Yatırımcının sahip olduğu bu yaklaşım, önyargılara veya hatalara neden olabilmektedir.
- **Riskten kaçınma eğilimi:** Yatırımcı bağlamında risk kavramını, risk iştahı yüksek olan yatırımcı (riski seven yatırımcı) ve risk iştahı düşük (riskten kaçınan ihtiyatlı yatırımcı) olarak iki kapsamda ele almak mümkündür. Risk iştahı yüksek olan yatırımcılar, önemli kazanç potansiyeline odaklanmakta ve daha yüksek olasılık veya kayıpların şiddetini kabul etmeye istekli olmaktadır. Düşük olanlar riskten kaçınmakta ve sermayenin istikrarına ve korunmasına odaklanmaktadır (Pompian, 2016: 5).

- **Doğrulama/ onaylama eğilimi (Onay yanlılığı):** Onay yanlılığı, bireylerin halihazırda inandığı şeyleri destekleyen bilgileri arama, bunları teyit etmek için kanıt arama ve bu inançlarla çelişen bilgileri görmezden gelme eğilimidir. Burada inançları doğrulayan bilgilere çok dikkat etme ve onunla çelişen bilgileri görmezden gelme eğilimi söz konusudur. Elbette bu durum bir finansal önyargı olarak rasyonel yatırım kararları almayı sınırlandırmaktadır. Örneğin, hisseleri belirli bir sektörde veya hisse senedi grubunda yoğunlaşan bir yatırımcı, bu yatırımlarla ilgili yalnızca iyi haberlere odaklanabilmekte ve olumsuz haberleri görmezden gelebilmektedir (Aguilar, 2020: 1). Böylece yatırımcılar spekülasyon yatırımlar yapabilmekte ve düşüş eğilimi gösterebilirler bile yatırım araçlarını ısrarla elinde tutabilmektedir (Cheng, 2019: 50).
- **Danışma eğilimi:** İnsanlar eşlerinin, ebeveynlerinin, yakın arkadaşlarının, akrabalarının yargılarına güvenme eğiliminde olmaktadır. Yatırımlarla ilgili olarak başkalarına danışmak, daha çok tarafsız görüş almak ve alınan yatırım kararlarına yakın çevrenin karşı çıkmasını sağlamak (destek bulmak) için yapılabilmektedir (Sahi vd., 2013: 100). Bazı yatırımcılar, kendi bilgi ve deneyimlerinde gördükleri eksiklikten veya başkalarına, bu konuda daha iyi ve bilgili olduğunu düşündükleri kaynaklara güvendiklerinden danışma ve bu danışmalar sonucunda finansal kararlar alma eğilimi gösterebilmektedir. Yatırımcılarda gözlenen bu eğilim, yatırımcıların kendi bilgilerini ve deneyimlerini göz ardı etmelerine, diğer yatırımcıların, danışmanların veya uzmanların davranışları ve tavsiyeleri yönünde karar almalarına, hatta bu türden dış kaynakların kararlarını taklit ederek yatırım yapmalarına neden olabilmektedir (Canbaş ve Kandır, 2006: 2; Atak ve Kutukız, 2021: 234).
- **Deneyimlere (aşinalığa) dayalı risk değerlendirme eğilimi:** İnsanların belirli bilgilere veya gelecekteki kararları için yol gösterici bir faktör olarak hizmet eden bir değere güvenme eğiliminde oldukları kabul edilmektedir. Bu, yatırım eylemlerini değerlendirmek için bu “değeri” temel almalarını sağlamaktadır. Bazı durumlarda finans piyasasında meydana gelen olay çok dramatik olabilmekte ve kişinin zihninde iz bırakabilmektedir. Yatırım aracıyla ilgili daha önceden yaşanan gelişmeler, gelecekteki kararlar için referans olabilmektedir. Yatırımcının yatırım aracına ilişkin kararında yapacağı risk değerlendirmeleri için bu referans noktaları önemli olabilmektedir. Buna bağlı olarak bazı insanlar, daha önceden deneyime sahip olduğu, başarılı olduğu güvenli bölgede kalma eğilimleri göstermekte, koşullar portföylerinde değişiklik gerektirdiğinde esnek olmayabilmektedir (Sahi vd., 2013: 98-99).

2.3. Covid-19 Pandemisi ve Finansal Yatırım Kararlarına Etkisi

Adeta felaket olarak adlandırılabilir Koronavirüs (Covid-19) pandemisi, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine sebep olmasının yanı sıra şiddetli panik ve kaosu ateşlemekle kalmamış, dünya çapındaki büyük işletmeleri, sektörleri ve borsaları bile etkilemiştir (Riaz vd., 2020: 977). Covid-19 virüsü, insan yaşamını önemli ölçüde kesintiye uğratmıştır. Salgınla mücadele tedbirleri arasında sosyal mesafe, izolasyon, kurum ve kuruluşların kapatılması, ulaşım araçlarının kısıtlanması ve ülke çapında sokağa çıkma kısıtlamaları yer almıştır. Bu tür adımlar gerekli görünse de, dünya genelinde ekonomik faaliyet üzerindeki etkisi önemli ve çoğu sektör açısından olumsuz olmuştur (Gurbaxani ve Gupte, 2021: 71).

Dünya ekonomisi Covid-19'dan etkilenirken, bu virüsün yayılması nedeniyle finansal piyasalar da yakından etkilenmiş ve etkilenmeye devam etmektedir (Zhang vd., 2020). Covid-19 salgınının hızlı ve benzeri görülmemiş bir şekilde yayılması, finansal piyasaları son derece oynak hale getirerek, yatırımcıları kısa sürede büyük kayıplarla karşı karşıya bırakmıştır (Zhang

vd., 2020). Pandemi kontrol önlemlerinin etkisi, kısıtlı ekonomik faaliyet, üretimdeki daralma ve birçok kişi için iş kaybı gibi kapsamlı yansımalar açısından da şiddetli etkiler görülmüştür (Pastor ve Vorsatz, 2020). Bu süre zarfında ortaya çıkan korkular, piyasa getirilerini ve likiditeyi olumsuz etkileyerek dünya çapındaki finans piyasalarını tam bir kargaşaya sürüklemiştir (Talwar vd., 2021: 2).

Bir pandemide mevcut durumundan kazanç sağlamaya yardımcı olan çeşitli fırsatlar olsa da, yatırımcıların çoğu için belirsizlik ve risk olarak görülmektedir (Wang vd., 2021: 2). Çünkü genel olarak kriz ve belirsizlik dönemlerinde bireysel yatırımcılar finansal yatırımlara karşı daha temkinli hale gelmektedir (Mak ve Ip, 2017: 1). Piyasaları ve sektörleri etkileyen şoklar ve benzeri aşırı olaylar, yatırımcı davranışları ve kararları üzerinde derin ve uzun süreli bir etkiye sahip olabilmektedir (Hertwig vd., 2004). Finansal bağlamda, Malmendier ve Nagel (2011), böyle hallerde, hayatları boyunca düşük borsa getirisi yaşayan bireylerin finansal risk alma konusunda isteksizlik sergilediklerini, borsaya katılma olasılıklarının daha düşük olduğunu ve gelecekteki hisse senetleri hakkında daha karamsar olduklarını ortaya koymuştur (Huber vd., 2021: 1). Ortmann vd. (2020), Covid-19 sonuçlarına daha fazla maruz kalan bireylerin riskli yatırımlar yapma konusunda daha az isteklilik ve ekonomiye ilişkin daha karamsar inançlar sergileyebileceğine, bu nedenle, Covid-19'a yanıt olarak, yatırımcıların piyasada yer almaya ilişkin davranışlarını ve risk almayı azaltabileceğine dikkat çekmektedir.

Covid-19 pandemisi gibi toplumu alakadar eden olağandışı ve belirsizlik içeren durumlar, insanların kişisel, sosyal ve ekonomik kararları üzerinde etki gösteren bilişsel ve duygusal tepkileri daha fazla açığa çıkarmaktadır. Çünkü belirsizlik ve öngörülemezlik halinde bireyler kaygı duymaktadır. Belirsizlik içerisinde karar verme zorunluluğu kaygıya neden olmaktadır. Böyle durumlarda genel olarak bireyler olumsuz sonuçlardan kaçınma eğilimi göstermektedir. Bireylerin sahip oldukları kaygının düzeyi, belirsizlik ve öngörülemezliğin olduğu bir atmosferde daha fazla beklenmedik sonuçlar açığa çıkararak, rasyonel davranış kalıplarından uzaklaşmaya sebebiyet vermektedir (Ağan, 2020: 1007).

Covid-19'a bağlı olarak ortaya çıkan küresel belirsizliğin sektörleri olumsuz etkilemesi, yatırımcılar için istikrarsızlığı ve belirsizlikten doğan risk algısının artışı beraberinde getirmektedir. Genelde yüksek belirsizlik nedeniyle finansal piyasalardaki risk algısı, karar almada oynaklığa neden olmaktadır. Covid-19'u yönlendiren belirsiz unsurlar nedeniyle finansal piyasaların işleyişi bozulmaktadır. Bu nedenle finansal yatırımcıların, paralarını korumak veya finansal getiri başarısızlığı riskini azaltmak için yatırımlarını daha fazla güvenceye alma eğilimi gösterdiği düşünülmektedir (Wang vd., 2021: 5).

Ancak tüm bu volatiliteye ve çekincelere rağmen, bu dönemde bireysel yatırımcılar, yatırım yapılabilir fazlalıklarını kazançlı bir şekilde değerlendirmek için artık farklı finansal ürün ve hizmetlere ihtiyaç duyduklarından piyasalardan uzak durmayabilir (Garber ve Koyama, 2016). Ayrıca, günümüz koşullarında bilgi teknolojisinin getirdiği imkanlarla beraber piyasalara kolay erişimin, bireysel yatırımcıları, özellikle de Covid-19 karantina kısıtlamaları sırasında ellerinde bolca boş zamanları olan evlerinde kapalıyken farklı finansal araçlara yatırım yapmaya çekebileceğine inanılmaktadır (Talwar vd., 2021: 2). Bu durum, pandemi dönemindeki yatırımcı eğilimlerini ve yaklaşımlarını incelemeyi önemli kılmaktadır.

3. MATERYAL ve YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, bireysel yatırımcıların Covid-19 pandemi dönemi içerisinde yatırıma ilişkin görüşlerini, yaklaşımlarını, eğilimlerini incelemektir. Pandemi döneminde yatırıma ilişkin görüşlerin ve alışkanlıkların değişip değişmediğine ilişkin çıkarımlar yapmak hedeflenmektedir. Araştırmanın bu amaçlarına dayalı olarak veri elde etmede nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Katılımcılardan veriler online anket uygulaması kapsamında toplanmıştır.

Araştırmanın anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim gibi sosyo-demografik özellikleri, gelir ve giderlerin kaydını tutma, ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme, finansal durumlar, finansal kararlar, finansal beklentiler gibi finansal yatırıma ilişkin görüşlerini elde etmek üzere hazırlanan sorular yer almaktadır. Yine bu bölümde katılımcıların Covid-19 dönemindeki yatırım eğilimlerini belirlemek üzere sorular bulunmaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde ise davranışsal finans eğilimlerinin tespit edilebilmesi için başvuru olan 5'li Likert esasına dayalı olan ölçek ifadeleri yer almaktadır. Katılımcılara tüm sorular ve ifadelerde pandemi dönemini göz önüne alarak değerlendirme yapmaları ve yanıt vermeleri istenmiştir.

Bu araştırmanın davranışsal finans eğilimleri ölçeği, Sahi vd. (2013) tarafından oluşturulmuş ölçeğin Atak (2020) tarafından Türkçeye uyarlanmış versiyonudur. Ölçeğin Cronbach alfa katsayısı 0,886'dır ve yüksek düzeyde güvenilirlikte. Ölçekte Deneyimlere (Aşinalığa) Dayalı Risk Değerlendirme Eğilimi, Danışma Eğilimi, Doğrulama/ Onaylama Eğilimi (Onay Yanlılığı), Riskten Kaçınma Eğilimi, Aşırı Güven Eğilimi, Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimi, Kayıptan Kaçınma Eğilimi ve Belirsizlikten Kaçınma Eğilimi olmak üzere 8 alt boyut (önyargı) yer almakta; toplamda 24 ifade bulunmaktadır.

Oluşturulan bu veri toplama yöntemi doğrultusunda veriye erişmek için araştırmanın anakütlesinin tamamına erişmek elverişsiz olduğundan basit tesadüfi örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Araştırmanın anakütlesini herhangi bir yatırım aracında yatırımı bulunan bireysel yatırımcılar oluşturmaktadır. Bu anakütleyi temsil edebilecek yeteneğe sahip olabilecek örneklem olarak 384 kişiye erişmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda tesadüfi olarak erişilen katılımcılara 15.09.2021-01.10.2021 tarihleri arasında anket formlarına ilişkin linkler dağıtılmış ve toplam 384 yanıtlanmış ankete ulaşılmıştır. Sosyal bilimlerde alan araştırması yapılan çalışmalar için anaküttele bulunan kişilerin sayısının bir milyon ve üzerinde olması halinde 0,95 güvenilirlik ve %5'lik hata toleransı ile 384 örneklem büyüklüğü yeterli görülmektedir (Sekaran, 2003; Tahtalıoğlu ve Özgür, 2020). Dolayısıyla bu örneklemin, anakütleyi temsil etme yeteneğine sahip olduğu anlaşıldığından veri toplama durdurulmuştur. Anket formları içerisinde, tüm sorular ve ifadelerin yanıtlanması sistem üzerinde zorunlu olarak işaretlendiği için eksik yanıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın verilerini toplam 384 katılımcıdan elde edilen veriler oluşturmuştur. Elde edilen veriler SPSS 24 istatistik paket programında analiz edilmiştir.

4. BULGULAR

Nicel araştırma doğrultusunda elde edilmiş olan verilerin güvenilirliği, tutarlılığı, faktör yapısını belirlemek amacıyla Cronbach's alfa katsayısı, Kaiser Meyer Olkin (KMO) katsayısı ile Bartlett's küresellik testi ve faktör dağılımları incelenmiş; normal dağılımın tespitinde ise

Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro Wilk değerleri incelenmiştir. Bu kapsamda elde edilen değerler Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Araştırma Verilerinin Güvenilirliği, Tutarlılığı ve Normal Dağılımına İlişkin Sonuçlar

Değişkenler/İfadeler	Cronbach Alfa	Faktör Yükleri *	Kolmogorov-Smirnov	Shapiro-Wilk
RD1	,838	,841	,000	,000
RD2		,795		
RD3		,657		
RD5		,713		
DA1	,850	,809	,000	,000
DA2		,843		
DA3		,805		
DA4		,616		
DO1	,797	,784	,000	,000
DO2		,656		
DO3		,714		
RBK1	,797	,647	,000	,000
RBK3		,778		
RBK4		,749		
RBK5		,673		
AG1	,812	,800	,000	,000
AG2		,818		
AG3		,830		
PK1	,754	,818	,000	,000
PK2		,732		
KK1	,802	,811	,000	,000
KK2		,805		
ÖLÇEK TOPLAMI	,908	-	,000	,000
KMO		,883		
Bartlett's		,000		

* Faktör analizinde çıkarma yöntemi Principal Components, döndürme yöntemi Varimax;

RD: Risk değerlendirme eğilimi; DA: Danışma eğilimi; DO: Doğrulama eğilimi, RBK: Riskten ve belirsizlikten kaçınma eğilimi; AG: Aşırı güven eğilimi; PK: Pişmanlıktan kaçınma eğilimi; KK: Kayıptan kaçınma eğilimi

Çizelge 1’de görüldüğü üzere, tüm değişkenlerin ve ölçek toplamının güvenilir olduğunu söylemek mümkündür. KMO ve Bartlett’s katsayıları bakımından da ölçüm yeterliliği söz konusudur. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri, verilerin normal dağılım göstermediğine işaret etmektedir. Bu durum, parametrik olmayan testlerin kullanılmasını gerekli kılmıştır.

Yapılan açıklayıcı faktör analizinde, orijinal ölçekten farklı olarak (orijinal ölçekte 8 faktörlü yapı söz konusudur) toplam 7 faktörün ortaya çıktığı görülmüştür. Bu araştırmanın örnekleminde riskten kaçınma ifadeleri ile belirsizlikten kaçınma ifadeleri birbirine benzer olarak algılanmış ve tek bir faktöre toplanmıştır. Esasında risk ve belirsizlik birbirine yakın anlamlar ifade ettiğinden ortaya çıkan bu durum olağandışı görülmemiştir. Bu nedenle oluşan bu yeni faktöre ‘Riskten ve belirsizlikten kaçınma eğilimi’ adı verilerek, analizlerde bu 7 boyutlu yapı ele alınmıştır. Tekrar edilen faktör analizinde iki ifadenin 0,40 katsayısının altında kalarak beklenen faktör yükünü karşılamadığı görülmüştür. Bu ifadeler, risk değerlendirme

eğiliminin ikinci ifadesi ve risk ve belirsizlikten kaçınma eğiliminin ikinci ifadesidir. Bu ifadeler sırasıyla çıkarılarak faktör analizi tekrar edilmiş ve diğer tüm ifadelerin beklenen biçimde kendi boyutlarına yüklendikleri görülmüştür. Tamamı kabul edilebilir olan ,40 üzerinde gerçekleşmiştir. Çizelge 1’de yansıtılan durum, son faktör analizinin sonucunu temsil etmektedir. Bu surette araştırma verilerinin analizine geçilmiştir. Yapılan frekans analizi sonucunda araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve yatırıma ilişkin yaklaşımları Çizelge 2’de verilmiştir.

Çizelge 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri (n=384)

Cinsiyet	f	%	Medeni Durum	f	%
Kadın	141	36,7	Bekar	105	27,3
Erkek	243	63,3	Evli	279	72,7
Yaş	f	%	Meslek	f	%
18-26	41	10,7	Kamu çalışanı	224	58,3
27-35	78	20,3	Özel sektör çalışanı	75	19,5
36-45	165	43	Öğrenci	18	4,7
46-55	75	19,5	Emekli	23	6
56 ve üzeri	25	6,5	Serbest Meslek	19	4,9
Eğitim	f	%	İşletme Sahibi/ Ortağı	f	%
Ortaöğretim-Lise	37	9,6	Gelir Durumu	f	%
Üniversite	276	71,9	Geliri giderinden az	61	15,9
Yükseköğrenim	71	18,5	Geliri giderine denk	233	60,7
Hanehalkı Tipi	f	%	Geliri giderinden fazla	90	23,4
Yalnız	53	13,8			
Aile	331	86,2			

Çizelge 2’de görüldüğü üzere katılımcıların %36,7’si kadınlardan %63,3’ü erkeklerden oluşmaktadır. 18-26 yaş aralığında %10,7, 27-35 yaş aralığında %20,3, 36-45 yaş aralığında %43, 46-55 yaş aralığında %19,5, 56 yaş ve üzerinde %6,5 dağılım söz konusudur. Ortaöğretim-Lise eğitim düzeyinde %9,6, üniversite düzeyinde %71,9, yükseköğrenim düzeyinde %18,5 oranında katılımcı yer almaktadır. Hanehalkı tipi bakımından yalnız yaşayanlar %13,8, aile biçiminde yaşayanlar %86,2’lik dilimi oluşturmaktadır. Katılımcıların %27,3’ü bekar, %72,7’si evlidir. Meslek bakımından kamu çalışanları %58,3, özel sektör çalışanları %19,5, öğrenciler %4,7, emekliler %6, serbest meslek sahipleri %4,9 ve işletme sahibi/ ortağı olanlar %6,5 dağılıma sahiptir. Geliri giderinden az olduğunu belirtilen katılımcıların %15,9, geliri giderine denk olanlar %60,7 ve geliri giderinden fazla olduğunu belirten katılımcıların %23,4’lük dilimi oluşturduğu görülmektedir.

Katılımcıların bireysel yatırımla ilgili yaklaşımlarının tespit edilmesine yönelik sorulara alınan yanıtlar bakımından ortaya çıkan frekans dağılımları Çizelge 3’te verilmiştir.

Çizelge 3. Katılımcıların Bireysel Yatırım Yaklaşımları (n=384)

Gelir ve giderlerinizin kaydını tutuyor musunuz?	f	%
Evet, tutuyorum	123	32,0
Yalnızca önemli olanların kaydını tutuyorum	89	23,2

Hayır herhangi bir kayıt tutmuyorum, ama gelir ve giderin durumunu biliyorum	160	41,7
Herhangi bir kayıt tutmuyorum ve takip etmiyorum	12	3,1
Ekonomi ve finansla ilgili haberleri, gelişmeleri ne sıklıkta takip ediyorsunuz?	f	%
Her gün	154	40,1
Haftada birkaç kez	132	34,4
Ayda bir veya birkaç kez	80	20,8
Yılda bir veya birkaç kez	18	4,7
Yatırımlarınızı hangi sıklıkta takip ediyorsunuz?		
Her gün	125	32,6
Haftada birkaç kez	110	28,6
Ayda bir veya birkaç kez	95	24,7
Yılda bir veya birkaç kez	54	14,1
İnternet bankacılığı veya mobil bankacılık üzerinden finansal hizmetleri kullanma sıklığınız nedir?	f	%
Her gün	145	37,8
Haftada birkaç kez	143	37,2
Ayda bir veya birkaç kez	57	14,8
Yılda bir veya birkaç kez	17	4,4
Hiç kullanmıyorum	22	5,7
Gelirinizin ne kadarını yatırımlarınız için ayırıyorsunuz?	f	%
Yarisından fazlasını	37	9,6
Yarisını	26	6,8
Yarisından azını	96	25,0
Daha küçük bir kısmını	225	58,6
Daha önce finans bilgilerinizi pekiştirmek için herhangi bir eğitim aldınız mı?	f	%
Evet, eğitim aldım	76	19,8
Hayır eğitim almadım	221	57,6
Kendi kendime geliştirmeye çalıştım	87	22,7
Kendinizi finansal okuryazar olarak görüyor musunuz? Finansal araçlar, para, yatırım, tasarruf gibi konularda bilgili olduğunuzu düşünüyor musunuz?	f	%
Evet, kesinlikle finansal okuryazarım	43	11,2
Finansal okuryazar olduğumu söyleyebilirim ama bilgilerimde eksikler var	112	29,2
Pek sayılmam, bu konuda kendimi geliştirme niyetim var	140	36,5
Hayır, çok yetersizim ve bu konuya yeterince ilgim yok	89	23,2
Finansal durumunuzu, harcamalarınızı ve yatırımlarınızı yönetmede ne kadar başarılı olduğunuzu düşünüyorsunuz?	f	%
Bu konuda çok başarılıyım ve yeterli bilgim var	47	12,2
Yeterli bilgim olsa da bazen doğru kararlar veremiyorum	122	31,8
Bilgim var, ancak yeterli düzeyde değil	155	40,4
Bu konuda hiç başarılı değilim ve bilgim yok	60	15,6

Finansal bir karar alırken kime veya kimlerin görüşlerine başvuruyorsunuz?	f	%
Aileme	118	30,7
Arkadaşlarıma/ İş arkadaşlarıma	70	18,2
Finans konusundaki profesyonellere	62	16,1
Finans-haber kanalları ve ekonomi programları gibi görsel medya kaynaklarına	66	17,2
İnternetteki ve sosyal medyadaki bilgi kaynaklarına	68	17,7
Yatırıma ilişkin olarak bir kararı verirken, yatırdığınız sermayeye ilişkin temel beklentiniz nedir?	f	%
Sermayeyi koruma/ paranın enflasyon karşısındaki değer kaybını önleme	131	34,1
Kar çekmeden sermayeye eklemeler yaparak büyütme	59	15,4
Hızlı bir biçimde yüksek getiri elde etme	42	10,9
Küçük fakat devamlı gelir elde etme	118	30,7
Bir yatırım aracına parayı yatırarak saklama riskinden kaçınma	18	4,7
Portföydeki (yatırım sepeti) riski azaltma	16	4,2

Katılımcıların bireysel yatırımla ilgili yaklaşımlarına ilişkin olarak verilen Çizelge 3 incelendiğinde, katılımcıların %32'sinin gelir gider kaydını tuttuğu görülmektedir. Herhangi bir kayıt tutmadığını ve takip etmediğini belirten katılımcıların oranı ise yalnızca %3,2 olmuştur. Katılımcıların %40,1'i her gün ekonomi ve finansla ilgili haberleri ve gelişmeleri takip ettiğini aktarmıştır. Yatırımlarını her gün takip eden katılımcıların oranı ise %32,6'dır. Katılımcıların internet veya mobil bankacılık üzerinden finansal hizmetleri kullanma sıklığında %37,8 ile her gün ve %37,2 ile haftada birkaç kez seçenekleri öne çıkmıştır. %58,6'lık bir pay ile çoğunluk gelirinin küçük bir kısmını yatırıma ayırabildiğini aktarmıştır. Daha önce finans konusunda eğitim alan %19,8'lik katılımcı payı olduğu görülürken, %57,6'sı bu konuda herhangi bir eğitim almadığını, %22,7'si ise kendi kendine geliştirmeye çalıştığını bildirmiştir. Katılımcılar içerisinde kendisini kesinlikle bir finansal okuryazar olarak gören yalnızca %11,2'lik bir dilim söz konusu iken bilgilerinin eksik olduğunu, geliştirme ihtiyacı duyduğunu ve yetersiz olduğunu aktaran katılımcılar çoğunluğu oluşturmuştur. Benzer şekilde finansal durumunu, harcamalarını ve yatırımlarını yönetmede başarılı olduğunu düşünen %12,2'lik katılımcı söz konusudur. Yeterli bilgisi olsa da doğru kararlar veremediğini ve bilgisinin yeterli olmadığını düşünen katılımcıların ağırlığı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Katılımcılar içerisinde %30,7 ile çoğunluğu oluşturan kısmı bir finansal karar alırken ailesine danıştığını aktarmıştır. Bir yatırım kararı verirken yatırılan sermayeye ilişkin temel beklenti sorulduğunda ise katılımcıların %34,1'i sermayeyi koruma/ paranın enflasyon karşısındaki değer kaybını önleme amacıyla olduğu, %30,7'si ise küçük fakat devamlı gelir elde etme amacıyla olduğu görülmektedir.

Katılımcıların pandemi dönemindeki yatırım alışkanlıklarının belirlenmesine ilişkin sorulan sorulara alınan yanıtlar doğrultusunda oluşan dağılımlar Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4. Covid-19 Pandemisi Dönemindeki Yatırım Alışkanlıkları (n=384)

COVID-19 pandemi sürecinde tasarruflarınızı çoğunlukla hangi yatırım aracında değerlendirdiniz?	f	%
Türk lirası biriktirdim	67	17,4
Türk lirasını vadeli mevduatta değerlendirdim	33	8,6
Döviz aldım	49	12,8
Altın aldım	99	25,8
Hisse senedi aldım	70	18,2
Kripto para aldım	37	9,6
Gayrimenkul aldım	29	7,6
COVID-19 pandemi döneminde tüketim harcamalarınız	f	%
Arttı	257	66,9
Azaldı	63	16,4
Değişmedi	64	16,7
COVID-19 pandemi döneminde bireysel tasarruflarınız	f	%
Arttı	101	26,3
Azaldı	203	52,9
Değişmedi	80	20,8
COVID-19 pandemi döneminde yatırım araçlarına olan ilginiz	f	%
Arttı	176	45,8
Azaldı	67	17,4
Değişmedi	141	36,7
COVID-19 pandemi döneminde yatırımlarınız	f	%
Arttı	111	28,9
Azaldı	156	40,6
Değişmedi	117	30,5

Çizelge 4'te görüldüğü üzere pandemi sürecinde katılımcıların yatırım araçları içerisinde en çok altına yöneldiği (%25,8) ortaya çıkmıştır. Hisse senedi %18,2 ile, Türk lirasında biriktirenler %17,4 döviz %12,8 ile kripto para %9,6 ile takip etmiştir. Katılımcıların %66,9 ile çoğunluğu pandemi döneminde tüketim harcamalarının arttığını bildirmiştir. Katılımcılardan alınan yanıtlar itibarıyla bireysel tasarruflarda ise azalma olduğunu aktaran %52,9'luk katılımcı dilimi söz konusu olmuştur. Ancak bu dönemde yatırım araçlarına olan ilgi %45,8 düzeyinde artmıştır. Fakat buna karşın yatırım yapma düzeyi %40,6 azalmıştır.

Araştırmanın değişkenlerini oluşturan ve yatırımcıların finansal eğilimlerini (davranışsal önyargılarını) ortaya koyan risk değerlendirme eğilimi, danışma eğilimi, doğrulama eğilimi, riskten ve belirsizlikten kaçınma eğilimi, aşırı güven eğilimi, pişmanlıktan kaçınma eğilimi ve kayıptan kaçınma eğilimi bakımından katılımcıların yanıtları itibarıyla oluşan betimsel istatistikler Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5. Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Mod	SS
Risk değerlendirme eğilimi	3,78	4	4	,93022
Danışma eğilimi	2,70	2,75	1	1,06509

Doğrulama eğilimi	3,37	3,67	4	1,03041
Riskten ve belirsizlikten kaçınma eğilimi	3,60	3,75	4	,95968
Aşırı güven eğilimi	2,70	2,67	2,33	,98492
Pişmanlıktan kaçınma eğilimi	3,19	3	3	1,14741
Kayıptan kaçınma eğilimi	3,40	3,5	4	1,13120

Betimsel istatistikler incelendiğinde, araştırmanın örneklemini oluşturan yatırımcıların en fazla 3,78 ortalama ile risk değerlendirme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bunu 3,60 ortalama ile riskten ve belirsizlikten kaçınma ve 3,40 ortalama ile kayıptan kaçınma eğilimi izlemiştir. En düşük ortalamaların ise 2,70 ile danışma eğilimi ve aşırı güven eğiliminde ortaya çıktığı görülmektedir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Davranışsal finans yaklaşımı bağlamında ele alındığında bireysel yatırımcıların yatırımlara yaklaşımı ve yatırımlar konusundaki kararları oldukça karmaşık bir yapı içermekte ve pek çok faktörün etkisi altında olabilmektedir. Yatırımcı psikolojisi, çoğu zaman yatırım kararlarının rasyonel bir biçimde ele alınmasını zor kılmaktadır. Yatırımcılar birçok dışsal faktörler beraber, psikolojik önyargıların da etkisi altındadır. Bu türden davranışsal finans eğilimleri, yatırımcıların yanlış kararlar vermelerine, kayıplara uğramalarına ve sorumsuz davranışların yatırım kararlarına hâkim olmasına neden olabilmektedir.

Covid-19 gibi belirsizlik, istikrarsızlık ve tedirginlik ortamında bireysel yatırımcıların psikolojik olarak daha kırılgan ve endişeli oldukları hesaba katıldığında, yatırımcıların finansal kararları üzerinde etkili olan psikolojik eğilimleri anlamının önemli olduğu ve bu tür krizlerde ortaya çıkan yaklaşımlar konusunda çıkarımlar sağlamak konusunda fırsat sunduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada anket yoluyla elde edilen 384 katılımcı verisi üzerinden Covid-19 pandemi döneminde yatırımcıların yatırıma ilişkin yaklaşımları ve davranışsal finans eğilimleri incelenmiştir. Ayrıca davranışsal finans eğilimleri, katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve yatırım alışkanlıkları bakımından değerlendirilmiştir.

Bu dönemde araştırmanın örneklemini oluşturan yatırımcıların %32'sinin gelir gider kaydını tuttuğu, yaklaşık %40'ının her gün ekonomi ve finansla ilgili haberleri ve gelişmeleri takip ettiği, yaklaşık %32'sinin yaptıkları yatırımı her gün takip ettiği, yaklaşık %38'inin her gün internet bankacılığı veya mobil bankacılık üzerinden finansal işlemler yaptıkları anlaşılmıştır. Pandemi döneminde yatırımcıların yaklaşık %59'u, gelirlerinin küçük bir kısmını yatırıma ayırabilmişlerdir. Bu dönemde yatırımların yaklaşık %34'ü sermayeyi koruma/ paranın enflasyon karşısındaki değer kaybını önleme amacıyla yapılmıştır. Yatırımcılar bu dönemde yatırım araçları içerisinde ise en çok altına yönelmişlerdir. Yatırımcıların yaklaşık %67'si pandemi sürecinde tüketim harcamalarının arttığını, yaklaşık %53'ü bireysel tasarruflarında ise azalma olduğunu, yaklaşık %46'sı yatırım araçlarına olan ilgisinin arttığını, yaklaşık %41'i ise yatırım yapma düzeyinin azaldığını belirtmişlerdir.

Yatırımcıların pandemi dönemi içerisinde en fazla 3,78 ortalama ile risk değerlendirme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. 3,60 ortalama ile riskten ve belirsizlikten kaçınma ve 3,40

ortalama ile kayıptan kaçınma eğilimi takip etmiştir. En düşük ortalamalar 2,70 ile danışma eğilimi ve aynı ortalama ile aşırı güven eğiliminde meydana gelmiştir.

Tüm bunlar ışığında, Covid-19 pandemi sürecinde yatırımcıların genel olarak risk değerlendirme, risk ve belirsizlikten kaçınma, kayıptan kaçınma gibi davranışsal finans eğilimleri öne çıktığı görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Belirsizliğin ve riskin fazla olduğu bu dönemin etkileri, yatırımcıların psikolojik eğilimlerine de yansımıştır. Bu tür eğilimler, yatırımcıların yatırım fırsatlarını değerlendirmesinin önünde engel olabilecek, fırsatları kaçırmalarına sebep olabilecek ve hatta yatırımdan kaçınmasına sebep olabilecek önyargılardır. Zira, yatırımcıların büyük bir kısmı, güvenli liman olarak tabir edilen altına yönelmiş olması da bu durumu doğrulayabilecek unsurlardan biri olarak görülebilir. Dolayısıyla bu dönemde yatırımcıların risklerden daha fazla kaçındığı, düşük riskli ve nispeten daha az gelir sağlayan, fakat daha güvenilir görülen yatırım seçeneklerini tercih ettiklerini söylemek mümkün görülmektedir.

Ortaya çıkan bu sonuçlar, esasında literatürde yer alan ve Covid-19 pandemisi sırasında yatırım davranışlarına odaklanan çalışmaları destekler yöndedir. Benzer kriz dönemlerinde yatırımcı davranışlarının benzer eğilimler içerisinde olduğunu öne süren Mak ve İp (2017), genel olarak kriz ve belirsizliğin hâkim olduğu dönemlerde bireysel yatırımcıların finansal yatırımlara karşı daha temkinli davrandıklarını aktarmıştır. Ortmann vd. (2020), pandeminin etkisi altında bireylerin riskli yatırımlar yapma hususunda daha az istekli olduklarını, ekonomiye karşı daha karamsar olduklarını, bu nedenle de risk ve belirsizlikten kaçınarak riski azaltmaya yönelik eğilim içerisinde olduklarına dikkat çekmiştir. Wang vd. (2021), pandemi döneminde yatırımcıların çoğunun yatırımlara ilişkin belirsizlik ve risk algıladığını ileri sürmüştür. Bu sebeple çalışmada, bireysel yatırımcıların, tasarruflarını korumak veya yatırım başarısızlığı konusundaki riskleri azaltmak noktasında yatırımlarını daha fazla güvence altına alma eğilimi gösterebileceğine dikkat çekilmiştir.

Elbette bu durum, pandemi sürecinin getirdiği endişelere de bağlı olabilecek olup, finansal okuryazarlığın artması ve yatırımcılar finansal yatırım araçları ve temel analiz, teknik analiz gibi yatırım değerlendirme teknikleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları ile belirli ölçüde de olsa giderilebilecek, yatırımcıların geleceğe ilişkin daha tutarlı tahminler yapabilmesini sağlayabilecektir. Yatırımcıların yatırım araçları, yatırım planlaması gibi konularda eğitim alması faydalı olabilecektir. Bu konudaki ilgili aktörlerin, yatırımcıların finansal okuryazarlığını geliştirmek noktasında programlar geliştirerek uygulaması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Agiular, O. *Fundamentals of behavioral finance: Confirmation bias*. Charles Schwab Asset Management, <https://www.schwabassetmanagement.com/content/confirmation-bias>, 2020 (Erişim tarihi: 10.09.2021).
- Ağan, B. Davranışsal iktisatta Covid-19 pandemi süreci: Kaygı düzeyinin sosyo-ekonomik karar alma davranışları üzerine etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 1001-1016, 2020.
- Atak, O. *Yatırımcıların Davranışsal Finans Eğilimlerinin Bireysel Yatırımcı Kararlarına Göre İncelenmesi: Muğla İlindeki Turizm İşletmeleri Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma*,

- Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2020.
- Başcı, E. S., Karaca, S. S. K., Güler, E. Yatırımcıların demografik özelliklerinin yatırımcı davranışına etkileri. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 77-99, 2020.
- Bhatt, B. K., Chauhan, A. Behavioral finance: A new Paradigm of finance. *International Journal of Application or Innovation in Engineering & Management (IJAIEEM)*, 3(2), 359-362, 2014.
- Bouteska, A., Regaieg, B. Loss aversion, overconfidence of investors and their impact on market performance evidence from the US stock markets. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 25(50), 451-478, 2018.
- Brooks, M., Byrne, A. *Behavioral finance: Theories and evidence*. The Research Foundation of CFA Institute. University of Edinburgh, 2008.
- Canbaş, S., Kandır, Y. S. Yatırımcı duyarlılığının İMKB sektör getirileri üzerindeki etkisi. 10. Uluslararası Finans Sempozyumu, İzmir, 1-4. Kasım, 2006.
- Cheng, C. X. 2019. Confirmation bias in investments. *International Journal of Economics and Finance*, 11(2), 50-55, 2019.
- Garber, G., Koyama, S. M. *Policy-effective financial knowledge and attitude factors*. Brazilian Central Bank Working Paper Series, 430. Brazil: General Control of Publications Banco Central do Brasil, 2016.
- Gurbaxani, A., Gupte, R. A study on the impact of COVID-19 on investor behaviour of individuals in a small town in the state of Madhya Pradesh, India. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 15(1), 70-92, 2021.
- Güleç, M., Babuşcu, Ş., Hazar, A. Bireylerin yatırım kararlarını etkileyen faktörler: Türkiye’de banka hisse senetleri fiyat değişimi üzerine bir çalışma. *Journal of Economics and Financial Researches*, 1(1), 26-47, 2019.
- Hirshleifer, D. Behavioral finance. *Annual Review of Financial Economics*, 7(1), 133-159, 2015.
- Kahneman, D., Tversky, A. The psychology of preferences. *Scientific American*, 246, 160-173, 1982.
- Kappal, J. M., Rastogi, S. Investment behaviour of women entrepreneurs. *Qualitative Research in Financial Markets*, 12(4), 485-504, 2020.
- Maheran, N., Muhammad, N. Behavioral finance vs traditional finance. *Advance Management Journal*, 2(6), 1-10, 2009.
- Mak, M. K., Ip, W. H. An exploratory study of investment behaviour of investors. *International Journal of Engineering Business Management*, 9, 1-12, 2017.
- Manazir, M., Noreen, M., Asif, M., Aziz, B. Overconfidence bias and investment decision. *Annals of Education*, 2(1), 98-105, 2016.

- Pastor, L., Vorsatz, M. B. *Mutual fund performance and flows during the COVID-19 crisis*. National Bureau of Economic Research, Working Paper, NBER Working Paper Series, No: 27551, 2020.
- Pompian, M. *Risk profiling through a behavioral finance lens*. Research Foundation Briefs: CFA Institute Research Foundation, <https://www.cfainstitute.org/-/media/documents/article/rf-brief/rfbr-v2-n1-1-pdf.ashx>, 2016 (Erişim tarihi: 01.09.2021).
- Riaz, S., Ahmed, R., Parkash, R., Ahmad, M. J. Determinants of stock market investors' behavior in COVID-19: A study on the Pakistan Stock Exchange. *International Journal of Disaster Recovery and Business Continuity*, 11(3), 977-990, 2020.
- Sahi, S. K., Arora, A. P., Dhameja, N. An exploratory inquiry into the psychological biases in financial investment behavior. *Journal of Behavioral Finance*, 14(2), 94-103, 2013.
- Talwar, M., Talwar, S., Kaur, P., Tripathy, N., Dhir, A. Has financial attitude impacted the trading activity of retail investors during the COVID-19 pandemic? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 1-36, 2021.
- Temizel, F., Sarıkaya, M., Bayram, F. Yatırımcı ilişkileri yönetiminde iletişim ve bilgi teknolojilerinin rolü: İMKB 50 Endeksi uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 1-20, 2010.
- Trinugroho, I., Sembel, R. Overconfidence and excessive trading behavior: An experimental study. *International Journal of Business and Management*, 6(7), 147, 2011.
- Virigineni, M., Rao, M. B. Contemporary developments in behavioural finance. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), 448-459, 2017.
- Wang, F., Zhang, R., Ahmed, F., Shah, S. M. M. Impact of investment behaviour on financial markets during COVID-19: A case of UK. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1-19, 2021.
- Zaleskiewicz, T. Behavioral finance. In *Handbook of contemporary behavioral economics* (728-750). Routledge, UK, 2015.
- Zhang, D., Hu, M., Ji, Q. Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters*, 36, 101528, 2020.

EKONOMİK KARMAŞIKLIK DÜZEYİNİN EKOLOJİK AYAK İZİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PANEL EŞBÜTÜNLEŞME TESTLERİNDEN KANITLAR

Tunahan HACİİMAMOĞLU¹

¹ Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-1474-8506

ÖZET

Endüstriyel devrim ile ayrı bir ivme yakalayan ekonomik faaliyetler, günümüzde doğal kaynakların aşırı kullanımına ve çevresel tahribata sebep olmaktadır. Bu durum ekosistemde insanoğlunu endişelendiren ve telafisi yüksek maliyetler gerektiren değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı küresel ekolojik ayak izinde büyük pay sahibi olan Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Hindistan, Japonya ve İngiltere için ekonomik karmaşıklık düzeyinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi kontrol değişkenlerini de kullanarak incelemektir. 1990-2017 döneminin ele alındığı çalışmada “Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup” tahmincisi (CCE-MG) ve “Genişletilmiş Ortalama Grup” tahmincisi (AMG) yöntemleri kullanılmıştır. Tahminci sonuçlarından ekonomik karmaşıklık düzeyi ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerinde artırıcı bir etkisi olduğu belirlenmiş, yenilenebilir enerji tüketiminin ise ekolojik ayak izi üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında söz konusu ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinin çevreye zarar verdiği ve sürdürülebilir olmaktan uzak olduğu, diğer yandan yenilenebilir enerji tüketiminin ise çevre kirliliği üzerindeki baskıyı azalttığı görülmüştür. Bu bağlamda ilgili ülkelere mevcut büyüme ve kalkınma politikalarını gözden geçirmeleri, yenilenebilir enerji alt yapı ve teknoloji yatırımlarına hız vermeleri, yenilenebilir enerji ile doğrudan veya dolaylı sektörleri desteklemeleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre Kirliliği, Ekonomik Karmaşıklık Endeksi, Ekolojik Ayak İzi, Panel Veri Analizi.

EFFECT OF ECONOMIC COMPLEXITY LEVEL ON ECOLOGICAL FOOTPRINT: EVIDENCE FROM PANEL COINTEGRATION TESTS

ABSTRACT

Economic activities, which gained a distinct momentum with the industrial revolution, cause excessive use of natural resources and environmental destruction today. This fact has brought about critical changes in the ecosystem that worry human beings and require high costs to recover. In this direction, the aim of the study is to examine the effect of the level of economic complexity on the ecological footprint for China, the United States of America (USA), India, Japan and England, which have a large share in the global ecological footprint, by using the control variables of economic growth and renewable energy consumption. In the study, which covers the period of 1990-2017, the "Common Correlated Effects - Mean Group" estimator (CCE-MG) and the "Augmented Mean Group" estimator (AMG) methods were employed.

According to the estimator results, it was determined that the level of economic complexity and economic growth had an increasing effect on the ecological footprint, and it was determined that renewable energy consumption had a reducing effect on the ecological footprint. In the light of the results obtained, it has been seen that the economic growth and development process in the mentioned countries damage the environment and is far from being sustainable, on the other hand, renewable energy consumption decreases the pressure on environmental pollution. In this context, it is recommended that the relevant countries re-consider their actual growth and development policies, increase their renewable energy infrastructure and technology investments, and support direct or indirect sectors with renewable energy.

Keywords : Sustainable Development, Environmental Pollution, Economic Complexity Index, Ecological Footprint, Panel Data Analysis.

1. GİRİŞ

İklim değişikliği ve çevresel kirlilik, günümüzde insanlığın karşılaştığı en büyük sorunlardan biri olarak kabul görmektedir. Bu sorunlar temelde doğal kaynakların kontrolsüz bir biçimde kullanılması ve çevresel bozulma konularına zamanında ve yeteri kadar müdahale edilememesinden kaynaklıdır. Sonuç olarak geç kalınan bu süreç toplumlara geri dönüşü mümkün olmayan hasarlar ve ağır maliyetler yüklemektedir.

Sürdürülebilir kalkınma ve çevresel kirlilik göstergesi olarak literatürde çeşitli değişkenler kullanılmaktadır. Bu değişkenler arasında literatürde en sık kullanılan göstergelerden biri olarak karbondioksit (CO₂) emisyonu yer almaktadır (Ahmed vd., 2019; Bekun vd., 2019; Danish, 2019; Fernández vd., 2018; Qingquan vd., 2020). Öte yandan CO₂ emisyonu, kapsayıcı bir gösterge olmaması diğer bir ifade ile çevresel bozulmanın ve sürdürülebilir kalkınmanın sadece belirli bir boyutunu temsil etmesi sebebiyle eleştirilmektedir (Solarin, 2019: 6167). Bu nedenle son dönem çalışmalarda çevresel kirlilik ve sürdürülebilirliği ölçmek için daha toplu ve kapsayıcı bir gösterge olarak ekolojik ayak izi değişkeni kullanılmaya başlanmıştır (Nathaniel, 2021; Sharma vd., 2021; Ulucak ve Khan, 2020; Wang vd., 2020)

Ekolojik ayak izi (EFP), ilk olarak Rees (1992) tarafından ileri sürülmüş ve Wachernagel ve Rees (1996) tarafından geliştirilmiştir. EFP, insanoğlunun doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki talebini ölçen önemli bir göstergedir. Küresel hektar olarak ölçülen EFP, kaynak tüketimini sürdürmek ve atıkların emilimi için biyolojik olarak ne kadar verimli kara ve deniz alanının gerekli olduğunu ölçmektedir. EFP, ekili alan ayak izi, otlak ayak izi, orman ayak izi, balıkçılık alanı ayak izi, karbon ayak izi, yerleşik arazi ayak izi olmak üzere altı farklı alt bileşenden oluşmaktadır. Bu alt bileşenler arasında en büyük paya sahip olan karbon ayak izidir. Dünyanın doğal kaynaklar ve doğal sermaye üzerindeki ekolojik talepleri EFP'yi, doğal kaynaklar ve doğal sermayenin arzı ise biyokapasiteyi (BC) temsil etmektedir. EFP>BC olması durumunda ekolojik açık, BC>EFP olması durumunda ise biyolojik açık söz konusudur. Dünyada 1970'li yıllar itibarıyla EFP, BC'nin üzerinde seyretmekte ve bu ekolojik açık artış eğilimi içerisinde devam etmektedir.

Bu çalışmanın odaklandığı temel açıklayıcı değişken olarak ekonomik karmaşıklık, genel itibarıyla üretim, verimlilik, bilgi ve ilerlemenin tüm yönlerini kapsamaktadır (Hausmann vd., 2019). Daha açık bir ifade ile ekonomik karmaşıklık, ülke ihracat sepetleri arasında göreceli karşılaştırmalar yaparak, ülkelerin üretkenlik kapasitesinin ve endüstriyel yapısının ortaya

konulmasını amaçlamaktadır (Hidalgo ve Hausmann, 2009). Ekonomik karmaşıklık endeksinde (ECI) daha üst sıralarda yer alan ülkelerin teknolojik olarak daha gelişmiş veya karmaşık ürünler ihraç ettiği, bilgi ve becerilerini ihraç edilen mal üretiminde kullandığı, ekonomik büyüme oranlarında ve kalkınma düzeylerinde daha iyi konumda olduğu görülmektedir. Dolayısı ile ECI'da daha aşağıda olan ülkelerde ihracat çeşitliliği görece daha az, katma değer mal ihracatı daha düşük ve ekonomik büyüme performansı daha zayıftır (Hausmann vd., 2014; Mealy vd., 2019).

Bu çalışmada küresel ekolojik ayak izinde büyük pay sahibi olan Çin, Amerika ABD, Hindistan, Japonya ve İngiltere için ekonomik karmaşıklık düzeyinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi kontrol değişkenleri de dikkate alınarak incelenmektedir. Çalışmanın literatüre yapacağı katkılar şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak sürdürülebilir kalkınma ve çevre kirliliği üzerine yapılan çalışmalarda genellikle CO₂ emisyonu verileri kullanılmaktadır. Ancak bu veri sadece hava kirliliğini ölçen bir değişkendir. Bu çalışmada EFP gibi hava kirliliği yanı sıra toprak ve su alanlarındaki kirliliği de göz önüne alan daha kapsamlı bir değişken kullanılmıştır. İkinci olarak bu çalışmada üretim sürecindeki bilgi yoğunluğunu ve katma değer ürün üretebilme yeteneğini temsil eden ECI değişkeninin EFP üzerindeki etkisi incelenmiştir. Literatürde ECI ve EFP ilişkili çalışmalar yeni bir araştırma alanı olarak gelişme kaydetmiş ve üzerine bir uzlaş sağlanamamıştır. Dolayısı ile bu çalışmanın ilgili literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Son olarak ülke örnekleme, küresel ekolojik ayak izinde en yüksek pay sahibi ülkeler arasından seçilmiştir. Bu ülke grubu, EFP ve ECI arasındaki ilişkinin analiz edildiği ilk çalışmalar arasında yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik büyümenin çevre ve doğal kaynaklar üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmaktadır. Bu doğrudan etki literatürde çeşitli ekonomik büyüme ve çevre kirliliği göstergeleri ile farklı çalışmalarda ortaya konulmaktadır (Kahuthu, 2006; Ongan vd., 2021; Shahbaz vd., 2019; Stern vd., 1996). Son dönemde ise sürdürülebilir kalkınma ve çevre konuları EFP ve ECI değişkenleri kullanılarak incelenmektedir. Bu çalışmalarda farklı ülkeler ve ülke grupları çeşitli ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmektedir. Bu çalışmalarda ise elde edilen analiz sonuçları bağlamında bir uzlaş söz konusu değildir. EFP ve ECI değişkenleri kullanılarak ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel bozulma arasında ilişkilerin ele alındığı çalışmalar şu şekilde özetlenmektedir:

Neagu (2020), EFP ve ECI arasındaki ilişkiyi 1995-2014 dönemi için 48 ülke üzerinde panel veri analizi doğrultusunda araştırmıştır. Panel veri analizinde elde edilen bulgular ekonomik karmaşıklık düzeyinin çevre kirliliğini artırdığı yönünde kanıtlar sunmaktadır.

Yılancı ve Pata (2020), Çin için ECI, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin EFP üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 1965-2016 döneminin ele alındığı çalışmada ECI ve enerji tüketiminin çevre kirliliğini artırıcı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada Çin'de ekonomik büyüme ve EFP bağlamında Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin geçerli olmadığı tespit edilmiştir.

Ikram vd. (2021), Japonya'nın 1965-2017 yılı aylık verilerini kullanarak EFP, ECI ve GDP arasındaki ilişkileri ARDL ve Quantile ARDL modelleri ile incelemişlerdir. Eşbütünleşme sonuçlarına göre EFP, ECI ve GDP değişkenlerinin uzun dönemde birlikte

hareket ettiği diğer bir ifade ile eşbütünleşik olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada ECI ve GDP'nin EFP üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Pata (2021), ECI, küreselleşme, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin hem CO₂ emisyonları hem de EFP üzerindeki etkisini ABD için EKC hipotezi çerçevesinde araştırmıştır. 1980-2016 döneminin ele alındığı çalışmada ABD için ECI ve EFP arasında Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Rafique vd. (2021), ECI'da ilk on ekonomi içinde yer alan ülkeler için ekonomik karmaşıklık, beşerî sermaye, yenilenebilir enerji üretimi, kentleşme, ekonomik büyüme, ihracat kalitesi, dış ticaret ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. 1980-2017 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada ekonomik karmaşıklığın, ekonomik büyümenin, ihracat kalitesinin, dış ticaretin ve kentleşmenin ekolojik ayak izi üzerinde artırıcı bir etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Shahzad vd. (2021), 1965-2017 yılları arasında ABD için EFP ve ECI arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Quantile ARDL ve Quantile Granger nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında ekonomik karmaşıklık düzeyindeki artışların çevre kirliliğini olumsuz etkilediğine dair kanıtlara ulaşılmıştır.

Literatür çalışmalarında EFP ve ECI arasındaki ilişkiler farklı ülkeler ve ülke grupları için incelenmiştir. Neagu (2020), Yılcı ve Pata (2020), Rafique vd. (2021), Shahzad vd. (2021) çalışmalarında ekonomik karmaşıklık düzeyinin çevresel kirliliği artırdığı, Pata (2021), Ikram vd. (2021) çalışmalarında ise ekonomik karmaşıklık düzeyinin çevre kirliliğini azalttığı ya da ancak belirli bir noktadan sonra çevre kirliliği üzerindeki baskıyı azalttığı yönünde sonuçlar ortaya konulmuştur. Sonuç itibarıyla literatür çalışmaları dikkate alındığında ilgili alanda bir uzlaşma olduğunu söylemek mümkün değildir.

3. VERİ SETİ

Bu çalışmanın amacı küresel ölçekte çevre kirliliğinde büyük pay sahibi olan Çin, ABD, Hindistan, Japonya ve İngiltere için ekonomik karmaşıklık düzeyinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi kontrol değişkenleri de kullanılarak araştırmaktır. 1990-2017 dönemini kapsayan çalışmaya dair genel bilgiler Çizelge 1'de gösterilmektedir.

Çizelge 1. Değişkenlere Dair Genel Bilgiler

Kısaltma	Açıklama	Birim	Kaynak
EFP	Kişi Başı Ekolojik Ayak İzi	Global Hektar	data.footprintnetwork.org
ECI	Ekonomik Karmaşıklık Endeksi	Endeks	oec.world/en/rankings/legacy/eci
GDP	Kişi Başı GSYİH	2015, ABD \$	World Bank-WDI
REN	Yenilenebilir Enerji Tüketim Payı	%	World Bank-WDI

Değişkenlere ait veriler farklı birimlerde olduğundan ECI dışındaki değişkenlerin doğal logaritmaları hesaplanmış ve bu değerler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Çalışma tahmin modeli Eşitlik (1)'de gösterilmektedir:

$$EFP_{it} = \alpha_0 + \beta_1 ECI_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \beta_3 REN_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de bağımlı değişken EFP_{it} olup, i ülkesinin t zamanındaki kişi başına düşen ekolojik ayak izini, ECI_{it} ise çalışmanın odaklandığı bağımsız değişken olarak i ülkesinin t zamanındaki ekonomik karmaşıklık düzeyini göstermektedir. Kontrol değişkenleri GDP_{it} ve REN_{it} ise sırasıyla i ülkesinin t zamanındaki kişi başı reel GSYİH değerini ve toplam enerji tüketimi içinde yenilenebilir enerji payını temsil etmektedir. μ_{it} ise i ülkesinin t zamanındaki hata terimidir. t indisi zaman ($T=28$) ve i indisi kesit boyutunu ($N=5$) simgelemektedir. Çalışmada panel veri analizi için Gauss 21 ve Stata 17 paket programlarından faydalanılmıştır.

4. YÖNTEM VE ANALİZ SONUÇLARI

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi ve Sonuçları

Küreselleşme, ticari dışa açıklık, finansallaşma ve teknolojik gelişmeler sayesinde ülkelerin etkileşimleri ve birbirine olan bağımlılıkları her geçen gün artmaktadır. Diğer bir ifade ile bir ülkede meydana gelen şoktan diğer ülkeler etkilenebilmektedir. Bu durum yatay kesit bağımlılığı olarak ifade edilmekte ve panel veri analizlerinde göz önüne alınması gereken bir sorun olarak kabul edilmektedir (Menyah vd., 2014: 389). Çalışmada ülkeler arasındaki olası kesitler arası bağımlılığın tespiti için sırasıyla Pesaran (2004) ve Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen CDlm ve LM adjusted testleri kullanılmıştır. Bu test yöntemleri zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu panellerde güvenilir sonuçlar sunmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı sonuçları Çizelge 2'de gösterilmektedir.

Çizelge 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	CDlm	LM Adj.
EFP	1.935***	38.339***
ECI	4.490***	4.480***
GDP	6.214***	6.423***
REN	2.332***	2.793***

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Çizelge 2'de yer alan yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre değişkenlerin tümü için yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade eden sıfır hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek, yatay kesit bağımlılığının var olduğu anlamına gelen alternatif hipotez kabul edilmiştir. Buna göre ülkelerden birinde görülen şokun diğer ülkeleri de etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmaya yatay kesit bağımlılığını dikkate alan analiz yöntemleri ile devam edilmektedir.

4.2. Homojenlik Testi ve Sonuçları

Panel veri analizlerinde göz önüne alınması gereken konulardan biri ülkelerin ekonomik gelişmişlik ve yapısal farklılıkların açısından homojen mi yoksa heterojen mi olduğunun belirlenmesidir. Homojen olma durumu eğim katsayılarının kesitler arası farklılaşmadığı anlamına gelirken, heterojen olma durumu ise eğim katsayılarının kesitler arası farklılaştığı anlamına gelmektedir (Breitung, 2005; Pesaran ve Yamagata: 2008). Bunun için çalışmada Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta ve Delta Adjusted homojenlik testleri kullanılmıştır. Çizelge 3'te homojenlik test sonuçları görülmektedir.

Çizelge 3. Homojenlik Testi Sonuçları

Model	Delta Testi	Delta Adj. Testi
$EFP=f(ECI, GDP, REN)$	7.760***	8.531***

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Çizelge 3'te homojenlik test sonuçlarına göre eğim katsayılarının kesitler arası farklılaşmadığı anlamına gelen sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek, eğim katsayılarının kesitler arası farklılaştığını ifade eden alternatif hipotez kabul edilmiştir. Sonuç itibarıyla tahmin modelinin heterojen olduğu tespit edilmiştir.

4.3. Birim Kök Testi ve Sonuçları

Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığının göz ardı edilmesi güvenilir olmayan sonuçlara neden olmaktadır. Dolayısıyla çalışmalarda yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinde bu durumu dikkate alan analiz yöntemleri tercih edilmelidir. Geleneksel panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almadığından bu çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yatay kesit genişletilmiş IPS (CIPS) panel birim kök testi kullanılmıştır. Pesaran (2007) tarafından geliştirilen bu test yaklaşımı, yatay kesit genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) regresyonunda yer alan her bir yatay kesitin birim kök istatistiklerinin ortalaması hesaplanarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda CIPS test istatistiği panel genel sonuçlarını yansıtmaktadır (Pesaran, 2007: 276-277). Çizelge 4'te CIPS birim kök test sonuçları gösterilmektedir.

Çizelge 4. CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzy Değeri	1. Fark Değeri
EFP	-1.058	-3.856***
ECI	-0.913	-2.956***
GDP	-2.159	-2.232*
REN	-0.465	-2.775***

Not: *** ve * sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. Tablo kritik değerleri %1 ve %10 için sırasıyla -2.57 ve -2.21'dir. Tablo kritik değerlerine Pesaran'ın (2007) çalışmasından ulaşılmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak kullanılmıştır.

Çizelge 4'te CIPS birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerin tümü için birim kökün var olduğu anlamına gelen sıfır hipotezi düzeyde reddedilememiştir. Ancak birinci farkları alındığında sıfır hipotezi çeşitli anlamlılık düzeylerinde reddedilmiş ve değişkenlerin tamamının durağan hale geldiği görülmüştür. Sonuç itibarıyla değişkenlerin tümünün birinci farkında durağan olduğu belirlenmiştir.

4.4. Eşbütünleşme Testi ve Sonuçları

Değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri eşbütünleşme testleri ile sınımlanmaktadır. Bu çalışmada değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediği diğer bir ifade ile eşbütünleşik olup olmadığı Durbin Hausman eşbütünleşme testi ile kontrol edilmiştir. Westerlund (2008) tarafından geliştirilen bu test, diğer eşbütünleşme testlerine göre bazı avantajlara sahiptir. Durbin Hausman testi yatay kesit bağımlılığına izin vermekte, değişkenlerin eşbütünleşme derecelerinde ortak faktörleri kullanmakta ve açıklayıcı değişkenlerden biri ya da hepsi durağan olduğunda dahi güvenilir bir şekilde

uygulanabilmektedir. Bununla birlikte panelin homojen ya da heterojen olması durumuna göre iki ayrı test istatistiği elde edilmektedir. Panelin homojen olması durumunda DH-panel istatistiği, heterojen olması durumunda ise DH-grup istatistiği esas alınmaktadır (Westerlund, 2008: 205). Çizelge 5'te Durbin Hausman test sonuçları gösterilmektedir.

Çizelge 5. Durbin Hausman Testi Sonuçları

Eşbütünleşme Testi	Test İstatistiği	p-değeri
DH-Grup	3.886***	0.000
DH-Panel	3.526***	0.000

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Çizelge 5'te Durbin Hausman test sonuçlarına göre eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı anlamına gelen sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş dolayısı ile eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu gösteren alternatif hipotez kabul edilmiştir. Sonuç itibarıyla tahmin modelini oluşturan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri diğer bir ifade ile eşbütünleşik oldukları belirlenmiştir.

4.5. Katsayı Tahminci Testleri ve Sonuçları

Değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisine sahip olduğunun belirlenmesinin ardından değişkenlere dair katsayı değerleri tahmin edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada Pesaran'ın (2006) "Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCE-MG)" tahmincisi ile Eberhardt ve Teal'ın (2010) "Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG)" tahmincisi yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemler geleneksel katsayı tahmincilerine göre daha üstün özelliklere sahiptir. CCE-MG ve AMG tahmincileri yatay kesit bağımlılığına izin vermekte, durağan olmamaya karşı duyarlılık göstermekte, panelin heterojen olma durumunu göz önünde bulundurmaktadır. Bununla birlikte AMG tahmincisi sahip olduğu özellikleri itibarıyla CCE-MG tahmincisine göre daha güçlü sonuçlar ortaya koymaktadır (Eberhardt ve Bond, 2009: 1-3; Eberhardt ve Teal, 2010). Çizelge 6'da katsayı tahmincisi test sonuçları sunulmaktadır.

Çizelge 6. Katsayı Tahmincisi Test Sonuçları

Model: $EFP=f(ECI, GDP, REN)$	CCEMG		AMG	
Bağımlı Değişken: EFP	Katsayı Değeri	t-istatistiği	Katsayı Değeri	t-istatistiği
ECI	0.119	2.29**	0.103	1.83*
GDP	0.756	2.48**	0.578	2.61***
REN	-0.130	-2.02**	-0.248	-1.74*

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Çizelge 6'da katsayı tahminci sonuçlarına göre çalışmanın odaklandığı açıklayıcı değişken konumunda olan ve ECI ile temsil edilen ekonomik karmaşıklık endeksinin, EFP ile gösterilen kişi başına düşen ekolojik ayak izi üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan kontrol değişkenlerinden ve GDP ile temsil edilen kişi başı GSYİH'nin kişi başına düşen ekolojik ayak izini artırdığı, diğer bir kontrol değişkeni konumunda olan ve REN ile ifade edilen yenilenebilir enerji tüketim payının ise kişi başına düşen ekolojik ayak izini azalttığı belirlenmiştir. Buna göre Çin, ABD, Hindistan, Japonya ve İngiltere'den oluşan panel için ekonomik karmaşıklık düzeyinde meydana gelen 1 birimlik bir artış, kişi başına düşen ekolojik ayak izinde CCEMG tahmincisine göre %0.119, AMG tahmincisine göre

%0.103'lük bir artışa neden olmaktadır. Benzer şekilde kişi başı GSYİH'de meydana gelen %1'lik bir artış, kişi başına düşen ekolojik ayak izinde CCEMG tahmincisine göre %0.756, AMG tahmincisine göre %0.578'luk bir artışa yol açmaktadır. Diğer yandan yenilenebilir enerji tüketiminde ortaya çıkan %1'lik bir artış ise kişi başına düşen ekolojik ayak izinde CCEMG tahmincisine göre %0.130, AMG tahmincisine göre %0.248'lik bir azalışa neden olmaktadır. Tüm bu sonuçlar ışığında Çin, ABD, Hindistan, Japonya ve İngiltere'de ekonomik karmaşıklık düzeyinde ve ekonomik büyümede meydana gelen artışların çevresel bozulmalara yol açtığı ve çevre kirliliği üzerindeki yükü daha da artırdığı, yenilenebilir enerji tüketim payındaki artışların ise çevre kirliliğini azaltarak çevre üzerindeki baskıyı hafiflettiği ifade edilebilir.

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada küresel ekolojik ayak izinde büyük pay sahibi olan Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Hindistan, Japonya ve İngiltere için ekonomik karmaşıklık düzeyinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi kontrol değişkenleri de kullanılarak analiz edilmiştir. 1990-2017 döneminin incelendiği çalışmada ikinci nesil panel veri analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada yatay kesit bağımlılığının var olduğu tespit edilmiştir. Buna göre ülkelerden birinde meydana gelen şoktan diğer ülkelerin de etkilendiği belirlenmiştir. Eşbütünleşme analiz sonuçlarından ekolojik ayak izi, ekonomik karmaşıklık, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiği yani eşbütünleşik olduğu ortaya konulmuştur. Katsayı tahmincisi sonuçlarına göre ise çalışmanın odaklandığı değişken olarak ekonomik karmaşıklık düzeyinde meydana gelen artışın ekolojik ayak izi üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Kontrol değişkenleri konumunda bulunan ekonomik büyüme de benzer şekilde ekolojik ayak izi üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Katma değerli ürün geliştirme ve ekonomik büyüme çabalarının ilgili ülkelerde doğal kaynak kullanımını teşvik ettiği ve bunun da çevresel kirliliği artırarak çevresel sorunlara neden olduğu düşünülmektedir. Öte yandan bir diğer kontrol değişkeni olan yenilenebilir enerji tüketiminin ise ekolojik ayak izi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ise daha temiz ve yenilenebilir enerji kaynak kullanımının ekolojik ayak izini azaltmada ve böylece küresel kirlilik sorununu çözmeye yardımcı olacağını ortaya koymaktadır. Bu çalışma sonuçları Neagu (2020), Yılcı ve Pata (2020), Rafique vd. (2021), Shahzad vd. (2021) çalışma sonuçları ile benzerlik gösterir iken, Pata (2021), Ikram vd. (2021) çalışma sonuçları ile farklılık göstermektedir.

Tüm bu sonuçlardan hareketle ilgili ülkeler sürdürülebilirlik çerçevesinde mevcut büyüme ve kalkınma politikalarını gözden geçirmelidir. Ayrıca bu ülkeler yenilenebilir enerji üretimini ve tüketimini teşvik etmeli ve bu doğrultuda yenilenebilir enerji alt yapı yatırımlarına hız vermelidir. Son olarak çevresel farkındalığın gelişmesine yardımcı olacak politika adımlarının atılması sürdürülebilir bir ekonomi ve çevre için faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- [1] Bekun, F. V., Alola, A. A., Sarkodie, S. A. Toward a Sustainable Environment: Nexus Between CO₂ Emissions, Resource Rent, Renewable and Nonrenewable Energy in 16-EU Countries, Science of the Total Environment, 657, 1023-1029, 2019.

- [2] Breitung, J. A Parametric Approach to the Estimation of Cointegration Vectors in Panel Data, *Econometric Reviews*, 24, 2, 151-173, 2005.
- [3] Eberhardt, M., Bond, S. Cross-section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator, 2009.
- [4] Eberhardt, M., Teal, F. Aggregation Versus Heterogeneity in Cross-Country Growth Empirics, 2010.
- [5] Fernández, Y. F., López, M. F., Blanco, B. O. Innovation for Sustainability: The Impact of R&D Spending on CO₂ Emissions, *Journal of Cleaner Production*, 172, 3459-3467, 2018.
- [6] Hausmann, R., Hidalgo, C. A., Bustos, S., Coscia, M., Simoes, A. The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity, MIT Press, 2014.
- [7] Hausmann, R., Hidalgo, C. A., Bustos, S., Coscia, M., Simoes, A., Yildirim, M. A. The Atlas of Economic Complexity, MIT Press, 2019.
- [8] Hidalgo, C. A., Hausmann, R. The Building Blocks of Economic Complexity, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106, 26, 10570-10575, 2009.
- [9] Ikram, M., Xia, W., Fareed, Z., Shahzad, U., Rafique, M. Z. Exploring the Nexus between Economic Complexity, Economic Growth and Ecological Footprint: Contextual Evidence from Japan, *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 47, 101460, 2021.
- [10] Kahuthu, A. Economic Growth and Environmental Degradation in a Global Context, *Environment, Development and Sustainability*, 8, 1, 55-68, 2006.
- [11] Menyah, K., Nazlioglu, S., Wolde-Rufael, Y. Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from a Panel Causality Approach, *Economic Modelling*, 37, 386-394, 2014.
- [12] Mealy, P., Farmer, J. D., Teytelboym, A. Interpreting Economic Complexity, *Science Advances*, 5, 1, 2019.
- [13] Nathaniel, S. P. Ecological Footprint, Energy Use, Trade, and Urbanization Linkage in Indonesia, *GeoJournal*, 86, 5, 2057-2070, 2021.
- [14] Neagu, O. Economic Complexity and Ecological Footprint: Evidence from the Most Complex Economies in the World, *Sustainability*, 12, 21, 9031, 2020.
- [15] Ongan, S., Isik, C., Ozdemir, D. Economic Growth and Environmental Degradation: Evidence from the US Case Environmental Kuznets Curve Hypothesis with

- Application of Decomposition, *Journal of Environmental Economics and Policy*, 10, 1, 14-21, 2021.
- [16] Qingquan, J., Khattak, S. I., Ahmad, M., Ping, L. A New Approach to Environmental Sustainability: Assessing the Impact of Monetary Policy on CO₂ Emissions in Asian Economies, *Sustainable Development*, 28, 5, 1331-1346, 2020.
- [17] Pata, U. K. Renewable and Non-renewable Energy Consumption, Economic Complexity, CO₂ Emissions, and Ecological Footprint in the USA: Testing the EKC Hypothesis with a Structural Break, *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 1, 846-861, 2021.
- [18] Pesaran, M. H. General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, 2004.
- [19] Pesaran, M. H. Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure, *Econometrica*, 74, 4, 967-1012, 2006.
- [20] Pesaran, M. H. A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22, 2, 265-312, 2007.
- [21] Pesaran, M. H., Ullah, A., Yamagata, T. A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence, *The Econometrics Journal*, 11, 1, 105-127, 2008.
- [22] Pesaran, M. H., Yamagata, T. Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142, 1, 50-93, 2008.
- [23] Rafique, M. Z., Nadeem, A. M., Xia, W., Ikram, M., Shoaib, H. M., Shahzad, U. Does Economic Complexity Matter for Environmental Sustainability?, *Environment, Development and Sustainability*, 1-18, 2021.
- [24] Rees, W. E. Ecological Footprints and Appropriated Carrying Capacity: What Urban Economics Leaves Out, *Environment and Urbanization*, 4, 2, 121-130, 1992.
- [25] Shahbaz, M., Haouas, I., Van Hoang, T. H. Economic Growth and Environmental Degradation in Vietnam: Is the Environmental Kuznets Curve a Complete Picture?, *Emerging Markets Review*, 38, 197-218, 2019.
- [26] Shahzad, U., Fareed, Z., Shahzad, F., Shahzad, K. Investigating the Nexus between Economic Complexity, Energy Consumption and Ecological Footprint for the United States: New Insights from Quantile Methods, *Journal of Cleaner Production*, 279, 123806, 2021.
- [27] Sharma, R., Sinha, A., Kautish, P. Does Renewable Energy Consumption Reduce Ecological Footprint? Evidence from Eight Developing Countries of Asia, *Journal of Cleaner Production*, 285, 124867, 2021.

- [28] Stern, D. I., Common, M. S., Barbier, E. B. Economic Growth and Environmental Degradation: The Environmental Kuznets Curve and Sustainable Development, *World Development*, 24, 7, 1151-1160, 1996.
- [29] Ulucak, R., Khan, S. U. D. Determinants of the Ecological Footprint: Role of Renewable Energy, Natural Resources, and Urbanization, *Sustainable Cities and Society*, 54, 101996, 2020.
- [30] Wang, Z., Bui, Q., Zhang, B., Pham, T. L. H. Biomass Energy Production and Its Impacts on the Ecological Footprint: An Investigation of the G7 Countries, *Science of the Total Environment*, 743, 140741, 2020.
- [31] Wachernagel, M., Rees, W. Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth, *The New Catalyst Bioregional Series*, New Society Publishers, 1996.
- [32] Westerlund, J. Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect, *Journal of Applied Econometrics*, 23, 2, 193-233, 2008.
- [33] Yilanci, V., Pata, U. K. Investigating the EKC Hypothesis for China: The Role of Economic Complexity on Ecological Footprint, *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 32683-32694, 2020.
- [34] <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
(Erişim tarihi: 10.09.2021)
- [35] <https://data.footprintnetwork.org/#/>
(Erişim tarihi: 15.09.2021)
- [36] <https://oec.world/en/rankings/legacy/eci>
(Erişim tarihi: 11.09.2021)

EDİRNE

13 - 14 Kasım 2021

BİLİŞİM VE TEKNOLOJİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Dr. Öğr. Üyesi İsmail CAN ¹, İsmail SÖNMEZ ²

¹ Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-9404-8034

² Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-3895-9930

ÖZET

Bilişim ve teknoloji sektörünün gelişiminin toplumların ve dolayısıyla ülkelerin kalkınmasında önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Bu sektörün ülkelerin ekonomisine olan katkısının ortaya konmasında öncelikle sektörde faaliyet gösteren şirketlerin performanslarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle finansal performanslarının ölçülmesi, şirketlerin hangi alanlarda iyileştirme yapması gerektiğini ve gelecek dönemlerde verimliliği artırabilecek eylemlerin belirlenmesini ortaya koyabilecektir. Buradan hareketle bu çalışmada Türkiye’de Borsa İstanbul (BIST) bilişim ve teknoloji sektöründe faaliyet gösteren 15 şirketin 2012-2019 yılları arasındaki finansal performanslarını veri zarflama analizi ile değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak öncelikle veri zarflama analizinde girdi ve çıktı değişkeni olarak kullanılabilecek finansal oranlar literatür taraması ile belirlenmiş ve girdi olarak toplam aktif tutarı, stok devir hızı, alacak devir hızı, borçlanma oranı, satış maliyeti tutarı ve faaliyet gideri tutarı; çıktı olarak ise aktif karlılık oranı, öz sermaye karlılık oranı, faaliyet karlılık oranı ve net kâr marjı değişkenleri hesaplanmıştır. Ardından elde edilen girdi ve çıktı değişkenleri kullanılarak karar birimi olarak şirketlerin 2012-2019 yılları için finansal performansları çıktı odaklı CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) veri zarflama analizi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre şirketlerin finansal performans düzeylerinin ortalama olarak 2012-2019 yılları için sırasıyla 0,68; 0,62; 0,64; 0,56; 0,59; 0,68; 0,73; 0,72 olduğu belirlenmiştir. Finansal performans açısından 2012 yılında 7 şirket verimli iken, 2013 yılında 8 şirket, 2014 yılında 6 şirket ve 2015-2017 yıllarında 5 şirket, 2018 yılında 7 şirket ve son olarak 2019 yılında 9 şirketin verimli olduğu görülmüştür. Çalışmadan elde edilen sonuçların bilişim ve teknoloji sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performanslarının artırılmasında atılacak adımlarda önemli kanıta dayalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal performans, verimlilik, bilişim, teknoloji, BIST

¹ Bu araştırma, İsmail Sönmez tarafından hazırlanan “Bilişim ve Teknoloji Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansal Performanslarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

EVALUATION OF THE FINANCIAL PERFORMANCES OF COMPANIES OPERATING IN THE INFORMATION AND TECHNOLOGY SECTOR

ABSTRACT

It is known that the development of the information and technology sector has an important role in the development of societies and therefore countries. In order to reveal the contribution of this sector to the economy of the countries, first of all, the performances of the companies operating in the sector should be evaluated. In particular, measuring their financial performance will reveal in which areas companies should improve and the determination of actions that can increase productivity in the future. From this point of view, in this study, it is aimed to evaluate the financial performances of 15 companies operating in the information and technology sector of Borsa Istanbul (BIST) in Turkey between the years 2012-2019 with data envelopment analysis. For this purpose, first of all, financial ratios that can be used as input and output variables in data envelopment analysis were determined by literature review and as inputs, total asset amount, inventory turnover, receivables turnover, borrowing ratio, sales cost amount and operating expense amount; as output, return on assets ratio, return on equity capital, operating profitability ratio and net profit margin variables were calculated. Then, using the input and output variables obtained, the financial performances of the companies for the years 2012-2019 as a decision unit were evaluated with the output-oriented CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) data envelopment analysis. According to the results obtained, the average financial performance levels of the companies for the years 2012-2019 are 0.68; 0.62; 0.64; 0.56; 0.59; 0.68; 0.73; 0,72 respectively. While 7 companies were efficient in 2012 in terms of financial performance, 8 companies in 2013, 6 companies in 2014, 5 companies in 2015-2017, 7 companies in 2018 and finally 9 companies in 2019 were found to be efficient. It is thought that the results obtained from the study will provide important evidence-based information in the steps to be taken in increasing the financial performance of companies operating in the information and technology sector.

Keywords: Financial performance, productivity, informatics, technology, BIST

1. GİRİŞ

Küresel dünyada her geçen gün önemi artan bilişim ve teknoloji şirketleri, çağımızın gelişim göstergesi haline gelmiştir. Ülkelerin gelecek yıllarda teknoloji yarışında önemli bir yere sahip olabilmesi ve gelişmiş bir toplum hedefine erişebilmesi için bu sektörü daha yakından analiz etmeleri gerekmektedir (Aydın, 2012). Bilişim ve teknoloji şirketleri sadece kendi alanları ile sınırlı kalmamakla birlikte diğer tüm sektörlerle öncülük etmektedir. Teknolojinin sürekli olarak güncellenmesi, üretim maliyetlerini önemli ölçüde azaltarak diğer sektörlerde yer alan şirketlerin de performansını artırmaktadır (Weill, 1992). Dolayısıyla bilişim ve teknoloji sektöründe yer alan firmaların finansal performanslarının ölçülmesi hem bu şirketlerin finansal sürdürülebilirliğinin anlaşılmasında hem de diğer sektörlerin yatırım kararlarında yol gösterici nitelikte olması sebebiyle oldukça önemlidir.

Finansal performans en basit tabiri ile bir firmanın belirli bir dönem içerisindeki finansal durumunu göstermektedir. Başka bir deyişle firmanın finansal tablolarından elde edilen veriler ışığında çeşitli analiz teknikleri kullanılarak bilgi edinme sürecidir (Bhunia vd., 2011). Finansal performansın ölçülmesiyle alınacak kararların işletmenin gelecek dönemlerdeki hedeflerine ulaşabilmesi açısından önemlidir. Firmanın geçmişteki eksikliklerin belirlenmesi, gelecek dönemin planlanması ve firma hedeflerine ulaşılması açısından gereklidir (Bayyurt, 2007). Performans ölçümleri, iş sonuçlarının daha iyi bir şekilde izlenerek, firma stratejilerinin daha verimli bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır (Grady, 1991). Finansal performansın ölçülmesinde çeşitli analiz teknikleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler arasında finansal tablo analizlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Delen vd., 2013). Finansal tablo analizleri ise yatay, dikey, trend ve oran analizleri olmak üzere temelde dört gruba ayrılmaktadır.

Yatay analiz yöntemi işletmenin finansal tablo kalemlerinde yer alan değişimlerin incelenerek yorumlanmasını kapsamaktadır (Karan, 2005). Dikey analiz, işletmenin finansal tablolarında yer alan kalemlerin grup ve genel toplam içerisindeki payının tespit edilmesi ve bu oranların yorumlanması tekniğine dayanmaktadır (Elmas, 2016). Trend analiz yönteminde işletmenin belirli bir yıldaki finansal verileri 100 kabul edilerek diğer yıllarda oluşan eğilimlerin temel seçilen yıla göre analiz edilerek yorumlanması işlemidir (Jagels, 2006). Oran analizi yöntemi ise birbiriyle ilişkili olabilecek kalemlerin oranlanarak, bu işlem sonucunda anlamlı çıkarımlar elde edilmesine dayalı bir analiz yöntemidir (Karapınar, 2012). Ancak son yıllarda işletmelerin finansal performansının ölçülmesinde oran analizinden elde edilen sonuçların tek başına değil farklı analiz teknikleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir (Erdoğan vd., 2015; Shaverdi vd., 2016). Bu yöntemlerden birisi ise Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemidir.

Her iktisadi varlık emeline ulaşmak için dışarıdan temin ettiği kaynakları (girdi) belirli bir üretim sürecinden geçirdikten sonra mal veya hizmete (çıktı) dönüştürürler. VZA yöntemi de işletmelerin belirli bir zaman diliminde gerçekleştirmiş olduğu girdilerin çıktılara dönüştürülmesi işleminin ne kadar verimli olduğunun ölçüldüğü bir yöntemdir (Tetik, 2003). Başka bir deyişle performans değerlendirmesi yapılabilmesi için kullanılan girdiden en büyük çıktı elde edilip edilmediğine bakılması gerekmektedir. Ne kadar az girdi ile ne kadar çok çıktı elde edilirse işletmenin verimliliğinin o kadar yüksek olduğu söylenebilir. VZA yöntemi hem çıktılara hem de girdilere ait verileri birlikte değerlendirerek birden fazla performans ölçüsü sunar. Bu yöntemde bir birimin göstermiş olduğu performans ile en yüksek performansı gösteren birimlerin mukayese edilerek hesaplanmış bir performans ölçütü ortaya çıkarır. VZA yöntemini önemli kılan diğer bir etken ise yalnızca etkin ya da az etkin birimleri ortaya çıkarmaz, kaynakların daha etkin ve verimli kullanılarak çıktıları mümkün mertebe yükseltmenin ölçülerini de meydana çıkarır (Ayanoğlu vd., 2010).

Buradan hareketle bu çalışmada da Türkiye’de Borsa İstanbul’da (BIST) bilişim ve teknoloji sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2012-2019 yılları arasındaki finansal performanslarını veri zarflama analizi ile değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçların hem bu sektörde yer alan firmaların finansal performanslarının iyileştirilmesinde hem de diğer sektörlerde yer alan firmaların yatırım kararları gibi finansal kararları almasında önemli kanıt dayalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Veriler

Araştırmada BIST’te işlem gören bilişim ve teknoloji sektöründe yer alan şirketlerin 2012-2019 yılları arasındaki finansal performansları VZA yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu yıllar arasında karşılaştırılabilir olması açısından verilerin tam yer aldığı toplamda 15 şirket karar verme birimi olarak değerlendirmeye alınmıştır. Analizde kullanılan veriler Kamu Aydınlatma Platformu, İş Yatırım ve şirketlere ait yatırımcı ilişkileri veri tabanlarında yer alan temel finansal tablolardan (bilanço ve gelir tablosu) elde edilmiştir.

2.2. Değişkenler

Araştırmada şirketlerin finansal performanslarının ölçülmesinde girdi ve çıktı değişkenleri olarak kullanılacak olan finansal oranlar literatür taraması yapılarak belirlenmiştir. Verilerin analizinde girdi değişkeni olarak toplam aktif tutarı, stok devir hızı, alacak devir hızı, borçlanma oranı, satış maliyeti tutarı ve faaliyet gideri tutarı; çıktı değişkeni olarak ise aktif karlılık oranı, öz sermaye karlılık oranı, faaliyet karlılık oranı ve net kâr marjı oranları kullanılmıştır. İlgili oranların hesaplanmasında kullanılan formüllere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Girdi ve Çıktı Değişkenlerinde Yer Alan Finansal Oranlar

	Finansal Oranlar	Hesaplanma Yöntemi
Girdiler	Toplam Aktif Tutarı	=Dönen Varlıklar + Duran Varlıklar
	Stok Devir Hızı	=Satışların Maliyeti / Ortalama Stoklar
	Alacak Devir Hızı	=Net Satışlar / Ortalama Ticari Alacaklar
	Borçlanma Oranı	=Toplam Kaynaklar / Öz Sermaye
	Satışların Maliyeti	= Satışlar
	Faaliyet Gideri	= Arge+PSDG+GYG
Çıktılar	Aktif Karlılık Oranı	= Dönem Net Kar veya Zararı / Toplam Aktif
	Öz Sermaye Karlılık Oranı	= Dönem Net Kar veya Zararı / Öz Sermaye
	Faaliyet Karlılık Oranı	=Faaliyet Karı veya Zararı / Net Satışlar
	Net Kar Marjı	= Net Kar / Net Satışlar

Tablo 1’de yer alan finansal oranlar hesaplandıktan sonra VZA yöntemi ile şirketlerin finansal performansları ölçülmüştür.

2.3. Analiz

VZA, birden çok girdinin ve birden çok çıktının bulunduğu durumlarda “karar verme birimlerinin” görel verimliliği hakkında bilgi sunmaktadır. Karar verme birimi, performansı ölçülmek istenen birimi ifade etmektedir. Bu birimler, hastaneler, şirketler, üniversiteler olabileceği gibi ülkeler ve bölgeler de olabilmektedir (Cooper vd., 2011). Yöntemde performansları ölçülen karar verme birimlerinden en verimli olan birimin skoru 1 kabul edilmekte ve diğer karar verme birimleri için de görel olarak 0 ile 1 arasında skorlar elde edilmektedir (Ramanathan, 2003). Bu yöntem, parametrik olmayan bir doğrusal programlama

teknîği olması sebebiyle herhangi bir veri dağılım varsayımına dayanmadan analizlerin gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Bir VZA modeli mevcut çıktıları karşılarken girdileri en aza indirmeyi hedefleyen girdi odaklı ve daha fazla gözlemlenen girdi değeri gerektirmeden çıktıları en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen çıktı odaklı olmak üzere iki şekilde oluşturulabilmektedir. VZA modelleri aynı zamanda ölçeğe göre getiri açısından da alt bölümlere ayrılabilir. Bunlardan Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) tarafından (Charnes vd., 1978) önerilen yöntemde tüm karar verme birimlerinin optimal ölçeklerinde çalıştığı ölçeğe göre sabit getiri için verimlilik ölçümü yapılmaktadır. Banker, Charnes ve Cooper (BCC) tarafından (Banker vd., 1984) önerilen yöntemde ise ölçeğe göre değişken getiri için verimlilik ölçümü yapılmaktadır (Ji ve Lee, 2010). VZA yönteminde seçilecek olan modelde eğer amaç kaynakları aşırı kullanan birimleri belirlemek ve girdileri azaltmak ise girdi odaklı bir modelin seçimi uygun olmaktadır. Ancak araştırmanın amacı, girdileri azaltmaktan ziyade çıktıları maksimize etmek ise çıktı odaklı bir modelin kullanılması daha uygun olmaktadır (Cook vd., 2014). Girdi veya çıktılardaki bir artışın ya da azalmanın çıktılarda veya girdilerde orantılı bir şekilde değişikliklerle sonuçlanıp sonuçlanmayacağını tahmin etmek için BCC yönteminin kullanılması, eğer girdi ve çıktılar için herhangi bir ağırlığın etkisi tahmin edilmek istenmiyorsa CCR yönteminin kullanılması önerilmektedir (Fancello vd., 2020). Bu çalışmada da bilişim ve teknoloji sektöründe yer alan şirketlerin finansal performansları değerlendirilmek istendiğinden ve mevcut girdiler ile daha fazla çıktı elde edilmesi hedeflendiğinden çıktı odaklı CCR yöntemine göre analizler gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde bilişim ve teknoloji sektöründe yer alan şirketlere ait girdi ve çıktı değişkenlerinin analiz edilen yıllara göre tanımlayıcı istatistiklerinin yer aldığı görülmektedir. Buna göre girdi değişkenlerine bakıldığında 2012 yılından 2019 yılına gelindiğinde şirketlere ait Toplam Aktif Tutarının 0,83 oranında olumlu yönde artış gösterdiği bulunmuştur. Stok Devir Hızı 2012 yılında 40,49 oranına sahipken 2019 yılında 0,36 oranında düşüş sergilemiştir. Yine ilgili yıllarda Alacak Devir Hızında 0,34 oranında bir düşüş izlenmektedir. Şirketlerin Borçlanma Oranının ilgili yıllarda 0,05 oranında düştüğü gözlenmektedir. Satışların Maliyeti kaleminde 2012 yılından 2019 yılına kadar 0,77 oranında artış meydana gelmiştir. Yine Faaliyet Giderleri kaleminde 0,72 oranında artış görülmektedir.

Çıktı değişkenleri incelendiğinde ise Aktif Karlılık Oranında 0,94’lük bir artış meydana geldiği, Öz Sermaye Karlılık Oranında herhangi bir oransal değişim gözlenmediği bulunmuştur. Faaliyet Karlılık Oranında 0,98’lik negatif yönlü bir değişim olduğu görülmektedir. Net Kar Marjında ise 0,99 oranında negatif yönlü bir eğilim söz konusudur.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Değişim Yüzdesi (%)
	$\bar{x} \pm ss$	$\bar{x} \pm ss$	$\bar{x} \pm ss$	$\bar{x} \pm ss$	$\bar{x} \pm ss$	$\bar{x} \pm ss$	$\bar{x} \pm ss$	$\bar{x} \pm ss$	
Girdiler									
Toplam Aktif Tutarı	398.054.338,00± 834.048.413,40	474.718.299,6± 1.008.258.385	611.139.208,10± 1.275.124.447	773.183.262,90± 1.575.996.038	942.650.996,90± 2.167.857.798	1.231.809.235± 2.935.955.372	1.801.604.472± 4.921.262.936	2.371.693.640± 6.479.277.392	0,83
Stok Devir Hızı	40,47±86,24	28,51±50,03	12,29±14,13	8,97±7,43	14,67±15,10	22,07±30,12	24,88±39,46	29,81±49,73	-0,36
Alacak Devir Hızı	4,28±1,88	3,38±2,23	3,39±1,71	3,47±1,80	3,37±2,31	3,25±1,84	3,11±1,53	3,19±1,63	-0,34
Borçlanma Oranı	1,39±1,10	1,42±1,23	1,87±1,86	1,81±1,90	1,50±1,42	1,54±1,36	1,07±0,82	1,33±1,04	-0,05
Satışların Maliyeti	357.105.807,60± 430.668.079,70	398.741.581,70± 545.753.480,80	512.002.619,90± 694.213.766,60	683.687.812,40± 949.916.889,60	787.754.002,0± 1.114.579.238	1.009.765.177± 1.440.256.064	1.153.758.382± 1.869.138.641	1.530.342.929± 2.614.011.757	0,77
Faaliyet Gideri	31.056.691,73± 48.202.586,27	32.527.877,73± 51.172.483,82	39.627.514,07± 60.897.790,95	47.894.897,13± 75.240.834,10	51.824.211,67± 80.311.901,57	67.470.913,73± 110.745.234,30	83.030.433,07± 125.960.309,90	110.456.828,4± 193.793.917,5	0,72
Çıktılar									
Aktif Karlılık Oranı	0,03±0,13	0,06±0,08	0,06±0,05	0,79±0,67	0,08±0,72	0,75±0,51	0,07±0,09	0,53±0,11	0,94
Öz Sermaye Karlılık Oranı	0,10±0,21	0,09±0,16	0,12±0,09	0,18±0,12	0,17±0,11	0,17±0,12	0,13±0,14	0,10±0,18	0,00
Faaliyet Karlılık Oranı	-0,02±0,26	0,01±0,26	0,04±0,19	0,17±0,27	-0,22±1,31	0,16±0,19	-0,32±1,69	-1,26±5,37	0,98
Net Kar Marjı	-0,01±0,22	1,27±4,68	0,28±0,81	0,17±0,26	0,31±0,75	0,17±0,24	-0,30±1,68	-0,85±3,73	0,99

Tablo 3. Yıllara Göre Şirketlerin CCR Skorları

Şirketler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Ortalama
ALCTL	1	0	0,07184	0,56132	0,41573	0,29642	0,84574	0,10056	0,41
ARENA	0,64061	0,18469	0,29222	0,10968	0,0885	0,01494	0,05242	0,21607	0,20
ARMDA	0,81186	0,20811	0,50676	0,11394	0,06427	0,13241	0,09416	0,1516	0,26
ASELS	1	0,64361	0,83069	0,31384	1	0,84973	1	1	0,83
DESPC	1	1	1	0,65519	0,55399	0,98605	1	1	0,90
DGATE	0,55858	0,16971	0,86721	0,55622	1	1	1	1	0,77
ESCOM	0,39098	1	1	1	1	1	0,54595	1	0,87
FONET	1	1	1	1	1	0,79499	1	1	0,97
INDES	0,51068	0,11977	0,43539	0,29809	0,21349	0,61493	0,82943	0,40868	0,43
KAREL	1	1	0,37288	0,1969	0,38592	0,81742	1	1	0,72
KRONT	0,00004	1	1	1	1	1	1	1	0,87
LINK	0,00008	1	1	1	0,7772	1	1	1	0,85
LOGO	1	1	1	1	0,58411	0,41451	0,85109	0,90476	0,84
NETAS	0,26515	0,03257	0,1426	0,15459	0,07774	0,28813	0,00003	0,00002	0,12
PKART	1	0	0,07184	0,56132	0,41573	0,29642	0,84574	0,10056	0,74
Ortalama	0,68	0,62	0,64	0,56	0,59	0,68	0,73	0,72	
SS	0,37	0,44	0,38	0,36	0,37	0,36	0,38	0,41	
Min.	0	0	0,0617	0,1097	0,0643	0,0149	0	0	
Max.	1	1	1	1	1	1	1	1	

Tablo 3 incelendiğinde, şirketlerin finansal performans düzeylerinin ortalama olarak 2012-2019 yılları için sırasıyla 0,68; 0,62; 0,64; 0,56; 0,59; 0,68; 0,73; 0,72 olduğu belirlenmiştir. Finansal performans açısından 2012 yılında 7 şirket verimli iken, 2013 yılında 8 şirket, 2014 yılında 6 şirket ve 2015-2017 yıllarında 5 şirket, 2018 yılında 7 şirket ve son olarak 2019 yılında 9 şirketin verimli olduğu görülmüştür.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

İşletmelerin dinamik bir yapıya bürünebilmeleri ve hayatta kalabilmeleri için hiç şüphesiz başvuracakları yöntem dünü analiz ederek geleceği planlamaktır. Çünkü işletmenin karar mekanizmalarının geleceği daha iyi planlayabilmelerinin mutlak yolu dünü iyi bir şekilde tahlil edebilmeleridir.

Bu çalışmada bilişim ve teknoloji alanında faaliyet gösteren 15 firmanın 2012-2019 yılları arasında yer alan finansal tabloları analiz edilmiştir. İlk olarak girdi değişkenlerinde; Toplam Aktif Tutarında yıllar itibariyle artış olduğu gözlenmiştir. Stok Devir Hızında ise 2013 yılında bir düşüş meydana gelmiş ancak 2016 yılından itibaren yükselme eğilimine girmiştir. Stok Devir Hızının düşmesi işletmeye dönen nakit akışlarının yavaşlamasına sebep olacağından olumlu karşılanmamaktadır. Stok Devir Hızındaki yavaşlama işletme performansını doğrudan etkilemektedir. Alacak Devir Hızında ise 2013 yılında düşüş gözlenmiş ancak takip eden yıllarda ortalama düzeyde kalmıştır. Borçlanma Oranına bakıldığında 2014 ve 2015 yıllarında en yüksek seviyesine ulaşmış olup diğer yıllarda ki seyri azalış yönlü olmuştur. İşletmelerin varlıklarını büyütme için dışarıdan sağladıkları finansmanın uzun vadeli olması bu azalışın nedeni olarak düşünülebilir. Satışların Maliyeti ise yıllar itibariyle artışını sürdürmüştür. Faaliyet Giderlerinde ise her yıl artış gözlenmektedir. Çıktı değişkenlerine bakıldığında Aktif Karlılık Oranının yıllar itibariyle artış gösterdiği görülmektedir. Öz Sermaye Karlılık Oranında

ise 2014-2018 yılları arasında artış olduğu gözlenmiştir. Faaliyet Karlılık Oranı ve Net Kar Marjında negatif yönlü bir eğilim olduğu görülmektedir.

Çalışmanın diğer bir değerlendirme ölçütü olan VZA Modelinde, yıllara göre şirketlerin CCR skorlarına bakılmış olup 2012, 2017, 2018 ve 2019 yıllarında performanslarının görece daha yüksek olduğu ancak 2013, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında performans ortalamalarında bir düşüş meydana geldiği görülmektedir. Bu durumun ilgili yıllarda şirketlerin stok ve alacak devir hızlarının düşerken satışların maliyetinin ve faaliyet giderlerinin artmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Böylece şirketlerin stoklarını eritemediği ve dolayısıyla satışlarının düştüğü, piyasadaki alacaklarını tahsil etmekte zorlandıkları ve buna karşın gider ve maliyet kalemlerinin de artış göstermesi ile firmaların finansal performansının düşmesine neden olduğu ifade edilebilir.

BIST Bilişim ve Teknoloji alanında faaliyet gösteren 15 firmanın performanslarına bakıldığında yıllar içerisinde ASELS, LINK, FONET, ESCOM, KRONT, LOGO ve DESPC şirketlerinin performanslarının yüksek olduğu görülmüştür. Genel olarak sektörün 2012-2019 yılları arasındaki büyüme seyrine bakıldığında, 2014-2016 yılları arasında firmaların ithalata dayalı üretim gerçekleştirdikleri göz önüne alındığında ilgili yıllarda artan kur farkından kaynaklı olarak stok devir hızının azaldığı düşünülebilir. Satışların maliyeti kalemi izlendiğinde maliyetlerin yıllar itibarıyla artış gösterdiği gözlenmektedir. Üretim maliyetlerindeki bu artış ürün pazarına olumsuz yansarak satışların azalmasına sebebiyet verebilir. Yine faaliyet giderlerinin de artış yönlü olduğu görülmüştür. Faaliyet giderlerindeki bu artış işletmenin Ar-ge, Pazarlama ve Satış Dağıtım Gideri ve Genel Yönetim Giderleri kaleminde yaptığı harcamaların karlılığı etkileyeceğinden dengeli bir politika izlenmesi gerektiği değerlendirilmektedir. 2017 yılından sonra sektör pazarındaki büyümeden kaynaklı ve sektörün TL bazında değer kazanmasıyla tekrar yükseliş trendine girdiği gözlenmiştir. Bu şirketlerin hem yurtiçinde hem yurt dışında AR-GE çalışmasıyla ve sürekli katma değer yaratmasıyla BIST'te yatırımcıları kendine çektiği düşünülmektedir.

Araştırmada önemli sektörlerden biri olan bilişim ve teknoloji sektöründe yer alan firmaların finansal oranlarının bir arada değerlendirilmesine olanak tanıyan VZA yöntemiyle finansal performansları ölçülmüştür. Daha sonra yapılacak olan çalışmalarda farklı oranların, analiz yöntemlerinin ve farklı dönemlerin ele alınarak firmaların finansal performanslarının değişiklik gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca finansal performansı etkileyebileceği düşünülen değişkenler kullanılarak ikinci aşama analizlerin yapılmasıyla firmaların finansal performansına ilişkin daha fazla bilgi sağlanabilmektedir. Bununla birlikte bu araştırmadan elde edilen sonuçların hem bilişim ve teknoloji sektöründe faaliyet gösteren firmalara hem de diğer sektörlerde yer alan firmalara kanıta dayalı bilgiler sunarak yol göstereceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ayanoğlu, Y., Atan, M. & Beylik, U. (2010). Hastanelerde veri zarflama analizi (VZA) yöntemiyle finansal performans ölçümü ve değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 2(2), 40-62.
- Aydın, İ. (2012). Bilişim sektörü ve Türkiye'nin sektördeki potansiyeli. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)* ISSN: 2146-9466, 1(1), 180-200.
- Banker RD, Charnes A, Cooper WW. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9): 1078-1092.
- Bayyurt, N. (2007). İşletmelerde performans değerlendirmenin önemi ve performans göstergeleri arasındaki ilişkiler. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 53, pp. 577-592).
- Bhunia, A., Mukhuti, S. S., & Roy, S. G. (2011). Financial performance analysis-A case study. *Current Research Journal of Social Sciences*, 3(3): 269-275.
- Charnes A, Cooper WW, Rhodes E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6): 429-444.
- Cook, W. D., Tone, K., & Zhu, J. (2014). Data envelopment analysis: Prior to choosing a model. *Omega*, 44, 1-4.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M., & Zhu, J. (Eds.). (2011). Handbook on data envelopment analysis.
- Delen, D., Kuzey, C., & Uyar, A. (2013). Measuring firm performance using financial ratios: A decision tree approach. *Expert systems with applications*, 40(10): 3970-3983.
- Fancello, G., Carta, M., & Serra, P. (2020). Data envelopment analysis for the assessment of road safety in urban road networks: A comparative study using CCR and BCC models. *Case studies on transport policy*, 8(3): 736-744.
- Grady, M. W. (1991). Performance measurement: implementing strategy. *Strategic Finance*, 72(12): 49.
- Jagels, M. G. (2006). *Hospitality management accounting*. John Wiley and sons.
- Ji, Y. B., & Lee, C. (2010). Data envelopment analysis. *The Stata Journal*, 10(2): 267-280.
- Karan, M. B. (2005). *Yatırım analizi ve portföy yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karapınar, A., & Ayıkoğlu Zaif, F. (2012). Finansal analiz. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ramanathan, R. (2003). An introduction to data envelopment analysis: a tool for performance measurement. Sage.

Shaverdi, M., Ramezani, I., Tahmasebi, R., & Rostamy, A. A. A. (2016). Combining fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS with financial ratios to design a novel performance evaluation model. *International Journal of Fuzzy Systems*, 18(2): 248-262.

Tetik, S. (2003). İşletme performansını belirlemede veri zarflama analizi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2): 221-230.

Weill, P. (1992). The relationship between investment in information technology and firm performance: A study of the valve manufacturing sector. *Information systems research*, 3(4): 307-333.

FETVALAR VE MAHKEME KARARLARI İŞİĞİNDA OSMANLI'DA KOMŞULUK HAKKI

Dr. Arş. Gör. Merve ALTINBAŞ¹,

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ORCID ID: 0000-0001-7094-0549

ÖZET

Sosyal yaşamın gerektirdiği ve geliştirdiği bir ilişki türü olan komşuluğun şekillenmesinde sosyal ve kültürel birikimler ile dinî unsurlar etkili olmuştur. İslam fıkıh literatüründe “câr” kelimesi komşu, “civâr” kelimesi ise komşuluk kavramlarına karşılık gelmektedir. Hem haksızlığa uğrayanı koruyan kişiyi hem de kendisine sığınan kişiyi ifade eden “câr” kelimesi çift taraflı bir ilişkiyi bünyesinde ihtiva etmektedir. Bir İslam devleti olarak Osmanlı Devleti hukuk sisteminde de korunan bu ilişki tarafların karşılıklı hak ve yükümlülüklerine yer vermektedir. Dönemin kaynakları incelendiğinde komşuluk haklarının korunduğu ve mağduriyet yaşayanların mahkemeye başvurmadan kaçınmadığı görülmektedir. Ortak kullanılan yapılar, manzaranın engellenmesi, kirlilik gibi sorunlara çözüm aranmakla birlikte hane mahremiyetinin korunmasına yönelik kararlar da göze çarpmaktadır. Kaynak hakkı, geçit hakkı, atık su akıtma hakkı gibi haklara da temas etmeyi gerektiren konu, bir diğer açıdan kişilerin kendi mülkiyetindeki yerler üzerindeki haklarının sınırlarını da belirlemektedir.

Türk örfünün ve İslamiyet'in şekillendirdiği Osmanlı hukuk düzeninde, komşuluğa dair unsurların inceleneyeceği çalışma; klasik dönem fetvaları ve kadı mahkemesi kararlarına yansıyan boyutuyla sınırlandırılacaktır. Buna ek olarak Tanzimat dönemi kanunlarından olan Mecelle'de düzenlenen normlara değinilecektir. Mahkeme kararlarının ve fetvaların hukuk normuna dönüşümünün inceleneyeceği çalışmada tümevarım metodu kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, Komşuluk Hakkı, Mülkiyet Hakkı, İslam Hukuku, Mecelle

ABSTRACT

Neighborhood, which is a type of relationship brought by social life, has been shaped by social, cultural and religious accumulations. In the Islamic fiqh literature, the word "câr" is used for neighbor, and the word "civâr" is used for the concepts of neighborhood. The word “câr”, which expresses both the person who protects the wronged and the person who takes refuge in him, contains a bilateral relationship. This relationship, which was also protected in the legal system of the Ottoman State as an Islamic state, included the mutual rights and obligations of the parties. According to the sources of the period, neighborhood rights were protected in the Ottoman society. The victims applied to the court. While family privacy came to the fore, solutions were also sought for environmental problems. The subject, which also requires touching on rights such as the right to resources, the right of passage, and the right to run waste water, also determines the limits of the rights of individuals over the places they own.

The study, which will examine the elements of neighborhood in the Ottoman legal order shaped by Turkish customs and Islam; It will be limited to the extent that is reflected in the classical period fatwas and the decisions of the kadı court. In addition, the norms regulated in Mecelle, which is one of the laws of the Tanzimat period, will be mentioned. The inductive method will be used in the study in which the transformation of court decisions and fatwas into legal norms will be examined.

Keywords: Ottoman Law, Neighborhood Right, Property Right, Islamic Law, Mecelle

I. GİRİŞ

Geçmişten bugüne insanların toplu yaşamının bir neticesi olarak doğan komşuluk, dini, ahlaki ve hukuki bazı yükümlülükleri getirmekle beraber kişilere kendi menfaatlerini korumak adına çeşitli haklar da sağlamıştır. Komşu anlamına gelen “câr” kelimesi, haksızlık karşısında korunan şahsı ifade ettiği gibi haksızlığa uğrayanı koruyan kişi anlamında da kullanılmıştır¹.

Osmanlı dönemi fetva kitaplarında komşuluk üzerine hak ve yükümlülükler “Kitâbu’l Hîtân” ya da “Hîtân ve Cirân Hukuku” başlıklarıyla ele alınmıştır. Çit, duvar, set anlamına gelen hât kelimesinin çoğulu olan hîtân kelimesi, fıkıh literatüründe avlu, kuyu başı, mutfak gibi kadınların kullanmaktan imtina edemeyecekleri evin bölümleri için kullanılmıştır². Fetvalarda hanelerin mahremiyeti ile ilgili bu alanları ifade etmek için makarr-ı nisvan deyiimi kullanılmış, Mecelle hükümlerinde de aynı ifade korunmuştur. Cirân ve civâr ise câr kelimesinin çoğulu olarak komşular manasına gelmektedir³. Komşu, birbirine yakın hanelerde yaşayan aile ve kişilerin ifadesinde kullanılır⁴.

İslam hukukunda kul hakları içerisinde ele alınan komşuluk hukuku Osmanlı uygulamasında da gözetilmiş ve ayrıntılı fetvalara konu olmuştur⁵. Osmanlı hukukunda komşuluğa dair hükümlere dönemin şeyhülislamlarının kaleme aldıkları veya sonradan derlenen fetva kitaplarından ulaşılmaktadır. Bu fetvalardaki hükümler doğrultusunda komşuluk haklarına ilişkin yaşanan meselelere çözüm aranmıştır. Tanzimat sonrasında ise Mecelle bünyesinde bu haklar düzenlenmiştir.

Çalışmada komşuluk ilişkilerinde ortaya çıkan uyuşmazlıklar duvar ve çitlere dair, hane mahremiyetine dair, havanın ve ışığın engellenmesine dair, duman kötü koku, gürültü, su kaynaklarının korunması ve kullanılması gibi başlıklar altında incelenecek ve çeşitli mahkeme kararlarıyla desteklenecektir.

II. KOMŞULUK İLİŞKİLERİNDE ORTAYA ÇIKAN UYUŞMAZLIKLAR

Komşuluk ilişkilerine dair fetvalar ve mahkeme kararları incelendiğinde bu konuya ilişkin sorunların belirli konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kapsamda yapıların birbirinin ışığını kesmesi, evdeki mahremiyetin korunması, kirli suyun bir başkasının konutunu

¹ Ahmet Önkâl, “Civâr”, *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 34.

² Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Haz. H. Necati Demirtaş, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 397.

³ Önkâl, “Civâr”, s. 34.

⁴ Mustafa Çağrı, “Komşu”, *DİA*, C. XXVI, Ankara, 2002, s. 157.

⁵ Çağrı, “Komşu”, s. 157.

etkilememesi, belirli esnaf gruplarının çevreye verdiği zararın giderilmesi, kişilerin kendi mülkiyetindeki tasarruflarında çevreye verdikleri zararın giderilmesi gibi başlıklar göze çarpmaktadır.

A. Komşulukta Mahremiyete Dair Meseleler

Osmanlı toplumunda kişilerin şahsi konutlarındaki komşuluğa dair uyuşmazlık yaşadıkları ve sıkça mahkemeye taşınan konulardan biri makarr-ı nısvân denilen bölümlerin diğer komşunun evinden görünmesi meselesidir.

Mahremiyetin sağlanması adına evde yaşayan kadınların tesettürsüz gezebilecekleri alanların civardaki ev sahipleri tarafından görünmemesi esası üzerine yapıların inşa edilmesi gerekmiştir. Aksi durumlarda ortaya çıkacak zararın giderilmesine yönelik pek çok fetva örneğine rastlanmaktadır. Bu konuya ilişkin uyuşmazlıklar mahkeme kayıtlarına da yansımıştır⁶. Örneklerden ilki Zeyd'in evinde yeni yaptığı sofasından bakıldığında komşusu Amr'ın evindeki makarr-ı nısvân olan bölümlerin görüldüğü havale hakkındadır. Böyle bir durumda Amr'ın Zeyd'e havalesini kaldırmaya hakkı olacağı belirtilmiştir⁷. Konuya dair bir diğer fetva da evin üst katına yapılan odaların havalesinin komşu evlerdeki makarr-ı nısvân bölümleri görmesi üzerinedir. Böyle bir durumda havalenin yerinin değiştirilmesi veya tahtadan bir perde ile kapatılması ile çözüm bulunabilecekken karşı tarafın pencerelerin taş duvarla kapatılması talebinde bulunması haksız bulunmuştur⁸.

Mahremiyetin korunması meselesi Müslümanların hanelerinin yanı sıra gayrimüslim hanelerinde de gözetilmiştir. Konuya dair fetvada Zeyd'in evinde ihdas ettiği pencerelerden Yahudi komşusu Amr'ın evinin makarr-ı nısvân bölümlerinin görünmesi durumunda Amr'ın bu havaleyi kaldırmaya hakkı olacağı belirtilmiştir⁹.

Makarr-ı nısvân bölümlerin görünmesinin sadece komşu haneler açısından değerlendirilmediği de fetvalarda açıktır. Zeyd ile Amr'ın evlerinin arasında bulunan mülküne Zeyd bahçe yaptırmışsa ve buradan bakıldığında Amr'ın evinin makarr-ı nısvân olan bölümünün görüldüğü havalesi olsa; Amr, Zeyd'e havalesini kaldırması talebinde bulunduğunda Zeyd'in buna muhalefete hakkı olmayacağı belirtilmiştir¹⁰. Yine Zeyd'in bir karye içerisinde vakfetmek üzere yaptırdığı hamamın camekanından civardaki evlerin makarr-ı nısvân bölümlerinin görüldüğü durumda, bu hane sahiplerinin söz konusu havalesini kaldırılmasını talep edebilecekleri belirtilmiştir¹¹. İki kişinin müşterek mülkiyetindeki bir yeri aralarında taksim ettikleri halde ise birbirlerinin makarr-ı nısvân bölümlerinin görünmemesini sağlamak üzere müştereken bir perde yaptırabilecekleri gibi biri buna itiraz ederse mahkeme tarafından cebrolunabilecektir¹².

⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri*, Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), C. LXXIII, s. 344.

⁷ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Haz. Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s. 426; Çatalcalı Ali Efendi, s. 397.

⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 426.

⁹ Çatalcalı Ali Efendi, s. 398.

¹⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 425.

¹¹ Çatalcalı Ali Efendi, s. 399.

¹² Çatalcalı Ali Efendi, s. 400.

Binaların zarar görmesi neticesinde yeniden inşaları konusunda da mahremiyet gözetilmiştir. Eskiye göre evin konumlandırılmasında yapılan değişikliklerde kadim uygulamaya göre yapılan evin konumu esas alınmış, değişiklik yapan tarafın iddiaları haklı bulunmamıştır. Konuya ilişkin bir fetva örneğinde Zeyd ve Amr'ın evlerinin yandığı; yangın neticesinde evlerini tekrar inşa eden Zeyd'in, evin eski konumlandırmasını değiştirdiği; Zeyd'den sonra Amr'ın da evini inşa ettiği ve yanmadan önceki konumunu koruyarak yeniden yaptığı durumda; Zeyd, Amr'ın evinden kendi evine bakıldığında makarr-ı nisvan kısımların görüldüğü iddiasıyla havalesini kaldırtamayacağı belirtilmiştir¹³.

Komşu mahremiyetine hassasiyet gösterilmekle birlikte gerçeklikten uzak iddialarla komşusunun penceresini kapattırması, evinin yönünü değiştirmesi veya duvar örmesi gibi taleplere rıza gösterilmemiştir. Zeyd'in evindeki duvarın üzerindeki saçağa yakın yerde bulunan ve Amr'ın makarr-ı nisvan bölümlerine bakmayan penceresinden, merdiven yardımıyla kendi evine bakılacağı iddiasında bulunan Amr'a, Zeyd'den pencereyi kapatmasını isteyemeyeceği belirtilmiştir¹⁴.

B. Komşulukta Havanın ve Işığın Engellenmesine Dair Meseleler

Bir yapının diğerinin ışığını engellemesi konusunda çeşitli kriterler aranmıştır. Bu kriterlerin uygulanmasında tarafların mülkiyet haklarının zedelenmemesine dikkat edilmiştir. Bu kriterlerden ilki zararın fahiş olmasıdır. Konuya ilişkin bir fetvada kişinin mülk arsasına yapacağı tek katlı evin, komşunun hanesini fazlasıyla karanlıkta bırakması ve bunun tespiti halinde zarar görecektir komşunun talebi doğrultusunda bu inşaatın men olunabileceğine hükümlenmiştir¹⁵. Sırf başkasının kendi hanesi yanına ev yaptırmamasına yönelik iddialar haklı bulunmamıştır¹⁶.

Kişilerin havasının engellenmesi meselesinde de bir tarafın tasarruf hakkı ile diğer tarafın havasının engellenmesinin doğuracağı sonuçlar dengelenmeye çalışılmıştır. Buna ilişkin bir meselede Zeyd'in mülkünde olan değirmenin yanında yeri olan Amr'ın inşa ettirdiği yüksek odanın Zeyd'in değirmenin rüzgarına set olduğu tespit edilmiş ve açık olan zararının Amr tarafından giderilmesi yönünde fetva verilmiştir¹⁷. Zeyd'in harman yerinin yakınında bulunan arazisinde ev yapan Amr'ın rüzgarı kesmesi sebebiyle sorumlu tutulacağına ilişkin fetva hükmü de konuya benzer bir örnek olarak verilebilir¹⁸.

C. Komşulara Zarar Veren Haller

Komşulara rahatsızlık veren haller çeşitli sebeplerden doğabilir. Dönemin şartlarında çok katlı yapılaşmanın olmaması günümüzdeki gibi bir apartman yaşantısını gerektirmemiştir. Ancak iki katlı yapılarda zaman zaman alt katın dükkân, üst katın hane olarak kullanıldığı görülmektedir.

¹³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 426.

¹⁴ Çatalcalı Ali Efendi, s. 403.

¹⁵ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâva*, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algin, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009. 591; Çatalcalı Ali Efendi, s. 404.

¹⁶ Ahmet Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'üd Efendi Fetvaları (Fetâvay-ı Ebüssu'üd Efendi)*, OSAV Yayınları, İstanbul, 2018, s. 682.

¹⁷ Akgündüz, s. 680; Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 592.

¹⁸ Çatalcalı Ali Efendi, s. 405.

Rahatsızlık yaratan durumlar sadece haneler arasında ortaya çıkmamıştır. Esnafın civarda yaşayanlara ve esnafılık yapanlara zarar verdiği örneklere de rastlanmaktadır. Genel başlıklarıyla en sık görülen sorunlar; duman, kötü koku, gürültü ve özellikle gayrimüslimlerin işlettiği sarhoşluk veren maddelerin satıldığı yerlerin civarda yarattığı huzursuzluklar olarak sıralanabilir.

a. Duman ve koku

Fetva örnekleri incelendiğinde duman ve kokunun çevreye verdiği rahatsızlığa yönelik zararın giderilmesi veya kişilerin duman veya kokuya sebep olan eylemlerine son vermeleri gibi hükümler öngörülmüştür¹⁹. Ancak duman ve kokuya sebebiyet verenlerin kadim olması bu hükümlerdeki sorumluluğun doğmasına engel olmuştur. Konuya örnek bir fetvada Zeyd'in eskiden beri mevcut yerinde olan çömlekçi dükkanına bitişik ev yaptıran Amr'ın, çömlekçi dükkanında çıkan dumandan rahatsızlık duyduğundan bahisle fırını tatil ettirmeye hakkının olmayacağı hükmüne varılmıştır²⁰. Başka bir fetvada Amr'ın evinin yanındaki arsaya börekçi fırını yaptıran Zeyd'in fırınından çıkan dumanının Amr'ın evine girmesi ve zararının sabit olması sonucunda Amr'ın bu zararın tekrarını önleyecek tedbirler alması için Zeyd'i zorlayabileceği belirtilmiştir²¹. Yine manifaturacılar çarşısındaki aşçı dükkanının sebep olduğu duman ve yemek kokusunun esnafın satacağı ürünlerin üzerine sinmesi neticesinde zararları sabit görülmüş ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiği fetva hükmü olarak kaynaklarda yer almaktadır²². Benzer bir fetva hükmü de komşusuna zarar veren harman tozu hakkındadır. Evinin yakınında harman yapana kişinin, komşusunun harmanın tozundan kaynaklanan zararını defetmesi gerektiği hükmolunmuştur²³.

Sadece esnaf değil evinde kötü kokuya sebebiyet verecek bir işle uğraşanların da çevredeki sakinlere verdikleri zararı ortadan kaldırmaları gerekmektedir. Buna dair fetva hükmünde Zeyd'in evinde yağhane kurması ve komşu evlerin yağhanenin kötü kokusundan sıkıntı duyduklarından bahisle zarar beyan etmeleri durumunda Zeyd'in bu zararı gidermekle mükellef olduğu belirtilmiştir²⁴.

b. Gürültü

Mahallede huzuru kaçıran bir diğer durum olarak yargı kararlarında karşılaşılan meselelerden birisi de gürültüdür. Gürültü iddiaları değerlendirilirken somut olayın niteliğine göre tespit yapıldığı görülmektedir. Konuya dair bir fetvada arsası üzerinde bir değirmen inşa ettirmek isteyen Zeyd'e karşı, uzakta evi olan Amr'ın, değirmen taşlarının sesinin rahatsızlık verdiğinden bahisle değirmenin kapatılması iddiası değirmenin kapatılması için yeterli bir sebep sayılmamıştır²⁵.

¹⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri*, Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), C. LXXIII, s. 191.

²⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 428.

²¹ Çatalcalı Ali Efendi, s. 405.

²² Çatalcalı Ali Efendi, s. 406.

²³ Akgündüz, s. 681.

²⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 2009: 428. Benzer fetva hakkında bkz. Akgündüz, s. 680.

²⁵ Çatalcalı Ali Efendi, s. 408.

İçki satılan yerlerdeki sarhoşların çıkardıkları gürültüden rahatsız olan hanelerin mahkemeye başvurarak meyhanelerin kapatılması talebinde bulundukları görülmektedir. Bu karar verilmeden önce mahkeme tarafından tespit yaptırıldığı da mahkeme kararında duruma gösterilen hassasiyetin anlaşılmasında yol göstericidir²⁶. Ancak içki içilen yerin bir gayrimüslim evi olması durumunda, gece gündüz içki içildiğinden ve rahatsız olunduğundan bahisle Müslüman komşuları bu gayrimüslimin oradan taşınmasını istemeye haklı bulunmamıştır²⁷. Bu fetvadın gayrimüslimin bir sorumluluğu doğmaz sonucuna ulaşılmamalıdır. Çünkü kişinin mülkiyetinde serbest tasarruf hakkı olması Müslüman ya da gayrimüslim olmasına bağlı bir hak olarak nitelendirilmemiştir. Böyle bir durumda gayrimüslimin hanesinde gerçekleşen eylemden dolayı etrafa verdiği zararı tazmin yükümlülüğü devam eder²⁸.

c. Komşuya verilen maddi zarar

Maddi zararın oluşması komşuların birbirine bitişikteki arsa, bağ ve bahçelerine dair olabileceği gibi meskûn bulundukları hanelerine yönelik de gerçekleşebilir. Fetva kaynaklarındaki hükümlerde bu alternatif zarar türlerinin gözetildiği örnekler mevcuttur.

Zeyd'in, komşusu Amr'ın mülkündeki duvarın bitişikindeki arsasında hafriyat yapıldığı esnada komşunun duvarının zarar görerek yıkılmasına sebep olması durumunda bu zararı tazmin edeceği yönündeki fetva hükmü bu konuya örnek olarak verilebilir²⁹. Yine Zeyd'in evinin yanındaki Amr'a ait demirci dükkanındaki demir dövme darbeleri sebebiyle evinin yapısında zayıflık meydana gelmesi neticesinde Zeyd bu zararın defettirilmesi hususunda davacı olabileceği hükmüne yer verilmiştir³⁰. Bununla beraber önceden mevcut bulunan bir demirci dükkanına bitişikte sonradan ev yaptıran kişinin demirci darbından sebep evinin zarar gördüğü bahsiyle ortaya attığı iddiası haklı bulunmaz. Çünkü kadim kıdemi üzere terk olunur.

Maddi zararın tazmininde hanenin zarar görmesi kapsamının geniş tutulduğu anlaşılmaktadır. İlgili fetva hükmünde Zeyd'in mülk bağıni sularken suyun mecrasına mutaddan fazla su salması sebebiyle meydana gelen taşkında, bağın alt tarafında evi olan Amr'ın kerpiç duvarının delinmesine, evine suyun yürümesine ve evde bulunan buğdayın ıslanarak değer kaybetmesine sebep olması neticesinde ortaya çıkan değer kaybını tazminle yükümlü olduğu belirtilmiştir³¹. Benzer bir fetvada Amr'ın tarlasının yakınında kadimden beri akan nehrin yoluna set kurmak suretiyle taşkına sebep olan Zeyd'in, Amr'ın tarlasında ortaya çıkan zararın def'iyle mükellef olacağına yer verilmiştir³².

Çeşitli sebeplerle ortaya çıkan maddi hasarın tazmin ettirilmesindeki adaleti sağlamaya yönelik hükümler dikkat çekmekle beraber henüz gerçekleşmemiş meseleler öne sürülerek kişilerin

²⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri*, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643), C. XXIII, s. 125; *İstanbul Kadı Sicilleri*, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643), C. XXIII, s. 148.

²⁷ Akgündüz, s. 678.

²⁸ Akgündüz, s. 679.

²⁹ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 537.

³⁰ Çatalcalı Ali Efendi, s. 407.

³¹ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 539.

³² *Neficetü'l-Fetâva: Şeyhülislam Fetvaları*, Derleyen: es-Seyyid Ahmed Efendi, es-Seyyid Hafiz Mehmed b. Ahmed el Gedûsi, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algin, Ayşe Nagehan Çelikçi, Emine Kaval, Klasik yayınları, İstanbul, 2014, s. 394.

mülkiyeti üzerindeki tasarruflarının engellenmesine de müsaade edilmediği görülmektedir. Bu kapsamda Amr'ın evinin bitişiğindeki samanlığına ot ve saman dolduran Zeyd'e karşı komşusu Amr, olası bir yangını öne sürerek Zeyd'in samanlığını kullanmasına mâni olamayacaktır³³.

Maddi hasar gerçekleşmesi veya durumun keşif üzerine tespiti zararın giderilmesi talebini haklı kılmakla beraber, herhangi bir sebebe dayanmayan engellemelerin ve taleplerin de önüne geçilmeye çalışılmıştır. Minaresiz inşa ettirdiği camide ezanın duyulmaması üzerine camiye minare yaptırmak isteyen Zeyd'e herhangi bir zarar doğmaksızın minare istemeyiz diye sebepsiz itiraz eden hane sahiplerinin haklı olmadığına fetva hükümlerinde yer verilmiştir³⁴. Benzer bir fetva örneğine göre alt katı Zeyd'e ait dükkan üst katı Amr'a ait ev olarak kullanılan iki katlı binanın yanması neticesinde Amr evini inşa edip Zeyd'de eskisi gibi dükkanını inşa etmek istese Amr menzilin alt katında dükkan istemem diyemez³⁵. Yine bir başka fetvada Amr'ın evinin olduğu yerden Zeyd'in evine akarak zarar veren suyun durdurulabilmesi için yine Amr'ın evine girilmesi gerekiyorsa ve Amr buna izin vermemişse hakim tarafından eve girişe izin vermesine veya kendi hanesinde kendisinin bu zararı gidermesine cebr olunabileceği belirtilmiştir³⁶.

D. Su ve Atık Suya Dair Meseleler

Su kaynakları Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir yer teşkil etmiştir. Dönem itibarıyla su kanalları yapılmış, çeşmeler aracılığıyla yaşam alanlarına su taşınarak herkesin suya ulaşması sağlanmıştır. Su kaynaklarının korunmasına da oldukça önem verilmiştir. İdari denetim mekanizmalarının yanı sıra bölgede suların kirletilmesine yönelik eylemler halkın şikayetlerine konu olmuştur. Fetvalarda ve kadı mahkemelerinde de kirli suların çevreye, çevredeki insanlara ve tatlı su kaynaklarına zarar vermesinin engellenmesine yönelik hükümlere rastlanmaktadır³⁷. Konuya ilişkin bir fetvada evlerindeki atık suyu mescid-i şerifin içine akıtan kişilerin söz konusu eylemlerinin hakim tarafından men edileceği belirtilmiştir³⁸. Benzer bir fetvada köy içerisinde içme suyu kaynağına yakın yerde kenif yaptıran kişinin suyu kirletmesi karşısında bölge halkının bu kenifi kaldırtmaya haklı olacağına yer verilmiştir³⁹.

Kullanılmış suların komşusunun evine haksız olarak akıtan kişi de eyleminden dolayı komşusu tarafından zararının def'ine zorlanabilecektir⁴⁰. Eğer komşunun suyun akıtılmasına yönelik rızası varsa bu durumda oluktan veya saçaktan akan atık suların komşunun mülkiyetindeki arsa ya da bahçeye akıtılmasında bir sakınca görülmemiştir. Fakat komşunun rızası kalmazsa yine

³³ Çatalcalı Ali Efendi, s. 410. Benzer hüküm için ayrıca bkz. Akgündüz, s. 684.

³⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 427.

³⁵ *Ne'îcetü'l-Fetâva*, s. 394.

³⁶ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 598.

³⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri*, Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), C. XLVIII, s. 174.

³⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 427.

³⁹ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 587. Şahsın su kuyusuna karışan kenif gideri hakkındaki şikayeti için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri*, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638), C. XXV, s. 196.

⁴⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 427; *İstanbul Kadı Sicilleri*, Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), C. LXXIII, s. 313.

zarar tazmin edilmelidir⁴¹. Kadîmden gelen bir uygulama söz konusu ise kişinin rızası değil eskiden beri uygulanagelen kurallar uygulanır⁴².

Müşterek kullanımdaki su kaynaklarının kullanımı hakkındaki fetvalarda tarafların ortak kullanımının engellenemeyeceğine hükmedilmiştir. Bu durumda taraflardan birinin müşterek mülkiyetteki kuyudan “bundan böyle sadece ben faydalanırım” şeklindeki iddiası değerlendirilmez⁴³. Ancak müşterek su kaynağı hanelerin haremine girişi gerektiriyorsa izinsiz geçilemeyeceğine mahkeme tarafından karar verilmiştir⁴⁴.

Bölge halkının faydalanması amacına hizmet etmek üzere ve çevreye zararı dokunmayacak şekilde, kişilerin kendi mülkleri üzerindeki tasarruflarına engel olunamaması esası su kaynaklarının tasarrufunda da gözetilmiştir. Bu kapsamda kendi mülkiyetindeki arsada çeşme yaptırmak isteyen kişinin, civarda evi olan kimseler tarafından bölgeye bina istemeyiz iddiaları ile engellenemeyeceği belirtilmiştir⁴⁵.

E. Yol Hakkı

Yolların üzerinde yapılacak evler, evlerden açılan kapılar ve pencereler, oluk ve giderlerine dair meseleler ve yoldan geçenlerin huzurunu sağlayacak meseleler de fetvalara konu olmuştur. Bu kapsamdaki fetvalar incelendiğinde tarîk-i âmm (umumi yollar) ve şahısların mülkleri içindeki tarîk-i hâss (özel yollar) olmak üzere ikili bir ayrıma gidildiği görülmektedir.

Umumi yol üzerinde ev yapan kişinin makarr-ı nisvan olan yerler görünür diye insanların o yoldan geçmesini engelleyemeyeceği fetva olunmuştur⁴⁶. Her ne kadar herkesin kullanımını açık olsa da bu tür yollar üzerine de kirli su akıtılması neticesinde şahısların zarara katlanacağı düzenlenmiştir⁴⁷.

Tarîk-i hâss, şahısların mülkiyetindeki yollar olduğundan herkesin kullanmasına açık yerler değildir. Bu açıdan yoldan tasarrufa dair kısıtlamalar mevcuttur. Ancak tarîk-i hâss üzerinde müşterek mülkiyet söz konusu ise paydaşların geçişi engellenemez⁴⁸. Tarîk-i hâss üzerine haksız olarak akıtılan atık sular da kişilerin sorumluluğunu doğuran meselelerden sayılmıştır⁴⁹.

Her ne kadar şahısların mülkiyetinde de olsa bu tür yollara ilişkin bazı tasarrufların sınırlandığı görülmektedir. Böyle bir yolda evi olan kimsenin yolun başlangıç yerini set çekerek kapatarak kendi bölümüne katmaya hakkı olmayacağı fetvada yer bulan hükümler arasındadır⁵⁰. Yine müşterek mülkiyetteki bir özel yolda taraflardan birinin ortağın izni olmadan yaptırdığı duvarı diğerinin kaldırtma talebi haklı bulunmuştur⁵¹.

⁴¹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 429.

⁴² Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 428.

⁴³ *Neîceti'l-Fetâva*, s. 395.

⁴⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri*, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662), C. XXVIII, s. 96.

⁴⁵ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 427.

⁴⁶ Çatalcalı Ali Efendi, s. 404.

⁴⁷ Çatalcalı Ali Efendi, s. 416.

⁴⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, s. 430.

⁴⁹ Çatalcalı Ali Efendi, s. 414.

⁵⁰ *Neîceti'l-Fetâva*, s. 393.

⁵¹ Çatalcalı Ali Efendi, s. 414.

Yol kenarında evleri olan kimselerin tadilat ve inşaat sebebiyle yolda çamur karmalarının engellenemeyeceği belirtilmiştir⁵². Ancak bu iş hızlı tamamlanması koşuluna bağlanmıştır.

III. MECELLE'DE KOMŞULUK HÜKÜMLERİ

Kadim kıdemi üzere terk olunur. Mecelle m. 6

Mecelle'de onuncu kitap/ortaklık başlığı altında komşularla ilgili meselelere yer verilmiştir (m. 1192-1233). Mülkler arası duvarlar ve komşularla ilgili meseleler hakkında olan bölüm dört fasılda düzenlenmiştir. Birinci fasıl emlak hükümleri, ikinci fasıl komşuluk hükümleri, üçüncü fasıl yollar hakkında hükümleri ve dördüncü fasıl geçit hakkı, su akıtma ve su yolu hakkındaki hükümleri ihtiva etmiştir⁵³.

Mecelle'de herkesin mülkünü dilediği gibi kullanacağı, dilediği işlemi yapabileceği belirtilmiştir. Ancak bu kullanımın sınırları başkasının hakkını ilgilendiren bir durum ortaya çıkarıyorsa hak sahibi, malikin sınırsız kullanım hakkını sınırlayabilir ve işlem yapmasını önler (m. 1192).

Mecelle'nin 1202. maddesinde makarr-ı nisan tanımı yapılmış, nerelerin makarr-ı nisan sayılmayacağı da 1204. maddede belirtilmiştir. Buna göre mutfak, kuyu başı, evin avlusu kadınların bulunabileceği yerlerden sayılmış, bahçe ise bu kapsamın dışında tutulmuştur. Mahremiyeti engelleyen durumlar fahiş zarar verme sayılmıştır (m. 1202). Bunlara ek olarak taşınmaz mülkiyetini ilgilendiren durumlara dair pek çok fetva hükmünün Mecelle maddelerine dönüştüğü görülmektedir.

Bir evin havasını ve etrafını kapatmak suretiyle manzarasını kapatmak veya güneşini kesmek fahiş zarar sayılmamıştır. Ancak ışığı tamamen kapatmak fahiş zarardır (m. 1201).

Temiz su kaynaklarının yakınına tuvalet veya lağım gibi kirli su kaynaklarının yapılması halinde zararı gidermelidir. Zarar giderilemeyecek boyuttaysa lağım kapatılır veya başka yere taşınır (m. 1212).

Umuma açık yollarda yolda yürüyenlere zarar verecek her şey kadimden olsa dahi kaldırılır (m. 1214). Özel yollara dair hükümler ayrıca düzenlenmiştir (m. 1219-1223).

Geçit hakkında, su hakkında ve su yolu hakkında kıdeme itibar olunur. Eskiden olageldiği gibi uygulamalar söz konusudur. Ancak konuya bir istisna getirilmiştir. Fetvalarda da sıkça rastlanan kadimin kıymetinin, durumun aşırı zarara sebebiyet vermesi halinde terk olunacağı düzenlenmiştir (m. 1224).

Komşuluk hukukuna dair pek çok özel hüküm içeren Mecelle, genel hükümlere de gönderme yapmıştır. Kadim uygulamaların önceliği özel hükümlerde bazı durumlarda istisnaları barındırmakla beraber, değişmezliği genel hükümlerde 6. maddede kâdim kıdemi üzre terk olunur ifadesiyle kanunun temel kaideleri arasında yerini almıştır.

⁵² Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 597.

⁵³ Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), Haz. Ali Himmet Berki, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1979, s. 242-251.

IV. SONUÇ

Çalışmada klasik dönem fetvalarına konu olan komşulukla alakalı temel meseleler ele alınmış ve konu genel bir çerçevede incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde mülkiyet hakkı kapsamındaki tasarrufların haklı görüldüğü ancak bu tasarruf hakkının başka hak sahiplerini mağdur etmeyecek şekilde kullanılmasına cevaz verildiği anlaşılmıştır.

Hâne ve yaşayanların mahremiyeti, havanın ve ışığın engellenmesi, komşuya verilen maddi zarar, temiz ve atık suya dair meseleler ve yol üzerindeki tasarruflarda gerçek dışı beyanların dinlenmeyeceğine dair fetvalar dikkat çekmektedir. Yine fetvaların özellikle herkesin kullanımına sunulmuş su kaynaklarının korunmasına dair hükümlerinde bölge halkının zararın giderilmesine dair talepte bulunabilmesi civâr kavramının sadece bitişik haneleri değil daha geniş bir bölgeyi kapsadığı sonucunu vermektedir. Dolayısıyla zararın etkilediği kişi veya bölge halkı tazmin talebinde bulunabilmiştir. Ortak kullanımdaki doğal kaynaklara sahip çıkıldığı ve duyarlılık gösterildiği anlaşılmaktadır.

Kimseye zararı dokunmayacak yapıların sebepsiz yere inşasının engellenemeyeceği fetva hükümlerinde yer verilen diğer ilkelere dindir.

Tanzimat dönemi kanunu olan Mecelle’de komşuluk hukukunun mahremiyetin sağlanması, komşuyu rahatsız eden eylemlerin sonlandırılması ve bir zarara sebebiyet verilmişse zararın tazmin edilmesi temelinde düzenlemelere yer verdiği görülmektedir.

Zararın maddi olarak tezahürü durumunda taraflardan birinin başvurusu neticesinde yapılan keşif üzerine hüküm kurulmuştur.

Kadimden gelen uygulamalara riayet olunmuştur.

Klasik dönem fetva hükümlerinin Mecelle’de kanun hükümlerine dönüştüğü görülmüştür.

KAYNAKÇA

Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), Haz. Ali Himmet Berki, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1979.

Ahmet Akgündüz, Şeyhü’l-İslam Ebüssu’ûd Efendi Fetvaları (Fetâvay-ı Ebüssu’ûd Efendi), OSAV Yayınları, İstanbul, 2018.

Çağrı, Mustafa, “Komşu”, *DİA*, C. XXVI, Ankara, 2002.

Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* , Haz. H. Necati Demirtaş, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2014.

İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), C. LXXIII, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri, Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), C. XLVIII, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638), C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662), C. XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M.1612-1643), C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2011.

Netîcetü'l-Fetâva: Şeyhülislam Fetvaları, Derleyen: es-Seyyid Ahmed Efendi, es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el Gedûsî, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Ayşe Nagehan Çelikçi, Emine Kaval, Klasik yayınları, İstanbul, 2014.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye, Haz. Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü'l-Fetâva, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.

Önkal, Ahmet, “Civâr”, *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993.

EDİRNE

13 - 14 Kasım 2021

DİJİTAL KORSANLIĞIN DİNDARLIK VE CAYDIRMA TEORİSİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Öğr.Grv.Dr. Mehmet Ozan KARAHAN

¹ Uşak Üniversitesi, Eşme Meslek Yüksekokulu, 0000-0001-7287-5904

ÖZET

Çalışmanın amacı, Türkiye'deki üniversite öğrencisi olan genç tüketicilerin dindarlık faktörü ve caydırma teorisi kapsamında dijital korsanlığa karşı tutum ve niyetlerinin belirlenmesi ve tahmin edilmesidir. Literatüre bakıldığında, kendilerini dindar olarak ifade eden tüketicilerin, dijital korsanlık faaliyetleri gibi etik dışı olan aynı zamanda da yasa dışı olarak kabul edilen faaliyetleri daha az sergiledikleri ve/veya kaçındıkları görülmektedir. Dolayısıyla, araştırma amacına yönelik olarak oluşturulan araştırma modeli kapsamında dindarlık, caydırma teorisi unsurlarından algılanan cezanın kesinliği ve şiddeti ve dijital korsanlığa karşı tutum ve niyet faktörleri yer almaktadır. Bu faktörler arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için gerekli verilerin elde edilmesinde yapılandırılmış anket kullanılmıştır. Uşak Üniversitesi'nin farklı kademelerinde (ön lisans, lisans ve lisans üstü) eğitim ve öğretim hayatını sürdüren toplam 394 adet öğrenciye çevrim içi ortamda kolayda örneklem yoluyla ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin geçerlilikleri ve güvenilirlikleri sılandıktan sonra hipotezler yapısal eşitlik modeli yardımıyla test edilmiştir. Gerçekleştirilen yol analizi sonucunda, dindarlık faktörünün kaçınma teorisini oluşturan algılanan cezanın kesinliği ve şiddeti üzerinde; algılanan cezanın kesinliği ve şiddetinin de dijital ürün kullanan tüketicilerin tutumları ve niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Kendilerini dindar olarak tanımlayan tüketicilerin dijital korsanlık faaliyetlerinde bulunurken olumsuz tutumda ve niyette bulunmaları ve aynı şekilde dijital korsanlık yasalarının kesinliği ve şiddetinin caydırıcı etkisinin olduğuna inanmaları yasa koyucular, iletişim uzmanları, tüketici davranışı üzerinde çalışan uzmanlar gibi paydaşlar için önemlidir. Dijital korsanlık konusunun son yıllarda tüketici davranışları alanında popüler olmasına rağmen, Türkiye'de konuyla ilgili yapılan çok fazla sayıda çalışma olmamasının ve dindarlık faktörünün araştırma modelinde kullanılmasının gelecekteki çalışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Dijital Korsanlık, Caydırma Teorisi, Tutum, Niyet.

1. GİRİŞ

Dijital korsanlık, fikri mülkiyet ve/veya telif hakkıyla korunan dijital ürünlerin (yazılım, dijital ses dosyaları, videolar vb.) izinsiz olarak kopyalanması, çoğaltılması, paylaşılması ve/veya kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Wolfe vd., 2008: 317; Hashim vd., 2018: 935). İnternet teknolojilerindeki gelişim ile birlikte, dijital ürünlere olan erişimin yaygınlaşması, ‘‘Peer to Peer’’ olarak adlandırılan paylaşım sitelerinin (ExtraTorrent, RARBG, RapidShare) popüler hale gelmesi ve zahmetsiz şekilde, çok fazla bilgi ve beceriye sahip olmadan depolama kaynaklarından yararlanılarak dijital ürünlerin kopyalanıp çoğaltılabilmesi gibi nedenlerle korsanlık faaliyetleri her yıl katlanarak artmaktadır (Cesareo ve Pastore, 2014: 515). MUSO (2017) yıllık raporuna göre, 2017 yılında dünya genelinde müzik korsanlığı yapmaya yardımcı olan web sitelerine yapılan ziyaretlerin sayısı yaklaşık olarak 73 milyar olurken, Business Software Alliance (2018) verilerine göre ise dünya genelinde kişisel bilgisayarlara yüklenen yazılımların yaklaşık olarak %37’si lisanssızdır (Lee vd., 2019: 295).

Dünya genelinde milyonlarca insanın işsiz kalmasına, dijital ürün ve hizmet sunan işletmelerin milyarlarca Dolar kaybetmesine, devletlerin vergi gelirleri ve prestij kaybetmesine neden olan dijital korsanlık ile ilgili olarak bilişim uzmanları, yasa koyucular, sanatçılar, yazılım işletmeleri gibi konunun farklı paydaşları tarafından faaliyetlerin engellenmesi, faaliyette bulunanların cezalandırılması gibi araştırmalar yapılırken, tüketici davranışları uzmanları tarafından da tüketicilerin hangi motivasyon kaynakları ile hareket ettikleri irdelenmeye ve davranışları tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmalara bakıldığında, genellikle sosyo psikolojik temelli yaklaşımların (Planlı Davranış Teorisi, Nedensellik Teorisi, Etik Teorisi ve Caydırma Teorisi) tüketicilerin tutumlarını belirleme ve davranışlarını tahmin etmede kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte; materyalizm, kolektivizm, ahlaki yükümlülükler, etik anlayışları, hedonik ve ekonomik fayda, demografik faktörler gibi çok farklı değişkenlerin tüketicilerin dijital korsanlığa karşı olan tutum ve niyetlerine etki ettikleri görülmekte iken, çok az çalışmada dindarlık faktörünün araştırıldığı görülmektedir. Gallup (2010) araştırmasına göre, gelişmekte olan ülkelerde dindarlık gelişmiş ülkelere göre çok daha yüksek olarak nitelendirilmektedir. Öyle ki, Bangladeş, Endonezya, Sri Lanka ve Nijer gibi gelişmekte olan ülkelerdeki vatandaşların %99’u dinin günlük yaşamlarının önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedirler (Arlı vd., 2018: 792).

Ülkemizin gelişmekte olan ve genç nüfusa sahip bir ülke olduğu göz önüne alındığında ve dijital korsanlık faaliyetlerinin gelişmekte olan ülkelerde daha sık rastlanıldığı değerlendirildiğinde, çalışmanın dindarlık faktörü ve caydırma teorisi kapsamında, genç tüketicilerin dijital korsanlığa karşı tutum ve niyetlerini açıklamada yardımcı olacağı düşünülmektedir.

2. DİJİTAL KORSANLIK

Dijital korsanlık yazılım, müzik, kitap, film, oyunlar gibi dijital ürünlerin telif haklarının ihlal edilerek kullanılması ve paylaşılması eylemleri için yaygın olarak kullanılan bir terimdir. Günümüz teknoloji dünyasında, dijital dosyalara sınırsız erişim olanaklarının olması, depolama ve paylaşım araçlarının zenginleşmesi gibi nedenlerden dolayı fenomen haline gelen ve devletler, teknoloji işletmeleri, yatırımcılar, sanatçılar, hissedarlar gibi konunun paydaşlarına önemli ölçüde zararlar veren dijital korsanlıktan kaynaklanan sorunlar giderek büyümektedir. Korsanlık faaliyetleri, tüm dünyada suç teşkil eden bir davranış biçimi olarak görülmesine rağmen, dünyadaki her ülkeye nüfuz etmeyi başarmış ve küresel olarak tüm dünyada ekonomik açıdan her yıl daha fazla şekilde büyük kayıplara neden olmayı sürdürmektedir. Dünya ölçeğinde işlem yapılan kişisel bilgisayarların yaklaşık olarak %75'i en az bir defa yasa dışı şekilde uygulama indirmişken, çevrimiçi indirilen müziğin %95'i de yasa dışıdır. Birleşik Krallık'ta bu oran, tek başına %63'ü bulmaktadır (Lowry vd., 2017: 104).

Dijital korsanlık türlerine bakıldığında, dijital ürün kullanan tüketiciler arasında en sık rastlanılan ve üreticiler arasında en büyük zarara yol açan korsanlık türü yazılım korsanlığıdır. Yazılım sahteciliği, yazılımın yasal olmayan şekilde çoğaltılması ve dağıtılmasıdır. Bu korsanlık türü, orijinal yazılım paketlerinin ve sistem yönergelerinin tamamen benzer şekilde tasarımlarını içermektedir (Belleflamme ve Peitz, 2010: 13). Sahte yazılımın, kötü amaçlı bir yazılım olması durumunda ise, bu yazılımı bilerek ya da bilmeyerek kullanan son kullanıcıların bilgilerinin kopyalanması açısından yüksek risk taşımaktadır. Aynı şekilde, “internet hırsızlığı” olarak da tanımlanan yazılım korsanlığı türünde yetkisiz olarak çevrim içi ortamda yazılım indirme ve yükleme yer almaktadır. Korsanlık faaliyetlerine aracılık eden özellikle de peer to peer siteler vasıtasıyla, kullanıcılar ücretsiz olarak yazılım programlarını indirme ve paylaşma imkanına sahip olmaktadır (Olivero vd., 2019: 1273). Bunun yanı sıra, “aşırı kullanım” olarak adlandırılan ve birçok kullanıcının bahse konu olan yazılımın kopyasını ücretsiz olarak kullandığı, temel olarak ana server üzerinden farklı bilgisayarlara aktarıldığı korsanlık türü de yaygın şekilde kullanılmaktadır (D'rosario, 2018: 40). Son olarak, son kullanıcı korsanlık türü olarak bilinen “softlifting”, yazılımın kullanıcı tarafından yasadışı olarak, telif hakkı sözleşmesine aykırı şekilde çevresindekilere kopyalanmasını ve dağıtılmasını veya yeniden satılmasını içermektedir. Bu korsanlık türü, yazılım korsanlığı türleri arasında en sık rastlanılan tür olmakla birlikte, işletmelerin milyarlarca Dolar zarara uğramasına neden olmaktadır (Hassan ve John, 2021: 1).

Yazılım korsanlığı dışında, eğlence korsanlığı olarak adlandırılan ve müzik, film, video ve oyunların telif hakkına aykırı şekilde, ücretsiz ve izinsiz şekilde kullanılması ve paylaşılmasını kapsayan türler de mevcuttur (Karahan ve Kayabaşı, 2018: 1753).

2.1. Dijital Korsanlık ve Caydırma Teorisi

Tüketici davranışı alanında, bireylerin tutumlarının doğru şekilde tespit edilip anlaşılması ve buna bağlı olarak da sergilenecek davranışların tahmin edilmesi daha fazla önem kazanmaktadır. Dijital korsanlığı açıklamada kullanılan sosyal psikolojik teorilerden birisi olan Genel Caydırma Teorisi, bireylerin herhangi bir konuda karar verirken, dikkatli bir şekilde alternatiflerini tartan, rasyonel karar vericiler olduğunu varsaymaktadır. Bireyler tarafından yasayı ihlal edici bir eylemin işlenmesinden önce sağlanan faydalara karşı katlanılması gereken riskler göz önünde bulundurulmakta ve bu değerlendirme ve muhakemeye göre karar alınmaktadır (Hati ve Safira, 2019: 5). Mevcut yasalara göre, bireylere dayatılan ceza tehdidi kesin, şiddetli ve olası sonuçlar açısından bireylerde korku yaratıyorsa; bireylerin bahse konu olan ve suç teşkil eden eylemlerden kaçınmaları muhtemeldir.

Literatüre bakıldığında, Genel Caydırma Teorisi'nin yasal yaptırımlar ve buna bağlı olarak bireylerin algıladıkları yaptırımların kesinliği, şiddeti ve uygulanması gibi biçimsel konulara odaklandığı görülmektedir. Araştırmaların genelinde, bireylerin karşılaçakları cezalar hakkında bilgi sahibi olduklarında ve yaptırımların kendileri üzerinde olası sonuçlarını iyimser ve kötümser senaryo içerisinde değerlendirdiklerinde yasa dışı ve/veya etik dışı olarak ifade edilen davranışlara karşı tutumlarında ve niyetlerinde olumlu ve/veya olumsuz olarak anlamlı değişiklikler gözlemlendiği ifade edilmiştir (Wolfe vd., 2008; Zhang vd., 2009; Van Rooij vd., 2017). Bazı çalışmalarda ise, bu teorinin farklı uzantıları (sosyal olarak onaylanmama endişesi, bireyin kendini onaylamaması, utanç, ahlaki çekince) teoriye eklenerek farklı araştırma modellerinin oluşturulduğu görülmektedir (D'arcy ve Herath, 2011: 644). Cochran vd. (2008) bireylerin başkaları tarafından ayıplanma ve utanma duygularının yasa ve etik dışı davranışları sergilerken belirli ölçülerde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Lee vd. (2019) ise, Güney Kore'de yaşayan üniversite öğrencilerinin akranlarının onaylama ya da onaylamamasına göre müzik ve yazılım korsanlığı faaliyetlerine eğilim gösterdiklerini ifade etmişlerdir.

2.2. Dijital Korsanlık ve Dindarlık

Dindarlık kavramı, bireylerin dijital korsanlığa karşı olan tutumlarında sıklıkla karşılaşılan faktörlerden birisi olmamakla beraber; kendilerini dindar olarak ifade eden ve dijital ürün ve hizmetlerden yararlanan tüketicilerin tutumlarını olumsuz yönde etkileyebileceği varsayımı ile farklı ülkelerde gerçekleştirilen araştırmalar mevcuttur.

Al-Rafee ve Rouibah (2010) Orta Doğu ülkelerinde yaşayan insanların genelinin kendilerini muhafazakar ve dindar olarak ifade ettikleri için ilk defa o coğrafyada dindarlık faktörünün dijital korsanlığa karşı olan tutumu azaltabileceğini ifade etmişken, Casidy vd. (2017) de, benzer şekilde dini öğrenim görme faktörünün dijital korsanlık gibi kötü bir alışkanlıktan kaçınmada anlamlı bir etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Hati vd. (2019) ise, araştırmalarında dindarlık faktörünün bireylerin dijital korsanlığa karşı olan tutumlarında anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna varıldığını değerlendirmiştir. Dindarlık faktörünün etik teorilerinde ahlaki yükümlülük, algılanan fayda, algılanan risk gibi faktörlerle ilişkisinin; Sosyal Sermaye Teorisinde sosyal grup tarafından onaylanmama endişesi gibi çalışmalar mevcut iken, Arli vd. (2018) de dindarlık faktörünün Caydırma Teorisi unsurları üzerinde etkisini araştırmıştır.

2.3. Dijital Korsanlığa Karşı Tutum ve Niyet

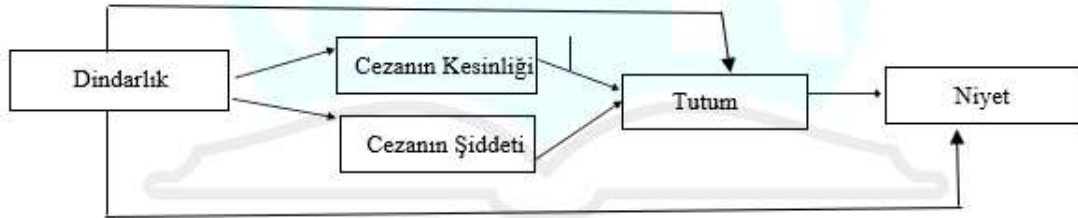
Tutum bireylerin belirli düşüncelere, nesnelere ve davranışlara yönelik olarak hissettikleri neşe, sevinç, zevk, hoşnutsuzluk gibi duyguları ifade etmekte iken, çok uzun zamandır sosyal psikoloji içerisinde ve tüketici davranışları alanında bireylerin niyetlerini açıklamada kullanılan ve kabul edilen yapıdır. Öyle ki, Ajzen öncüsü olduğu Planlı Davranış Teorisi kapsamında; tutumların, bireylere yönelik niyetlerin temel öncülleri olduğunu ifade etmiştir (Jackman ve Lorde, 2013: 806). Planlı davranış teorisi kapsamında, dijital ürünleri korsan yollarla edinmeye çalışan tüketicilerin tutumlarının, korsanlığa karşı olan niyetlerini de paralel şekilde etkileyeceği öngörülmektedir. Literatürde yer alan birçok ampirik araştırma (d'Astous vd., 2005; Yoon, 2012; Phau vd., 2014) da bu öngörüye destek sağlamıştır. Dolayısıyla, tüketicilerin dijital korsanlığa karşı olan olumlu ve olumsuz tutumlarının, aynı şekilde dijital korsanlık yapma niyetlerine de olumlu veya olumsuz şekilde yansıtacağı değerlendirilmektedir. Tüketici davranışlarında alanındaki araştırmacılar da, farklı faktörlerin etkilediği tutumların bireyler tarafından gösterilen niyete ve gösterilen niyetin de, bireyler tarafından sergilenen davranışa dönüşebileceğini öngörerek dijital korsanlıkla ilgili tahminlerde bulunabilmektedirler.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Nedensel araştırma türü olarak yapılandırılan çalışmanın ana kütesini, Türkiye’de eğitim ve öğretim hayatını sürdüren önlisans, lisans ve lisansüstü öğrencileri oluşturmaktadır. 2021 yılı YKS yerleştirme sonuçlarına göre, önlisans programlarına yerleşen öğrenci sayısı yaklaşık olarak 3.112.000, lisans programlarına yerleşen öğrenci sayısı yaklaşık olarak 4.677.000 ve lisansüstü programlara yerleşen toplam öğrenci sayısı ise, yaklaşık olarak 140.000 olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla toplamda yaklaşık olarak 8 milyon öğrenci, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. 0,05 anlamlılık düzeyinde ve 0,05 örneklem hatasında belirtilen 100.000’den büyük evren büyüklüğünde 384 sayısı örneklem için yeterli görülmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Araştırmanın örneklemi ise, Uşak Üniversitesi’nin farklı kademelerinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada, olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden kolay örnekleme yöntemi seçilmiş ve çevrim içi ortamda oluşturulan anket formlarının öğrenci bilgi sistemi, email ve/veya belirtilen bağlantı adresi üzerinden katılımcılar tarafından cevaplandırılarak göndermeleri istenmiştir. Toplamda, 394 kişi anket formunu cevaplandırmıştır. Ankette yer alan ifadelerden dindarlık, dijital korsanlığa karşı tutum ve niyet faktörleri (Arli vd., 2018), Caydırma Teorisi unsurlarından olan cezanın kesinliği ve cezanın şiddeti (Meireles ve Campos; 2019) çalışmalarından uyarlanmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Görsel 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın Hipotezleri;

H₁= Dindarlık, öğrencilerin dijital korsanlıktan kaynaklı algıladıkları cezaların kesinliğini olumlu yönde etkilemektedir.

H₂= Dindarlık, öğrencilerin dijital korsanlıktan kaynaklı algıladıkları cezaların şiddetini olumlu yönde etkilemektedir.

H₃= Cezanın kesinliği, öğrencilerin dijital korsanlığa karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

H₄= Cezanın şiddeti, öğrencilerin dijital korsanlığı karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

H₅= Dindarlık, öğrencilerin dijital korsanlığa karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

H₆= Dindarlık, öğrencilerin dijital korsanlığa gerçekleştirme niyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H₇= Öğrencilerin dijital korsanlığına karşı tutumları, dijital korsanlığı gerçekleştirme niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

3.2. Araştırmanın Bulguları

Katılımcıların cinsiyet dağılımlarına bakıldığında % 52.8'i erkeklerden ve % 47.2'si kadınlardan oluşmakta iken, % 49.4'ü önlisans, % 36.9'u lisans ve % 13.7'si de yüksek lisans seviyesinde eğitim ve öğretim hayatlarını sürdürmektedir. % 65,7'lik kısım 2000 TL altı gelire, % 14,8'lik kısım 3000 TL ve üstü ve % 19.5'lik kısım ise 4000 TL üstü gelire sahiptir. Araştırma ile ilgili yorumlayıcı istatistiki bulgulara bakıldığında, araştırma modelinin güvenilirliği için Cronbach's Alfa (α) katsayısından yararlanılmış ve geçerliliği test edebilmek amacıyla da doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır. Çizelge 1'de araştırma modeline ilişkin güvenilirlik katsayıları ve gerçekleştirilen DFA sonucunda faktörlerin ortalama değerleri, standardize edilmiş yol katsayıları (SEYK) ve t değerleri gösterilmektedir.

Çizelge 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	T Değeri	SEYK	CR	α
Dindarlık				
D1	12.648	0.727	0.778	0.783
D2		0.768		
Cezanın Kesinliği				
CK1	13.555	0.854	0.865	0.776
CK2		0.822		
Cezanın Şiddeti				
CŞ1	11.513	0.836	0.845	0.761
CŞ2		0.825		
Tutum				
T1	13.689	0.801	0.859	0.814
T2	13.710	0.812		
T3	13.278	0.834		
T4		0.797		
Niyet				
N1	14.080	0.823	0.883	0.842
N2	14.379	0.862		
N3	15.082	0.814		

Çizelge 1'e bakıldığında faktörlerin güvenilirlik katsayılarına bakıldığında, her bir faktörün değerinin 0.761 ile 0.842 arasında olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, standardize faktör yüklerinin 0,70 değerinden büyük olduğu görülmekte iken, kompozit geçerlilik değerinin de aynı şekilde 0,70'den büyük değerlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Doğrulamalı faktör analizine ilişkin araştırma modelinin uyum iyiliği indeksi değerlerine bakıldığında, sonuçların istenilen ölçüde ve anlamlı olduğu ifade edilebilir. Çizelge 2’de doğrulamalı faktör analizi uyum iyiliği değerleri gösterilmektedir.

Çizelge 2. Doğrulamalı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İndeksi	DFA Sonucu Elde Edilen Değer
χ^2/df	2,84
RMSEA	0,042
GFI	0,91
CFI	0,96
NFI	0,92
NNFI	0,95

Araştırma modelinin analizine ve hipotezlerin sınanmasına bakıldığında, Çizelge 3’te yapısal modelin uyum iyiliği değerlerinin arzu edilen değer aralıklarında olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Yapısal Model Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İndeksi	DFA Sonucu Elde Edilen Değer
χ^2/df	2,92
RMSEA	0,051
GFI	0,90
CFI	0,96
NFI	0,92
NNFI	0,95

Yapısal modelin uyum iyilik değerlerinin kontrol edilmesinden sonra, araştırma modelinde ortaya koyulmaya çalışılan ilişki düzeylerinin ve buna bağlı olarak oluşturulan araştırma hipotezlerinin test edilebilmesi için standardize edilmiş yol katsayıları ve t değerleri Çizelge 4’te gösterilmektedir. Gizil değişkenlerin gözlenen değişkenleri açıklama durumlarına ilişkin t değerlerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Çizelge 4. Yol Analizi Sonuçları ve Hipotezler

Hipotezler	Standardize Edilmiş Yol Katsayısı	t değeri
H ₁ : Dindarlık - Cezanın Kesinliği	0,25	2,98
H ₂ : Dindarlık - Cezanın Şiddeti	0,21	2,67
H ₃ : Cezanın kesinliği - Tutum	-0,32	-3,43
H ₄ : Cezanın Şiddeti - Tutum	-0,28	-3,32
H ₅ : Dindarlık - Tutum	-0,23	-2,74
H ₆ : Dindarlık - Niyet	-0,26	-3,02
H ₇ : Tutum - Niyet	0,43	5,59

*p<0,01 düzeyinde anlamlı

Çizelge 4'deki bulgulara göre; bütün araştırma hipotezleri desteklenmektedir. Araştırma sonuçlara göre, dindarlık faktörü gençlerin dijital korsanlıktan kaynaklı algıladıkları cezaların kesinliğini ve şiddetini olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilerken; dijital korsanlığa karşı olan tutum ve niyeti ise olumsuz yönde etkilemektedir. Dijital korsanlıktan kaynaklı cezanın kesinliği ve şiddeti de dijital korsanlığa karşı olan tutumu olumsuz yönde etkilemektedir. Son olarak, dijital korsanlığa karşı olan tutum da dijital korsanlığa gerçekleştirme niyetini olumlu ve anlamlı şekilde etkilemektedir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde dijital korsanlık faaliyetleri çok yaygın olsa da, tüketicilerin dijital ürün ve hizmetlerden yararlanırken korsanlık faaliyetlerine meyil etmelerinin nedenlerini anlamak ya da korsanlık faaliyetlerine karşı tutum ve niyetlerinde hangi faktörlerin etkili olduğunu anlamak için literatürde çok fazla çalışma olmadığı görülmektedir.

Araştırmada, üniversite öğrencileri arasında dindarlık faktörünün dijital korsanlık faktörüne karşı olan tutum ve davranışsal niyette anlamlı ve olumsuz yönde etkili olmasının ortaya çıkması bu anlamda daha da önemli hale gelmektedir. Aynı şekilde, dindarlık faktörünün üniversite öğrencilerinin dijital korsanlıktan kaynaklı algıladıkları cezaların kesinliğini ve şiddetini olumlu ve anlamlı bir şekilde etkileyerek pekiştirmesi de dikkate alınması gereken sonuçlardan birisidir. İlgili literatüre bakıldığında Al-Rafee ve Rouibah (2010), Casidy vd. (2017) gibi çalışmalarda da çalışmaya paralel şekilde dindarlık faktörünün dijital korsanlığa karşı tutum ve davranışsal niyet üzerinde olumsuz etkisi varken, Hati vd. (2019) ise, çalışmanın sonucunun aksine; araştırmalarında dindarlık faktörünün bireylerin dijital korsanlığa karşı olan tutumlarında anlamlı bir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. Yine araştırmaya benzer şekilde, Arli vd. (2018) de dindarlık faktörünün Caydırma Teorisi üzerinde olumlu ve anlamlı etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Son olarak, literatürde yer alan diğer çalışmalarda (d'Astous vd., 2005; Yoon, 2012; Phau vd., 2014) olduğu gibi ve beklenildiği şekilde, gençlerin dijital korsanlığa karşı olan tutumları davranışsal niyetleri üzerinde en belirgin etkiyi yaratmaktadır.

Ülkemizde, özellikle gençler arasında yaygın olan dijital korsanlık faaliyetlerinin azaltılması amacıyla fikri mülkiyet hakları ihlali ile ilgili cezaların kesinliğinin ve şiddetinin artırılması gençlerin korsanlığa karşı tutum ve davranışsal niyetleri üzerinde etkili olacaktır. Elbette ki, bu cezaların duyurulması ve bilinçlendirme düzeylerinin artırılması için halka ilişkiler faaliyetleri, kamu spotu gibi eğitici tanıtımların hazırlanması önemlidir. Çalışmanın sonuçlarına bakarak kendilerini dindar olarak ifade eden üniversite öğrencilerinin korsanlığa karşı tutum ve

niyetleri azaldığına göre, bahsedilen tanıtım programlarında fikri mülkiyet ihlallerinin de “hırsızlık” suçuna ya da “çalmak” eylemine benzer olduğu ve bu faaliyetlerin sadece yasal bir suç değil, aynı zamanda da “hak yemek, emek gasp etmek vb.” gibi fillerle eşdeğer olduğu üzerinde durulabilir.

KAYNAKÇA

Al-Rafee, S., & Rouibah, K. (2010). The fight against digital piracy: An experiment. *Telematics and Informatics*, 27(3), 283-292.

Arli, D., Tjiptono, F., Casidy, R., & Phau, I. (2018). Investigating the impact of young consumers' religiosity on digital piracy. *International journal of consumer studies*, 42(6), 792-803.

Belleflamme, P., Peitz, M. (2010) : Digital piracy: Theory, CESifo Working Paper, No. 3222, Center for Economic Studies and ifo Institute (CESifo), Munich.

Casidy, R., Lwin, M., & Phau, I. (2017). Investigating the role of religiosity as a deterrent against digital piracy. *Marketing Intelligence & Planning*.

Cesareo, L., & Pastore, A. (2014). Consumers' attitude and behavior towards online music piracy and subscription-based services. *Journal of Consumer Marketing*, 31(6), 515-525.

D'arcy, J., & Herath, T. (2011). A review and analysis of deterrence theory in the IS security literature: making sense of the disparate findings. *European journal of information systems*, 20(6), 643-658.

d'Astous, A., Colbert, F., & Montpetit, D. (2005). Music piracy on the web—how effective are anti-piracy arguments? Evidence from the theory of planned behaviour. *Journal of Consumer Policy*, 28(3), 289-310.

D'rosario, M. (2018). Intellectual Property Regulation and Software Piracy: A Dynamic Approach. *Review of Economic Research on Copyright Issues*, 2918(15), 1.

Hashim, M. J., Kannan, K. N., & Wegener, D. T. (2018). Central role of moral obligations in determining intentions to engage in digital piracy. *Journal of Management Information Systems*, 35(3), 934-963.

Hassan, A. M., & John, A. (2021). Comparative analysis on different software piracy prevention techniques. *Int J Inf & Commun Technol*, 10(1), 1-8.

Hati, S. R. H., Fitriasih, R., & Safira, A. (2019). E-textbook piracy behavior: An integration of ethics theory, deterrence theory, and theory of planned behavior. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*.

- Karahan, M. O., & Kayabaşı, A. (2019). The Effect Of The Theory Of Planned Behavior And The Theory Of Ethics In Digital Piracy. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1751-1775.
- Lee, B., Jeong, S., & Paek, S. Y. (2019). Determinants of digital piracy using deterrence, social learning and neutralization perspectives. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 43(4), 295-308.
- Lowry, P. B., Zhang, J., & Wu, T. (2017). Nature or nurture? A meta-analysis of the factors that maximize the prediction of digital piracy by using social cognitive theory as a framework. *Computers in Human Behavior*, 68, 104-120.
- Olivero, N., Greco, A., Annoni, A. M., Steca, P., & Lowry, P. B. (2019). Does opportunity make the thief? Abilities and moral disengagement in illegal downloading. *Behaviour & Information Technology*, 38(12), 1273-1289.
- Phau, I., Lim, A., Liang, J., & Lwin, M. (2014). Engaging in digital piracy of movies: a theory of planned behaviour approach. *Internet Research*, 24(2), 246-266.
- Van Rooij, B., Fine, A., Zhang, Y., & Wu, Y. (2017). Comparative compliance: digital piracy, deterrence, social norms, and duty in China and the United States. *Law & Policy*, 39(1), 73-93.
- Wolfe, S. E., Higgins, G. E., & Marcum, C. D. (2008). Deterrence and digital piracy: A preliminary examination of the role of viruses. *Social Science Computer Review*, 26(3), 317-333.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). SPSS applied scientific research methods. *Ankara: Detay Publishing*.
- Yoon, C. (2012). Digital piracy intention: a comparison of theoretical models. *Behaviour & Information Technology*, 31(6), 565-576.
- Zhang, L., Smith, W. W., & McDowell, W. C. (2009). Examining digital piracy: Self-control, punishment, and self-efficacy. *Information Resources Management Journal (IRMJ)*, 22(1), 24-44.

COVID-19 HASTALIĞINI GEÇİRENLERİN HASTALIK KAYGISI VE ÇALIŞMA HAYATINA BAKIŞ AÇILARINDAKİ FARKLILIKLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Melih EYİTMİŞ¹, Alev YILDIRIM²

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, , 0000-0003-1236-7689

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 0000-0002-2949-5903

ÖZET

Halen devam etmekte olan covid-19 pandemisi önce dünyayı sonrada ülkemizi etkisi altına almıştır. Bu salgın sadece insanların sağlığını etkilememiş aynı zamanda ekonomik, sosyal ve psikolojik birçok alanda etkisini göstermiştir. Hastalığın biyolojik etkileri sıklıkla araştırılırken, psikolojik ve çalışma hayatına olan etkisi çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Bu etkiler toplumun büyük kesiminde görülürken en çok sağlık çalışanlarını etkilemektedir. Sağlık çalışanları, toplumun sağlığı için mücadele verirken, bir takım olumsuz problemlerle karşılaşabilmektedir. Bu problemlere yol açan ana etkenin de hastalık kaygısı olabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı covid-19 geçiren hastane çalışanlarının hastalık kaygısı, iş tatmini, iş performansı, örgütsel bağlılık, iş stresi ve çalışma yaşam kalitesi üzerindeki algı farklılıklarını incelemektir. Araştırmanın ana kütlesini Kahramanmaraş şehir merkezinde bulunan devlet hastanesi, KSÜ tıp fakültesi ve özel hastanelerdeki sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem %95 güven aralığında 370 olarak belirlenmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplanmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler ışığında faktör, korelasyon, t testi, ANOVA ve regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda hastalık geçiren personelin çalışma hayatı ve hastalık kaygısına bakış açılarının farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hastalık Kaygısı, Covid-19, İş Tatmini, İş Performansı, İş Stresi, Örgütsel Bağlılık, Çalışma Yaşam Kalitesi.

DIFFERENCES IN THE DISEASE ANXIETY AND PERSPECTIVES ON WORKING LIFE OF PEOPLE WHO HAVE COVID-19

ABSTRACT

The ongoing covid-19 pandemic has affected the world first and then our country. This epidemic not only affected people's health, but also showed its effect in many economic, social and psychological areas. While the biological effects of the disease are frequently investigated, its psychological and working life effects are often ignored. While these effects are seen in a large part of the society, they mostly affect health workers. While healthcare workers struggle for the health of the society, they may encounter some negative problems. It is thought that the main factor causing these problems may be illness anxiety.

The aim of this study is to examine the perception differences of hospital workers who have covid-19 on illness anxiety, job satisfaction, job performance, organizational commitment, job stress and working life quality. The main body of the research consists of health workers in the state hospital, KSU medical faculty and private hospitals in the city center of Kahramanmaraş. The sample was determined as 370 at the 95% confidence interval. Convenience sampling method was used. Questionnaire method was used in data collection. In the light of the data obtained, factor, correlation, t-test, ANOVA and regression analysis were performed. As a result of the analyzes, it was determined that the perspectives of the personnel who had the disease differed on their working life and illness anxiety.

Keywords: Illness Anxiety, Covid-19, Job Satisfaction, Job Performance, Job Stress, Organizational Commitment, Quality of Work Life

1. GİRİŞ

Salgın hastalıklar bir canlıdan diğer canlıya temas halinde geçebilecek bulaşıcı hastalıklardır. Pandemi ise dünya çapında etkili olan salgın bir hastalığa denilmektedir. Sağlık alanında pandemi ise tüm insanları ve birden fazla ülkeyi etkisi altına alan salgın hastalıkları belirtmektedir. Covid-19 bir pandemik hastalıktır, çünkü ülkelerin tamamı açısından eş zamanlı bir tehdit olarak ön plana çıkmaktadır.

Covid-19 pandemisi ve sonrasında yaşanan durumlar göz önüne alındığında pandeminin tüm dünyayı ve ülkeleri sadece sağlık alanında değil ekonomik ve politik, açıdan da etkilediği bilinmektedir (Khan vd., 2020). Ülkelerin bu pandemiye hazırlıksız yakalanmaları kriz durumları yaratabilmektedir. Genel anlamda bu kriz durumlarını; rutin hayattaki ilerleyişin bozulması, kurulu düzenlerin değişmesi, toplumsal ve bireysel açıdan köklü değişimler yaşanması şeklinde sıralamak mümkündür (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020). Gündelik yaşam Covid-19 pandemisinden ciddi derecede etkilenmiş ve belirli alanlara kısıtlamalar getirmiştir. Eğitim-öğretim hayatına bir süre ara verilmesi, sosyal mesafeli yaşamın, toplumsal hareketliliği ve toplumsal iletişimi neredeyse minimum düzeye indirmesi, ekonomik anlamdaki faaliyetlerin yavaşlaması, spor etkinlikleri, mahkemelerdeki duruşmaların ertelenmesi, pandeminin günlük yaşam akışını değiştirdiğini açıkça gösterebilmektedir (Choi vd., 2020). Bireysel ve toplumsal açıdan bu köklü değişimlere ayak uydurmak amacıyla birtakım önlemler alınmıştır. Ülkeler arası seyahatler bir süre durdurulmuş, hastalığın daha fazla yayılımını önlemek amacıyla devletler tarafından belirli dönemlerde sokağa çıkma yasakları ve karantina uygulamaları başlatılmıştır (Malay, 2020).

Yaşanılan bu durum içerisinde en fazla etkilenen grubu sağlık alanında çalışanlar oluşturmaktadır. Covid-19 sağlık çalışanlarının iş yüklerinin artmasına sebep olmuştur. Bu durum sağlık personellerinin performans, kaygı düzeyleri ve yaşam kalitelerini etkilediği düşünülmektedir. Aynı zamanda sağlık çalışanlarının iş stresi, örgütsel bağlılık ve çalışma yaşam kalitesinde de değişikliklere neden olabilir. Literatürde konunun farklı boyutları ele alınmasına karşın, hastalık kaygısının, iş tatmini ve iş stresinin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini birlikte inceleyen araştırmalara rastlanılamamıştır. Literatürde bu kapsamda

başka bir çalışmanın yer almaması ve yapılan bu çalışmanın önemini artırıp, ilgili alanyazına önemli katkı sağlayacağı beklenilmektedir. Bu bağlamda ilgili literatürden yola çıkarak hipotezler geliştirilmiş, model oluşturulmuş, sağlık sektöründen toplanan verilerle bu hipotezler test edilmiş ve elde edilen bulgular teori ve uygulama perspektiflerinden ele alınmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İlk olarak Çin'in Wuhan kentinde, 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan koronavirüs hastalığı çok önemli bir sağlık sorunu haline gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), SARS-CoV-2 enfeksiyonu salgınını covid-19 olarak adlandırmıştır. Hızla birçok ülkeye yayılan covid-19, 11 Mart 2020'de DSÖ tarafından pandemi olarak ilan edildi (Park, vd., 2020). Pandeminin ortaya çıkışı ile birlikte yapılan çalışmalarda covid-19'un hem bireysel hem de toplumsal olarak sorunlara neden olduğu ve insanların günlük yaşamını fiziksel ve ruhsal olarak etkilediği gözlenmiştir (Shigemura vd., 2020). Özellikle ruh sağlığı alanında yapılan çalışmalarda bu pandeminin insanlarda kaygı, korku, endişe, depresyon, stres bozukluğu ve fobiye neden olduğu bildirilmektedir (Mowbray, 2020).

Kaygı, yaşamın bir parçası olmakla beraber insanı olumsuz etkileyen unsurlardan biridir. Tükel ve Alkın (2006)'a göre kişiye dönük tehlike ve risklere karşı onu harekete geçmeye hazırlayan biyolojik uyarıya anksiyete (kaygı) adı verilmektedir. Kaygı, tecrübe edindiğimiz bilgilerin, duygusal yaşanmışlıkların, bedenle ilgili ve davranışı etkileyen birbiriyle ilintili ve karmaşık boyutlu yapısı olan bir kavramdır (Güngör, 2011). Sağlık kaygısı ise bedensel duyum ya da değişikliklerin bir hastalık belirtisi olarak yanlış yorumlanmasıyla ortaya çıkan, sağlığa yönelik aşırı ilgi ve endişeyi içermektedir (Asmundson, vd., 2010). Sağlık kaygısı genellikle geçicidir; belirtiler ortadan kalkınca kendiliğinden azalır ya da uygun tıbbi destekle kolayca baş edilebilir (Deale, 2007). Yapılan çalışma kapsamında sağlık personellerinin hastalık kaygısı ile birlikte iş tatmini ve iş performansı kavramları da incelenmiştir.

İş tatmini işgörenlerin çalışmaları sonucunda elde ettikleri kazanımları ve bu kazanımların önem durumunun ne derecede algılandığı şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle çalışanlar tarafından yapılan işin ücret, çalışma koşulları, sosyal ilişkiler ve iş çevresi gibi birtakım etkenlerle ilgili pozitif bakış açıları sonucunda meydana gelen bir memnuniyet durumudur (Akar, 2017). İş tatmini yüksek seviyede olan iş görenlerin işlerine karşı olumlu bir tutuma sahip olduğu görülürken, iş tatminsizliği yaşayan çalışanların olumsuz bir tutum içinde oldukları anlaşılmaktadır. İş performansına yönelik tanımlamalar ise farklılık göstermektedir. İş performansı, çalışanların belirlenen amaçları istenilen biçimde yerine getirebilmeleri olarak ifade edilmektedir (Tozkoparan ve Tendeniz, 2019). Diğer bir açıklamada ise iş performansı bireylerin bir işi yaparken kendisine verilmiş olan vazifeyi ne ölçüde başarabildiğinin, işin gerekliliklerine ne derece uyum sağlayabildiğinin tamamını kapsadığı ifade edilmektedir (Gürkaynak, 2017). Bu tanımlardaki genel görüş, bireylerin iş performanslarının hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmesi ve en yüksek düzeyde sonuçlanmasıdır. Özetle iş performansı, örgütsel hedefler ile uyumlu ve bireyin kendi kontrolündeki amaç odaklı davranışlar olarak ön plana çıkmaktadır (McShane ve Glinow, 2016). Çalışmada yer alan diğer değişkenler ise örgütsel bağlılık ve iş stresidir.

Örgütsel bağlılık kavramı, örgütün insan odaklı olması ve çalışanların örgütsel bağlılıklarının yüksek düzeyde olması fikriyle son zamanlarda önem taşıyan konuların başında

yer almaktadır (Öztürk, 2013). Örgütsel bağlılık, çalışanın çalıştığı organizasyon ile özdeşleşerek, örgütün hedef ve değerlerini benimsemesi olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla, örgütsel bağlılık kavramı örgütün başarılı olabilmesi için çalışanın gösterdiği ilgiyi, örgüte karşı bağlılığı ve örgütsel değerlere duyulan inancı yansıtmaktadır (Bayram, 2006).

İş stresi kavramı fiziksel ya da psikolojik nedenler ile ortaya çıkabilmektedir (Siegrist ve Rode, 2006). İş stresi çalışan bireyin yeteneklerinin işin gereksinimleri, ihtiyaçları veya kaynakları ile çatışması halinde ortaya çıkan, bireyler üzerinde fiziksel ve psikolojik olumsuz etkilere neden olan bir durumdur (Parker, 2007). İş stresi, insanların vakitlerinin büyük bir kısmını iş yerinde geçirmelerinden dolayı, insan hayatı için oldukça önemlidir. Örgütlerde stres etkin bir biçimde yönetilmezse örgüt için pek çok olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Örgütlerde yüksek stres seviyesi yaşayan çalışanlarda; işe geç gelme, devamsızlık düzeyinin yükselmesi, mesai arkadaşları ile yaşanan sorunlar, şikâyetlerin artması ve performans düşüklüğü gibi hususlar yaşanmaktadır. Tüm bu sonuçlar yalnızca iş görenin kendisini değil, örgütün tamamını ve özellikle iş görenin yakın iletişimde bulunduğu mesai arkadaşlarını ve müşterilerini de etkileyebilmektedir. Bu nedenle örgütlerde stresin etkin yönetimi gerekmektedir (Durna, 2006).

Tüm bu değişkenler bireylerin çalışma yaşam kalitesini de etkileyebilmektedir. Günümüzde bireyler için çalışmak ve herhangi bir iş sahibi olmak yaşamlarında önemli bir yer tutmaktadır. Çalışma yaşamı ve birey etkileşim halindedirler. Çalışma yaşam kalitesi, çalışanların iş ve sosyal yaşamını çeşitli değişkenler açısından inceleyen bir araştırma alanıdır. İnsan kaynaklarına atfedilen değerle birlikte son yıllarda çalışma yaşam kalitesi ile ilgili olarak araştırmaların da arttığı görülmektedir (Erdem ve Kaya, 2013). Çalışma yaşamında kalite, çalışanların hem fiziksel hem de psikolojik refah düzeyini yükseltmeyi hedefleyen bir yönetim felsefesidir (Kaymaz, 2003).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, evreni, örnekleme, araştırmanın veri toplama araçları, model ve hipotezleri ele alınmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Kahramanmaraş il merkezinde bulunan hastane çalışanlarının sosyo-demografik özellikleri (yaş, medeni durum vb.) göz önünde bulundurularak; hastalık kaygısı, iş tatmini, iş performansı, örgütsel bağlılık, iş stresi ve çalışma yaşam kalitesine ilişkin görüşlerinin farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Diğer bir amacımız ise covid-19'a bağlı hastalık kaygısı, iş tatmini ve iş stresinin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini araştırmaktır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Hastane çalışanlarının bu araştırmaya konu olan değişkenleri ölçebilmek amacıyla veri toplama tekniği olan anket formundan yararlanılmıştır. 7 bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik 12 soru hazırlanmıştır. İkinci bölümde iş tatmini, üçüncü bölümde iş performansı, dördüncü bölümde örgütsel bağlılık, beşinci bölümde iş stresi, altıncı bölümde çalışma yaşam kalitesine yönelik

ifadeler yer almaktadır. Son bölümde ise hastalık kaygısına yönelik sorulara yer verilmiştir. Bu ifadeler için 5’li Likert tipi ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu ölçekler 1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum, şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş il merkezindeki hastanelerde, 7000’in üzerindeki sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Kahramanmaraş il merkezindeki devlet hastanesi, KSÜ tıp fakültesi ve özel hastanelerdeki 600 sağlık çalışanı meydana getirmiştir. Ancak anketlerden 56 âdeti hatalı yapıldığı için, araştırmaya dâhil edilmemiştir. Tesadüfi örneklem yoluyla seçilerek uygulanan anket çalışmamızın sonunda kullanılabilir anket sayısı 544’dür. Araştırmanın örneklem büyüklüğüne ilişkin literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada güvenilir faktör yüklerinin oluşmasında Sekaran (1992) tarafından belirtilen 10.000 kişilik bir evrende 370 örneklemin yeterli olacağı görüşü benimsenmiştir. Çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi BAP birimi tarafından 2020/9-15 proje numarası ile desteklenmiştir. Çalışanlara anket formları anketörler tarafından ve yüz yüze dağıtılmıştır. Bu formları gönüllülük esasına göre doldurmaları istenmiştir.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Veri toplamak için kullanılan anket formu 5’li Likert tipi ölçeğe göre “1- Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5- Kesinlikle Katılıyorum” arasında derecelendirilmiştir. Çalışmada altı farklı ölçek kullanılmış olup bu ölçekler aşağıda belirtilmiştir.

İş Tatmini Ölçeği: Wright ve Cropanzano’nun (1998) tarafından yapılan çalışmada kullanılan beş maddelik ölçek kullanılmıştır. İş tatmini ölçeği tek boyuttan oluşmaktadır.

İş Performansı Ölçeği: Çalışanların iş performans düzeylerini tespit edebilmek amacıyla Kirkman ve Rosen (1999), daha sonra, Sigler ve Pearson (2000) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılmış olan iş performans ölçeği kullanılmıştır. Ölçek tek boyut ve 4 ifadeden meydana gelmektedir.

Örgütsel Bağlılık: Meyer ve Herscovitch (2001) tarafından geliştirilen ölçek çalışmamızda kullanılmıştır. Ölçek tek boyut ve 6 önermeden oluşmaktadır.

İş Stresi Ölçeği: House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen ölçek çalışmamızda kullanılmıştır. Çalışanın iş yerinde yaşadığı stresle ilişkili olan psikolojik ve psikosomatik semptomlarını ölçmektedir. Ölçek toplam 7 ifadeden ve tek boyuttan oluşmaktadır.

Çalışma Yaşam Kalitesi Ölçeği: Sirgy, Efraty, Siegel ve Lee (2001) tarafından geliştirilen çalışma yaşam kalitesi ölçeği bu çalışmada kullanılmıştır. Ölçekte 16 madde bulunmaktadır ve bu maddeler sağlık ve güvenlik, ailevi ve ekonomik ihtiyaçlar tatmini, sosyal ihtiyaçlar, saygı ihtiyacı, kendini gerçekleştirme, bilgi ihtiyacı ve estetik ihtiyaçlar olmak üzere 7 alt boyuttan oluşmaktadır. Sosyal, estetik ve bilgi ihtiyacı boyutları güvenilirlik değerlerinin düşük çıkmasından dolayı çıkartılmıştır.

Hastalık Kaygısı Ölçeği: Salkovskis, Rimes, Warwick ve Clark (2002) tarafından geliştirilen Sağlık Anksiyetesi Ölçeği (Health Anxiety Inventory) kullanılmıştır. Ölçekte 18 madde bulunmaktadır. Ölçeğin 14 maddesi hastaların ruhsal durumunu sorgulayan geri kalan 4 soru ise hastalardan, sahip oldukları ciddi bir hastalık varsayımıyla ruhsal durumlarının nasıl olabileceğine dair fikir yürütmelerine yöneliktir. Gövde boyutundan 3 önerme hastalıkların olumsuz etkisi boyutundan da 1 önerme güvenilirliği uygun olmadığı için modelden çıkarılmıştır.

3.4. Araştırmanın Model ve Hipotezleri

Covid-19'a bağlı hastalık kaygısının, iş tatmini, iş performansı, örgütsel bağlılık, iş stresi ve çalışma yaşam kalitesini etkilediği düşünülmektedir. Bu çerçevede oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H₁: İş tatmini, iş performansı, hastalık kaygısı, iş stresi ve örgütsel bağlılık algıları çalışma yaşam kalitesini etkiler.

H_{1a}: Hastalık kaygısı algısı çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkiler.

H_{1b}: İş tatmini algısı çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkiler.

H_{1c}: İş performansı algısı çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkiler.

H_{1d}: Örgütsel bağlılık algısı çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkiler.

H_{1e}: İş stresi algısı çalışma yaşam kalitesini negatif yönde etkiler.

H₂: Hastalık kaygısı çalışanların demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

H₃: Çalışanların iş tatmini değerlendirmeleri demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

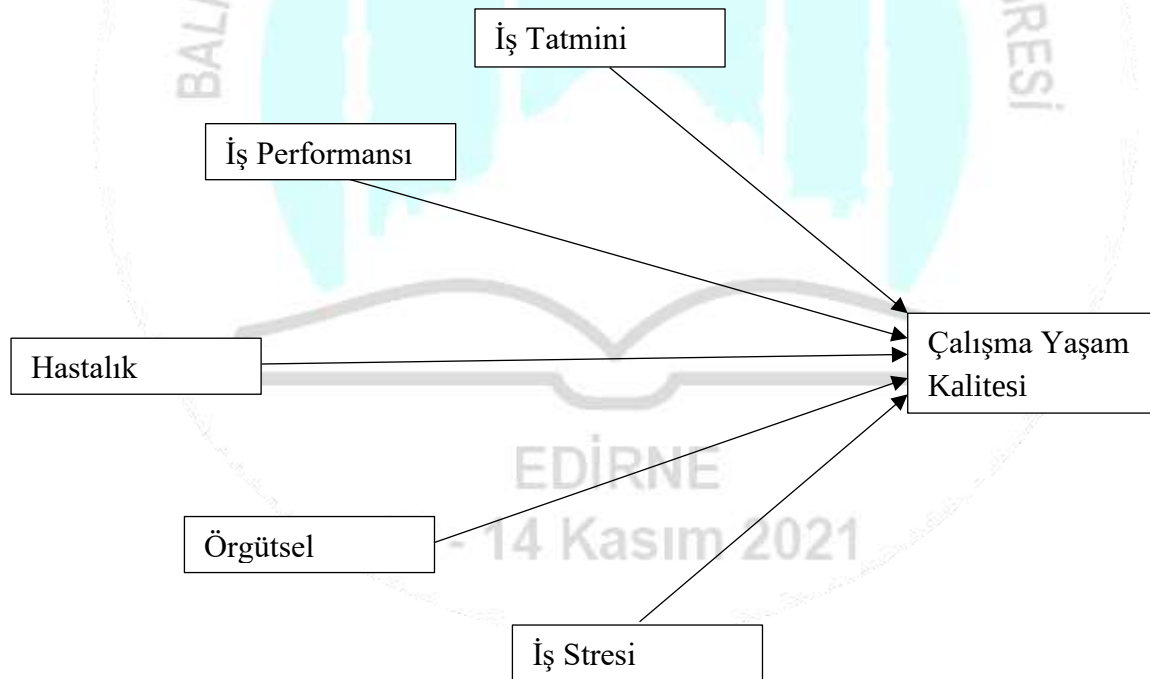
H₄: Sağlık çalışanlarının iş performanslarına göre demografik özellikleri farklılık gösterir.

H₅: Örgütsel bağlılık hastane çalışanlarının demografik özelliklerinde farklılık gösterir.

H₆: Hastane çalışanlarının demografik özellikleri iş stresine göre farklılık gösterir.

H₇: Çalışma yaşam kalitesi sağlık çalışanlarının demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

Araştırmanın Modeli

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

Görsel 1’de bu çalışmanın ana değişkenleri ve modeli yer almaktadır. Model iş tatmini, iş performansı, hastalık kaygısı, örgütsel bağlılık ve iş stresinin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde alan araştırmasından elde edilen verilerin analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Buna bağlı olarak, öncelikle ankete katılan çalışanların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler çizelge 1’de raporlanmıştır. Daha sonra da araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği test edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında regresyon, korelasyon vb. analizler yapılmıştır.

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özelliklerini (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu vb.) belirlemek için tanımlayıcı istatistik analizi yapılmıştır. Yapılan tanımlayıcı istatistik analizi sonucu elde edilen bulgular çizelge 1’de yer almaktadır.

Çizelge 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Medeni Durum	Frekans	Yüzde(%)
<i>Kadın</i>	353	64,9	Evli	330	60,7
<i>Erkek</i>	191	35,1	Bekâr	214	39,3
<i>Toplam</i>	544	100	Toplam	544	100
COVID-19 Geçirdiniz Mi?	Frekans	Yüzde(%)	COVID-19 Nedeniyle Vefat Etti Mi?	Frekans	Yüzde(%)
Evet	276	50,7	Evet	261	48,0
Hayır	268	49,3	Hayır	283	52,0
Toplam	544	100	Toplam	544	100
Yaş	Frekans	Yüzde	Eğitim Durumunuz	Frekans	Yüzde
20-30	240	44,1	Lise	179	32,9
31-40	185	34,0	Ön Lisans	121	22,2
41 ve Üzeri	119	21,9	Lisans	168	30,9
Toplam	544	100	Yüksek Lisans	60	11,1
			Diğer	16	2,9
			Toplam	544	100

- Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında 544 katılımcıdan 353’ünün (% 64,9) kadın, 191’inin (% 35,1) erkek olduğu görülmektedir.
- Hastane çalışanlarının medeni durumlarına göre katılımcıların 330’unun (% 60,7) evli olduğu görülmektedir. Geriye kalan bekâr çalışanların sayısı ise 214 (% 39,3) tür.
- Katılımcıların COVID-19 geçirdiniz mi sorusuna yönelik cevaplar incelendiğinde 276 katılımcının (% 50,7) evet dediği ve 268 (% 49,3) katılımcının ise hayır dediği sonucuna ulaşılmıştır.

- Yapılan araştırma sonucunda yakın akraba/arkadaşlarınızdan birisi COVID-19 nedeniyle vefat etti mi değişkenine göre dağılımları incelendiğinde 261 (% 48,0) kişi evet demiştir. 283 (% 52,0) katılımcı ise hayır cevabı vermiştir. Hayır, cevabını veren kişi sayısının çoğunlukta olduğu belirlenmiştir.
- Araştırmadan elde edilen veriler ışığında 20-30 yaş grubu 240 kişiyle (% 44,1) araştırma örnekleminin en büyük yaş aralığını oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların 185'i (% 34,0) 31-40 yaş, 119'u ise (% 21,9) 41 ve üzeri yaş aralığı içerisinde yer almaktadır.
- Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde 179 kişinin (% 32,0) lise mezuniyet derecesine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 121'i (% 22,2) ön lisans, 168'i (% 30,6) lisans ve 60'ı (% 11,0) yüksek lisans ve 16 kişi (2,9) diğer mezuniyet derecesine sahiptir. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların çoğunlukla lise mezuniyet derecesine sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Boyutlar Arası Korelasyonlar, Güvenirlik Katsayıları ve Betimleyici İstatistikler

	$\bar{X}$	SS	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
İş Tatmini (1)	3,84	,92	(,81)					
İş Performansı (2)	2,60	1,32	-216** 000	(,95)				
Örgütsel Bağlılık (3)	3,56	,68	289** 000	,042 ,327	(,53)			
İş Stresi (4)	3,85	,90	,155** ,000	-,427** ,000	,071 ,099	(,87)		
Çalışma Yaşam Kalitesi (5)	3,84	,78	,458** ,000	-,274** ,000	,194** ,000	,183** ,000	(,85)	
Hastalık Kaygısı (6)	2,61	,59	,258** ,000	-,638** ,000	,116** ,007	,409** ,000	,295** ,000	(,87)

** $p \leq 0,00$, N=544

Araştırmada kullanılan ölçeklerin, aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, boyutlar arasındaki ilişki düzeyleri ve güvenilirlik katsayıları hesaplanarak çizelge 2'de verilmiştir. Tüm değişkenlerin güvenilirlik katsayıları literatürde sıklıkla kullanılan Nunally (1978) belirlediği 0,70 değerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Ayrıca tüm değişkenler arasındaki ilişkiler $p \leq 0,00$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 3. Faktör Analizi Sonuçları

Değişken	KMO örneklem yeterliliği	Anlamlılık	Ki-kare	Serbestlik	Açıklanan Toplam Varyans
İş Tatmini	0,67	0,000	1167,771	10	57,489
İş Performansı	0,75	0,000	1955,968	6	79,529
Örgütsel Bağlılık	0,69	0,000	1068,282	15	48,330
İş Stresi	0,88	0,000	1719,752	21	57,185
Hastalık Kaygısı	0,92	0,000	3290,921	91	53,645
Gövde					42,833
HOS					10,847
ÇYK	0,84	0,000	2941,752	45	80,806
Sağlık Güvenlik					45,838
Ailevi Ekonomik					20,188
Kendini Gerçek.					8,649
Saygı İhtiyacı					6,131

- İş tatmini ölçeği tek boyuttan oluşmaktadır. İş tatmini ölçeği incelendiğinde faktör analizi yapabilmenin ön şartlarından birincisi olan KMO değeri 0,67'dir. İş tatmininde ki kare 1167,771, serbestlik derecesi değeri 10, Sig. ,000 ve açıklanan toplam varyans 57,489 olarak bulunmuştur.
- İş performansı ölçeği incelendiğinde KMO değeri 0,75'dir. İş performansında ki kare 1955,968, serbestlik derecesi 6 ve açıklanan toplam varyans 79,529 olarak tespit edilmiştir. Bartlett's küresellik testinin anlamlı çıkması Sig. ,000 değişkenler arasında ilişki olduğunu göstermektedir.
- Faktör analiz sonucunda örgütsel bağlılığın KMO değeri 0,69 olup örneklem büyüklüğü yeterli seviyededir. Bartlett's Küresellik Testi sonucunda ki kare değeri 1068,282, serbestlik derecesi değeri (df) 15 ve Sig. ,000 bulunmuş olup verilerin faktör analizine uygun olduğunu söyleyebiliriz.
- İş stresi KMO değeri 0,88 olup faktör analizi için örneklem büyüklüğü yeterli seviyededir. Bartlett's Küresellik Testi sonucunda ki kare değeri 1719,752, serbestlik derecesi değeri (df) 21 ve Sig. ,000 bulunmuştur.
- Hastalık kaygısı 2 boyut ve 18 önermeden oluşmaktadır. Faktör analizi sonucunda Gövde boyutundan 3 önerme (gövde 8, gövde 11 ve gövde 14) ve hastalıkların olumsuz sonuçları boyutundan ise 1 önerme (hastalıkların olumsuz sonuçları 16) faktör yüklerinin normal dağılmaması sonucu çıkartılmıştır. Yapılan analizle birlikte KMO değeri 0,92 bulunmuştur. Bartlett's testi ile birlikte ki kare değeri 3290,921, serbestlik derecesi 91 ve Sig. ,000 olarak tespit edilmiştir. Toplam varyans değeri ise 53,645'dir.
- Yedi boyut ve 16 ifadeden oluşan çalışma yaşam kalitesi ölçeğinin KMO değeri 0,84 olduğu için örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu tespit edilmiştir. Yapılan Bartlett's testi ki kare 2941,752, serbestlik derecesi 45 ve toplam varyansı 80,806 olarak belirlenmiştir. Sig. değerinin 000 <0,01 ise boyutları oluşturan ifadelerin birbirleriyle

tutarlı ve değişkenler arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Faktör analizi sonucunda sosyal ihtiyaçlar ve bilgi ihtiyacı boyutları faktörler yüklerinin dağılmaması sebebi ile çıkartılmıştır. Estetik ihtiyaçlar boyutu ise faktör yüklerinin dağılmaması sonucu çıkartılmıştır.

Çizelge 4. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş			İç İlişki İstatistikleri	
Bağımsız değ.	B	S. Hata	Beta (β)	T	P	TD	VIF
Sabit	2,027	,286		7,099	,000		
Hastalık Kaygısı	,135	,066	,103	2,043	,042*	,548	1,825
İş tatmini	,324	,034	,380	9,438	,000***	,853	1,172
İş Performansı	-,070	,030	-,118	-2,330	,020*	,539	1,854
Örgütsel Bağlılık	,086	,045	,075	1,899	,058	,883	1,133
İş Stresi	,023	,037	,026	,617	,537	,783	1,278

F:37,002, R^2 :256, ΔR^2 :249, Bağımlı değişken: Çalışma Yaşam Kalitesi, (* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$).

Yukarıdaki tabloda bağımsız değişkenlerin (Hastalık Kaygısı, İş Tatmini, İş Performansı, Örgütsel Bağlılık ve İş Stresi) bağımlı değişken (Çalışma Yaşam Kalitesi) üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

“Hastalık kaygısı, iş tatmini, iş performansı, örgütsel bağlılık ve iş stresi çalışma yaşam kalitesini etkiler” hipotezi yapılan analiz sonucunda istatistiki olarak anlamlı ($p < 0,00$) bulunmuştur. Modelde bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin 249’unu açıklayabilmektedir.

Elde edilen bulgular ışığında H_{1a} : “Hastalık kaygısı çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkiler” hipotezi anlamlı bulunmuştur ($\beta = ,103$; $P < 0,05$). H_{1b} : “İş tatmini çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkiler” hipotezi ise ($\beta = ,380$; $p < 0,001$) belirlendiği için kabul edilmiştir. H_{1c} : “İş performansı algısı çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkiler” hipotezi ($\beta = -,118$; $P < 0,05$) negatif olarak etkilediği için reddedilmiştir. H_{1d} : “Örgütsel bağlılık algısı çalışma yaşam kalitesini pozitif yönde etkiler” olarak belirlediğimiz hipotez yapılan analiz sonucu ($\beta = ,075$; $p > 0,05$) çalışma yaşam kalitesini etkilemediği belirlenmiştir. H_{7e} : “İş stresi algısı çalışma yaşam kalitesini negatif yönde etkiler” hipotezinin çalışma yaşam kalitesini etkilemediği belirlenmiştir ($\beta = ,026$; $P > 0,05$). Araştırmada örgütsel bağlılık ve iş stresinin doğrudan etkisinin olmadığı yapılan regresyon analizi yardımıyla tespit edilmiştir.

Çizelge 5. Covid-19 Geçirdiniz Mi Sorusuna Yönelik T Testi Sonuçları

Değişkenler	Covid-19 Geçirdiniz Mi?	N	$\bar{x}$	SS	T	Sig.
Hastalık Kaygısı	Evet	276	2,7178	,55547	4,669	,000
	Hayır	268	2,4851	,60632		
İş Tatmini	Evet	276	3,8913	,90562	1,228	,220
	Hayır	268	3,7948	,92755		
İş Performansı	Evet	276	2,3813	1,27625	-3,946	,000
	Hayır	268	2,8218	1,32737		
Örgütsel Bağ.	Evet	276	3,6214	,64562	1,933	,054
	Hayır	268	3,5087	,71335		
İş Stresi	Evet	276	3,9741	,78355	3,232	,001
	Hayır	268	3,7281	,98290		
Çalışma Yaşam Kalitesi	Evet	276	3,9210	,75880	2,573	,010
	Hayır	268	3,7496	,79481		

Analiz sonucu hastalık kaygısı, iş performansı, iş stresi ve çalışma yaşam kalitesindeki değerlerin covid-19 geçirdiniz mi sorusu açısından anlamlı farklılık gösterdiği yapılan analiz sonucunda tespit edilmiştir ($p < 0,05$). İş tatmini ve örgütsel bağlılığın anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır ($p > 0,05$).

Çizelge 6. Yakın Akraba/Arkadaşlarınızdan Birisi COVID-19 Nedeniyle Vefat Etti Mi Sorusuna Yönelik T Testi Sonuçları

Değişkenler	COVID-19 Nedeniyle Vefat Etti Mi?	N	$\bar{x}$	SS	T	Sig
Hastalık Kaygısı	Evet	261	2,6928	,52709	3,426	,001
	Hayır	283	2,5204	,63609		
İş Tatmini	Evet	261	3,8575	,90922	,335	,738
	Hayır	283	3,8311	,92538		
İş Performansı	Evet	261	2,4454	1,23360	-2,611	,009
	Hayır	283	2,7394	1,38039		
Örgütsel Bağlılık	Evet	261	3,5722	,64732	,206	,836
	Hayır	283	3,5601	,71274		
İş Stresi	Evet	261	3,9732	,78375	3,032	,003
	Hayır	283	3,7420	,97495		
Çalışma Yaşam Kalitesi	Evet	261	3,8559	,75895	,555	,579
	Hayır	283	3,8187	,80126		

Çizelge 6'daki değerler incelendiğinde hastalık kaygısı, iş performansı ve iş stresinin anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$). Çizelgedeki diğer değişkenlerin sonuçları incelendiğinde ise iş tatmini, örgütsel bağlılık ve çalışma yaşam kalitesinin anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Çizelge 7. Yaş Gruplarına Göre ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Yaşınız	N	$\bar{X}$	F	Sig.
Hastalık Kaygısı	20-30	240	2,6218	2,640	,072
	31-40	185	2,6482		
	41 ve Üzeri	119	2,4954		
İş Tatmini	20-30	240	3,9267	2,023	,133
	31-40	185	3,8086		
	41 ve Üzeri	119	3,7311		
İş Performansı	20-30	240	2,4646	5,344	,005
	31-40	185	2,5541		
	41 ve Üzeri	119	2,9370		
Örgütsel Bağlılık	20-30	240	3,5042	1,970	,140
	31-40	185	3,5946		
	41 Ve Üzeri	119	3,6457		
İş Stresi	20-30	240	3,8560	,450	,638
	31-40	185	3,8896		
	41 Ve Üzeri	119	3,7899		
Çalışma Yaşam Kalitesi	20-30	240	3,8050	,696	,499
	31-40	185	3,8914		
	41 Ve Üzeri	119	3,8151		

Analiz sonucunda oluşturulan tablo incelendiğinde iş performansında yaş gruplarına göre anlamlı farklılık belirlenmiştir ($p<0,05$). Hastalık kaygısı, iş tatmini, örgütsel bağlılık, iş stresi ve çalışma yaşam kalitesinde yaş grupları açısından anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Hangi yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu belirlemek için ise tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonucunda iş performansı 31-40 yaş ve 41+ yaş grubu arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Hastalık kaygısı, iş tatmini, iş stresi, örgütsel bağlılık ve çalışma yaşam kalitesinde ise yaş grupları arasında herhangi bir anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Çizelge 8. Eğitim Gruplarına Göre ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Eğitim Durumunuz	N	$\bar{x}$	F	Sig.
Hastalık Kaygısı	Lise	179	2,6031	3,912	,004
	Ön Lisans	121	2,6169		
	Lisans	168	2,5825		
	Yüksek Lisans	60	2,7625		
İş Tatmini	Lise	179	3,9732	3,699	,006
	Ön Lisans	121	3,8562		
	Lisans	168	3,6333		
	Yüksek Lisans	60	4,0133		
İş Performansı	Lise	179	2,3925	6,880	,000
	Ön Lisans	121	2,6983		
	Lisans	168	2,7530		
	Yüksek Lisans	60	2,2417		
Örgütsel Bağlılık	Lise	179	3,5577	,806	,522
	Ön Lisans	121	3,6198		
	Lisans	168	3,5060		
	Yüksek Lisans	60	3,6583		
İş Stresi	Lise	179	3,9266	7,092	,000
	Ön Lisans	121	3,7721		
	Lisans	168	3,8308		
	Yüksek Lisans	60	4,1214		
Çalışma Yaşam Kalitesi	Lise	179	3,8615	1,779	,132
	Ön Lisans	121	3,9149		
	Lisans	168	3,7107		
	Yüksek Lisans	60	3,9117		

Yapılan inceleme sonucunda örgütsel bağlılık ve çalışma yaşam kalitesi dışındaki boyutlarda eğitim grupları arasında anlamlı bir farklılığa ulaşılmıştır ($p<0,05$). Lise, ön lisans, lisans ve yüksek lisans gruplarının farklılıklarını tespit edebilmek amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Sağlık çalışanlarının kaygı algıları eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak ($p<0,05$) farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İş tatmini eğitim gruplarına göre lisans ve yüksek lisans grupları arasında anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$).

SONUÇ

Çalışma yaşam kalitesi birçok çalışmaya konu olmuştur (Mutaf ve diğerleri, 2021; Turunç ve diğerleri, 2010). Özellikle iş stresi, örgütsel bağlılık ve iş tatmininin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu çalışmada covid-19 pandemisinin oluşturabileceği sağlık kaygısının da çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkilerine bakılarak literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir. Sağlık kaygısı, iş stresi, iş tatmini her ne kadar çalışanın kendisini ilgilendiriyor gibi gözükse de sonuçları performans yoluyla işletmeleri etkilemektedir.

Çalışmanın ana hipotezi olan “H₁: İş tatmini, iş performansı, hastalık kaygısı, iş stresi ve örgütsel bağlılık algıları çalışma yaşam kalitesini etkiler” kabul edilmiştir ($p < 0,00$). Bu sonuca göre çalışma yaşam kalitesini hastalık kaygısı, iş tatmini, iş performansı etkilerken örgütsel bağlılık ve iş stresinin çalışma yaşam kalitesini etkilemediği görülmüştür.

Bu araştırmada incelenen bir başka konu ise, araştırmaya katılanların covid-19 geçirme ve yakınlarından birisinin vefatına bağlı çalışma hayatı unsurlarında bir farklılaşma olup olmadığının belirlenmesidir. Covid-19 hastalığı geçiren sağlık çalışanlarının iş tatmini ve örgütsel bağlılıklarının yüksek olduğu ($3,8913, 3,6214 > 3,50$) bir farklılaşmaya yol açmadığı test edilmiştir. Bununla birlikte hastalık kaygısı, iş performansı, iş stresi ve çalışma yaşam kalitesi covid-19 hastalığı geçirdiniz mi sorusuna bağlı istatistiki olarak anlamlı farklılığa ulaşılmıştır ($p < 0,05$). Yakın akraba/arkadaşlarınızdan birisi covid-19 nedeniyle vefat etti mi sorusuna yönelik yapılan analiz sonucunda ise hastalık kaygısı, iş performansı ve iş stresinin anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p < 0,05$). İş tatmini, örgütsel bağlılık ve çalışma yaşam kalitesinin anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p > 0,05$).

Pandemi çalışma hayatı üzerinde etkilidir hipotezi bu örneklem üzerinde yapılan testler kabul edilmiştir. Gerek çalışmanın sağlık çalışanları üzerinde yapılması gerekse bir şehirde gerçekleştirilmesi sonuçların genelleştirilebilmesini engellemektedir. Bu açıdan daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

EDİRNE

13 - 14 Kasım 2021

KAYNAKÇA

- Akar, N. (2017). Çalışma Yaşamında Sessizlik Olgusu. 1. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Alpago, H. ve Oduncu Alpago, D. (2020). Korona Virüs Ve Sosyo-Ekonomik Sonuçlar. İbad Sosyal Bilimler Dergisi, (8), 99–114.
- Bayram, L. (2006). “Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık”. Sayıştay Dergisi, (59), 125-139.
- Choi, E. P. H., Hui, B. P.H. & Wan, E. Y. F. (2020). Depression And Anxiety İn Hong Kong During Covid-19. International Journal Of Environmental Research And Public Health. 17(10), 3740.
- Deale, A. (2007). Psychopathology And Treatment Of Severe Health Anxiety. Psychiatry, 6 (6), 240-246.
- Durna, U. (2006). Üniversite Öğrencilerinin Stres Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 20 (1), 319-341.
- Erdem, B., ve Kaya, İ. (2013). Çalışma Yaşamı Kalitesini Etkileyen Faktörlerin İşgörenler Tarafından Algılanması: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, (35), 135-150.
- Güngör, T. (2011). Selçuk Üniversitesi Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Kaygı Ve Yaşam Doyumu Düzeyleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Gürkaynak, B. (2017). Çalışan İş Performansının Değerlendirilmesinde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Etkililiği Ve Kişilik Özelliklerinin Rolü Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- House, R.J. & Rizzo, J.R. (1972). Role Conflict And Ambiguity As Critical Variables İn A Model Of Organizational Behavior. Organizational Behavior & Human Performance, 7, 467-505.
- Kaymaz, K. (2003). Çalışma Yaşamında Kalite, İş. Güç Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi, 5 (1), 1-17.
- Khan, G., Sheek-Hussein, M., Al Suwaidi, A., Idris, K. And Abu-Zidan, F. (2020). Novel Coronavirus Pandemic: A Global Health Threat. Turkish Journal Of Emergency Medicine, 20(2), 55– 62.

- Malay, D. S. (2020). Covid-19, Pandemic, And Social Distancing. The Journal Of Foot And Ankle Surgery: Official Publication Of The American College Of Foot And Ankle Surgeons, 59(3), 447–448.
- Meyer J.P., & Herscovitch L. (2001). Commitment In The Workplace Toward A General Model. Human Resource Management Review, 11 (20), 299-326.
- Öztürk, M. (2013). Örgütsel Bağlılık Ve Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık Düzeyleri. Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Park, S. E. (2020). Epidemiology, Virology, And Clinical Features Of Severe Acute Respiratory Syndrome-Coronavirus-2 (Sars-Cov-2; Coronavirus Disease19). Clinical And Experimental Pediatrics, 63(4), 119.
- Parker, H. Stress Management. Delhi, Global Media, 2007.
- Salkovskis, P. M. Rimes, K. A. Warwick, H. M. C. & Clark, D. M. (2002). The Health Anxiety Inventory: Development And Validation Of Scales For The Measurement Of Health Anxiety And Hypochondriasis. Psychological Medicine, 32(5), 843-853.
- Sekaran, U. (1992). Research Methods For Business. John Wiley And Sons, Canada.
- Sigler, T., H., & Pearson, C., M. (2000). Creating An Empowering Culture: Examining The Relationship Between Organizational Culture And Perceptions Of Empowerment. Journal Of Quality Management, 5, 27-52.
- Siegrist, J., & Rode, A. (2006). Work Stress And Health Risk Behavior. Scand J Work Environ Health, 32 (6, Special Issue). 473-481.
- Sirgy, M. J. Efraty, D. Siegel, P. & Lee, D. J. (2001). A New Measure Of Quality Of Work Life (Qwl) Based On Need Satisfaction And Spillover Theories. Social Indicators Research, 55, 241-302.
- Tozkoparan, G., ve Tenteriz, Y. (2019). Algılanan Çalışma Arkadaşları Ve Yönetici Desteğinin İş Performansına Etkisi. Kırklareli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (1), Ss. 41-57.
- Tükel R. ve Alkın T. (2006). Anksiyete Bozuklukları. Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları
- Wright, T.A. & Cropanzano, R. (1998). Emotional Exhaustion As A Predictor Of Job Performance And Voluntary Turnove. Journal Of Applied Psychology, 83, 486-493.

COVID-19 FOBİSİNİN ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMA VE YAŞAM DOYUMU ÜZERİNE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Melih EYİTMİŞ¹, Berna KARADANA²

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, 0000-0003-1236-7689

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü

0000-0002-5023-3123

Özet

Dünya yaygın küresel ekonomi ve teknolojik gelişmelerle birlikte 21. yüzyılda, insanların ve malların çok hızlı bir şekilde yer değiştirebildiği bir sisteme dönüşmüştür. Bu yapı birçok avantajının yanında dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan bir tanesi de salgın hastalıklardır. Covid-19 salgını 2019'da başlamış ve kısa bir sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Söz konusu hastalık hem hükümetler hem de bireyler açısından büyük panik ve endişe kaynağı haline gelmiştir. Hükümetler salgını kontrol altına alabilmek adına farklı tedbirlere başvurmuşlardır. Karantina, sosyal mesafe, maske, seyahatin engellenmesi, esnek çalışma vb. uygulamalar sıklıkla kullanılmıştır. Covid-19 bireylerde hastalanma korkusu, endişe ve kaygıya neden olmuştur. Bu uygulamalar aynı zamanda insanların yaşam doyumunu ve işe yabancılaşmalarını da etkilediği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı kamu personellerinin covid-19 döneminde (2020-2021), covid-19 fobisinin, örgütsel yabancılaşma ve yaşam doyumunu üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırmanın ana kütlesini KSÜ idari personelleri oluşturmaktadır. %95 güven aralığında örneklem sayısı 250 olarak belirlenmiştir. Anketler kolayda örneklem yöntemi ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Veriler analiz programına aktarıldıktan sonra, normal dağılım, güvenilirlik ve uç değerlere bakılarak parametrik analizlere uygun olduğu belirlenmiştir. Elde edilen veriler ışıığında faktör, korelasyon, T testi, ANOVA ve regresyon, analizi yapılarak hipotezler test edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda örgütsel yabancılaşmanın yaşam doyumunu negatif yönde ve anlamlı olarak etkilediği ancak covid-19 korkusunun yaşam doyumunu etkilemediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Fobisi, Örgütsel Yabancılaşma, Yaşam Doyumu

ABSTRACT

The world is the 21st century with the widespread global economy and technological developments. in the XVII century, it has turned into a system in which people and goods can be displaced very quickly. This structure has many advantages, as well as disadvantages. One of them is epidemics. The Covid-19 pandemic began in 2019 and spread throughout the world in a short time. The disease in question has become a source of great panic and concern for both

governments and individuals. Governments have resorted to different measures to control the epidemic. Quarantine, social distancing, mask, travel blocking, flexible working, etc. applications have been used frequently. Covid-19 has caused fear, anxiety and anxiety of getting sick in individuals. These practices are also thought to affect people's life satisfaction and alienation from work.

The purpose of this study is to examine the effects of organizational alienation and covid-19 phobia on life satisfaction of public personnel during the covid-19 period (2020-2021). The main body of the research is made up of KSU administrative personnel. The number of samples was determined as 250 in the 95% confidence december. The questionnaires were carried out face-to-face with an easy sampling method. After the data were transferred to the analysis program, it was determined that it was suitable for parametric analysis by looking at the normal distribution, reliability and end values. In the light of the data obtained, factor, correlation, t-test, ANOVA and regression analysis were performed and hypotheses were tested. As a result of the regression analysis, it was determined that organizational alienation negatively and significantly affects life satisfaction, but the fear of Covid-19 does not affect life satisfaction.

Keywords: COVID-19 Phobia, Organizational Alienation, Life Satisfaction

Giriş.

Koronavirüs ailesinin üyesi olan SARS-CoV-2 ilk olarak, 2019 yılının aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmış ve tespit edilen bu yeni tip virüs birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'ye etkisi altına almıştır. İnsanlar salgın hastalıklara genellikle kaygı ve fobi gibi çeşitli psikolojik tepkiler göstermektedir. Covid-19 nedeniyle ölüm sayısının hızlı artışı ve virüsün hala kontrol altına alınmamış olması beraberinde birtakım zorluklar meydana getirmektedir. Bu psikolojik tepkiler ve alınan tedbirler sosyal mesafe, maske, esnek çalışma, hijyen kuralları çalışanların gerek iş yaşamında gerekse sosyal hayatında yabancılaşmasına sebep olduğu düşünülmektedir.

Yabancılaşma kavramı kişinin başkalarından veya kendisinden uzaklaşması olarak tanımlanabilir. Chiaburu, Diaz ve Vos, (2013:5), yabancılaşmayı iş yaşamında çalışanların güçsüzlük, anlamsızlık, sosyal izolasyon, kendine yabancılaşma ve normsuzlukları vb öznel deneyimleriyle de ilişkili olabileceğini savunmaktadır. Günümüz çalışma hayatında çalışanın iş aktiviteleri üzerindeki etkisinin azalması işe yabancılaşma duygularını arttırabilir (Mottaz, 1981:515).

Yaşanılan bu pandemi sürecinde çalışanlarda oluşan psikolojik etkiler, esnek çalışma, izolasyon ve sosyal mesafe gibi nedenlerle örgütlerine yabancılaştıkları bununda yaşam doyumlarını etkilediği düşünülmektedir. Bununla birlikte gerekli literatür incelendikten sonra hipotezler oluşturulmuştur. Bu çalışmada KSÜ idari personelleri baz alınmıştır. Bu çalışmanın genel amacı covid-19 fobisinin örgütsel yabancılaşma ve yaşam doyumunu üzerindeki etkisini araştırmaktır.

2.Kavramsal Çerçeve

Bir Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei bölgesinin başkenti Vuhan'da ortaya çıkan virüs salgını COVID-19 pandemisi veya koronavirüs pandemisi olarak adlandırıldı (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Pandemi ile alınan tedbirler kapsamında hayat rutinlerinin bozulması, belirsizlikler, bulaş korkusu, kısıtlamalar, yasaklar gibi durumlar toplumda korku ve kaygıya sebep olmuştur (Ahorsu vd., 2020:5 Duan ve Zhu, 2020:196 Xiao, 2020:85 WHO, 2020).

Artık birey yaşamının çoğunu geçirmekte olduğu iş yerinde de sorunlar yaşamasına ve daha da mutsuzlaşmasına neden olmaktadır. Özellikle, mesleki açıdan iş yerinde yaşanan olumsuzluklar bireylerin almakta oldukları kararları da etkilemekte ve genellikle yanlış kararların alındığı gözlenmektedir (Aydın, 2008:21). En sık karşılaşılan sektör olan hizmet sektöründe bu durum çok daha ciddi şekilde kendini göstermektedir. Yaptıkları işle ilgili yaşanan olumsuzluklar, mesleki iş ve yaşam doyumlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Keser, 2005:80). Yapılan işten elde edilen mutluluk yaşamın tüm alanına olumlu olarak yansırken, aksi halde yaşanan tüm olumsuzluklar, yaşamın diğer alanlarına mutsuzluk, isteksizlik olarak yansıyabilmektedir (Sevimli ve İşcan, 2005:2). Burada ortaya çıkan yaşam doyumu kavramı, bireyin kişisel olarak belirlemiş olduğu yaşam kriterlerine uyumlu şekilde yaşama durumudur. Bir başka ifadeyle bireylerin hayattan beklentileriyle gerçekte yaşamakta oldukları durumların örtüşmesi hali yaşam doyumunu ifade etmektedir.

Yabancılaşma bireyin çevresine ve diğer insanlara karşı hissettiği güvensizlik, güçsüzlük, kötümserlik ve toplum içinde bulunmanın verdiği endişe olarak da tanımlanabilir (Kabaklı, 2018:526). Örgütsel yabancılaşma kavramı ile ilgili olarak çoğu araştırmacı çalışmada benzer tanımlara yer vermişlerdir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, evreni, örneklemini, araştırmanın veri toplama araçları, model ve hipotezleri ele alınmıştır.

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, KSÜ idari personellerinin sosyo-demografik özellikleri (yaş, medeni durum vb.) göz önünde bulundurularak; covid-19 fobisi, örgütsel yabancılaşma ve yaşam doyumuna ilişkin görüşlerinin farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Diğer bir amacımız ise covid-19 fobisinin, örgütsel yabancılaşma ve yaşam doyumu üzerindeki etkisini araştırmaktır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemini

Araştırma KSÜ'de gerçekleştirilmiştir. Hedef kitlenin çok büyük olması ve bütçe kısıtları nedeniyle Avşar Yerleşkesi idari personelleri (708) araştırmaya dahil edilmiştir. Oluşturulan anket formu idari personelin düşüncelerini almak için, anketör yardımıyla uygulanmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin başlangıç bölümünde demografik özellikler, ikinci kısmında yaşam doyumu, covid-19 fobisi, örgütsel yabancılaşma ölçekleri yer almıştır.

Araştırma formunu doldurmayı kabul eden 305 idari personelden araştırmaya ilişkin veriler toplanmıştır. İlk inceleme sonucunda anketlerden 55 tanesi eksik ve hatalı doldurulduğu için, araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Kullanılabilir anket sayısı 250'dir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplamak için kullanılan anket formunda yer alan önermeler 5'li Likert tipi değerlendirme sınıfı kullanılmıştır. Çalışmada üç farklı ölçek kullanılmış olup bu ölçekler aşağıda belirtilmiştir.

Örgütsel Yabancılaşma Ölçeği: Clifford J. Mottaz (1981) tarafından geliştirilen 21 maddelik ölçek kullanılmıştır. Örgütsel yabancılaşma ölçeği, güçsüzlük (7 madde), anlamsızlık (7 madde) ve kendi kendine yabancılaşma (7 madde) olmak üzere üç boyuttan meydana gelmektedir.

Covid-19 Fobisi Ölçeği: Arpacıoğlu ve arkadaşları (2021) tarafından, geliştirilen 20 maddelik ölçek kullanılmıştır. Covid-19 fobisi ölçeği, ekonomik faktörler (4), psiko-somatik faktörler (5), psikolojik faktörler (6), sosyal faktörler (5) olmak üzere dört boyuttan meydana gelmektedir.

Yaşam Doyumu: Diener ve arkadaşları (1985) tarafından geliştirilen yaşam doyumu ölçeği kullanılmıştır. Ölçek beş maddeden oluşmaktadır ve tek boyutludur.

3.4. Araştırmanın Model ve Hipotezleri

Covid-19 fobisinin, örgütsel yabancılaşmayı ve yaşam doyumunu etkilediği düşünülmektedir. Bu çerçevede oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H₁ Covid fobisi örgütsel yabancılaşmayı etkiler.

H₂ Covid fobisi yaşam doyumunu etkiler.

H_{2a} Covid fobisinin alt boyutları yaşam doyumunu etkiler.

H_{2b} Covid fobisinin alt boyutları örgütsel yabancılaşmayı etkiler.

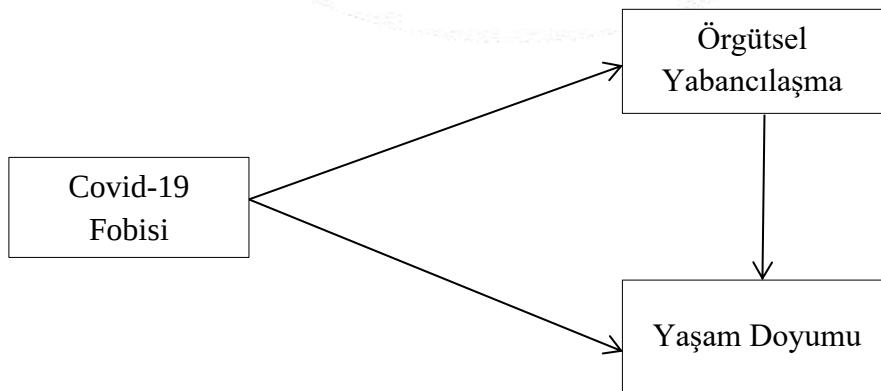
H₃ Örgütsel yabancılaşma yaşam doyumunu etkiler.

H₄ Örgütsel yabancılaşma çalışanların demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

H₅ Çalışanların covid-19 fobisi demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

H₆ Çalışanların yaşam doyumu demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

Araştırmanın Modeli

Görsel 1: Araştırmanın modeli

Şekil 1’de bu çalışmanın ana değişkenleri ve modeli yer almaktadır. Model covid-19 fobisinin, örgütsel yabancılaşma ve yaşam doyumu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir.

4. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde alan araştırmasından elde edilen verilerin analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Buna bağlı olarak, öncelikle ankete katılan çalışanların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Çizelge 1’de raporlanmıştır. Daha sonra da araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği test edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında regresyon, korelasyon vb. analizler yapılmıştır.

Ankete katılan KSÜ idari personellerinin demografik özelliklerini (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu vb.) belirlemek amacıyla tanımlayıcı istatistik analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucu elde edilen bulgular Çizelge 1’de yer almaktadır.

Çizelge 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Cinsiyet	Katılım	%	Medeni Durum	Katılım	%
Erkek	154	61,6	Evli	203	81,2
Kadın	96	38,4	Bekâr	47	18,8
Toplam	250	100	Toplam	250	100
Yaş	Katılım	%	Eğitim Durumunuz	Katılım	%
20-30	32	12,8	Lise	18	7,2
31-40	113	45,2	Ön Lisans	34	13,6
41 ve Üzeri	105	42,0	Lisans	143	57,2
Toplam	250	100	Yüksek Lisans	55	22,0
Kurumda hizmet süresi	Katılım	%	Toplam	250	100
1-5 Yıl	49	19,6			
6-10 Yıl	72	28,8			
11-15 Yıl	47	18,8			
16 Yıl ve Üzeri	82	32,8			
Toplam	250	100,0			

- Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında 250 katılımcıdan 154’ünün (% 61,6) kadın, 96’sının (% 38,4) erkek olduğu görülmektedir.
- KSÜ idari personellerinin medeni durumlarına göre katılımcıların 203’ünün (% 81,2) evli olduğu belirlenmiştir.
- Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında 31-40 yaş aralığındaki idari personellerin oranı % 45,2’dir.
- Araştırmaya katılan idari personelin, 18’inin (% 7,2) lise mezuniyet derecesine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 34 (% 13,6) ön lisans, 143 (% 57,2) lisans ve 55’i (% 22,0) yüksek lisans derecesine sahiptir. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların çoğunlukla lisans mezuniyet derecesine sahip olduğu görülmektedir.
- Çizelge 1’e göre katılımcıların 49’u (% 19,6) 1-5 yıl arasında çalışma süresine sahipken, 16 yıl ve üzeri çalışan personel sayısı ise 82 (% 32,8) kişiden oluşmaktadır

Çizelge 2. Boyutlar Arası Korelasyonlar, Güvenirlilik Katsayıları ve Betimleyici İstatistikler

	$\bar{X}$	SS	(1)	(2)	(3)
Yaşam doyumu (1)	3,53	1,11	(,88)		
Covid fobisi (2)	2,65	,83	069 ,275	(,89)	
Örgütsel yabancılaşma(3)	2,34	,63	- 376** 000	-,089 ,123	(,86)

Araştırmada kullanılan ölçeklerin, aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, boyutlar arasındaki ilişki düzeyleri ve güvenilirlik katsayıları hesaplanarak Çizelge 2’de verilmiştir. Tüm değişkenlerin güvenilirlik katsayıları literatürde sıklıkla kullanılan Nunaly (1978) belirlediği ,70 değerinin üzerinde gerçekleşmiştir.

Çizelge 3. Faktör Analizi Sonuçları

Değişken	KMO örneklem yeterliliği	Anlamlılık	Ki-kare	Serbestlik	Açıklanan toplam varyans
Yaşam Doyumu	,866	,000	658,267	10	69,031
Covid-19 Fobisi	,874	,000	2534,409	105	45,489
Ekonomik Faktörler	,722	,000	658,573	6	73,843
Psikosomatik Faktörler	,831	,000	787,073	10	72,280
Psikolojik Faktörler	,908	,000	1152,444	15	72,712
Örgütsel Yabancılaşma	,873	,000	2658,715	171	60,575
Güçsüzlük	,800	,000	559,392	21	45,743
Anlamsızlık	,868	,000	1123,526	15	71,432
Kendine yabancılaşma	,873	,000	981,541	15	68,412

Yapılan analiz sonucunda yaşam doyumunun KMO değeri ,866 olup faktör analizi için örneklem büyüklüğü yeterli seviyededir. Bartlett’s Küresellik Testi sonucunda ki kare değeri 658,267 serbestlik derecesi değeri (df) 10 ve Sig. değeri ,000 bulunmuştur. Çizelge 3 incelendiğinde covid-19 fobisinin KMO değeri ,874 olup, Bartlett’s Küresellik Testi sonucunda ki kare değeri 2534,409, serbestlik derecesi değeri (df) 105 ve Sig. değeri ,000 bulunmuş olup verilerin faktör analizine uygun olduğunu söyleyebiliriz. Örgütsel yabancılaşmanın ise KMO değeri ,873’dür. ki kare 2658,715, serbestlik derecesi 171 ve açıklanan toplam varyans 60,575 olarak tespit edilmiştir. Bartlett’s küresellik testinin anlamlı çıkması sig. ,000 değişkenler arasında ilişki olduğunu göstermektedir.

Çizelge 4. Cinsiyete Göre Farklılıklar T Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyetiniz	N	$\bar{X}$	SS	T	Sig
Yaşam Doyumu	Erkek	154	3,5974	1,08175	1,178	,149
	Kadın	96	3,4271	1,15845		
Covid-19 Fobisi	Erkek	154	2,4708	,72269	-4,448	,001
	Kadın	96	2,9347	,91539		
Örgütsel Yabancılaşma	Erkek	154	2,2518	,58391	-2,775	,099
	Kadın	96	2,4772	,68535		

Elde edilen veriler sonucunda çizelge 4’deki değerler incelendiğinde katılımcıların cinsiyetlerinin covid-19 fobisi, açısından anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir($p<,05$).

Analiz sonucunda yaşam doyumu, örgütsel yabancılaşmanın cinsiyet açısından anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır ($p>,05$).

Çizelge 5. Medeni Duruma Göre Farklılıklar T Testi Sonuçları

Değişkenler	Medeni Durumunuz	N	$\bar{X}$	SS	T	Sig
Yaşam Doyumu	Evli	203	3,5567	1,06264	,727	,015
	Bekar	47	3,4255	1,31455		
Covid-19 Fobisi	Evli	203	2,6087	,81343	-1,596	,195
	Bekar	47	2,8229	,89483		
Örgütsel Yabancılaşma	Evli	203	2,3330	,62297	-,280	,126
	Bekar	47	2,3617	,68153		

Yapılan analiz sonucunda Çizelge 5'deki değerler incelendiğinde yaşam doyumu üzerinde katılımcıların medeni durumları açısından anlamlı bir farklılık olduğu belirlenirken diğer değişkenler arasında medeni durum açısından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. ($p>,05$).

Çizelge 6. Eğitim Gruplarına Göre ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Eğitim Durumunuz	N	$\bar{X}$	F	Sig
Yaşam Doyumu	Lise	18	3,2778	,714	,544
	Ön Lisans	34	3,7353		
	Lisans	143	3,5315		
	Lisansüstü	55	3,4909		
Covid-19 Fobisi	Lise	18	2,6661	1,352	,258
	Ön Lisans	34	2,4263		
	Lisans	143	2,6453		
	Lisansüstü	55	2,7905		
Örgütsel Yabancılaşma	Lise	18	2,3114	,599	,616
	Ön Lisans	34	2,2832		
	Lisans	143	2,3839		
	Lisansüstü	55	2,2632		

Çalışanların eğitim gruplarına göre örgütsel yabancılaşma, covid-19 fobisi, yaşam doyumu düzeyleri arasındaki farklılıkları test etmek amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Elde edilen verilerin analiz sonuçları Çizelge 6'da verilmiştir.

KSÜ idari personellerinin eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak covid-19 fobisi, örgütsel yabancılaşma, yaşam doyumu arasında anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p<,05$).

Çizelge 7. Yaş Gruplarına Göre ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Yaşınız	N	$\bar{X}$	F	Sig.
Yaşam Doyumu	20-35	81	3,5185	,914	,402
	36-45	96	3,3542		
	45 ve Üzeri	73	3,5342		
Covid-19 Fobisi	20-35	81	2,6706	2,266	,106
	36-45	96	2,5215		

	45 ve Üzeri	73	2,7926		
Örgütsel Yabancılaşma	20-35	81	2,2763	9,789	,000
	36-45	96	2,5420		
	45 ve Üzeri	73	2,1347		

Analiz sonucunda oluşturulan Çizelge 7 incelendiğinde örgütsel yabancılaşma yaş gruplarına göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<,05$). Yaşam doyumu, covid-19 fobisi ile yaş grupları açısından anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p>,05$).

Çizelge 8. Kurumda Toplam Hizmet Süreniz Gruplarına Göre ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Hizmet süreniz	N	$\bar{X}$	F	Sig
Yaşam Doyumu	1-5 Yıl	49	3,7347	1,096	,352
	6-10 Yıl	72	3,4583		
	11-15 Yıl	47	3,6383		
	16 Yıl ve Üzeri	82	3,4146		
Covid-19 Fobisi	1-5 Yıl	49	2,6306	,648	,585
	6-10 Yıl	72	2,7037		
	11-15 Yıl	47	2,5064		
	16 Yıl ve Üzeri	82	2,6936		
Örgütsel Yabancılaşma	1-5 Yıl	49	2,2052	1,341	,262
	6-10 Yıl	72	2,4305		
	11-15 Yıl	47	2,3785		
	16 Yıl ve Üzeri	82	2,3141		

Katılımcıların kurumda çalışma sürelerine göre yaşam doyumu, covid fobisi, örgütsel yabancılaşma arasında farklılıkları test etmek amacıyla anova analizi yapılmıştır. Yapılan analiz dahilinde de tüm değişkenler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>,05$).

Çizelge 9. Covid-19 Fobisinin Örgütsel Yabancılaşma Üzerindeki Etkisi

	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş		
Bağımsız değ.	B	S. Hata	Beta (β)	T	P
Sabit	2,536	,134		18,990	,000
Covid-19 Fobisi	-,075	,048	-,098	-1,549	,123

F:2,399 R²:.010 Δ R²:.006 Bağımlı değişken: Örgütsel Yabancılaşma, (* $p<,05$ ** $p<,01$ *** $p<,001$).

Kamu personellerinin hedef kitle olarak belirlendiği çalışmada, covid-19 fobisinin örgütsel yabancılaşmayı etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır ($p<,05$). Analize göre H₁ hipotezi olan “Covid fobisi örgütsel yabancılaşmayı etkiler” reddedilmiştir.

Çizelge 10. Covid-19 Fobisi Alt Boyutlarının Örgütsel Yabancılaşma Üzerindeki Etkisi

	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş			İç İlişki İstatistikleri	
Bağımsız değ.	B	S. Hata	Beta (β)	T	P	TD	VIF
Sabit	2,629	,126		20,815	,000		
Ekonomik Faktörler	,071	,038	,126	1,865	,063	,766	1,305
Psikomatik Faktörler	,152	,049	,209	3,117	,002*	,779	1,284
Psikolojik Faktörler	-,209	,035	-,396	-5,994	,000***	,801	1,249

F:13,278 R²,139 Δ R²: ,129 Bağımlı değişken: Örgütsel Yabancılaşma, (* $p<,05$ ** $p<,01$ *** $p<,001$).

Çizelge 10’da covid-19 fobisi alt boyutlarından olan ekonomik faktörlerin, örgütsel yabancılaşıma üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı, regresyon analizi sonucu belirlenmiştir ($p>,05$). Psikolojik ve psikomatik faktörlerin ise örgütsel yabancılaşıma üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik faktörler örgütsel yabancılaşımayı ($\beta = -,209$; $p<,05$) negatif yönde etkilediği belirlenirken, psikosomatik faktörlerin ($\beta = ,152$; $p<,001$) pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Covid-19 fobisinin örgütsel yabancılaşıma üzerine etkisi daha önce araştırılmadığından bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çizelge 11. Covid-19 Fobisinin Yaşam Doyumunu Üzerindeki Etkisi

	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş		
Bağımsız değ.	B	S. Hata	Beta (β)	T	P
sabit	3,286	,235		13,970	,000
Covid-19 Fobisi	,093	,085	,069	1,094	,275

F:1,197 R²:.005 Δ R²:.001 Bağımlı değişken: Yaşam Doyumu, (* $p<,05$ ** $p<,01$ *** $p<,001$).

Covid-19 pandemisinin sosyal ve ekonomik yaşamı olumsuz etkilediğine yönelik birçok çalışmaya rastlanılmaktadır (Baykal, 2020:68, Aksoy ve Atılgan, 2021:48). Covid-19 fobisinin yaşam doyumu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Çizelge 9’daki verilere göre covid-19 fobisinin yaşam doyumu üzerinde etkisinin olmadığı belirlenmiştir. H₂ “Covid fobisi yaşam doyumunu etkiler.” hipotezi reddedilmiştir.

Çizelge 12. Covid-19 Fobisi Alt Boyutlarının Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisi

	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş			İç İlişki İstatistikleri	
Bağımsız değ.	B	S. Hata	Beta (β)	T	P	TD	VIF
Sabit	3,123	,223		13,996	,000		
Ekonomik Faktörler	-,129	,067	-,130	-1,917	,056	,766	1,305
Psikomatik Faktörler	-,279	,086	-,218	-3,234	,001**	,779	1,284
Psikolojik Faktörler	,347	,062	,374	5,630	,000***	,801	1,249

F:12,334 R²:.131 Δ R²:.120 Bağımlı değişken: Yaşam Doyumu, (* $p<,05$ ** $p<,01$ *** $p<,001$).

Covid-19 fobisi dört alt boyuttan oluşmaktadır. Faktör analizi sonucunda sosyal faktör boyutu istatistiki yeterliliğe ulaşamadığı için modelden çıkartılmış, diğer üç alt boyutun yaşam doyumu ile ilişkileri Çizelge 12’de verilmiştir. Bu sonuçlara göre regresyon modelinin anlamlı olduğu ($p<,05$), covid-19 fobisinin alt boyutları yaşam doyumu üzerindeki etkisini % 12 düzeyinde açıklamaktadır. Ekonomik faktör alt boyutunun yaşam doyumunu etkilemediği ($p=,056$) sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmamızda psikomatik faktörlerin ($\beta = -,279$; $p<,01$) yaşam doyumunu negatif yönde etkilediği belirlenirken (Yeşil ve Mavi, 2021:1098), pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Analiz sonucunda psikolojik faktörlerin ise ($\beta = ,347$; $p<,01$) yaşam doyumunu pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Çizelge 13. Örgütsel Yabancılaşmanın Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisi

	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş		
Bağımsız değ.	B	S. Hata	Beta (β)	T	P
Sabit	5,079	,250		20,278	,000
Örgütsel Yabancılaşma	-,661	,103	-,376	-6,397	,000 ***

F:,40,923 R2:.,142 Δ R2:.,138 Bağımlı değişken: Yaşam Doyumu, (*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001).

Örgütsel yabancılaşmanın çalışanların iş hayatında birçok farklı etkisinin olduğu literatürde ele alınmıştır (Salihoğlu, 2014:4, Gürcü, 2012:43). Bu çalışmada örgütsel yabancılaşmanın yaşam doyumu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda kamu personellerinin örgütsel yabancılaşma algıları, yaşam doyumunu negatif yönde etkilediği görülmüştür ($\beta = -.661$; $p < .001$). Yaşam doyumuna ait varyansın %13'ü Örgütsel yabancılaşma tarafından açıklanmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar neticesinde H₃: “Örgütsel yabancılaşma yaşam doyumunu etkiler” hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel yabancılaşmanın yaşam doyumu üzerindeki etkisini inceleyen Çivilidağ (2015) benzer sonuçlara ulaşmıştır.

SONUÇ

Kişinin, belirli nesneler ya da durumlar karşısında duyduğu, kapıldığı baskılı, kaygılı, olağan olmayan, hastalık derecesinde güçlü korkuyu ifade eden fobi bu çalışmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır (sozluk.gov.tr). Pandeminin böyle bir fobiye yol açtığı düşünülmüş ve bu konuda (Arpacıoğlu vd., 2021) tarafından Covid-19 fobi ölçeği geliştirilmiştir. Bu çalışmada covid-19 fobisinin, kamu personellerine ilk kez uygulanan esnek çalışma döneminde, örgütsel yabancılaşma ve yaşam doyumu üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler literatürde sıklıkla kullanılmasına (Mavi ve Yeşil, 2021:1095; Duong, 2021:3; Gurbanlı, 2021:64) karşın covid-19 fobisinin örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisi bu çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır.

Araştırmada covid-19 fobisinin örgütsel yabancılaşma ve yaşam doyumu üzerindeki etkisi ile bazı demografik değişkenlere ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın hipotezleri pandemi sürecinde KSÜ’de bulunan 250 idari personelden toplanan verilerle test edilmiştir.

Araştırmaya katılanların çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu belirlenmiştir. Araştırma örnekleminin en büyük yaş aralığını 31-40 yaş grubu oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde ise çoğunluğun lisans mezunu olduğu ortaya çıkmıştır.

Kadın ve erkeklerin yaşam doyumu, örgütsel yabancılaşma ve covid-19 fobi algılarının farklılığını tespit etmek amacıyla t testi yapılmıştır. Analiz sonucunda yaşam doyumu ve örgütsel yabancılaşma algılarında bir farklılığa ulaşılamamıştır. Bununla birlikte covid-19 fobisinde ise kadınların verdikleri cevaplara göre 2.93 ortalama yakalarken, erkekler 2.47 ortalama ile daha az korktuklarını ifade etmişlerdir ($p = .000$).

Araştırmanın temel hipotezi covid-19 fobisinin hem örgütsel yabancılaşmayı hem de yaşam doyumunu etkilemesi üzerine kurgulanmıştır. Ancak yapılan regresyon analizleri sonucunda hem H₁: “Covid fobisi örgütsel yabancılaşmayı etkiler.” Hem de H₂: Covid fobisi yaşam doyumunu etkiler.” hipotezlerinin yaşam doyumu ve örgütsel yabancılaşma üzerinde

istatistiki olarak anlamlı bir etkisine ulaşamamıştır. Covid-19 fobisine ilişkin alt boyutlarının yaşam doyumu ve örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisinde ise çok daha farklı bir sonuca ulaşılmıştır. Her iki değişkende de covid-19 fobisi alt boyutlarından ekonomik faktörlerin etkisinin olmadığı ama bununla birlikte psikolojik ve psikomatik faktörlerin anlamlı olduğu saptanmıştır. Yeşil ve Mavi (2021: 1098)'nin yaptığı çalışmada ise psiko-somatik faktörlerin yaşam doyumunu pozitif yönde etkilediği belirlenirken, psikolojik faktörler ve ekonomik faktörlerin yaşam doyumunu etkilemediği belirlenmiştir.

Araştırmada kurgulanan bir başka hipotez örgütsel yabancılaşmanın yaşam doyumu üzerine etkisi literatüre paralel Çivilidağ (2015) sonuçlara ulaşılmıştır. Kurum personellerindeki yabancılaşmanın yaşam doyumunu negatif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Çalışmanın sadece bir bölgede ve sınırlı sayıda kamu personele uygulanması geçerliliğini düşürmektedir. Örneklem sayısını artırmak ve evreni genişletmek daha sağlıklı sonuçların alınmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Ahorsu, DK., Lin, CY., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, MD. and Pakpour, AH, The Fear of COVID- 19 Scale: Development And İntial Validation. Int J Ment Health Addict. Epub ahead of print: 1- 9, 2020.
- Aksoy, C., Atılğan, D., COVID-19 Korkusu ve Yaşam Doyum: Özel Yetenek Giriş Sınavlarına Katılan Öğrenciler Örnekleme, Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi, 4, 1, 41-50, 2021.
- Arpacıoğlu, M. S. Baltacı, Z. ve Ünübol, B. Covid-19 pandemisinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik, covid korkusu, depresyon, mesleki doyum düzeyleri ve ilişkili faktörler, Medical Journal, 46, 1, 88-100, 2021.
- Aydın, İ., *İş Yaşamında Stres*, Pegem Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2008.
- Baykal, E., Covid-19 Bağlamında Psikolojik Dayanıklılık, Kaygı Ve Yaşam Doyum İlişkisi, International Journal of Social and Economic Sciences, 10, 2, 68-80, 2020.
- Chiaburu, D.S., Diaz, I. and Vos, A.D., Employee Alienation: Relationships With Careerism And Career Satisfaction, Journal Of Managerial Psychology, 28, 1, 4 – 20, 2013.
- Çivilidağ, A., Öğretim Elemanlarında Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkide Yaşam Doyumunun Aracı Rolü, İşgüç dergisi, 17, 4, 259 – 286, 2015.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. and Griffin, S. The Satisfaction With Life Scale. Journal Of Personality Assessment, 49, 1, 71-75, 1985.
- Duan, L. and Zhu, G., Psychological Interventions For People Affected By The COVID-19 Epidemic. The Lancet. Psychiatry, 7, 4, 300-302, 2020.
- Duong, C. D., The İmpact Of Fear And Anxiety Of Covid-19 On Life Satisfaction: Psychological Distress And Sleep Disturbance As Mediators, Personality And Individual Differences, 178, 1-11, 2021.
- Gurbanlı, E., *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Psikolojik Dayanıklılık Ve Örgütsel Yabancılaşma Üzerine Etkisi: Otel İşletmelerinde Alan Araştırması Azerbaycan Türkiye Karşılaştırması*, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2021.

- Gürcü, Ö. D., *Algılanan Örgütsel Adaletin Örgütsel Yabancılaşmaya Etkisi Üzerine Yalova İli Kamu Ve Özel Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- Kabaklı, Ç. L., Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleğe Yabancılaşma Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8, 2, 519-552, 2018.
- Keser, A., İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama, *Çalışma ve Toplum*, 4, 77-96, 2005.
- Mottaz, C.J., Some Determinants Of Work Alienation, *The Sociological Quarterly* 22, 4, 515-529, 1981.
- Nunnally, Jum. C., *Psychometric Theory* (2nd ed.). New York: McGraw Hill, 1978.
- Salihoğlu, H. G., Örgütsel Yabancılaşma Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi 2, 6, 1309 -8039, 2014.
- Sevimli, F. ve İşcan, Ö.F., Bireysel ve İş Ortamına Ait Etkenler Açısından İş Doyumu, *Ege Akademik Bakış Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimleri Dergisi*; 5, 1, 55-64, 2005.
- World Health Organization (WHO) Coronavirus Disease (COVID-19) Pandemic 2020 <https://www.who.int/emergencies/diseases/novelcoronavirus> 2020.
- Xiao, C. A., Novel Approach Of Consultation On 2019 Novel Coronavirus (COVID19)-Related Psychological And Mental Problems: Structured Letter Therapy. *Psychiatry Investig.* 17, 2, 175-176, 2020.
- Yeşil, S. ve Mavi, Y., Covid-19 Korkusu'nun Duygusal Emek, Çalışan Performansı, İş Tatmini, Yaşam Doyumu Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması, *Journal of Yasar University*, 16, 63, 1078-1104, 2021.
- <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 07.10.2021
- <https://www.icisleri.gov.tr/> Erişim tarihi: 05.10.2021

EDİRNE

13 - 14 Kasım 2021